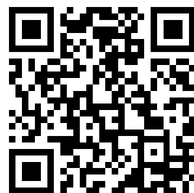

DET DANSKE FOLKS HISTORIE

DET DANSKE FOLKS HISTORIE

SKREVET AF DANSKE HISTORIKERE

REDIGERET AF

AAGE FRIIS · AXEL LINVALD
M. MACKEPRANG

I BIND

KØBENHAVN
CHR. ERICHSENS FORLAG
1927

Andersen & Pedersen - København V.

I BIND

INDLEDNING

AF

KNUD JESSEN OG SVEND AAKJÆR

—— ——

DET DANSKE FOLK I OLDTIDEN

AF

J. BRØNDSTED · VILH. LA COUR
OG JOHANNES STEENSTRUP

INDHOLDSFORTEGNELSE

INDLEDNING

I.

Side

Knud Jessen: Danmarks Natur gennem Tiderne.

II.

Svend Aakjær: Det danske Sprogs Oprindelse og Udvikling.

DET DANSKE FOLK I OLDTIDEN

I.

J. Brøndsted: Vort Folks Oldtidsliv og forhistoriske Minder.

SJETTE AFSNIT

Den yngre Jernalder.

II.

Vilh. La Cour: Vort Folks Oprindelse og ældste Historie.

FØRSTE AFSNIT

Bosættelsen.

ANDET AFSNIT

De tidligste kendte Vandringer.

TREDIE AFSNIT

De store Vandringers Tid.

FJERDE AFSNIT

Skjoldungeriget.

FEMTE AFSNIT

Samfundet.

III.

Johannes Steenstrup: Det danske Folk i Vikingetiden og Danevældens Tidsalder.

FØRSTE AFSNIT Side

Vikingetogternes Aarhundrede.

ANDET AFSNIT

Kristendommens Indførelse og de store Erobringer.

S. 1— 66 udkom Juni 1927.
S. 67— 98 udkom Juni—Juli 1927.
S. 101—260 udkom Juli—August 1927.
S. 261—354 udkom August—September 1927.
S. 355—428 udkom September—Oktober 1927.

BILLEDFORTEGNELSE

Bilagsbilleder:

Tekstbilleder:

RETTELSER.

S. 47, L. 15 f. o.: Mistelstenen, læs Misteltenen.
S. 310, Billedteksten: Kragshul, læs Kragehul. Evilar, læs: EvilaR.
S. 318, L. 11 f. n.: Greatas, læs Geatas.

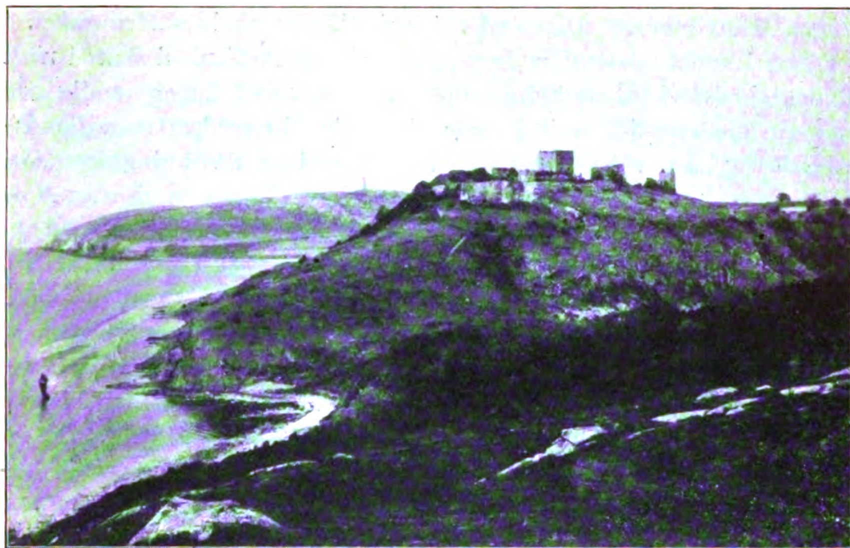
INDLEDNING

I.

DANMARKS NATUR GENNEM TIDERNE

AF

KNUD JESSEN

Granitklipper ved Hammeren paa Bornholm, afrundede af Indlandsisen. Fotografi.

INDLEDNING.

Mellem Skaane og den jyske Halvø, det danske Hovedland, der som en Fortsættelse af den nordtyske Slette adskiller Vesterhav fra Kattegat og Østersø, breder sig de talrige danske Øer, der skiller Østersø fra Kattegat. Kun Bornholm ligger fjernt fra det øvrige Danmark. Sund og Bælt, Fjord og Vig sønderdeler det danske Land og omkranser dets Øer, saa den samlede Længde af de lave, let tilgængelige Kyster er usædvanlig stor i Forhold til Arealet. Af andre europæiske Lande kan kun Grækenland fremvise en saadan Sønderstykning af Landomraadet, og ligesom de geografiske Forhold har haft den største Betydning for Kulturudviklingen i dette Land fra de ældste Tider, har ogsaa Danmarks Beliggenhed og Form alle Dage haft afgørende Betydning for vor Historie, taget i videste Forstand.

Denne Landets Beliggenhed i det nordlige tempererede Bælte ved Vestranden af det store europæisk-asiatiske Fastland bestemmer dets *Klima*. Vort Vejrligs milde Vintre, kølige Somre og jævnt fordelte Nedbør skyldes de fremherskende, fra Havet blæsende, vestlige Vinde, men dog er Afstanden fra de store Fastlande mod Øst ikke større, end at lange, strenge Frostperioder og udtørrende, hede Somre ikke er ukendte i Danmark. Af Klima i Forbindelse med Jordbund er atter Plantevæksten afhængig. Var Danmark ubeboet af Mennesker, vilde mægtige Løvskove dække Landet, hvor ikke magre Sandflader gav

Lyngen Herredømmet. Danmarks Skovfattigdom skyldes Mennesket.

Ogsaa Landets *geologiske* Bygning og Jordbeskaffenhed staar i nært Afhængighedsforhold til Beliggenheden. Vort Land ligger nemlig paa Grænsen mellem det højt løftede finsk-skandinaviske Grundfjældsomraade og det vidtstrakte nordvesteuropæiske Sænkningsomraade, d. v. s. den nordtyske Slette, Hovedparten af Danmark, Kattegat og Vesterhavet, og medens største Parten af Bornholm hører med til Urbjergsomraadet, har hele den øvrige Del af vort Land indtil den yngste geologiske Periode næsten til Stadighed været sænket under Havets Overflade, hvorved dets Undergrund er bleven opbygget af kilometertykke Havbundsaflejringer. Dertil kommer saa som det vigtigste Moment i denne Forbindelse, at den vældige Indlandsis, der til sidst formede Danmark, kom fra det skandinaviske Højland. Det er Danmarks Beliggenhed og Jordbund, der fra Arilds Tid har sat Grundbetingelserne for det Liv, som Menneskene maatte føre i vort Land.

Oversigt over Aflejringerne i Danmark.

Jordperioder			Bornholm	Det øvrige Danmark
Nyeste Tid	Kvartær	Postglacialtid	Nutidsdannelser	Nutidsdannelser
		Glacial- og Interglacial-tider	Istidsdannelser	Istidsdannelser
Nyere Tid		Tertiær	— — — — —	— Tertiærtidens Dannelser
Middelalder		Kridt	— Grønsand og Kalk — —	Nyere Kridt Skrivekridt — — — —
		Jura	Ler med Planter Kulførende Dannelser	— — — —
		Trias	— —	— —
Oldtid		Perm	—	—
		Stenkul	—	—
		Devon	—	—
		Silur	Skifer og Kalk	—
		Kambrium	Skifer og Sandsten	—
Urtid		Algonkisk	—	—
		Arkæisk	Granit	—

FØRSTE AFSNIT.

DANMARKS UNDERGRUND.

1. De ældste Dannelser paa Bornholm.

Ved *Undergrunden* forstaas de Bjærgarter eller Jordlag, der danner Grundlaget for de fra den yngste af Jordperioderne, Kvartærtiden, stammende Aflejringer. Paa Bornholm og i de tidligere danske Landskaber i Sverige træder disse gamle Dannelser ofte frem i Dagens Lys og betinger i stor Udstrækning Overfladens Form, men ellers ligger de næsten overalt i Danmark dækkede af Kvartærtidens mægtige Lag.

Grundfjældet, Bornholms Granitter og Gnejserne i de gammeldanske Landskaber i Sverige, antages at være dannede ved Størkning af flydende Masser i Jordens Urtid. Granitten danner Undergrunden for to Trediedele af Bornholm, den højest opragende Del af Øen, og betinger Kystens ejendommelige Form mod Nordøst og Nordvest. Ofte træder den saa nær frem i Overfladen, at Marken er udyrkelig; men i Almindelighed dækkes Granitten dog af løse Jordlag, hvorigennem den kun pletvis rager op. Bornholms Granitparti er en isoleret Del af det skandinaviske Grundfjældsomraade, begrænset af Brudlinier, langs hvilke de omgivende Dele er sunket i Dybet. En saadan opragende Rest af ældre Dannelser benævnes en Horst, og som Horste ligger ogsaa de skaanske, tyndtbefolkede Gnejsomraader, Kullen, Söderaasen, Linderödaasen og Romele Klint, omgivet af langt yngre Dannelser. Den skaanske Gnejs saa vel som den bornholmske Granit finder udstrakt Anvendelse til Bygningssten, Brosten og Vejskærver.

Jordens Urtid afsluttedes for Finlands og Skandinaviens Vedkommende med en af dybtgaaende Forvitring præget Fastlandstid, og dens Oldtid indlededes her med en Landsænkning, hvorved formodentlig hele Skandinavien efterhaanden dækkedes af et dybt Hav. Paa dettes Bund afsattes de kambrisk-siluriske, indtil 1500 m mægtige Lag, der nu frem-

træder som Sandsten, Lerskifre og Kalksten, rige paa Rester af Havets Dyreverden. Nederst ligger ofte Sandsten, dannet paa lavt Vand, som Nexø-Sandstenen, der træder frem paa flade Sletter mellem Nexø og Rønne. Skifer- og Kalkstenslagene har for de flestes Vedkommende ringe Udbredelse paa Bornholm, hvor de træder frem langs Sydlandets Aaer. Disse Dannelser er kun i ringe Grad praktisk anvendelige, dog er Nexø Sandsten især tidligere bleven benyttet som Bygningssten. Derimod har visse af de sydsvenske Dannelser fra denne Periode, saasom Ortocerratitkalk fra Öland og Kalksten og Sandsten fra Gotland, fundet en betydelig Anvendelse som Bygningsmateriale ogsaa her i Landet.

Henimod Slutningen af den kambrisk-siluriske Tid hævedes Skandinavien og Finland op over Havet og har med Undtagelse af visse Randpartier til Stadighed senere været Fastland. I den følgende Tid foregik mægtige Bjærgkædefoldninger i Skandinaviens vestlige Del, og de Bjærge dannedes, hvoraf de nuværende Højfjælde udgør Resterne. Saa snart Landmasserne dukkede op af Havet, begyndte Luften, Regnen og Floderne deres nedbrydende Virksomhed og fortsatte dermed i Aarmillionernes Løb. Skandinavien indhylledes derved i et tykt Dække af løse Forvitringsprodukter, Ler, Sand og Grus, der til sidst blev skovlet væk af Indlandsisen, som aflejrede det i Landene rundt om. Naar Granitten forvitrer, dannes det teknisk vigtige Kaolin, men kun paa særlig beskyttede Steder har dette faaet Lov til at henligge uforstyrret. Ved Rønne paa Bornholm findes dog et betydeligt Leje af Kaolin, hvis Produktion navnlig anvendes i Papirindustrien, medens en mindre Mængde benyttes til Fajance og Porcelæn.

I Jordens Middelalder berørtes den sydvestlige Del af det finsk-skandinaviske Grundfjældsomraade atter af en Sænkning, der for en Tid lod Havet overskylle i hvert Fald Dele af Bornholm samt det vestlige Skaane. Derved aflejredes de saakaldte kulførende Dannelser bestaaende af Sand og Sandsten, ildfast Ler og Kullag, delvis afsatte i Havet, delvis i Laguner nær Stranden. Fra disse Lag foreligger de ældste Plantefund fra Danmark; det er Rester af Bregner, Koglepalmer og Naaletræer, men endnu ingen Løvtræer, idet saadanne først kendes fra Kridtperioden. Lerlagene udnyttes i stor Udstrækning saavel til Teglværksprodukter som til Terrakottagenstande. De tilgængelige Kullag paa Bornholm er forlængst udnyttede, derimod udvindes der stadig anselige Kulmængder i Gruberne omkring Höganäs i Skaane.

2. **Kridttidens Aflejringer.**

Efter Dannelsen af de kulførende Lag hævedes de sænkede Dele af Bornholm og Skaane atter over Havfladen, og først langt hen i den følgende Periode, *Kridttiden*, skyllede Havet igen ind over disse Randpartier af det skandinaviske Urbjærgsomraade.

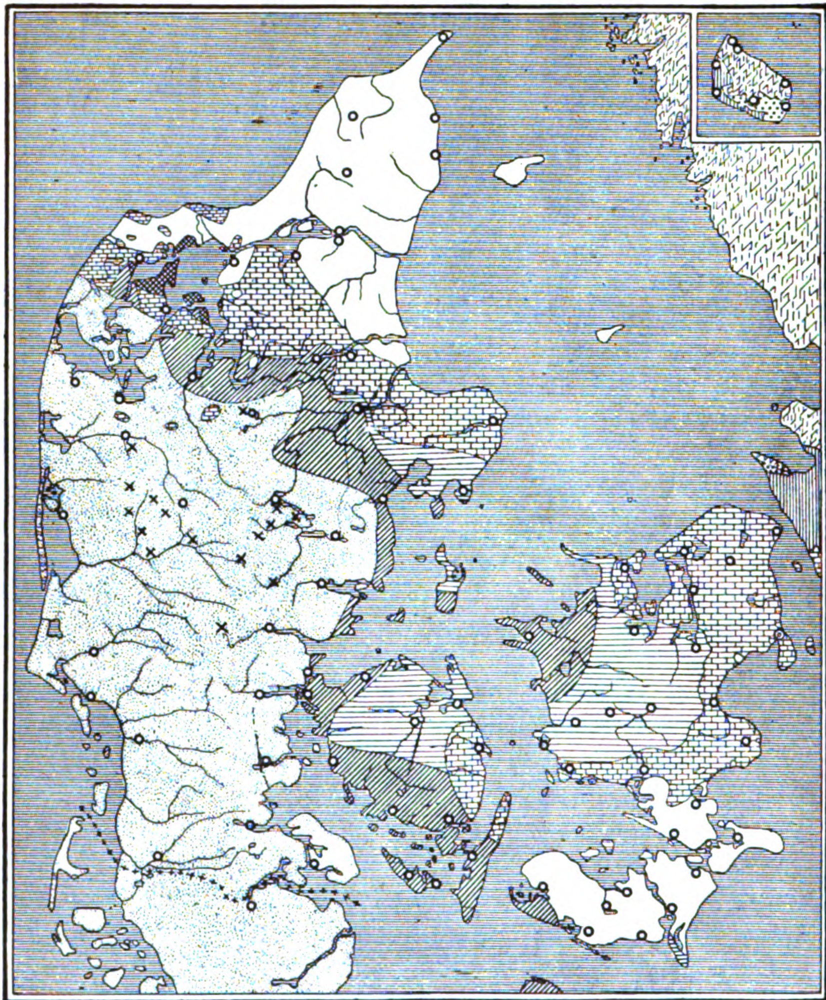
De ældste Kridtaflejringer i Skandinavien findes langs Sydvest- og Vestkysten af Bornholm, men har kun ringe Udbredelse og er uden større Almeninteresse. Anderledes forholder det sig derimod med det øvrige Danmarks og Sydvest-Skaanes Kridt- og Kalkstensdannelser, der er noget yngre end de bornholmske; de har paa afgørende Vis faaet Betydning for Kulturen i Danmark.

Danmarks Undergrund bestaar — bortset fra Bornholm — udelukkende af Lag fra Kridttiden og Tertiærtiden. Kridttidens Havaflejringer deles i *Skrivekridt* og *Nyere Kridt*. Skrivekridthavet bredte sig fra det østlige Skaane, hvor dets Strandaflejringer kendes, ud over de Egne, som Danmark nu indtager, og vidt ud over Mellem- og Vesteuropa. En Dybdeboring, der er udført ved København, viser, hvilke mægtige Lag det drejer sig om. Der fandtes her følgende Profil:

0— 11 m Tørv, Sand og Ler (Kvartærtiden).
11— 38 m Nyere Kridt (Saltholmskalk med Flint).
38—290 m Skrivekridt med Flint.
290—534 m Skrivekridt uden Flint.
534—861 m graa skifret Mergel (ikke gennemboret).

Skrivekridtet havde her en Tykkelse af c. 500 m, og de derunder gennemborede Lag tilhører formodentlig samme Afsnit af Kridttiden som dette. Det bestaar, bortset fra Flinten, næsten udelukkende af kulsur Kalk, idet kun forsvindende Mængder af Ler og andre Stoffer findes indblandede, og dette er saa meget mærkeligere, som Kysten — i Skaane — ikke var fjern. Hovedmassen af Skrivekridtet bestaar af mikroskopisk smaa Kalkskaller af lavtstaaende Slimdyr (Foraminiferer) samt af en lille Planktonalge, men desuden indeholder det større Skaller af Muslinger, Snegle, Søpindsvin (Tordensten, Spadejer), blæksprutagtige Dyr m. m., samt Rester af Fisk og Øgler (Svaneøgle, Slangeøgle). Desuden husede Kridthavet utallige Kiselsvampe, der levede paa Bunden, og af hvis Skelet af Kiselnaale Flinten er opstaaet gennem Opløsning af Kiselen og senere Udskillelse og Koncentration af den som Flint i særlige Lag.

Skrivekridtet danner Undergrunden for Kvartærtidens Lag i Sydsjælland, paa Møn og største Delen af Laaland-Falster, samt i det

Tertiærformation **Kridtformation** **Bornholm**

Glimmerler og Glimmersand
× Brunkul
Plastisk Ler
Moler
Kertemindeler
Nyere Kridt
Skrivekridt
Trias-, Jura- og Kridtformation
Kambrisk-Silurformation
Grundfjæld

Kort over Danmarks Undergrund.
Efter V. Madsen: »Geologi for Gymnasiet« II.

nordlige Jylland. Det træder frem i stærkt forstyrret Tilstand i den skønne *Møns Klint*, hvor det er skudt op i mægtige Flager med mellemliggende Lag af Sand og Ler, og det ses liggende i Foden af den indtil 20 km lange *Stevns Klint*, dækket af Nyere Kridt (Limsten). Dets

Anvendelse er meget stor, dels til Cementfabrikation, dels til Jordforbedring. Men ogsaa uden for disse Omraader træffer man Skrivekridtet, takket være Indlandsisens Virksomhed; thi store Flager er revet løs fra Kridthavets Bund af Isen og findes nu indesluttede oftest i stærkt knust og brokket Tilstand i dens Aflejringer særlig i Syd- og Midtsjælland.

Nyere Kridt, der hviler paa Skrivekridtet, fremtræder i forskellige Former, som benævnes *Blegekridt*, *Limsten*, *Faxekalk* og *Saltholmskalk*. I Jylland danner Nyere Kridt Undergrunden i et temmelig bredt Bælte, der strækker sig fra Grenaa til Hanstholm, og paa Øerne findes det navnlig i Nordøst- og Sydsjælland. Øst for Øresund forekommer det kun i Egnen omkring Malmø, og det Hav, hvori disse Lag afsattes, havde i det hele taget en langt mindre Udstrækning end Skrivekridthavet. Betingelserne for Dyrelivet i det var dog navnlig i Begyndelsen næppe meget forandrede, men efterhaanden aftog Havdybden, og henimod Slutningen af Perioden opstod der sikkert flere Steder tørt Land, hvor Danmark nu ligger.

Det nyere Kridt spiller en stor Rolle i det økonomiske Liv, hvor det navnlig finder Anvendelse til Kalkbrænding. Særlig kendte Brydningssteder for det skrivekridtlignende *Blegekridt*, der har stor Udbredelse i Jylland, er *Mønsted* og *Davbjærg*. *Limstenen*, der i sin mest oprindelige Form er dannet af Stængelbrudstykker af Mosdyr-Kolonier, forekommer særlig paa Sjælland; bedst kendt er den fra Stevns Klint, hvor den ses hvilende paa Skrivekridt. Her har man siden Middelalderen brudt den til Bygningssten („Kridtsten“), og en Række af Østsjællands Kirker er opført deraf, f. Eks. Kirkerne i Højerup, Storehedinge, Kagstrup og Brønshøj. I *Koralkalken* ved Faxe, dannet som en Koralklippe i det nyere Kridthav, ligger det største danske Kalkbrud. Herfra har man tidligere hentet „Faxe Marmor“, en særlig kompakt Form af Koralkalken, der er bleven anvendt som Bygningsemne. *Saltholmskalken* er paa Grund af sin Haardhed særlig egnet til Kalkbrænding, den forekommer paa Saltholm, hvor der tidligere har været store Brud i den, og den udnyttes f. Eks. flere Steder i Østsjælland og ved Grenaa, hvor den brydes i den høje Strandklint. Netop fordi Saltholmskalken er saa haard, har den udmærket kunnet taale Transporten med Isen, og i Grusaflejringer fra Istiden træffes flere Steder, navnlig i Roskilde-Egnen og i det østlige Djursland (Glatved) saa betydelige Mængder af Rullesten af denne Kalkart, at de spiller en stor Rolle for Kalkbrændingen.

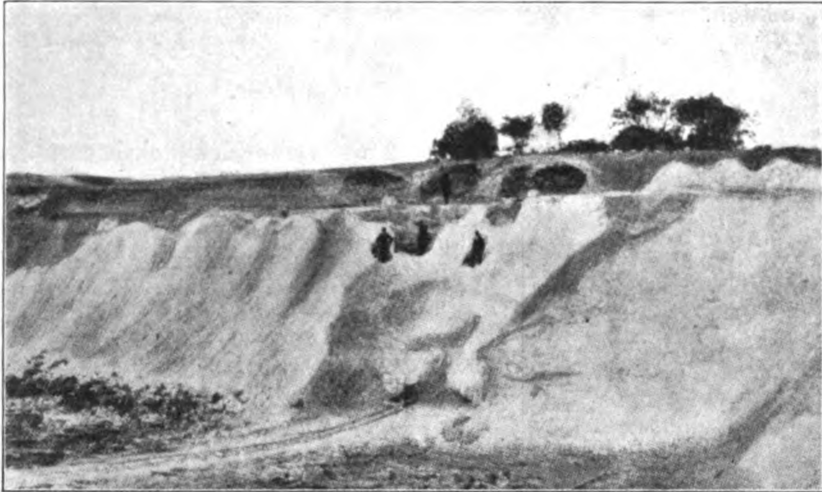
Efterretningerne om *Kalkbrydning* i ældre Tid er i det hele kun sparsomme. Tidligst hører man om Brydningen paa Saltholm, idet Kong Valdemar Sejr 1230 skænkede denne Ø, der i hans Jordebog anføres med Tilføjelsen „lijm“, til Roskilde Bispestol, og 1280 faar Borgerne i København Ret til frit at bryde Kalk derovre.

Ved Begyndelsen af den nyere Tid var Kalkbruddene ved *Mariager* (i Skrivekridt) de berømteste i Landet, og Kalksten derfra førtes vidt omkring, ogsaa til Sverige og Tyskland. Efter Midten af det 17. Aarh. synes Kalkbrydningen her imidlertid at være gaaet stærkt tilbage, og kort efter Aar 1700 antages den helt at være ophørt. Bruddene med deres vidt forgrenede, underjordiske Gange var dog synlige længe efter og røber sig endnu den Dag i Dag ved det ejendommelige, halvt sammensunkne Terræn. Den egentlige Aarsag til Virksomhedens Ophør var næppe som antaget Brændselsmangel, idet Omegnens Skove skulde være bleven helt raserede, men snarere, at Kalkstenen var opbrugt i Fjordens Nærhed. Her har da virkelig været en efter Datidens Forhold storslaaet Kalkbrydning. Derefter kom Kalkbruddene ved *Davbjærg* og *Mønsted* (Blegekridt) Vest for Viborg frem i første Række, men ogsaa her gaar Brydningen sikkert meget langt tilbage i Tiden. Navnlig tidligere brød man her Kalken i underjordiske „Kover“ (Stoller), nu anvendes saadanne kun om Vinteren; i Sommertiden arbejdes der i aabent Brud. Brændslet til Kalkbrænding i denne skovløse Egn var tidligere Lyng. *Faxe Kalkbrud* er nu det største, men ogsaa fra *Glatved, Gudumlund* og *Mønsted* produceres anselige Mængder Brændingskalk.

Det største og mest iøjnefaldende Fremskridt paa den danske Mineralindustris Omraade i den sidste Menneskealder er Indførelsen og Udviklingen af *Cementindustrien* (Portland-Cement). Dette Produkt tilvirkes af Kalksten og fedt Ler; begge Dele findes i uudtømmelige Mængder, let tilgængelige og ved gode Indskibningspladser inden for det nordjyske Skrivekridtomraade ved Mariagerfjord og ved Aalborg. Den danske Portland-Cement er da ogsaa fuldt konkurrencedygtig paa Verdensmarkedet. Den første Portland-Cementfabrik anlagdes 1874 ved Mariager Fjord; nu er der i alt otte Fabrikker i Gang paa de nævnte Steder.

En særlig Omtale fortjener *Flinten* fra de danske og skaanske Kridtaflejringer, Skrivekridtet saavel som Nyere Kridt, da det sydvestbaltiske Omraades fremskudte Stilling i kulturel Henseende gennem Stenalderens Aartusinder paa afgørende Maade skyldes den lette Adgang til uudtømmelige Forraad af dette for Datidens Kultur saa vigtige Raastof. Saa at sige overalt i Danmark var der let Adgang til Flinten; thi Indlandsisen havde løsrevet den fra Kalklagene og i umaadelige Mængder indblandet den i de Ler-, Sand- og Gruslag, som den aflejrede; men lettest tilgængelig fandtes Flinten dog nok langs Kysterne, hvor Brændingen havde udvasket den af det fra Strandklinterne nedstyrtede Morænemateriale. Flinten, der udelukkende tilhører Kridtperiodens yngre Aflejringer (se Side 9), forekommer inden for nordisk Omraade ikke østligere end Skaane, og Indlandsisen, der udgik fra det skandinavi-

ske Højland, kunde derfor kun under særlige Forhold føre den ind over svensk eller norsk Omraade. Naar der i det sydligste Norge paa det flade Jæderen findes Flint i Gruslagene, skyldes det, at en „baltisk" Isstrøm under et vist Afsnit af Istiden skød sig helt herop (se S. 18), idet den paa Vejen gled hen over det skaansk-danske Kridtomraade. Paa et senere Tidspunkt førtes flintholdigt Morænemateriale med drivende Isbjerge til den svenske Kattegatskyst, ja op langs Norges Vest-

Kridtgrav Øst for Malmø.
Personerne staar i tømte Stenalders-Flintgruber.
Over Kridtet ligger Moræneler. Efter »Ymer« 1906.

kyst omtrent til Lofoten, og aflossedes der sammen med andre sydlige Stenarter langs de nu hævede Strandlinier fra hin Tid. At denne Flinttransport med Drivis har haft kulturel Betydning, godtgør de talrige „Flintbopladser" fra Norges ældste Stenalder, der findes langs Vestkystens hævede Strandlinier fra Syd for Bergen til Rødø i Helgeland. Men Hovedproduktionslandet for Flint var og blev dog Danmark og Skaane; de hjemlige Fund af Flint forslog ikke langt i Norge, man maatte bruge andre Stenarter eller ty til Import af Flint, og selv langt mod Nord i Sverige har man sporet Indførselen af Flint fra de rige, sydbaltiske Egne. Men endog i Skaane kunde det aabenbart skorte paa let tilgængelige Flintblokke af passende Størrelse, og i hvert Fald har man der flere Steder Øst for Malmø skaffet sig Flint ved Grubedrift. Billedet viser et Snit gennem 2 saadanne Gruber. Skrivekridtet ligger her som en vældig „løs" Blok af Brokkekridt indlejret i Moræneler, men paa Grund af den Knusning, som Kridtet har været udsat for af Isen,

var det ikke sammenhængende nok til at muliggøre Anlæggelsen af vandrette Skakter, saaledes som de kendes fra Stenalder-Flintegruber i Sydengland, Nordfrankrig og Belgien.

Flintens Betydning som *Raamateriale* for Vaaben- og Redskabstilvirkninger holdt sig gennem Bronzealderen — om end nu væsentlig ringere —, indtil den paa de fleste Omraader fortrængtes af Jernet. Da var ogsaa Ravhandelen ophørt (se S. 16) og den ejendommelige Periode afsluttet, da Danmarks kulturelle Stilling var afhængig af dets Mineralproduktion.

3. Tertiærtidens Dannelser.

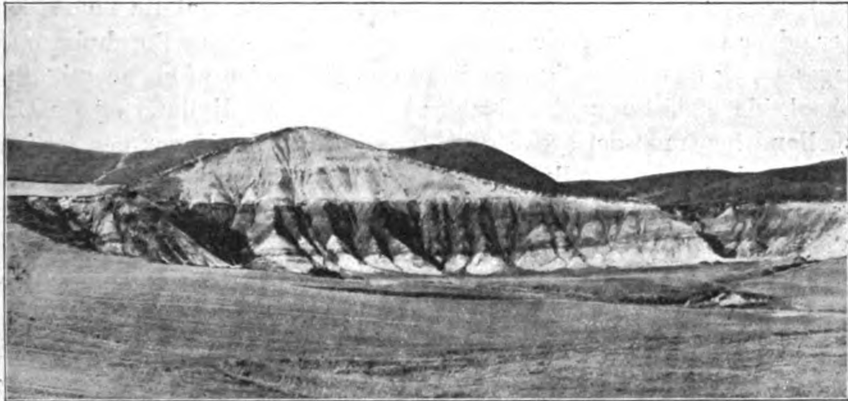
Muligvis har der efter Dannelsen af Nyere Kridt eksisteret Land inden for det Omraade, hvor Danmark nu ligger, men ingen direkte Minder er bevarede derom. I hvert Fald indtraadte der snart en Sænkning, og det tertiære Hav, der dog var mindre dybt end Kridthavet, udbredte sig her. De i dette Hav afsatte Lag af *Mergel*, *Ler* og *Sand* danner Undergrunden for Kvartæret under store Dele af Danmark. Fra Bornholm kendes Tertiæret ikke. De ældste Lag er fremherskende i den østlige Del af Danmark og hviler paa Nyere Kridt; de er oftest kalkrige og indeholder talrige Forsteninger navnlig af Snegle og Muslinger; derefter følger gennemgaaende kalkfattige, fede Lerarter eller Sand, der har størst Udbredelse mod Vest.

Moleret er en særlig ejendommelig Havaflejring, der væsentlig bestaar af de smaa encellede Kiselalgers, Diatome'ers Skaller. Det træder frem med foldede Lag i maleriske Klinter flere Steder i den vestlige Del af Limfjorden, særlig paa Mors og i Thy. Samtidig med, at det lyse Kiselslam bundfældedes, udspyede nærliggende Vulkaner mægtige Askemængder, der for hvert Udbrud aflejredes som et mørkt Lag paa Havbunden. Senere har Indlandsisen løsrevet Flager af denne Bund og anbragt dem paa deres nuværende Leje i mere eller mindre forstyrret Tilstand. Der tælles i Klinterne indtil 179 Askelag, som vidner om lige saa mange vulkanske Udbrud. Det formodes, at Vulkanerne har staaet flere Steder langs det skandinaviske Grundfjælds Randzone, der nu ligger begravet under Skagerak og Kattegat, muligvis ogsaa i Skaane. Moleret finder Anvendelse til Fabrikation af lette Mursten og til Isolationsmateriale.

I Moleret findes som ganske underordnet Bestanddel den saakaldte Cementsten; det er en uren Kalksten, der optræder i tynde Lag eller „Boller", og i den er bevaret gode Aftryk af Insekter — de ældste Landdyr, der kendes fra Danmark —, samt Blade og Frugter af Landplanter, hvilket viser, at Moleret maa være afsat ved en nærliggende Kyst.

Det stærkt farvede, røde, grønne eller graa *plastiske Ler*, der i Lagrækken følger efter Moleret, træder frem i Havklinterne ved det nordlige Lillebælt, i Vejle Fjord samt paa Refsnæs. Det er meget fedt, og naar det opblødes af Regnen, skrider det ud i Stranden. Det finder ingen større praktisk Anvendelse i Modsætning til flere andre tertiære Lerarter, der udnyttes mange Steder i jyske Teglværker.

I Tertiærtidens næstsidste Afsnit dukkede Dele af Danmark op over Havfladen, og paa de lave fugtige Sletter, hvis Overflade dannedes af

Snit gennem et Brunkulslag ved Salten Syd for Silkeborg. Under de lyse Istidsdannelser ligger sort Glimmerler og et tyndt Lag Brunkul. Efter Fotografi ved A. Jessen.

Glimmerler og Glimmersand, opstod Moser, der siden omdannedes til *Brunkul*. Mange Steder navnlig i Midtjylland har man truffet disse Brunkulslag; de er sjælden over et Par Meter tykke, et enkelt Sted dog indtil fem Meter. De giver oftest kun tarveligt Brændsel, men er lejlighedsvis bleven brudt til lokalt Brug. I de kritiske Aar under og kort efter Verdenskrigen, da Tilførselen af fremmed Brændsel svigtede, blev der dog udgravet betydelige Mængder Brunkul i Jylland.

De bedste Brunkulslejer bestaar i overvejende Grad af Trærester, og ofte findes i dem store Stammer samt Stubbe staaende paa Roden. Vi maa tænke os, at saadanne Lag er dannede i en Slags Skovmoser, bevoksede med Arter af Kæmpefyr, Fyr, Æl, Birk og andre Træer foruden sikkert talrige urteagtige Vækster. Selve Kullagene er dog oftest fattige paa bestemmelige Planterester, men f. Eks. ved Moselund Vest for Silkeborg har man truffet en med Brunkullene samtidig Søaflejring, der var overmaade rig paa Plantelevninger; disse viser, at Klimaet i Danmark dengang havde et halvtropisk Præg. I Slutningen af Tertiærtidens næstsidste Afsnit brød Havet atter ind over Jylland, og flere Ste-

der iagttager man Brunkul dækket af Glimmerler og Glimmersand. Skaller af Muslinger, Hajtænder og Hvalknogler vidner om dette Havs Beboere.

Fra det yngste Afsnit af Tertiærtiden kendes ingen Aflejringer i Danmark, der nu maa formodes endelig at være dukket op af Bølgerne, men alle Minder derom er udslettet af Indlandsisen. Det halvtropiske Klima, som Europa nød godt af i Tertiærtidens ældre Afsnit, veg efterhaanden for et stadig køligere Vejrlig, og Tertiærtiden afsluttedes med Istidens Begyndelse.

I det store og hele ligger de i det foregaaende omtalte Lagrækker, der udgør Danmarks Undergrund, uforstyrrede, — naar Bornholm undtages —, og de danner ligesom Nord- og Østranden af en mægtig, flad Skaal, idet hele Lagrækken hælder baade fra Nordjylland og fra Østsjælland hen mod det sydvestlige Jylland. Imidlertid var den tertiære Tid, baade hvad de vulkanske og de bjergkædedannende Kræfter angaar, en meget urolig Periode, i hvilken der indtraadte *store Forstyrrelser i Undergrunden.* Der dannedes f. Eks. de mægtige Bjergkæder, der under Navn af Pyrenæerne, Alperne, Kaukasus, Himalaya o. s. v. strækker sig fra Atlanterhavet til Det stille Ocean, og Kræfterne i Dybet gjorde sig ogsaa gældende inden for det nordiske Omraade. Ved vældige Vulkanudbrud opbyggedes Færoerne og Island af Lavastrømme, der dannede tykke Basaltdækker, og af Aske, der hærdedes til Tuf. Den vulkanske Aske i Moleret er omtalt, og de vigtigste af de Spring (lodrette Forskydninger), paa hvilke Skaanes og Bornholms Undergrund er saa rig, opstod ligeledes i tertiær Tid — saaledes formodentlig ogsaa de Forskydninger, hvorved Bornholms nuværende Granitkyster frembragtes. De gamle forsteningsførende Lag paa Bornholm og i Skaane er bleven bevarede fra Ødelæggelse af Indlandsisen, netop fordi de laa nedsænkede i Læ af de haarde Granit- og Gnejshorste. Ved saadanne Indskydninger langs det skandinaviske Grundfjælds Rand blev Øresundsdalen anlagt formodentlig allerede i Tertiærtiden som en Slags Gravsænkning, idet der ogsaa langs Vestsiden, nemlig ved København, er paavist lignende om end mindre Spring i Undergrunden.

Ravet, der har spillet saa betydningsfuld en Rolle for vor Oldtidskultur, dannedes i den ældre Del af Tertiærtiden i visse Dele af Østersøomraadet. Der trivedes i disse Egne mægtige Naaleskove, og Træerne udsondrede umaadelige Mængder af Harpiks, der randt ned og ophobedes paa Skovbunden. Talrige Insekter, Edderkopper samt Planterester indesluttedes derved i Harpiksklumperne og er under disses Hærdning til Rav bleven bevaret til vore Dage paa den mest fuldendte Maade. Efterhaanden førtes Ravet af Floderne ud i Havet og indlejredes i Havsand, den saakaldte „Blaa Jord“, der træder frem i Klinterne paa Sam-

land ved Königsberg i Østpreussen og strækker sig ud under Østersøen i disse Egne. Den blaa Jord er den righoldigste af alle kendte ravførende Dannelser, og det er sandsynligvis fra denne Aflejring med dens Fortsættelse ud under Østersøen, at det Rav stammer, der findes i Danmarks Jord. Hertil blev det bragt under Istiden og findes hovedsagelig i de i Grus- og Sandlagene forekommende „Rav-Pindelag". Fra disse samt i mindre Mængder ogsaa fra andre Istidslag har Havet i Tidernes Løb udvasket det Rav, der er fundet og stadig findes opskyllet langs vore Kyster, og da den aarlige Nedbrydning af Landet er størst langs Vesterhavskysten, er det naturligt, at Ravet her findes hyppigst; den sydlige Del af vor Vestkyst, fra Fanøs Sydspids til Thorsminde, giver rigeligere og bedre Rav end den nordlige Kyststrækning. Det var her langs Jyllands Vestkyst, at Ravhandelen tog sin Begyndelse i Bronzealderen og skabte Grundlaget for denne Periodes Kulturudvikling i Norden. Først senere, i Løbet af Jernalderen, blev den langt rigere Forekomst i Østpreussen bekendt, og Ravhandelens Udgangspunkt forlagdes i Overensstemmelse dermed. At virkelig den store Mængde Oldtidsrav, der er opgravet rundt om i Nord-, Mellem- og Sydeuropa, har nordisk Oprindelse, er godtgjort ved dets kemiske Sammensætning, ved hvilken det gennem sit betydelige Indhold af Ravsyre er i Overensstemmelse med det nordiske Rav, medens det i Sydeuropa forekommende naturlige Rav næsten mangler Ravsyre.

ANDET AFSNIT.

KVARTÆRTIDENS ISTIDSDANNELSER.

1. **Jordarterne og deres Anvendelse.**

Efter Tertiærperioden følger den kvartære Tid, hvis ældste Del først og fremmest er kendetegnet ved dens ejendommelige klimatiske Forhold. Disse bevirkede, at store Omraader af Jordens Overflade gentagne Gange, i de saakaldte Glacial- eller Istider, dækkedes af vældige Ismasser, som atter smeltede bort i de milde Interglacialtider. De største Nedisningsomraader findes i Nordamerika og i Nordeuropa, hvor de maaler henholdsvis 15 Mill. km² og 6,5 km², medens det til Sammenligning skal anføres, at Grønlands Indlandsis er 1,9 Mill km² stor. Samtidig med at Isen bredte sig over de nordlige Lande, dækkedes de store Bjergkæder i Mellemeuropa, Asien og Sydamerika af Gletschere. Udbredelsen af den største nordeuropæiske Indlandsis, der var mere end 1 km tyk, er vist paa Kortet. Hvad Aarsagerne til Dannelsen af disse vældige Isørkener har været, er ikke klart, men det antages almindeligt, at en Formindskelse med 4°—5° C. af Aarstemperaturen over Nordeuropa vilde bevirke, at Bræerne paa ny skred ned over Lavlandene fra Skandinaviens Højfjælde, idet den der som Sne faldende Nedbør under disse Omstændigheder ikke kunde naa at smelte i Sommerens Løb, men vilde ophobes og som Is presses ned ad Bjergene.

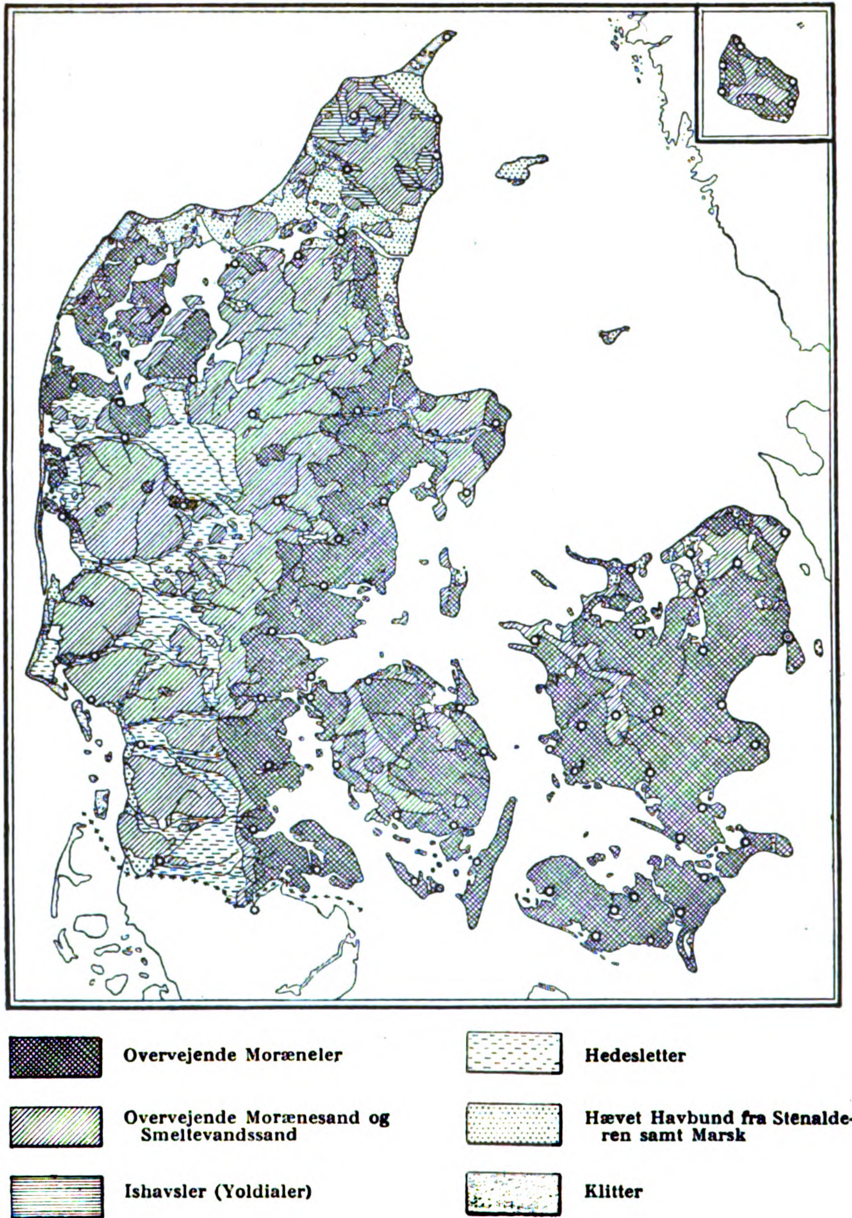
Der regnes i Almindelighed med, at Nordeuropa har haft *tre Istider* (jfr. S. 23). Virkningerne af den sidste af disse Nedisninger er bedst kendt. Da naaede Indlandsisen ikke ud over hele Danmark, men lod den sydvestlige Del af Jylland ubedækket, ligesom dens Udbredelse ogsaa i Tyskland var mindre end under de foregaaende Nedisninger. Dens Bevægelsesretninger ændrede sig i Løbet af Nedisningsperioden, fordi „Iscentret" paa den skandinaviske Halvø efterhaanden forskødes mod Øst. Danmark modtog derfor Is først fra Nord og Nordøst, senere fra Øst og Sydøst, idet den „baltiske Isstrøm" henimod Periodens Slut-

ning gled hen over store Dele af det østlige Danmark, ja Virkningerne af den sporedes helt til Jæderen (se S. 13). Denne forskelligrettede Isbevægelse har været stærkt medvirkende til at give Danmarks Jordbund dens afvekslende Sammensætning. Hvor Indlandsisen gled frem over Undergrunden, rev den med sig, hvad den kunde overkomme af de løse Jordmasser og svagere Bjergarter, medens den indridsede sine Skurestriber i det haarde Grundfjeld eller f. Eks. paa Sjællands faste Kalkgrund. Det fra Skandinavien hentede Materiale af Sten, Sand og Ler sammenæltedes inde i Isen med de Masser, der løsreves af vore Aflejringer fra Kridt- og Tertiærtiden, og ved Isens Afsmeltning efterlodes denne Blanding som et tykt Lag Moræneaflejringer over de ældre Dannelser.

Kort over Indlandsisens største Udbredelse i Nord- og Melleneuropa.
Efter N. V. Ussing: »Danmarks Geologi« 3. Udg.

Moræneleret er vor vigtigste Istidsdannelse. Det er en usorteret Blanding af Ler, Sand, Grus og Sten af forskellig Størrelse, og dets Udbredelse som Overfladelag i Danmark er meget stor, hvad der fremgaar af Kortet Side 20; dette i Forbindelse med Lerets fysiske og kemiske Beskaffenhed bevirker, at Danmarks Frugtbarhed først og fremmest skyldes denne Dannelse. Af stor Betydning for Agerbruget er Morænelerets Indhold af kulsur Kalk (se S. 22); dette Stof mangler imidlertid ofte i den øverste, forvitrede Del af Laget, der har gul Farve, medens Kalkindholdet i de dybere liggende Partier, der er graablaa, kan være meget betydeligt. Morænelerets Kalkindhold afhænger imidlertid i høj Grad af, hvorfra Isen er kommen til det paagældende Sted, og naar Moræneleret i største Delen af det østlige Danmark i Almindelighed indeholder 15—30 % kulsur Kalk, skyldes dette, at Isen medførte Materiale fra de ældre, kalkrige Havaflejringer, som findes under Østersøen Syd om Sverige, under Østdanmark og paa Kattegats Bund. Derimod indeholder Moræneleret i Midt- og Vestjylland saavel som i Nordsjælland o. a. St. oftest mindre end 15 %; thi til disse Egne kom Isen fra kalkfattige Omraader.

Kort over Danmarks Overfladedannelser.
Efter V. Madsen: »Geologi for Gymnasiet« II.

Det fra Isen stammende Smeltevand bevirkede ofte en vidtgaaende Sortering af Morænematerialet enten langs Isranden eller inde under Isen. Derved opstod de lagdelte Istidsdannelser, saasom *Sand, Grus*

og *stenfrit Ler.* I Midt- og Vestjylland er lagdelt Sand og Grus eneherskende paa de jævne Hedeflader og stærkt overvejende i Bakkelandet, ligesom i Himmerland og i Vendsyssels Bakkelandskaber. Disse Sand- og Grusdannelser er gennemgaaende mindre frugtbare end Moræneleret. Oprindelig var Moræneaflejringernes Overflader tæt bestrøede med talløse „Marksten“, der nu for en stor Del er fjernede, ofte samlede i Diger; de har haft den største Betydning som Bygningsmateriale til Stenalderens Gravkamre, til Middelalderens Kirker saa vel som til senere Tiders verdslige Bygninger, Veje og Havneanlæg.

Det *Lerslam*, som førtes bort af Smeltevandet, blev enten transporteret helt til Havs af Floderne, eller det bundfældedes i Søer. Ofte var disse helt eller delvis begrænsede af Indlandsisen, og i saadanne Tilfælde vil de i dem aflejrede Lermasser fremtræde uafhængigt af de nuværende Terrænforhold. Dette gælder f. Eks. for mange af de Forekomster af stenfrit Ler, der udnyttes i Teglværksindustrien i Nordsjælland. Lerslammet afsattes her i Smaasøer oppe paa selve Indlandsisen, og ved dennes Bortsmeltning efterlodes Leraflejringerne som Bakker i Terrænet. I Midt- og Vestjylland, hvor det stenfri Ler er almindeligt i mange Egne, ligger det nu ofte dybt under Overfladen dækket af yngre Istidsdannelser.

I det praktiske Liv har Istidens Leraflejringer fundet en meget betydelig Anvendelse dels i *Telgværksindustrien* og dels til *Jordforbedring.* — Anvendelsen af brændte Sten kan i Danmark føres tilbage til det 12. Aarh., da Valdemar den Store og hans Mænd byggede Mur og Borge af dette Materiale. Disse første Teglstensbygninger betegner en fuldstændig Revolution paa Byggeriets Omraade i Danmark, og medens man tidligere udelukkende havde anvendt Træ eller naturlige Stenarter til Monumentalbygninger, blev nu den brændte Tegl mere og mere almindelig brugt baade i Kirker og verdslige Bygninger. Der brændtes Sten paa mangfoldige Steder i Danmark i den senere Middelalder og i Begyndelsen af den nyere Tid, men oftest var det kun smaa og midlertidige Teglovne, anlagte efter det øjeblikkelige Brug. I det 17. og 18. Aarh. gik Teglbrændingen imidlertid stærkt tilbage og forsvandt i mange Egne aldeles. Først omkring Aar 1800 begyndte Interessen for at skaffe sig ordentligt Byggemateriale atter at gøre sig gældende; der anlagdes talrige Teglværker rundt om i Landet, og siden Midten af forrige Aarhundrede har man søgt at koncentrere Driften i større fabriksmæssigt drevne Værker. Disse er ofte knyttede til de store Byers Opland og er da anlagt paa det Ler, der er for Haanden, det vil sædvanligvis sige Moræneler, der maa slæmmes, før det formes; men hvor Valget af Beliggenheden er mere frit, anlægges de store Teglværker helst paa Steder, hvor der er rigelig Tilgang af Ler uden Sten. Dette vil i de

allerfleste Tilfælde være kvartære Lersorter, der nu yder Raamaterialet til langt den største Del af Teglværksprodukterne i Danmark, medens de tertiære Lerarter, der er omtalt foran, spiller en langt mindre Rolle. I Vendsyssel benyttes i udstrakt Grad, f. Eks. ved Aalborg, særlig det yngre Yoldialer (se S. 30); det ligger paa lave Sletter og er derfor kun i ringe Grad forvitret, saaledes at det fortrinsvis giver gule Mursten, medens røde Mursten faas, hvor det øverste, rustrige Forvitringslag fra Lergravene udgør en væsentlig Del af Leret.

Ikke mindre betydningsfuld er de kalkrige, kvartære Lerarters Anvendelse til Jordforbedring eller Mergling. Denne Proces spiller en stadig større og større Rolle i det moderne Landbrug, efterhaanden som Kravet til Jordens Ydeevne sættes op, og det er de stenfrie, kvartære Lerarter samt Moræneleret, der yder Hovedparten af Mergel i Danmark. Betydningen af Merglingen beror ikke alene derpaa, at Kalk er et af de for Planterne uundværlige Næringsstoffer, men lige saa meget derpaa, at det forhindrer Jorden i at blive sur, hvorved det indirekte i høj Grad fremmer Plantelivet.

Jordforbedring ved Mergling er benyttet i Danmark siden Midten af det 18. Aarh., men først c. 100 Aar senere kom der ret Gang i Arbejdet, og en stor Mængde af Landets Jorder blev merglet. Men det var Smaadrift, og hver Mand gravede Mergel, hvor han mente at finde den paa sin egen Jord. Nu om Stunder møder man imidlertid ogsaa paa dette Omraade Sammenslutning og Stordrift; der dannes Mergelselskaber, som udnytter store og kalkrige Mergellejer, hvorfra Produktionen føres vidt omkring, ofte paa særlige Mergelbaner. Her er det først og fremmest *stenfrit Ler*, der anvendes, da dette ofte er særlig rigt paa kulsur Kalk.

2. Glacial- og Interglacialtider.

Vort Kendskab til Kvartærtidens ældste Dannelser i Danmark er i det store og hele kun ringe; thi de senere Nedisninger har rømmet saa grundigt op i Forgængernes Aflejringer, saa langt de naaede frem, at der kun er bevaret lidt af disse. Naar man lægger et tænkt Snit tværs over det sydlige Danmark som antydet paa S. 23, fremtræder Hovedpunkterne af Landets geologiske Historie i Kvartærtiden. Istiderne er nummererede med romerske, Interglacialtiderne med arabiske Tal.

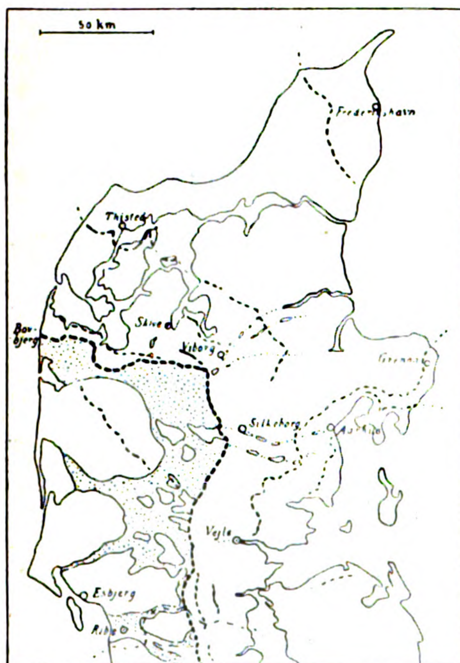
Øerne.	Østjylland.	Vestjylland.
III. Bakkelandets Overflademoræner.	III. Bakkelandets Overflademoræner.	III. Hedefladernes Smeltevandssand. („Flydejord").
	2. Moser og Søaflejringer.	2. Eemhavets Aflejringer, Søer og Moser.
	II. Moræne.	II. Bakkeøernes Overflademoræner.
		1. Søaflejringer, Yoldialer ved Esbjerg.
		I. Moræne.

Den første Nedisning, der afsatte den nedre Moræne ved Esbjerg, kendes i det hele taget kun fra faa Steder uden for Danmarks Grænser, f. Eks. Hamburg og Berlin. Ligesaa er ogsaa Aflejringerne fra den første Interglacialtid sjældne. Jordprofilet ved Esbjerg viser, at Egnen her laa sænket under Havfladen, da den første Indlandsis trak sig tilbage, og i det arktiske Hav bundfældedes Yoldialer, opkaldt efter den højnordiske Musling *Yoldia arctica*, hvis Skaller findes deri, medens der efterhaanden indfandt sig sydligere Dyreformer, som præger Lerets øverste Del. I flere Søaflejringer i Vestjylland fra denne vor ældste interglaciale Tid har det varme Klima sat sig et Minde i Form af Vegetationsrester af lignende Art som dem, der straks vil blive omtalt fra den sidste Interglacialtid. Den næstsidste Nedisning fik afgørende Betydning for Vest- og Midtjylland Syd for Linien Bovbjerg- Dollerup ved Viborg; thi den opbyggede denne Landsdels Bakkelandskaber, hvis højeste Dele nu rager op som Bakkeøer over de yngre Sandflader, der skjuler de lavere Partier (se Kortet S. 24). De storliniede, ligesom afglattede Overfladeformer, der er saa karakteristiske for disse midt- og vestjyske Landskaber, er netop Alderdomstegn, der er fremkaldt ved Vejrligets og Vandets Indvirkning navnlig under den sidste Istid, da disse Egne henlaa som Ødemarker uden for Isranden.

For anden Gang smeltede Indlandsisen bort fra Danmark, og atter finder vi, at Dele af Landet laa sænket under Havets Overflade, nemlig baade det nordlige Vendsyssel og Dele af det sydlige Jylland. Her i denne sidstnævnte Egn strakte det saakaldte *Eemhav* sig gennem flere Sunde mellem Ribe og Rendsborg ind i Østersødalen, og i dette varme Hav levede en Dyreverden af Muslinger og Snegle, som nu først træffes ved de sydvesteuropæiske Kyster.

De fra den sidste Interglacialtid stammende Havaflejringer i Vendsyssel kendes bedst fra den dybe Boring ved Skærumhede nær Frede-

rikshavn, hvor de kvartære Lag, der hvilede paa Skrivekridt, havde en samlet Tykkelse af 200 m. Nederst laa Moræneler, derefter fulgte marint Ler med en Dyreverden omtrent som den, der nu lever ved Bergens Kyst i Norge, og derover atter Ishavsler, det *ældre Yoldialer*. Henved 60 m Grus, Sand og Ler fra den sidste Istids afsluttede Profilet. De mange Forekomster af naturlig Gas i Vendsyssel skyldes de organiske Levninger i det ældre Yoldialer, der er udbredt i den nordlige Del af Landsdelen.

Kort over de vigtigste Randmorænestrøg, Hedeflader og Tunneldale i Jylland. Efter N. V. Ussing: »Danmarks Geologi«. 3die Udg.

Medens Eemhavets Aflejringer viser, at Havet, der beskyllede Danmarks sydlige Kyster, i en vis Del af Interglacialtiden var væsentlig varmere end Nutidens Vesterhav, og Lerlagene ved Skærumhede fortæller, hvorledes Havets Dyreverden henimod Slutningen af Interglacialtiden stadig blev mere nordisk præget for til sidst at blive helt arktisk, giver talrige Moser og Søaflejringer rundt omkring i Jylland et fyldigt Indblik i, hvorledes navnlig Planteverdenen udviklede sig i den sidste Interglacialtid. Ældst er Resterne af en højnordisk Hedevegetation med Rypelyng *(Dryas)*, Polarpile, Dværgbirk m. m.; men Birketræet og Skovfyr indfandt sig og klædte Landet med udstrakte Skove. Samtidig med at Eemhavet strakt en Arm ind i Østersødalen, fremtraadte Jyllands Skove med et vesteuropæisk Præg, Egen var i lang Tid Hovedtræet, men Ælm, Lind, Navr, Ask, Tax, Kristtorn o. a. gav rig Afveksling. I Søer og Sumpe levede flere varmekrævende Arter som Hornnød samt en Aakande og et Halvgræs, der begge nu er uddøde i Europa. Det sydeuropæiske Daadyr, Kronhjort, Bæver og en Elefantart, sandsynligvis Mammuth, færdedes i Jyllands Urskove. En Tid lang blev derpaa Avnbøgen stærkt fremtrædende i Skovene, men Klimaet blev efterhaanden mere fastlandspræget, svarende til, at en Landhævning nu afspærrede Eemhavet fra Østersøen, og vidtstrakte Naaleskove, først

overvejende Gran, senere Fyr med meget indblandet Birk, erobrede Landet. Den ny Istid nærmede sig, og Skovene fortrængtes af højnordiske Dværgbirkeheder, der formodentlig efterhaanden erstattedes af en fattig, rent arktisk Flora. — Over for denne rige og yppige Udfoldelse af Plante- og Dyreliv under de gunstigste klimatiske Kaar i den sidste Interglacialtid staar den fuldstændige Mangel paa sikre Spor af Menneskets Tilstedeværelse i Danmark, samtidig med at de ældste Stenalders-Kulturer blomstrede i Vest- og Mellemeuropa.

Den sidste nordiske Nedisning naaede ikke ud over hele Danmark, men lod det sydvestlige Jylland ubedækket, og Israndens Hovedopholdslinie strakte sig fra Bovbjerg over Holstebro til Dollerup og derfra mod Syd over Engesvang Vest for Silkeborg, forbi Give og Randbøl og fortsættende videre Syd paa stadig omtrent langs Grænsen mellem det uregelmæssig bakkede østjyske og det jævne storformede, vestjyske Landskab. Uden for denne Isrand herskede der et arktisk Klima, der fremmede Jordflydning og andre udjævnende Omlejringer i de øverste Jordlag. Et Resultat heraf er Sandlagene, som dækker disse Egnes interglaciale Moser, medens saadanne Øst for Isranden er skjult under Morænedannelser.

3. Landskabsformernes Udvikling under den sidste Istid.

De vigtigste af de Landskabsformer, som den sidste Nedisning af Danmark frembragte, er de vidtstrakte Morænelandskaber eller Bakkelandet, hvortil Morænefladerne slutter sig, de vældige Hedeflader i Jylland og de med dem sammenhørende store Dalsystemer navnlig i Østjylland samt lignende Dale i andre Egne af Landet.

Bakkelandet, der er den mest udbredte Landskabstype i Danmark, karakteriseres ved de tætliggende, uregelmæssigt ordnede Bakker af alle Størrelser og talrige derimellem helt indesluttede Lavninger, der indeholder Moser og Smaasøer. Overfladen udgøres i det østlige Danmark oftest af Moræneler, men kan i øvrigt have en meget varierende Beskaffenhed. Landskabets Former bliver kraftigere henimod saadanne Strøg, hvor Isranden har opholdt sig i længere Tid; thi her aflejredes den største Mængde af Morænemateriale, og her møder os de saakaldte Randmorænelandskaber, i hvilke de langstrakte Bakker eller Bakkestrøg ligger ordnede i Rækker, der gengiver Israndens Beliggenhed. Mange af de smukkeste Landskaber findes i saadanne Randmorænestrøg, f. Eks. Egnen ved Hald, Mols Bjerge, de fynske Alper, Odsherred, Gribskovegnen, Søllerød-Birkerødegnen o. s. v. Bag de udprægede Randmorænebakker, som ofte ligger ordnede i lange Buer,

afspejlende Indlandsisens tungede Rand, findes i mange Tilfælde lave, flade Strækninger eller Inderlavninger, hvor Isen næsten intet har aflejret, eller hvor den endog har virket bortskurende; disse ligger nu ofte under Havets Niveau. Der kan nævnes Nissum Bredning og Venøbugten i Limfjorden, Bugterne paa Sydsiden af Djursland, Issefjorden og Indskæringerne paa Østsiden af Odsherred, eller de kan optages af Søer, f. Eks. Esrom Sø. Med ganske jævne Overgange glider Bakkelandets uroligt, stærkt bølgende Former over i Moræneflademes jævne Sletter, hvor Isen under særlig rolige Forhold har aflejret Moræneler under Bortsmeltningen. Typiske Moræneflader, der hører til de frugtbareste Egne i Landet, er f. Eks. „Sletten“ omkring Odense, største Delen af Laaland, „Heden“ mellem København, Roskilde og Køge, samt Amager.

Randmorænebakker paa Sydsiden af Djursland. Efter P. Harder: D. G. U. II. R. Nr. 19.

Det var uhyre Masser af *Smeltevand*, der fandt Vej til Havet ud over Jylland, da Indlandsisen laa i denne Landsdel, og dette har præget vidtstrakte Egne paa afgørende Maade. Store Strømme af Smeltevand samledes langt inde under Isen i mægtige Tunneler og banede sig Vej ud mod Isranden i bugtede Løb, der kunde skære sig dybt ned i Isens Underlag; thi det i dem fremstrømmende Vand var undergivet stort Tryk. Disse Tunneldale fremtræder nu som meget karakteristiske Træk i Østdanmarks Landskabsbilleder. Deres Bund er ujævn; hvor den er dækket af Havet, fremkommer lange, smalle Fjorde som mange af de østjyske, og længere inde i Landet indeholder Dalene ofte langstrakte Søer, „Langsøer“. De største af Tunneldalene kan følges fra Østkysten af Jylland helt ind til Hedesletternes Østrand (Fig. S. 24); saaledes fortsættes Mariager Fjord i en dybt nedskaaren, sørig Dal til Hald Sø; Glænstrup Sø og Tjele Langsø ligger i en lignende Dal, der ender samme Sted ligesom Fortsættelsen af Randers Fjorddal gennem Nørreaadalen. De gennem disse Dale strømmende, slamfyldte Vandmasser mundede ud i Gletscherporten ved Dollerup. De talrige Langsøer i Egnen mellem Aarhus, Skanderborg og Silkeborg er ogsaa Led i saa-

danne Tunneldale, hvis Gletscherporte laa ved Moselund og Sebstrup Sydvest for Silkeborg.

Ogsaa f. Eks. paa Sjælland udskar Smeltevandet talrige Tunneldale, da Isen smeltede bort fra denne Ø, og mange af de sjællandske Søbassiner udformedes derved, f. Eks. Furesø, Lyngby Sø, Bagsværd Sø. De lange, bugtede Aase, der kendes navnlig fra Sjælland og Fyn, f. Eks. Næstved Aas, Køge Aas, o. s. v., er ligeledes dannet af de under Indlandsisen løbende Floder; thi under visse Forhold bundfældedes der Sand og Grus i disses Lejer, der da efter Isens Afsmeltning maatte fremtræde som Volde, der gengiver Løbet.

Hedeslette med Bakkeø.
Efter Fotografi.

Alt det fra Indlandsisen og Tunneldalenes Bund stammende Materiale af Grus, Sand og Ler, som Smeltevandsfloderne førte med ud til Israndens Hovedopholdslinie i Midtjylland, skylledes ud over de foranliggende Landstrækninger af de slamfyldte Strømme. Leret fandt ikke Hvile før uden for Landets nuværende Kyster, medens det grovere Materiale opbyggede de vidtstrakte, ganske jævne, mod Vest svagt skraanende Hedeflader, der dækker alle de lavere Egne i det gamle, midt- og vestjyske Morænelandskab, hvis højeste Partier nu rager op som *Bakkeøer* over Fladerne. De betydeligste Hedeflader i Danmark er Alheden, Paarup-Brandefladen, Grindsted-Sdr. Ommefladen og Tinglevfladen. De afvandes alle af store Aaer, som Storaa, Skjernaa o. s. v., hvis Flodlejer udformedes af de sidste Smeltevandsstrømme.

Da Isranden trak sig tilbage fra Hovedopholdslinien i Midtjylland, kunde Smeltevandet ikke finde Afløb ud over Hedefladerne, men maatte søge sig andre Veje. Gudenaaens Dalgang begyndte nu at træde frem, og da Isranden havde trukket sig tilbage til Egnen ved Randers, fandt Gudenaa Afløb gennem Nørreaadalen og Skalsaadalen, som den fulgte til Hjarbæk Fjord, men først da Mundingen af Randers Fjord blev fri af Isranden, og da denne havde trukket sig tilbage til den paa Kortet Side 24 angivne Stilstandslinie mellem Grenaa- og Vejleegnen, fik Gudenaa helt sit nuværende Løb. Ogsaa f. Eks. de sjællandske

Aadale er oprindelig udformede enten som Tunneler eller af fritløbende Smeltevandsfloder; disse havde ofte et fra de nuværende Forhold helt forskelligt Løb, saaledes gennemstrømmedes Dele af de Aadale, hvori nu Susaa, Tudeaa, Hallebyaa og Bregningeaa løber, i Senglacialtiden af et sammenhængende Flodsystem. Det stærkt fremtrædende Misforhold, der i mange Tilfælde findes mellem de østdanske Aaløbs beskedne Størrelse og de anselige Dale, som de gennemstrømmer, faar da sin Forklaring gennem den Kendsgerning, at Dalene er udformede af Istidens mægtige Strømme. Se hosstaaende Billede.

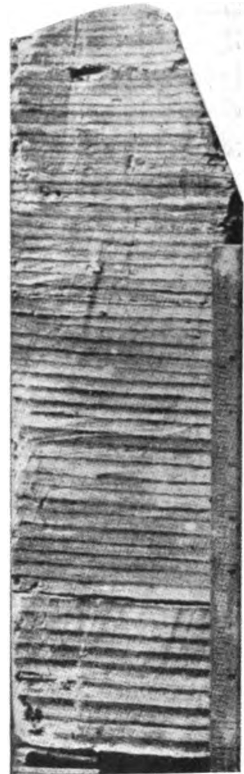

Lilleaa-Dalen ved Hadsten. Over Engen, hvori Aaen bugter sig, ses de terrasseformede Rester af Istidsflodens Dalbund. Efter N. V. Ussing: »Danmarks Geologi«. 3. Udg.

4. **Afsmeltningens Varighed.**

Medens man inden for den geologiske Videnskab næsten ganske er henvist til relative Aldersbestemmelser og maa nøjes med at kunne fastslaa, at et Lag eller en Begivenhed er samtidig med, ældre eller yngre end andre Lag eller andre Begivenheder, der allerede er sat paa Plads i det geologiske System (S. 6), er det lykkedes for den svenske Geolog G. De Geer, at udarbejde en Metode, der muliggør direkte at optælle det Antal Aar, som den sidste nordiske Indlandsis var om at trække sig tilbage fra Skaanes Sydspids til de skandinaviske Højfjælde, saaledes at dens Tilbagevigen kan følges Skridt for Skridt paa den mere end 8000 km lange Retrætelinie. Grundlaget for De Geer's Aldersbestemmelse er den ejendommelige Lagdeling, som findes i det saakaldte „*varvige*“ Ler, der af Smeltevandet fra Indlandsisen aflejredes paa den daværende isdæmmede Østersø's Bund. Denne er imidlertid ved senere Landhævning (sml. S. 35) i stor Udstrækning hævet op over Havets Overflade og fremtræder nu som vidtstrakte Sletter bl. a. i det østlige Sverige, hvor det varvige Ler kan studeres. Hvert enkelt „Varv“ i

dette Ler maa anses for at være dannet i Løbet af et Aar; det kaldes et Aarsvarv, og indeholder baade et Sommerlag og et Vinterlag. Væggene i en Teglværksgrav i varvigt Ler er da som en Tavle, hvorpaa Naturen selv har indskrevet Beretningen om Bræafsmeltningens vekslende Styrke, d. v. s. Somrenes vekslende Varme i de Hundreder af Aar, som Væggen spænder over (se Billedet). Varvene kendetegnes ved deres Tykkelse i Forhold til de over- og underliggende, og det samme Aarsvarv kan følges over store Strækninger; hvert Varv strækker sig lige saa meget længere mod Nord end det underliggende, som Isranden trak sig tilbage det paagældende Aar. Man har da fundet, at Indlandsisen var c. 3000 Aar om at trække sig tilbage fra Skaanes Sydspids til det store Strøg af Randmoræner, der løber tværs over Mellemsverige; først foregik Bevægelsen langsomt, siden hurtigere med Skridt paa indtil 130 m aarlig. Dette foregik i den *gothiglaciale* Tid, medens den forudgaaende Periode, der begyndte med Israndens Vigen tilbage fra Hovedopholdslinien i Jylland, benævnes den *daniglaciale* Tid. Efter en Stilstandsperiode, i hvilken Randmorænebakkerne i Midtsverige ophobedes, begyndte Tilbagerykningen atter, i Begyndelsen langsomt, men saa med stigende Fart, indtil den naaede 3—400 m aarlig, og i Løbet af ca. 2000 Aar var den tvunget tilbage til Jämtland; dette foregik i den *finiglaciale* Tid. Imidlertid er det muligt at følge Begivenhederne endnu længere frem i Tiden, og ved Beregninger over Landhævningens Hastighed i visse nordsvenske Egne er det lykkedes at faa den geologiske Tidsskala sat i Forbindelse med den historiske med ret stor Nøjagtighed. Efter dette er der da forløbet ca. 14,000 Aar, siden Indlandsisen laa i Sydskaane. Det har hidtil ikke været muligt at opnaa paalidelige Aldersbestemmelser af den daniglaciale Tids Varighed, da dertil egnede Lag ikke kendes; men efter al Sandsynlighed var Øresund og Østsjælland endnu isdækket ved den gothiglaciale Tids Begyndelse, og den geologiske Tidsskala faar dermed ogsaa direkte Betydning for vort Land. Vi maa nemlig formode, at der paa hin Tid trivedes et arktisk Plante- og Dyreliv i Danmark (smlg.

Udsnit af »varvigt« Ler fra Hälsingland i Sverige med 64 Aarslag.
Efter A. G. Högbom: »Handb. d. regional. Geologie«.

S. 31), og der er da givet os en Tidsgrænse, efter hvilken næsten hele den i det følgende beskrevne Udvikling har fundet Sted.

5. **Danmarks Omrids og Klima ved Istidens Slutning.**

Da den sidste Indlandsis var smeltet bort fra Danmark, havde Landet i store Træk faaet de Overfladeformer, hvormed det nu fremtræder; dog var Kystforløbet anderledes, fordi Danmarks Niveauforhold i den sidste Del af Istiden, den saakaldte *senglaciale* Tid, var meget forskelligt fra Nutidens. Den sydlige Del af Danmark laa saaledes betydeligt højere end i Nutiden, og i hvert Fald i den senere Del af den senglaciale Periode har der ikke været Forbindelse mellem Østersø og Kattegat over Danmark. Paa denne Tid, nemlig da den tilbagevigende Isrand strakte sig tværs over Midtsverige, Østersøen og Sydfinland, skaffede den opstæmmede Østersø sig Afløb over Nordenden af Bjerget Billingen i Vestergötland. Man mener da at have fundet, at Østersøens Vandspejl laa 56 m højere end Verdenshavet; for at dette kunde være Tilfældet, maatte Østersøens Afløb gennem de danske Sunde være spærret, eller m. a. O. den 18 m dybe „Cadet-Rende“ mellem Gedser og Darsser Ort i Pommern maatte have ligget mindst $18 + 56 = 74$ m højere end i Nutiden, og det samme maatte da have været Tilfældet med større Dele af det sydbaltiske Omraade. De nuværende danske Øer og Jylland udgjorde en samlet Landmasse i direkte Tilslutning til det nordtyske Lavland. Selv Bornholm har formodentlig været landfast med dette. Da den opstæmmede Østersø fik Afløb Nord om Billingen, sænkedes dens Vandspejl pludselig til Niveau med Verdenshavet ved den største Udtapningskatastrofe, der kendes. Havvandet trængte nu over Midtsverige ind i Østersøen, der dog snart igen afspærredes paa Grund af Landhævningen. Smlg. Skemaet S. 54.

I Vendsyssel var Forholdet væsentlig anderledes i den senglaciale Tid, thi dette Omraade laa dybt sænket under Havfladen, saaledes at kun de højeste Partier ragede op over det iskolde Hav. I dette bundfældedes det *yngre Yoldialer*, der ligesom det interglaciale, ældre Yoldialer (Side 24) er opkaldt efter en højnordisk Musling, hvis Skaller findes deri. Ved den senere Landhævning bragtes Yoldiahavets Bund i stor Udstrækning op over Havfladen og fremtræder nu som vidtstrakte Sletter, der kranser Bakkepartierne.

Yoldiahavets højeste Strandlinie ligger ved Frederikshavn ca. 60 m over den nuværende Havflade, men mod Syd aftager de senglaciale hævede Strandmærkers Højde, og Syd for Mariager og Anholt kendes de ikke i Danmark. Derimod findes de paa Sveriges Vestkyst fra det

nordlige Skaane og nordpaa, hvor deres Højde over Havet stadig øges, og i de centrale Dele af Skandinavien, hvor Landsænkningen var størst, ligger de nu indtil 250 m over Havfladen og langt inden for den nuværende Kystlinie. De talrige Iagttagelser over Niveauforholdene i Nordeuropa i Afsmeltningstiden samler sig i den Forestilling, at Syddanmark da befandt sig paa Landhævningens Bølgetop, medens den nordlige Del af Jylland en Tid lang efter Isens Afsmeltning derfra endnu laa dybt sænket i Yoldiahavet og først efterhaanden hævedes ligesom de nordligere Egne.

Kun *Klimaet* kunde under de i Syddanmark raadende geografiske Forhold i Slutningen af Istiden sætte Grænse for Dyrenes og Planternes Indvandring fra de sydligere Egne, og om Tilstand og Kaar i den Henseende paa Landjorden og i de ferske Vande giver Bundlagene i Moser og forhenværende Søer os Underretning.

Den af Indlandsisen blottede Morænelersoverflade var rig paa store og smaa Søer, i hvilke der bundfældedes Lerslam sammen med Rester af den Vegetation og de Dyr, som havde fundet Vej til Danmark. Rypelyng *(Dryas)* er en af de Planter, der hyppigst findes i dette Ler, der efter den har faaet Navnet *Dryasler.* De typiske Profiler af Ferskvandsaflejringer fra Istidens Slutning i Danmark er som disse to:

I.	II.
(Tørv.)	(Tørv.)
Øvre Dryasler	Øvre Dryasler
Allerødgytje	Allerødgytje
Nedre Dryasler	Allerødmuld
Moræneler	Moræneler

I de to Lag Dryasler findes foruden Rypelyng ogsaa Rester af forskellige Polarpile samt Dværg-Birk og andre Repræsentanter for en højnordisk Tundravegetation, og Rensdyr, Ulv, Snehare, Rype og formodentlig Lemming færdedes her. Danmark laa Nord for Skovgrænsen, og vi maa f. Eks. til Ruslands nordligste Del for nu at træffe et lignende Dyre- og Planteselskab. Imidlertid indtraadte der en Bedring i Klimaet, der en Tid lang ændrede Livsvilkaarene i Danmark; thi mellem to Lag Dryasler optræder normalt et tyndt Lag brunt Sødynd eller Gytje, der benævnes efter Teglværket ved Allerød i Nordsjælland, hvor det først blev paavist. De foran nævnte Tundraarter forekommer næsten ikke i Gytjelaget, men derimod findes i dette talrige Rester af vor almindelige Dunet Birk samt storbladede Pilebuske, der maa have dannet aabne Skove eller Krat sammen med Enebær, maaske lidt Fyr o. a. Planter. Rensdyret holdt endnu til i disse Skove, hvor ogsaa Elsdyr og Landbjørn færdedes, medens Bæveren byggede i Søerne. Man antager, at den varmeste Sommermaaneds Middeltemperatur i den ældre og yngre Dryastid har svinget mellem 8—12 Gr. C., medens den i Alle-

rødtiden var et Par Grader varmere. Middeltemperatur for Juli Maaned i Danmark er nu 16 Gr. C.

Den ældre Dryastid er samtidig med den daniglaciale og formodentlig den første Del af den gothiglaciale Periode, medens den mildere Allerødtid rimeligvis svarer til den senere Del af den gothiglaciale Periode, da Indlandsisens Afsmeltning foregik ret hurtigt i Sverige (se S. 29). Den yngre Dryastid falder da sammen med Israndens Dvælen i det midtsvenske Randmorænestrøg.

Allerødperioden fik dog ingen afgørende Betydning for det organiske Livs Udvikling i Danmark; thi den mærkelige Tilbagevenden af de højnordiske Kaar, der atter tillod en Tundravegetation at brede sig i Danmark, satte en Stopper derfor. Derimod maa der være foregaaet væsentlige Forandringer i Landskabets Udseende i mange af Landets Randmorænestrøg netop i den Periode, idet en stor Del af disses dybe, nu sø- eller mosefyldte Lavninger opstod dengang. Profil II S. 31 giver Forstaaelsen deraf. Hvor Isranden har ligget stille i længere Tid, var større Ismasser ofte bleven efterladt begravede i Moræneemasserne. Saalænge Klimaet endnu var koldt, foregik Afsmeltningen af saadanne „døde“ Isklumper langsomt, men i Allerødperioden fik den Fart, samtidig med at Birkeskoven bredte sig hen over de Moræneaflejringer, der dækkede Isresterne, som nu smeltede helt bort. I deres Sted fremkom da Huller og Lavninger, der i mangfoldige Tilfælde rummede Søer, paa hvis Bund Allerødgytjen kunde aflejres oven paa den druknede Skovmuld, inden den yngre Dryastid indtraadte.

Ogsaa paa anden Vis ændrede Landskabet Udseende i visse Egne i den senglaciale Tid, navnlig i Midt- og Vestjylland; her spillede nemlig *Sandflugten* allerede dengang en betydelig Rolle, og mange af disse Egnes store Klitlandskaber, Indsandene, stammer utvivlsomt fra denne Periode, inden Plantedækket havde naaet helt at beherske det lette Sand paa Hedefladerne eller i Bakkerne. Sandflugtens Intensitet giver sig til Kende ikke mindst ved den store Udbredelse i Midt- og Vestjylland af de ejendommeligt kantede, sandslebne Sten, der forekommer saa overordentlig almindeligt i disse Egne; hvor saadanne er iagttaget faststaaende i Jorden, viser deres Form, at de fremherskende Vinde var vestlige og nordvestlige, da Stenene blev afslebet, og mange Steder vidner ogsaa Indsandenes Klitter ved deres Orientering om de samme Vindretninger. Sandflugten i disse Indsandsegne er imidlertid foregaaet, ofte med Vindbrud i gamle Klitter som Udgangspunkt, til forskellige Tider helt frem til vore Dage. Ildebrande har ødelagt den skærmende Vegetation og givet Vinden Angrebspunkter i det løse Sand, og flere Steder ser man, hvorledes Menneskets Færden direkte har været Anledningen, f. Eks. hvor Flyvesandsarealet staar i Forbindelse med gamle Vejspor i Hederne. Smlg. S. 63.

TREDIE AFSNIT.

KVARTÆRTIDENS POSTGLACIALE PERIODE.

Det Afsnit af Danmarks geologiske Historie, der begyndte med, at Skove klædte Landet, idet de fortrængte den yngre Dryastids Tundravegetation, benævnes Postglacialtiden, d. v. s. Efteristiden. Dette er den geologiske Nutid. I den gør Mennesket sig i stedse stigende Grad til Herre i Landet og ompræger dets Fysiognomi paa afgørende Maade. Efteristidens Alder kan for Danmarks Vedkommende ikke angives med samme Sikkerhed som Afsmeltningstidens Varighed i Sverige, men det er meget rimeligt at antage, at Skovene erobrede Danmark endnu medens Indlandsisen dækkede Nordsverige, saaledes at Postglacialtiden kan formodes at være begyndt hos os for om ved ti Tusinde Aar siden.

1. Forandringer i Landets Form.

a. *Fastlandstiden.* Senglacialtidens Niveauforhold vedvarede for Syddanmarks Vedkommende til ind i den postglaciale Tid, efter at Birke- og Fyrreskovene (se S. 44) havde fortrængt Tundravegetationen, og blandt Vidnesbyrdene om, at Strandlinien tidlig i denne Periode laa langt uden for den nuværende i den vestlige Del af Østersøen, skal anføres Forekomsten af *undersøiske Moser,* altsaa gamle Landoverflader, der er truffet paa talrige Steder, hvor f. Eks. Havneanlæg har givet Indblik i Havbundens Bygning nær Kysterne. Disse Moser kan dog ikke fortælle, hvor højt Danmark var hævet, de giver kun et Minimum for den senere foregaaede Landsænknings Størrelse. I Graadyb ud for Esbjerg fandtes et fra Fyrreperioden stammende Tørvelag med Træstammer og Rodstød, der gik ned til 6,9 m under Middelvandstanden i Havet. Længere mod Syd langs Halvøens Vestkyst møder os forskellige Fund af lignende Art, og disse viser, at Landet her tidligere laa mindst 20 m højere end i Nutiden. Samme Resultat er man kommet til ved Boringer nær Travemünde. Syd for Bornholm odelægges Fiskernes Garn under-

tiden i Resterne af en Fyrreskov, som findes der paa c. 10 Meters Dybde, og ud for Oders Munding findes i Østersøen moseagtige Lag indtil 20 Meter under Havfladen. Af særlig Interesse for os er den Skovmose, som man stødte paa ved Kloakanlæg ude i Kongedyb ved Nordenden af Amager; thi da denne Mose, der nu ligger indtil c. 14 m under Havfladen, var Landoverflade, maa Sjælland have været i landfast Forbindelse med Skaane.

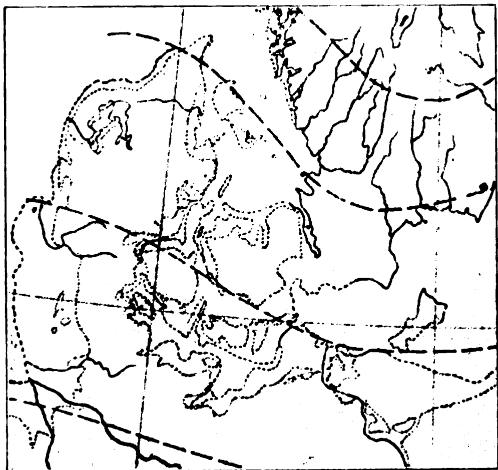
Af alle disse Vidnesbyrd maa det da sluttes, at den vestlige Østersøegn tidligere har ligget mindst 20 m højere end i Nutiden, men at Hævningen har været væsentlig større, faar vi Underretning om ved atter ligesom for den senglaciale Østersøs Vedkommende at vende os til Mellemsverige, denne Gang til Närke, hvor der i den første Del af den postglaciale Tid fandtes et Afløb fra Østersøen til Kattegat, der bredte sig langt ind over det midtsvenske Lavland; thi det fremgaar af Højdeforskellen mellem de samtidige Kystlinier Øst og Vest for dette Afløb, at Østersøens Overflade laa c. 20 m over Verdenshavets Overflade. Syddanmark maa da endnu paa denne Tid have ligget saa højt, at Forbindelsen med Kattegat gennem Store Bælt var lukket. Et Minimumstal for Højdeforskellen mellem hin Tids og Nutidens Kystlinie i det sydlige Danmark faas da ved at addere 20 m til 18 m, altsaa 38 m.

Østersøen var atter en Ferskvandssø ligesom i den senglaciale Tid, inden Udtapningskatastrofen (S. 30). Denne postglaciale, ferske Østersø kaldes *Ancylussøen* efter en lille Snegl, som er almindelig i dens Strandaflejringer. I Sverige og Finland bredte Ancylussøen sig langt ud over den nuværende Strandlinie, men derimod maa Østersødalen mellem Danmark og Tyskland i stor Udstrækning have været tørt Land. Danmark udgjorde endnu en Del af det nordtyyske Fastland; *Fastlandstiden* er Benævnelsen paa dette første Afsnit af den postglaciale Tid; efter Østersøen kaldes den ogsaa *Ancylustiden*.

Ogsaa i den nordlige Del af Jylland spores Fastlandstiden gennem undersøiske Torvemoser, om end denne Del af Landet ikke har ligget forholdsvis saa højt som de sydligere Egne, og den nordligste Del af Vendsyssel laa i Fastlandstiden næppe højere end nu. Limfjorden havde et fra det nuværende ganske forskelligt Udseende. Ved Aalborg laa Egnen formodentlig mindst 6 m højere end i Nutiden, og Vester paa var Højdeforskellen sikkert endnu større. Vi maa forestille os Fastlandstidens „Limfjord“ som en vandrig Flod, der gennemstrømmede store Søer — de nuværende Bredninger —, og hvis Opland var langt større end hos noget nutidigt Vandløb i Danmark.

Jylland strakte sig dengang længere mod Vest end nu, hvor langt vides ikke, men som foran nævnt kendes der dybtliggende undersøiske Moser langs den sydlige Del af Halvøens Vestkyst, og det er ikke usand-

synligt, at store Omraader i den sydlige Del af Vesterhavet i Begyndelsen af den postglaciale Tid henlaa som et lavt sumpet Landskab, hvori spredte, højere Partier bar Skove af Fyr, Birk og Hassel. I hvert Fald findes der Rester af en saadan Vegetation i de Tørvelag, der opfiskes paa Dogger Banke fra 20—40 m under Havfladen. Her laa imidlertid ogsaa Levninger af f. Eks. Mammuth, Uldhaaret Næsehorn, Rensdyr, Vildhest, Kæmpehjort og Hyæne, og dette viser, at her var Fastland i hvert Fald i en tidligere Periode. Formodentlig forholder det sig saaledes, som det fornylig fra fransk Side er fremsat, at den sydlige Del af Vesterhavet og Kanalegnen laa højt hævet under den sidste Istid og den nærmest efterfølgende Tid; men man maa da af Plantefundene slutte, at Dogger Banke var Landoverflade endnu i Begyndelsen af den postglaciale Skovperiode. Derefter sænkedes disse Egne i Havet, og Sænkningen er fortsat med smaa Afbrydelser til langt ind i den historiske Tid. Gennembruddet af Kanalen foregik dog allerede omkring ved Istidens Ophør, samtidig med at Mammuth og Rensdyr endnu levede der, om end Strædet først efterhaanden opnaaede sin nuværende Bredde.

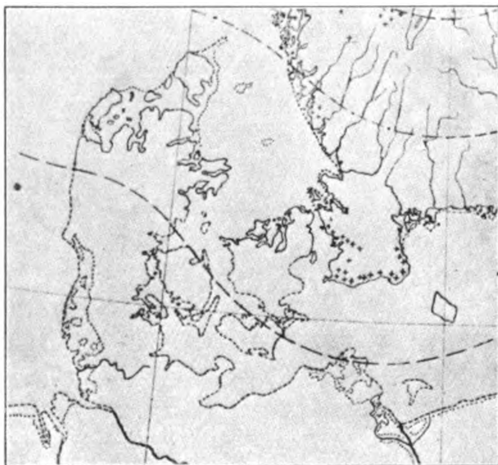

Den formodede Udstrækning af Land og Hav i Fastlandstiden.
Efter De Geer: »Om Skandinaviens geografiska utveckling efter istiden«.

b. *Stenalderhavets Tid.* Den i den senglaciale Tid og i Fastlandstiden fremtrædende Jordskorpebevægelse viste sig som en fra Nedisningsomraadets Ydergrænse mod de centrale Dele af den skandinaviske Halvø bølgeformigt fremskridende Landhævning, der i disse nordlige Egne stadig siden har gjort sig gældende. Derimod afløstes Hævningen af en *Landsænkning* i Omraaderne omkring Skagerak, Kattegat og den sydlige Del af Østersøen, medens Sænkningen i den sydlige Del af Vesterhavet som foran berørt var indtraadt tidligere; store Strækninger, der forhen var Landoverflade, dækkedes nu af Havet og dettes Aflejringer af Ler og Sand, jfr. Omtalen af de undersøiske Moser. Sænkningen naaede tidligst sit Maksimum i den nordøstlige Del af Danmark tillige med det sydlige Sverige og Norge Nord for en Zone fra Nissum

Fjord til det nordlige Falster, hvorefter dette Omraade atter hævedes til sin nuværende Beliggenhed, medens Sænkningen fortsattes Syd for denne Zone endnu en rum Tid for saa her enten at ophøre eller paa visse Strækninger at afløses af en ringe Hævning.

Da denne postglaciale Sænkning i det nordøstlige Omraade naaede sit Maksimum, samt i Tiden nærmest derefter opdyngede den ældre Stenalders Folk sine Køkkenmøddinger langs Kysterne, og dette Hav kaldes derfor *Stenalderhavet* (jfr. S. 37). Vendsyssel tillige med Thy oplostes nu atter i en Gruppe af Øer. Skagens Odde eksisterede ikke dengang, men Kystlinien strakte sig fra Frederikshavn til Tværsted; der fandtes vel en Limfjord af lignende Beskaffenhed som i Nutiden med Bredninger, Fjorde og Sunde, men den begyndte ved Aggersund og endte ved Nørre Sundby. Ved Aggersund stod den i Forbindelse med de store Sunde, som Vesterhavet dannede mellem Vester Hanherreds og Thylands Bakkeøer. Limfjordens store Bredninger ved Store Vildmose var imidlertid spærrede ud mod Skagerak af Barrierer af Strandvolde, og paa lignende Maade har den vestligste Del af Limfjorden aldrig været en aaben Bugt fra Vesterhavet; helt siden Stenalderhavets Tid har den her været adskilt fra Havet ved en Tange, som kun nu og da blev gennembrudt for kortere Tid.

Kort over Danmark i Stenalderhavets Tid. Efter De Geer: »Om Skandinaviens geografiska utveckling efter istiden«.

Lange Fjorde strakte sig samtidig dybt ind i de nørrejyske Dale; længst var den Fjord, der fra Randers naaede ind til c. 4 km fra Viborg. Et Sund satte Randers Fjord i Forbindelse med Kattegat gennem Djursland; ogsaa f. Eks. i det nordlige Fyn samt i Nordsjælland var Kystliniens Forløb væsentlig anderledes med Vige, Fjorde og Sunde; saaledes var Søborg Sø og Arresø Dele af to Fjorde paa Sjællands Nordkyst, og fra den indre Del af Roskilde Fjord strakte der sig to Fjorde mod Syd til Kornerup indtil c. 1 km fra Lejre. Sænkningens betydningsfuldeste Indvirkning paa det syddanske Fastland var dog, at Øresund og Bælterne nu dannedes som Vandveje, der satte Verdensha-

vet i Forbindelse med Ancylussøen, hvorved denne fik salt Vand. Samtidig opstod f. Eks. Smaalandshavet, og idet Sænkningen fortsattes i disse Østersøegne, dækkede Havet efterhaanden alle lavere Strækninger af Ancylustidens Fastlandsomraade, medens kun de højere Partier ragede op. Hovedparten af de danske Øer maa betragtes som opragende Toppe af et oprindelig sammenhængende Landomraade. Øresund var ligesom den nordlige Del af Store Bælt noget dybere i Stenalderhavets Tid end nu. Øret ved Helsingør var ikke dannet, flere Smaafjorde strakte sig ind i Sjælland, f. Eks. ved Vedbæk og Klampenborg. Saltholmen laa sænket under Havet o. s. v.

Stenalderhavet var dels *saltere*, dels *varmere* end vore *Indhave* er i Nutiden; dette beroede for en Del derpaa, at Forbindelsen med Atlanterhavet var mere aaben, samtidig med at Havbunden mellem Frederikshavn og den svenske Kyst laa 15—20 m lavere end i Nutiden. Men det kan ogsaa have været medbestemmende, at Strømforholdene i Havene var anderledes; i hvert Fald skyllede der dengang vestindiske Frugter (Vættenyrer) i Land paa Bohuslens Kyst, hvor de er fundet indesluttede i Mosedannelser, medens saadanne Frugter nu aldrig mere træffes paa Sveriges Vestkyst, men vel paa Norges Atlanterhavskyst, hvor Golfstrømmen sætter ind mod Land. Det er først og fremmest de Snegle og Muslinger, der levede i Stenalderhavet, og hvis Skaller findes i dets Aflejringer, der fortæller om Havets Saltholdighed og Temperatur. Østersen, der nu er sjælden i vore Farvande, var dengang vidt udbredt og almindelig ikke blot i Kattegat, men langt ind i de smalle Fjorde, i Bælterne og den vestlige Del af Østersøen, ligesom ogsaa andre Havdyr, der nu er forsvundne fra vore Farvande, levede her i Stenalderhavets Tid. Dette varme og salte Atlanterhavsvand, der strømmede ind i Østersøen gennem Sund og Bælt, gjorde sig gældende langt ind i denne og ændrede helt dens Dyreliv. Strandsneglen *Litorina* indvandrede og opnaaede en langt større Udbredelse i dette Farvand, end den har nu, og dens Skaller er i den østlige Del af Østersøomraadet saa karakteristiske for denne Tids hævede Strandaflejringer, at man i Almindelighed benytter Betegnelsen *Litorinahav* for Østersøen i denne Periode.

Som nævnt Side 36 afløstes Sænkningen af en *Landhævning Nordøst* for Linien mellem Nissum Fjord og Nordfalster, og jo længere man fjerner sig fra denne Linie, des større bliver Højdeforskellen mellem Stenalderhavets og den nutidige Strandlinie. Ved Nyborg ligger Stenalderhavets højeste Strandmærker 3 m over nutidig Middelvandstand, ved Helsingør 10 m, ved Frederikshavn 15 m, men gaar vi længere mod Nord, findes Vidnesbyrd om en endnu betydeligere Hævning af Stenalderhavets Strandlinier. I dette nordøstlige Omraade er man saaledes i Stand til med stor Nøjagtighed at bestemme Stenalderhavets største

Udbredelse, medens den samtidige Strandlinie i Sydvest-Danmark ligger noget uden for den nutidige og derfor unddrager sig en nærmere Fastlæggelse.

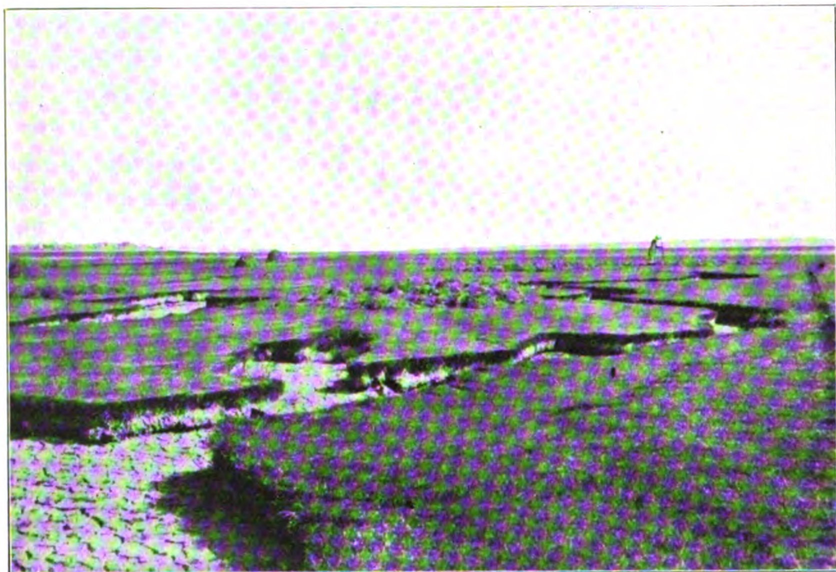
Paa mangfoldige Steder i Nordøst-Danmark træder Stenalderhavets Strandklinter og den uden for liggende flade, hævede Havbund frem som karakteristiske Led i Landskabet. Dette gælder f. Eks. Strækninger af Nordøstsjællands Kattegatskyst, af Hornsherred og Odsherred, de stejle Kalkklinter ved Gudumlund Vest for den paa hævet Havbund liggende lille Vildmose, samt talrige Omraader i Thy og Vendsyssel. Læsø dukkede først op af Havet, efter at en Del af Landhævningen var foregaaet, dog tidsnok til, at den ældre Stenalders Folk kunde efterlade Redskaber paa den højeste Del af Øen. Den nordvestlige Del af Danmarks Kystomrids ændredes saaledes stærkt paa Grund af den postglaciale Landhævning. Kraftigst var Virkningen i Vendsyssel og Thy; thi dels var Hævningen her betydelig, og dels var Kystforholdene navnlig i Hanherrederne og Thy saa ustabile med de talrige Indskæringer og Sunde, at en Udjævning fra Vesterhavets Side var uundgaaelig. Efterhaanden som Landhævningen skred frem, opbyggedes Skagens Odde hovedsagelig af Strandvolde og Flyvesand, og der opstod de ejendommelige *Rimme-* og *Dobbelandskaber.* I Dobberne dannedes efterhaanden Tørv, der senere i stor Udstrækning blev tildækket og sammenpresset af Flyvesand. Hvor saadanne Tørvelag træder frem ud mod Stranden som mellem Kandestederne og Spirbakke Mile kaldes de *Martørv.* Ved Kandestederne har man fundet et Tilhuggerværksted fra den yngre Stenalder liggende i den nederste Del af Martørven eller direkte paa Strandsandet under den. Odden havde da allerede paa denne Tid en betydelig Udstrækning. Dertil er forskellige Bronzesager fundet i Martorven og forekommer desuden adskilligt længere ud ad mod Gammel Skagen end Flintsagerne; men hvornaar Landhævningen her og Oddens Tilvækst ophørte, vides ikke. En nærmere Bestemmelse af Hævningens sidste Periode foreligger imidlertid fra Vust i V. Hanherred. Her laa nemlig i hævede Strandgrusaflejringer bl. a. Knogler af Hest og Tamokse af de smaa Racer, som anvendtes i Danmark i Bronze- og Jernalderen (se S. 58). Fundomstændighederne berettiger til den Slutning, at Landhævningen siden Bronzealderen maa sættes til c. 1 m i disse Egne. Ogsaa i Nordsjælland antog Kysten allerede i Oldtiden omtrent den Form, som vi nu kender; saaledes kunde den yngre Stenalders Folk efterlade en Boplads paa Melby Overdrev, der sammen med Arresø udgjorde en Havbugt i den ældre Stenalder.

Sydvest for den nævnte Zone mellem Nissum Fjord og Nordfalster *fortsattes Sænkningen,* efter at den nordøstlige Del af Danmark atter var begyndt at hæve sig. Dette træder tydeligt frem ved Betragtningen

af den ældre Stenalders Kystfund i disse Egne; thi de findes ofte sænkede dybt under Havfladen, medens de samtidige Køkkenmøddinger ved Kattegats Kyster som nævnt ligger langs Stenalderhavets hævede Strandlinier. Saaledes fandt man en stor Boplads fra den ældre Stenalder paa Storholm i den nu inddæmmede Vaalse Vig; før Inddæmningen stod Vandet indtil 1,3 m over Bopladsen. I Nysted Nor opmudredes Flintsager af samme Alder fra et Tørvelag med Egestammer liggende c. 2,5 m under dagligt Vande, og lignende Fund kendes fra Thorsø Strand paa Sydlaaland, fra Havnene ved Marstal, Svendborg, Horsens samt Kolding, hvor der opmudredes Stenøkser m. m. fra 1—3 m under Havfladen, fra Haderslev Fjord, Flensborg Fjord og i Kieler Fjord, hvor et Kulturlag fra denne Tid laa sænket indtil 9 m under Havfladens Niveau. Først under denne fortsatte Sænkning isoleredes flere af de sydfynske Øer, og Havet traadte ind i mangen en Sænkning og dannede Vige og Indskæringer, f. Eks. Henninge Nor paa Langeland, hvor Fundet af en Flintdolk i en derværende undersøisk Mose viser, at disse Egne endnu i Slutningen af den yngre Stenalder laa c. 2 m højere end i Nutiden. Muligvis vedvarede Sænkningen i visse Egne til ind i Jernalderen.

Medens der langs vore Østersøkyster ikke kendes Vidnesbyrd om en senere Hævning, forholder det sig anderledes med den sydlige Del af Jyllands Vestkyst. Her ligger de flade *Marskegne*, strækkende sig omtrent fra Esbjerg mod Syd langs Halvøens Kyst og dannede af den fede, frugtbare Slik, som Havet ved Flodtid skyller ind over de lave Vader, hvor Land og Hav glider umærkeligt over i hinanden, og ind over de yderste Marskenge. Her fastholdes Slikmaterialet, der bestaar af det fineste Sand, Lerpartikler, sønderdelte Rester af døde Planter og Plankton fra Havet, af Plantevæksten og bindes yderligere af de talrige Smaadyr (Slikkrebs, Snegle), som lever paa Vaderne, idet disse lader Slikken passere gennem deres Tarmkanal, hvor den blandes med Slim og saaledes opnaar større Sammenhængskraft. Den østlige til Gesten grænsende Del af Marsken ligger en god Del højere end det Niveau, hvortil Flodvandet nu normalt naar op, og man maa slutte, at det sydvestligste Jylland har hævet sig siden Marskdannelsens Begyndelse i alt henved 1½ Meter. Flere arkæologiske Fund giver Holdepunkter for Bestemmelsen af, naar Landsænkningen her naaede sit Maksimum. Der ligger saaledes flere Jættestuer ude i Marsken, delvis dækkede af Marskleret, og de maa altsaa være ældre end Marskdannelsens Begyndelse. Endvidere viser Fordelingen af Gravhøjene langs Gestens Vestrand, at der i Bronzealderen har ligget en Række indbyrdes adskilte Bygder, der maa have været Havnepladser. Gestranden var Havkyst i Bronzealderen. Landsænkningens Maksimum i det sydvestlige Jylland kan

da tidligst falde i dette Afsnit af Oldtiden, maaske endda først noget senere, og siden har Landet her altsaa hævet sig henved 1½ Meter. Formodentlig virkede denne Landhævning ogsaa i Egnen Nord for Esbjerg, saaledes at den af højtliggende Strandvolde opbyggede, men senere af Flyvesand tildækkede Slette ved Blaavandshuk kunde dannes. Hvornaar Hævningen ophørte, vides ikke, men maaske er den foregaaet gennem længere Tid. I den tidligere Middelalder var der

Marsken paa Fanø med Render, »Loer«.
Efter A. Jessen: D. G. U. II. R. Nr. 27.

særdeles gunstige Besejlingsforhold paa Ribe Aa op til den Tids vigtigste Havn i Danmark, men i Løbet af nogle Aarhundreder reduceredes denne til en Ubetydelighed. Der fordredes ikke nogen stor Vanddybde til hin Tids Fartøjer, og en ringe Variation i Havdybden kunde derfor hurtigt standse hele Besejlingen; muligvis kan de Ændringer i Strømforholdene, som bevirkede Tilsandingen af det gamle, naturlige Sejlløb, betragtes som en Eftervirkning af Landhævningen.

c. *Kysternes senere Omformning.* Efter at Danmarks Niveauforhold var bleven stabile saavel i Nord som i Syd, har Kysterne dog stadig været undergivet Forandringer. Havet lader dem aldrig i Ro, men bearbejder dem uafladelig med Bølgeslag og Kyststrøm, hvorved der opnaas en stadig fortsat Udjævning af Kystliniens oprindelig mere bugtede Forløb. Tilvækst paa eet Sted er betinget af Landtab paa et andet. Langs vore indre Farvandes Kyster er saadanne Forandringer gennem-

gaaende af mindre Betydning; nævnes kan dog Laalands Sydkyst mellem Hyllekrog og Albuen, hvor Havet var naaet vidt frem ved Udjævningen af den indskaarne og ørige Kyst, inden Digerne opførtes efter Stormfloden 1872, medens selve Albuen er opbygget af Strandvolde, ligesom f. Eks. Hals Odde ved Odense Fjord. Uden Sammenligning har Havets Indvirkning paa Kysterne været størst langs Vestsiden af Jylland ogsaa i historisk Tid, og Resultatet har her i det store og hele været et meget betydeligt Landtab. Dog er de gamle Beretninger derom vistnok meget overdrevne. Det er kun forholdsvis smaa Strækninger af Jyllands Vestkyst, hvor det høje, faste Land træder ud mod Havet, men disse staar som Forposter i Kampen mellem Land og Hav; efterhaanden som de viger tilbage, vil ogsaa de mellemliggende Strækninger, hvor Kysterne dannes af løse Sandmasser, blive udsatte for Kyststrømmens Angreb. Af disse faste Punkter bestaar Hanstholm, Bulbjerg med Skarreklit samt Svinkløv af forholdsvis modstandsdygtige *Kalkklipper*, der danner Fremspringene paa Jammerbugtens Sydkyst; her har Landtabet været forholdsvis ringe. Anderledes er det derimod med de af glaciale Lag opbyggede Klinter ved Rubjerg Knude, ved Lodbjerg og Agger samt Bovbjerg; de er ikke saa modstandsdygtige, og her er der Aar for Aar, saa langt tilbage i Tiden som Efterretningerne naar, mistet meget Land. Det er gjort sandsynligt, at Kysten langs den 15 km lange Lønstrup Klint ved Rubjerg Knude i Gennemsnit er rykket 1—2 m tilbage aarlig, og paa lignende Maade er det gaaet ved Bovbjerg, hvor Tilbagerykningen i Løbet af den 19. Aarh. menes at have været c. 2 m aarlig. Den gamle Kirke i Agger styrtede i Havet 1839, men i 1770 laa den endnu 3 „Bøsseskud“ fra Stranden, og den aarlige Tilbagevigen af Agger Kirkebakkes Kyst har i et længere Tidsrum af forrige Aarhundrede gennemsnitlig været c. 5 m; endnu 10 km nordligere var den 1,6 m i samme Tidsrum. Den Bortskæring af Kysten, som Havet saaledes har foretaget Nord og Syd for *Limfjordstangen*, har ogsaa i høj Grad indvirket paa denne og tvunget den tilbage. Som nævnt S. 36 har Nissum Bredning tidligere altid været adskilt fra Vesterhavet ved en Tange, selv i Stenalderhavets Tid, men i historisk Tid kendes flere kortvarige Perioder, i hvilke Havet har gennembrudt Tangen. Der foreligger Oplysninger herom helt tilbage til det 11. Aarh. F. Eks. meddeles det, at Knud den Hellige i Slutningen af dette Aarhundrede samlede sin store Flaade i den vestlige Del af Limfjorden for derfra at sejle til England, hvoraf det synes at fremgaa, at Limfjorden dengang havde Forbindelse vesterud med Havet. Fra senere Tider kendes flere Gennembrud af Aggertangen f. Eks. fra Aarene 1566, 1572, 1586, 1623 eller 1624 samt 1685. Disse Gennembrud foregaar, naar Tangen gennem længere Tids Tilbagerykning af Kysten er bleven svækket; store Sand-

masser føres da gennem Aabningen og lejrer sig paa Tangens Inderside, Hullet lukkes, og Spillet kan begynde forfra. Paa denne Maade er Tangen stadig flyttet mod Øst, og siden 1787, da dens Vestrand dannede en ubrudt, næsten ret Linie fra Agger til Bovbjerg, har Tilbagerykningen været henved 2 km. I 1825 dannedes Agger Kanal, som efterhaanden tilsandede igen; men under en Stormflod 1863 foregik et nyt Gennembrud længere mod Syd, og *Thyborøn* Kanal fremkom. Af Hensyn til Sejladsen og det siden Gennembruddet opstaaede Saltvandsfiskeri samt Østersavlen i den vestlige Del af Limfjorden søger man nu stadig at holde Thyborøn Kanal aaben, og ved Opførelsen af talrige Høfder paa Strækningen mellem Lodbjerg og Bovbjerg beskyttes Tangens Vestkyst mod Kyststrømmen.

Fra Nissum Fjord omtrent til Blaavandshuk kendes ingen sikre Vidnesbyrd om en Hævning af Landet som baade Nord og Syd derfor. Endnu i Stenalderhavets Tid laa Kysten her noget Vest for den nuværende, men ved den fortsatte Sænkning brød Havet ind og dækkede de lave Strækninger ved Nissum Fjord og Ringkøbing Fjord, der forhen eksisterede som Ferskvandssøer og Moser, og baade ved Bovbjerg og ved Nørre Lyngvig paa Holmslands Klit findes i Strandkanten Tørvemoser med Egestubbe. Havet fik dog aldrig fri Adgang til disse Vestkystfjorde, men har stadig været adskilt fra dem ved beskyttende Landtanger. Dog har Ringkøbing Fjord tidligere haft saa saltholdigt Vand, at der her har kunnet drives et indbringende Østersfiskeri, der vedvarede til ind i det 18. Aarh. I ældre Tid, indtil omkring Aar 1650, laa Udløbet *Nyminde* Gab langt nordligere end nu, og samtidig havde Tidevandet friere Adgang til Fjorden; men derefter har det stadig forskudt sig længere og længere mod Syd under Indflydelse af den sydgaaende Kyststrøm. Skjernaas udstrømmende Vand kunde da ikke længere holde det aabent til Stadighed; det lukkedes ofte Uger ad Gangen. Lignende Forhold kendes fra *Thorsminde* Gab ved Nissum Fjord. Der findes særlig langs de indre Kyster af disse Fjorde værdifulde marsklignende Enge, men de store Oversvømmelser, der kan opstaa, baade naar Udløbene stoppes eller under Stormflod, naar Havvandet gennembryder Tangerne, er til stor Skade for disse Enge saavel som for Fiskeriet paa Fjordene. Man har derfor paa forskellig Maade søgt at regulere Afstrømningsforholdene, men endnu uden varigt Held, senest ved Anlæget af *Hvide Sande* Kanalen gennem Holmslands Klit.

Det Omraade, hvor Havets Ødelæggelse af Kysten i historisk Tid vel nok har været størst inden for nordisk Omraade, er det sydlige Slesvig; thi her skal mægtige Stormfloder i Tiden fra 14.—17. Aarh. have bortrevet store Omraader af den lave Marsk, som Havet tidligere hav-

de opbygget; Byer, Kirker, ja hele Sogne siges at være forsvundne, og som de sidste Rester blev kun de smaa Marskøer *Halligerne*, tilbage. Værst var den store Stormflod 1634, der kostede over 6000 Mennesker Livet.

Det vides ikke med Sikkerhed, om en Landsænkning har været medvirkende Aarsag til disse Katastrofer; og formodentlig hidrører de i Hovedsagen fra, at de udstrakte og mægtige Lag af løs, vandfyldt Tørvejord, som i disse Egne findes under Marsken, har givet Anledning til lokale Indsynkninger og derved under Stormfloderne til de store skæbnesvangre Oversvømmelser. Ved Opførelsen af store Diger langs de udsatte Kyster har man imidlertid siden Middelalderen stadig søgt at værne sig mod Havets Oversvømmelser, og siden Midten af det 18. Aarh. er der i Danmark foretaget talrige Kystreguleringer, hvorved der er indvundet ca. 330 km^2 Land eller et Omraade større end Als.

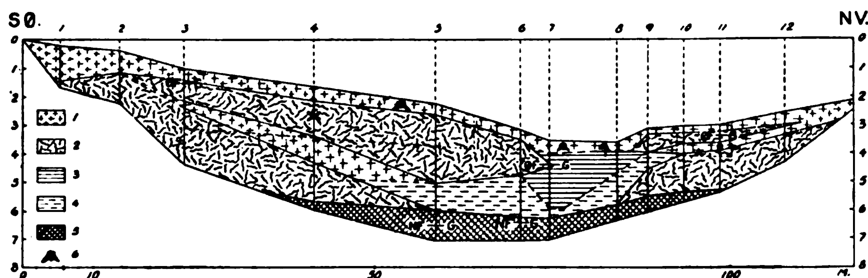
2. **Plante- og Dyrelivets Kaar og Udvikling.**

Det er først og fremmest Moserne og Kildekalkaflejringerne, der tjener som Arkiver for Efterforskningen af Plante- og Dyrelivets Historie paa Landjorden samt Klimaets Udvikling i den postglaciale Periode. *Tørv* dannes gennem Ophobning af Affald fra Vegetationen i Søer og Sumpe der, hvor den har vokset, naar der er saa megen Fugtighed til Stede, at Luftens frie Adgang og de deraf følgende Sønderdelingsprocesser undgaas. Hvor Kildevæld bryder frem, kan der aflejres Kildekalk *(Kalktuf)*, idet en Del af den i Vandet opløste kulsure Kalk udskilles som faste Skorper omkring Mosser og andre Planter, der vokser ved Kilderne (se Billedet). Medens Tørv finder Anvendelse navnlig til Brændsel, benyttes *Kildekalk* ofte til Jordforbedring, og visse Steder forekommer den som saa mægtige Lag af fast Kalksten, at den har kunnet brydes til Bygningssten, der er bleven benyttet navnlig i mange østjyske Kirker og i Kirkerne omkring Roskilde- og Isefjord.

Ved Studiet af disse Aflejringers Natur og deres Indhold af Planterester er det godtgjort, at forskellige Træer til forskellige Tider har præget Skovene, hvorved man for store Dele af Nordeuropa har kunnet inddele Postglacialtiden i Fyrretiden — ofte med et indledende Stadium, da Birk og Bævreasp var fremherskende —, Egeblandingsskovens Tid og Bøgetiden. I mange Tilfælde er det imidlertid fordelagtigere at benytte som Grundlag for Inddelingen af den postglaciale Tid de tydelige Spor, som dens forskellige *klimatiske Perioder* har sat sig i Mosernes og Kildekalkaflejringernes Lagbygning over store Dele af Nord- og Mellemeuropa. To Gange i Løbet af den postglaciale Tid indtraadte nemlig et tørt og kontinentalt præget Klima, der bevirkede,

at Moserne i mange Tilfælde kunde klædes med Skov eller Lynghede, medens Søernes Vandspejl sænkedes, og Kildernes Vandføring mindskedes; dette foregik i den II og i den IV Klimaperiode. Efter disse fulgte henholdsvis den III og den V Klimaperiode, da Moserne forsumpede, og Tørvedannelsen tog Fart, samtidig med at Kilder og Søer atter blev vandrigere. Tidsbestemmelsen af de forskellige Lag opnaas gennem Tilknytning til Niveauforandringerne og arkæologiske Fund (smlg. Skemaet S. 54).

a. *Fyrreperioden.* De ældste postglaciale Skove i Danmark dannedes

Snit gennem et Kildekalkleje ved Lørup paa Fyn. 1 Tørvemuld. 2 Kildekalk, 3 Kærtørv, 4 kalkblandet Kærtørv, 5 Søkalk, 6 Ellestubbe. Ved × fandtes Skelettet af en Urokse, ved den sorte Prik (Punkt 11) laa et Flintredskab.

hovedsagelig af Birk og Asp, men Skovfyrren indfandt sig omtrent lige saa tidligt som disse og overtog snart Herredømmet. Mægtige Urskove af disse Træer tilligemed Røn o. a. samt Hassel, der efterhaanden bredte sig stærkt i Underskoven, dækkede da Landet og naaede helt ud til Jyllands nuværende Vestkyst. De geografiske Forhold i Postglacialtidens første Afsnit er omtalt foran (S. 34). Danmark var Fyrreperioden igennem i landfast Forbindelse med Nordtyskland, og herfra indvandrede talrige Plante- og Dyrearter samt Mennesket. Vort Kendskab til Periodens Dyre- og Planteliv er i væsentlig Grad bleven fremmet netop ved de Undersøgelser, som de ældste Fund af menneskeligt Virke i Danmark har givet Anledning til. Ældst blandt disse Spor er fire Økseskafter af Rensdyrhorn, der stammer fra forskellige Steder i Jylland og paa Øerne, samt den øverste til Redskab uanvendelige Ende af en Rensdyrtak, der er bleven afskaaret med Flintekniv. *Mennesket* har altsaa levet i Danmark sammen med Rensdyret, der færdedes her endnu i Begyndelsen af Fyrreperioden, og at det var indvandret hertil meget tidligt i Postglacialtiden, er bleven bekræftet gennem Fundet af en Pilespids ved N. Lyngby i Vendsyssel; thi denne fandtes dybt nede i en forhenværende Søs Aflejringer tæt ved Levninger af Rensdyr, men

tillige sammen med Rester af Bæver og andre Dyr, der tilhører Skovzonen.

Omstrejfende *Jægerstammer* har da tidligt fundet Vej til Danmark, men Vidnesbyrd om fast Bosættelse foreligger først fra Slutningen af Fyrreperioden nemlig i de store Bopladser fra vor ældste Stenalder, *Mullerupkulturen.* Disse har tillige kunnet kaste et klart Lys over de samtidige Naturforhold i Danmark, fordi de var anlagt i Moser, hvis Tørv trofast har bevaret Kulturlagenes rige Indhold af Dyreknogler og Planterester. De vigtigste af disse Bopladser ligger i *Mullerup Maglemose* Nord for Slagelse, i *Holmegaards* Mose Nord for Næstved og i *Sværdborg* Mose Nord for Vordingborg. Fyrren var endnu Herskertræet i Skovene paa denne Tid, men det nye Afsnit i Vegetationens Historie nærmede sig; thi de ældste Rester af Eg, Ælm og Lind er paavist netop i disse Kulturlag. Om Dyrelivet i Skov og Sø vidner paa denne Tid de talrige Knogler fra Vildtet; alene ved den første Udgravning i Sværdborgbopladsen fandtes 15,000 Knogler. Det var først og fremmest Urokse og Eldsdyr samt Kronhjort, Raadyr og Vildsvin, der eftertragtedes, men i øvrigt synes snart sagt alle Slags Hvirveldyr at kunne bruges, og Kulturlagene byder paa et rigt Udvalg, f. Eks. Ulv, Bjørn, Ræv, Vildkat, Grævling, Odder; endvidere Tjur og Sortspætte, der begge hører hjemme i Naaleskov, Trane, Knopsvane, Havørn, Fiskeørn, forskellige Andearter, Sumpskildpadde, Gedde o. s. v. Et rigt og broget Dyreliv, af hvilket vort nuværende kun er en svag Afglans; selv Bisonoksen levede i Danmark og Sverige paa denne Tid. Hunden var det eneste Husdyr. Kun ganske faa Knogledele af Mennesker kendes fra disse Bopladser, og i Form og Størrelse ligger de inden for de samme Variationsgrænser, som de tilsvarende hos den yngre Stenalders Mennesker i Danmark og hos Nutidseuropæeren.

Ogsaa om *Temperaturforholdene* giver disse Kulturlag Underretning; thi de indeholder flere Dyre- og Plantearter, hvis Varmekrav i hvert Fald nu er saaledes, at vi maa formode, at Sommeren i Slutningen af Fyrreperioden allerede var blevet mindst lige saa varm som Nutidens. Desuden var Klimaet fastlandsagtigt, svarende til, at Mullerupkulturen udfoldede sig her i Fastlandstiden. Samtidige Mose- og Kildekalkaflejringer fremtræder som Udtørringslag i Forhold til de over- og underliggende, og mægtige Lag af Fyrrestubbe i Moserne stammer saaledes fra denne Tid. Der raadede da i den første Del af Postglacialtiden særdeles gunstige Forhold, baade geografiske og klimatiske, for en Masseindvandring til vort Land af Planter og Dyr fra Tyskland, og det synes ogsaa, som om det dengang modtog langt de fleste af de Arter, som endnu den Dag i Dag trives her.

Baade her i Landet og i de øvrige baltiske Omraader er Mullerup-

kulturen knyttet til *ferske Vande;* den fremtræder for os som en *Indlandskultur,* men dette Forhold maa betragtes i Forbindelse med hin Tids geografiske Tilstand; thi Kysterne i de Østersøegne, hvor den særlig var udbredt, maa nu søges langt uden for den nuværende Kystlinie. Har der eksisteret Kystbopladser som i Køkkenmøddingtiden, vil disse nu ligge under Havets Overflade.

b. *Egeperioden.* Temmelig hurtigt efter, at Egeskovens vigtigste Arter, Eg, Ælm og Lind var trængt ind i Landet, synes de at være bleven de dominerende Træer i Skovene i hvert Fald i Østdanmark, og denne Forandring var foregaaet her, inden Stenaldersænkningen havde skabt aaben Forbindelse mellem Østersø og Kattegat gennem de danske Sunde. Det er nemlig Egeskovens Flora, som træffes i de undersøiske Moser i Øresund. I andre Egne af Landet derimod, nemlig Nørrejylland og Samsø, er Levninger af Fyr endnu hyppige i Stenalderhavets Aflejringer; Egen synes ikke at være naaet til Vendsyssel for i Stenalderhavets Tid.

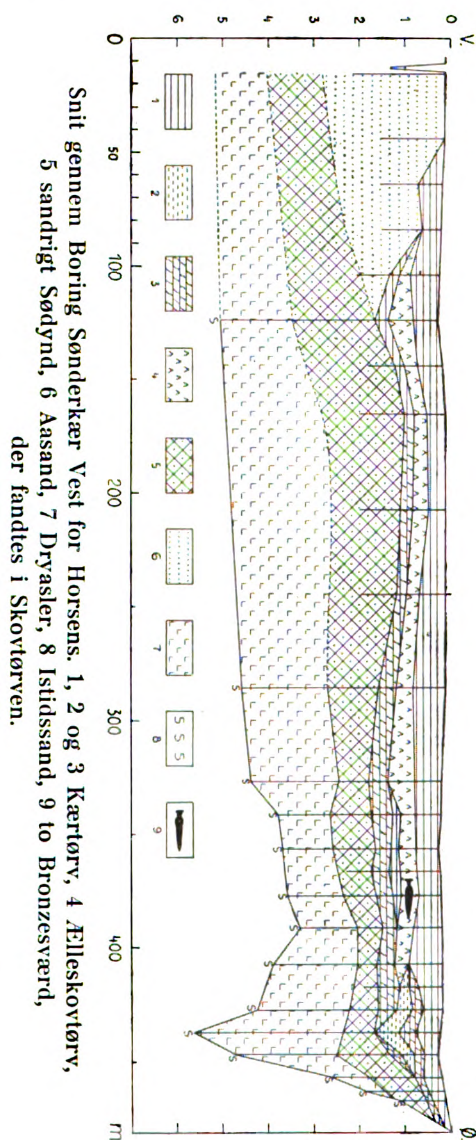
Ogsaa for denne Periodes Vedkommende er der gennem Oldtidsfundene vundet Indsigt i den samtidige Dyre- og Planteverden. Det var nu *Køkkenmøddingtidens Folk,* som færdedes her i Landet, men dets Bopladser kendes fortrinsvis fra Kysterne. Endnu inden Landsænkningen havde naaet sit Maksimum i den nordøstlige Del af Landet, var det udbredt her. Saaledes fandt man ved Udgravningen af Københavns Frihavn dets Redskaber i nogle Moser, der blev overskyllet af Havet, da Sænkningen endnu manglede 4—5 m i at være fuldført, men særlig betydningsfuld i denne Henseende er den ældre Stenalders Boplads ved *Brabrand,* der var anlagt ved Bredden af en smal Fjord, som strakte sig ind til Skibby ved Aarhus. Fund af Oldsager fra den ældre Stenalder viste, at dette Sted var beboet saavel under Landets Sænkning som under den paafølgende Hævning; men først i de yngre Lag besad Oldsagsfundene fuldtud samme Karakter som i den ældre Stenalders Køkkenmøddinger, der som nævnt (S. 36) er samtidige med Sænkningens Maksimum og Tiden nærmest efter. Der er fundet Knogler af over 70 Arten af *Hvirveldyr* i de undersøgte Køkkenmøddinger, baade Pattedyr, Fugle og Fisk. De mest eftertragtede Pattedyr var Kronhjort, Raadyr og Vildsvin, dernæst flere Arter af Sæl samt Odder, Maar, Ræv, Vildkat, Ulv, Los m. fl., medens der kun er fundet ganske faa Knogler af Urokse og Elsdyr, hvad der staar i stærk Modsætning til Forholdet i Mullerupbopladserne; disse Skovens Kæmper var allerede nu næsten udryddet. Af Svømmefugle fandtes mange Arter, særlig mærkelige er den nu helt udryddede Gejrfugl; Trane samt Tjur var næppe sjældne. Hunden var endnu det eneste Husdyr.

Overalt hvor disse Kulturaflejringers Indhold af Planterester er un-

dersøgt, viser de, at *Egeskoven* var den næsten eneraadende. Det er især Ildstedernes Trækul, der forligger, og til dette havde Egen uden Sammenligning afgivet det meste Materiale, desuden var der forholdsvis meget af Ælm og i øvrigt noget af Birk, Asp, Hassel, El, Pil og Ask. Ved Undersøgelsen af Egetidens Lag i Moserne har man yderligere fundet Bekræftelse paa, at Ælmen var forholdsvis almindelig i Skovene i et tidligt Afsnit af Perioden, medens Linden senere naaede sin største Hyppighed, og at Egen var stærkest dominerende i Periodens senere Del. Egen er et af de mindst skyggegivende Træer, hvorfor en stor Mængde Arter baade af Træer og Buske trives godt sammen med den, og hine Tiders Egeskove i Danmark har frembudt et broget Skue; thi foruden af den bredkronede Eg dannedes Storskoven af flere Linde- og Ælmearter, El, Birk, Tandbladet Løn, Ask, Røn og Fugle-Kirsebær, medens Underskoven frembød en rig Mangfoldighed af Hassel, Enebær, Tjørn og mange andre Buske, og Mistelstenen var hyppig. At Stenalderhavet var varmere end vore Indhave i Nutiden, er omtalt Side 37, og den store Udbredelse, som sydlige Plantearter paa denne Tid fik i Nordeuropa, viser, at ogsaa Lufttemperaturen var særlig høj. Desuden ændredes Klimaet fra at være fastlandsagtigt til *Kystklima*, og Nedbør og Luftfugtighed øgedes. Dette synes ganske rimeligt for Danmarks Vedkommende; thi her fik Havet jo nu en langt større Udbredelse, end det havde forhen, men naar Virkningen af denne Tids atlantiske Klima spores viden om langt ind i Europa, maa der findes en mere almen, men endnu ukendt Aarsag. Her som andet Sted bevirkede det fugtige Klima en Fornyelse af Tørvedannelsen og Kildernes Virksomhed, og Hovedmængden af Landets Brændtørv dannedes i denne den III Klimaperiode; talrige af det østlige Danmarks Smaasøer groede nu til, først dækket af den lumske Hængesæk, senere af tykkere Tørvelag. Det var sikkert dette milde og fugtige Klima, der gav Egeskoven dens hurtige Sejr over Fastlandstidens Fyrreskove; thi Skovfyrrens farligste Fjende, en lille Snyltesvamp, begunstiges netop af stor Luftfugtighed, og hvor Fyrren, der tilmed ikke ynder selv Egens ringe Skygge, bukkede under, tog Egeskoven Plads og bredte sig ligesom forhen Fyrren helt ud til Jyllands nuværende Vestkyst; men af den mægtige Fyrreskov blev kun smaa, fraspængte Rester tilbage paa særlig gunstige Lokaliteter. Dog hændte det sikkert allerede nu, at en tredie Konkurrent, nemlig Lyngen, med fuld Kraft gjorde sine Fordringer om Plads gældende (jfr. S. 52).

Det atlantiske Klima ændredes efterhaanden af ukendte Aarsager i Retning af Fastlandsklima ikke blot her i Landet, men over hele det nordlige og østlige Europa. Overalt i dette Omraade finder man nemlig Vidnesbyrd om, at Mosernes Overflader udtørredes, saa de atter i

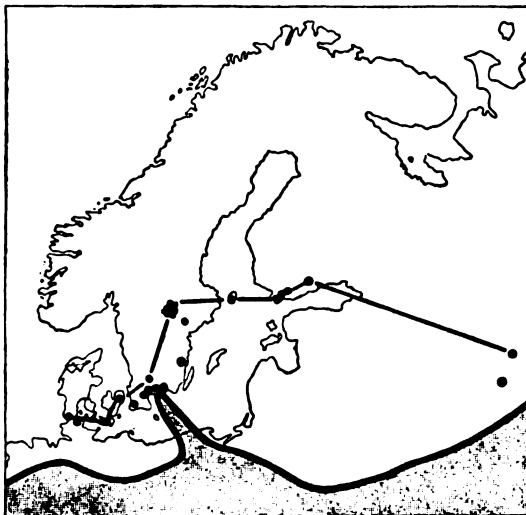
stor Udstrækning blev skovbevoksede, eller de klædtes med Lyng, hvad der særlig blev almindeligt i Jylland. Samtidig fik Kilderne mindre Næring, og Søernes Vandstand sænkedes. Denne *Tørhedstilstand* vedvarede i lange Tidsrum, og de dybereliggende Tørvelag blev derved ofte udsat for en gennemgribende Omdannelse, der stærkt forøgede deres Brændselsværdi (jfr. Fig. S. 50). Hvor der under videnskabelig Kontrol er fundet Oldsager fra den senere Del af den yngre Stenalder samt fra Bronzealderen i Nord- og Mellemeuropas Moser, har det vist sig, at de laa i de fra den IV Klimaperiode stammende Lag (se Fig.). Den ældre Stenalders fugtig-milde Klima var da i Løbet af den yngre Stenalder bleven tørt, men var stadig meget mildt. Det er navnlig i Sverige, Norge og Finland, hvor saa mange varmekrævende Plantearter har deres Nordgrænse, at man finder Beviserne for, at Nordeuropa tidligere havde et mildere Klima end nu. Et af disse afgiver Hasselbusken, hvis Nordgrænse i Sverige da laa indtil henimod tre Breddegrader nordligere end i Nutiden, og man slutter deraf, at Sommertemperaturen dengang var c. 2° C. højere; mange andre Plantearters Udbredelsesforhold i Nutid og Fortid peger i samme Retning. Af særlig Interesse er Hornnødden, der var vidt udbredt i Sydsverige og Sydfinland samt forekom her i Danmark paa fire forskellige Steder. Nu lever den ikke Nord for Østersøen og trives først ret i de sydlige og sydøstlige Egne af Europa. Samtidig laa

Snit gennem Boring Sønderkær Vest for Horsens. 1, 2 og 3 Kærtørv, 4 Elleskovtørv, 5 sandrigt Sødynd, 6 Aasand, 7 Dryasler, 8 Istidssand, 9 to Bronzesværd, der fandtes i Skovtørven.

Skovgrænsen paa de skandinaviske Fjælde indtil 200 m over den nuværende Skovgrænse. Den mægtige Kulturudvikling, som Nordens Folk gennemlevede fra den ældre Stenalders Standpunkt til den højt udviklede Bronzealders Teknik, falder da sammen med den yppigste Tilstand i Naturen, som er naaet i den postglaciale Tid.

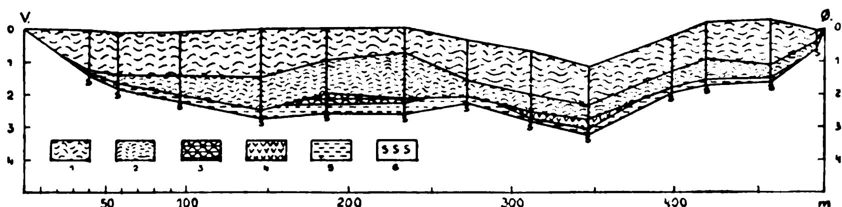
c. *Bøgeperioden.* Imidlertid vedvarede dette milde Klima ikke; Vejrliget blev atter køligere, i hvert Fald om Sommeren, og samtidig meget fugtigere. Virkningerne heraf spores bedst i Mosernes og Kildekalkaflejringernes Lagfølge; thi overalt i Nord- og Østeuropa, fra Skandinavien til Alperne, fra Færøerne til Moskva, finder man, at den foregaaende Klimaperiodes Udtørringslag, enten dette saa fremtræder som Skov- eller Hedebund i Moserne eller som et muldagtigt Lag i Kalkaflejringerne, med skarp Grænse overlejres af Lag, der er dannet under Indflydelse af langt større Fugtighed. Dertil kommer endvidere, at de før omtalte varmekrævende Plantearter, der trængte langt frem mod Nord i Varmeperioden, normalt ikke er paavist i disse yngste Lag Nord for Arternes nuværende Grænse. De blev fortrængt under Indflydelse af det ublide Klima, ligesom nu ogsaa Skovgrænsen paa Højfjældene sank til dens nuværende Beliggenhed. Klimaforværringen indtraadte omtrent samtidig med Jernalderen i Nordeuropa; thi hvor Oldsagsfund fra denne Kulturperiode er truffet i Moserne, laa de i de i den sidste fugtige Klimaperiode dannede Lag. Dette godtgøres af forhistoriske Vejanlæg baade i Nordtyskland og i Sverige, af Hjortspringbaadens Beliggenhed i den lille Mose paa Als og af Gravfund i den store Vildmose.

Hornnøddens tidligere og nuværende Udbredelse i Nordeuropa; den er nu udryddet i Skaane.
Efter »Naturens Verden«. 2den Aarg.

Ogsaa med Hensyn til Skovenes Sammensætning fremtræder denne Periode med særligt Præg; thi det var først nu, at *Bøgen* tilkæmpede sig sin fremskudte Stilling i Danmarks Skove, efter at den allerede i

lange Tider havde levet her. De ældste Fund af dette Træ stammer nemlig fra Stenalderen, men endnu i Bronzealderen optraadte Bøgen uden Tvivl kun spredt, og det er først i Jernaldersfundene, at den optræder med større Hyppighed, samtidig med at dens Rester bliver almindelige i Mosernes øverste Lag i Østdanmark. Det synes, som om den da hurtigt naaede omtrent den samme Udbredelse, som den nu har, selv om dens Herredømme i Skovene langt fra var saa enevældigt som det blev i senere Tider. Bøgens virksomste Vaaben i Kampen mod de andre Træer er dens store Evne til at give og taale Skygge. Hvor de gamle Ege overvokses og beskygges af den, dør de, og Egens Op-

Snit gennem Vejrholt Mose i Himmerland. 1 frisk Højmosetørv (Sphagnumtørv), 2 stærkt formuldet Højmosetørv (god Brændtørv), 3 og 5 Kærtørv, 4 Birkeskovtørv, 6 Sand. Bøgens Rester fandtes kun i Lag 1 fra den sidste fugtige Periode.

vækst vantrives i Bøgens Skygge, der imidlertid ikke skader de unge Bøge. Ligesom den Klimaforandring, der indtraadte i Slutningen af Fastlandstiden, hjalp Egen i dens Kamp mod Fyrren, saaledes har sandsynligvis det nu stærkt fremherskende kølige Kystklima givet Bøgen, der her i Nordeuropa har en udpræget vestlig Udbredelse, netop den Begunstigelse, der muliggjorde det for den at trænge Egen tilbage mange Steder, efter at Kampen havde været ført siden Stenalderen uden større Fremgang. Som Momenter til Forstaaelse af denne Forandring i Skovens Sammensætning maa fremhæves, at Egen trænger til mere Varme om Sommeren end Bøgen for ret at trives, og at den sidste lidér mere af stærke Temperatursvingninger i Løvspringstiden end Egen. Den bredkronede Eg holdt dog Stillingen i vidtstrakte Egne endnu i lange Tider, saaledes i Vestjylland, hvortil Bøgen kun er trængt frem paa ganske enkelte Punkter, og paa Bornholm, hvortil den aldrig naaede, før den indplantedes; ligesaa var Egen længe sin Fjende overlegen paa de magreste Sandbakker i andre Egne af Jylland saavel som paa lave, stive Lerjorder, f. Eks. i Fakse og Stevns Herreder, paa Laaland og Als, og først Ophævelsen af Græsningsretten i Skovene, hvorved Bøgen ved sin hurtige Vækst fik frit Spil over for Egen, samt Dræningen af Jorden har endelig betinget Nutidens næsten rene Bøgeskove (jvf. S. 64). Middelalderens og den nyere Tids

Skove var i det hele taget rigere paa Arter, var i hojere Grad Blandingsskove end Nutidens. Selv Skovfyrren manglede ikke; thi dette Træ har holdt sig paa enkelte særlig gunstige Lokaliteter til langt ned i historisk Tid. Paa Læsø, hvor det dog maatte være nyindvandret (jvf. S. 38), borthuggedes Fyrreskoven omkring Midten af det 18. Aarh. som Brændsel til Saltkogerierne. Anholts Fyrreskove lagdes øde efter Midten af det 16. Aarh., og Fyrreskovene paa Fur skal være bleven borthuggede af Svenskernes Tropper; ogsaa fra flere Steder paa det jyske Fastland er der Vidnesbyrd om Fyrrens Tilstedeværelse i Skovene helt frem til den nyere Tid, men da man i Slutningen af det 18. Aarh. begyndte at plante Naaleskov i Danmark, maatte Fyr ligesom Gran hentes udenlands.

Unge Bøge i Færd med at kvæle en Eg. Efter Vaupell.

Studiet af de nordeuropæiske Moser lader formode, at Klimaet, der i Jernalderen var saa udpræget fugtigt, efterhaanden ændredes og atter blev mere tørt, men det er i øvrigt et aabent Spørgsmaal, om der er foregaaet væsentlige Forandringer af Klimaet i Nordeuropa i historisk Tid. Det synes, som om Isforholdene i de danske Indhave i tidligere Tider har været omtrent som i Nutiden, og dette tyder da paa ret stabile Temperaturforhold. Paa den anden Side hævdes det imidlertid med Styrke, at der foregaar lovbundne, af Sol og Maane bestemte Ændringer i Havstrømmenes Løb i de nordiske Have, og at dette skulde have medført Svingninger i Vejrliget. Muligvis var det nordlige Atlanterhav saaledes mere isfrit og havde et gunstigere Klima i den tidlige Middelalder, da Nordboerne først befor dette Hav, end i den senere Middelalder, hvis hyppige Stormfloder og Misvækster i Nordvesteuropa blev skæbnesvanger for store Befolkningsdele. Som en Følge af de ændrede Strømforhold hævdes det, at der foregik en særlig stærk Tilførsel af salt Vand til Østersøen, hvormed fulgte de kolossale Sildestimer, der afgav Grundlaget for Hanseaternes Fiskeri i Øresund. Fra det 16. Aarh. foreligger Tyge Brahes meteorologiske Optegnelser fra Hveen, og disse vidner om et Klima omtrent som det nutidige, dog nok lidt mere fastlandspræget med koldere Vintre og

varmere Somre, idet de sydøstlige og østlige Vinde da var mere fremtrædende, især om Vinteren, end i Nutiden, da Vinde omkring Vest er afgjort i Overtal. I det sidste halvandet Aarhundrede, fra hvilket der foreligger regelmæssige Observationer med Termometer, spores ingen varige Forskydninger.

Den tidligere større Skovrigdom har utvivlsomt haft Indflydelse paa Lokalklimaet; thi langt større Arealer laa da skærmede mod Vinden, og dette maatte nedstemme Fordampningen fra disse og øge Luftens relative Fugtighed og dens Varmegrad til Gavn for Plantelivet. Ligesaa regulerer store Skove Nedbørens Afstrømning gennem Kilder og Aaløb og modvirker saaledes Oversvømmelser saavel som den stærke Udtørring om Sommeren.

3. Skoven og Lyngen.

Den lille uanselige Lyng havde overværet de Kampe, som var ført mellem Skovtræerne indbyrdes, og havde set Fyrren blive fortrængt af Egen, medens denne selv igen maatte vige for Bøgen. Den er en meget nøjsom Plante, der trives udmærket paa det magre Smeltevandssand, som opbygger Jyllands Hedeflader, hvor den sandsynligvis har bredt sit ensformige Tæppe siden Tundratiden, og den havde ikke været nogen passiv Tilskuer til de stores Kampe, men stadig søgt at brede sig over større Strækninger. Livet mellem Planterne i Naturen er en evigvarende Kamp, hvori den vil sejre, der er i størst Harmoni med Kaarene, og Lyngen fik sikkert en Begunstigelse, da Fyrreskoven tyndedes ud under Indflydelse af den III Periodes fugtige Vejrlig og Trykket af Egen; thi den trives bedst i et fugtigt Kystklima og taaler desuden fortræffeligt den stærke Blæst, der i en anderledes Grad skader Skovtræerne. Allerede dengang har da Lyngheden nok bredt sig fra Fladerne og over visse Dele af Bakkeøerne, inden Egen havde faaet Fæste der. Men ogsaa over for Egeskoven blev Lyngen i det lange Løb den sejrende Part særlig i det vestlige og midterste Jylland; thi her var Skoven svagest, og Lyngen stod parat til at trænge ind, saa snart en Lysning aabnede sig; i den Henseende blev den i stedse stigende Grad begunstiget af Mennesket, der ved al sin Færden maatte virke ødelæggende paa Skovene (jvf. S. 60).

Hvor Forandringen fra Skov til Hede var foregaaet, vilde det desuden ofte være meget vanskeligt for Skoven igen at trænge frem; thi Lyngen omdanner det Jordsmon, den dækker, helst hvor det er magert Sand paa jævnt Terræn, paa en særegen Maade, der vanskeliggør det for Træerne at fæste Rod deri. Affaldsstofferne fra Lyngen

danner et surt, tørveagtigt Morlag, og under det mangler Regnormen tilligemed andre lavere Dyr, som ved stadig at sammenblande Plantestofferne og de mineralske Bestanddele ellers danner den porøse Muld. Fra *Lyngmoren* føres Muldsyrerne med af det nedsynkende Regnvand, hvorved de underliggende Sandlag efterhaanden udvaskes og omdannes til det graalig-hvide næringsfattige *Blegsand*, der kan blive indtil ½ m tykt. Under dette vil saa en Del af de udvaskede Stoffer atter

Hald Egeskovs Vestside. Efter P. E. Müller: »Tidsskr. for Skovbrug.« VII.

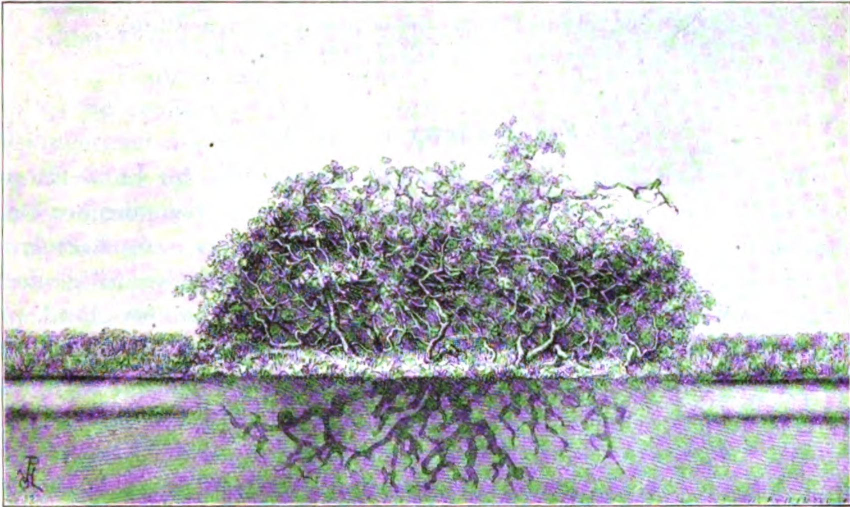
udskilles, og ofte sammenkittes Sandkornene i det derved fremkommende rødbrune Lag saa stærkt, at der dannes den stenhaarde *Al;* denne fremtræder som Humusal eller Jernal, eftersom Muldsyreforbindelser eller Jernforbindelser er fremherskende i de udskilte Stoffer. Det er gjort sandsynligt af P. E. Müller, at Humusalen er fremherskende paa de senglaciale Hedeflader, og at dens Dannelse er betinget af de særegne klimatiske Forhold, som var raadende der i Tundratiden, medens Jernalen fortrinsvis er knyttet til Bakkeøerne og dannet i senere Tider under Lyngens Indvirkning. I hvert Fald vil det være forstaaeligt, at saa langt som denne Hedebund har udviklet sig allerede i Senglacialtiden, har Skoven aldrig faaet Indpas, samt at Lyngheden ved at dække Undergrunden med dette Panser af Mor, Blegsand og Al maatte blive de magre Sandjorders endelige Vegetationsform, efterhaanden som Skoven blev ødelagt.

Saa længe Egeskoven holder Stand mod Lyngen, bevares i Reglen

Kronologisk Inddeling efter De Geer o. a.			Østersøens geologiske Udvikling	Klimatiske Perioder (Blytt—Sernander)	Vegetationsperioder	Ældste Fund af Kulturplanter og Husdyr	Kulturperioder
1,900	Postglacial Tid i Nordsverige	Postglacial Tid i Danmark		VI Nutid, mere tør	Bøgeperiode		Historisk Tid
1,000			Østersøens Udvikling til nutidige Forhold				
o. Chr. F.				V »Subatlantisk Tid,« kold og fugtig		Rug, Hør, Bønne, Ært osv. Høne Kat	Jernalder
÷ 1,000				IV »Subboreal Tid,« varm og tør		Hirse, Havre Hest	Bronzealder
÷ 2,000			Stenalderhavet			(Hest)	Yngre Stenalder: Gravkister, Jættestuer
÷ 3.000			Litorinahav	III »Atlantisk Tid«, varm og fugtig	Egeperiode	Byg, Hvede, Okse Faar, Svin, Ged	Dysser og Bopladser
÷ 4.000							Ældre Stenalder: Køkkenmøddinger
÷ 5,000			Øresund dannes				Brabrand
÷ 6,000				II »Boreal Tid,« tør og efterhaanden temmelig varm	Fyrreperiode	Hund	Mullerupkultur
÷ 7.000	Finiglacial Tid		Ancylus-Sø				
÷ 8,000			Midtsvenske Sund		Birke-Fyrre-Periode		Økser af Rensdyrtak
÷ 9,000	Gothiglacial Tid	Senglacial Tid		I Arktisk — Subarktisk (Klima)	Y. Dryastid — Allerødtid		
÷ 10,000			Isdæmmet Sø	Arktisk	Æ. Dryastid		
÷ 11,000							
÷ 12,000	Daniglacial Tid						
÷ 13,000							
÷ 14,000							

Den sen- og postglaciale Tid i Danmark.

Jordbundens Muldtilstand, og denne forefindes da ogsaa ude i Midt- og Vestjyllands Egekrat, der staar som de sidste Rester af Bakkeøernes fordums vidtstrakte Skovomraader. Anderledes er det derimod med Bøgeskoven; thi Bøgen har ligesom Lyng og enkelte andre Planter en udpræget Tilbøjelighed til særlig paa kalkfattig Bund at danne Mor, der igen kan fremkalde Aldannelse. Fremkomsten af Morbund i Bøgeskoven befordres stærkt, hvor der opstaar udtørrende Træk henover

Snit gennem en Egepurre paa Hedebund. Under Busken er Mulden bevaret, men udenom den, hvor Lyngen vokser, er der dannet Al. Efter P. E. Müller: »Tidsskrift for Skovbrug«. VII.

Skovbunden; thi derved fordrives Regnormene, og denne uheldige Tilstand blev i høj Grad fremmet af ældre Tiders Vanrøgt af Skoven. Da Bøgeskoven vanskeligt kan forny sig selv, hvor den staar paa Morbund, forberedes saaledes dens Undergang. Lyngen derimod kan spire og trives udmærket paa Morbund og har derfor kunnet udbrede sig paa Bøgeskovens Bekostning, hvad der er foregaaet navnlig i mange jyske Egne. Vort stormende Klima var stadig Lyngens Forbundsfælle; thi efterhaanden som Skovarealet blev splittet i mindre Dele, og disses Bevoksninger svækkedes, blev Vindens Hærgning farligere. De gamle Træer blæste om, og store Skovstrækninger vides at være ødelagt paa denne Maade, hvorefter Lyngen blev Stedets Herre. Men ogsaa Kulturjorden stod i Fare; thi hvor en udpint Ager blev opgivet, eller hvor Sot og Fjendevold fordrev Befolkningen, kunde Lyngen trænge ind, og store Strækninger af Vestjylland og Bornholm er „sprunget i Lyng" efter at have været opdyrket i ældre Tid.

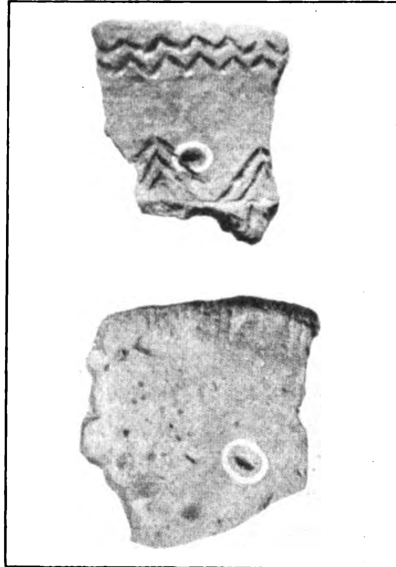
Rebild Bakker med Bøgepurrer paa lyngklædt Bund.
Efter E. Warming: »Botanisk Tidsskrift.« Bd. 35.

4. Kulturplanter og Husdyr.

I Begyndelsen af den yngre Stenalder foregik den for Landets oprindelige Plante- og Dyreverden saa skæbnesvangre Overgang hos Befolkningen fra Jæger- og Fiskerstadiet til Kvægavlerens og Korndyrkerens Levevis. Bopladsfundene fra den yngre Stenalder tillige med mange andre Fund viser dette. I den ældre Stenalders Køkkenmøddinger fandtes af *Tamdyr* kun *Hunden*, og ellers blot Knogler af vilde, jagtbare Dyr, men i den yngre Stenalders Bopladser er Vilddyrene saa godt som fuldstændig ombyttet med Husdyr, *Okse*, *Svin* og *Faar*, medens der af *Ged* endnu kun kendes enkelte Knogler fra denne Periode. Sammen med Kvægavlen fulgte Kendskabet til *Kornavl*, og i talrige Lerkarskaar dels fra den yngre Stenalders ældste Afsnit, men navnlig fra Jættestuetiden og senere findes Aftryk af *Byg*- og *Hvedekorn* (Se Fig.), ligesom forkullet Oldtidskorn er fremdraget fra Forraadskar i Hustomterne fra samme Tidsrum.

Det var uden Tvivl seksradet Byg, som dyrkedes her i Oldtiden, ligesom dette ogsaa var den almindeligste Bygsort i de schweiziske Pælebygninger. Den nu fremherskende toradede Byg indførtes først senere, maaske i Vikingetiden. Af Hvede dyrkedes i Oldtiden foruden vor nuværende Art tillige visse tarveligere Sorter, der endnu anvendes f. Eks. i Middelhavslandene. Men Størrelsen af Oldtidens Byg- og Hvedekorn var væsentlig mindre end Nutidens. I Bronzealderfundene træffes to nye Kulturplanter, nemlig *Hirse og Havre*. Hirsen dyrkes i Nutiden i det sydlige Europa og i Asien, men var i Oldtiden vidt udbredt i Europa, ogsaa her i Danmark, hvor den fandt Anvendelse til langt ind i Jernalderen. I Mellemeuropa var den Fattigmands Brødplante lige til Kartoffelens Indførelse. *Rug* lærte man at kende i Danmark i Løbet af Jernalderen, og denne Kornsorts Historie viser, at den er kommet senere til Germanerne end de andre Kornsorter. Middelhavslandenes Kulturfolk dyrkede den ikke i Oldtiden, og Havren lærte

de først sent at kende. Begge disse Kornsorter er kommen Nord om Alperne til Mellemeuropa og Norden fra det vestlige Asien. Herfra stammer ogsaa Hvede, Byg og Hirse, men disse kendtes baade Nord og Syd for Alperne allerede i den derværende yngre Stenalder. *Hør* dyrkedes i Danmark maaske i Slutningen af Bronzealderen, men i hvert Fald siden Jernalderen har denne Tekstilplante været avlet i vort Land, og fra samme Kulturperiode foreligger ogsaa nogle Aftryk af *Ært* og *Hestebønne* samt et stort Fund af forkullet Frø af Olieplanten *Sæd-Dodder*. Plantefundene i *Osebergskibet* fra Sydnorge viser, at man i Vikingetiden desuden dyrkede baade *Karse* og en *Farveplante* (Vaid, Isatis tinctoria) samt *Hamp*, medens Sagaerne og den gammelnordiske Litteratur omtaler *Løg*, *Roe* og *Kvan;* disse Planter tillige med *Humle*, *Hør*, *Sæd-Dodder*, *Bønner* og *Ært* fandt formodentlig Plads i indhegnede Haver („grasgardar"), og her stod muligvis ogsaa indplantede Vildæbler. Et egentligt Havebrug blev dog først kendt i Norden efter Kristendommens Indførelse, og ved Anlæggelsen af de talrige Klosterhaver og senere af Herregaardshaverne indførtes mange nye Køkkenurter, Frugttræer samt Prydplanter. Derimod klarede Agerbruget sig i Hovedsagen med Oldtidens Bestand af Kulturplanter indtil Landboreformernes Periode efter Midten af det 18. Aarh. Da blev Kartoffeldyrkningen indført, og man lagde sig efter Dyrkningen af talrige Foderplanter. saasom Kløver, mange Slags Græsser, Lucerne o. s. v., men først efter Udskiftningen (1781) og ved Oprettelsen af Markfreden (1794) kunde der gennemføres en rationel Græsmarkskultur; Dyrkningen af Foderroer i stor Stil samt af Sukkerroer var ukendt her i Landet for et Par Menneskealdre siden.

Lerkarskaar fra den yngre Stenalder med Aftryk af Hvede (øverst) og Byg (nederst).
Efter H. Kjær:
»Vor Oltids Mindesmærker.«

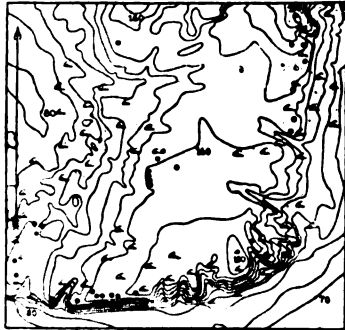
Ligesom Danmark modtog næsten alle disse Kulturplanter sammen med Kendskabet til at dyrke dem fra sydlige Egne, maa det formodes, at *Husdyrene* alle fra første Færd blev indført i tæmmet Tilstand, og Sporene peger for de flestes Vedkommende som for Korn-

sorterne tilbage til den europæiske Kulturs Udgangspunkt, til *Forasien.* Vor Stenalders *Okse* var en Race af anselig Størrelse skønt meget mindre end Uroksen, fra hvilken den nedstammer; i Løbet af Bronze- og Jernalderen aftog vort tamme Kvæg imidlertid i Størrelse, og i Middelalderen var det de fleste Steder bleven ganske dværgagtigt, vel paa Grund af Vanrøgt. Ogsaa Stenalderens *Tamsvin*, der nedstammer fra det europæiske Vildsvin, blev efterhaanden ligesom Oksen helt dværgagtigt; det førte indtil langt ned i Tiden en halvvild Tilværelse som Oldensvin, der fremtraadte som en højbenet, haardfør Race, af Udseende vidt forskelligt fra Nutidens flæskerige, forædlede Former. Det lille spinkle *Stenalder-Faar* tilhørte den nu sjældne gedehornede Race; baade Faar og Ged, den sidste blev først almindeligere i den senere Del af Oldtiden, nedstammer fra Bjærgdyr. Derimod er *Hesten* af Oprindelse et Steppedyr, hvis Forfædre tilhørte flere Arter, der engang levede vildt paa Asiens og Mellemeuropas Stepper. Der kendes enkelte usikre Fund af Hest fra den yngre Stenalder i Danmark, hvorimod dens Knogler og Tænder med Sikkerhed er paavist i rigelig Mængde i Bronzealderens Bopladser; i Jernalderen var den almindelig, hvad der bl. a. fremgaar af talrige Rester af spiste Heste i Affaldsdynger fra denne Periode og af Skeletter i Vikingegrave. Oldtidens Hest var en lille Race. *Tamhunden*, der er vort ældste Husdyr (jvf. S. 45), nedstammer fra Sjakaler eller nogle smaa Ulveracer, der lever vildt i Middelhavslandene og Forasien. Allerede i Oldtiden forekom Hunden i forskellige Former hos os. *Tamkatten* synes at være kendt her i Jernalderen, og i denne Periode holdt vore Forfædre ogsaa Høns; derimod er det uvist, om tamme Ænder og Gæs var kendt her allerede i Oldtiden.

5. Bebyggelsen og Skoven.

Det, der skete, da den yngre Stenalders Befolkning begyndte paa Agerbrug og Kvægavl, betegnede ikke alene en radikal Omlægning i Befolkningens Levesæt, men det blev tillige en Tildragelse, hvis omformende Indflydelse paa vort Lands Udseende og Natur næppe kan overvurderes. Da disse nye Erhverv blev indført i Danmark, var sikkert største Parten af Bakkelandet dækket af den lyse urt- og græsrige Egeskov, der paa de frugtbareste Jorder ofte har henligget som et tæt og vanskelig gennemtrængeligt Vildnis, takket være den rige Underskov. Men brede Aadale med Sumpe og Søer, Engstrækninger og dystre Ellemoser gennembrød Urskoven, og paa Bakkelandet, hvortil talrige Slugter førte op fra Dalene, var der fuldt op af Smaasøer og Moser, der

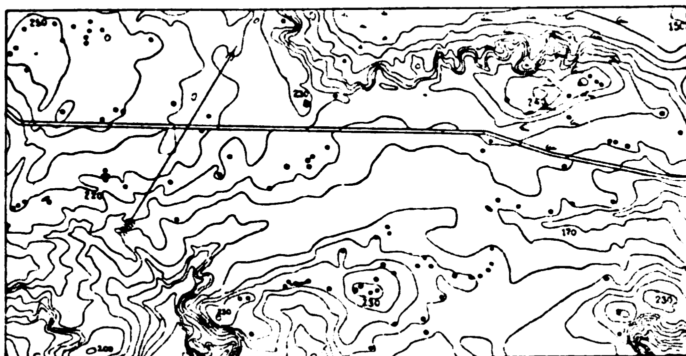
gav Afveksling. Ude paa de store senglaciale Flader baade i Vendsyssel og i det jyske Hovedland herskede Lyngen, der allerede dengang var begyndt paa sin Erobring af de sandede, midt- og vestjyske Bakker; men ogsaa ude paa Fladerne randedes Aaløbene af Sumpe eller af lyse Birkeskove og Egelunde. Mange Steder trængte Skovene helt ud til Kysterne, og Flyvesandet langs disse havde kun ringe eller ingen Magt, men selve Stranden henlaa dengang som nu i det væsentlige med samme Karakter.

Kort visende Gravhøjenes Beliggenhed langs Randen af Bakkelandet ved Aalbæk Syd for Sæby. Efter Sophus Müller: »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed.« 1911.

Under det *Landnam*, som den yngre Stenalders Befolkning foretog, ofte følgende Aadalene fra Kysterne ind i Landet, blev de Lokaliteter først opsøgte, som bedst egnede sig for de nye Erhverv. De maatte byde paa god og rigelig Græsning for Kvæget samt have en Jordbund, der bekvemt lod sig behandle med de simple Redskaber, der stod til Raadighed. Den frugtbareste Lermark, der bar den stærkeste Skov, saa vel som det goldeste Sand, blev undgaaet ligesom de side og lave Strækninger eller det stærkt gennemskaarne Terræn med højttoppede Bakker, dybe Sænkninger med Moser og Vandhuller. Man har derimod foretrukket Plateaurandenes Bakkesider, hvor Skoven var mere aaben, eller Bebyggelsen bredte sig over det jævnt bølgede Land (se Kortene), helst hvor der fandtes de Pletter med sandmuldet Grund i naturlige Lysninger i Skoven, hvor en givtig Ager kunde brydes mellem de spredtstaaende Ege. Bebyggelsens Forhold til de to Landskabstyper i den yngre Stenalder og i Bronzealderen, det skovklædte Bakkeland og de skovløse, senglaciale Flader, hvortil sluttede sig nogle ligeledes skovløse eller skovfattige, flade Bakkestrækninger i Vestjylland, staar i det hele klart, idet man i Hovedsagen har undgaaet de sidste og holdt sig til det skovklædte Bakkeland. Spredt rundt i Smaarydninger i dette levede da Befolkningen i tættere eller mere aaben Bebyggelse, saaledes som Beliggenheden af disse Kulturperioders Stengrave og Gravhøje viser det, men dog boede de ikke overalt; thi der findes endnu den Dag i Dag vanskeligt tilgængelige Omraader rundt om i alle Landets Dele, hvor Grave fra hine Tider mangler. Disse Egne har da henligget som øde Skov dengang. Der kan f. Eks. nævnes Bakkelandet mellem Børglum Klosterskov og Storskoven i Vendsyssel, Strækninger Syd for den vestlige Del af Limfjorden, Egnen omkring Aunsbjerg og

Palstrup, det ogsaa i Nutiden skovrige Land mellem Kolding Fjord og Skovby Syd for Haderslev, Grænseskovene i Sydslesvig og Nordskaane, det indre Fyn, Dele af de nuværende Skovegne paa Sjælland og det lave Kystland mellem København og Køge; de indre Egne af Bornholm henlaa ubebyggede indtil Bronzealderen. Først i Jernalderen trængte Bosættelsen mange Steder ind i disse Vildskove, ligesom den da ogsaa begyndte at brede sig ud over de senglaciale Flader, f. Eks. i Vend-

Oltidsbebyggelsen paa det jævnt bølgede Bakkeland omgivet af lavere Strækninger; Gjerum SV for Frederikshavn. Efter Sophus Müller: »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed.« 1911.

syssel og de lavt liggende Egne, der før var bleven skyede, samt over de sværere Jorder.

Naar Stedet var fundet, hvor Bo kunde fæstes, begyndte det *Rydningsarbejde,* af hvilket der endnu kan findes Spor i Form af Stenbunker, ophobede om en større jordfast Sten eller som lave Stenvolde, kantende Oldtidens smaa Agre, og denne Opsamling af løse Sten er fortsat gennem Aartusinder til vore Dage. Ogsaa *Øksen* begyndte sit Arbejde, saa der blev lyst i Skovene. Sikkert anvendte man tillige Ilden for at vinde Bugt med de store Træer. Dertil kom *Husdyrholdet,* der nok under ældre Tiders Driftsform var den farligste Fjende for Skoven; thi i den søgte Dyrene Føde og Ly, og Kvæget, Faaret, Geden samt Hesten ødelagde derved i stor Udstrækning Underskoven og vanskeliggjorde Skovens Foryngelse, samtidig med at Skovbunden i en skæbnesvanger Grad blev lagt aaben for Lys og Træk. Derimod virkede Oldensvinet, som i hvert Fald i senere Tider holdtes i uhyre Mængder, i Hovedsagen gavnligt, fordi dets stadige Roden modvirkede den farlige Mordannelse i Skovbunden (jfr. S. 55). De af Mennesket og dets Husdyr behandlede Skove blev lysaabne og græsrige og omdannedes efterhaanden i stor Udstrækning til Overdrev, hvor kun spredte Krat el-

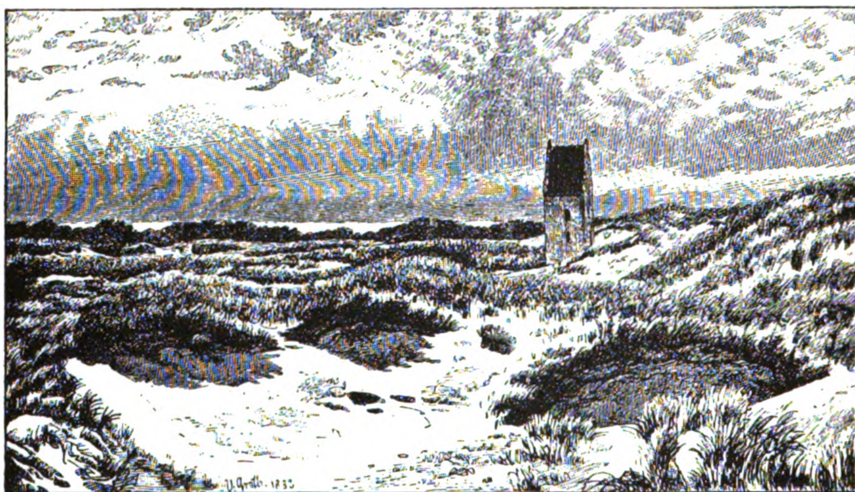
ler enlige Træer mindede om Fortiden, eller Lyngen kunde trænge frem og danne Hede, hvor der forhen var Skov. Det maa anses for sikkert, at Skovene er gaaet stærkt tilbage allerede i Oldtiden, og ofte forholder det sig saaledes i de nu skovfattige midt- og vestjyske Egne, at hvor der er mange Gravhøje i en Egn, er der kun bevaret faa Minder om Fortidsskovene i Form af Skovrester eller i Stednavnene. Men selv om det i mangfoldige Tilfælde i Jylland er paavist, at Bakkelandets Gravhøje er anlagt paa Hedebund, har Lyngheden i Oldtiden dog næppe været eneherskende over store Strækninger paa Bakkelandet, som det senere blev Tilfældet; thi Gravhøjene indeholder næsten uden Undtagelse Trækul, hvilket viser, at Skoven ikke var langt borte. Baade i Oldtid og Middelalder dækkede Skoven langt større Omraader end nu, om end Heden sikkert var i stadig Fremmarch ud fra de senglaciale Flader. De ældste *Landsbyers* Beliggenhed vil for mange Egnes Vedkommende fortælle om, hvor der ved Oldtidens Slutning fandtes større Rydninger, og hvor der endnu henlaa større Skovstrækninger. Hos Adam af Bremen (c. 1070) findes Udtryk for, hvorledes Landets Fysiognomi virkede paa en fremmed, idet han skriver, at Jylland var endnu skrækkeligere ved sine vilde Skove end Tyskland, medens det i andre Egne saa ud omtrent som en Ørken med sur Jordsmon og frygtelig Tomhed; derimod berømmer han Øerne og Skaane for deres Frugtbarhed.

Under det mægtige Fremstød, som Landbruget foretog i det 11. og det 12. Aarh., hvorunder talrige Torp-Byer opstod, blev store Strækninger af Overdrev og Skov lagt under Ploven, men ogsaa *Krige* har bidraget stærkt til Skovenes Ødelæggelse, ikke mindst Svenskekrigene i det 17. Aarh., da de fjendtlige Hære forhuggede og brændte store Skovstrækninger rundt om i Landet. Desuden var Forbruget af Træ enormt i ældre Tid; der ødsledes hermed til Husbygning og Skibsbygning, til Fremstilling af alle Slags Redskaber, til Hegn om Bymarker og i Skovene og ikke mindst til Brændsel baade i Hus, Teglværk, Kalkovn og til Saltkogning, samt til Fremstilling af *Trækul*, der anvendtes i stor Udstrækning til Udsmeltning af Myremalm. Denne Industri har spillet en betydelig Rolle, især i Jylland, hvor Myremalm ofte findes i rigelig Mængde i side Engstrækninger og Moser og blev drevet fra Jernalderen helt frem til omkring 1600; i mange Egne var det sikkert Brændselsmangel, der bragte den til Ophør.

6. **Sandflugten i det 16. Aarhundrede.**

Den stadig fremskridende Ødelæggelse af Skovene bragte dem efterhaanden til Undergang, særlig i de vestlige Egne af Landet. Navnlig

blev det skæbnesvangert, at de mange Skove, som tidligere havde staaet langs Jyllands Vestkyst, forsvandt, og at Befolkningen derefter for at skaffe sig Brændsel tyede til Lyng og Klittag; thi hvor Plantevæksten ikke længere dæmpede Sandet, rejste dette sig nu for Vestenstormene og brød med uhæmmet Vælde ind over Landet. Det var i det 16. Aarh., at denne Sandflugt begyndte, og om end en stor Del af Ansvaret for den utvivlsomt ligger paa Befolkningen for dens tankeløse Øde-

Skagens gamle Kirke.
Efter J. Brüel: »Klitterne i Vestjylland og paa Bornholm.« 1908.

læggelse af Vegetationen, maa der dog sandsynligvis søges en dybere, mere almindelig Aarsag til Fænomenet, idet dette var udbredt ogsaa ud over Danmarks Grænser. Da først Sandet var sluppet løs, blev det drevet videre, og Klitterne bredte sig fra Kysterne ind i Landet, idet de tildækkede Marker og Enge, Byer og Kirker og drev de forarmede Bønder fra Gaard og Grund. Langs Jyllands Vestkyst fra Skagen til Skallingen og videre mod Syd over Fanø, Manø og de slesvigske Øer, tildækkede Flyvesandet et indtil 10 km bredt Bælte, og samtidig hærgedes Læsø, Anholt, Nordkysten af Sjælland, Egnen ved Falsterbo og det sydlige Bornholm. I alt tilsandedes et Areal omtrent saa stort som Bornholm. Regering og Befolkning stod længe magtesløs over for Ondet, og først i det 18. Aarh. lykkedes det endelig at dæmpe Sandflugten. Men Arbejdet med at holde Sandet i Ro fortsættes stadig, idet Havklitterne beplantes med Klittag paa de udsatte Steder, og jævnsides dermed gaar en Stræben efter at opelske Skov paa Klitterne for yderligere at hindre, at Fortidens Ulykker skal gentages; meget store Flyvesandarealer bæ-

rer nu Plantager af Bjergfyr og Hvidgran. Ogsaa fra de indre Egne af Jylland berettes der om Sandflugt samtidig med den, der foregik langs Kysterne, men den synes dog ikke at have voldt nogen større Skade (smlg. S. 32).

Kysten mellem Bulbjerg og Svinklov. Flyvesand, for en stor Del liggende i bueformede Klitter, dækker den hævede Havbund. Mod Øst Stenalderhavets Kystlinie og Bakkelandet. N. V. Ussing: »Danmarks Geologi.« 3die Udg.

7. Tilstanden før og efter Udskiftningen.

Den Tilstand, i hvilken Danmarks Jord henlaa i Enevældens Tid indtil den store Reformperiode i Slutningen af det 18. Aarh., kunde nok vække Bekymring. De gennem lange Tiders Rovdrift udpinte og slet dyrkede Marker bar kun daarlig Sæd, der endog paa Kronens Gaarde ikke ydede mere end 2-3 Fold, og tilmed var de fyldt med alskens Ukrudt. Uden om Landsbyerne strakte sig Bymarken, hvis stenede Jord husede baade Busk og Krat, og omkring Markerne laa de store udyrkede Overdrev, græsklædte med mangfoldige Kratstumper og spredte Træer. I Jylland bredte Lyngen sig fra Vestkysten til ind over de østlige Bakkelandskaber, og ligeledes i Vendsyssel, Thy, Djursland o. a. St. samt paa Bornholm fandtes store Hedestrækninger. Skovenes Tilstand frembød et sørgeligt Skue, og i 1761 hedder det om dem, at de dels er „ganske ophugne og øde, dels saa tynde og nær ved Undergang, at Ingen, som elsker sit Fædreland, kan uden Græmmelse tænke derpaa.“ Underskoven var borte, og som Følge af Bøndernes frie Græsningsret var enhver Fornyelse udelukket.

Efter *Udskiftningen* ændredes Landets Udseende i væsentlig Grad. Overdrevene blev ryddet for Sten og Krat, ligesom Markerne, og taget under Plov; levende Hegn plantedes langs Markskel og Veje; der mergledes og drænedes, og Marker, som led af Kalktrang og Fugtighed, blev atter frugtbare. Mange af de sletteste Skove blev overgivet til Bønderne som Erstatning for Græsningsrettens Ophævelse, og kun 7 % af Danmarks Areal henlaa nu dækket af Skov; men i denne fyldtes alle Huller af den unge Bøgeopvækst, som Freden gav Magt, og snart kunde

Skamlingsbanke set fra Sydøst, nu dyrkede og indhegnede Marker, hvor der oprindelig var Skov. Efter A. Jessen: D. G. U. I. R. Nr. 12.

der „hugges 1000 Favne Træ, hvor man før maatte nøjes med 100". Da Skoven befriedes for Kvæget, rejste den sig atter i sin fordums Vælde og Kraft. Disse Løvskove, der nu var sluppet frelst gennem Aartusinders Trængsel, giver imidlertid i deres Fordeling endnu Udtryk for den historiske Udvikling; thi de udgør ofte Rester af de i Oldtiden ubeboede Urskove (jfr. S. 59) eller af de maaske af Forsvarshensyn levnede Skove, der kransede vore Kyster, ja de enkelte Byers Tilliggende begrænses ofte endnu af til Dels ringformede Skovstrækninger (se Kortet S. 65).

Efterhaanden som Landets Opdyrkning skred frem, men især efter Landboreformernes Gennemførelse, forværredes Kaarene for en stor Del af vore *vilde Dyr;* Elsdyr, Urokse, Bjørn, Los, Vildkat og Bæver udryddedes før historisk Tid, men med Ulv og Vildsvin fik man først Bugt i Slutningen af det 18. Aarh. Kronhjorten, den i Middelalderen indførte Daa, samt Raadyret fandt længe Beskyttelse i Kronens og Adelens Skove og hærgede derfra Bøndernes Marker, men blev efter Indførelsen af Markfreden saa stærkt beskudt, at de to første nu omtrent kun findes i Dyrehaver. Derimod begunstigedes saadanne Ar-

ter, der er knyttet til de aabne Marker eller til Menneskets Boliger, saasom Hare, Svale, Spurv, Stær og Stork.

Længe henlaa *Lynghederne* ukuede af Mennesket, men navnlig efter Landetabet i 1864 vendte man sig mod dem og aftvang dem Erstatning for, hvad der var mistet. E. M. Dalgas viste Vejen, det af ham stiftede Hedeselskab førte Arbejdet videre, og medens der i Midten af forrige Aarhundrede henlaa 7380 km² Hede i Jylland, er der nu kun c. 3120 km² tilbage. De bedste Strækninger er taget ind som Agerland,

Fortids og Nutids Skove i Sydsjælland; alene de skraverede Skovstrækninger er bevarede.
Efter A. Oppermann: »Frem«, Danmarks Natur. 1899.

og utallige store og smaa Plantager, navnlig af Bjærgfyr og Gran samt noget Skovfyr, er spredt ud over de tidligere næsten skovløse Egne; næppe noget andet Land i Europa kan i Forhold til Størrelsen fremvise saa store Skovanlæg paa Jord, der før var skovfri, som Danmark, hvis Skove nu udgør 8 % af hele Arealet. Samtidig er de gamle Løvskove i stor Udstrækning bleven erstattede af Naaletræsplantninger. Hegn ved Hegn, oftest af Hvidgran, skaffer Læ for de nye Agre paa Hederne, hvis sure Jord frugtbargøres ved storstilede Merglingsarbejder (jvf. S. 22). Aaer reguleres, Enge og Moser udtørres, og Gaard rejser sig ved Gaard, hvor før kun en Flok nøjsomme Faar fandt Føden; Heden eksisterer nu intet Sted mere, saaledes som f. Eks. St. St. Blicher kendte den.

Med det stigende Befolkningstal drages stadig nye Strækninger ind under Produktionen, Udnyttelsen af Jorden bliver stedse mere intens,

og navnlig i Løbet af de sidste Menneskealdre har Ødelæggelsen af Landets oprindelige Naturpræg bredt sig i foruroligende Grad. Med dette som Baggrund har der da rejst sig en stærk Bevægelse for at frede om Naturen, hvor der endnu er en Stump, der har bevaret Fortidens uberørte Skønhed og Særpræg, enten det saa er et karakteristisk Landskab eller en Plet med særlig ejendommeligt Plante- og Dyreliv. Thi enhver Naturelsker føler det som en Forpligtelse, hvor ikke det praktiske Livs uafviselige Krav gør sig gældende, at bevare saa meget som muligt af vort Lands oprindelige Skønhed og Ejendommelighed til Gavn og Glæde for kommende Generationer.

Litteratur.

N. V. Ussing: „Danmarks Geologi i almenfatteligt Omrids." Tredie Udgave ved Poul Harder, (1913), *V. Milthers: „Danmarks Jord, Tilblivelse og Udvikling gennem Tiderne.* (Det danske Landbrugs Historie, 1925), *R. Sandegren og C. Caldenius: „Vårt land under och efter istiden. Natur och kultur.* 43, (1925), *C. Vaupell: De danske Skove*, (1863). Endvidere kan henvises til de af Danmarks geologiske Undersøgelse udgivne Skrifter, Række I—V.

II.

DET DANSKE SPROGS OPRINDELSE OG UDVIKLING

AF

SVEND AAKJÆR

1. Den ariske Sprogæt og dens Urhjem.

Skønt det danske Sprog er gammelt i vort Land, saa gammelt som skriftlige Kilder overhovedet rækker, saa maa der dog i en dunkel Oldtid engang have været talt et andet Sprog i Norden end det, vi nu kender. Skal vi spore det danske Sprogs ældste Oprindelse til dets første Kilder, føres vi til Lande, der ligger fjernt herfra, og fra disse Lande maa Sproget være vandret herop Fod for Fod ad milelange Veje, i aarhundredlange Tidsrum. Denne Kendsgerning lærer den sammenlignende Sprogvidenskab os, skabt især af Danskeren *R. Kr. Rask* og Tyskeren *Jakob Grimm* i det 19. Aarhundredes Begyndelse, og siden da udviklet til stadig større Sikkerhed af Europas Sprogmænd.

Det var en stor og betydningsfuld Opdagelse, disse Lærde gjorde, da de fastslog, at en Række af velkendte Sprog i Europa og Asien var saa nære Frænder, at de maatte have et fælles Udspring, en Opdagelse, der ogsaa har den største historiske Betydning, da den bringer Bud fra Tidsrum i Folkenes Historie, hvor de skriftlige Kilder er sjældne og faamælte.

Det viste sig nemlig, at den germanske Sprogstamme, hvortil ogsaa de nordiske Sprog hører, var i Slægt ikke blot med de keltiske, italiske, græske og slaviske Sprog i Europa, men ogsaa med de iranske og indiske Sprog i Asien, saaledes at alle disse Sprog udgør een stor Sprogæt, som strækker sig fra Indien til Island.

De nordiske Sprog, Islandsk, Færøisk, Norsk, Svensk og Dansk, staar hinanden meget nær, og sammen med Frisisk, Nedertysk (Plattysk), Engelsk, Hollandsk, Flamsk og Tysk (Højtysk) udgør de den *germanske* Sprogstamme. Det nu uddøde Gotisk, som især kendes gennem Biskop Wulfilas Oversættelse af Dele af Det ny Testamente (ca. 325), stod de nordiske Sprog særdeles nær. Det ældste Trin af Plattysk kaldes Oldsachsisk, og nærmest ved Hollandsk og Flamsk stod Oldfrankisk. Rig paa Litteratur var især Oldnorsk-Islandsk, Oldhøjtysk og Oldengelsk, hvorimod Olddansk og Oldsvensk væsentligt kendes gennem de knappe og fyndige Runeindskrifter og de gamle Land-

skabslove. Fra en Række germanske Folk, Østgoter, Burgunder, Longobarder o. fl., har vi kun yderst faa sproglige Mindesmærker.

Den *keltiske* Sprogstamme er i historisk Tid trængt stadig mere tilbage. Oprindelig var Sprogets Hjemstavn rimeligvis at søge i Böhmen, Syd- og Nordvesttyskland. Herfra udbredte Keltisk sig over Belgien, Holland, de britiske Øer, Frankrig (Gallien), Spanien, Portugal og Norditalien, ja, allerede 280 f. Kr. gør Keltere Indfald i Grækenland, og noget senere nedsætter en enkelt Stamme sig i Lilleasien, hvor de under Navn af Galater var kendt paa Kristi Tid og endnu længe efter (Pauli Brev til de Galater). I deres formentlige Hjemstavn var Kelterne Germanernes Naboer, i det sydlige og sydvestlige Frankrig og i Spanien mødte de *Iberer*, et ikke-arisk Folk, hvis Sprog endnu lever i de pyrenæiske Bjergegne *(Baskisk)*, i Norditalien stødte de paa et andet ikke-arisk Folk, *Etruskerne*, hovedsagelig i det nuværende *Toscana*, og her traf de ogsaa *italiske* Folkeslag, af hvilke især *Romerne* i *Latium* siden skulde naa den højeste politiske og kulturelle Indflydelse. Baade Romere og Germaner bredte sig i Tidernes Løb paa Kelternes Bekostning, saaledes at Keltisk omkring Aar 400 var helt uddøet paa Fastlandet, bortset fra talrige Stednavne i de forskelligste Egne af Europa, som endnu bærer Vidne om Kelternes Færd. Nu taler kun ca. 3 Millioner Keltisk i Wales, Højskotland, Irland og paa Man; af Briter førtes keltisk Sprog til Brétagne i det 5. Aarh.

Den *italiske* Sprogstamme omfattede flere Sprog i Italien, af hvilke *Latinen* med Romerværldet fik en betydelig Udbredelse og blev Stammoder til de saakaldte *romanske* Sprog, hvoriblandt især kan nævnes Spansk, Portugisisk, Fransk, Italiensk og Rumænsk.

Den *græske* Sprogstamme omfattede de stærkt afvigende oldgræske Dialekter, af hvilke i Tidens Løb den *attiske* i Athen blev den herskende. Ved vor Tidsregnings Begyndelse taltes et nogenlunde ensartet Fællessprog, hvori bl. a. Det ny Testamente er skrevet, og hvoraf *Nygræsk* er en senere Form.

Albanisk regnes for en Fortsættelse af de gamle Illyrers Sprog, der imidlertid er blevet saa stærkt paavirket af Nabosprogene, at kun 5—600 gamle ariske Ord er tilbage, dog nok til, at man med Sikkerhed kan fastslaa Sprogets ejendommelige ariske Præg.

Slaverne omtales allerede af de romerske Forfattere (Plinius og Tacitus) under Navnet *Veneti*, det samme, hvorunder de i Middelalderen var velkendte for os: *Vender*. De boede oprindelig Øst for Germanerne med Weichselfloden som Vestgrænse, Karpaterne mod Syd. Mod Øst naaede de til Dniepr, og mod Nord stødte de op til *baltiske* og *finske* Folkeslag. Medens den slaviske Sprogstamme var ret nær beslægtet med den baltiske, tilhører Finnerne en ganske anden, ikke-arisk

Sprogæt, som er nærmere beslægtet med *Ungarsk* og *Tyrkisk*. Siden bredte den slaviske Sprogstamme sig til alle Sider, saaledes at den nu omfatter *Russisk*, *Polsk*, *Bulgarsk*, *Serbo-Kroatisk* (i Jugoslavien), *Slovensk*, *Cechisk* og *Slovakisk* (i Cecho-Slovakiet), foruden *Sorbisk*, der endnu tales i det østlige Sachsen og det sydlige Brandenburg. Senere bredte Slaverne sig ogsaa helt ud til Elben, hvor Obotriterne blev vore Naboer, i Mecklenburg, Lüneburg og Holsten, og først 1404 uddøde det slaviske Sprog paa Rügen. Talrige Stednavne vidner endnu om Beboernes slaviske Sprog. Baade Dresden, Meissen, Leipzig, Berlin, Rostock o. fl. er af slavisk Oprindelse. Pommern og Fehmern har deres slaviske Navne af, at de laa *po more* „ved Havet" og *f more* „i Havet", og i hvert Fald *Korselitze* paa Falster er utvivlsomt et slavisk Navn.

Den *baltiske* Sprogstamme er saa nær i Slægt med den slaviske, at de to Stammer engang maa tænkes at have udgjort en Enhed. Den hører hjemme ved Østersøen (det baltiske Hav) og omfatter *Litauisk*, *Lettisk* og det i Beg. af det 17. Aarh. uddøde *Preussisk*.

Den *armeniske* Sprogstamme omfatter ligesom den græske og albanske kun eet Sprog, der kendes lige fra det 5. Aarh. gennem en rig historisk og teologisk Litteratur.

Den iranske Sprogstamme er udbredt Øst for Tigris og Øst for Kaukasus og Det kaspiske Hav. *Oldpersisk* kendes fra Kileskrifttekster, og en senere Form deraf *(Pehlevi)* fra senere Indskrifter. *Nypersisk* skrives nu med arabisk Alfabet og er ogsaa en Del paavirket af dette Sprog, der tilhører den semitiske Sprogæt. *Avestisk* (eller Oldbaktrisk) var det Sprog, hvori Zarathustras hellige Bog *Avesta* var skrevet. *Kurdisk*, *Afghanisk* og Sproget i *Belutschistan* og *Pamir* hører ogsaa til denne Sprogstamme, ligesom visse Sprog i Kaukasus, som var lidet kendte, før det lykkedes Professor *Arthur Christensen* at faa fyldige Optegnelser af dem gennem Krigsfanger, som Skæbnen under Verdenskrigen tilfældigt havde ført herop. Et Folk af denne Sprogstamme med en mærkelig rigt udviklet materiel Kultur, var *Skytherne* omkring Odessa i Sydrusland, et andet var Krigerfolket *Alanerne*, der i Folkevandringstiden naaede helt ud til Portugal.

Endelig finder vi længst mod Øst inden for den ariske Sprogæt den *indiske* Sprogstamme. *Oldindisk* kendes paa sit ældste Trin gennem de ældgamle Veda-Hymner, og paa et noget yngre i *Sanskrit*, der bevaredes som Litteratur- og Kirkesprog paa lignende Vis som Latinen i Europa. *Prakrit* var det egentlige Talesprog, og *Pali* var de sydlige Buddhisters hellige Sprog. I Nutiden findes en stor Mængde nyindiske Sprog, af hvilke *Hindostani* er det mest udbredte. Fra Hindukusch vandrede en enkelt indisk Stammer, *Zigøjnerne* over til Forasien og

ind i Europa, hvor de spredte sig i Løbet af det 14. og 15. Aarh. Skønt deres Sprog er blevet stærkt præget af de Sprogsamfund, det har været i Berøring med paa Folkets lange Vandringer, vidner det dog endnu tydeligt om Zigøjnernes indiske Herkomst.

Dette er de forskellige Sprogstammer, der udgør den *indoeuropæiske* eller *ariske* Sprogæt, og med hvilke altsaa vort Sprog har nærmere eller fjernere Frændskab. Deres Samhørighed ses først og fremmest i Formlæren, f. Eks. i den ensartede Bøjning af Navne- og Udsagnsord, ligeledes er en hel Række Ord, væsentlig af almindelig og betydningsfuld Art, fælles for alle disse Sprog, saaledes Ord for *Fader, Moder, Søn, Broder, Søster, Søvn, Tand, jeg, du,* visse Talord o. s. v.

Sprogætten maa paa et ret tidligt Tidspunkt have været delt i to Hovedgrupper idet en østlig Gruppe synes at have sat *s* i Stedet for *k* i en Række Ords Forlyd. Før denne Dialektspaltning maa Ariernes Sprog have været talt paa et ret begrænset Omraade, de ariske Sprogs *Urhjem.* Spørgsmaalet om, hvor dette Ariernes Urhjem skal søges, har imidlertid lige til for ganske nylig været et brændende Stridsspørgsmaal i Sprogvidenskaben. Ved en Undersøgelse af de fælles Dele af Ordforraadet i Ariernes Sprog var man naaet til den Opfattelse, at Arierne havde levet i Steppe- og Skovegne, hovedsagelig af Kvægavl som Nomader, men dog ikke uden Kendskab til et primitivt Agerbrug. Ord for *Ko, Mælk, Hest, Hund* og *Svin* er fællesariske, og med disse Begreber maa Arierne altsaa have været fortrolige i deres Urhjem, dog hører ogsaa Ordene *Ager* og *age* til de fællesariske, hvilket vidner om Kendskab til Agerbrug og Landbrugsdrift. Da et Ord for *Hav* ogsaa hører til Fællesordene, maa man tænke sig, at dette Urfolk har kendt Havet, men hvilket Hav?

Nogle til Dels ganske nye Sprogundersøgelser har med eet Slag rykket Spørgsmaalet om Ariernes Urhjem ind i en helt ny Belysning, hvor vi før maatte nøjes med taagede Gisninger. Nye og værdifulde Sprogfund i Turkestan og Lilleasien har bragt arisk-talende Folk for Dagen, som tidligere højst var blotte Navne for os. I Turkestan har man fundet et uddødt Sprog, *Tokharisk,* som har vist sig at falde i to Dialekter og har været talt af et arisk Handelsfolk, der som et Indvandrerfolk har undertvunget ældre ikke-ariske Folk ved Kinas Grænse og er omtalt i kinesiske Kilder allerede i det 12. Aarh. f. Kr. eller muligvis tidligere. I Lilleasien er flere ariske Sprog kommet for Dagen, ikke mindst efter at man i *Boghaz-Köi* ca. 5 Dagsrejser Øst for Angora har udgravet et stort Arkiv paa ca. 10,000 Lertavler med en Kileskrift, som allerede kendes fra de babyloniske Indskrifter. Det vigtigste blandt de lilleasiatiske Sprog, *Hetitisk,* som vidner om, at Arierne allerede 1900 f. Kr. var trængt frem paa disse Kanter, er i flere Henseender over-

ordentlig interessant for den sammenlignende Sprogvidenskab. Ingen tvivler længere om, at det i Bøjningsendelserne og store Dele af Ordforraadet viser sig som et udpræget arisk Sprog, selvom der ogsaa skimtes betydelige ikke-ariske Bestanddele deri.

Sproget er dog først nu i Færd med at dukke op af Ukendtheden, men der kan ikke være Tvivl om, at det vil lykkes at tolke det, da vi, som nævnt, kender den Kileskrift, hvormed det er skrevet, og da der ogsaa findes „Glosebøger“ fra Hetitisk til kendte Sprog. God Hjælp ved Tolkningen af Sammenhængen faar man ogsaa af de enkelte Ord, som i den babyloniske Kileskrift gengives ved et enkelt Tegn, de saakaldte Ideogrammer. Her kender man altsaa Ordets Betydning i Kileskriften, men ved til Gengæld ikke, hvorledes det har lydt paa Hetitisk. Ord som: *er, æde, male, meget, Knæ, Vand, Aag, hvem, hvad, jeg, mig* o. s. v. kendes f. Eks. i Hetitisk.

Takket være alle disse sproglige Kendsgerninger vil det nu snart være muligt at danne sig et klart Billede af Ariernes Udbredelse. Men *hvorfra* bredte de sig og *hvornaar?* Ogsaa disse to vigtige Spørgsmaal kan den sammenlignende Sprogvidenskab give os Svar paa, og det er, som det ofte har været Tilfældet, især Laan af visse Kulturord, som giver Sprogvidenskaben vigtige Fingerpeg om den Retning, hvori Urhjemmet skal søges. Der er nemlig iagttaget en Række Overensstemmelser mellem Arisk og det ældste Kultursprog i Mesopotamien, *Sumerisk.* Sumererne var det Folk, som gik forud for Babylonierne her ovre i Landet mellem Eufrat og Tigris, og man er for Tiden ivrigt i Færd med at udgrave deres gamle Byer, *Kisch* og *Ur* i Kaldæa. Udgravningerne viser, at de tidligt har indtaget et meget højt Kulturstade; Fundene rækker tilbage til 5000 f. Kr. Fra dem stammer Babyloniernes Kendskab til Astronomi og Tidsregning, fra dem stammer Kileskriften, og længe efter deres Riges Erobring af Babylonierne 2700 f. Kr. holdt deres Sprog sig som Præsteskabets hellige Sprog, ligesom Sanskrit i Indien, Latin i Europa; dette er Grunden til, at vi kender Sproget saa godt, hvilket maaske ellers vilde have haft sine Vanskeligheder, da det hverken er arisk eller semitisk.

Netop derfor er det ganske paafaldende, at en Del Ord, der næsten alle tilhører den materielle Kulturs Omraade, og som er fælles for alle ariske Stammer, stemmer saa nøje med sumeriske Ord, at man ikke tvivler om, at de er laant fra Sumerisk til Arisk. Saadanne Laaneord var allerede paavist af Tyskeren Fritz Hommel i 1879, men især har i den nyeste Tid Tyskeren Gunther Ipsen og Danskeren Viggo Brøndal fremdraget en Række Ord, saaledes Ord for *Kobber* eller *Malm, Tyr* og *Ko, Faar, So* og *Svin, Ager* og *age, saa, Græsgang, Hus, bygge, Herre, Økse, Stjerne.* Af disse er *Tyr, Stjerne* og *Økse* øjensynlig fra først af

laant som „hellige“ Ord. Sumerernes øverste Gud, *Enlil*, fremstilledes i Tyreskikkelse, ligesom senere assyriske Guder, og Guden i Tyreham er jo velkendt baade paa Kreta og i Ægypten (jf. ogsaa Guldkalven i Det gl. Testamente og den cimbriske Tyr paa Offerkedelen fra Gundestrup i Himmerland). Med den hellige Økse i Babylonien og paa Kreta har den nordiske Hammer, Thors Tegn, ogsaa tydelige Berøringer, og den sumeriske Frugtbarhedsgudinde *Istar* er den samme, som i Lilleasien dyrkedes som *Astarte*, hos Hetiterne Istar, og hvis Navn var knyttet til Himlens klareste Stjerne, *Venus*, og af den Grund blev Ordet for Stjerne. De andre Ord vidner om, at Sumererne i Kvægavl, Agerbrug og Husbygning var Ariernes Læremestre.

Disse Laaneord siger os derfor med Sikkerhed, hvor Ariernes Urhjem er at søge. Da de er fælles for alle ariske Sprog, maa Arierne, da de modtog dem, have boet inden for den sumeriske Kulturs Omraade, paa en Tid da det sumeriske Rige endnu var livskraftigt, altsaa før 2700 f. Kr. Endnu omkring 3000 maa Arierne have boet temmelig samlet, først c. 2000—1500 har den indo-iraniske Sproggruppe skilt sig ud fra Ursproget, c. 2000—1800 er Arierne indvandret i Indien, og her melder Pressen i den allersidste Tid om Fund af Kulturbyer fra c. 3000 f. Kr. i Punjab og Sindh, hvis højtstaaende Kultur opviser tydelige Berøringer med den sumeriske i Kaldæa. Allerede før 1200 f. Kr. har Ariere (Tokharerne) banket paa det vældige Kinariges Porte. Allerede 1900 f. Kr. har ariske Herskerfolk i Lilleasien naaet næsten helt at udrydde den oprindelige Befolknings Sprog. Med Kossæer og Persere vinder de ogsaa Herredømmet i selve det gamle Storrige i Mesopotamien, efter at deres gamle Læremestre, Sumererne, forlængst havde maattet vige Pladsen for Babyloniere og Assyrere.

Ariernes Urhjem maa derfor søges Nordøst for Rigerne i Mesopotamien, Syd for Turkestan, sandsynligvis i Egnene mellem det kaspiske Hav og Hindukusch-Pamir. I disse høje, tørre, ugæstmilde Bjærg- og Steppelande skulde da dette vilde Nomade- og Rytterfolk have holdt til og levet et Liv som det, der i vore Dage føres af Kirgisere og Kalmykker. At de var Hestefolk, viser det fælles-ariske Ord for *Hest*, som netop ikke kan være laant fra Sumerisk, medens tværtimod Babylonierne kaldte Hesten for „Æslet fra Bjærgene“. Gennem deres Land gik de gamle Handelsveje mellem de tre store Kulturriger, Mesopotamien, Indien og Kina, og ad dem fik de Nys om den høje og rige Kultur i de store Byer, indtil de en skønne Dag vendte deres fattige Land Ryggen og paa deres hurtige Heste hastede ind for selv at smage Kulturens Goder og gæste alle Rigdommenes Arnesteder. I Verdenshistorien gentager det sig ofte, at haardføre, krigerske Rytterfolk faar Overtaget

over forfinede, degenererede Kulturfolk, og at de bliver Herskerfolk i gamle Riger, idet deres Høvdinger grunder nye Dynastier i Kraft af deres raa og sunde Krigerstyrke.

2. Ariernes Komme til Europa og Norden.

Det synes, som om Lilleasien var Ariernes Bro til *Europa*. Hos Hetiterne i Kappadokien gjordes der rige Jernfund, hvad der maa have givet Arierne et baade økonomisk og militært Forspring, og Vest for Lilleasien laa de højtkultiverede Riger i *Grækenland* og paa *Kreta* og lokkede med rigt Bytte. At disse Lande var beboede af ikke-ariske Folk, viser deres Stednavne, foruden naturligvis deres materielle Kulturs ejendommelige Særpræg, hvis Paavirkning for øvrigt ogsaa synes at spores helt op til den nordiske Bronzealderkultur. Endnu 1400 f. Kr. træffes det gamle mykeniske Sprog i Vasernes Indskrifter, og det vilde sikkert stemme godt med de græske Oldfunds hele Karakter at sætte Ariernes og Jernalderens Komme til Grækenland til omtrent denne Tid eller noget senere.

Hvorledes de siden Aar 1200 f. Kr. har bredt sig ud over Europa, er endnu helt hyllet i Mørke. Vi har jo ikke her fra saa gammel Tid Kileskrifttavler eller Indskrifter, som kan give os Holdepunkter for en Tids- eller Stedfæstelse. Først langt senere kan vi begynde at skimte Omridsene af Europas Folkeætter og deres Sæde. Senest i det 5. Aarh. f. Kr. sad Keltere og Germaner som Naboer ved Erzgebirge, og tidligst 400 f. Kr. støder keltiske og germanske Stammer sammen ved Sudeternes Rande. I disse Egne skulde da Kelter og Germaner have siddet et halvt Aartusinde efter Ariernes Komme til Europa, altsaa ikke langt fra de italiske Folk, med hvis Sprog baade Keltisk og Germansk opviser tydeligt Slægtskab, nærmere end Frændskabet mellem Keltisk og Germansk indbyrdes. Fra disse Kanter maa vel da det germanske Sprog have bredt sig, ogsaa til Norden. Østfra kan Sproget næppe være indvandret, da de slaviske og baltiske Sprog ligesom Skythisk hører til en helt anden Dialekttype af Ariersprog.

I de Tider, det her drejer sig om, stod hele Mellemeuropa i den saakaldte *La Tène* Kulturs Tegn, som strakte sig netop over de Egne, der dengang beboedes af Kelter og Germaner. Denne Kultur, som har Navn af de storslaaede Fund i La Tène ved Neuenburger Søen (Neuchâtel) i Schweiz, ved Oldtidens keltiske *Eburodunum*, synes at have sit Udgangspunkt ved Rhônen i den vigtige gamle græske Handelsby Massalias (Marseilles) Bagland, og den strækker sig helt tilbage i Slutningen af Bronzealderen, men naar sin Middagshøjde i førromersk

Jernalder. Man kunde gætte paa, at det var dette rige Kulturcentrum og *Jernet*, der som en Magnet drog Arierne (fra Italien?) længere Nord paa, ligesom Jernfund paa Elba muligvis drog Vikingefolket Etruskerne fra Lilleasiens Kyster til Toscana. Det er i det hele mærkeligt, hvor Ariernes Fremtrængen fra Lilleasien over Europa, saa vidt vi kan følge den, falder sammen med Jernets Komme. Maaske var det den Jernteknik, de lærte i Hetiterriget i Kappadokien, som gav dem militær og økonomisk Overlegenhed, og som gjorde dem til Herskerfolk i Europa. Paa en af Tavlerne i Boghaz Kōi skildres et religiøst Festskuespil, som hvert Aar opførtes til Minde om Hetiternes Sejr over et Urfolk i Lilleasien. Det formede sig som en Art Turnering, hvorved den Part, der fremstillede Hetiterne, var bevæbnet med Bronzevaaben, mens Fjenden kun havde Vaaben „af Rør“ og følgelig med Skam bukkede under i Kampen. Mulig var det den samme Overlegenhed i Metallernes Brug, som ogsaa senere skaffede Arierne Fremgang, og hvis der virkelig kan paavises en Forbindelse mellem La Tène Kulturen i Massalias Bagland og Kelteres og Germaners Udbredelse over Europa, da vilde der muligvis ogsaa være sproglige Kendsgerninger, som kunde støtte denne Gisning.

Hernede paa begge Sider af Massalia, fra Rivieraen til Spanien, sad i Oldtiden *Ligurerfolket*, hvis Sprog, i Modsætning til Iberisk i Spanien og Etruskisk i Italien, var arisk med mærkelige Ligheder baade med Keltisk og Germansk, saa vidt vi kan dømme efter Sprogets sparsomme Rester. Paa disse Egne findes ogsaa Stednavne med Endelsen *—inc*, *—inque*, det eneste Sted, hvor vi finder noget tilsvarende til den germanske Stednavneendelse *—ing*, som følger dem overalt ved deres første Fremtrængen, og som ikke er fællesarisk. Maaske har Keltere, Germaner og Italikere siddet en Tid lang som Naboer hernede omkring den gamle Havn i Massalia og levet af Jernproduktion og Transithandel mellem Sydens og Østens Kulturlande og de barbariske, ikke-ariske Folk i Mellem- og Nordeuropa, og det er da muligvis to kostbare Handelsvarer, som de modtog fra Nordøst og Nordvest, *Ravet* fra Danmark og *Tinnet* fra Britannien, der har lokket dem til England og Norden for ogsaa at beherske selve Produktionen, hvorved Sproget i Gallien og Britannien blev keltisk, i Tyskland og Norden germansk. Sligt kan paa Forskningens nuværende Stade dog kun blive Gisninger, endnu ligger disse Tider i Mørke.

Netop fra disse Kanter hører vi imidlertid for første Gang i Verdenshistorien om *Danmark*, idet en Købmand og Opdagelsesrejsende *Pytheas* fra Massalia har gjort den lange Sejlfærd fra Massalia ud gennem Gibraltarstrædet og langs Galliens Kyst rundt omkring Britannien, og endelig ogsaa, ifølge Professor H. P. Steensbys Undersøgel-

ser, maa have foretaget en Afstikker op til Havne langs Jyllands Vestkyst ca. 325 f. Kr. Tinnet i England og Ravet i Jylland er Hovedemnet i de Brudstykker af hans ellers tabte Beretning, som den romerske Naturhistoriker Plinius har overleveret os.

Foran *Scythia*, hvormed maa menes det skandinaviske Fastland, een Dags Sejlads derfra, ligger en Ø, som kaldes *Raunonia*, fortæller Pytheas, og her siger man, at der ved Foraarstide driver Rav ind paa Bølgerne. Der ligger en Fjord af Oceanet nær ved Inguionerne, *Mentonomon* ved Navn, 6000 Stadiers Vej. Fra denne er Øen *Abalum* (eller Abalus) en Dags Sejlads borte, og her føres paa Bølgerne Ravet ind paa Land som Udskilningsprodukt af det stivnede Hav. Indbyggerne skal bruge det til Brændsel i Stedet for Træ og sælge det til de omboende Teutoner. Det samme troede ogsaa *Timæus* (der levede ca. 346—250 f. Kr.) men han kaldte Øen for Basilia (den kongelige).

Fjorden Mentonomon, der i Inguionernes Sprog sandsynligvis har heddet Mentonom, er uden Tvivl *Minden* eller *Gammelminde* (Minde betyder Munding) i Bøvling Fjord, Nissum Fjords nordlige Del, og her har Sophus Müller paavist, at en gammel Hovedvej tværs igennem Jylland havde sit Endepunkt lidt nordligere, ved et Sted mellem Ramme og Bøvling, og gjort sandsynligt, at der her i Ravhandelens Tid kan have været en vigtig Havneplads. Sandsynligvis er det denne, Pytheas har anløbet, og Stedet ligger vel 6000 Stadiers Vej fra hans Udgangspunkt ved Dover eller Kap de la Hague, eller maaske ved Rhinens Munding. Endnu i *Tacitus'* Bog om Germanien (kort før Aar 100) er *Ingævonerne* Fællesnavn for de nordligste Germaner ved Oceanet, hvoriblandt ogsaa *Cimbrer* og *Teutoner*, hvis Navne utvivlsomt er bevarede i de danske Landskaber Himmerland og Thy. Der er derfor intet mærkeligt i, at Pytheas nævner Inguioner paa disse Egne 400 Aar tidligere.

Ved en Dags Sejlads derfra Nord paa naar vi til Thy, og her tales der om Ravet, der driver ind ved Abalum og Raunonia, og som sælges til Teutonerne (Thyboerne), der bruger det som Brændsel. Steensby har ganske overbevisende gjort Rede for, at der her, enten fra Pytheas' eller Plinius' Side, maa være sket en Forveksling mellem Rav og Martørv, der begge som Skovprodukter fra undersøiske Moser driver ind sammen paa Stranden, og af hvilke Martørven, men ikke Ravet kan bruges som Brændsel. Netop Sydthy maa i Oldtiden have været rigt paa Rav, siger Arkæologerne, og netop Sydthy er et af de ganske faa Steder i Jylland, hvor Martørven kendes, siger Geologerne, og der er derfor al mulig Grund til at formode, at det var her, Pytheas landede. I Raunonia tør man sikkert se den samme Havn, som i senere Tid hed *Cronium*, og som paa Teutonernes Tid vel har heddet Raunonia eller

Chrauniom, i hvilket Ord vi maaske kan genkende Ordet *Røn*, „gruset eller stenet Barre eller Revle", som netop passer paa den Havn i Limfjordens Vestmunding, hvor endnu i Knud den Helliges Tid i Slutningen af det 11. Aarh. Ledingsflaaden samledes til et paatænkt Englandstog. Thyborøn, Hardborøn og Rønland ved Hardboøre minder endnu om den Røn eller Barre, som beskyttede Limfjordens Munding og gav Ly til en udmærket Havn.

Som Havnen ved Minde havde sin kongelige Værneborg i *Bøvling Slot*, det nuværende Rysensteen, saaledes havde Havnen ved Røn sit Værn i *Vestervig Slot*, det senere Kloster, der nævnes som Kongelev (Krongods) i Valdemar Sejers Jordebog. I samme Liste over Kongelev nævnes umiddelbart efter Vestervig *Øren* og *Plette*, og da Plette uden Tvivl er en stor Engstrækning søndenfjords ved det ovennævnte Rønland i Hygum Sogn, hvorom Vestervig Kloster førte lange Retstrætter i det 15. Aarh., saa menes der med Øren utvivlsomt Hardbo Øre og Thy Øre paa begge Sider af Limfjordens Munding. Baade Hardboøre og Vestervig var kongelige Birker. Det er da højst rimeligt, med Prof. Steensby, at søge Abalum paa den af Havet opslugte Halvø ved Agger, hvor der bl. a. laa en By Aalum med en usædvanlig stor Gaard, Aalumgaard, der i 1661 beboedes af ikke mindre end 8 Bønder. Abalum skulde da nærmest formodes at have haft Formen Abalom i Landets Sprog, og dette er Stamformen til det danske Ord *Avl*, som i en senere Tid, ved Tilføjelse af Stednavneendelsen Heim, kunde faa Formen Aflheim, Avlum og Aalum.

Hørte Pytheas i Vestjylland 325 f. Kr. de tre Navne Mentonom, Raunonia og Abalom, Urformer af de tre danske Ord Minde, Røn og Avl, og fandt han der Folkestammerne Inguioner og Teutoner, saa er det dermed ogsaa givet, at Arierne allerede paa den Tid var kommet til Danmark, hvilket ikke undrer, dersom deres Komme ligger ved Bronzealderens Slutning eller Jernalderens Begyndelse.

Vi skal helt ned imod Kristi Fødsel, før vi atter finder sikre Vidnesbyrd om det Sprog, der taltes i Norden. Selv om de klassiske Forfattere, Cæsar, Tacitus o. fl. hist og her nævner germanske Ord som *gaisus* (Spyd), *glaisa* (Rav), *framja* (Skjold) o. s. v., og især flere germanske Personnavne, saa er de Germaner, der ligger inden for deres nærmeste Synskreds, ikke Nordboer. Ved Vilhelm Thomsens skarpsindige Undersøgelser af de urnordiske Laaneord i Finsk og Lappisk, der har bevaret deres ældgamle Udseende til vore Dage, har vi dog faaet Vidnesbyrd om store Dele af Nordboernes Ordforraad og derigennem ogsaa om deres Kulturstade i disse fjerne Tider. Paa smukkeste Maade blev derved den sammenlignende germanske Sprogforsknings konstruerede Grundformer bevidnede, man fik Sikkerhed

for, at de ikke blot levede i Sprogmændenes Hjerner, men havde deres Rod i det virkelige urgermanske Sprog.

Laanene falder paa snart sagt alle Kulturomraader inden for Sproget: *Esse, Økse, Aare, Arne, Hjem, Aag, Ost, Mælk, Foder, Bjælke, Spange, Avne, Øde, Hærde (Skulder), Land, Kalv, Kilde, Konge, Karl, hellig, hel, skøn, Magt, blote* (ofre) o. s. v., alle disse Ord og mange flere findes i utvetydige Urformer i det finske og det lappiske Sprog. Vi lærer af disse Laan dels, at Folkene af den finske Stamme paa den Tid, da de var udsat for den her omtalte Paavirkning, hvilket vel omtrent kan sættes til de første Aarhundreder af vor Tidsregning, enten endnu ikke havde forgrenet sig eller i alt Fald levede i langt nærmere Forbindelse med hinanden, end det i deres nuværende Boliger vilde være tænkeligt, og dette maa antages væsentlig at have været i Egnene Øst for den finske Bugt. Dels lærer vi, at det eller de Folk af den germanske Sprogstamme, af hvis Sprog der findes saa mange Minder i den finske Æt, maa have boet i Mellemrusland eller de nuværende Østersøprovinser i Finnernes umiddelbare Nærhed. Den finske Stamme maa omkring Kristi Fødsel have været udsat for Indflydelse af forskellige, om end nær ved hinanden liggende Sprogformer af den germanske Stamme, vistnok baade en *gotisk*, der dog maa have staaet paa et ældre Trin end den, vi kender gennem *Wulfilas* Bibel (c. 325), og en *nordisk*.

Ligesom ved Spørgsmaalet om Ariernes Urhjem ser vi ogsaa her, hvorledes den sammenlignende Sprogvidenskab, især ved Studiet af Laaneord, kan give betydningsfulde Bidrag til Folkenes Historie. Germanerne overtager her det højere Kulturfolk Sumerernes Rolle, og Finner og Lapper er som vore ariske Forfædre Kulturfolkenes Lærlinge.

3. Runesproget.

Vi skal imidlertid et Stykke ind i vor Tidsregning, ind i den romerske Jernalder, før vi finder skriftlige Vidnesbyrd i selve vort Land om det Sprog, der da taltes. Sprogminderne er udelukkende korte Indskrifter, for Danmarks Vedkommende vel kun en Snes eller saa, flere af dem indeholder kun et enkelt Ord, i Reglen et Navn, de længste af dem blot 5—6 forstaaelige Ord. De er indristede paa forskellige Brugsgenstande, mest berømt er *Guldhornet* fra *Gallehus* ved Møgeltønder, men ellers findes de paa Smykker, *Dupsko* til en Sværdskede, et *Lanseskaft*, en *Benkam* og tynde *Prydmynter* af Guldblik, de saakaldte *Brakteater*. Skriften er den ældre *Runerække* paa 24 Tegn, som var Fælleseje for alle germanske Folk. Den er sandsynligvis opstaaet hos en sydligt boende germansk Stamme ved Rhinen, som gennem Gallerne har lært

det latinske Alfabet at kende i det 1. Aarh. efter Kristus og af dette skabt den germanske Runeskrift, som var særlig egnet til Ristning i Træ og Hugning i Sten. I Danmark har vi endnu ingen Runeindskrifter paa Sten fra urnordisk Tid, hvorimod saadanne kendes i Norge og Sverige.

Det Sprog, vi her finder, det saakaldte *Urnordisk*, viser os et udpræget nordisk Sprog, som allerede tydeligt adskiller sig fra de sydgermanske, omend det staar Gotisk særdeles nær. Det viser os baade i Norge, Sverige og Danmark et ensartet Sprog. Da det imidlertid ikke alene forekommer paa Mindestene over døde, men ogsaa oftest paa Ting, der har tilhørt Sejrsofre, fremdraget i Moser og Søer, *Thorsbjærg, Nydam, Vimose, Maglemose, Kragehul,* tør man ikke afvise den Mulighed, at det fortrinsvis er knyttet til en Kriger- og Stormandsklasse af Befolkningen, som har staaet Goterne nær. En Slutning udfra disse korte og faatallige Indskrifters ensartede Sprog til hele den dalevende Befolknings Sprog vilde utvivlsomt være overilet, saa længe man ikke fuldt og trygt tør stole paa, at denne Klasse af Befolkningen havde fast og urgammel Borgerret i Landet. Ejendommeligt er det ogsaa, at kun yderst faa af de Personnavne, der kendes fra de urnordiske Indskrifter: *HlewagastiR, SaligastiR, WolthuthewaR, AnsugisalaR, HagustaldaR* eller Kvindenavnene *Lethro, Hariso,* senere var almindelige eller blot velkendte i Norden.

Helt anderledes er det med Runesproget og Personnavnene i det næste nogenlunde oplyste Tidsrum af de nordiske Sprogs Historie, *Vikingetiden.* Runestenene er i denne Tid langt talrigere, der er over 200 fra det gamle danske Rige, og skønt den yngre Runerække, hvormed de er skrevne, tæller færre Runer (16), og dens Lydbetegnelse derfor er langt mere mangelfuld og meget vel kan dække over langt større Dialektforskelle, end Skriften lader til Syne, saa er dog Sprogstoffet tilstrækkeligt til at fastslaa, at ikke blot de nordiske Sprog nu allerede har skilt sig særdeles skarpt ud fra de øvrige germanske Sprog, men at de ogsaa har delt sig i to Hovedgrupper, en *vestnordisk,* omfattende Norsk og Islandsk, og en *østnordisk,* bestaaende af Svensk og Dansk.

Kilderne til Kundskab om Danernes særlige Sprog er dog endnu langtfra righoldige. Indskrifterne er for største Delen indhuggede i Stene, som har været rejst til Minde om de døde, og hvor megen Kundskab om Nutidsdansk kunde vel hentes, hvis vi var henvist alene til Indskrifter paa et Par Hundrede Gravstene paa en Kirkegaard? Fra Indholdets Side er de yderst knappe i de fleste Tilfælde, ofte indeholder de kun Navnet paa den, der rejste dem, og den, til hvis Minde de er rejst. Kun undtagelsesvis giver disse Runestene os historiske Oplysninger, og endnu sjældnere faar vi at vide, hvorledes Sproget kunde

bruges til sammenhængende Fremstilling i Prosa eller Poesi. De korteste bestaar af eet, to eller tre Ord, den længste har 49. Deres sproghistoriske Betydning bliver saaledes væsentlig af formel Natur, idet vi i dem har de eneste førstehaands Kilder til Kundskab om det danske Sprog paa den Tid, da det begyndte at udvikle sig som et selvstændigt Sprog med Særegenheder, der stiller det i Modsætning til de øvrige nordiske Sprog. Desværre har de den følelige Mangel for Sproghistorikeren, at ingen af dem er tidsfæstet. Et omtrentligt Tidsfæste er dog lykkedes dels ved Hjælp af de Indskrifter, der omtaler historiske Personer og Hændelser, dels ved Sprogets og Runernes Udseende.

Ogsaa i dette Tidsrum af det danske Sprogs Historie bør man utvivlsomt være varsom med at drage alt for vidtgaaende Slutninger fra *Sprogets Ensartethed* i disse knappe og faatallige Kilder til det virkelige Talesprogs fuldkomne Ensartethed. Dels maa den ovenomtalte Mangelfuldhed i Runeskriftens Tegn kraftigt understreges, dels gælder om disse Sprogminder i næsten lige saa høj Grad, hvad der gjaldt om de urnordiske, at de stammer fra et enkelt socialt Lag af Befolkningen, Stormandsklassen. Ingen tør derfor sige, at Sproget hos de jævne Bønder og hos Trællene har lydt nøjagtigt som det, vi møder paa Runestenene; men ingen tør heller hævde det modsatte, eftersom det er en gammel og gylden Læresætning, at af det tomme Rum kan der ikke drages nogen Slutning. Tydeligt er det imidlertid, at disse Mindestene er rejst af og over Medlemmer af Stormændenes Kreds. *Kongen* og hans *Hirdmand, Thegn* og *Dreng*, der i mangt og meget genspejler Riddertidens Ridder og Væbner, *Jarlen* (Sysselmanden) og *Thulen* (Herredshøvdingen) nævnes nu og da i Indskrifterne, og til Tider er deres *Bryde* (Forvalter) med i Laget. Viernes *Gode*, Templets Offerpræst, der tillige er hæderværdig Thegn, mindes paa *Glavendrupstenen*, og paa *Hedebystenen* mindes Svends Hirdmand sin Fælle, Styresmanden, Føreren paa Ledingsskibet, som var en grumme god Dreng, hvilket vel vil sige en velbyrdig Væbner og ikke blot en gæv ung Mand. Til samme Kreds hører vel ogsaa den *Gisle*, som var bedst af Landmænd, fornemst blandt sine Landsmænd.

Nu genkender vi ogsaa lettere de Personnavne, der optræder paa Runestenene, de er til Dels i Brug den Dag i Dag: *Gunvald, Rolv, Gudmund, Thorkild, Ulv, Toke, Karl, Erik, Svend, Harald, Thorsten* o. s. v. og Kvindenavne som *Ragnhild, Aase, Thorgunn, Astrid* o. fl. Det er de samme Navne, hvorunder Danerne optræder i de fremmede Lande, som de i Vikingetiden gæstede, Normandiet og England, og hvor de satte sig Spor i Stednavne og Sprog, som er synlige endnu. I England blev Sproget, især i Nordengland, Danelagen, stærkt paavirket af Dansk, saaledes at selv ganske dagligdags Ord blev laant fra Dansk, og Laane-

ordenes Form synes at tyde paa, at Laanene fandt Sted væsentlig omkring Aar 900. Talrige Stednavne med Endelsen *By* og *Thorp* og nordiske Personnavne til Forled vidner endnu om de danske Vikinger, som grundlagde Byen eller fik den i Eje.

Uden for disse Kilder er vi henvist til de faa Personnavne og Stednavne, som nævnes i udenlandske Kilder, meget ofte i stærkt fordrejet Form; andre samtidige og direkte Vidnesbyrd om Sproget i Vikingetiden har vi ikke. Derimod lader der sig med Varsomhed slutte en hel Del tilbage fra senere Tiders Sprog, fra Stednavne, der maa antages at være skabt i disse Tidsrum og ad lignende mere eller mindre utrygge Veje.

4. **Rigssprogets Udvikling.**

Omtrent lige saa sparsomt er Kildestoffet for den følgende Tid c. 1050—1250. Større sammenhængende Optegnelser paa Dansk mangler næsten ganske, selv Runestenene er yderst faatallige. Hist og her i Pergamentsbreve, Krøniker, Aarbøger, Jordebøger og Dødebøger, alle skrevne paa Latin, træffes Sted- og Personnavne, og i ganske sjældne Tilfælde et enkelt dansk Ord. Det samme gælder de stærkt forkortede Indskrifter paa vore ældste Mønter, som for øvrigt endnu savner en grundig Undersøgelse. Først omkring 1300 møder vi en virkelig Litteratur, der ganske vist er væsentlig af juridisk og medicinsk Indhold, men dog giver et overordentlig alsidigt Billede af det danske Sprog. De vigtigste Sprogkilder er de gamle danske Lovbøger, *Skaanske Lov* og *Skaanske Kirkelov*, de to *sjællandske Love*, kaldet *Valdemars* og *Eriks Lov*, *Sjællandske Kirkelov*, *Jyske Lov* og *Flensborg Stadsret*. Et enkelt Lovhaandskrift, Runehaandskriftet af Skaanske Lov, er skrevet med Runer, men afskrevet efter et Haandskrift med latinske Bogstaver. Nær ved disse Haandskrifter, og øjensynlig skrevet med samme Haand som et af Haandskrifterne til Jyske Lov, staar den paa Latin skrevne *Kong Valdemars Jordebog*, der indeholder et rigt Stof af Sted- og Personnavne i dansk Form, foruden enkelte Smaastykker og Ord paa Dansk. Af næsten lige saa høj Alder som Lovbøgerne er to *Lægebøger* paa Dansk.

Vi har i dette Tidsrum for første Gang samtidige Sprogminder fra hele Norden og er derfor i Stand til at danne os et klart Billede af de sproglige Forskelle og Ligheder. Ikke blot adskiller Dansk sig nu tydeligt fra Svensk, men der viser sig ogsaa inden for Dansk tydelige Dialektforskelle allerede her i de ældste sammenhængende danske Sprogtekster af mere betydeligt Omfang. Det vilde dog vistnok være

yderst letsindigt at tro, at disse Dialektsærheder af den Grund først maatte være skabt i denne Tid. Meget tyder paa, at allerede omkring Aar 1000 stod de vigtigste Ejendommeligheder, som senere kan paavises i de danske Dialekter i fuldt Flor. Skønt man maaske ikke kan tale om noget egentligt Skriftsprog, fælles for hele Landet, saa kommer dog til Orde en utvetydig Indrømmelse af, at Sproget paa Sjælland er det „fineste“, ellers vilde næppe heller f. Eks. de jyske Dialektejendommeligheder være saa kraftigt bortlugede af Jyske Lov og Flensborg Stadsret, at man ligefrem skal lede godt efter for at gribe Skriveren i at røbe sit sande jyske Maal. Om der end derfor muligvis ikke tør siges at være et fælles dansk Rigsmaal, er der dog, især paa jysk og fynsk Sprogomraade, en tydelig *Østvendthed* i Skriftsproget; man lytter Øst paa, hvorledes nu Kongen, Hoffet og Skriverne udtrykker sig, og derefter lemper man tydeligt nok sit hjemlige Maal. I store Træk kan man ellers sige, at mens Skaansk endnu i mange og væsentlige Ting staar Oldsproget nær, har Jysk fjernet sig videst fra Udgangspunktet og er paa enkelte Punkter endda skredet længere frem end det nuværende Skriftsprog, mens Sjællandsk staar midt imellem disse to Yderpunkter. Først naar man gaar til selve Haandskrifterne, opdager man alle de smaa Ejendommeligheder i Ordformerne, der viser, at en lang Række af de Ejendommeligheder, som den Dag i Dag kendetegner de danske Dialekter, findes allerede her, hvad der vidner om, at disse Sprogsærheder er ældre end 1300.

Lovsproget præges i stort og smaat af en sjælden Knaphed og Fynd, der forlener det med en Styrke og Storladenhed, som i den kommende Sprogperiode for største Delen gik tabt. Noget af det, der bidrager mest til Lovsprogets Kraft, er dets stærke Oprindelighed og nordiske Renhed. Det er i det store og hele frit for Laaneord. Naar undtages de gammelgermanske Laan fra Latinen, der ret hurtigt blev tilpasset til den nordiske Sprogform, findes endnu kun yderst faa af de nedertyske Laaneord, som siden kom til at præge Dansk saa stærkt. Flere har der dog rimeligvis været i selve Talesproget, og i Fortalen til Jyske Lov dukker der ogsaa allerede nogle af dem op.

I Modsætning hertil kendetegnes hele den følgende Periode, Tiden fra Valdemar Atterdag til Unionens Ophør, 1350—1500, ved sin livlige Forbindelse med Tyskland, hvorfra de plattysktalende Hansestæder øvede deres vældige Indflydelse ogsaa paa vort Sprog. Dette opviser derfor en kraftig *Brydning* mellem *dansk* og *fremmed* med en deraf følgende Vaklen i Sprogformen, ikke mindst i Retskrivningen. Det meste af Litteraturen er Oversættelser fra fremmede Sprog, og da man omkring Aar 1400 begynder at bruge Dansk i offentlige Breve (det første er fra 1371), oversætter man ligeledes, mere eller mindre heldigt, de

gamle latinske Brevformler. Alt dette præger naturligvis Sproget, eller rettere det udvisker Sprogets ægte danske Præg. Med Usikkerheden i Retskrivningen følger ogsaa, at rene Dialektformer kan trænge ind i Skriftsproget, da der savnes en Rettesnor for Gengivelsen af Talesproget. Gammelt og nyt, hjemligt og fremmed, Bysprog og Bondemaal brydes derfor igennem hele dette Tidsrum, selv om man ogsaa her, ligesom i tidligere Tid, mærker, at der er Spirer til et fællesdansk Skriftsprog, væsentlig paa Grundlag af Sproget paa Sjælland, hvor Hovedstaden, Hoffet og Kancelliet fandtes med Rigets bedste og lærdeste Mænd.

Overalt møder vi dog den *nedertyske Indflydelse*, aldrig har vel det danske Sprog modtaget en saa stærk og gennemgribende Paavirkning fra Udlandet. De middelnedertyske Ord optoges i Sproget i Hundredvis, og de indlemmedes saa fuldstændigt i Dansk, at de nu for langt den overvejende Del slet ikke føles som fremmede, mens tværtimod de gamle danske som de fortrængte, ofte, uden oplysende Forklaringer, er en Nutidsdansker ganske uforstaaelige.

Selv om en Del af Lovsprogets Fynd og Oprindelighed gik tabt, mest findes vel i *Peder Laales Ordsprog*, som er optegnet i denne Periode, saa har Sproget vundet paa andre Leder, i Smidighed og Ynde, hvad vi ser f. Eks. i *Hr. Mikaels Rimværker*, men først og fremmest i de danske *Folkeviser*, der rummer en Sødme og Poesi, som ikke kunde komme til Orde i de knappe Lovparagraffer. Ogsaa Rimkrøniken hæver sig sine Steder op til virkelig Poesi. Trods den digteriske Form er Sproget i Folkeviserne sikkert det, som bedst genspejler det levende danske Sprog ved Middelalderens Slutning, saaledes som vi ogsaa hist og her kan møde det i Privatbreve fra dette Tidsrum.

Ellers faar man gennemgaaende et temmelig ynkeligt Indtryk af den litterære Værdi i denne Tids Sprogminder. Sproghistorisk Værdi har de dog alle, idet man tydeligt i dem kan skimte, hvorledes det nuværende danske Rigssprogs Lyd- og Bøjningssystem, dets Sætningsbygning og Ordforraad langsomt udvikler sig, saaledes at vi ved Periodens Slutning har et Sprog, der trods enkelte gammeldags Former kommer Nutidens temmelig nær.

Skønt den følgende Tid, 1500—1550, Reformationstiden, i mange Henseender er beslægtet med det 15. Aarhundrede, maa man dog alligevel betegne den som en ny Sprogperiode, endda en af de mest betydningsfulde i Rigssprogets Historie. Sproget i *Reformationstiden* stemmer i Hovedsagen med det 15. Aarhundredes, for saa vidt som der kun udvikles meget faa sproghistoriske Nyheder af væsentlig Art. Det nye bestaar først og fremmest deri, at man helt og fuldt bryder med det gamle og opgiver de fleste af de gamle Ord og Former, som allerede i

Gammeldansk førte en truet Tilværelse, over for de indtraadte Nydannelser. Bedst ser man Gangen i den sproglige Bevægelse, hvor man kan sammenligne Værker, der baade foreligger i Haandskrifter fra det 15. Aarh. og i „rettet og forbedret“ Skikkelse, hvilket næsten altid vil sige i mere nymodens Form, i Optryk fra det 16. Aarh. Saadanne Undersøgelser kan foretages ved flere Værker. Bogtrykkerkunstens Komme til Danmark — den ældste trykte Bog er fra 1482 — bringer netop Fart i den Slags moderniserede Udgaver af ældre Haandskrifter; *gamle Krøniker, Bibeloversættelser, Love* og *Folkebøger* trykkes op, og overalt ser man den tydelige Bevægelse bort fra de sære gammeldags Ord, fra Dialektord, fra gamle Bøjningsformer og gammeldags Sætningsbygning.

Samtidig skyder med eet Slag *Talesproget* frem i Lyset, levende og blodvarmt, i de talløse Stridsskrifter fra denne religiøse Kamptid, forfattede af stærke og betydelige Forfatterpersonligheder som *Poul Helgesen, Hans Tausen, Kristiern Pedersen* og *Peder Palladius*. Gang paa Gang hører vi i disse Stridsskrifter Klangen af den levende Tale: „De ere saa tvedragtige, at de understundom komme ikke nærmer sammen end en Ko og en Vejrmølle“, ikke mindst har Forfatterne — især Poul Helgesen og Hans Tausen — et uudtømmeligt Forraad af Skældsord at ty til: „Din Stympere; din Skalk; din mørke og gamle graa Kættere; der haver været saa mangen hellig Præst og Munk, der du est ikke værdig at muge under. O, dit papistiske Creatur; det staalne Ripsraps han praler med“ o. s. v.. Allermest levende og adskilligt mere stilfærdigt i Mælet er dog Sproget hos Peder Palladius, baade naar vi hører den jævne og menneskelige Bisp selv tale til Folket, og naar han gengiver Bøndernes egen Udtryksform i Vrede og gildesæl Munterhed.

Hovedresultatet af Reformationstidens sproglige Virksomhed er, at et virkeligt dansk *Skriftsprog* dannes, idet Christian III's Bibel maa ses som det Grundlag, hvorpaa den følgende Tids litterære Sprog hviler. For langt den overvejende Del synes dette Sprog at hvile paa sjællandske, vel navnlig østsjællandske, Dialekter, og det samme Sprog træffer vi ogsaa i Kongens Kancelli i København. Dog er Kancellisproget, skønt Bibelen jo netop er oversat fra Luthers tyske Bibel, endnu mere præget af Højtysk, baade i Ordvalg og Sætningsbygning. Grunden er utvivlsomt den, at de Folk, der foretog Bibeloversættelsen, var Folk med sproglig Forstaaelse og Øre for den ægte danske Udtryksmaade, mens Folkene i Kancelliet var „Kopister“ i mere end een Forstand.

Det danske Sprogs Kaar i Tiden 1550 til c. 1700 var ikke heldige. Reformationen havde ganske vist hævdet Modersmaalets Ret paa det religiøse Omraade, men *Humanismens* Indflydelse bevirkede, at *Latin*

paa saa at sige alle andre Omraader blev den følgende Tids Litteratursprog, det Sprog, der i Virkeligheden blev det egentlige Modersmaal for alle universitetsdannede, alle akademiske Borgere. De allerfleste af det 16. og det 17. Aarh.s store Videnskabsmænd har ikke efterladt sig en eneste Bog paa Dansk. Sørgelig berømt er Peder Syvs Ytring blevet, hvor han i Fortalen til „Den danske Sprog-Kunst“ (1685) skriver: „Sommesteds gives en ganske Mening paa Latine, at den des bedre kan forstaaes“.

Igennem hele det 17. Aarh., maaske især i dets sidste Halvdel, spillede ogsaa *Højtysk* en vigtig Rolle, ikke alene som Talesprog ved Hoffet, blandt mange af Adelen og Borgerstanden og ved Hæren, men paa Tysk affattedes ogsaa talrige Skrifter, f. Eks. officielle Beretninger om Begivenheder ved Hoffet, om Feltslag o. lign., og paa Tysk var ogsaa de ældste Aviser.

Noget mindre fremtrædende var den *franske* Indflydelse, skønt den i Løbet af det 17. Aarh. begyndte at gøre sig gældende. Mens de unge adeliges Studierejser i det 16. Aarh. næsten udelukkende var gaaet til Tyskland, begyndte man nu ogsaa at drage til Frankrig (Orleans), og efter Enevældens Indførelse var den franske Indflydelse i stadig Stigning. I Christian V's Tid afløste Fransk Latinen som Diplomatiets Sprog.

Af allerstørste Betydning var det, at et Værk som Christian V's *Danske Lov* blev affattet i et klart og kærnefuldt Dansk, som tog de ældre Forordninger og Recesser fra Christian IV's, Frederik II's og Christian III's Tid til Forbillede, og Sproget i disse, ligesom i de højtidelige Formularer i aabne Breve af retsligt Indhold, og i det hele taget Sproget i alle retslige Dokumenter fra det 16. Aarh. byggede i høj Grad paa de gamle Landskabsloves værdige og gammelnordiske Sprogstof, hvad der var en afgjort Højnelse af det danske Sprog, i Modsætning til Kancellisternes tankeløse Efterabning af tysk Ordvalg og Sætningsbygning, stærkt isprængt latinske eller latiniserende Gloser.

Skriftsproget, især fra Frederik II's og Christian IV's Tid, skæmmes ikke lidet ved den utrolige Sammendyngen af overflødige Bogstaver i Retskrivningen. Moden skal stamme fra tyske Skrivere, der fik Liniebetaling for deres Kopier, og det kan være troligt nok, da man ikke øjner nogen anden fornuftig Grund til disse barokke Udpyntninger af jævne danske Ord. Noget mindre fremtrædende er dog denne Uvane i de trykte Bøger. Derimod begynder man i det officielle Skriftsprog, allerede i dets Hovedkilde Christian III's Bibel, at skrue Ordene tilbage til ældre Tiders Retskrivning, skønt Talesproget forlængst var skredet længere frem.

Ved Siden af denne tilbageskridende Bevægelse, som dog natur-

ligvis kun gælder Skriftsproget, gør sig ogsaa, paa Grund af den herskende Usikkerhed i Retskrivningen, en fremadskridende Bevægelse gældende, idet Talesproget og Dialekterne ofte pludselig skyder Hovedet op og afslører, at det talte Sprog allerede da havde fjernet sig betydeligt fra det skrevne.

Særlig præges Sproget dog af de mange *Laaneord* dels fra Tysk og i Christian V's Tid ogsaa fra Fransk. Ikke ret mange af dem, og navnlig ikke af de franske, fik dog fuld Borgerret i Sproget. De føles den Dag i Dag som fremmede i Talesproget, selv om enkelte vandt varigt Fodfæste i Bogsproget. Ingen af dem blev optaget i Bondemaalene. Hvor et enkelt har vundet Optagelse, bruges det næsten altid helt eller halvt spøgende (*Gespenst, gesvindt* o. lign.). Helt anderledes altsaa end ved de gamle plattyske Laaneord fra Hansetiden, som trængte ind i alle Sprogets Lag og vandt fuld Indfødsret i Landet.

Snævrest begrænset i deres Forekomst var en Række „*lærde*" Ord, mest laant fra Latinen (*Antiquitet, Posteritet, Autor, Mandat, conservere, Relation, resolvere, approbere* o. s. v.), som dog var stærkt fremtrædende baade i det litterære Sprog og i Kancellisproget, men hvoraf kun yderst faa vandt ind i Talesproget.

Omkring Aar 1700 havde vort Sprog omtrent taget den Form, det har nu, baade grammatisk og lydligt. Det dannede Talesprog og Skriftsproget yndede noget flere Fremmedord, men det viste sig at være en ganske tynd og overfladisk Politur, som hurtigt skallede fuldkommen af.

Kærnen i Sproget var oprindelig og levende. Udtrykkene var malende og hentede deres Billeder fra jævne og naturlige Forhold, rig var Talen paa gamle Fyndord og Ordsprog. *Moth* har i sin store haandskrevne Ordbog samlet en sand Sprogskat af det levende Talesprog hos hans Slægtled, Folk som var jævngamle med „den gamle Skole"s Hædersmænd hos Holberg, hans Jeronimusser. Ingen tør tvivle om, at de baade har rystet paa Hovedet og korset sig over de unge, „franskende" Spradebasser, baade over deres Klædedragt og deres Sprog, og naar vi sammenligner Sproget i Moths Ordbog med Holbergs litterære Sprog, kunde vi fristes til at give Jeronimus Ret.

Alligevel var *Holberg* ogsaa paa sprogligt Omraade en Rydningsmand. Han havde jo nemlig den Dristighed at skrive paa Dansk selv om de „lærdeste og subtileste Materier". Han lagde Grunden til et dansk Litteratursprog, og selv om dette hos ham var lovlig spækket med franske Ord og latinske Vendinger og hist og her temmelig slavisk overførte den latinske Sætningsbygning paa Dansk, saa havde han dog ogsaa i højeste Grad Sans for Talesprogets Liv, og gengav dets rappe Løb og underfundige Vid med aabenbar Kærlighed, især i sine Kome-

dier. Mangfoldige Ytringer af ham tyder paa, at han var sig sit Maal bevidst, at det var hans „Entreprise at forbedre det danske Sprog“: „Jeg skriver eene ey for at moralisere, for Folk ey eene men og Sproget at polere“; og han hævder, at det er en stor Vildfarelse at regne det danske Sprog for ringe, da det „udi sig selv haver sandelig store Dyder“.

Hans Klage over „den store Stridighed udi Orthographien“ er ingenlunde ubegrundet, og hans egen Retskrivning, som imidlertid slet ikke fulgtes af hans Trykker, var meget forstandig. „Det meeste, som er at dadle paa det danske Sprog“, er, at „vores Sprog fluctuerer saaledes“, siger han med Rette, for paa hans Tid stredes endnu i Sproget gammelt med nyt, Skriftsprog med Talesprog, Østdansk med Vestdansk, og ofte stod han raadløs over for de forskellige Sprogformer: „Man kand fast disputere sig ihiel derpaa, saalænge vi ingen authentiques Grammaires eller Lexica have, som kand løse Knuden.“

I sit Ordvalg løste han selv ikke altid Knuden paa den for Sprogets Trivsel heldigste Maade; skønt han forsikrer, at han beflitter sig „paa en reen Danske“, og hævder, „at man kand exprimere sig udi de fleeste Materier uden at forskrive fremmede Gloser fra andre Stæder“, saa valgte han dog hellere i Ordnød et Fremmedord, end han møntede et dansk, og vilde navnlig ikke „kalde nogle gamle Ord fra Landflygtighed igien, som have været mere end 100 Aar af Moden“, og naar i hans senere Aar selv flere i Samtiden „have stødet sig over de fremmede Ord“ i hans Skrifter, saa undrer det ingen, at den jævne danske Mand i Nutiden næppe er i Stand til at læse Holberg med fuld Forstaaelse uden en Fremmedordbog ved Haanden.

Helt andre Veje gik det Slægtled, der fulgte efter Holberg. De nøjedes ikke med at indføre fremmede Ord for de manglende danske, men de søgte at danne nye og naturlige danske Ord, og det synes, som om de havde Held med sig trods al den Spot, der i Førstningen mødte deres *nyslaaede Ord*. Derved kom Tiden omkring Midten af det 18. Aarh. til at staa som et af det danske Sprogs vigtigste Udviklingstrin. Samtidig med at Interessen for selve det gamle danske Sprog steg, f. Eks. ved Stiftelsen af „Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog“ (1745) og ved Jens Høysgaards skarpsindige og oprindelige Syn paa den danske Sproglære, blev ogsaa selve Sproget omdannet, saa det efter ganske kort Tids Forløb havde faaet et nyt Udseende, baade ved Ordforraadets Berigelse med nye danske Ord og dets Rensning for overflødige Fremmedord, og tillige ved Sætningsbygningens Frigørelse fra stive latinske Vendinger og dens Tilbagevenden til naturligt fremskridende, ja, næsten livligt løbende Ordføjning, præget af det levende danske Talesprog.

Særlig Indflydelse paa Sproget fik en Række Populærfilosoffer igennem deres Skrifter. En Forløber for dem var *Andreas Lundhoff*, der f. Eks. er Fader til de nu almindeligt brugte Ord, *Sætning, Grundsætning* og *Læresætning* (1742). *Fr. Eilschow foreslog* (1747) Ord som *bevægende Grund, eftertænke, Enkelthed, Indbildningskraft, Omkreds, Overflade, Personlighed, regelret, Retslærd, Selvstændighed, Sædelighed, Valgsprog, Ærekærhed* o. s. v., Ord, som vi nu bruger i ganske almindelig Tale. Efter Eilschows alt for tidlige Død (1750) førtes hans Virksomhed videre i det samme Spor af Sorø Akademis Professorer, især *Jens Schielderup Sneedorff, Fleischer* og *Jacob Baden*. Sneedorff fik gennem sit Tidsskrift *Den patriotiske Tilskuer* (1761—63) den største Indflydelse ved i et let og behageligt Sprog at drøfte de Emner, der var oppe i Tiden, og derunder stadig at prente de nye Ord fast i den sproglige Bevidsthed. Jacob Baden siger (1766): „Hvem erindrer ikke, hvorledes man hidtil i vore Spilleselskaber giækkede de Ord *beundre, bedømme, Ærefrygt* og andre, da de først brugtes? Nu „beundrer" og „bedømmer" enhver Pedant og enhver Spradebasse alting".

Kampen mod Sprogrensningen var forgæves, de nye Ord gik deres Sejrsgang ind i Skriftsproget og det dannede Talesprog trods al den Spot, der i Førstningen slog dem i Møde. Et snurrigt Udtryk fik Striden i *Charlotta Dorothea Biehls* Komedie *„Haarkløveren"* (1765), der skildrer det tragiske Tilfælde, at Elskeren ikke bliver forstaaet og derfor heller ikke bønhørt af den elskede, fordi han stadig bruger „nymodige" Udtryk som *Genstand, Vindesyge, Bisager, Fornemmelser, Duft, virksom* o. s. v. Det er knapt, at en Nutidslæser kan fatte Haarkløverens Morsomheder, fordi de latterliggjorte Ord nu er ganske dagligdags, og kun faa tænker paa, at Ord som *almennyttig, Gaade, Lønning, Syssel, røgte, Benklæder, Emne, Færd, ræd* har maattet stride sig frem til den Plads i Skriftsproget, som de nu nyder ganske ubestridt af nogen.

Samtidig havde dog det danske Sprog endnu en Del at kæmpe med. *Tysk* var lige indtil det sidste Tiaar af det 18. Aarh. næsten lige saa almindeligt blandt de højere Stænder som Dansk. Endnu Christian VII talte Tysk til daglig, en stor Række af Landets Embedsmænd var Tyskere, og Tysk hørtes stadig rundt om paa Københavns Gader og Stræder. Under Bernstorfferne og Struensee naaede den tyske Indflydelse sit Højdepunkt, men efter den sidstnævntes Fald var der stadig stærke Kræfter oppe for at hævde det danske Sprogs Ret i Danmark. 1772 afløstes de tyske Kommandoord i Hæren af danske, 1775 indførtes *Dansk* som selvstændigt *Undervisningsfag* ved de lærde Skoler. Omkring samme Tid ophører de forskellige Kollegier, Krigskancelliet, Finanskollegiet, Kommercekollegiet at bruge Tysk til Sprog.

Derimod holdt dette sig i Tyske Kancelli, der styrede Hertugdømmerne, hvorved selv rent dansktalende Egne som Nordslesvig, Als og Ærø blev styret paa Tysk, og fra 1734—1801 udkom selve den danske Statskalender paa Tysk.

I det 19. Aarh. har derimod alle større Hændelser inden for den litterære og politiske Verden, *Romantikken, Skandinavismen, de to Krige*, kraftigt bidraget til at øge det danske Sprogs rene nordiske Præg, og Grundloven af 1849 blev affattet i et smukt og jævnt Dansk, maaske nok en Kende blegere i Tonen end det marvfulde Sprog i Danske Lov.

Bortset fra Striden mellem Dansk og Tysk i Danmark var de Ændringer, det danske Sprog undergik siden ca. 1700, dog ikke særlig iøjnefaldende. Der foregaar ingen voldsom Udvikling, som den, der skete i Løbet af det 14. og det 15. Aarh. eller i Midten af det 18. Aarh. Medens man godt kunde tro, at der laa et Hundredaar og ikke et Tiaar mellem Holbergs Epistler og Sneedorffs „Tilskuer“, saa gør Sneedorffs eller Ewalds Prosa ikke noget synderlig mere forældet Indtryk end f. Eks. Fru Gyllembourgs Sprogform. Dette vidner om, at Sproget, Skriftsproget, det danske Rigsmaal, har vundet en betydelig Fasthed.

Denne Fæstnelse af det danske *Skriftsprog* har siden holdt det nogenlunde i den samme Skikkelse indtil Nutiden. Sproget er i de senere Slægtled ikke undergaaet store Ændringer, navnlig ikke i Ordføjningen eller Sætningernes Opbygning. Derimod er Ordforraadet naturligvis i stadig Udvikling, og især har det livligere mellemfolkelige Samkvem bragt en Mængde Fremmedord ind i Sproget, af hvilke ikke faa er trængt vidt ud. Ved Siden af den tyske Indflydelse, som maaske nok er taget af, har den franske en Overgang i 70'erne og 80'erne ogsaa gjort sig gældende, men især har en meget kraftig Paavirkning fra *Engelsk* ytret sig siden 1890 eller saa. Ord som *gentleman, fair* og *unfair, ladylike, tip-top, flirt, film, run* o. s. v. har vundet Indpas, og navnlig paa Sportens Omraade kan den engelske Indflydelse spores særdeles tydeligt: *sport, heat, spurt, tips, handicapped, offside, hurdle* o. s. v. laanes i rent engelsk Form og med engelsk Udtale.

Med Avisernes store Udbredelse og Samkvemmets Øgelse bringes ikke blot Rigsmaalets og det københavnske Talesprogs Ord ud til det store dialekttalende Folk, men ogsaa de mange Fremmedord, der breder sig som Paddehatte i Pressen, baade naar udenlandske Telegrammer i Huj og Hast bliver oversat, og naar Journalisten skriver for egen Regning. Sproget i Danmark udsættes derved for en stærk Udligning og Udjævning, som sandsynligvis i det lange Løb vil gøre det af med vore gamle *Landsmaal*, der ellers hidtil bedst har holdt det rene gammelnordiske Præg.

En modgaaende Strøm gør sig dog stadig gældende, ogsaa i Pressen, og flere gode danske Ord er blevet møntet paa Pressens Tilskyndelse. Ikke mindre har naturligvis Litteraturens Mænd kunnet tilføre det danske Sprog nye Ord eller hente gamle nordiske Arveord frem af Landsmaalenes Gemme, saaledes som f. Eks. *Hjemstavnsdigtningen* fra det 20. Aarhundredes Begyndelse. Ogsaa gennem den store Paavirkning fra norsk og svensk Digtning er gamle nordiske Ord blevet kendt og optaget i vort Sprog.

5. **De danske Landsmaal.**

Det Sprog, vi paa de foregaaende Blade har nævnet som det danske Sprog, som „vort Sprog“, har i alt væsentligt været det danske Skriftsprog, Rigsmaalet, som det kaldes. Det er dette Sprogs Udvikling, vi har fulgt i store Drag fra de første Runeindskrifter til den nye Dagspresse. Vi kan imidlertid ikke afslutte et Overskue over det danske Sprogs Historie uden ogsaa at dvæle en Stund ved de danske Landsmaal, *Dialekterne.*

Der raader sikkert hos mange et fejlagtigt Syn paa, hvad Landsmaalene er. Ikke faa tænker sig vel, at de blot er Bøndernes akavede Maade at tale Dansk paa, og nævner med Ordet „forkert“ den særlige Bondemaalsudtale, som de blot har Lov at kalde „forskellig“ fra Rigsmaalets. Rigsmaalet er i vist Mon en Kunstdannelse, bygget op paa Skriftsproget ved mange forskellige Hænders Værk, selv for en stor Del hvilende fra først af paa enkelte, særlig sjællandske, Landsmaal.

Landsmaalene derimod er Landets levende Mæle, dets oldarvede *Talesprog,* som har levet et mere uforstyrret Liv, værnet af den danske Bondes Sans for at holde det gamle i Hævd og af hans Træghed til at gaa med paa alt for mange nymodens Paafund. Dette gælder navnlig Ordforraadet, der har holdt mange gamle nordiske Arveord i Gemme, som Rigsmaalet har tabt. Derimod kan der ikke være Tvivl om, at Landsmaalene baade i formel og grammatisk Henseende ofte har fjernet sig længere fra Oldsproget end Rigsmaalet, hvor netop Skriftsproget har Tilbøjelighed til at holde igen, baade i Retskrivning og Sætningsbygning; mens Talesproget tillader en stærkere Afslibning af Ordene og en større Dristighed i Ordføjningen.

I ikke ringe Mon hænger naturligvis Hævdelsen af de gamle Arveord i Bondemaalene sammen med den simple Kendsgerning, at Bondens Levemaade og hele Virke lige indtil for 50 Aar siden laa langt nærmere ved de Tilstande, der raadede paa Oldsprogets Tid, saaledes at de samme Ting, de samme Dyr, de samme Redskaber, kort sagt de

samme Natur- og Kulturforhold daglig stod ham for Øje og var ham velkendte, medens de for Bykulturens Folk var lidet kendte eller endog fremmede, saaledes at Ordene for dem ikke daglig maatte falde dem i Munden, og derfor var udsat for helt at gaa i Glemme i det københavnske Bymaal, hvorpaa Rigsmaalet grundede sig.

Ikke mindst derfor frembyder Granskningen af Landsmaalene saa stor Værdi, ikke blot i sproghistorisk, men derigennem ogsaa i almindelig historisk Henseende. Det er ogsaa muligt paa Grundlag af Landsmaalene at spore Samkvemsretningerne mellem Landets enkelte Dele, at trække Skel mellem Kulturbygder, hvis Omrids maa have dannet sig langt tilbage i Oldtiden, hvorfra vi ellers ikke har Kilder, der giver os Viden om sligt.

De danske Landsmaal opviser endnu tydelige Skel. Mod Øst har vi *Skaansk*, i et Land, der, skønt det politisk hører til Sverige, endnu i sit Maal røber sig som Del af det gamle danske Rige. Gennem *Nordskaansk* og *Blekingsk* lempes Overgangen til *Smaalandsk* og andre svenske Maal, og gennem *Bornholmsk* og Maalene paa Amager og i de nordøstsjællandske Fiskerlejer, *Sunddansk*, er Overgangen sporlig til de sjællandske Maal. Fra *Sydsjællandsk* er Overgangen tydelig til Maalet paa Falster og Møn, og fra *Laalandsk* over *Langelandsk* til *Fynsk*. Fra Fynsk over *Ærøsk* glider Maalet let over til Als og derfra atter til Sundeved, skønt ingen kan tvivle om, at *Alsingermaalet* er jysk, mens *Ærømaalet* er fynsk. *Vestfynsk* staar nærmere ved *Jysk*, mens *Østfynsk* staar nærmere ved *Sjællandsk*, og *Sydfynsk* glider jævnt over i de sydligere Øers Maal.

Ingen Egn i Jylland viser saa tydelige Berøringer med Sjælland, baade kulturelt og sprogligt som *Aabosyssel*, der omfatter Dele af de nuværende Randers og Aarhus Amter. Her fandtes den gamle Skifteform af Vangene og Byerne, Boelskiftet, der ellers fortrinsvis hører hjemme paa Sjælland, her havde man endnu henimod 1700 overvejende Trevangsbrug som paa Sjælland, mens det øvrige Jylland havde overvejende Græsmarksbrug med 8—12 Vange, hertil førte Hvideslægten i Middelalderen sin Murstensarkitektur fra Sjælland, og fra Kalundborg over Samsø til Djursland gaar et vigtigt Maalfællig i baade lydlige og grammatiske Forhold. I Hærvig ved Kalundborg samledes den sjællandske, i Dyrsaa ved Grenaa den jyske Ledingsflaade, og de mødtes ofte ved Samsø, naar de drog ud paa fælles Ledingsfærd. Paa Samsø holdt endnu Knud VI Herredag, og selve det, at Hvideslægten og Kongen havde rige Godser i Aabosyssel, vidner ogsaa om Forbindelsen med Sjælland, der vel nok rækker tilbage til Oldtiden, maaske lige til den Tid (Folkevandringstiden), da Byerne med Endelsen Lev fik deres Navn, en Bevægelse, der sandsynligvis,

som H. V. Clausen har villet hævde, er udgaaet fra Sjælland, og som har afsat de tydeligste Spor i Aabosyssel. Naar dette Syssel ogsaa kaldtes Opsyssel, da er det næppe rimeligt heri at ville se en lydlig Omdannelse af Navnet Aabosyssel. Snarere bruges dette Navn, som Oplandene i Norge, Uppland og Upsala i Sverige, Opmark i danske Marknavne, om hvad der ligger „oppe", nærmest Centrum, modsat hvad der ligger „ude" i Landet. Opsyssel skulde da have været Styrelsens Sæde i Jylland, i Forhold til hvilket de andre Sysler var „Udsysler".

Som Aabosyssel viser tydelige Berøringer med Sjælland over Samsø, saaledes er der ogsaa Spor af sprogligt Samkvem mellem Vendsyssel og Norge over Anholt og med Götalandene over Læsø.

Alle de her omtalte Forhold vidner altsaa mere om Samkvem og glidende Overgange mellem de danske Dialekter end om Skel. Ikke mindre tydelige er dog *Skellene.* Selv ganske smaa Vandløb kan sætte skarpe Skel imellem to Egne, saaledes at hver Egn kan fremtræde som en tydelig Enhed med sine særlige Egenheder og Udtaleformer.

Det viser sig, at man skematisk kan fremstille et Sprogs Landsmaalsegenheder som Kredse, der har dannet sig i Tidernes Løb, hver omkring sin Kærne, sit Spredningscentrum. Dette ses særlig tydeligt, naar Dialekternes Lydsærheder kortlægges hver med sin Farve paa et Danmarkskort, saaledes som det er sket paa Marius Kristensen og Bennikes Kort over danske Folkemaal. Da nu disse Kredse kan være videre eller snævrere, hænder det undertiden, at de løber ind over hinanden, saaledes at den enes Bue skærer et Stykke ud af den andens Flade. Kun sjældent dækker flere Kredse helt hinanden, oftest drages enkelte Egne af en Kreds for nogle lydlige Ejendommeligheders Vedkommende imod Centret i Nabokredsen, lader sig paavirke af dennes Lydvaner. Skærer man efterhaanden disse „smittede" Dele af Kredsen bort, bliver tilbage et Omraade, som ikke har givet Køb over for Naboerne, men har holdt fast ved Maalkredsens Særegenheder. Saadanne Kredse kunde man kalde *Maalkærner.* De rummer alle Egnens Maalejendommeligheder og kun disse, de er de Egne, der taler Kredsens Maal renest.

Nu viser det sig, at Udfindelsen af disse Maalkærner kan være af den største Betydning ikke blot for Sproghistorien, men ogsaa for den almindelige Historie, da det synes, som om disse Maalkærner i flere Tilfælde har dannet sig om Steder, der i historisk Tid har været Midtpunkt og Tingsted for et Syssel (i Jylland, hvor Sysselinddelingen fandtes), og i andre Tilfælde kan det ved en Undersøgelse af Stednavnene, især Marknavnene inden for Kærnen, gøres sandsynligt, at der har ligget Hovedtingsteder inden for Kærneomraadet.

Det er for saa vidt ejendommeligt, at det just er ved *Sysseltingene* i Jylland, disse Kærner findes, idet der synes at herske Enighed om, at Syslerne i Jylland, — der var 14 med de tre sønderjyske —, i Forholdet til *Herrederne* er yngre; men de sproglige Kendsgerninger taler et saa tydeligt Sprog, at man næppe tør tvivle om Sammenfaldet mellem Sysselting og Maalkærne. Netop de tilsyneladende Undtagelser viser sig ved nøjere Efterforskning ganske at bekræfte Hovedreglen. Paa Øerne f. Eks. vides det, at Sjælland i Valdemarstiden var delt i tre Sysler, og Øen falder da ogsaa tydeligt i tre Hoved-Maalomraader. Fyn var officielt ikke sysseldelt, men i middelalderlige Lister over Danmarks Herredsdeling, der nu og da træffes som Tillæg i visse Lovhaandskrifter, siges det udtrykkeligt, at „Fyn regnes for el. anslaas til to Sysler“, hvilket ganske svarer til, at vi finde to Hoved-Maalkærner, een i Østfyn og een i Nordvestfyn. Paa Laaland ligger Kærnen inde bag Rødby Fjord, tæt ved det gamle Sted for Laalandsfare Landsting, en Egn, der lige fra den ældste Tid viser sin ualmindelige Betydning ved det pragtfulde Sølvfund fra Hoby (paa Skibelunde Mark), om hvilket det har været udtalt, at det maatte betragtes som en Bejlergave fra selve det mægtige Rom til en eller anden barbarisk Fyrste i Danmark, med hvem Rom kunde ønske at slutte Venskab og Forbund. Endnu i Vikingetiden hævdede denne Egn sin Betydning som tit besejlet Havn paa Vejen fra Sverige til Slesvig, og vidner med sine svenskprægede Runestene om det livlige Samkvem mellem Vikingerne ved Østersøens Strande. Sognekirken her mellem Hoby-Skibelunde og Laalandsfare Landsting ved Aageby hedder Lande-Kirke, ligesom ogsaa Taasing (Thorsland) har sin Lande-Kirke, og det er ingenlunde givet, at den „Alminde“, der gav Byen her sit Navn, var en Alminding, et „almindeligt“ Overdrev, fælles for „alle Mænd“. I to andre Tilfælde har vi nemlig Navnet Almind ved Maalkærne, i Almind (Store Syslebjerg og Galge Fald), der var Tingby for Almind Syssel ved Kolding og i Middelalderen Midtpunkt i det store Almind Herred, og i Almind Sogn ved Viborg, hvor der har været holdt et Ting ved Snabe, der muligvis kan være Forløber for Viborg Landsting og Aarsag til Navnet *Snabsting* for det første „Almindingsting“ i Aaret. Der er derfor Grund til at tro, at Almind hænger sammen med oldnorsk-islandsk *almenni*, „fælles Ting el. Tingforsamling“, hvad vore Love kalder Almindingsting.

Om saadanne Landsting og Almindingsting synes altsaa de danske Dialekter at have dannet sig. Men ser vi hen til, hvor dybe Rødder Tingene og Tingkresene har i vort Land, saa undrer det ikke, at deres Indflydelse ogsaa kan spores i Sproget. „Landene er med andre Ord forhenværende Folkeomraader“, siger vor skarpsindige og lærde Rets-

historiker Poul Johannes Jørgensen. „Hvad Tidspunktet for deres Opstaaen angaar, maa de i det hele være meget gamle, og ligesom Herrederne har de sikkert dannet sig omkring hedenske Helligdomme, saa at Landstingene er begyndt med at være religiøse Midtpunkter.“ „I Nærheden af Tingstederne fandtes der i den hedenske Tid ofte Gudehov. Dette var i hvert Fald Tilfældet med Landstingene, der vistnok altid var knyttede til de betydeligste Kultus- og Offersteder, men sikkert ogsaa med Herredstingene.“

Denne nøje Sammenhæng mellem *Retspleje* og *Gudsdyrkelse*, Folkets to vigtigste og fornemste Fælleshandlinger, har naturligvis i ikke ringe Grad bidraget til at fæstne disse Ting- og Kultsteders stærke Betydning som Kulturspredningens Midtpunkter og derigennem ogsaa som Spredningscentrer for sproglige Ejendommeligheder, som Normgivere for Omegnens Talesprog. Man sporer i disse Byers nærmeste Nabolag, i Marknavnene paa deres Vange, ofte tillige i Oldfundene paa deres Enemærker, hvilken Betydning de har haft i Kultur, i Retsliv, i Styre. Oftere findes i Kærnen Vier og Hove, hedenske Templer og Helligdomme. Ved Almind i Almindsyssel laa *Viuf* (ældre Wigøth), ved Almind nær Viborg (Vibjærg i ældre Tid) og nær Sallingsyssels Kærne laa et *Vium*. Ved Ommersyssels Kærne laa et *Hov*, ligesom *Hoby* paa Laaland sandsynligvis har Navn af Gude-Hov. Først og fremmest er det dog almindeligt at finde *Odins-Vier* ved Lands- og Sysseltingene, ligesom flere af disse Ting var stillet under Odins Værn ved at holdes paa Odins Dag, Onsdagen. Odin var især dyrket af Stormænd og Rigets Styresmænd, han var ikke folkelig som den rødskæggede Thor, og de forholdsvis faa Steder, hvor vi finder Odins Navn i Stednavne, tør alle antages at have været vigtige Kult- og Tingsteder, og en ikke ringe Del af dem, saaledes *Onsild, Vonsild, Oddense, Onsved* og *Onsbjærg*, ligger tillige ved Sysselting i Maalkærnen. Det er derfor et godt Fingerpeg om, at man har fundet det tabte Sysselcentrum for Lover Syssel, naar man i Egnens Maalkærne ved Elbæk og Gangsted i Voer Herred finder *Loversbjærg* og *Onsbjærg* Side om Side. En enkelt Gang træder en *Tis-Lund* i Odins-Viets Sted ved Sysseltinget, men Guden Ti, hvis Navn vi har i Tirsdag, kaldes i en latinsk Indskrift fra England paa et Stenalter, rejst af frisiske Soldater i den romerske Hær (c. 225 e. Kr.), for *Mars Thingsus* og synes derfor allerede tidligt at have haft med Tinget at gøre.

Til disse Ting- og Maalkærner droges ogsaa Stormændene i Embeds Medfør; vi træffer *Jarlen*, der, at dømme efter hans Forekomst i Stednavne, snarest har været kongelig Sysselmand, vi træffer, i et Antal af over 100, *Thulen*, den hedenske Præst og Lovsigemand, der „sad paa Høj“ og fremsagde de gamle Loves kærnefulde Fyndsprog. Thu-

len kendes fra Snoldelev-Stenen (fra 9. Aarh.s Beg.), „Gunvalds Sten, Roalds Søns, Thulens paa Salhøje (Salløv)“, og som denne Thul havde sin „Sal“, sin Sædegaard ikke fjernt fra Herredstinget i Tune Herred, saaledes findes der Landet over talrige Tullebjærge eller Tulshøje ved Herredstingene, og i flere Tilfælde tillige ved Sysseltingene (Tullebjærg og Jelsbjærg, d. v. s. Jarlsbjærg ved Oddense i Salling, Tulshøj og Vonshøj i Vonshøj Vang ved Onsild, Hov og Hobro, d. v. s. Hov-Bro o. s. v.). „I Danmark omtales en saadan Embedsmand som den norske Herse, den götiske Herredshøvding, den uppsvenske Dommer vel ikke, men han har sikkert en Gang eksisteret“, „den ældre Opfattelse har uden Tvivl ogsaa Ret i, at der engang har eksisteret en Herredsforstander,“ siger Retshistorikeren Poul Johs. Jørgensen. Mon ikke Thul var hans Navn?

Som Thulen har sin „*Sal*“ paa Salhøje, findes flere Stormænds Sale nær andre Tingsteder (Saltofte, Salris, Salby o. fl.), og Sal var i Frankerriget Navn paa adelige Stormænds, Bispers og Kongers Sædegaarde. Et andet nordisk Navn for en kongelig Ombudsmands Gaard eller Kongsgaard var *Huseby*, og det er da næppe tilfældigt, at f. Eks. Hobys vestlige Naboby er Huseby.

Tinget, Viet og Borgen var da vel de tre stærke Kræfter, som drog ogsaa Maalet i Kresen imod Kærnen.

Hvorledes man helt fyldestgørende skal tyde disse Maalkærners Stilling, og hvilke Aarsager de skylder deres Oprindelse, derom kan vi endnu kun gisne. Ved lignende Undersøgelser over de franske Dialektkærner er det paavist, at disse falder sammen med de gamle Stiftshovedstæder. Disse var atter tidligere Sædet for den romerske Provinsstyrelse, og dette var de blevet, fordi de forhen havde været Hovedbyer i de forskellige keltiske Stammeomraader, hvad der endnu ses af deres Navne. Reims var Hovedbyen *apud Remos*, hos Remerne, Beauvais var Midtpunktet *apud Bellovacos*, hos Bellovakerne, Tours var Centrum *apud Turones*, hos Turonerne o. s. v. Fra disse Centrer med Ombudsmandens Gaard, med Helligdom, Tingsted og Markedsplads bredte det keltiske Sprog sig over Gallien, som siden Latinen, da Herrerne og Sproget skiftede.

Hvor vidt vi tør drage Sammenligningen med danske Forhold, er ikke klart, da de gamle Stammeforhold ikke hos os er saa fuldt oplyste som i Gallien, hvor vi har en Cæsar til at fortælle os derom. Tydeligt viser det sig dog hos os, at Kærnerne er ældre end vore Købstæders Opstaaen, senest fra en Tid omkring Aar 1000, da Sysseltingene endnu var en levende Kendsgerning. Sædvanligt er det ikke at regne Syslernes Alder for saa høj, at deres Tingsted kunde blive Spredningscentrum for selve den germanske Herskerklasses Sprog i Danmark, men

Syslets og Herredets indbyrdes Alder er endnu ikke fuldt klarlagt, og flere af Syslerne har dog øjensynlig Navn af gamle jyske Folkestammer. Selve Ordet *Syssel* med sin dobbelte Betydning af Gerning, Embede og Embedsomraade er ægte nordisk, men samme Dobbeltbetydning findes ved det romerske *provincia*. Af den stedlige Udbredelse af Stednavne med Forleddet Jarl ligger det nær at drage den Slutning, at det danske Ord for Sysselmand var Jarl, som Thul var Navnet paa Herredshøvdingen, og Jarlen rækker i alt Fald tilbage til Folkevandringstiden.

Urimelig var den Gisning derfor næppe, at disse Byer med deres Tingsted, Helligdom og Marked, med Kongens Ombudsmand paa sin Gaard i deres Midte, kunde have været Brændpunkter i Oldtidens Kulturliv i den Tid, der gik forud for Købstædernes Opstaaen. Ligesaa vel som i Gallien kunde disse Centrer muligvis have Rødder, der rakte endnu længere ind i Fortiden, og kunde igennem længere Tidsrum af Landets Historie have været Spredningscentrer for den højere Kultur og dens Sprog.

Umulig var den Tanke vel heller ikke, at de igennem Tinget, Viet og Borgen med dens Jarlehof kunde have præget den omliggende Egns Sprog i deres Billede, og at de i fjerne Tider for Danmark var, hvad de keltiske, siden romerske, Herskersæder var for Gallien: Arnesteder for nye Herskerklasser, hvis Tale, ved deres retslige, politiske, sociale og økonomiske Magtstilling kom til at sætte sit uudslettelige Præg paa Oplandets oprindelige Folkesprog, hvis særegne Lydvaner i hver Kreds kom til at give det nye Herskersprog sin særlige Lød.

Til sidst staar vi da atter her, hvor vi begyndte: I de dunkle Gisningers Skumringsland, som ligger forud for de Tider, da vi kender vort danske Sprog. Gennem de levende Landsmaals brogede Bondehaver, ad de gamle, mosgroede Skeldigers snørklede Veje har vi forsøgt at famle os stadig længere tilbage mod det ukendte. Vi har oven i Købet dristet os forbi den sidste sikre Milepæl paa den sproghistoriske Udviklings slagne Landevej, forbi Pytheas' Opdagelse af Norden og knappe Beretning om sin Sejlfærd og det Folk og Sprog, han mødte heroppe. Og vi staar derfor nu, blinde i Mørket, uden vejledende Lysstrejf, foran den dunkleste af alle den danske Sproghistories Gaader: Aarsagen til vort Sprogs Oprindelse, Tidspunktet for dets Fødsel.

Litteratur.

V. Dahlerup: „Det danske Sprogs Historie", (1896) og i *Salmonsens Konv. Lex.; Henrik Bertelsen: „Dansk Sproghistorie"*, (1905); *Marius Kristensen: „Nydansk"*, (1906); *Kr. Sandfeld: „Sprogvidenskaben"*,

(1913); *Vilh. Thomsen: „Den gotiske Sprogklasses Indflydelse paa den finske“*, (1869); *Sten Konow: „Tocharische Sprachreste“* (Acta Orientalia I. 124); *Hrozny: „Die Sprache der Hethiter“*, (1918); *Gunther Ipsen: „Sumerisch-akkadische Lehnwörter im Indogermanischen“* (Indog. Forschungen XLI. 174); *Eduard Meyer: „Die Volksstämme Kleinasiens, das erste Auftreten der Indogermanen in der Geschichte und die Probleme ihrer Ausbreitung“* (Sitzungsberichte der Berliner Academie, 1925); *H. P. Steensby: „Pytheas fra Massilia og Jyllands Vestkyst“* (Geogr. Tidsskr. XXIV), (1917); *Sv. Aakjær: Pytheas fra Massilia* (Turistforeningens Aarbog 1926); *samme: „Tingsted og Maalkærne“*, *„Vore Folkemaals Oprindelse“*, *„Det danske Sprogs Oprindelse“* (Frem 1925—26).

DET DANSKE FOLK I OLDTIDEN

I.

VORT FOLKS OLDTIDSLIV OG FORHISTORISKE MINDER

AF

J. BRØNDSTED

FØRSTE AFSNIT.

DEN ÆLDRE STENALDER.

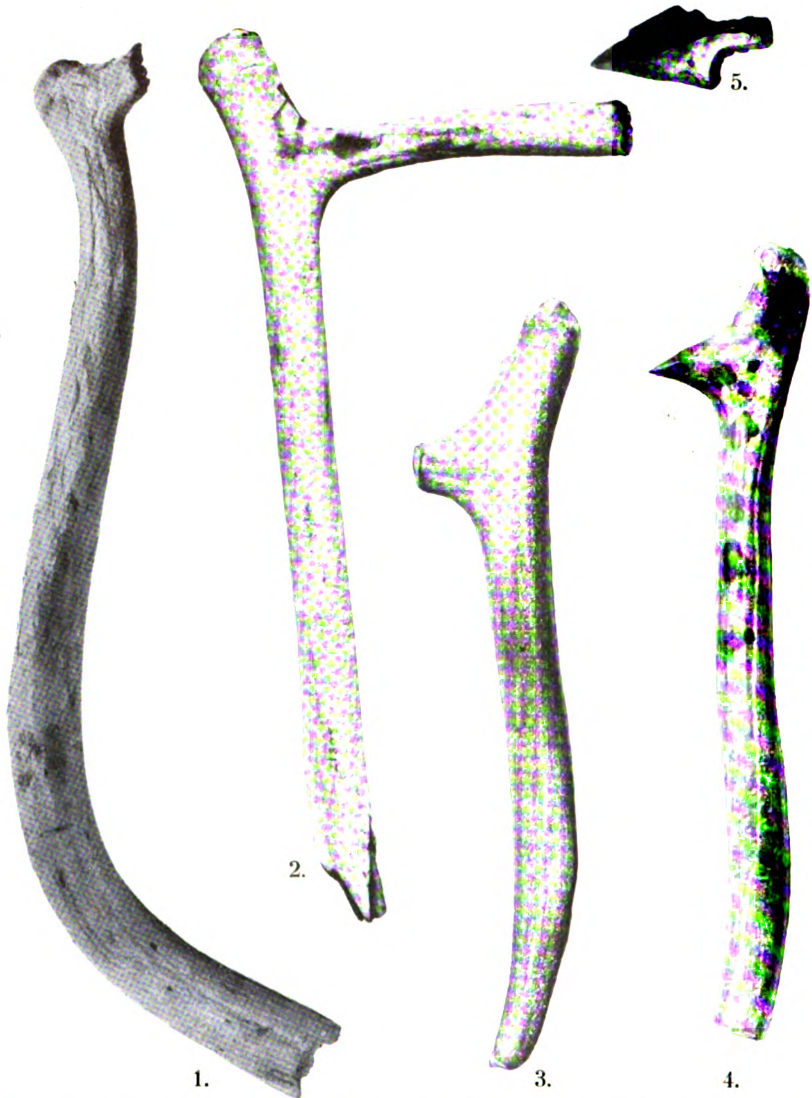
1. Rensdyrtid. De ældste Fund.

For den arkæologiske Forskning i Nordeuropa har Istidens Skranke hidtil været uoverstigelig. Det er den endnu. Muligheden af, at Mennesket har levet her i Landet i de fjerne Tidsrum før den sidste danske Istid, da Klimaet var mildt og Dyrelivet rigt, lader sig ganske vist ikke afvise, og det kan tænkes, at herom oplysende Fund engang vil fremkomme — f. Eks. fra Vestjylland, der, som den store jyske Randmoræne viser, forblev uberørt af den sidste Indlandsis. Men endnu er Tale herom kun Spekulation. De *ældste danske jordfundne Sager*, der vidner om Menneskers Virke, stammer fra Tiden efter Isens Afsmeltning.

Disse ældste Oldsagfund er snart opregnede. *Fire Slagvaaben* er fundet, hvert i sin Del af Landet: i Holbækegnen, i Odense Kanal, ved Aabenraa og ved Nørre Lyngby i Vendsyssel. De er gjort af et afskaaret Stykke Rensdyrtak, og paa de tre er Sidegrenens Ende hulet ud til Leje for et Flintstykke eller et andet haardt „Skærpe“, som nu er tabt. Paa Odense-Øksen er derimod den skraat tilskaarne Øjegren selv Æg; dette Vaaben er altsaa fuldstændigt. Et femte Stykke, fra Viborgkanten, er kun en afskaaren *Tak-Ende.* Fra det samme Nørre Lyngby i Vendsyssel stammer endelig en tyk, kraftig *Flintpilespids* med Tap for Skaftet. (Se Tavle I).

Disse seks Stykker, de hidtil ældste danske Oldsager, giver uafviselige Vidnesbyrd om, at Mennesket har levet i Danmark samtidig med Rensdyret. De langsomt op over Skandinavien vigende Ismasser er bleven fulgt af Tundraens *Dyreverden:* Rensdyr, Ulv, Snehare, Fjældrype, sikkert ogsaa, — skønt Fund endnu mangler —, Polarræv og Lemming. Men i Aartusinder forud havde Rensdyret i Mellemeuropa været Menneskets mest eftertragtede Vildt; da Flokkene trak

Tavle I.

1. Fovrup ved Aabenraa. 2. Vejleby ved Holbæk. 3 og 5. Nørre Lyngby, Vendsyssel. 4. Odense Kanal. — 1—4: $^1/_4$ St. 5: $^1/_3$ St.

De ældste danske Oldsager: Rentakøkser og Flintpilespids.

Rensdyrtid.

mod Nord, drog derfor Jægeren efter. Som omstrejfende Renjæger har Mennesket efter Istiden for første Gang betraadt dansk Jord.

Renen blev længe i Danmark. Det er paavist, at den har levet her endnu i den første Skovtid. Spørges der altsaa, hvor nær op mod Istiden vi føres ved de ældste arkæologiske Fund, maa Svaret blive, at disse Sager ikke i og for sig behøver at betyde nær Tilslutning til Istidens Ophør. Vidtstrakte Tidsrum ligger mellem den sidste Gletschers Smeltning og Skovens Indvandring i Danmark, og inden for denne lange Rensdyrtid kan endnu ingen nøjere Plads bestemmes for vore ældste Oldsager. Og desuden, kun for Flintspidsens Vedkommende er Findestedets geologiske Leje nærmere kendt.

Noget kan vi derimod nok formode om, hvorfra *de første Indvandrere* kom. Økser af Rensdyrtak som vore danske kendes ikke fra Vesteuropas højtudviklede Oldstenalder; men i meget lignende Eksemplarer er de fundet i Egnene Syd og Sydøst for Østersøen. Det kan da se ud, som disse Findesteder angiver Vejen, ad hvilken Rensdyrtidens Jægerkultur er kommen til Danmark. Det maa nemlig understreges, at vore ældste Oldsager virkelig vidner om en Kultur; de er ikke fuldkommen primitive. En vis Færdighed i Behandlingen af de haarde Stoffer, det man forstaar ved Ordet „Redskabskultur", maa disse Folk have besiddet, og den har de ikke tilegnet sig i Danmark, men medbragt fra Udgangsegnene. De første menneskelige Spor i Danmark efter Istidens Ophør vidner da om en Tilførsel udefra — og naturligt nok; thi Mennesket havde, da det første Gang satte sin Fod paa den isrømmede danske Jord, allerede levet saare længe i Europa.

Rentakøksen fra Vendsyssel er paa Skaftet pyntet med en uanselig, ganske let indridset, tredobbelt Siksaklinie, tilstrækkelig til at vise, at ogsaa Prydkunsten kendtes af de første Indvandrere. Dette korte, ringe Baand er det ældste danske Ornament.

Der vil med Tiden komme flere Oldsagfund fra Danmarks Rensdyrtid. Det er betegnende, at de faa sikre Fund, vi har, fordeler sig saa spredt; over hele Landet har Renjægerne strejfet. Og en Ting maa erindres: dersom Flintpilen fra Nørre Lyngby ikke var truffet i et geologisk sikkert bestemmeligt Lag, vilde ingen være faldet paa, ud fra dens Udseende alene, at henføre den til Rensdyrtid. Men er dette Tilfældet, kunde jo mulig ogsaa andre, forlængst fundne Flintsager stamme fra langt fjernere Tider, end det almindelig antages. Der er virkelig en ret talrig Klasse af Flintredskaber, fundet baade i Danmark og i det sydlige Sverige-Norge, som af nogle Forskere anses for saa gammel, at den skulde række tilbage til en endog ganske tidlig Periode af Rensdyrtiden. Det er de saakaldte *„Flintmandler"*, svære tosidede, grofthuggede Flintstykker af spidsoval Form, ofte med finere

Tilhugning langs Kanten, i det hele ikke uden Lighed med visse vesteuropæiske Flintredskaber fra Oldstenalderen. Tidsbestemmelsen, der støttes paa denne Lighed, modsiges dog af adskillige Forhold, ikke mindst af det, at de faa Stykker, der hidtil har kunnet dateres (Fund fra Gilbjerghoved og Stavanger), har vist sig at stamme fra den yngre Stenalder. Det drejer sig her om en Forskel paa flere Aartusinder, og Bevisbyrden paahviler dem, der forfægter den høje Ælde. Tilhører disse Flintsager den yngre Stenalder, maa de bestemmes dels som ufærdige Redskaber — Forarbejder til Dolke og Spydspidser — dels som Raastof, groft udformet til Handelsvare eller Betalingsmiddel. Skulde derimod fremtidige Fund vise, at enkelte Stykker eller virkelig Typen som Helhed gaar tilbage til den fjerne Rensdyrtid, bliver „Flintmandlerne“ at betragte som fuldt færdige Lanse- eller Spydspidser. Men Beviset maa foreligge, før de kan indlemmes i Rensdyrtidens endnu saa sparsomme Oldsagstof.

Paa Spørgsmaalet „hvor længe siden?“ giver Geologien Svaret. Ved Tiden omkring Aar 10,000 f. Kr. menes det gammeldanske Landomraade efter en langvarig Afsmeltningsproces at være bleven endeligt befriet for Indlandsisen. Gennem et længere Tidsrum, der dog afbrydes af en kort, mildere Periode med Birk og Pil, henligger Landet nøgent som Tundra. Saa kommer for Alvor Skoven, først Asp og Birk, snart derefter Fyr. Den egentlige Fyrreperiode beregnes at spænde over Tiden ca. 8000—6-5000 f. Kr. (se Skemaet S. 54). For Rensdyrtiden i Danmark kan vi herefter antage en Varighed af 2—3000 Aar.

Endnu et Fund maa nævnes. Det hører til vore ældste, selv om det ikke naar op til egentlig Rensdyrtid, og det er i sig selv mærkeligt ved den spillende Straale af Lys, det kaster over en Urtidshændelse. Paa Bunden af en Tørvemose ved Vig nær Nykøbing Sjælland fandtes i et Lag fra tidlig Skovtid et helt Skelet af en *Urokse*. I to af Oksens Ribben sad afknækkede Flintspidser, og tre af de afskudte Pile — uregelmæssig tilhuggede Flintspaaner — kom med op af Tørven. Jagten har været hidsig, og under Forsøget paa at svømme fra Forfølgerne er Uroksen druknet.

2. Mullerupkulturen.

Bopladser og Redskaber.

I Løbet af Fyrreperioden foregik i Sydskandinavien den store Landhævning, hvorved Østersøen blev en Ferskvandssø (se S. 32). Syddanmark laa da mindst 40 m højere end nu. Skaane, Sjælland-Fyn og Jylland var een Landmasse, bredt forbundet med det nordtyske Fast-

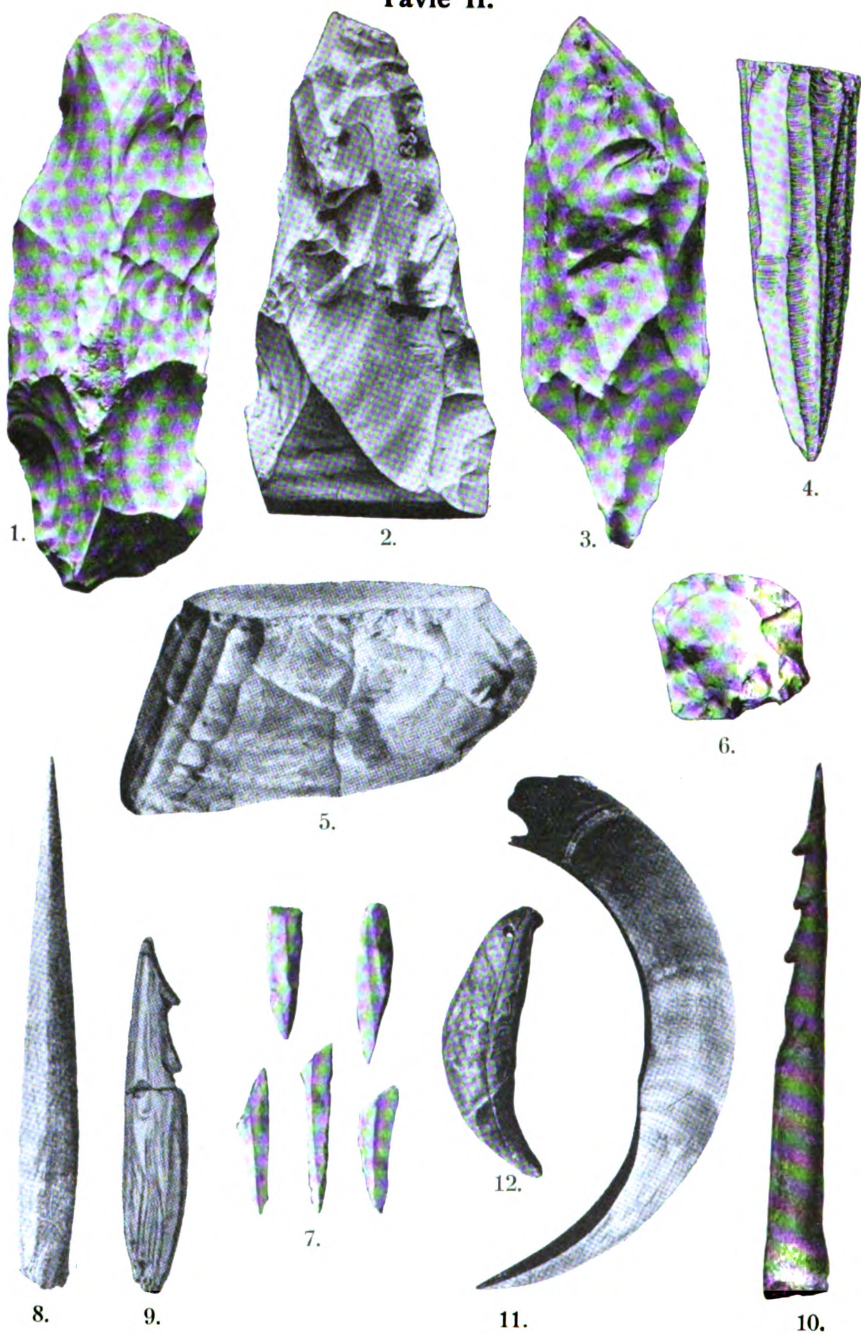
land over den nuværende vestlige Del af Østersøen, der delvis var tørt Land. Op igennem Nørrejylland var Hævningen jævnt aftagende. Danmarks daværende Kystlinie var vidt forskellig fra Nutidens og ligger nu dybt sænket i Havet. Fra Slutningen af denne „Fastlandstid" stammer de *ældste kendte Bosteder* i Danmark.

Fra tre sjællandske Moser kendes i alt fem Bopladser. To har ligget i *Maglemosen* ved *Mullerup* nær Storebælt — den først opdagede af disse (Aar 1900) er den, der har givet Kulturperioden Navn — en i *Sværdborg* og to ved *Holmegaard* i Sydsjælland. Disse Moser var i Fastlandstiden Søer med lave Smaaholme og flade Landtanger, der i den gode Aarstid var saa tilpas vandfri, at Mennesker kunde slaa sig ned der og friste Livet, — Sommerfangstpladser for Jægerflokke altsaa, lige nær ved Skov og Vand, af hvis Dyrebestand man levede. Saaledes var Forholdene paa de fire af Bostederne (Sværdborgpladsen har været tør nok til Baaltænding); paa den femte, en af Mulleruppladserne, har man ment, dog uden sikkert Bevis, at Jægerstammen maatte have boet paa forankrede Tømmerflaader. Om *Dyreverdenen*, der omgav disse Jægere, giver Fundenes mange Knogler, Maaltidsresterne, Besked. Storvildtet var i første Række Urokse, Elsdyr og Kronhjort, men ogsaa Raadyr, Vildsvin, Bjørn og Ulv var kendt. Af mindre Dyr har Fundene Odder, Bæver, Sumpskildpadde, Ræv, Grævling, Maar, Vildkat, Egern, Pindsvin; af Fugle Hav- og Fiskeørn, Hejre, Trane, Knopsvane, Rørdrum, Skarv, Tjur, Graagaas og forskellige Andearter; af Fisk kun Gedden. Hasselnødder er fundet bunkevis, de var vel Brød til Kødmaden. Eneste Tamdyr var Hunden.

Det vigtigste, som dette Mullerupfolk har efterladt, er dog dets Redskaber. Gennem dem forstaas baade Levevis og Kulturtrin. Stofferne var Flint og anden Sten, Hjortetak, Ben og Træ.

I *Flint* raadede man over en hel lille, i sig afsluttet Værktøjskreds (Tavle II) med særlig udformede Redskaber for de forskellige Slags Arbejder: Hugning og Spaltning saavel som Skæring, Skrabning og Stik. Flintøksens to Hovedformer gennem den ældre Stenalder foreligger allerede her, den tosidede Huggeøkse, formet af en rundtom tilhuggen Flintkærne, derfor „*Kærneøkse*", og Spalteøksen, dannet af Flintblokkens afslaaede Skive, hvis utilhugne Skarpkant er en fortrinlig Spalteæg. Denne Skiveøkse, almindelig kaldet „*Skivespalter*", er hurtigere lavet, men ikke saa holdbar som Kærneøksen. Et i al sin Enkelhed overmaade vigtigt Stykke Værktøj, maaske det uundværligste af alle, var *Flintflækken* med den skarpe Skæreæg, Knivsbladet, hvis Snitmærker i de andre haarde Stoffer endnu staar klare. Er Flækken tyk og bred, kan en Kant tilhugges som Ryg; det er den egentlige „Flækkekniv". Til Skrabning baade i haardt og blødt Stof bliver den skarpe

Tavle II.

1. Kærneøkse. 2. Skivespalter. 3. Spidsøkse. 4. Flækkeblok. 5. Haandtagsblok. 6. Skiveskraber. 7. Dværgflint. 8—10. Benodde. 11. Hugtandskniv (Vildorne). 12. Tandperle. — 1–7: 3/4 St., 8—12: 1/2 St.

Mulleruptid.

Tavle III.

1. Hjortetaksøkse med skraat tilskaaren Æg. 2. Hjortetaksøkse med Flintskærpe. 3. Skaftrørsøkse af Urokseknogle. 4. Spidsvaaben af Raadyrhorn. 5. Spidsvaaben af Urokseknogle. 6. Benod. — 1, 4—5: $^1/_2$ St., 2—3: $^1/_3$ St., 6: $^3/_4$ St.

Mulleruptid.

Flintkant bedre egnet ved en Stejlhugning, der sløver, men styrker Æggen; baade „Flækkeskraber“ og „Skiveskraber“ har Mullerupfolket kendt. Ved Siden af de store Flækker, 10—15 cm lange, henlaa paa Bopladserne Smaaflækker i Hundredvis, uden Brugsmærker og for Resten for smaa til Knive, kun 3—4 cm; ved en ganske let, næsten mikroskopisk fin Tildannelse blev de til smalle, trekantede eller lancetformede Spidser. *„Dværgflint“* kaldes de. Hvad de egentlig har været brugt til, er tvivlsomt nok; Modhager vel, til at fæste med Harpiks langs Siderne af Benfiskespydet, eller Pileodde.

Til at arbejde med *anden Stenart* end Flint har Mullerupfolket øjensynlig ikke haft synderlig Tilbøjelighed eller Evne. Et Par grove Køllesten og en Skafthulsøkse af Gnejs med sleben Æg er foruden tre flade Sandstensslibesten alt, hvad Bopladserne har ydet.

Saa meget større Rolle spiller *Hjortetak og Ben.* Her er vi paa et Yndlingsfelt. Store, smukke Redskaber dannedes med Omhu og Sikkerhed af Kronhjortens Tak og Elsdyrs og Urokses svære Knogler. Af *Hjortetakøkser* kendes to Slags; paa den ene dannes Æggen af selve den skraat tilskaarne Tak (Tavle III, 1), paa den anden er derimod Takenden udhulet til Leje for et Skærpe, der kan være af Flint (T. III, 2), Hjortetak eller Vildsvinetand. Allerede Rensdyrtiden kendte begge disse Øksetyper; men medens ved Rentakvaabnene Skaft og Økseblad var eet Stykke, har Mullerupøkserne et boret Hul til særligt Skaft. Til Økse har især Takkens Rodende duet, dog ogsaa Stammens Mellemstykke. Men undertiden tog man hele Takken og satte den paa Skaft; det blev til en Hakke eller en Slags Spidsokse. Tanken var jo nærliggende, at bruge Takkens farlige Spidser, som Dyret selv brugte dem. Den Art ofte statelige *Spidsvaaben* med Skafthul eller flad Skafttap, var særdeles yndede; i skiftende Form og Størrelse dannedes de af Kron- og Raadyrtak (T. III, 4) eller Dele deraf. Og de efterlignedes i Ben. Et saadant prægtigt Spidsvaaben, formet af en svær Urokseknogle, smukt poleret og prydet, er det Tavle III, 5 afbildede Stykke, nylig fundet i Ryomaa i Østjylland. Ogsaa i Flint huggedes Spidsøkser, omend kun smaa; som saadanne maa opfattes visse trekantede, spidse Flintstykker fra Bopladserne (T. II, 3).

Det Redskabsstof, der ligger gemt i Storvildtets Knogler, har Mullerupfolket forstaaet at udnytte med en forbavsende Kyndighed, og med Dyrenes Benbygning har de vidst god Besked. De har snart opdaget, at visse Ben i sig selv eller med en ringe Tildannelse er brugelige Redskaber, at f. Eks. de svære Knogler i Uroksens og Elsdyrets Mellemfod og Mellemhaand bliver gode Køller, naar Ledrullerne bruges som Hoved, at Kronhjorts og Elsdyrs spidse Albuben er en Dolk, og Vildsvinets brede Skulderblad en Øseslev; — det er ikke saa meget det, der viser Dygtig-

heden. Men naar Benkollens ene Ende udskrabes til en Skaftdølle (T. III, 3), eller naar begge Knoglens Ender afskæres, og der af Mellemstykket dannes en kraftig Økse med skraat tilskaaren Æg og udhulet Nakkeende til Vinkelskaft, saa møder vi Opfindsomheden og en respektabel Færdighed. Af den spinklere Rørknogle af Kronhjort og Raadyr bortskares Enderne, hvorefter man af Væggen udspaltede lange Splinter, der da ved Skrabning og Polering udformedes til trinde, velglattede Prene til Skindsyning eller Odde til Kastespyd. Ribbenet udflækkedes til flade Spydspidser. Saadanne *Odde*, trinde eller flade, udstyrede med en enkelt eller nogle faa Modhager, var gode Fiskespyd, — i en skaansk Mose laa en saadan Modhageod ved Skelettet af en stor Gedde, — og sammenbundne i Knippe paa Enden af et Skaft dannede de en udmærket brugelig Lyster; flere Gange er i Moserne seks-otte Stykker fundet liggende tæt sammen. En anden Maade, hvorpaa Benodden kunde forbedres og farliggøres, var at skærpe Sidekanterne, enten ved fin Savtakning eller ved i indskaarne Længdefurer med Harpiks at tilklistre skarpe Smaaflækker paa Rad. Fiskekroge udskar man af Knogle eller Hjortetak; en god Snittekniv gav i sig selv Vildornens Hugtand, og med Flintflækken kunde den yderligere skærpes. Ogsaa til Arbejdet med Skinddragterne havde man særligt Værktøj af Dyreknogler: spatelformede Knive til Afflaaningen, tunge Ledrulle-Glattere til Garvningen, Prene, Sy- og Trækkenaale til Stikning og Syning. Med Dyretænder pyntede man sig; de gennemboredes og hængtes op i Halsbaand.

De Folk, der saaledes har kunnet tumle med virkelig haarde Stoffer, har selvfølgelig ogsaa mestret *Træarbejdet;* men her har Fundene foreløbig kun givet os lidt. Nogle Træspyd, et Par Køller af El (maaske Kastevaaben) og en kort Aare af Pil er omtrent alt. Aaren er vigtig; den synes at være til Padling, smal som den er og ikke en Meter lang. Tilsvarende lette Baade har da vel været i Brug.

Haandværk og Prydkunst.

Med Flintflækken tilskares baade Hjortetak, Ben og Træ, og for saa vidt har Flinten været det vigtigste Stof, Grundlaget for Redskabskulturen. Men spørges der, hvilket Materiale Mullerupfolket helst holdt sig til, og i hvilket dets Haandværkerdygtighed udfolder sig bedst, maa Svaret blive Ben og Horn. Flintteknikken er nok til en vis Grad udviklet, men i det smaa. En minutiøs Præcision er unægtelig præsteret ved den næsten usynlige Tilhugning af Dværgflinten, men drejer det sig om større Redskaber, er Færdigheden straks mindre imponerende. Til Økser over Middelstørrelsen vovede man sig aldrig; de fleste er smaa og kun groft tilhuggede; de har vist oftere været Skærper (T. III, 2) end

selvstændige Huggeblade. Flintarbejdets Grundlag var en *Slagteknik*. Til Afslagning af Skiver og Flækker fra Flintblokken og til den sværere Behugning af Kærnen brugtes runde Slagsten af Flint eller anden Sten, kun sjældnere „Slagstokke“, tilskaarne Sidegrene af Hjortetak (T. VI, 4); den finere Behandling er mulig foregaaet ved Tryk alene, eller man har, som i den yngre Stenalder, brugt Smaahamre af Ben. De Smaablokke, hvoraf Dværgflintflækken afspaltedes, og som jo i deres Lidenhed var vanskelige at haandtere, gav man en aflang Form, saaledes at den ene Halvdel tjente som Haandgreb (T. II, 5).

Som Helhed træder dog Flinten stærkt i Baggrunden sammenlignet med Hjortetak og Ben. Disse var de foretrukne Stoffer; heraf (og af Træ) gjordes i Virkeligheden alle større Redskaber. Dette er et saa fremtrædende Forhold, at Betegnelsen „Benalder“ af nogle er foreslaaet for Mulleruptiden. De store Hjortetakøksers Ægpartier tilslebes paa Sandstensplader, og baade de større og mindre Ben- og Takvaaben poleredes helt over, blankt og skinnende. Forskellige *Skæftningsmaader* var kendt. Til Økser med Skafthul anvendtes Grene, tykkest foroven, at Øksen ikke skulde flyve af i Svinget; de svære Benøkser med Dølle maa have siddet paa vinkelbøjet Skaft, og om de større blandt Kærneøkserne har vel et gennemboret Skaft fattet omtrent ved Midten, saa at Øksenakken var fri. Enkelte Økser blev forsynet med dobbelt Skafthul, hvorved Æggen kunde bruges efter Ønske: som ved *Retøksen* i Flugt med Skaftets Længderetning, eller som ved *Tværøksen* paa tværs deraf. Det er godtgjort, at Tværøksen i Menneskets Kulturhistorie er en ældre Type end Retøksen; den dukker tidligere op; det har da sin Interesse at se, at de allerfleste af Mulleruptidens Huggeredskaber har Tværæg.

Mulleruptidens *Prydkunst* er ikke meget fremtrædende. Man skal se nøje til, om man vil opfatte og følge de fine Liniemønstre, der med Flintspids er indridset i de blankpolerede Knogle- eller Hjortetakflader. Bortset fra enkelte Dyrebilleder — to Hjortefigurer paa en skaansk Elgtakøkse og et Fiskebillede paa en sjællandsk Økse af Krondyrtak —, der virker som en svag Afglans af Vesteuropas beundringsværdige Istidskunst, er det udelukkende en „geometrisk“ Ornamentik, vi møder, sammensat af Linie og Punkt. Utvivlsomt har den sin Rod i *Haandværket*, Sy- og Flettearbejdet, hvor de krydsende Traade og Fibre mekanisk danner Mønstre, der fanger Øjet. En Flænge i Skinddragten sys sammen med Tværsting, og Ornamentet er der: den lange Riftstreg afdelt ved korte Tværlinier. Dette Motiv og et lignende, hvor Tværlinierne forløber i Siksak (T. III, 5), er ofte brugt. Ogsaa Fiskenetmønstret efterlignes. Boringshuller ordnes i Række (T. III, 1) og Beviklingsbaand eftergøres i Indridsning. Herfra er kun et Skridt til andre, af Tekniken

uafhængige Dekorationsmønstre: Trekantrækker, Timeglasmotiv, Skakbrætmønster. Noget skødesløst, let henkastet er der over Mullerupprydkunsten. Dog forudsætter dens bedste Frembringelser en udviklet Sans for rolig, fast Linieføring, det viser Pragtstykket fra Ryomaa (T. III, 5).

En menneskelignende Figur med en Fugl paa Hovedet, indpunkteret paa en Benkniv, og Forpartiet af en lille Bjørn, rundt udført i Rav og pyntet med Stregmønster, er hver for sig enestaaende Frembringelser og stammer vistnok begge fra Mulleruptiden eller Perioden nærmest efter.

Naturligvis har Mulleruptidens Folk boet ogsaa andre Steder i Danmark end ved de tre sjællandske Indsøer, hvorfra vi kender Bopladser. Adskillige andetsteds fundne Oldsager er allerede nævnt, og til Spørgsmaalet om Mullerupkulturens Spredning over Danmark og videre ud kommer vi nedenfor tilbage.

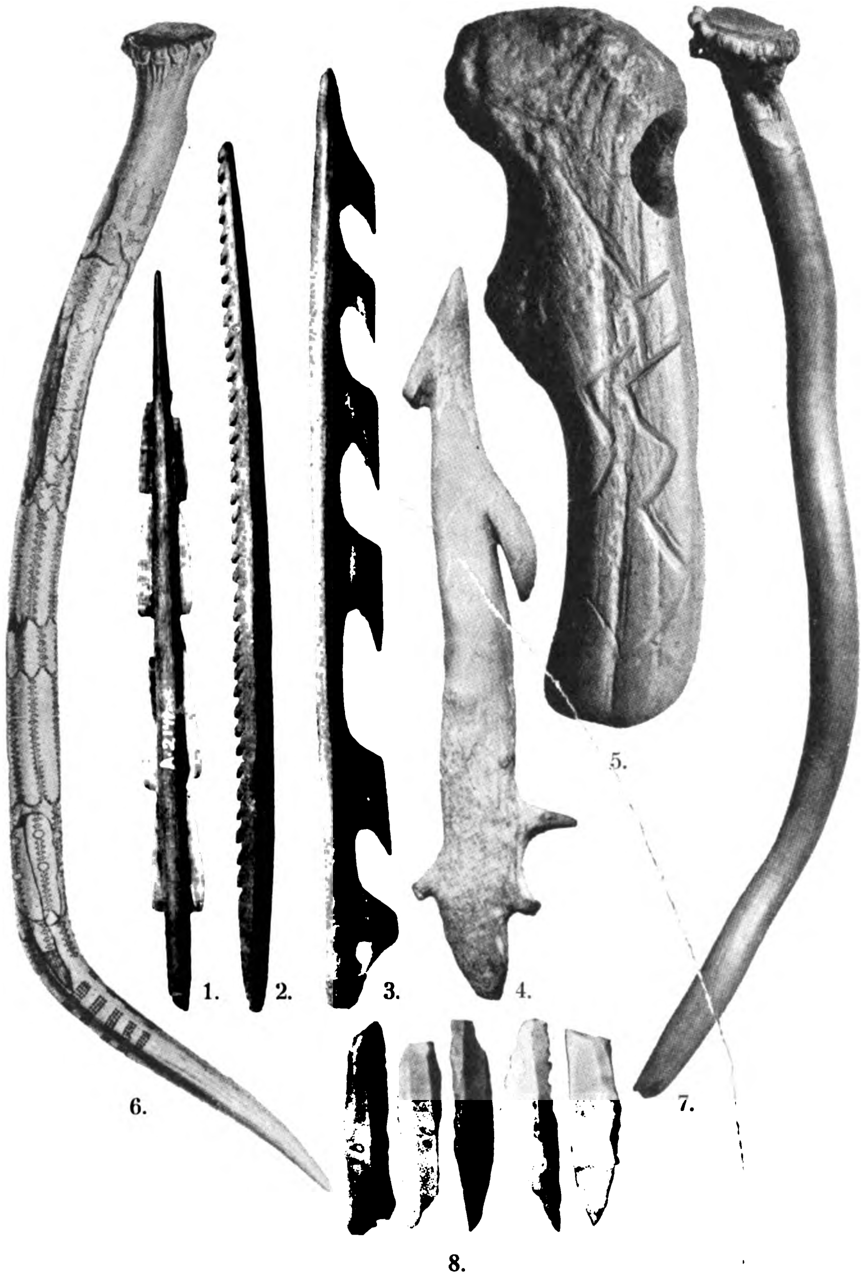
3. **Overgangstid.**

Perioden efter den egentlige Mulleruptid — de Tider, da Landet atter sænker sig, da Øresund og Bælterne dannes og Egeskoven vinder Magt — er arkæologisk set saare dunkle. Vi ved kun lidt, Fundene er sparsomme og vanskelige at fæste, en Udviklingsgang kan kun antydes.

Man taler i forhistorisk Forskning om „Ledeformer“ og mener dermed de for en Kulturperiode særlig betegnende Redskabstyper, karakteristiske i den Forstand, at hvor de findes, har ogsaa den Kultur, de er Udtryk for, haft Fodfæste. Mulleruptidens Ledeformer er *Benodden* med een eller faa Modhager (T. II, 9-10) og *Dværgflinten*. Om de øvrige Mullerupformer enten ved vi eller maa antage, at de fortsættes ned i den Overgangstid, vi her betragter, men Dværgflintspidserne og de nævnte Benodde tilhører Mulleruptiden alene og forsvinder med den; i Overgangstiden enten ændres de eller erstattes med helt andre Former.

Dværgflinten skifter Udseende, bliver flygtigere i Udførelsen og mindre kunstfærdig, ogsaa noget grovere (T. IV, 8). „Jysk Dværgflint“ kaldes den efter en Række Findesteder i Midt- og Østjylland, aabne Smaapletter med Redskaber og Affald af Flint, de fleste højtliggende langs Gudenaaens Løb. Fund er dog ogsaa gjort paa Øerne (Nordsjælland, Anholt). Det er, som man her kan følge Forfaldet i den vanskelige Lilleputteknik, og dette hænger sammen med, at en anden Form for Flintpileodde, simplere og meget lettere at fremstille, nu gør sig gældende. Det er *Tværpilen*, dannet blot ved Overhugning af en almindelig, stor Flække; Stumperne faar en ringe Sidetilhugning og er saa med det samme Pilespidser eller rettere Pileskærper, idet den oprindelige

Tavle IV.

1. Benod med Flintægge. 2. Fintandet Benod. 3. Grovtandet Benod. 4. Hjortetaksharpun. 5. Hjortetaksøkse. 6—7. Spidsvaaben af Krondyrhorn. 8. Jysk Dværgflint. — 1—5: $^1/_2$ St., 6: $^1/_5$ St., 7: $^1/_4$ St., 8: $^3/_4$ St.

Overgang fra Mulleruptid til Køkkenmøddingtid.

Flækkes skarpe Sidekant nu er Pilens brede Tværod. Denne Tværpil fortrænger Mulleruptidens fine Spidser; i Overgangstiden finder vi begge Former, men Dværgflinten tydeligvis forsømt og i teknisk Tilbagegang. I den følgende Periode, Kokkenmoddingtiden, forsvinder Dværgflinten, medens Konkurrenten breder sig massevis og nu indtager Pladsen som Ledeform (T. V, 12-13).

Et Særkende for Overgangstidens Redskabskultur synes at være en Forkærlighed for *Kastespidsen*. Dette Redskab udvikles i tre—fire forskellige Særformer, som enten udelukkende eller overvejende hører hjemme i denne Tid. Mulleruptidens Benod afloses dels af en slank Benspids med fin Udtanding af omtrent hele den ene Kant, dels af en grovere med en lang Række stærke Modhager (T. IV, 2-3). Odden med Flintægge (T. IV, 1) er ganske almindelig. Disse Former er Spyd til Fiske- og Fuglefangst. Men ogsaa kraftige Harpuner kendes, udskaarne af Hjortetak. Den fintandede Spids og Odden med Flintægge var allerede saa smaat i Brug i Mulleruptiden, og Hjortetaksharpunen fortsætter ned i Køkkenmøddingtiden, men om dem alle gælder, at deres egentlige „Levetid“ falder i Mellemperioden.

Mulleruptidens øvrige Redskabsformer kan vi i det store og hele antage har været brugt videre i Overgangsperioden, kun lidt eller slet ikke ændrede. Dog maa den ene af Hjortetaksoksernes Hovedformer, den med udhulet Leje for Skærpet, være gaaet af Brug efterhaanden, da den nemlig aldrig træffes i Kokkenmøddingtiden. Det karakteristiske *Spidsvaaben* bliver derimod ikke glemt. Et smukt Eksemplar, fundet paa Horsø i Mariager Fjord i et Lag, hvis Alder nærmer sig Køkkenmøddingtid, er afbildet Tavle IV, 7. Sammesteds fra stammer Hjortetaksøksen Tavle IV, 5, hvis bredt indskaarne Netmønster allerede tydelig varsler den følgende Periodes grovere og ringere Prydkunst. At i øvrigt Ornamentiken i Overgangstiden har været en Fortsættelse af Mulleruptidens, viser Sy-Motiver paa Horsø-Spidsvaabnet og Timeglas- og Netmønstre paa en Hjortetaksharpun fra Horsens Fjord. Et prægtigt, stort Spidsvaaben, opfisket i Silkeborg Sø, helt dækket af indborede Mønstre (T. IV, 6), er vistnok ogsaa et Værk fra denne Tid.

Ingen større Bopladser kendes endnu fra Overgangsperioden. Men Folk har der boet over hele Landet. Foruden allerede omtalte Pladser og Findesteder kan nævnes Fund fra Ringsjön i Skaane og Mosefund fra Skottemarke, Laaland, og Taaderup, Falster (Skaftet af en fintandet Od laa her ved et Elsdyrskelet). I nogle Tilfælde ser man den umiddelbare Forbindelse med den efterfølgende Kulturperiode, nemlig hvor Overgangstidens Oldsagformer findes i Bunden af Bopladslag fra Køkkenmøddingtid (Nivaagaard, Bloksbjerg ved Ordrup) eller mellem typiske Køkkenmøddingsager (Bodals Mose i Vestsjælland).

4. Køkkenmøddingtiden.

Bopladserne.

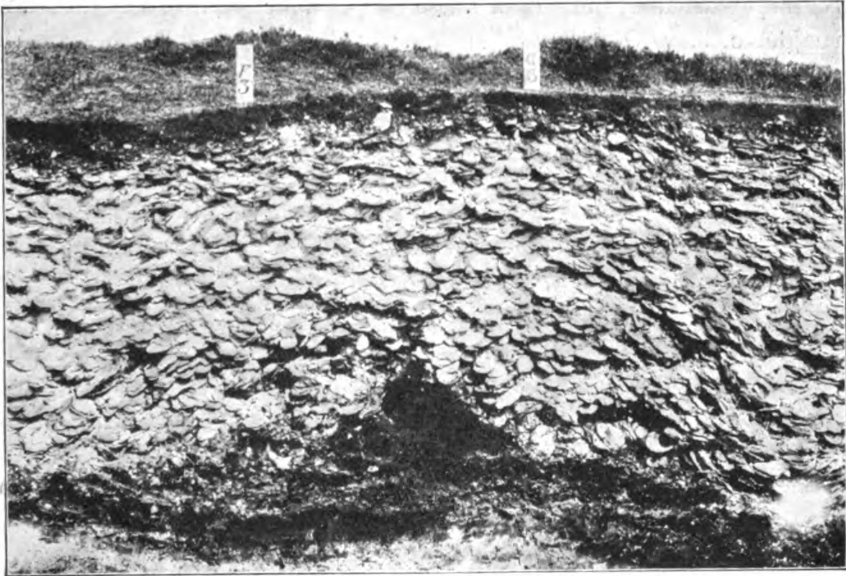
Den Landsænkning, der var indtraadt ved Egeperiodens Begyndelse, fik ikke samme Varighed for alle Landets Egne. Den nordøstre Del af Danmark, efter en Grænselinie omtrent fra Nissum Fjord til Nordfalster, sænkedes efterhaanden til et Leje, adskillige Meter under det nuværende, saaledes at Kystlinien i Vendsyssel, i Nordøstjylland og i det nordlige Fyn og Sjælland da forløb væsentlig anderledes end nu; saa fulgte et Omslag, og Landet hævedes atter, men kun denne nævnte Part. I Sydvestdanmark fortsattes Sænkningen endnu gennem mindst tre Aartusinder, indtil den omsider standsede og afløstes af en langsom Hævning. Derfor ligger f. Eks. paa Øen Sild Mindesmærker baade fra den yngre Stenalder og Bronzealderen langt ude i Marsken, paa Strækninger, der nu kun er tørre i Ebbetid, og derfor finder vi, at Køkkenmøddingtidens Kystbopladser, der alle skriver sig fra Tiden omkring og nærmest efter Nordøstdanmarks dybeste Sænkning, i Nordjylland f. Eks. ligger et Stykke inde i Landet, ofte kilometervidt fjernet fra den nuværende Strand, medens de i Landets sydlige Dele, hvor Sænkningen fortsattes, nu ligger overskyllet af Havet.

Da nu Forholdet er det, at denne Tids Befolkning mest holdt sig til *Kysterne* uden for Alvor at kunne trænge ind i Landet, hvor svær Skov stængte, er det forstaaeligt, at det maatte blive Bopladserne i de Landsdele, hvis Stenalderskystlinie nu ligger oven Vande, der først vakte Nutidens Opmærksomhed. Nordøstdanmarks skalfyldte Kystbopladser fra Stenaldersænkningens Tid, det er de berømte Affaldsdynger, der ved Midten af forrige Aarhundrede af *J. J. A. Worsaae* tydedes rigtigt som Aflejringer ikke af Natur, men af Mennesker, og som af *Japetus Steenstrup* fik det Navn *„Køkkenmøddinger“*, hvorunder de nu kendes langt ud over Danmarks Grænser. I 1849, efter et Besøg ved Mejlgaard-Dyngen paa Djursland, nedskrev Worsaae den Dagbogsnotits, der giver den første rette Tydning, og Aaret efter foretoges, ved Havelse- og Bilidt-Dyngerne ved Roskilde Fjord, de første videnskabelige Køkkenmødding-Undersøgelser.

Kun Kystbopladser fra denne sidste Periode af den ældre Stenalder og kun saadanne, hvis Affaldslag væsentlig bestaar af Bløddyrskaller, benævnes i egentlig Forstand Køkkenmøddinger. Store Bopladslag kendes fra denne Tid, som mangler Køkkenmøddingernes tætte, alentykke Skallag; her maa altsaa Skaldyrene enten være bleven forsmaaet, som det synes at have været Tilfældet ved Brabrandfundet nær Aarhus, eller der har, som ved Indlandsfundene, ingen været.

Hverken disse Pladser eller de mindre skalførende Bopladslag, der kendes baade fra Bronze- og Jernalder, bør kaldes „Køkkenmøddinger“. Dette Navn er det heldigst kun at bruge om de i Art og Tid bestemte Bopladser, hvortil dets historiske Oprindelse er knyttet. Saa fremtrædende i Tidens Kulturbillede er imidlertid disse Køkkenmøddinger, at den hele Periode med Rette kaldes efter dem.

Ved lune, dækkede Vige, langs dybt indskaarne Fjorde, helst i Læ

Snit gennem Køkkenmøddingen ved Ertebølle. Ved Limfjorden Syd for Løgstør. Fotografi.

ved Foden af Skrænt og Brink ligger Køkkenmøddingerne, altid ganske nær Datidens Strand. I stort Antal kendes de fra de nørrejyske Fjordkyster, Limfjorden, Mariager- og Randersfjord, i ikke mindre fra de nordsjællandske; alene langs Roskildefjord er over hundrede optalt. Særlig kendte eller righoldige Køkkenmøddinger er i Jylland Dyngerne ved Mejlgaard nær Djurslands Nordkyst og Ertebølle ved Limfjorden Nord for Hvalpsund, i Nordsjælland de i Frederiksværk-Egnen: ved Sølager nær Lynæs og Kassemose ved Arresø. Paa Fyn er Køkkenmøddinger sjældne, men findes dog (Hindsholm).

Størrelsen er naturligvis vekslende efter Beboernes Antal og Havets Rigdom paa Skaldyr. En Køkkenmøddings Skalmasse kan være ganske anselig; en Udstrækning er maalt paa indtil 150 m og en Tykkelse paa over 2 m. Ofte er Massen tæt og hvid, uden indblandet Jord. Østers

og Hjertemusling er Hovedemnet, ved Siden heraf Blaamusling og to Slags Strandsnegle. Disse Skaller er Maaltidsrester, ophobede paa selve Stedet, hvor man opholdt sig, undertiden, som i Mejlgaard-Dyngen, endnu liggende i de toppede Bunker, hvori de henkastedes efter Spisningen. Efterhaanden har Skallerne dannet Lag, og paa dem fortsatte man *at bo og leve*. Alt tyder nemlig paa, at man ligefrem boede paa Skaldyngen. Ikke blot findes mellem Skallerne alle Slags rørlige Levn efter Dagliglivet: andre Maaltidslevninger som Knogler af Vildt og Fisk, Redskaber, tabte eller kasserede, Spaaner og Splinter fra Flintarbejdet o. s. v. Men ogsaa Ildstederne ligger der endnu — simple, runde Smaalægninger af Sten med tydelige Baalspor — ja endog Grave er fundet (se S. 126). At da ogsaa Boligerne har staaet der, har al Rimelighed for sig, selv om endnu aldrig Resterne er fundet; Græstørvshytter eller Telte og Vindskærme af Skind, som disse Boliger vel har været, vil jo kun undtagelsesvis efterlade varige Spor.

Af Kystbopladser fra denne Tid, der ligesom Køkkenmøddingerne nu ligger paa tørt Land, men for hvilke Skaldyrene ingen Rolle har spillet, kendes ikke tilnærmelsesvis saa stort et Antal, hvad jo nok delvis skyldes, at de ikke opdages saa let som de skinnende hvide Skallag. De vigtigste af den Art Pladser ligger ved Brabrand Sø nær Aarhus, paa den lille Bakke Bloksbjerg i Ordrup Mose og paa Jära-Volden ved Limhamn i Skaane.

Anderledes tager Tingene sig ud i Syd-Danmark. Naturligvis har ogsaa her mangfoldige Steder ligget Køkkenmøddinger saavel som skalfri Kystbopladser; men de er nu havdækkede, og Skalmasserne, hvor saadanne har været, udvaskede. I Egne, hvor Forskellen mellem Nutids- og Stenalderskystlinien ikke er synderlig stor, hænder det, at opskyllede Oldsager fra disse undersøiske Pladser opsamles langs Kysten i stort Tal, saaledes ved Korsør og Skelskør Nor, Vordingborg, Møn og Stevns. Særlig gunstige Forhold skal til, for at en saadan Boplads skal kunne afdækkes; et Eksempel er den rige Vaalse Vig-Plads ved Falsters Nordkyst, der ved Vigens Inddæmning befriedes for et meterdybt Lag Havvand. Men paa Steder, hvor den gamle Kyst ligger dybere, fremkommer Sagerne kun, naar undersøiske Gravninger foretages, som ved Uddybning og Oprensning til Havneanlæg. Dette har været Tilfældet ved Svendborg og Marstal og ved Byerne i Bunden af en Række sydjyske Fjorde, Horsens, Kolding, Haderslev, Flensborg, Kiel. Ogsaa fra Københavns Frihavn er mange Oldsager opgravet.

Køkkenmøddingtidens Mennesker har imidlertid ikke udelukkende boet ved Kysterne. Har end største Delen af *Landets Indre* vel været lukket for dem, savner vi dog ikke Vidnesbyrd om, at de har slaaet sig ned i Afstand fra Kysten, ved Bredden af Indsøer, paa samme Maade

som Mullerupfolkene. Et Par af Tidens allerrigeste Fund, med Tusinder af Oldsager, fra Vester Ulslev og Godsted Moser i Syd-Laaland, er saadanne Indlandsfund. Andre, mindre, kendes baade fra Jylland, Fyn og Sjælland (Bodals Mosen; S. 115).

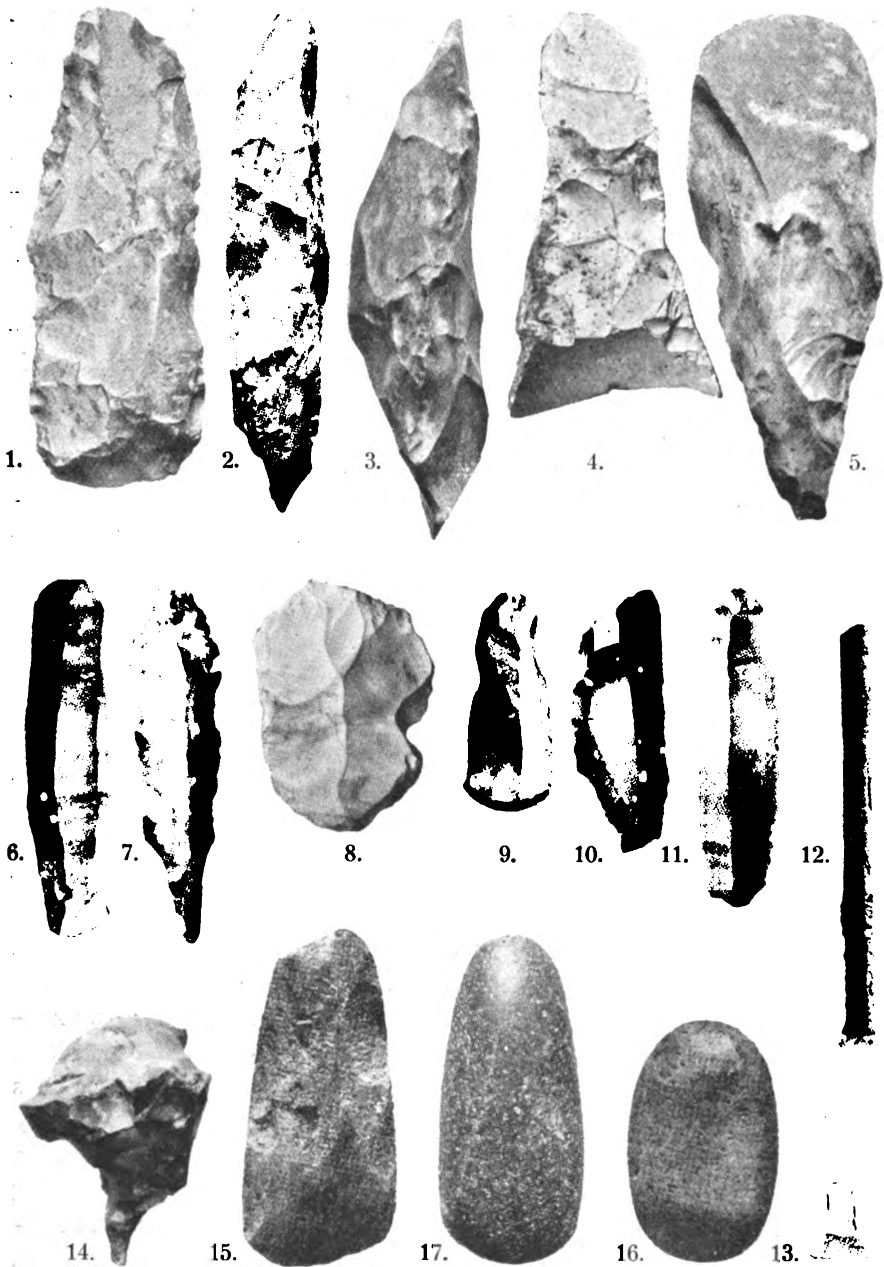
En Inddeling af Periodens Bopladser i ældre og yngre er ikke systematisk gennemforlig; dertil er der Tiden igennem for ringe Udvikling i Redskabstyperne. Noget lader sig dog sige gennem geologisk Bestemmelse af Aflejringslagene. Ad denne Vej kan fastslaas, at Brabrandfundet er det, der rækker længst tilbage; ogsaa Bloksbjerg- og Limhamnfundene tilhorer Periodens ældre Del. Naar undertiden Oldsagtyper fra den foregaaende eller den følgende Tid findes henholdsvis dybt eller højt i visse af Bopladslagene (se S. 115 og 127), er jo ogsaa det betegnende Træk.

Tidens *Dyreverden* er os velkendt gennem Bopladsernes Masser af Knogler. Overordentlig rig og broget som den er, har den dog, sammenlignet med Mulleruptiden, det betydelige Minus, at Storvildtets to Største forsvinder: Elsdyret er nu saa godt som uddødt, og Uroksen meget sjælden. Eneste Tamdyr var stadig Hunden.

Redskaber. Haandværk og Prydkunst.

Stofferne er nok de samme som i Mulleruptiden, men i deres Benyttelse er der kendelig Forskel. Mens Brugen af Hjortetak varer ved i omtrent samme Udstrækning som før, er Flinten gaaet stærkt frem paa Bekostning af Knoglematerialet. Ikke at *Flintarbejdet* egentlig er bleven finere, tværtimod; Dværgflinten er forsvunden. Men det er bleven langt almindeligere. Nu har vi den rigtige Tid for Flintøksens to ældste Hovedformer, Kærneøkse og Skivespalter; de hugges større end før, mere bestemt udformede — Skivespalteren ofte med udsvajede Æghjørner (T. V, 4) — og de fremstilles, særlig Skivespalteren, i stor Mængde. Den skarpe Flække er stadig uundværlig; man tilhugger dens Ende som Skrabeæg (Flækkeskraber) eller Borespids (Flækkebor), dens ene Kant som tyk Knivryg (Flækkekniv), eller man skærer med den uden videre som den er — alt i Hovedsagen som tidligere, dog efter en grovere Maalestok (T. V, 6-11) og i større Antal. Flintskiven tildannes ofte til Økse (Skivespalteren); sjældnere giver man den en Skrabeæg, men denne snart runde, snart aflange Skiveskraber (T. V, 8) er større og fladere end den lille, stejle Mullerupskraber, der efterhaanden gaar helt af Brug. Dværgflintens Afloser, Tværpilen (T. V, 13), findes i Tusindvis. Spidsoksen af Flint er ikke ualmindelig; af de ganske talrige, spidst tilhugne Flintstykker, der forekommer paa Bopladserne,

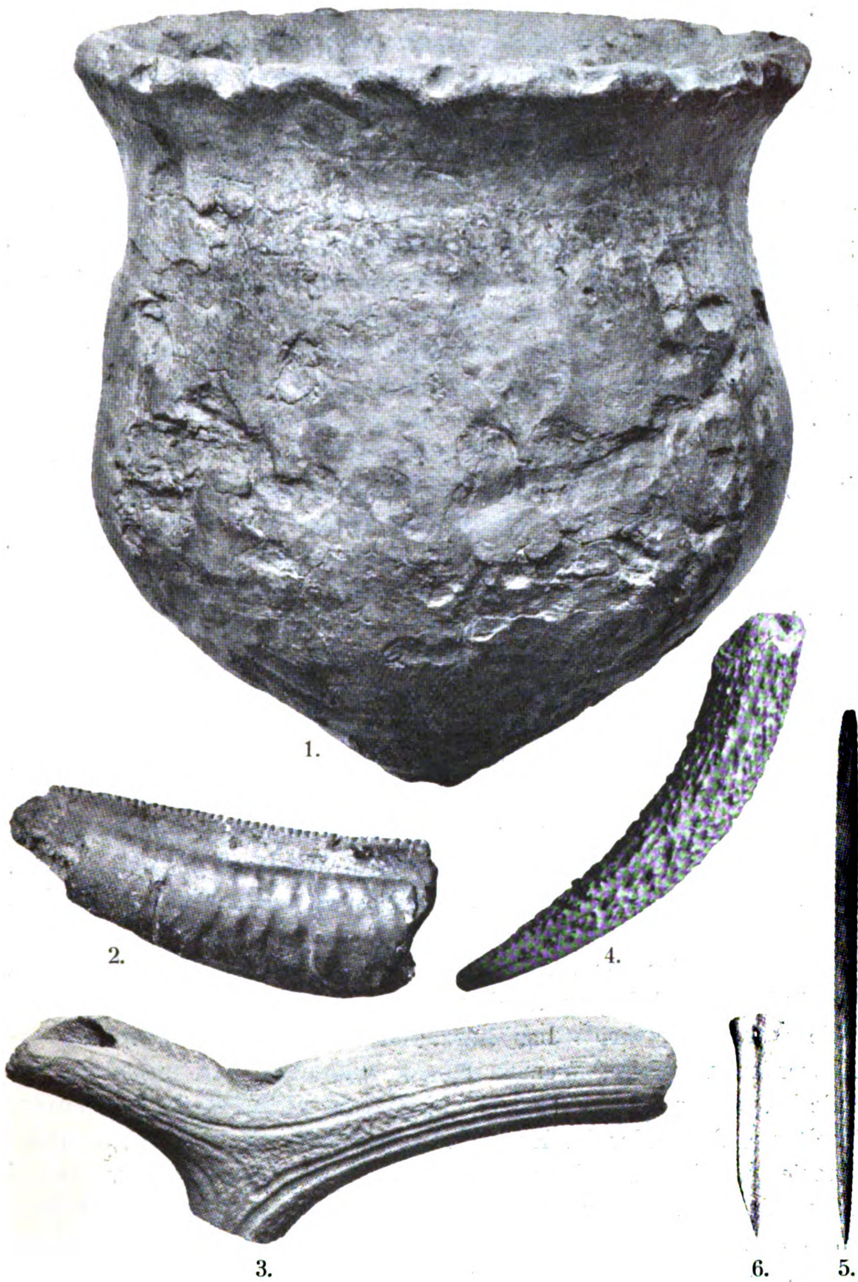
Tavle V.

1—3. Kærneøkser (1: Retøkse forfra, 2: Retøkse fra Siden, 3: Tværøkse fra Siden). 4. Skivespalter. 5. Spidsøkse. 6. Almindelig Flække. 7. Flækkebor. 8. Skiveskraber. 9. Flækkeskraber. 10. Flækkekniv. 11. Flækkesav. 12—13. Tværpil, skæftet og uskæftet. 14. Knudebor. 15. Tilhuggen, sleben Stenøkse. 16. Rullestensøkse. 17. Butnakket Stenøkse. — Alt $^1/_2$ St.

Køkkenmøddingtid.

Tavle VI.

1. Spidsbundet Lerkrukke. 2. Rundbundet Lerskaal. 3. Hjortetaksøkse. 4. Hjortetakslagstok. 5. Krondyrpren. 6. Raadyrpren. — Alt $^1/_3$ St.

Køkkenmøddingtid.

oftest tykke og tresidede, har sikkert de større været saadanne Spidsøkser, de mindre vel Bor.

Over for denne Flintrigdom træder *Benmaterialet* stærkt tilbage. Det bruges ganske vist. Man har ikke glemt, hvad for gode Odde og Prene der lader sig udspalte af Krondyrets og Raadyrets Lob, — et Særkende for Køkkenmøddingtidens Raadyrprene er, at Knoglens øvre Ledende bevares som Prenhoved (T. VI, 6) — og Redskaber som Albubensdolken, Skulderbladssleven og Hugtandskniven (S. 110) er alt for let og hurtigt gjort til at kunne gaa af Brug. Men alle de større eller mere kunstfærdige Benredskaber vil man forgæves eftersøge i Køkkenmøddingtiden. De gøres ikke mere, hverken de svære Økser med Skaftrør, de store Spidsvaaben, eller de omhyggelig tandede eller takkede Odde. Her er en ubestridelig Tilbagegang, vel baade i Arbejdslyst og teknisk Evne.

Ogsaa paa *Hjortetaksredskabernes* Omraade finder vi Forskel, omend mindre, paa før og nu. Det lange Hjortetakspidsvaaben synes at være bleven sjældnere. Af Hjortetaksøkserne er den ene af Mulleruptidens Hovedtyper, Øksen med udhulet Skærpeleje (T. III, 2,) forsvundet eller dog yderst sjælden. Hvorfor, er ikke let at sige. Har man gjort uheldige Erfaringer med Takhylstrets Sprængning ved Skærpets Bagtryk under Hugget? Eller har den skraa Æg været lettere at danne end Skærpehullet? Et nyt Træk ved Økserne er, at Skafthullet undertiden lægges gennem en afskaaren Sidegren (T. VI, 3). Den tidligere sjældne „Slagstok", en Sidegren af Kronhjorttakken med stumpt tilskaaren Spids, sikkert brugt som Hammer ved Flintarbejdet, er nu almindelig (T. VI, 4).

Til Tidens *Træsager* kender vi meget lidt. Kun Brabrandfundet giver her nogen Oplysning. Herfra kendes et Stykke af en Asketræsbue, et Kastetræ af Ahorn, af Hassel en Kølle og nogle Spidser, der kan være Tænder til Fiskeforke.

Ravet begynder saa smaat at dukke op som Smykkestof; om en egentlig Forarbejdning er der dog endnu ikke Tale.

To store Fremskridt har imidlertid Køkkenmøddingtidens Redskabsverden at opvise, Fremskridt, der skulde faa den mest vidtrækkende Betydning for Eftertiden, fordi de kom til at indlede Erobringen af helt nye Omraader for Haandværk og Kunst. Det ene er, at *andre Stenarter* end Flinten: Grønsten, Gnejs, Granit, Porfyr o. s. v., det vi med eet Ord kalder Bjergart, nu for Alvor inddrages i Kredsen af Redskabsstoffer. Allerede i Mulleruptiden forsøgte man vistnok at øve den Tilslibning, man kendte saa godt fra Hjortetaksøksernes Ægge, ogsaa paa Sten af blødere Beskaffenhed end Flint (se S. 110). Det fik dog ingen rigtig Art. Nu derimod sætter det ind. Ad to Veje er man aabenbart ført til en haandværksmæssig Behandling af Stenen. For

det første overføres simpelthen den fra Flinten tilvante Slagteknik paa de blødere Sten, skønt den for dem egentlig slet ikke passer. Kærneøkser og Skivespaltere hugges i Bjergart efter de kendte Flintformer og faar da ofte en skærpende Ægslibning; saadanne Stenøkser er sjældne i det egentlige Danmark (T. V, 15), almindelige derimod i Skaane („Limhamnøkser“ efter den kendte Boplads) og videre nordpaa, i Sverige og Norge, hvor Flinten er sparsom eller mangler. Men dernæst laa det lige for at bruge Strandens trinde, runde Rullesten; de var jo Økser med det samme, naar den ene Ende fik skraa Ægtilslibning. Den Slags „Rullestensøkser“ findes i Køkkenmøddingerne (T. V, 16), og fra dem har man taget Skridtet videre og tildannet de mindre gunstigt formede Sten, indtil de fik den ønskede trinde Form. Men at anvende Hugning over for Stenen, der jo ikke lader sig spalte paa samme Maade som Flint, er ikke heldigt, og det maa man snart have erfaret; vi ser nemlig en ny Teknik uddannes: *Prikhugningen* eller Knusningen. Den trinde, pølseformede Stenøkse, eller som den ogsaa kaldes *„den butnakkede Økse“* (T. V, 17), hvis Brugstid nok egentlig falder i den følgende Periode, men som dog kendes i fuldt udviklet Form allerede fra Køkkenmøddingtid, er dannet ved Afknusning, ikke Afspaltning, af den oprindelige Stens Ujævnheder og Fremspring; med en Flintknudes skarpe Spidser er Stenoverfladen prikhugget helt rundt, derefter afsleben og poleret. Een Gang skabt og fæstnet fastholdes denne særlige Stenteknik for Eftertiden, — den er det, som danner Grundlaget for den yngre Stenalders prægtige Stridsøkser og Køllehoveder, — og som Hjælpeteknik anvendes den paa Flinten selv, f. Eks. hvor indbuede Flader skal fremstilles (Skaftrender, Fastbindingshak), eller hvor, som ved Skaftlejer, kun et tyndt Lag skal fjernes, og en Hugning derfor let kan gaa for dybt. Til den butnakkede Økse eller, som Svenskerne kalder den, Trindøksen, kan baade den slebne Sten-Kærneøkse og Rullestensøksen (T. V, 15-16), snarest vel den sidste, have ført som Overgangsformer.

Det andet Fremskridt bestaar deri, at *de første Lerkar* viser sig: grove, tykvæggede, sletbrændte ganske vist, men de er der, og de er en stor Nyhed. At Mad og Vand nu kan koges, og Fødevarer bedre opbevares, er ingen ringe Ting; hertil kommer, at Lerkarrene, vel ikke i denne, men i hele den lange følgende Periode, bliver Feltet for en beundringsværdig Kunstudøvelse. Foreløbig er Talen dog kun om en ringe Begyndelse. Hovedformerne er to (T. VI, 1-2), en spidsbundet, ud- og indsvajet Krukke og en aflang, rundbundet, aaben Skaal. Fladbundede Kar er ukendte. Dette hænger sammen med den primitive Formning: naar Karrene fra Bunden opsnos spiralformet af smalle, over hinanden lagte Lerstrimler, som derefter ved Fingertryk sammen-

arbejdes til een sammenhængende, buet Karvæg, skabes herved kun jævn Overgang, ikke de skarpe Vinkler, som fordres for en bestemt afsat, flad Bund.

Endnu en Forskel mellem Mullerup- og Køkkenmøddingtid er det, naar Retøksen nu bruges lige saa almindeligt som Tværøksen (se S. 112). *Skæftningsmaaderne* kender vi ikke stort til. Kun Tværpilen er fundet skæftet (T. V, 12). Om Flintkærneøksen og om den butnakkede Stenøkse kan det vel antages, at Nakken har været frit udragende; Spidsøksen af Flint har derimod vist støttet den brede Nakke mod et Indsnit i Skafthovedet.

Spørges der om *Prydkunst*, bliver Svaret kort. Paa Ben og Horn Kryds- og Siksaklinier, groft indskaarne og uden Omhu, i Leret Fingermærker, Negleindtryk, Pindstik. Nu og da lidt Boreornamentik. Det er alt. Et Mindstemaal af Kunstudøvelse og en afgjort Tilbagegang fra Mulleruptiden.

5. Udblik over den ældre Stenalder.

Kulturtrin. Tid. Forhold til Udlandet.

En Jæger- og Fiskerbefolkning, ukendt med Kvægavl og Agerbrug, derfor uden Forhold til Jorden og fremmed for faste Bygdedannelser; i absolut Afhængighed derimod af Vildtbestanden og omstrejfende efter dennes vekslende Vandringer. Ingen varige Boliger, ej heller faste Gravbygninger. Opholdspladser og Færdselsveje langs Fjordkyster, Aaløb og Indsøer; intet Landnam endnu. En Væren i Landet altsaa, under skiftende Ophold, snarere end en paa fast Beboelse grundet Besiddelse. Det er i hastige Træk Billedet af Levevis og Kulturtrin i Danmark under den ældre Stenalder.

Vi maa regne med *lange Tidsrum*. Tilsammen kan vel Mullerup- og Køkkenmøddingtiden antages at spænde over henved 3000 Aar, fra 7—6000 til 4—3000 f. Kr. Trods sin i Hovedsagen ensartede Jæger- og Fiskerkultur har dog denne lange Periode ingenlunde været kulturelt stillestaaende. Forskelle mellem de to Kulturer, men ogsaa forbindende Træk har vi i det foregaaende peget paa. En nærmere Forstaaelse kan dog først vindes ved en Betragtning af Danmark paa *Baggrund af Udlandet*, Leddet i Forhold til Helheden.

Først Mullerupkulturen. Hvorfra er den kommet til os? Uvilkaarlig vil man søge mod Vesteuropa og særlig mod *Frankrig*, hvis Kultur Oldstenalderen igennem var rig og mangesidig som intet andet Lands, og hvorfra Indflydelse og Paavirkninger udgik som Straaler fra et

Centrum. Vi finder da ogsaa i et vist Afsnit af fransk Rensdyrtid en Kultur, hvori Ben og Horn spiller Hovedrollen som Stof, og hvis Redskabstyper og Ornamentik har en ikke ringe Lighed med Mulleruptidens; kun er denne Kultur langt ældre. Men Fund fra en Tid, der stemmer med Mullerups, og med Indhold, der typemæssigt viser en endnu nærmere Lighed, kendes fra *Nord- og Østtyskland* og fra de *sydlige Østersøprovinser*. Her er aabenbart Hjemlandet; „sydbaltisk" har man kaldt Mullerupkulturen. At da vistnok Oprindelsen i sidste Instans dog bliver at søge i Frankrig, er en Sag for sig. Gennem mange Smaafund kan Mullerupkulturens Spredning følges over Danmark fra Sydøst mod Nordvest; den naar paa sin Vandring baade Norge og Sverige og faar her et længere Efterliv.

Køkkenmøddingtidens Kulturomraade strækker sig sydpaa indtil Nordvesttyskland. Nordefter omfatter det Sydnorge og et godt Stykke af Syd- og Vestsverige; Nøstved- og Lilhultøkser (efter Findesteder ved Oslofjorden og i Bohuslen) kaldes her de talrige i Flintform og med Flintteknik hugne Stenøkser. Ogsaa for denne Tids Kultur kunde der være Grund til at søge Oprindelsen i Frankrig, hvor der findes Bopladser med ganske samme Redskabsformer. Da imidlertid saadanne Pladser mangler i de mellemliggende Lande, kan en direkte Forbindelse vanskelig hævdes. Spørgsmaalet melder sig da, om en Opstaaen ud fra hjemlige Forudsætninger kan være mulig. Her er vi ved et Hovedpunkt.

Hjemlig Udvikling.

At Køkkenmøddingkulturen i Danmark er Resultatet af en jævn Udvikling fra Mulleruptiden, foregaaet vel ikke uden Indskud og Impulser udefra (Pottemageriet), men dog saaledes, at en Indvandring af nye Folk ikke behøver at antages, er i Virkeligheden den Opfattelse, der stemmer bedst med alle kendte Forhold. Vel er der mellem de to Hovedkulturer i Danmarks ældre Stenalder store Forskelle; kun bør disse ikke ensidigt understreges. Der er, som det er vist under Omtalen af Overgangsperioden, mange Traade, som forbinder, og saa maa man for Resten erindre, at dansk Mulleruptid er ret mangelfuldt kendt, hovedsagelig gennem kun tre Indlandspladser; dens Kystbopladser, hvorover Havet nu skyller, unddrager sig ganske den Jævnføring med Køkkenmøddingtidens, der vel nok vilde give ny, værdifuld Oplysning. Indtil Mulleruptiden foreligger mere alsidig belyst, maa der derfor vises Tilbageholdenhed i de Slutninger, der drages fra Sammenligning. Naar f. Eks. mange Køkkenmøddinger har været Helaarsopholdssteder, medens Mulleruppladserne øjensynlig kun er Sommertids Jagtstationer,

var det jo fristende heri at se Tegn paa gradvis indtraadte fastere Befolkningsforhold med mindre hyppige Vandringer; men her er det, Sammenligningsstoffet svigter paa Mullerupsiden. At en saadan Udvikling skulde være foregaaet, vilde alene kunne paavises gennem Kendskab til de nu sunkne Kystbopladser.

Gravskik. Race.

Køkkenmøddingtidens Mennesker begravede deres døde *paa selve Bostedet* uden at bygge særlig Grav eller, saavidt vi ved, at medgive Sager af nogen Art; Liget nedlagdes i Affaldsdyngens Skalmasse. En saadan Skik, der muligvis, — vi ved endnu ikke nok herom —, har hersket ogsaa i Mulleruptiden, behøver ikke at være Udtryk for Ligegyldighed; den kan tværtimod være udsprunget af et nært Forhold: man har, som visse primitive Folk nu, ment at drage Fordel af at beholde de afdøde hos sig saa tæt som muligt. Herom kan dog kun gisnes.

Kun faa menneskelige Skeletdele kendes fra Sværdborg- og Mulleruppladserne, og for den følgende Periode staar Sagen ikke meget bedre; der er jo nok i nogle Køkkenmøddinger fundet Menneskeknogler fra Begravelserne, men som Regel meget ufuldstændige. Det eneste helt bevarede Skelet (af en Mand) stammer fra Kassemosedyngen. Man har paa Mulleruptidens Knogler ment at finde Bygningsejendommeligheder, der som ældgamle Levn skulde pege Aartusinder bagud mod visse af Mellemeuropas ældste *Menneskeracer*, men herom er ikke Enighed; heller ikke om, hvorvidt vor ældre Stenalders Mennesker har tilhørt den høje, langskallede Type, der ved Oldstenalderens Slutning var den fremherskende i Frankrig og større Dele af Vesteuropa, og som benævnes efter Lokaliteten Cro-Magnon i Dordogne. En ufuldstændig Hovedskal fra Stångenäs i Bohuslen, der af nogle anses for at stamme fra Mulleruptiden, menes at udvise Træk, som peger mod en centraleuropæisk Oldstenaldertype (Aurignac). Ogsaa dette er dog ganske usikkert. Om der i Danmarks ældre Stenalder har bestaaet den samme Blanding af kort- og langskallede Folk, som vi finder i den yngre Stenalder, og i saa Fald hvilken af de to Typer der herhjemme er ældst, endvidere, naar den sidst indkomne trængte ind, eller om muligvis allerede den tidligste Indvandrerbefolkning var blandet, — alle disse Spørgsmaal og flere, der trænger sig paa, og hvorom mange Teorier fremsættes, kan foreløbig aldeles ikke besvares.

ANDET AFSNIT.

DEN YNGRE STENALDER.

Med fuld Ret sætter man Skel mellem den ældre og den yngre Stenalder. En Række af hver for sig dybt indgribende Kulturfremskridt eller Kulturforskelle viser sig i Løbet af den Tid, der nu kommer, og forandrer efterhaanden Tilstandene totalt. Det, som sker, er en langsom Ændring af en lavere Samfundstilstand til en højere.

De tre grundlæggende Kulturnyheder, der kom til at betinge denne Omvæltning, og som alle bragtes til os gennem Kulturspredning udefra, var Kendskab til *Flintens Slibning,* til Agerbrug og til *Kvægavl.* Sleben fik Flintøksen højt forøget Virkekraft over for Skoven, der skulde ryddes; dyrket og tæmmet blev Jord og Dyr en uanet, fast virkende Hjælp i Tilværelseskampen. Tilsammen indledte disse Ting noget hidtil ukendt: Uafhængighed af Vildtet og Herredømme over den omgivende Natur.

En Befolknings Overgang fra et Kulturtrin til et andet maa altid foregaa langsomt. Selv om altsaa disse Kulturnyheder sætter ind i den yngre Stenalder saa tidligt, som vi kan se, de gør, — Flintslibningen straks ved Begyndelsen, Hvededyrkning og Faareavl i den ældre Dyssetid —, maa vi ikke tænke os den øjeblikkelige Virkning alt for stor. Gennem største Parten af den yngre Stenalders ca. 2000 Aar, tværs igennem al Uro, Indvandring og Racebrydning, har strakt sig en stille, gradvis Omformning af de vandrende Jæger- og Fiskerstammer til et bosiddende Bondefolk.

1. Overgangstid. Den spidsnakkede Økse.

Foreløbig opgav man ikke de gamle *Bopladser.* I adskillige Køkkenmøddinger, som f. Eks. Sølagerdyngen ved Frederiksværk, er iagttaget fortsat Beboelse til ned i Dyssetiden. Utvivlsomt har man ogsaa fastholdt den gamle *Gravskik;* men det siger sig selv, at saadanne

1. Spidsnakket Flintøkse. 2. Spidsvaaben af Flint. 3. Butnakket Stenøkse. 4. Stenkøllehoved. 5. Spidsvaaben af Kronhjorttak. 6—7. Hængesmykker af Rav. 8—9. Lerkar. — Alt $^1/_3$ St.

Yngre Stenalders Begyndelse.

enkle Jordgrave uden Stensætning eller Oldsager, hvor de ikke netop afdækkes i Forbindelse med Bopladsen, let maa unddrage sig Opmærksomhed eller Erkendelse, om de da overhovedet bevares. I Virkeligheden kendes ikke denne Tids Grave; vi finder dem simpelthen ikke. Det er et Forhold, som har gjort og stadig gør, at Overgangstiden er vanskelig at faa fat paa.

Kun ved at se paa *Redskaberne* kommer vi Udviklingen paa nærmere Hold. Vi finder da, at der ved Siden af nedarvede Former, der er i fortsat Brug, dukker nye op, fremkomne ved Omdannelse af de gamle, selv om denne Omdannelse ikke altid er gaaet for sig paa dansk Grund.

Den vigtigste Nyform finder vi inden for Flintredskaberne. Her optræder Tidens „Ledeform", den ofte statelige *spidsnakkede Vaabenøkse* (T. VII, 1), et tosidet Flintblad af spids-ovalt Tværsnit, med hvælvede Sider, buet Æg og, som Navnet siger, spidst udløbende Nakke. Det epokegørende ved denne nye Økse er, at den meget ofte er sleben, enten fuldstændigt eller kun ved Ægpartiet. Her har vi for første Gang i Danmark *Flintslibningen.* Nu skulde det synes naturligt, om den Opdagelse, at Flinten lod sig slibe, var gjort af Landets Beboere selv, der jo længe havde vidst at slibe baade Hjortetak og Bjergart. Men ser man nærmere til, maa man tvivle herom. Der kendes kun ganske faa delvis slebne Kærneøkser eller Skivespaltere; men de maatte vel findes i større Antal, dersom Slibningen var opstaaet herhjemme gennem Øvelse paa disse gængse Økseformer, der utvivlsomt var i almindelig Brug Overgangstiden igennem. Derimod optræder Flintslibningen, hvor den første Gang viser sig herhjemme, i nøje Forbindelse med en fremmed Økseform, just denne spidsnakkede, der vel er fremgaaet af den gamle Kærneøkse, men hvis Udvikling er foregaaet i Udlandet, ikke her. I Vesteuropa kan paavises gradvis Overgang fra Kærneøksen til den spidsnakkede Økse under begyndende Anvendelse af Slibning. Herfra synes saavel den ny Form som det ny tekniske Fremskridt at være indført til os.

Spørgsmaalene om, under hvilken Form et Folk i sin Vorden modtager Kulturnyheder udefra, er Centralproblemer i Forhistorien. To Hovedformer staar her over for hinanden: den hurtige *Masseindvandring* af fremmede Folkestammer og den rolige, langsomme *Kulturspredning,* denne sidste støttet mere eller mindre ved direkte Indførsel af Nysagerne. Overgangsformer mellem disse to Yderpunkter, altsaa Kulturoverføring i Forbindelse med gradvis Indsivning af fremmede Folkeelementer, kan naturligvis tænkes og har ogsaa sikkert fundet Sted. Til Afgørelse af disse vanskelige Spørgsmaal har Forskeren kun Oldsagerne at holde sig til. Findes disse — under bestemte Typer og

i særligt dannede Grave — kun i afgrænsede Dele af Landet, medens Naboegnene viser enten yngre Former eller helt andre, tør man herfra slutte til en Indvandring i den paagældende Landsdel. Et klassisk Eksempel er Enkeltgravene i Sydjylland (se S. 151). Viser sig derimod Oldsager og Gravformer straks fra Begyndelsen jævnt spredt over hele Landet, tyder dette nærmere paa fredelig Kulturmeddelelse; om denne foregaar i Forbindelse med Tilgang af ny Folk, maa der skønnes over med Hjælp i alt foreliggende, — tit kan det ikke afgøres. En aldeles selvstændig indre Fremvækst af en højere Kultur, uden Paavirkning fra Omverdenen, har i vort Lands Oldtid ikke fundet Sted i større Omfang.

Den ny, spidsnakkede Økse er i sin ældste, tosidede Form nogenlunde jævnt udbredt over hele Danmark. Der er ingen Grund til at tale om en Indvandring i Forbindelse med den og Flintslibningen. Disse Nyheder er Udtryk for, hvad man kunde kalde en Kulturbølge, der fra Vest mod Øst er draget hen over Landet. Af saadanne Strømninger fra Vest med betydningsfulde Kulturfrembringelser i Følge og mulig ogsaa nyt Folk kan vi op gennem den yngre Stenalder paavise flere. Naar vi nu finder, at de yngre, tre- og firesidede Former af den spidsnakkede Økse saa godt som mangler i Jylland, medens de findes paa Sjælland og er hyppige i Skaane, maa dette forstaas saaledes, at denne Økseforms Udvikling i Jylland er bleven afbrudt af den næstfølgende vestlige Kulturbølge, som bl. a. medbragte en ny Økse, den tyndnakkede; mod Øst derimod, og mest i Skaane, hvorhen den ny Strømning naaede sidst, har den gamle Økseform haft Tid at udvikle sig, inden den fortrængtes af den ny. Men dette betyder, at Overgangsperioden har varet længere i Øst- end i Vestdanmark. Hermed stemmer det, at skaanske Bopladsfund viser en sejg Fastholden ved Køkkenmøddingkulturen.

Helt kort har denne Overgangstid næppe været. Man er undertiden tilbøjelig til at hæfte sig ved den spidsnakkede Økses Faatallighed — Antallet er i Virkeligheden forsvindende sammenlignet med de efterfølgende Hovedformers Tusinder; — men man glemmer da, at denne Økse først og fremmest har været et Vaaben. De egentlige Arbejdsredskaber var stadig Køkkenmøddingtidens gamle Økseformer, af hvilke særlig Skivespalteren, der jo er en praktisk og nemt gjort lille Økse, vedblev at leve et godt Stykke ned i den yngre Stenalder; Bevis herfor leverer saavel et Fund fra Havnelev i Stevns, med Sammenblanding i een Lergrube af Skivespaltere og tyndnakkede Flintøkser, som visse Eksemplarer blandt Skivespalterne, der er dannet af slebne, tyndnakkede Flintøkser. Den fulde Virkning af den ny, tekniske Opdagelse, som Flintslibningen var, har man saaledes næppe

erfaret før i den følgende Tid med dens slebne, tyndnakkede Økse, der anvendtes til saavel Vaaben som Værktøj.

Baade i Flint og Sten var Haandværkerdygtigheden voksende. Den trinde Grønstensøkse (T. VII, 3) gav man ved Nakken ofte en plan Slagflade, og Redskabet blev da et dobbelt, Økse foran, Hammer bagtil; men undertiden opgaves Øksen helt til Fordel for Hammeren, og den gamle Økseæg blev en flad, stump Skafttap i et nyt Slagvaaben, hvis Hammerflade (den gamle Øksenakke) udformedes til en rundt hvælvet Knap. Den saaledes dannede *Stridskølle* (T. VII, 4) er en særlig dansk Form, ukendt i Udlandet. Den er et godt Eksempel paa Formforvandling, og endda blev man ikke staaende herved, men eksperimenterede i den følgende Tid videre frem til en tredie, helt ny Vaabenform (T. IX, 3), en Stridsøkse, der dog vistnok nærmere hører hjemme i den følgende Tid.

Det gamle *Spidsvaaben* formedes stadig i svær Kronhjorttak (T. VII, 5), og i Flint var det saa langt fra at være glemt, at man tværtimod her oparbejdede det til omtrent samme Størrelse (T. VII, 2).

Ogsaa *Pottemageriet* var i Fremgang. Den primitive Strimmelteknik (S. 123) opgaves, og Formpinden kom i Brug; Karrene gjordes nu bedre, mindre tykvæggede, forneden viser sig de første smaa Standflader. Den vigtigste Nyhed paa dette Omraade er dog den, at Leret begynder at trække Prydkunsten til sig, bort fra dens gamle Felt, Knoglen og Takken — Stoffer, der jo, som Tiden gaar, træder stadig mere tilbage for Flinten. I Leret ser vi nu Spiren til den yngre Stenalders særprægede, senere saa rigt udfoldede Ornamentik. Som ofte paa dette Omraade er Begyndelsen rent mekanisk, udsprunget af selve Haandværkets Fremgangsmaade: naar Karret stod nyformet i det vaade Ler, ombandtes det under Mundingen med en tvundet Snor for bedre at holde sammen; ved Brændingen fæstnedes Snoreindtrykket, og Ornamentet var skabt — for saa efterhaanden at blive opdaget og værdsat. Af saadanne „Snorebægre“ (T. VII, 9), de fleste endnu med rund Bund, kendes kun faa, men de spredte Findesteder (Bornholm, Nordsjælland, Randersegnen) viser, at vi her har at gøre med en for hele Landet fælles Begyndelse.

Snoreindtryk og Pindstik er vor første Lerkarornamentik, betinget af Lerets Blødhed. Det Stof, der skal prydes, bestemmer selv til en vis Grad Prydkunstens Art; i Ler ridser man ikke med Flintspids — den sætter for magert et Spor — og paa Ben og Hjortetak finder man ikke paa at indskære Snoreindtryk. Det Mønster, man dannede i Leret med Snor og Pind, var til at begynde med kun de simple og, som vi saa, mekanisk fremkomne, omløbende Linier. Men snart fik man Øje for et andet: *Frynsen*. Som det nemlig ses paa en lille Stenalderfigur

fra Alandsøerne, holdt man af at pynte Dragten med paahæftede Frynsestumper; skulde nu Ler, Rav eller Hjortetak pyntes paa samme Maade, blev Frynsen til et bestemt udformet Motiv: en vandret Linie med korte Hængestreger. Baade fra Lerkar og særlig fra flade Hængesmykker af Rav (T. VII, 6-7) kendes dette Frynsemotiv, og et stort, desværre sønderbrudt Hjortetakspidsvaaben fra Buddinge ved København er helt oversaaet dermed (T. VII, 5).

At den samme Kulturbølge, der bragte os den spidsnakkede Økse, ogsaa har medført Kornsorter og Husdyr, er troligt nok, om det end ikke direkte kan bevises. Men de ældste Vidnesbyrd, vi kender, Hvedeaftrykkene i Lerkar og Faareknogler fra Bopladser, stammer fra den følgende Periode, Dyssetiden.

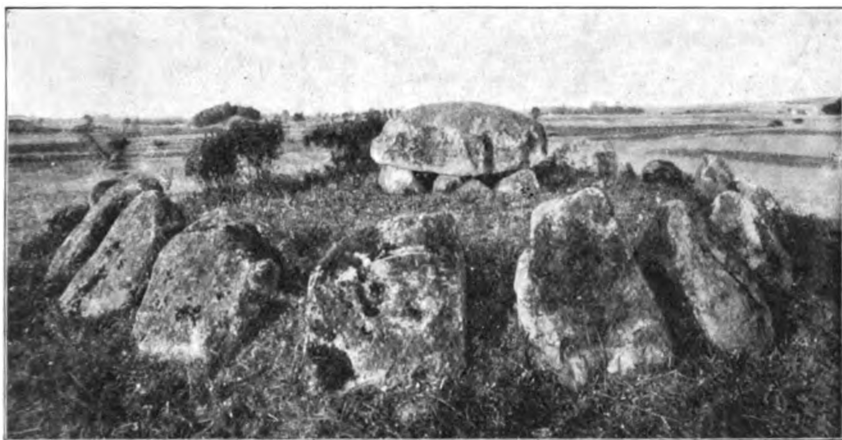
2. De ældste Stengrave. Den tyndnakkede Økse.

Omsider oprandt den Tid, da de store Kulturnyheder optoges af Befolkningen og slog Rod. Hvad der for os mest afmærker Forskellen mellem før og nu, er den ændrede *Gravform*. Ikke blot Gravkamre men Gravmindesmærker bygges nu for den døde, der før altid blot jordedes. Et smalt, men mere end mandslangt Kammer (T. VIII, 1), sat af fire svære, lige høje Sten og støttet af en lavt opkastet Jordhøj, krones med en toppet, vidt om synlig Dæksten; i Kreds om Højens Fod opstilles Kampesten. Det er den ældste *Runddysse*. Samme Gravform er i Virkeligheden *Langdyssen*, kun at her en og samme stenhegnede Høj omslutter to eller flere Kamre; naar disse anbringes i Række, bliver Jordhøjen aflang, og dermed det hele Mindesmærke anseligere, med store, statelige Randsten. I Kamrene gravlægges de døde, hvilende paa et Bundlag af knust Flint og udstyret for Livet hinsides med Flintøkse, Lerkar og Smykker.

Ikke alle disse tidlige Dyssekamre har den lange, smalle Form; nogle — men de er næppe de ældste — er mere korte og brede. Undertiden er den ene Endesten valgt noget lavere end de øvrige Vægsten, hvorved der skabes en snæver Adgang til Kamret, et Træk, man kunde fristes til at tolke som Middel til Muliggørelse af det Samkvem med den døde, hvortil man var vant, og som jo den gamle Boplads-Jordgrav ikke havde hindret. At Meningen imidlertid har været en anden, nemlig at gore Kamret tilgængeligt for gentagne Gravlægninger, bevises af et Fund fra Vig i Odsherred, hvor et saadant Kammer, et af de lange smalle, viste sig at indeholde Skeletdele af seks Personer; ogsaa disse Kamres „Gravgods", d. v. s. de medgivne Dødsgaver, tyder undertiden paa Flerbegravelse. De smalle og helt lukkede Kamre har

derimod muligvis været Enkeltgrave; de vilde i saa Fald vidne om, at Befolkningen, selv hvor den begyndte at bygge Stengrave, dog ikke dermed straks og ubetinget antog Fællesgravskikken.

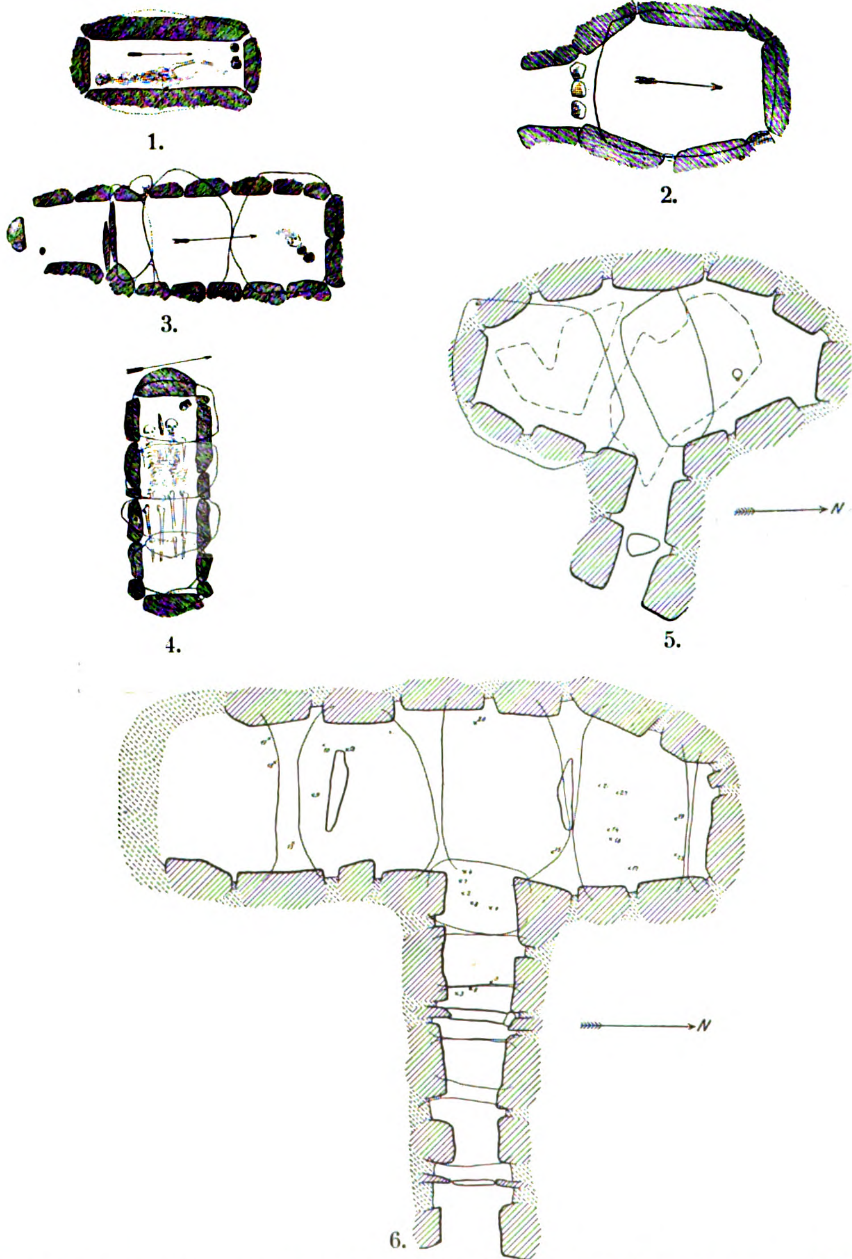
En saadan Forandring i Gravskikken, vidnende om en helt forskellig Art Omhu for de døde og om helt andre Forestillinger om Livet efter Døden, er kun tænkelig ved *Indflydelse udefra.* Et Blik ud over Landets Grænser vil da ogsaa overtyde om, at Dyssen som Gravform

Runddysse ved Vilsted, Midtsjælland.
Fotografi.

har et vældigt Udbredelsesomraade. Den er velkendt saa fjernt som i Orienten (Persien, Kaukasuslandene, Palæstina, Ægypten), og vi kan følge den langs Middelhavets Kyster (Nordafrika) over Spanien, Frankrig, Storbritannien, Holland til Nordtyskland, Danmark og Sydskandinavien. Derimod er den ukendt i Centraleuropa. Fra Middelhavet ad den vestlige Kystvej maa Dyssen og de med den samhørende Oldsagformer være kommen til os; en selvstændig Opstaaen herhjemme er udelukket: Dyssen optræder i sin ældste Form fuldt færdig, ingen Mellemled kendes mellem den og den gamle Jordgrav. Naar paa den anden Side denne ældste Dysse ikke er knyttet til nogen bestemt Landsdel, men findes jævnt fordelt, om end kun i ringe Tal, over spredtliggende Omraader (Slesvig, Nordjylland, Sjælland), maa dette betyde, at en sluttet Folkevandring ikke har fundet Sted. Det maa antages, at den ny Gravform har været baaret frem til os af en rolig, men uimodstaaelig *Kulturbølge,* hvis Udspring er at søge i Orienten. At i Forbindelse med denne Kulturstrøm en gradvis Optagelse af

Tavle VIII.

1. Ældre Dyssekammer (Ølstykke, Sjælland). 2. Yngre Dyssekammer (Hørby, Sjælland). 3. Ældre Gravkiste (Mønsted, Jylland). 4. Yngre Gravkiste (Frihedslund, Sjælland). 5. Ældre Jættestue (Mejls, Jylland). 6. Yngre Jættestue (Slotsbjergby, Sjælland). — Alt $^{1}/_{100}$ St.

Yngre Stenalder: Stengravsfolkets Gravtyper. Grundplaner.

ny Folk kan have fundet Sted, skal vel ikke benægtes, men en saadan Antagelse er unødig.

Indkommen med Dysseformen og nøje samhørende med den er en lille Gruppe Oldsager, deriblandt først og fremmest Tidens Kendemærke, *den tyndnakkede Flintøkse* (T. IX, 1). Den er et tyndt, firsidet, jævnbredt Økseblad med let hvælvede Bredsider og tyndt udløbende, ofte skarphugget Nakke. Formet som den er med den yngre Stenalders udprægede Sans for Symmetri og meget ofte fuldt sleben over-

Langdyssen »Troldkirken« ved Limfjorden, Øst for Nibe. Fotografi.

alt, har den, hvor den naar op i betydeligere Størrelser, — den kan nærme sig ½ m's Længde —, været et pragtfuldt Vaaben; at den dog tillige er Tidens almindelige Arbejdsøkse, viser de mange tarveligere og ved Brug afkortede Eksemplarer. Det tyndnakkede Økseblad har ligesom det spidsnakkede været *skæftet* med frit udragende Nakke og ikke vinkelret, men med en ringe Hældning mod Skaftet; dette ved vi fra mosefundne Skafter til begge Økseformer (se T. IX, 2).

Pottemageriet faar ved Dyssekulturen et betydeligt Skub fremad. Tre ny Karformer kan man pege paa som typiske for Dyssetiden: et aabent, rundbuget Bæger, en lille Flaske med rund eller kantet Bug og med en karakteristisk flad Krave om Halsen og en Krukke eller stor Flaske med høj, bred Hals (T. IX, 8-11). Man er nu naaet til: tydeligt at kunne adskille et Lerkars Over- og Underdel; bestemt at kunne forme en, om end lille, Bundflade; at kunne paasætte Ører, endnu ikke rigtige Hanke, kun gennemhullede Knopper til Bæresnore. Den til Leret knyttede Prydkunst skifter gennem de ny Paavirkninger i nogen Grad Udseende. Pindstik og Snoreindtryk benyttes nu mindre end i Tiden forud; det indskaarne Frynseornament bliver derimod almindeligt paa Karunderdelen og viser en lodret Afstribning, som,

hvor den udføres med paalagte, ophøjede Lerstrimler, i høj Grad minder om og vist ogsaa i sin Grund gaar tilbage til Bærenettet (se T. IX, 10). Fra Leret overføres undertiden disse Ornamenter til Stenen; de kan findes paa Køllehoveder (T. IX, 5).

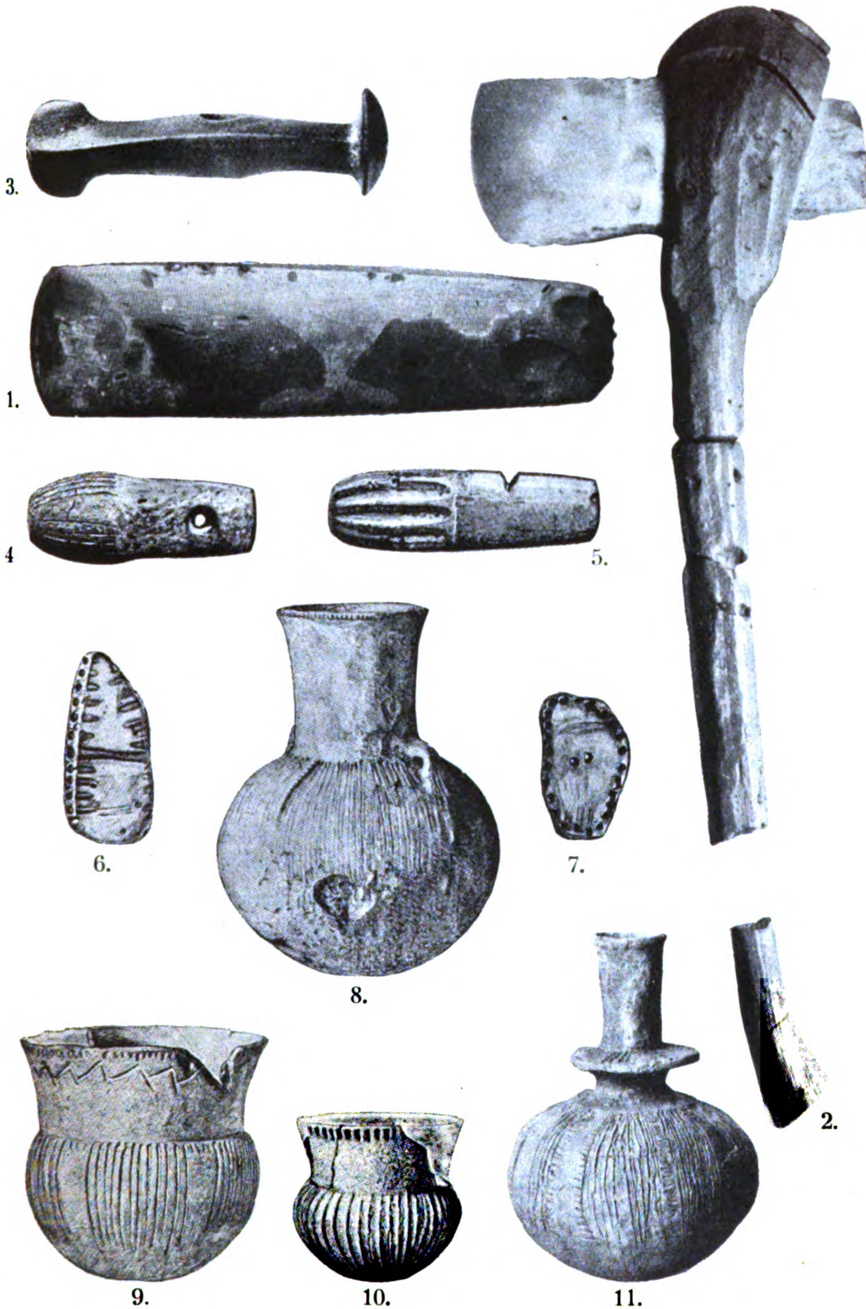
Rav er nu almindeligt. Store nordjyske Mosefund med Tusinder af Ring- og Rørperler foruden større, mere eller mindre raat formede Stykker tyder paa, at den *Ravhandel*, der senere skulde faa en saa stor kulturel Betydning, allerede nu har taget sin Begyndelse. Fra Dyssekamrene kendes store, flade Ravstykker, pyntede med Borehuller, hvori man lagde Harpiks for at frembringe Farvespil. At i det hele taget Huller langs en Rand er et fremhævende og pynteligt Ornament, har man haft Øje for baade ved Rav og Ler.

Disse Økser, Lerkar og Ravsmykker er, hvad der findes nedlagt i de ældste Dyssekamre. At dog Befolkningen ikke med eet Slag gik over til den ny Gravform, er vel egentlig en Selvfølge, men det er altid godt at kunne pege paa Beviserne. Naar typiske „Dyssesager“, som de ovenfor beskrevne, enkelte Gange er optagne af *simple Jordgrave*, viser dette, at man, selv efter Optagelsen af de ny Redskabsformer, dog ikke alle Steder opgav den gamle Begravelsesmaade, og det maa paa Grund af den før omtalte Vanskelighed ved nu til Dags at opdage de stenløse Jordgrave anses for endogsaa meget sandsynligt, at adskillige blandt de Hundreder af enkeltfundne tyndnakkede Flintøkser, der nu ligger i vore Museer, stammer fra saadanne Grave. Andre spredte Fund af Jordgrave Landet over synes at vise, at denne gamle Gravskik har holdt sig sejgt langt ned i den yngre Stenalder jævnsides de mere kendte Gravformer.

Uden for Kredsen af „Dyssesager“, blandt de hjemlige Redskabsformer, der ikke fulgte den døde i Stengraven, er der Grund til at pege paa den T. IX, 3 afbildede *Stridsøkse*. Den er, som Mellemformer viser, bleven til ved en jævn Omdannelse af Køllehovedet T. VII, 4: Skafttappen er udvidet til en Æg og et Skafthul indboret, medens det knapformede Hammerhoved er bibeholdt som Øksens Nakke. Altsaa en rent hjemlig Udvikling. Nu findes imidlertid udbredt i Mellemeuropa den samme Økseform, men i Kobber; en enkelt saadan Kobberøkse er fundet i Skaane. Hvorledes forstaa dette? Vi kommer her ind paa et Grundforhold af Vigtighed for Forstaaelsen af ikke blot den danske, men den hele europæiske Kulturudvikling i Oldtiden.

Under største Delen af det Tidsrum, der i Danmark udfyldes af den yngre Stenalder, var Kobber og Bronze kendt og anvendt som Redskabsstof i Syd- og Mellemeuropa. Fra Syd trænger *Metalkulturen* langsomt frem og møder paa sin Vej ud over Nordeuropa udviklede Stenalderkulturer med egne, allerede udformede Redskabstyper. Gan-

Tavle IX.

1. Tyndnakket Flintøkse. 2. Skæftet tyndnakket Flintøkse. 3. Stridsøkse af Sten. 4—5. Køllehoveder af Sten. 6—7. Ravsmykker. 8—11. Lerkar (bred Flaske, Krukke, Bæger, Kraveflaske). — Alt 1/4 St.

Yngre Stenalder: Ældre Dyssetid.

ske naturligt opstaar da en gensidig Paavirkning. Metalformerne øver Indflydelse paa Stenformerne og omvendt. Det er imidlertid ingenlunde let i de enkelte Tilfælde at afgøre, hvad der er Originaltype og hvad Efterligning. Vistnok har Metalkulturen som den overlegne og den i det lange Løb sejrende i Almindelighed paatrykt Stenkulturen sit Stempel; men paa den anden Side, hvor et Stenredskab som Type har dybe Rødder, eller en egen paaviselig Udvikling inden for den paagældende Stenalderkultur, maa det bedst antages, at den tilsvarende Metalform er Efterligningen, ikke Forbilledet. Saaledes for denne Dyssetidens danske Stridsøkse (T. IX, 3), der over Stridskøllen og Trindøksen kan føres tilbage til Køkkenmøddingtidens primitive Rullestensøkse, og saaledes ogsaa for „Dolkstaven" i Flint (se S. 161), den sidste Udløber af det i Nordens Stenalderkultur ældgamle Spidsvaaben. De hertil svarende Kobberredskaber kan betragtes som Eksempler paa *Stenformer i Metal.*

Langt hyppigere er dog *Metalformer i Sten.* Den udviklede yngre Stenalders Hovedtyper baade i Bjergart og Flint, saavel Stridsøkserne som den tyknakkede Økse og de berømte Dolke med Blad og Fæste, er utvivlsomt dannet efter Metalforbilleder. Det samme maa gælde Dyssetidens Flintøkse, den tyndnakkede, selv om der mellem den og den ældre, spidsnakkede Økse — særlig i Skaane, hvor denne sidste holdt sig længst, — kan paavises mangt et Eksempel paa Mellemform. Kobberøkseblade baade af tynd- og tyknakket Form er vidt udbredt syd- og vestpaa, og adskillige af disse tidlige Kobbersager er fundet ogsaa her i Landet. Kunde der tidligere tvistes om disse Sagers Tidsstilling i Forhold til dansk Stenalder, da de nemlig hidtil bestandig fremkom enkeltvis, uden Forbindelse med Stensager, maa enhver Tvivl ophøre, efter at der nylig ved Horsens er gjort et Fund af Økseblade og andre Sager af Kobber, der samlede var nedlagt i et Lerkar af karakteristisk Dyssetidsform. Gennem dette vigtige Fund er leveret et uanfægteligt Bevis for, at Hovedparten af Danmarks yngre Stenalder falder efter den Tid, da man sydpaa havde taget Kobberet i Brug.

3. Stengravsfolkets Blomstring. Fællesgravene: Stordysser og Jættestuer. Enkeltgravsfolkets Indvandring. Den tyknakkede Økse.

Ved Udtrykket „Stengravsfolket" maa, som vi har set, ikke forstaas et indvandret Erobrerfolk, der gennem Underkuelse eller Forjagelse af de gamle Stammer gjorde sig til Herrer i Landet. Kendsgerningerne støtter ikke en saadan Opfattelse. Denne Benævnelse kan bruges og er berettiget, fordi Stengravene efterhaanden bliver saa overordentlig

fremtrædende i Tidens Kulturbillede; men det Folk, den betegner, er aabenbart de direkte Efterkommere af Køkkenmøddingtidens Mennesker, der langsomt i Aarhundredernes Løb — og maaske under gradvis Opblanding med Fremmedfolk — modtog en ny Kultur.

Dette Stengravsfolk gik nu en rig Blomstring i Møde under stadig og frugtbar Paavirkning fra den samme vestlige og sydvestlige Kant, hvorfra de første Dysser kom. Udviklingen kan følges i Stort som i Smaat.

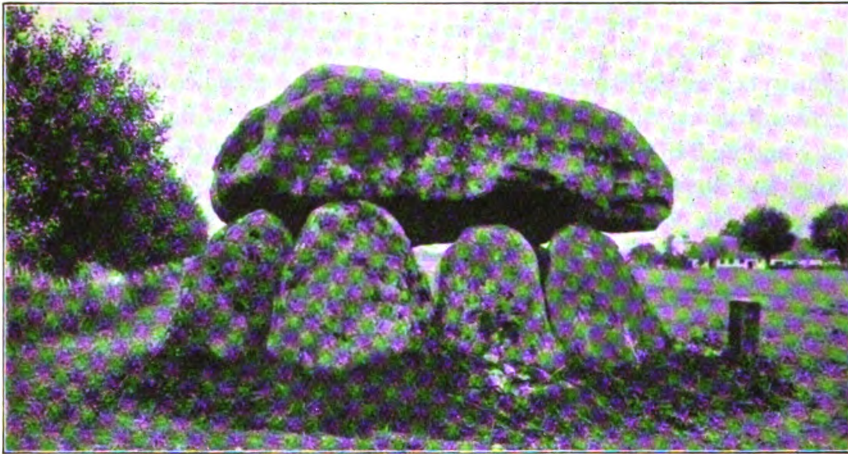
Fællesgravene.

Dyssekamret gøres større og bliver efterhaanden ganske anseligt. At Dysserne nu gennemgaaende er Fællesgrave, kan anses for sikkert og bevises i mange Tilfælde af Fund, der omfatter et rigere Gravudstyr og ikke sjældent Rester af flere Lig, indtil en halv Snes. Maaden at udvide Kamret paa var at bryde Langsiderne under en stump Vinkel. Allerede ved de ældre Dysser havde man undertiden dannet Langsiden af to Sten; ved nu at sætte Stenene i Vinkel, i den ene Langside eller i begge, fik man et rummeligere, mangekantet Kammer, fem- eller sekssidet, som, hvor det kneb med Storsten, maatte dækkes af to Overliggere. Den lavere Endesten i det gamle Dyssekammer gjordes endnu lavere, — man skulde oftere i Kamret nu —, og endte med at blive en let overskridelig Tærskelsten; foran den, oftest i Syd eller Øst, byggedes af mindre Sten en kort Gang (se T. VIII, 2). En jordfri Pakning af knust Flint omkring Bærestenene gav den fornødne Elasticitet mod Trykket fra Jordhøjen udenfor, et Tryk, der jo ved de skiftende Frostudvidelser maatte blive ustadigt; der ligger Omtanke i Dyssernes Struktur, et velberegnet Samspil mellem Højens og Dækstenens modgaaende Pres; — i de Kamre, hvis Dæksten nu mangler, hælder derfor Bærestenene ofte stærkt indad.

Disse Stengrave, *Stordysserne,* ensomt fritliggende eller endnu omgivne af deres Fodstens Krans eller Ramme, er vore stolteste Oldtidsminder. Deres Størrelse kan være ganske betydelig. Kamret bliver i Tværmaal og i Højde over 2 m, dertil kommer Dækstenen, der naar en lignende Højde og mere end den dobbelte Bredde. Jordhøjens Omfang er stærkt skiftende. Runddyssens Tværmaal ligger mellem 10 og 20 m, Langdyssens sædvanlige Maal er 8—12 m's Bredde, 20—40 m's Længde; men den kan blive endnu meget længere; 50—60 m er ikke sjældent. Undertiden er Længden rent ud imponerende; et Par af de største Langdysser maaler ca. 165 m.

De danske Dysser findes udbredt i Slesvig, op gennem Østjylland, i Vendsyssel og Hanherrederne, men ganske særlig paa Øerne. Deres Tal er anslaaet til over 4000, men store Mængder er jo sløjfet i Ti-

dens Løb; det oprindelige Antal har været langt større. Det sekssidede Dyssekammer er almindeligere i Østdanmark end i Jylland. Eksempler paa smukke, velbevarede Runddysser med svære Randsten kan ses paa Knebel Mark, Mols, og ved Vilsted i Midtsjælland (se S. 133); bekendte store Langdysser ligger i Varnæs Skov ved Aabenraa, paa Højdedraget ved Limfjorden Øst for Nibe („Troldkirken" se S. 135), ved Fanefjord paa Møn („Grønjægers Høj") og flere Steder paa Sjælland (Gyrstinge

Dyssekammer ved Flintinge, Østlaaland.
Fotografi.

Sø, Gunderslevholm, Jægerspris), Langeland („Kong Humbles Grav") og Østlaaland. I Skaane derimod er Langdysseformen yderst sjælden.

Ved Siden af Dyssen og samtidig med den viser sig imidlertid en anden Form for Stengrav, større og i end mere udpræget Grad en Fællesgrav. Det er *Jættestuen*. Denne store Stengrav bestaar i sin simpleste Form af et aflangt Kammer, ovalt eller firsidet, sat som ved Dyssen af svære Vægsten med en Fladside indad og overdækket med en Rad af tværlagte Dæksten; fra den ene Langsides Midte udgaar en paa samme Vis overdækket, noget lavere Gang (se T. VIII, 6). Som Regel er Kamret lagt i NØ—SV med Gangen udgaaende mod SØ. Kammer og Gang indesluttes helt i en stor flad, ofte stenkranset Jordhøj, i hvis Fod Gangen udmunder. De aabne Rum forneden og foroven mellem Bærestenene stoppes med et „Murværk" af opstablede, kløvede Fliser, undertiden ogsaa med Birkebark, og udenom lægges, som ved Dyssen, en svær, jordfri Flintpakning. Kamrets Længde er sædvanlig 4—7 m, men kan naa op til 10 m og ved de allerstørste Stuer, som ved Pederstrup paa Laaland og Græse ved Frederikssund, endog til over 12 m.

Dets Bredde er oftest 1½—2 m, Højden skifter fra 1 til 2 m. Gangen er sjældent over 1 m høj, dens Længde veksler efter Stuens Beliggenhed i Højen, men er dog som Regel mindre end Kamrets.

Det regelmæssige Skema for en Jættestue er dog ingenlunde altid fulgt; ikke blot mindre Afvigelser findes, som naar Kamret indsnævres ved Midten eller i Nordenden, eller naar Gangen udgaar skævt for Kamrets Midte; men ogsaa Udvidelser og Dobbeltanlæg forekommer.

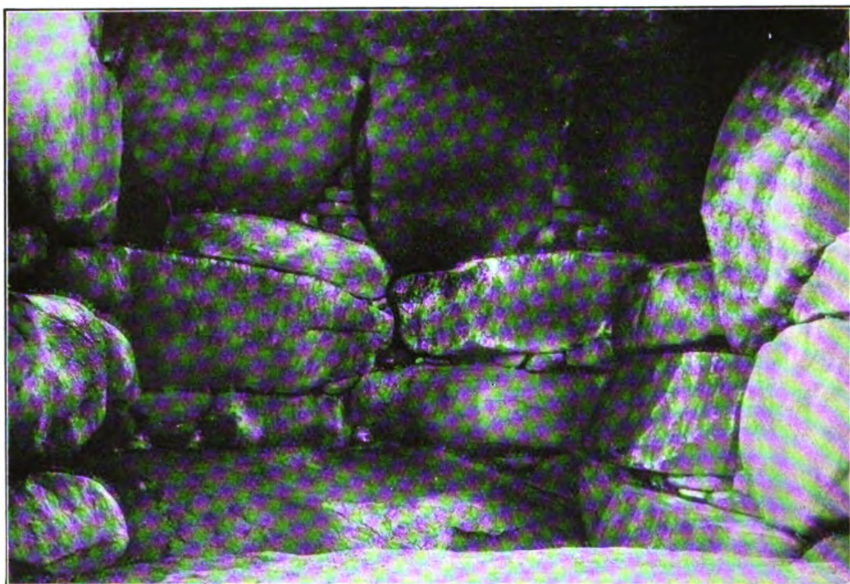
Jættestue ved Rykkerup, Østlaaland.
Fotografi.

Ikke saa sjældent, navnlig i Jylland og allerede ved de ældre Jættestuer, findes et mindre Side- eller Bikammer — ikke tilføjet, men bygget under eet med hele Stuen, — og samme Høj kan undertiden omslutte to Jættestuer; saadanne Dobbeltstuer er almindeligere i Østdanmark (Klekkendehøj paa Møn, Stenstrup i Odsherred) end i Jylland (Snæbum ved Hobro). En tredobbelt Jættestue som den ved Alstrup i Nordjylland er et Særsyn.

At opføre en Jættestue var et helt Byggeforetagende, i Virkeligheden det største, vor Oldtids Mennesker nogen Tid har indladt sig paa. En ikke ringe Omtanke udvistes for at overvinde Vanskeligheder og gøre Bygningen solid: ved over Bærestenene at indskyde et Lag af indragende, liggende Blokke opnaaede man paa een Gang at højne Kamret og at kunne nøjes med Dæksten af mindre Længde; ved med en

Tværoverligger at forene de to ved Gangens Indermunding staaende Hjørnesten og saa lade denne Overligger modtage de midterste Dækstenskabte man for de to udsatte Hjørnesten et heldigt og velberegnet Modtryk. Stenkløvning har man magtet særdeles vel; ikke blot er Gulvlægningens Fliser og Væggenes Tættesten, men undertiden selve Bærestenene afkløvet.

Jættestuerne er Massegrave, benyttede gennem lang Tid. Vil man

Det Indre af en Jættestues Kammer. Fra en af Stuerne i Dobbeltanlæget »Troldhøj« ved Stenstrup i Odsherred.
Fotografi.

betegne Dysserne som *Familiegrave*, kan man kalde Jættestuerne *Slægtsgravsteder*. I Snesevis er Skeletter fundet, særlig i Østdanmarks Stenstuer (Borreby: 70, Slotsbjergby: 92, Stenstrupdobbeltstuen: 98); de jyske Jættestuer er gennemgaaende mindre indholdsrige. Udbredelsesomraadet for Jættestuerne er i Danmark omtrent det samme som for Dysserne, men naturligvis er de store Stuer, der hver for sig har betydet en Kraftanstrengelse af Rang, ikke paa langt nær saa talrige som Dysserne; hvor disse gaar op i Tusinder, tælles vel Jættestuerne i Hundreder. Oldsagerne viser, at det samme Folk samtidig har bygget disse to nærbeslægtede Gravformer; men hvordan er da egentlig Forholdet mellem dem?

De er begge ment som faste, varige *Dødeboliger* (Jættestuens Dørindretning er endnu tydeligere end Dyssens, med baade Tærskel,

Karmsten og undertiden selve Stendørpladen bevaret). Dyssen er bevislig ældre her i Landet end Jættestuen. Det laa da nær at antage, og er ofte bleven det, at Jættestuen er en direkte Udvikling af Dyssekamret. Men om en saadan Udvikling nogen Sinde er foregaaet, — den menes af nogle at kunne eftervises i Spanien —, i Danmark er det ikke sket. Her ligger Forholdet saadan, at Jættestuen sætter ind i færdig Form endnu i Slutningen af den tyndnakkede Økses Periode, paa en Tid, da Dyssen ingenlunde var fuldt udviklet. De to Gravformers Grundskema er forskelligt i selve Typen, Dyssens med Indgang fra Kortenden, Jættestuens med Gang fra Langsidens Midte (se T. VIII). At de indvirker paa hinanden, er kun naturligt; Jættestuen kan findes i Langdysser, og naar Dyssekamret, efterhaanden som Tiden gaar, faar Tilbøjelighed til at blive langstrakt og sluttelig gaar over i Gravkistens Form, sker dette sikkert ikke uden Indflydelse fra den yngre Jættestues aflangt firsidede Kammer. Men saadan gensidig Paavirkning maa ikke forveksles med den ene Forms Affødning af den anden. Man kan udtrykke Sagen saaledes: en ubrudt Udviklingslinie, spændende over det meste af den yngre Stenalders Forløb, fører fra den første lille Dysse over Stordyssen og Storgravkisten til den yngste Hellekiste; jævnsides hermed optræder Jættestuen, indført hertil i færdig, andetsteds udviklet Form; dens Linie er kortere, men naar dog fra Slutningen af ældre Dysseperiode til Storgravkistens Tid.

Som Dyssen, saaledes er ogsaa Jættestuen kommen til os ad den *vesteuropæiske Kystvej;* et Sammenhæng kan paavises over Nordvesttyskland, Holland, England og Bretagne i hvert Fald til Spanien, og muligvis herfra videre Øst paa til Sardinien og Malta. Jættestuens Omraade i Udlandet er ikke saa vidtstrakt som Dyssens, men Spørgsmaalet om dens egentlige Hjemland og dens Udbredelsesveje er saare omstridt og endnu uløst.

Om selve *Begravelsesmaaden* giver de store Stengrave i visse Henseender nærmere Oplysning. Naar et Lig skulde gravlægges i en allerede tidligere benyttet Stordysse eller Jættestue, skubbedes ældre Begravelser, som laa i Vejen, uden videre til Side. Derfor raader i disse Stengrave, selv hvor ingen Nutidsforstyrrelser har fundet Sted, altid stor Uorden; Skeletrester og Gravgods ligger hulter til bulter. Saa vidt vi nu kan se, nedlagdes Ligene i udstrakt Stilling; at de skulde være sat op ad Væggene, beror vistnok paa misforstaaet Tydning af de sammenrodede Benhobe. En vis Gravceremoni maa have raadet; det viser de mange Baalrester i Kamrene. Undertiden findes paa Pladsen nærmest foran Gangens Yderaabning Skaar af Oldtidslerkar, der viser sig at være jævngamle med de ældste Skaar i Stengravens Indre; man har tydet dette som Spor efter et Førsteoffer, foretaget ved Gravens

Indvielse. I andre Tilfælde derimod, hvor Skaar, Flintsager og andet Gravgods foran Gangmundingen er gennemgaaende ældre end Sagerne i Jættestuen, er der utvivlsomt blot Tale om Udkast fra Efterbegravelser. Indholdsmængden i Jættestuerne er meget vekslende, fra tykke Lag, med Begravelser langt ud i Gangen, til Sparsomhed eller næsten Tomhed. En Inddeling af Gravrummet ses nu og da, ved Stenrækker eller paa anden Vis (Bikamrene), men den Slags Afspærringer er ikke respekterede af de senere Begravelser. At den enkelte Jættestue ofte har været i Brug gennem lang Tid, vel et Par Aarhundreder eller længere, kan sluttes af dens Indhold af Oldsager; særlig de mange, i vekslende Stilarter prydede Lerkar er gode Tidsmaalere. Naar de største Stuer med de rigeste Fund stammer fra Øerne og ikke fra Jylland, har dette sin egen Aarsag, hvortil vi kommer tilbage (S. 152—53).

Redskaber. Prydkunst.

Den ældre Dyssetid herhjemme havde netop det Præg af Kraft og snæver Begrænsning, der saa ofte er at se, umiddelbart før en Kultur folder sig ud i Blomst. De faste, knappe Former gemmer Udviklingsmuligheder, og i Tiden derefter ser vi nyt blomstre frem og gammelt ændres eller forsvinde — et Samspil af indre Vækst og frugtbare, ydre Impulser. Til Fremgangen i Storstensbyggeriet svarer en Udvikling til noget bedre og rigere baade i Redskaber, Bohave og Prydkunst.

Til det gamle, der forsvinder, hører den tyndnakkede Økse. Den afløses af den *tyknakkede Flintøkse* (T. X, 1), vor Stenalders almindeligste Økseform, udviklet gradvis af Forgængeren og ligesom denne sikkert oprindelig skabt i Kobber. Den har plane Bredsider, lige Æg, smallere og tykkere Nakke. Selv om endnu intet Skaft er fundet til denne Økse, tør man gaa ud fra, at den tykke Nakke har været omsluttet af Skafthovedet (som ved Spidsvaabnene), og det er muligvis just denne *Skæftningsmaade*, der har tiltalt som mere hensigtsmæssig, og som har bevirket, at den gamle, tyndnakkede Økseform efterhaanden veg Pladsen og gik af Brug. Den skraa Nakke, man undertiden ser paa tyknakkede Økseblade, er hugget for at flugte Nakkefladen med Skafthovedets Bagside. At de største og smukkeste blandt de tyknakkede, fuldt slebne Flintblade har været Vaabenøkser, er nok muligt, men som Regel er disse Økser udprægede Arbejdsredskaber. Efter Ægpartiets Leje og Udformning skelnes mellem Ret- og Tværøkser; sidstnævnte har ofte hulsleben Æg, og saadanne Tværøkser maa være brugt f. Eks. ved Udhuling af Træstammer til Baade eller Ligkister.

Mejslen følger Øksen gennem alle Formforandringer den ældre og yngre Stenalder igennem. Den tyknakkede Flintmejsel er et ganske

1. Tyknakket Flintøkse. 2. Tyknakket Flintmejsel. 3. Benmejsel. 4. Stenkøllehoved. 5—6. Stridsøkser af Sten. 7—8. Ravperler i Økseform. 9—11. Vor Stenalders tre skønneste Lerkar (Hagebrogaard, Skarpsalling, Høbjerg Hegn). 12—17. Lerkarornamentik (tosnoet Traad, beviklet Traadende, stemplet Efterligning af beviklet Traad, Halvbuestempel, Cardium, Tandstok). — 1—11: $^1/_4$ St., 12—17: $^1/_1$ St.

Yngre Stenalder: Stengravsfolkets Blomstringstid.

almindeligt Stykke Værktøj. I øvrigt gælder baade for Økser og Mejsler, at tosidede Former stadig dannes, dog med den Forædling, som den mere fremskredne Huggeteknik og Slibningen medfører. De almindelige Smaaredskaber af Flint, lige saa uundværlige som let gjorte, Flækkerne, Skraberne m. m., er i Brug ikke blot i denne Tid og ikke blot til Stenalderens Slutning, men endnu meget længere (se S. 203). En vis Art tykke, tilhugne Flækker brugtes med Svovlkis til Ildslagning („Ildsten"). Den gamle Tværpil fra Køkkenmøddingtiden gøres endnu. At slibe den var ikke Umagen værd og maaske heller ikke gørligt; men Fliser, afsprungne fra slebne Økser, kunde tildannes i Tværpileform.

Behandlingen af de blødere Stenarter mestredes med stor Overlegenhed. Særlig over for *Stridsøkserne* maa man beundre Sikkerheden i Formgivning og Linieføring. To nye Hovedformer dukker her op, begge afhængige af Forbilleder i Kobber; den ene er en overordentlig elegant Økse med fint udsvajede Dobbeltægge, den anden er noget grovere med brede Flader og bratte Vinkler (T. X, 5-6); de forbindes ved Overgangsformer. Men ogsaa *Stenkøllehovederne* er dygtigt Arbejde, baade den fintformede, runde Skive og den sjældnere, klumpede Dobbeltkølle.

Smaa Skiferstænger, udskaarne Benstykker, Dyretænder o. a. hørte nok med til Pynten, men det egentlige Smykkestof var dog nu som før *Ravet*. Der er imidlertid ved Ravet den mærkelige Forskel mellem før og nu, at medens det tidligere dekoreredes mere end det formedes, saa formes det nu udelukkende; Ornamenter ses ikke mere paa Ravperlerne. Derimod formes de nydeligt i Efterligning af de større Sager, ganske særlig af Stridsøkserne og Dobbeltkøllerne; smaa sirlige Økse- og Kølleperler er meget almindelige (T. X, 7-8), men for Resten er der mange forskellige Særformer.

Naar vi hertil føjer en Del Benredskaber: Prene, Naale og navnlig Mejsler (T. X, 3), er der givet en Udsigt over, hvilke Sager Tidens store Stengrave gemmer. Dog endnu ikke en fuldstændig. En Klasse af Brugsting staar tilbage, for os en af de vigtigste, fordi den er dannet i det eneste Stof, i hvilket Tidens skønne Prydkunst er os levnet: Leret. Uden *Lerkarrene* kunde man nok, paa Flint- og Stenøkserne, se, hvad Tiden evnede i Formkunst, men hvad Anelse vilde man have om dens sikre Sans for en Flades rette Inddeling, om dens kraftige, virkningsfulde Mønstre og den beherskede Ro i Anvendelsen af dem, om dens til Tider helt klassiske Finfølelse for Samspillet mellem Karform og Ornament? I alt dette, saavel som i de talrige Finesser ved Mønstrenes Udførelse, giver Lerkarrene og deres Skaar ikke blot Indblik, men

en Indsigt, tilstrækkelig til at erkende, at et virkeligt, kunstnerisk saavel som teknisk, Højdepunkt er naaet.

Den ældre Dyssetids *Karformer* fastholdtes og udvikledes; et stort og smukt, som en Blomsterkalk dannet Bæger fra Høbjerg Hegn i Nordsjælland (T. X, 11) viser hvorledes. Men ved Siden heraf træder andre Former frem, der ikke kan være udgaaet af de ældre, men maa være tilført udefra — et Forhold, der ikke blot minder om, men som vistnok er nøje sammenhængende med Jættestuens selvstændige, af Dyssen uafhængige Optræden herhjemme. Et godt Eksempel paa disse kraftige, skarpvinklede Karformer, der langt mere end Dyssekarrene blev bestemmende for den følgende Udvikling, og paa hvilke man bl. a. for første Gang ser en ordentlig, veludviklet Hank, er Karret fra Hagebrogaard-Jættestuen i Jylland (T. X, 9). En ædlere Udformning af samme Type viser den store Skaal fra en Stengrav ved Skarpsalling nær Løgstør (T. X, 10), ikke med Urette kaldt det skønneste Oldtidskar Nord for Alperne. En anden og mærkelig sammensat Form er den brede saakaldte „Frugtskaal“ med hul og høj, i omvendt Tragtform dannet Fod.

Til disse nyudviklede og nytilførte Karformer svarer en kraftig Opblomstring i *Prydkunsten*. Medens de gamle, med en tosnoet Traad gjorte Snoreindtryk, der jo allerede i ældre Dyssetid var mindre brugte, nok anvendes en Tid endnu, men aldrig naar at blive synderlig fremtrædende, kommer derimod et andet Traadornament paa Mode, for saa vidt vigtigere, som det viser sig at blive bestemmende for den følgende Udvikling. Det er skabt ved Indtryk ikke af en tvundet, men af en lige, enkelt Snor, omkring hvilken der i stejle Vindinger er viklet en anden, i Reglen tyndere Traad, der ved Enden fæstes i Knude. Indtrykt i vaadt Ler vil en saadan *beviklet Traad* efterlade sit Spor i Form af en Længdefure, hvis Bund er tæt afdelt med smaa vinkelret løbende Tværfurer; tit brugte man imidlertid kun *Traadenden med Knuden*, og af denne blev da et lille selvstændigt Ornamenteringsredskab, hvormed man gav Karfladen en tæt Vinkel- eller Siksakmønstring. Da nu med de ny kraftige Karformer (T. X, 9) Smagen ændredes, og en Trang opstod til en stærkere virkende Dekoration, maatte uvilkaarlig den gamle Ornamentik føles svag og utilstrækkelig; man indtrykte da i Stedet Længdefuren med en Pind, dybt og bredt trukket, og leddelte derefter Bunden med Tværstik; ved Vinkelmønstringen erstattedes, som Hagebrogaardkarret viser det (T. X, 9), Traadindtrykket med haard *Stempling*. Et andet Stempel til Mønstring, som nu opfandtes, og som muligvis blot har bestaaet af en kløvet Rørknogle, afsatte et halvcirkelformet Mærke; med det tværdeltes undertiden Længdefurens Bund.

Følgen var, at begge Slags Snor, baade tosnoet og beviklet, efterhaanden gik helt af Brug.

Denne stærkt og stejlt virkende Prydkunst varede sin Tid ud for saa efterhaanden med Karformerne at mildnes og forædles til en roligt behersket, forfinet Ornamentik, vor Stenalders „skonne Stil“, paa hvilken Skarpsallingkarret er den fornemste Prøve (T. X, 10). Et Par Nyheder bragte denne fuldtmodnede Stil: at den udtungede Kant af Hjertemuslingskallen, Cardium, indtrykker et pynteligt, kruset Ornament, var nok set nu og da tidligere, men til en rigere Anvendelse af denne fine *Cardiumornamentik* kommer det først nu (Skarpsallingkarret); og at Cardium, hvor den mangler, kan erstattes af et aflangt Stempel med udtakket Rand, en „Tandstok“, der afsætter korte, fint perlede Punktérlinier, er en Opfindelse, der tages stærkt i Brug navnlig i den følgende Tid. Det er saaledes en hel Række af *Smaaredskaber* til Karmonstringen, der, afløsende hverandre og til Dels samvirkende, kan eftervises op gennem Stengravsfolkets Blomstringstid: Traadenden, det lige og det buede Stempel, Cardium, Tandstok (T. X, 13-17). En fortrinlig Lerteknik var efterhaanden oparbejdet; Kar som de paa Tavle X afbildede bestaar af fintslemmet Ler og har blankskinnende, sort eller brun Overflade. Paa Hobjerg Hegn-Karret er Monstret yderligere fremhævet ved en indfældet, *hvid Kalkmasse*, noget, der genfindes oftere, og som har sit tilsvarende paa Stenalderskar andetsteds i Europa. En vid Udbredelse i Udlandet har overhovedet disse forskellige Stilarter; at de imidlertid, nøje samhorende som de er med Stengravene, er kommen til os ad samme vesteuropæiske Kystvej som disse, viser bl. a. den forbavsende nærstaaende Ornamentik, der findes paa visse Stenalders-Lerkargrupper i Spanien og Portugal.

Enkeltgravene.

Det er en saare vigtig Kendsgerning, at Stengravsfolket, som vi nu har lært det at kende i dets Kultur, ikke udgjorde Danmarks hele Befolkning i den yngre Stenalder, men at en ikke ubetydelig Del af Landet samtidig beboedes af et helt andet Folk. Vi har set Stengravenes Udbredelse over Skaane og Øerne (med Bornholm), over den hele jyske Østkyst fra Slien til Frederikshavn og ind langs Limfjorden. Men i Jyllands vestlige Kystland mangler, bortset fra enkelte Strøg — nær Ringkobing og Varde og nede paa Øen Sild — Stengravene saa godt som ganske; ogsaa over Midtlandet, fra Viborg—Holstebro og sydefter, er de sjældne. Det har vist sig, at disse Egne af Landet, med Centrum i Sydvestjylland, ejer Stenaldergrave af en ganske anden Art: Enkeltgravene.

De ældste Enkeltgrave er nedsænket indtil ca. een Meter under Jordoverfladen og har som Regel Længderetning Ø.—V. Paa Ned-

Enkeltgrav ved Brøndum, Ribe Amt.
Paa den stenlagte Gravbund, der har været omgivet af Træfjæle, ses tydelige Spor af Skelettet; foran Ansigtet ligger Stridsøksen. Til Siderne er opstablet Støttesten.
Fotografi.

gravningens Bund, over et Leje af Smaasten, der begrænses af Fjæle paa Højkant og skærmes af et Trædække, er den døde nedlagt i Stilling som en sovende, paa Siden og med optrukne Ben, oftest med Hoved i Vest og Ansigt mod Syd. Omkring paa Gravbunden ligger Dødsgaverne, for-

skellige efter den gravlagtes Køn. Til Mandsudstyret hører den slebne Grønstens-Stridsøkse, Arbejdsøksen eller Mejslen af Flint og den skarpe Flintflække, desuden to store runde Ravknapper fra Klædningen og et Drikkebæger af Ler; ogsaa til Kvinden gives undertiden et Lerbæger, men som Regel maa hun nøjes med sine Ravsmykker: lange Halsbaand eller kortere kvastformede Duske af Smaaperler. Ligesom ved Stengravene har Baaltænding hørt med til Gravceremonien. Efter endt Gravlægning stabledes Støttesten op omkring Fjælene, Graven tilkastedes, og over Stedet rejstes en lav *Jordhøj*, næppe over en Meter høj. Gravhøjen som skærmende Minde og Kendingsmærke for den enkelte døde indføres hermed paa dansk Grund, hvorfra først Kristendommen efter mere end tre Aartusinders Forløb endeligt fortrænger den.

Ofte bliver samme Høj anvendt til senere Begravelser. Der ryddes da ned til Højbund eller kun lidt derunder; her lægges den nye Grav „Bundgraven", uden at den ældre, forsænkede „Undergrav" forstyrres. Ikke sjældent lægges senere hen endnu en Grav i Højen, denne Gang længere oppe i Højfylden over Markfladeniveau, og endda hænder det, at denne „Overgrav" ikke bliver Højens sidste Begravelse. Man har undertiden, ved Stenalderens Slutning eller i Bronzealderen, lagt endnu en øverste Grav i Højen, ja endogsaa Jernaldergrave er fundet i Højtoppen. Ved den Art *gentagen Benyttelse* vokser Jordhøjen til undertiden ganske anselige Maal, og et Snit gennem en saadan Høj kan, hvor Gravene er indholdsrige, give Billedet af Stil- og Formudviklingen gennem et langt Tidsforløb. De yngre Grave viser nemlig, som naturligt er, og som det senere skal omtales, yngre Oldsagformer.

Hvad de ældre Enkeltgraves hele Indretning angaar, svarer den nu ingenlunde altid til den her givne Beskrivelse. Brugen af Sten, baade i Bunden og langs Siderne, kan være meget sparsom; undertiden er der slet ingen Sten. Ogsaa Træplankerne kan mangle. Kun „Fyldskiftet", d. v. s. Grænsen mellem den faste og den ved Nedgravningen omkastede Jord, angiver da Gravens Omrids. *Skelettet* er endnu aldrig bevaret i nogen Enkeltgrav. Kun ubetydelige Rester eller det i Sandet efterladte Spor viser Ligets Stilling, men tit kan overhovedet intet ses. Man har da kun Oldsagerne at gaa efter til Bestemmelsen af Mands- eller Kvindegrav, og Udstyret er ofte sparsomt: Manden een eller et Par Sager, Kvinden kun Rav.

De ældre Enkeltgrave er samtidige med Stengravsfolkets Blomstring. Oldsagsformerne fra Undergravene og fra en Del Bundgrave er jævngamle med Sagerne fra Stordysserne og de ældre Jættestuer. Naar undtages Arbejdsøksen og Mejslen af Flint, som har den fælleseuropæiske tyknakkede Form, og saa selvfølgelig Flækken, er Enkeltgravssagerne ganske forskellige fra dem i Stengravene. *Stridsøksen* optræder i to Ho-

vedtyper (T. XII, 2-3), begge fuldendt ædle Former og ligesom Stengravenes Stridsøkser oprindelig udgaaede fra Metalforbilleder; naar Køllehovedet en sjælden Gang findes, er det omtrent helt kugledannet, aldrig fladt diskosformet som Stengravenes; ogsaa Mandens to store Ravskiver (T. XII, 4-5) er noget for de ældre Enkeltgrave særligt. *Lerkarrene* har kun ganske faa Typer: enten høje Bægre med jævnt svunget Profil og med tosnoet Traadindtryk eller indstukne Linier paa Overdelen (T. XII, 6) eller lave aabne Skaale, undertiden hvilende paa smaa Fødder; desuden har nogle Bundgrave allerede nu de siden saa almindelige retvæggede Bægre. Om det saa er den tyknakkede Flintøkse, er ogsaa den ikke sjældent særpræget derved, at dens ene Æghjørne er trukket lidt ind; den er skævægget (T. XII, 1).

Som man ser, i eet og alt Forskel fra Stengravskulturen: *dèr* store, stenbyggede Fællesgrave, et rigt Formforraad i Redskaber, en fremragende Færdighed i al Tidens Haandværk; *her* smaa stenfattige Enkeltgrave, hvori Liget ligger i en sammenbøjet Stilling, der aldrig ses i Stengravene, et snævrere Redskabsforraad og kun i Stenbehandlingen, — langtfra i Pottemageriet og Prydkunsten, — en lige saa udviklet Dygtighed. Naar hertil kommer, at de ældste Enkeltgrave kun findes inden for et forholdsvis begrænset Landomraade i Sydvestjylland (Ribe, Ringkøbing og Vejle Amter), medens de yngre, som vi skal se, breder sig langt ud over Jylland og i mindre Grad ogsaa østpaa over Øerne, kan der ikke være nogen Tvivl om, at disse Grave repræsenterer et *indvandret Folk*, der — samtidig med eller kort efter, at de første Jættestuer viser sig, — har slaaet sig ned i de nævnte, sydvestjyske Egne.

Stedet, hvorfra dette Folk er kommet, kan vi ganske vist ikke udpege med Bestemthed. Men saa meget kan siges, at trængte Stengravskulturen frem langs Kysterne, saa har Vejen, Enkeltgravsfolket har fulgt, været en Indlandsrute. Fra Syd maa det være kommet, op gennem Holsten og Sønderjylland. Baade dets Gravform og Redskabstyperne viser mod *Mellemeuropa*. Her har der øjensynlig været Centrer, hvorfra Vandringer og Kulturspredninger er udgaaet mod Nord. De jyske Enkeltgrave er ikke de eneste Spor i Sydskandinavien af denne mellemeuropæiske Indlandskultur. Fra Nordtyskland tværs over Østersøen, over Bornholm til Skaane og videre op i Sverige har strakt sig en beslægtet Enkeltgravskultur, hvis Kendemærke er en seregen Lerkarkunst og den i Sverige saa almindelige baadformede Stridsøkse (T. XIV, 12), der ogsaa kan findes i Østdanmark.

4. Brydningstid. Gravkisten. Stikvaaben afløser Hugvaaben.

To Folk levede i Danmark Side om Side. Dog næppe fredeligt. Mindesmærker og Oldsager taler deres tydelige Sprog om Brydning og Blanding. Bedst følger man Tingenes Gang ved en Betragtning først af Udviklingen inden for hvert af Folkene, saa af disses Berøring og Sammenstød.

Stengravenes Former undergaar Forandring. Jættestuen mindst,

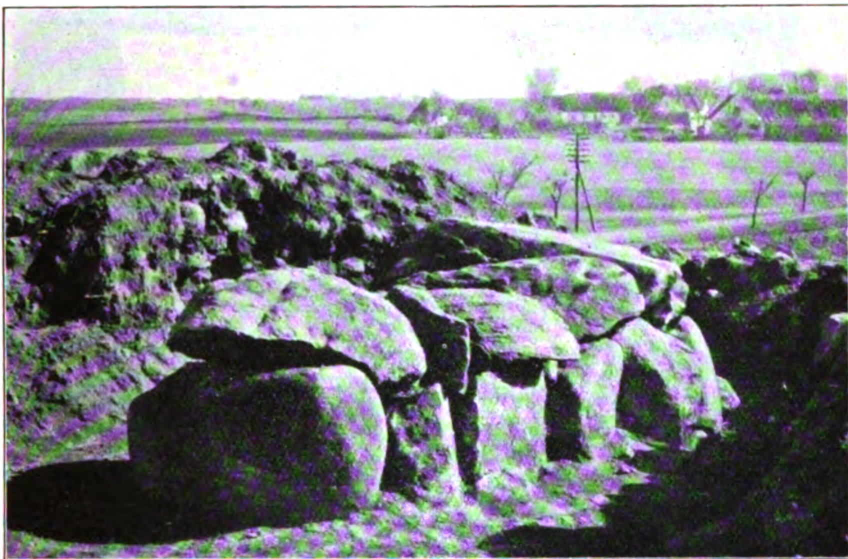

Jættestue ved Græse, nær Frederikssund.
Kamret er lavt og usædvanlig langt; Dækstenene mangler.
Fra Midten af Langsiden til højre udgaar Gangen.
Fotografi.

men der mærkes dog ved den en Tendens til at vokse i Størrelse samtidig med, at Kamret ikke længer bygges ovalt, men mere udpræget rektangulært. Denne Udvikling foregaar imidlertid kun i Østdanmark; det er tydeligt, at Jættestuen som Gravform har en meget længere Levetid her end i Jylland. De store Jættestuer med aflangt firkantede Kamre og med Gravgods af yngre Former hører hjemme paa Øerne. Et typisk Eksempel er Græse-Stuen ved Frederikssund med sit over 12 m lange Kammer. Og medens de østdanske Jættestuer, ogsaa de

ældre, ofte har været benyttet gennem lange Tider og derfor kan have et rigt Indhold i tykke Lag, viser det sig ikke sjældent, at Stengravsfolkets Benyttelse af de jyske Stuer er ophørt paa et forholdsvis tidligt Tidspunkt, saa at disse langt oftere end Øernes er fattige paa Indhold eller næsten tomme. Naar Dobbeltanlæggene er saa meget talrigere østpaa end i Jylland, er Grunden nok ogsaa den, at denne Skik først i yngre Jættestuetid blev mere almindelig.

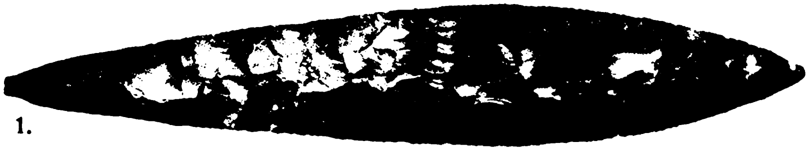
Større Forandring sker der med *Dysseformen.* Stordyssen med

Gravkiste ved Blidstrup, Nordsjælland.
Fotografi.

Gang faar en langstrakt Form; sikkert under Indvirkning fra Jættestuen bliver Dyssekamret efterhaanden atter aflangt firkantet, dækkes af flere tværlagte Dæksten og sænkes helt under Høj; det bliver samtidig lavere, kisteformet, og Gangen faar omtrent samme Bredde som Kamret, bliver til et Forrum i Forlængelse af dette. Hermed er skabt en ny Gravform, *Gravkisten* (se T. VIII, 3). Denne Udvikling har fundet Sted i Jylland, hvor man finder de ældste, store Gravkister indtil 6 m lange i Retning N.—S. og med Indgang fra Syd. Kendte Eksempler er Kisterne i Torderup og Gravlev i Nordjylland, fra Sønderjylland den ualmindelig høje og sværtbyggede „Myrpold“ nær Aabenraa Fjord. De østdanske, noget yngre Gravkister er knap saa store; i Skaane ligner de meget de jyske, paa Sjælland derimod er de uden Forrum og ligger altid i Retning Ø.—V. med Aabning i Ø. Hele denne Klasse af ældre

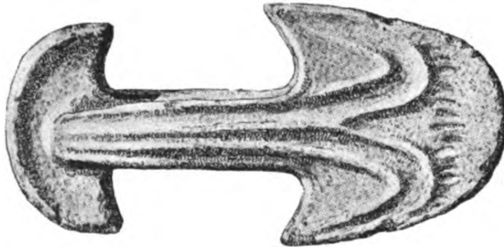
Tavle XI.

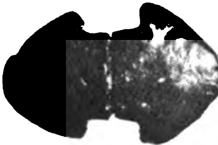

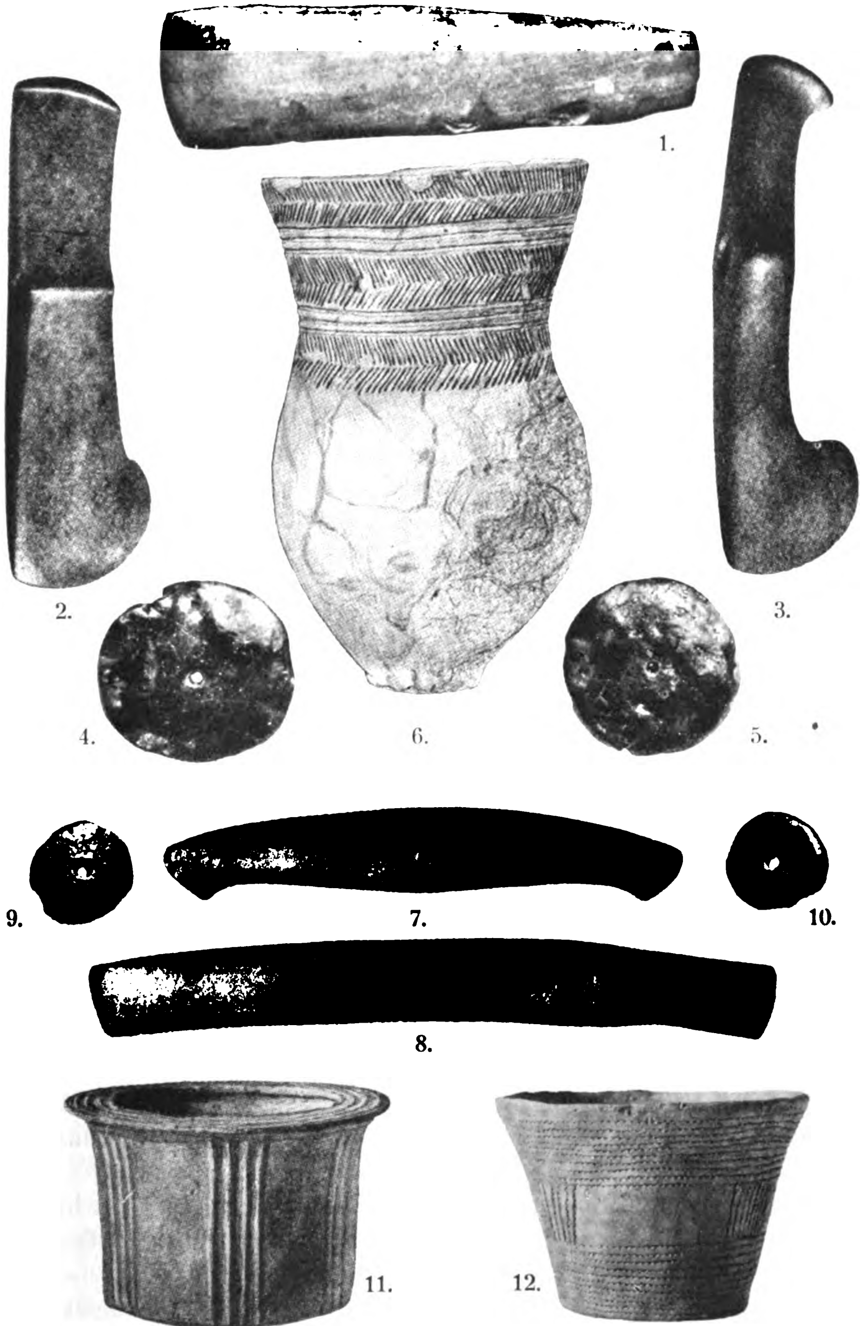

1. Flintdolkblad. 2. Flækkepilespids. 3. Tresidet Pilespids. 4. Bennaal. 5. Stridsøkse af Sten. 6—9. Ravperler. 10. Klokkebæger. 11. Ansigtsurne. 12. Hængeurne med Laag. — Alt $^{1}/_{3}$ St.

Yngre Stenalder: Stengravsfolkets Slutningstid.

Tavle XII.

1. Tyknakket Flintøkse. 2–3. Stridsøkser. 4–5. Ravsmykker. 6. Lerbæger. 7–8. Stridsøkser. 9—10. Ravsmykker. 11—12. Lerbægre. — Alt 1/3 St. 1–6: Ældre Tid. 7–12: Yngre Tid.

Yngre Stenalder: Enkeltgravsfolket.

Storgravkister er, som Dysserne, Fællesgrave med Plads for indtil en halv Snes døde.

En Sans for Anselighed og brede Former, men samtidig en umiskendelig Mangel paa Knaphed og fast Maadehold særpræger Stengravsfolket gennem denne Tid. Det er i Virkeligheden en *begyndende Nedgang*. Gravkisten er arkitektonisk en løsere, slappere Form end Dyssen, og den tilsvarende Udvikling ser vi foregaa paa Redskabsomraadet, baade i Form- og Prydkunst. Det er egentlig kun Flintbehandlingen, der stadig holder sig paa sin Højde; enkelte nye Flintformer dukker op, først og fremmest Dolkbladet, hvorom nedenfor, men ogsaa en tresidet Pil med Skaftspids, udviklet af den spidsede Flække (T. XI, 2-3). Den tyknakkede Flintøkse faar, efter Metalforbillede, undertiden bredt udsvajet Æg (T. XIV, 15-16). Stenformerne derimod, som f. Eks. Stridsøksen, viser en Overudvikling, der er ensbetydende med Tilbagegang (T. XI, 5), men ganske særligt er Nedgangen at se i Pottemageriet. Ganske vist holder *Lerkarkunsten* sig en Tid paa et nogenlunde respektabelt Niveau under Fastholden af de gamle udpræget vinklede Karformer og med Mønstre indtrykte med lige Stempel eller Tandstok. Nogle af disse tandstokprydede Kar er af fremmed Form, som f. Eks. et højt, svajet Bæger, der nok er bragt til Laaland-Falster og Sjælland fra Nordtyskland over Rügen, eller det T. XI, 10 afbildede, pyntelige „Klokkebæger“, der har en vid europæisk Udbredelse. Men snart indtræder et uafvendeligt og stadigt tiltagende Forfald, der stærkt præger baade Karformer og Prydkunst. Karprofilet svækkes indtil fuldstændig Udglatning, Tandstok og Stempel forgroves og gaar af Brug; i Stedet træder en skødesløs Indridsning. Hankene svinder ind til Knopper eller Bæreøskener — *Hængekar* med toppet Laag bliver en almindelig Type (T. XI, 12), — eller man former som i Leg af dem og deres udløbende Flige en Næseryg og to Bryn og indprikker derunder kredsformede Øjne; saaledes opstaar de meget yndede *Ansigtsurner* (T. XI, 11). Overalt Udartning og Forgrovelse, et Forfald, der ikke lader sig standse, men som fortsætter i den følgende Tid indtil Udslettelse af al Lerkarkunst. Det er imidlertid kun paa Øernes Lerkar, dette Forfald kan eftergaas; de jyske Kar staar under anden Indflydelse.

Denne anden Indflydelse er Enkeltgravsfolkets. Dette Folk har besiddet stor Udvidelseskraft. Det breder sig efterhaanden fra Centret i Sydvest over største Delen af Jylland; helt oppe i Thy og Vendsyssel finder man dets Grave. Endogsaa til Øerne, Stengravsfolkets faste Borg, er de trængt over, omend kun spredt og i mindre Tal. De *yngre Enkeltgrave*, der som Regel er anlagt med mindre Omhu end de ældre, er ofte dækket helt af en Dynge Haandsten; udhulede Stammer træder

undertiden i Stedet for Plankekisten. Redskabsformerne viser en lignende Tendens mod Udglatning, som den vi saa hos Stengravsfolket, men samtidig en udpræget Sans for det slanke, elegante. De bedste af Stridsokserne er Eksempler herpaa: udsøgte, fine, men svagt formede (T. XII, 7-8). Ravskiverne bliver mindre (T. XII, 9-10), Køllehovedet fladere, og blandt Lerkarrene trænger det urtepotteformede, retvæggede Bæger de andre Former saa godt som helt ud. Dekorationen paa disse ganske almindelige Bægre er rigt varieret: tosnoet Traad, Cardium, Tandstok, Ridslinier eller paalagte Lister. Formerne kan, som Tavle XII, 11-12 viser, veksle noget, men det er vanskeligt her at skelne mellem ældre og yngre; meget har sikkert været i samtidig Brug.

Spørger man nu om, hvordan Forholdet artede sig de to Folk imellem, kan det ikke nægtes, at det ser ud, som Enkeltgravsfolket har staaet sig bedst. Vi kan se det paa, at dets Sager i stigende Grad findes paa Stengravsfolkets Omraade, medens det omvendte ikke i nævneværdig Grad er Tilfældet. Nu skal det indrømmes, at det er lettere at konstatere, at en Jættestue er erobret af Enkeltgravsfolkene, end at den er bygget paa et fra dem erobret Omraade. Men selv om Stengravsfolkene kan have hævdet sig her og der, har de dog utvivlsomt som Helhed været den vigende Part. I mangfoldige Tilfælde er Enkeltgravssager i større eller mindre Tal fundet øverst i Jættestuerne, og kan end dette, særlig vel paa Øerne, skyldes fredelig Kulturoverforing, — at man har kendt og sat Pris paa de fremmede Sager, viser det lille Træk, at Stengravsfolkets Ravperler nu ofte formes i Efterligning af Enkeltgravsøkserne —, saa maa det dog anses for sikkert, at i alt Fald de Jættestuer, hvori Enkeltgravssagerne ligger i Lag over og bestemt adskilt fra Stengravssagerne, er bleven erobret eller i forladt Stand overtaget af det Folk, hvis Gods ligger øverst. Dette gælder de jyske Stuer ved Hagebrogaard og Alstrup. At Stengravsfolket i denne Brydningstid er bleven trængt ud af eller dog har mistet Herredømmet over største Parten af Jylland, tør sluttes med Sikkerhed. — En lignende Brydning har fundet Sted i Skaane, hvor den sydfra indkomne Enkeltgravskultur vandt stor Udbredelse. De østsjællandske Enkeltgrave (f. Eks. ved Hellested i Stevns og Tuborg i Hellerup) og de mange Flintopsamlinger i Stevns, hvor Stengravene just er ret sparsomme, maa vistnok opfattes som Vidnesbyrd om, at denne skaanske Kultur naaede at faa Fodfæste ogsaa paa Sjælland.

En ænseværdig Kendsgerning er det, at *Stikvaabnet* dukker op nu og efterhaanden fortrænger Hugvaabnet. Stridsøkserne bliver, som Tiden gaar, stadig ringere; i deres Sted som fornemste Vaaben træder Dolkbladet og Lanse- eller Spydspidsen af Flint. Det gælder for hele Landomraade; disse forste Flintstødspidser (T. XI, 1) findes baade

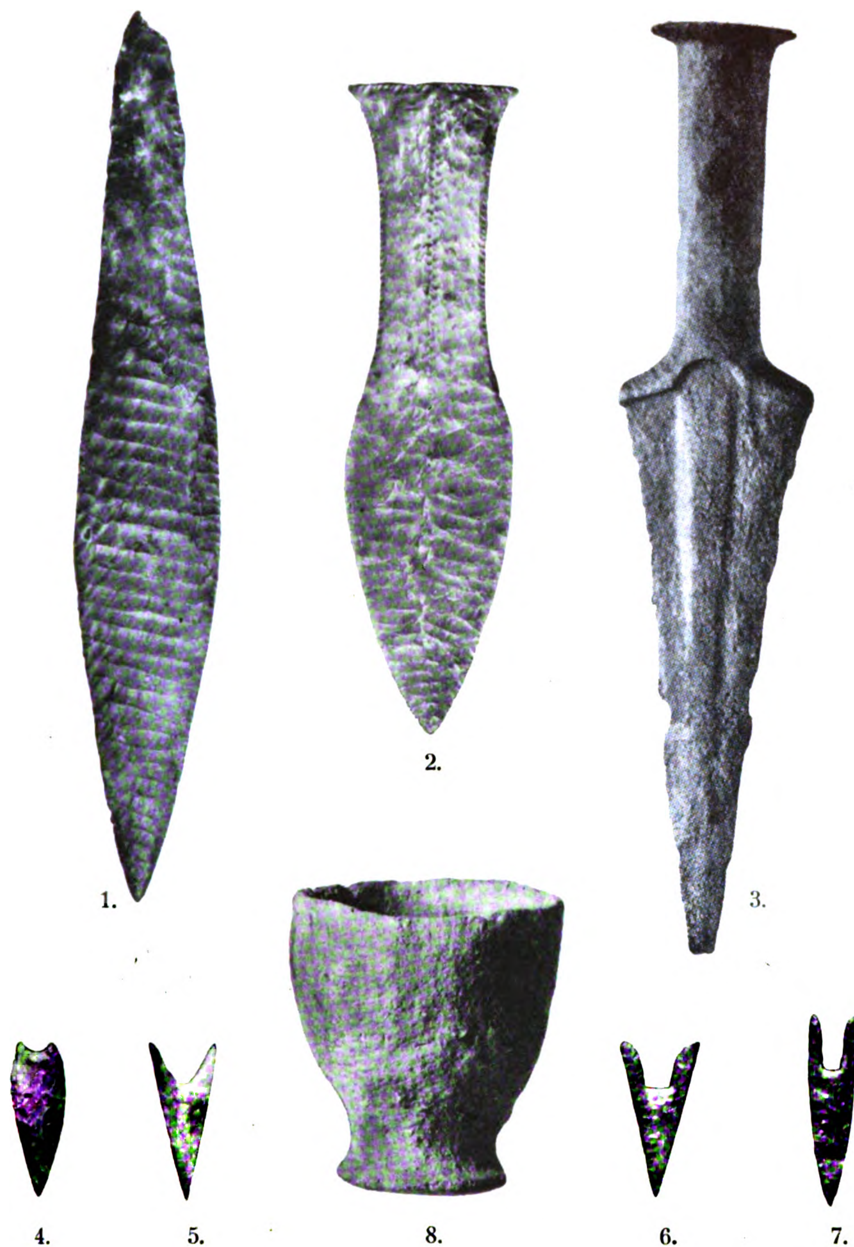
i Jættestuer, Gravkister og Enkeltgravshøje. Dette hænger sammen med, at Ændringen er almen, trængt op sydfra og derfor virkende i lige Grad paa begge Folk.

5. Sammensmeltning til eet Folk. Dolken.

Vi er nu i Stenalderens Slutningstid. De to Folk, der tidligere stod saa skarpt over for hinanden, gaar nu efterhaanden, gennem fredelig og bestandig intimere Kulturblanding, sammen til en Enhed. Mindesmærker og Oldsager viser det. At der rejstes Jættestuer endnu sent i Brydningstiden, bevidner den store Græse-Stue (S. 152); men dette hører nu op. De alt staaende Stuer benyttes ganske vist stadig — det hænder, at Liget nu indføres, ikke ad den sædvanlige Vej, Gangen, men (øjensynlig svarende til, hvad man var vant til fra Gravkisten) gennem en af Kamrets Ender, hvis Bæresten da borttages — men ny store Stengrave bygges ikke længere. Gravkisten bliver lille og spinkel, er nu en egentlig „Hellekiste“ og ophører til sidst, ikke med at eksistere, men med at være Fællesgrav. Dette er et betydningsfuldt Træk, som bedst viser Enkeltgravsfolkets Indsats i Enhedskulturen, at alle Grave fra nu af og videre frem er Enkeltgrave. *Enheden i Kultur* bevises deraf, at saavel Hellekisterne som de af Enkeltgravene direkte fremgaaede Stendyngegrave i Høj nu Landet over alle indeholder ensartet Gravgods. Det er de samme Sager (se T. XIII). Simple, uprydede Lerkar — Prydkunsten har slidt sig selv op og er forsvundet — Dolke, Spydspidser og Pile af Flint. Er Lerkarkunsten forbi, saa fejrer til Gengæld Flintteknikken Triumfer som aldrig før. Det er Aarhundreders Erfaring og Indsigt, der her sætter Blomst. Fint udfligede, papirtynde Pileodde, men ganske særlig de pragtfuldt huggede *Dolke* og *Spydblade* viser et teknisk Højdemaal, hvortil kun den oldægyptiske Obsidian-Industri, ingen europæisk Stenalderkultur, kan opvise Magen. Særlig vore jyske Flinthuggere har været Mestre i en virtuosmæssig, flimrende Overfladebehandling af de slanke Flintblade, frembragt ved skraatførte Parallelhug.

Dolk, Spyd og Pil er Tidens Vaaben. Stridsøksen findes ikke mere i Gravene og er sikkert nok trængt stærkt tilbage, selv om den ikke er gaaet af Brug. Dolken hører til de Stenaldersformer, der uden nogen Tvivl er skabt efter Metalforbillede (T. XIII, 2-3); Sydens Bronzedolke har affødt Nordens Flintformer. Alligevel kan vi herhjemme følge Flintdolkens Udvikling fra ældre Typer med ringe udformet Skaft til yngre med fuldt udviklet to-, tre- eller firsidet Fæste (T. XIII, 1-2). Det er en Bekræftelse paa det Forhold — som ogsaa gælder for Flint-

Tavle XIII.

1. Flintdolkblad med Parallelhugning. 2. Flintdolk. 3. Bronzedolk. 4–7. Flintpilespidser. 8. Lerbæger. – Alt $^1/_2$ St.

Stenalderens Slutningstid.

og Stridsøkserne — at de to Ting, den hjemlige Formudvikling og Afhængigheden af Metalforbilleder, ikke nødvendigvis udelukker hinanden, men meget vel kan virke, og i vor Stenalder har virket, samtidig og sammen.

At saaledes de to Folkestammer ved Stenalderens Slutning blandes og smelter sammen til Eet, er vel vor Oldtids vigtigste og mærkeligste Begivenhed. Gennem hele Bronzealderen vil man ikke i det arkæologiske Stof kunne paavise sikre Tegn paa Befolkningsforskydninger, og selv om der i den ældre Jernalder sandsynligvis har fundet baade Ind- og Udvandringer Sted, er det dog næppe troligt, at Befolkningsmassens Sammensætning som Helhed derved er bleven ændret. Det danske Folks Grundvold blev lagt, da de to Stenalderstammer for henved 4000 Aar tilbage langsomt gik sammen til Eet.

6. Udblik over den yngre Stenalder.

Tid. Bebyggelse. Næringsveje.

Omkring 1500 Aar er den Varighed, der i Almindelighed tillægges den yngre Stenalder. Et Hjælpemiddel til nærmere Datering, uafhængigt af Geologien, men endnu meget vanskeligt at bruge rigtigt, er Sammenligningen med Sydeuropas mere eller mindre sikkert tidsbestemte Mindesmærker og Oldsager. Usikkerheden bunder i, at Sammenhængen mellem Nord og Syd saa ofte svigter eller lader sig tolke forskelligt. Vi maa nøjes med at anføre, at efter den Formodning, der synes at være bedst underbygget, tilhører de ældste Jættestuer og Stordysser Tiden omkring Midten af det 3. Aartusind; snart efter maa Enkeltgravsfolket være indvandret til Sydjylland, og dets Sammensmeltning med Landets gamle Befolkning er da foregaaet i Aarhundrederne ved og nærmest efter Aar 2000 f. Kr.

I Løbet af dette halvandet Tusind Aar bredte Bebyggelsen sig jævnt over hele Landet. Ved langsom Fremtrængen fra Kyster, Fjorde og Aadale satte Stengravsfolket sig fast i Indlandet, fra Syd gik Enkeltgravsfolket frem i Jyllands Indre. Befolkningen blev efterhaanden saa bofast, som det primitive Agerbrug tillod. Grupper og Rækker af Stengrave eller Høje angiver Bygder og Vejlinier (jfr. S. 183). Jorden dyrkedes — som vi ved det fra bevarede Kornaftryk i Lerkar baade fra Sten- og Jordgrave — med Hvede og Byg, og Tamdyr indførtes efterhaanden; *Husdyrholdet* omfattede Okse, Svin, Faar og Ged, mod Slutningstiden ogsaa Hesten. Hvor Jorden behandledes, har det vistnok været med Hakke (af Sten eller Horn), men sikre Jordbrugsredskaber

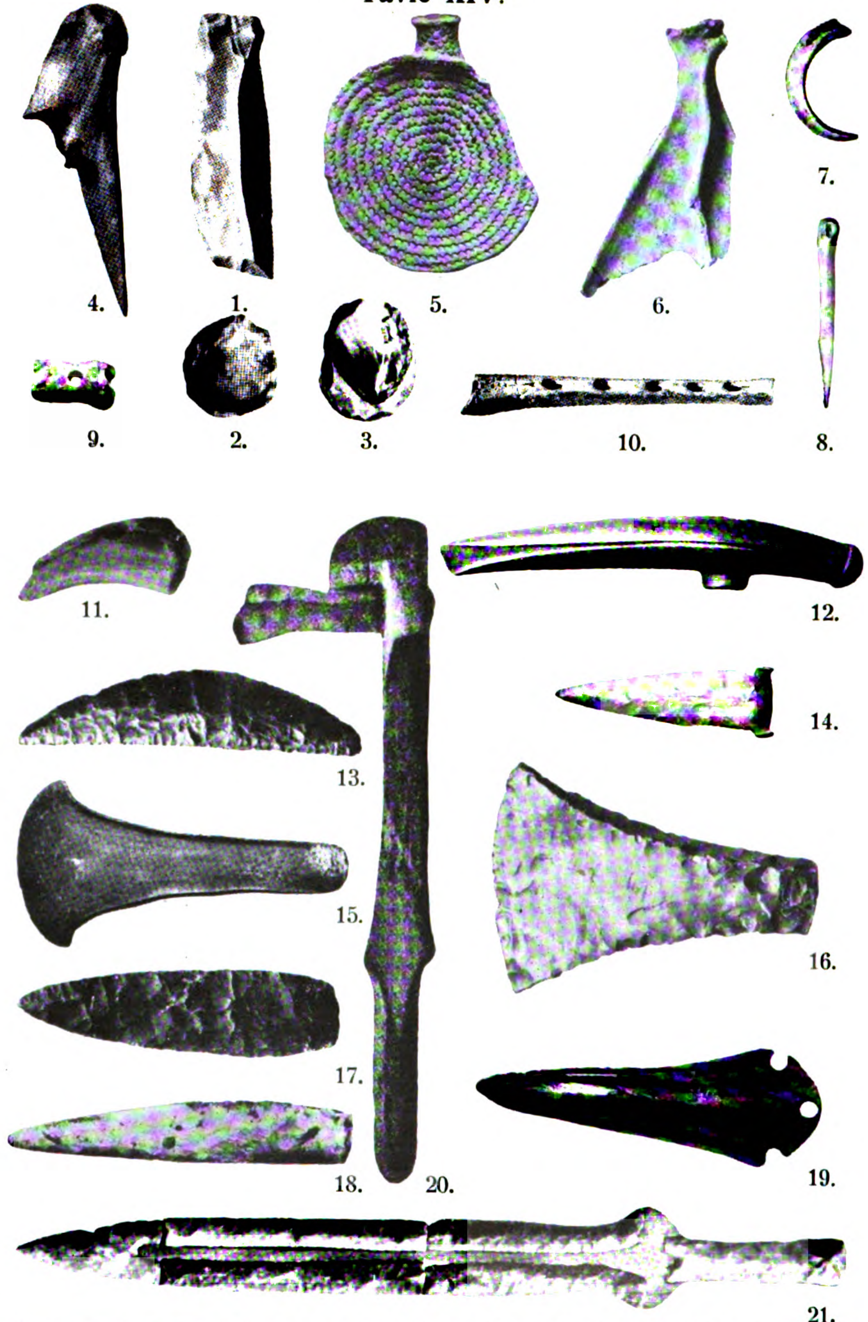
fra Stenalder kendes ikke. Derimod har et heldigt Fund fra Stenild ved Hobro vist os *Kornseglen* af Flint (T. XIV, 20), en skarp Flækkekniv indsat i et Skaft vistnok af Birk; selv om nemlig dette Stykke i og for sig lige saa vel kan tilhøre Bronzealderen, er der ingen Grund til at betvivle, at det giver os Typen for Stenalderens Kornsegl. — Fra at være Tilsætninger til Hovederhvervene, Jagten og Fiskeriet, har Agerbrug og Kvægavl uden Tvivl i Løbet af den yngre Stenalder arbejdet sig op til Ligestilling med disse gamle Næringsveje.

Bopladserne. Huset.

Medens det i den ældre Stenalder var Bopladserne, ikke Gravene, der gav os vor Viden om Tidens Kultur, er det nu omvendt. De Bosteder, der kendes fra den yngre Stenalder, er ikke synderlig talrige — det jyske Enkeltgravsfolks er overhovedet ikke fundet, hvad der vist maa hænge sammen med en mere spredt Bosættelsesform hos dette Folk end hos Stengravsfolket. Bopladserne spiller derfor for os ikke nær den Rolle som Gravene, men de har dog den Betydning at vise en anden Side af Livet og minde om, at Datidens Folk ogsaa gjorde andet end bygge Grave. Naar Tidens kendte Bopladser er saa forholdsvis faa, skyldes det dels, at de mangler det særlige Middel til at paakalde Opmærksomheden, som Køkkenmøddingerne ejer i deres tykke, hvide Skalmasser, dels og særlig, at Eftertidens Dyrkning har splittet dem. Bortset nemlig fra de tidligere omtalte Tilfælde, hvor de gamle Kystpladser stadig benyttedes, rykkedes nu, som en Følge af de ændrede Levevilkaar, Boligerne længere bort fra Kysten. Som Eksempler paa Steder, der har været beboet af Stengravsfolket, og som er paatruffet nogenlunde uforstyrret af senere Tiders Indgriben, kan nævnes de gammelkendte store Lag ved Signalbakken Øst for Aalborg, ved Ørum Aa i Djursland og ved Kornerup nær Lejre, men desuden Pladser paa forskellige Smaaøer (Hesselø, Lyø) og paa Bornholm (Hammeren). Men mange store Flintopsamlinger rundt i Landet (Vust Klitter, Anholt o. fl. St.) er i Virkeligheden Levn fra Bosteder.

Visse Oplysninger giver Bopladserne og andre Markfund om Redskabsformer, som slet ikke eller kun sjældent findes i Gravene. Saaledes den, at *Spidsvaabnet* stadig er i Brug. Mod Stenalderens Slutning, da Dolken bliver Hovedvaabnet, forsvinder den gamle Spidsøkse, der jo som Vaaben egentlig er en løjerlig Ting, formet til Stik, men ført i Hug. Den dannes i den yngre Stenalder saavel af Hjortetak som navnlig af Flint; i sidste Fald formes den som et fint, undertiden usymmetrisk Dolkblad med bred, lige afskaaren Ende, omkring hvilken Skaftet har fattet. I skæftet Stand har dette Vaaben dannet Forbillede for

Tavle XIV.

1. Flækkekniv. 2—3. Skiveskrabere. 4. Albubensdolk (Tamokse). 5. Lerske. 6. Skulderbladske (Tamsvin). 7. Hugtandskniv (Tamorne). 8 Benpren (Faar). 9. Benhammer (Tamokse). 10. Benfløjte (Faar). 11. Spidsøkse af Kohorn. 12. Baadformet Stridsøkse. 13. Flintsav. 14. Flintmadkniv med Benfæste. 15. Bredægget Bronzeøkse. 16. Bredægget Flintøkse. 17—18. Flintblade til Dolkstave. 19. Bronzeblad til Dolkstav. 20. Skæftet Flækkekniv: Kornsegl. 21. Flintsværd (Træet moderne).

12: $^1/_6$ St., alt andet $^1/_4$ St.

Yngre Stenalder: Sager fra Bopladser (1—10). Sager fra Mark og Mose (11—21).

de saakaldte *„Dolkstave“* af Kobber, der er almindelige sydpaa, og som ogsaa nu og da findes her (T. XIV, 17-19). At undertiden Kohornet anvendes som Spidsvaaben, er et Eksempel blandt mange paa, hvorledes Tamdyrene ogsaa til Levering af Redskabsstofferne efterhaanden erstatter Storvildtet: Prene gøres af Faarets Mellemhaands- eller Mellemfodsknogle (med en Ledrulle som Hoved), Dolke af Oksens Albueben, Knive af Tamsvinets Hugtand (T. XIV, 4, 7-8). Man har nu Skeer, ikke blot af Skulderbladsknoglen, men ogsaa af Ler, velformede og smukt prydede med de kendte Ornamenter, og af Flint, stumpt spidsede Blade med Fæsteknap af Ben, de saakaldte „Madknive“. Flintsaven dannedes halvrund med høj Ryg, hvorom Træhaandgrebet sluttede. Benfløjten med Lydhuller var kendt (T. XIV, 5-6, 10, 13, 14).

Om *Huset*, eller Hytten, og dets Indretning ved vi meget lidt. At Væggene har været lerklinede og Stolperne undertiden tilkløvede, viser Fund fra Hustomter i Gribskov, Nordsjælland, og paa Lindø, Sydlangeland. Ikke engang Husformen, om rund eller firkantet, kender vi sikkert; mulig har begge Former været i Brug. Stolpehullerne i de tre Huse paa Lindø viser nærmest firkantet Skema, men de kan have hørt til en indvendig Stolpestilling og siger da intet om Husformen. Det skal dog nævnes, at Husrester fra denne Tid, fundet ved Plön i Holsten, viser Hesteskoform med Arnested tæt foran Indgangen. Ved Lindskov nær Horsens synes Hytterne at have været sænkede i grubeformede Fordybninger. En velbevaret Arne, bestaaende af en cirkelrund Lerbalk omkring en stenlagt Bund, fandtes i et af Lindø-Husene. — Naar, som det flere Gange er set, Jættestuer er anlagt paa selve Stenalderbopladsen, tyder dette paa et lignende nært Forhold mellem Bolig og Grav som det, der herskede hos Stengravsfolkets direkte Stamfædre i Køkkenmøddingtiden.

Haandværk. Teknik. Handel.

At Haandværkerdygtigheden til visse Tider var fremragende, har vi set i det foregaaende. Om Lerarbejdet, der nok, som det almindelig antages, har været Kvindens Arbejde, gælder dette vel kun for en begrænset Periode inden for Stengravsfolkets Udvikling, men Mandsarbejdet i Flint og anden Sten har egentlig hele den yngre Stenalder igennem, og for Flintens Vedkommende særlig mod Slutningen, kunnet yde det fortrinlige. Flinten tilslebes med groft og fint Sand paa Slibesten — de findes almindeligt paa Bopladser — og blankpoleredes med Skifer. Stridsøksernes Skafthuller inddrejedes med en Pind og vaadt Sand eller boredes med en Rørknogle; i halvfærdige Økser kan endnu sidde den til Rørborets Hulhed svarende Tap. Ravet savedes med

Snor og udboredes med Flintspids. Ild slog man med Flint og Svovlkis, eller man gned den frem ved Boring i Træ.

Flinten udsøgtes ofte med Flid og megen Farvesans. Man holdt af glansfuldt gyldenbrune, røde og gullige Toner. Den ældre Stenalders Flint er altid hvid, blaa eller sort. En kyndig Vurdering af Flinten efter Kvalitet har sikkert fundet Sted, og at man ikke har skyet at gaa i Dybden efter flintførende Lag, viser *Flintgruberne* ved Malmö (se S. 13); saadan forhistorisk Minedrift kendes for øvrigt, og efter større Maalestok end her, fra Stenalderen i Europas andre „Flintlande". Et udviklet og livligt Handelssamkvem raadede saavel mellem Landets Egne indbyrdes som udefter med Import fra Syd og Eksport til Nord. Baaden var jo gammelkendt, men ogsaa *Vognen* var vist i Brug. Et Par jyske mosefundne Vognhjul med svære Skiver og særlig indsat Rørnav kan stamme fra Stenalderens Slutning. Udhulede *Baade* og korte *Dobbeltaarer* findes nu og da i Moser, men altid uden Forbindelse med andre Sager og derfor vanskelige at tidfæste. Bestemte Færdselsveje eller Handelsruter har uden Tvivl allerede været foretrukket og forskellige Søveje fastlagt fra Nordtyskland tværs over Østersøen, fra Vendsyssel over Kattegat til Bohuslen eller over Skagerak til Norge. Flint og Rav har været vore bedste Handelsaktiver. Minder om dette kommercielle Liv er de talrige *Vareforraad*, færdige Flintredskaber af forskellig Art saavel som Forarbejder og Halvfabrikater, der i større eller mindre Samlinger under Ufredstid hengemtes i Jord eller Vand som Værdidepoter for senere Anvendelse, og som nu findes almindeligt over hele Landet. Saadanne *„Depotfund"* kan være ganske betydelige, med indtil ca. 100 forskellige Sager.

Forhold til Udland.

Vi har set, hvordan vor hele, højtudviklede Stenalderkultur paa det nøjeste betingedes af Forbindelserne med Udlandet. Gentagne Kulturstrømninger ad den *vesteuropæiske Kystvej* laa til Grund for Stengravsfolkets Blomstring, og fra *Centraleuropa* kom Enkeltgravsfolket vandrende op gennem Holsten og Slesvig til Jylland, samtidig med at en beslægtet Kulturstrøm tog Vejen over Østersøen til Syd- og Mellemsverige. Fra Østjylland over Kattegat og fra Skaane bredte Stengravsfolket sig efterhaanden et Stykke ind i Sverige. Baade Dysser og Jættestuer findes i Bohuslen, og i Vestergötland ligger en stor Stengravskoloni med Jættestuer, der i Udstrækning og Skeletmængder overgaar de største danske. Dysser findes desuden i Halland og nogle faa paa Öland. Gravkisten — ofte forsynet med et rundt Gavlhul til Sikring af den dødes Samkvem med Omverdenen — er almindelig i Mel-

lemsverige. Men Stengravsfolkets kulturelle Paavirkninger nordefter gik langt ud over dets Udbredelsesomraade; herom vidner de talrige ved Handel indførte danske Flintsager, der findes spredt højt op gennem Sveriges og Norges flintfattige Egne. Det danske Enkeltgravsfolks direkte Indflydelse naaede derimod — selv om jyske Stridsøkser nok er fundet i Sverige — næppe synderlig ud over Landets Grænser.

Religiøst Liv.

Forestillingerne om en Tilværelse efter Døden har været stærke og levende hos begge Folk; navnlig maa dette gælde Stengravsfolket, der rejste de faste Dødeboliger, og hos hvem sikkert et nedarvet, nært Forhold til Slægtens døde bevaredes. Af de mangeartede mægtige Kræfter, der utvivlsomt har været dyrket af den yngre Stenalders Mennesker, kan vi i hvert Fald med Sikkerhed udpege to: *Øksen* og *Ilden.* Den Øksen iboende Slagkraft har man dyrket; Dværgøkserne af Sten og mange af de økseformede Ravperler har sikkert virket som Amuletter. Ildens Varme- og Lyskraft har man villet binde ved i Sten at fæste dens Billede: indgnedne, skaalformede Fordybninger, lignende dem man kendte fra Ildboringen i Træ. De anbragtes, hvor man ønskede Ildens Kraft, paa Gravkamrenes Sten f. Eks. i Dysser og Jættestuer, ud- eller indvendig; de lysende og varmende Ligbaal skulde fastholdes for de døde, selv naar Gravceremonierne var Slut. Nogle vil dog i de skaalformede Fordybninger se Frugtbarhedstegn.

Sten med skaalformede Fordybninger.
Fra Borreby nær Skelskør.
Fotografi.

Amuletter har vel de forstenede Søpindsvin været, der enkelte Gange findes nedlagt hos Stengravsfolkets døde (i en Jordgrav og en Gravkiste).

Guddomskræfterne har krævet deres Ofre og faaet dem. En hel Klasse af vore Oldsagfund er Offergaver, bestaaende af et Antal Vaaben eller Redskaber af en og samme Slags, Økser, Dolke, Save o. s. v.; de findes næsten altid ved eller under en stor Sten eller i Moser og Engdrag. Meget smukke Sager indeholdes ofte i disse „*Votivfund*“; Guddommen har til Tider forlangt det bedste. Offerfundene naar ikke den Størrelse som de hengemte Vareforraad, men i øvrigt er det ikke altid muligt at skelne skarpt mellem Votiv- og Depotfund.

Race.

To Folk er jo ikke ensbetydende med to Racer. Hvorledes de to danske Stenalderfolk har staaet racemæssigt over for hinanden, er vi afskaaret fra at vide, saa længe vi ikke kender saa meget som et eneste Skelet fra en Enkeltgrav. Stengravsfolket har imidlertid ydet et rigt Skeletmateriale, som viser, at Lang- og Kortskaller i ren Type har været omtrent lige talrige (omkring 29 og 26 %), medens den øvrige, største Del (ca. 45 %) udviser Mellem- og Overgangsformer (for Sveriges Vedkommende har Langskallerne været i afgjort Overvægt; om Norge ved man intet). Naar og hvorledes denne Blanding er fremkommet, hvorledes den i det hele skal forstaas, herom er vi, som tidligere bemærket (S. 126), endnu ikke i Stand til at sige noget sikkert.

TREDIE AFSNIT.

DEN ÆLDRE BRONZEALDER.

1. Overgang. Opgangstid. Hjemligt Bronzearbejde.

I Aarhundreder havde Kobberet og Bronzen været kendt i Syd- og Mellemeuropa, før det her i Norden naaede at trænge igennem som Brugsstof ved Siden af Stenen. Da omsider dette skete, var det ikke gennem pludselig Omvæltning af tilvant Skik, men som et nødvendigt Resultat af en lang Brydningstid, i Løbet af hvilken Stenen som det underlegne Stof til sidst maatte vige. Metalkulturens Forløbere, Økseblade og Dolkklinger af Kobber, fandt, som vi har set, Vej frem til Norden allerede i den ældre Dyssetid (S. 138), og ikke faa af de vigtigste Redskabstyper i vor yngre Stenalder afspejler i Virkeligheden Metalformer. Ganske særlig gælder dette Slutningsperioden i dansk Stenalder, der i Tid falder sammen med den første Metalkultur i Nord- og Mellemtyskland, og som man ikke uden Grund har kaldt en *Bronzealder i Forklædning*. Vore Dolke og bredæggede Økser af Flint er afhængige af Metalforbilleder (T. XIII; XIV, 15-16); om det saa er Bronzesværdet, har man heroppe forsøgt at eftergøre det i Flint (se T. XIV, 21). Flintteknikken var saa højt udviklet, Folk saa dygtige i det nedarvede Haandværk, at det ikke kan undre, at en langvarig Brydning maatte gaa forud for Opgivelsen af de gamle Færdigheder.

Naar Sagen da ligger saaledes, at man her i Landet under den lange Overgangstid mellem Sten- og Bronzealder til Vaaben og andre Redskaber har brugt Metallet og Stenen jævnsides, var det jo at vente, at de to Stoffer paa samme Maade som i Udlandet syd- og vestpaa, laa sammen i Fundene fra denne Tid. Det gør de imidlertid yderst sjældent, selv om enkelte *blandede Gravfund* kendes (fra Sjælland, Bornholm og Vestergötland), og Grunden hertil maa søges dels i det sparsomme Udstyr, oftest kun en enkelt Dolk, der efter Sædvane medgaves den døde, dels vel ogsaa i, at man har kviet sig ved at ofre det mærkelige og kostbare ny Stof, som Metallet var. Som direkte Bevis, om

saadant behøves, for, at Bronzen brugtes i Stenalderens Slutningstid, kan til de nævnte Blandingsfund føjes Fundet fra Over Vindinge nær Vordingborg; her laa i en Stenalders Gravkiste mellem Skeletdele, der var skudt til Side for at skaffe Plads for den sidst gravlagte, Bækkenbenet af en Mand, hvori sad, dybt indboret i Knoglen, den afbrudte Od af en Bronzespydspids.

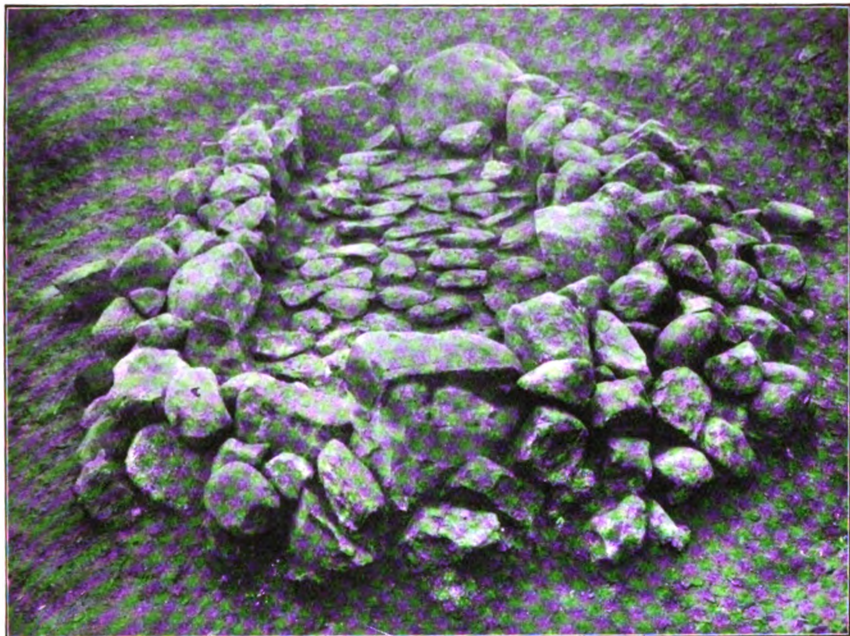
En *langvarig, skridtvis Udvikling* har indledet Bronzealderen i Danmark. Til at begynde med, gennem Stenalderens sidste Aarhundreder, har, som vi saa, Nordboerne — vel oftest uden at vide det — eftergjort Metalredskabsformerne i deres hjemlige Flint; saa kommer en Tid, den gryende Bronzealder, hvor selve Metalsagerne indføres i større Antal og efterhaanden ikke mere betragtes som uopnaaelige Vidundere; til sidst har vi Gennembruddet, den Tid, da Bronzerne eftergøres herhjemme i deres eget Stof, da en begyndende selvstændig Bronzeindustri tager Form. At imidlertid selv da, og endnu langt senere hen, Stenen ingenlunde gaar af Brug, faar vi at se nedenfor (S. 201).

Den saaledes forløbende jævne Overgang fra Sten- til Bronzealder forudsætter ganske vist en livlig Forbindelse med Udlandet — som ogsaa i udstrakt Grad fandt Sted — derimod foreligger der ikke, hvad man i ældre Tid, da Fundene var færre, har villet mene, Vidnesbyrd om Indbrud af fremmede Folkeelementer. Fundene fra den begyndende Bronzealder ligger i jævn Spredning over det hele gammeldanske Omraade, og hvad der er nok saa vigtigt, selve *Gravformerne* viser en ubrudt Sammenhæng. Den ældre Bronzealders Kiste af kløvede Sten eller dens „Rammegrav" (d. v. s. et stenlagt Gravleje med Fjælekiste, indrammet af sværere Støttesten) viser direkte tilbage til den yngste Stenalders Gravkiste eller Dolkgrav (S. 158), paa samme Maade som den Sædvane at udhule et Stykke af en Egestamme til Kiste eller den Skik at dække Graven med en Stendynge, allerede var fremme i Stenalderen. Selve det karakteristiske Bronzealder-Gravminde, Jordhøjen, der hvælver sig vidt synlig over Grav og Sten, var jo, om end i mindre Format, ganske almindelig i Stenalderens Slutningstid.

Rundt om i dansk Jord er fundet en Del fra Udlandet indførte *fremmede Bronzesager*, stammende fra Tiden ved eller kort forud for Bronzealderens Begyndelse. Disse Sager har for os Værdi ikke blot som de fortrinlige Arbejder, de er i sig selv, men særlig derved, at de viser, hvilke Forbilleder Nordboen havde for Øje, da han skulde skabe sit eget. Desuden giver de iblandt dem, hvis Herkomst kan paavises, vigtig Oplysning om, fra hvilke *Egne i Udlandet* Kulturpaavirkningerne nu udgik til Norden. Det viser sig herigennem, at det var mange forskellige Lande, med hvilke Forbindelser var knyttet. Særlig maa Eg-

nene om Mellem-Donau (Ungarn), om det nordlige Adriaterhav og i Norditalien have spillet en Rolle for os; men ogsaa Østtyskland (Posen) og Cecho-Slovakiet, i mindre Grad derimod Vesteuropa og England, har ved deres gennem Handelen indførte Bronzesager givet visse Impulser.

Det var Vaaben og Smykker, der saaledes indførtes. Metallerne var

Rammegrav fra den ældre Bronzealder.
Fra Løserup paa Tusse Næs, Nord for Holbæk.
Fotografi.

Bronze og *Guld*. Bronzen er en Legering af Kobber og Tin, som fremfor det rene Kobber har den Fordel at være haardere og dog lettere smeltelig til den Støbning, der var vor Oldtids eneste kendte Maade at forme Bronzen paa. Den hensigtsmæssigste Blanding er 5—15 % Tin til 95—85 % Kobber, og der er næppe Tvivl om, at efterhaanden som den hjemlige Bronzeindustri fik Fremgang, ogsaa selve Blandingen foretoges af vore egne Støbere, saaledes at ved Siden af den færdige Bronze ogsaa det rene Kobber og Tin indførtes som Raastoffer.

Paa T. XV er givet et Udvalg af disse tidlige, fremmede Bronzer. Sværdet kommer her for første Gang til Danmark, baade i Pragteksemplarer som det fra Torupgaarde paa Laaland (T. XV, 1) med tyndt udhamrede Ægge og fine, næsten usynlige Streg- og Bueornamenter ind-

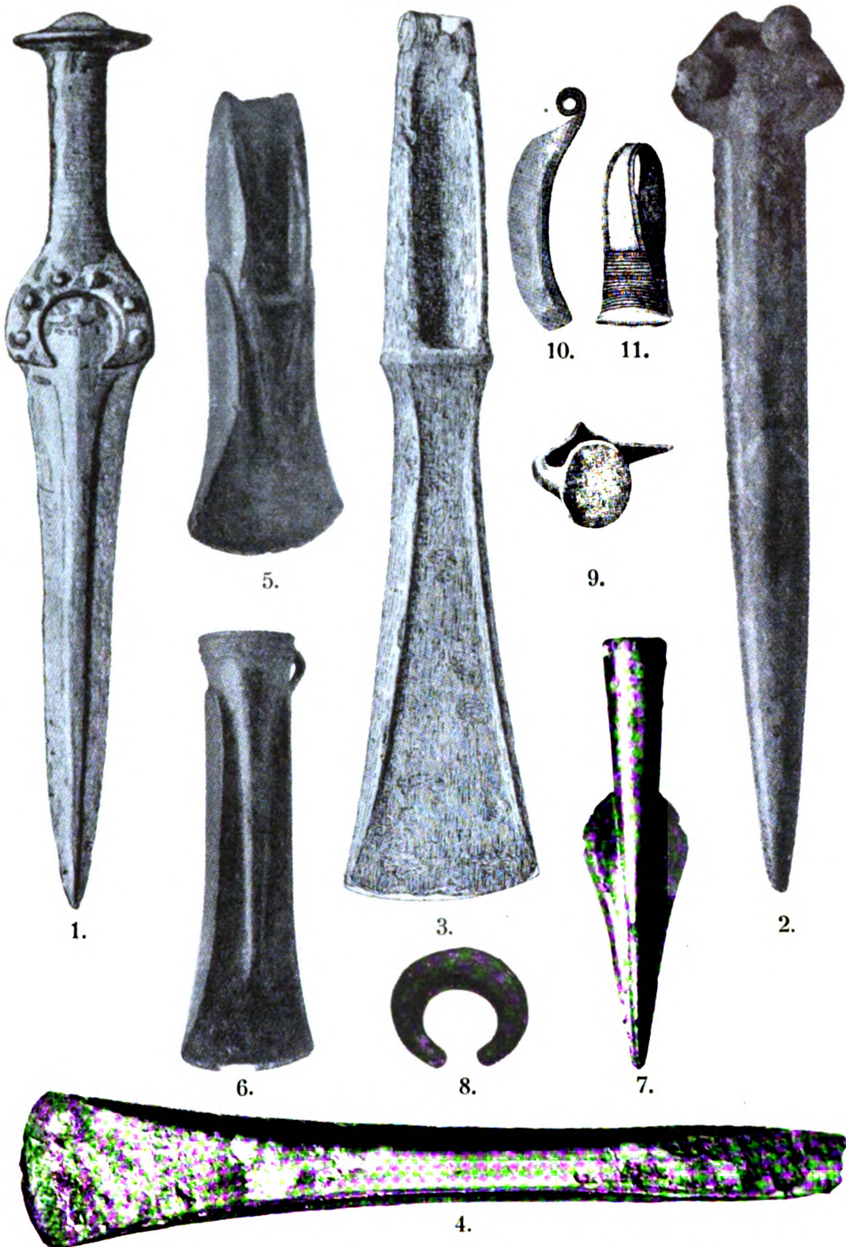
Tavle XV.

1. Sværd med hulstøbt Fæste. 2. Sværd med Grebtunge. 3. Dolkklinge med Ringsøm. 4. Spydspids med Skaftrør. 5—6. Økseblade. 7. Bronzearmring. 8. Guldarmring. 9. Naal. 10. Solalter. — 1: $^{1}/_{5}$ St., 2, 4—5, 7: $^{1}/_{4}$ St., 3, 6, 8—9: $^{1}/_{3}$ St., 10: $^{1}/_{7}$ St.

Fremmede, indførte Bronzer. Forbilleder for vor første Bronzeindustri. Bronzealderens Begyndelse.

Tavle XVI.

1. Dolk med massivt Fæste. 2. Dolkklinge med Ringsøm. 3—4. Vaabenøkser. 5—6. Arbejdsøkser (Paalstav og Celt). 7. Spydspids med Skaftrør. 8. Massiv Armring. 9. Bæltekrog. 10. Ragekniv. 11. Niptang. — 1, 3: $^2/_3$ St., 2, 4—5, 9—11: $^1/_2$ St., 6—7: $^1/_3$ St., 8: $^1/_4$ St.

Bronzealderens Begyndelse: De første danske Bronzer.

punslet paa det hulstøbte Fæste, og i tarveligere Stykker kun med Grebtunge, hvis Sidekanter fastholdt Fæstets Horn- eller Træbeklædning. Udmærket gjorte Dolkklinger med brede, ringdannede Naglehoveder (Ringsøm), Spydspidser med hul Dølle, flade Økseblade, Naale og Ringe af Bronze og Guld, det var foruden Sværdene det vigtigste af det fremmede, som, da omsider Tiden var moden til selvstændigt Metalarbejde herhjemme, forelaa til Mønster for Efterligning. Paa dette Grundlag rejste sig vor begyndende Bronzeindustri, først, som naturligt er, famlende og usikkert, siden med stadig stigende Selvstændighed. Hvorledes de *ældste danske Bronzer* tager sig ud mod de fremmede Forbilleder, viser en Sammenligning mellem Tavlerne XV og XVI. Begynderarbejder er unægtelig de danske Sager, men ingenlunde altid blotte Efterligninger. Straks fra først af spores en vis Selvstændighed, der med Tiden bliver stadig mere fremtrædende. Tekniske og kunstneriske Færdigheder udvikles, og i denne Opgangsperiode, der indleder Bronzealderens store Tid i Norden, skabes efterhaanden i Bronzen et mangesidigt og *selvstændig nordisk Redskabsforraad.* Tavle XVII giver Prøver paa, hvad man saaledes naaede allerede i vor Bronzealders Ungtid.

Mandens Vaaben var Sværdet med Fæste af Bronze eller lettere Stof (Træ, Horn) og med rund, spidsoval eller rhombisk Bronzegrebknap. Desuden Spydet og Øksen i forskellige Former. Af det smalle Økseblad med høje Sidekanter (T. XVI, 4) skabte man den særegent formede saakaldte „Paalstav“ ved i Bronzen at eftergøre Træskaftets Ende med Beviklingsbaandene. Sat paa Enden af en Stage med Grebknap kunde Paalstaven bruges som Stødvaaben (T. XVII, 2), men som Regel fæstedes den som Økseblad (T. XVII, 3) paa et vinkelbøjet Træskaft. En anden Økseform var „Celten“ med Hulrum for Skaftets Ende. Ogsaa massive Skafthulsøkser, som Stenalderens Stridsøkser, var i Brug (T. XVII, 4-5). Til at sammenhæfte Bæltet havde Manden sin Pladekrog, til Kappen sine Bøjlenaale, til at passe Haar og Skæg Kammen, Ragekniven og Niptangen. Kvinden kunde værge sig med Dolk og havde ikke saa ganske faa Smykker: den runde Bælteplade midt for Livet, den riflede Halskrave, Armbaand og Naale. Tatoveringsnaal har sikkert været i Brug. Adskillige af de bekendte store Egekistefund, der har givet os Besked om, hvorledes Dragten saa ud og Smykkerne bares (se S. 184), tilhører allerede denne Tid.

En *Prydkunst* var udviklet, udført med Punsel i Bronzens Overflade, fint samstemt af mange Slags enkle Motiver: Stregbaand, Siksaklinier, Perlerækker, Kredse, men først og fremmest Spiralrækker. *Spiralornamentikken,* der i den følgende Tid skulde udfolde sig i saa overordentlig Grad og naa en Blomstring, der kun har Sidestykke i

Tavle XVII.

1. Sværd med massivt Fæste. 2—3. Vaabenpaalstave. 4. Skafthulsøkse. 5. Skaftrørsøkse. 6. Bæltekrog. 7. Dolkklinge. 8. Bøjlenaal. 9. Smykkeplade. 10. Halskrave. — 1, 9—10: $1/4$ St., 2—3, 6, 8: $1/2$ St., 4—5, 7: $1/8$ St.

Tidlig Bronzealder: Fuldt udviklet hjemlig Bronzeindustri.

græsk Bronzealder, er i vor tidlige Bronzealder muligvis indført fra Egnene om det nordlige Adriaterhav. For denne Opfattelse taler adskilligt, men bevist er den endnu ikke. Forholdet er dunkelt. Man maatte vente at kunne se et virkeligt Sammenhæng mellem Syd og Nord, afmærket ved Fund af spiralprydede Sager fra de vidtstrakte mellemliggende Egne, men saadanne Fund er ikke gjort.

En anden Ting af større Vigtighed, end den ser ud til, maa her berøres. Hvordan fik vi her i Norden vor *første Bøjlenaal?* En almindelig Naal med gennemhullet Hoved kan paa to Maader omdannes til Sikkerhedsnaal: er den af Metal og har tilstrækkelig Længde, kan den simpelthen bøjes i Bueform, til Skaftenden griber om Odden; er den een eller flere Gange ombøjet, har man Fjederkraften. Saaledes skabtes (i det 14. Aarh. f. Kr.) den ældste græske Bøjlenaal, og saaledes ser ogsaa den ældste italiske ud. Men er Naalen f. Eks. af Ben, som vi kendte den herhjemme allerede i Stenalderen, kan „Sikkerheden" opnaas ved, at man fæster en Snor eller en Læderstrop mellem Naalens Øje og Od; omsat i Metal bliver denne Sikkerhedsnaal toleddet (Naal og Bøjle) og uden Fjederkraft, saaledes som vor og i det hele taget den germanske Verdens ældste Bronzebøjlenaal (T. XVII, 8) og som nogle yngre italiske Naale. Det kunde synes rimeligt, om denne Opfindelse var gjort selvstændigt her i Norden; nægtes kan det dog ikke, at jo klarere man faar Øje for de vidtstrakte og forgrenede kulturelle Forbindelser ud over det forhistoriske Europa, des mindre vil man tro paa en saadan uafhængig Opstaaen. Men kan det engang bevises, at den ældste danske Bøjlenaal er skabt efter sydligt Mønster, vil man, i samme Maal som det er muligt at tidfæste Forbilledet, ogsaa vinde Holdepunkt for en Datering af Efterligningen og dermed et Hjælpemiddel til at faa besvaret det endnu uløste Spørgsmaal om Tiden for Bronzealderens første Udfoldelse i Danmark. — Den Egenskab i øvrigt, som Bøjlenaalen overalt i Landene besidder, og som gør den til Forhistorikernes Yndling, er dens Følsomhed over for Stilændringer; dens idelige Skiften Udseende gør den i høj Grad brugbar som relativt Dateringsmiddel. Saaledes ogsaa her fra nu af ned gennem Oldtiden.

2. **Rig Blomstring. To Stiltrin. Ligbrænding.**

Den Tid, der nu kommer, er Nordens navnkundige Bronzealder, da i de danske Lande Kultur, Kunst og Smag naaede saa højt som intetsteds ellers Nord for Alperne. Inden for den Begrænsning, der altid sættes af en særpræget Smagsretning, udfoldedes nu en saadan Vilje og Evne til at yde det bedste — først bredt anlagt og stort, siden fint og ele-

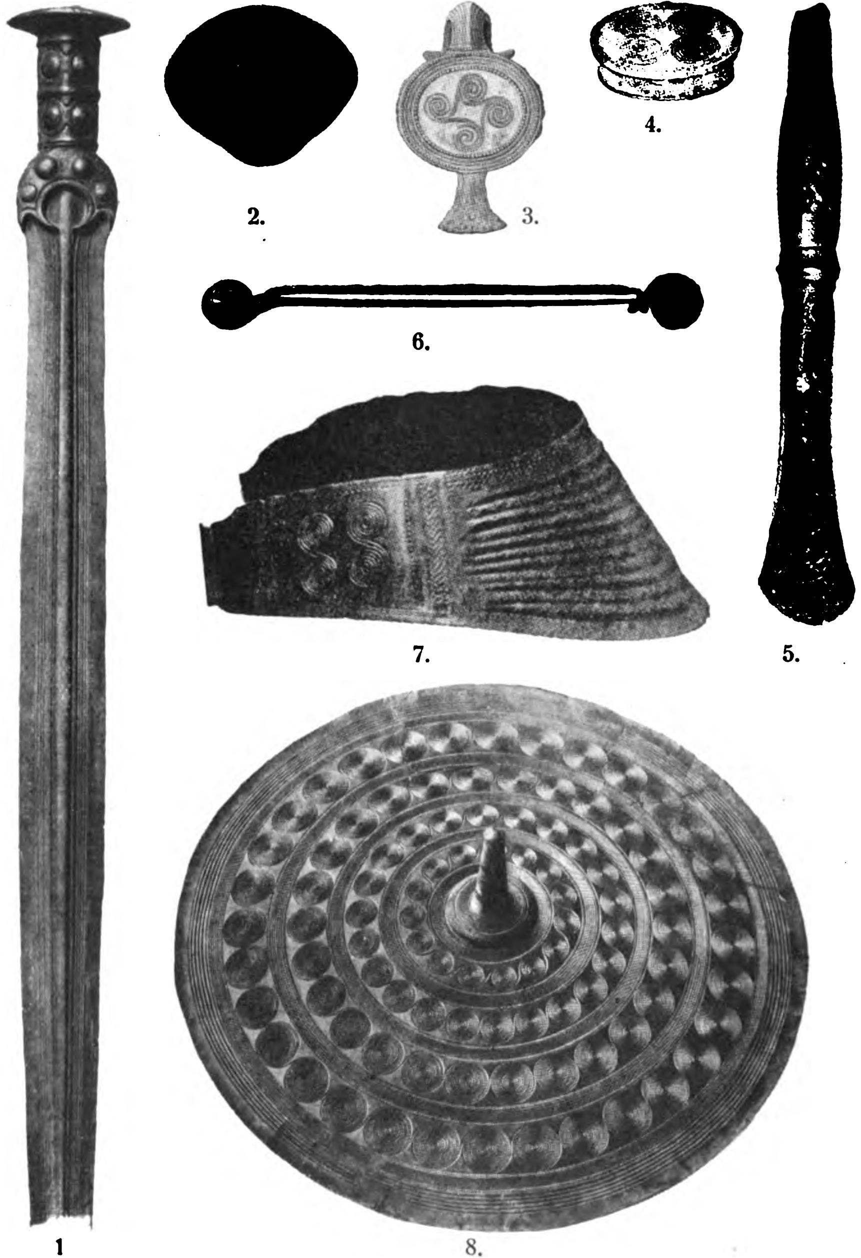
gant — at der virkelig i hine fjerne Tider skabtes Ting af varig Skønhedsværdi.

De Sager, man omgav sig med, Mandens Vaaben og Kvindens Smykker, er bevaret til vor Tid i tilstrækkelig stor Mængde til, at almen Gyldighed tør tillægges deres Vidnesbyrd om Stilsans og Smag. De udviser to forskellige paa hinanden følgende Stiltrin. Prøver paa disse vor ældre Bronzealders ypperste Frembringelser er givet paa Tavlerne XVIII—XIX.

Først udfolder sig, hvad man har kaldt *„den store Stil“* (T. XVIII), i et og alt en Fortsættelse og Udvikling af det tidligere naaede (T. XVII) indtil et imponerende Højdemaal af Kraft og Fylde. Med sikker Sans fastholdes overalt de brede, storladne Former uden Sprængning af de rette Forhold eller Overdrivelse til Barok. Glans har man elsket, Fuldvirkning; fast blinkende Linieføring over buede, svungne Flader, eller kraftigere endnu: støbte Mønstre paa gennembrudt Grund. Sværdene med de brede Klinger og massive Fæster, de skøntformede Vaabenpaalstave, Kvindernes Halskraver og prægtige, kredsrunde Smykkeplader — alt Videreudvikling af de ældre, mere knappe Former — er de bedste Vidnesbyrd om, hvad denne Kunst formaar. Sværdfæsterne, der nedad mod Klingen var udfligede eller aabent buede, afsluttedes opad i en oval eller rhombisk Knap; Dopskoen var aflang, svarende til Sværdskedens brede Træplader; Bæltet lukkedes med den store Pladekrog eller med en rund Dobbeltknap; Bøjlenaalen gjordes større, og Spiralskiver anbragtes for dens Ender. — *Prydkunsten*, der forskønner disse Bronzer, er, ogsaa den, en Videreførelse af det forud kendte. Ganske særlig dyrkedes Spiralen — den store Langstrup-Plade (T. XVIII, 8) viser bedst, med hvilken vidunderlig Sikkerhed i Behandlingen — men i øvrigt tegnedes som før Kredse, Streg- og Perlebaand, Siksak, alt dog nu bredere, med mere Fylde. I Spiralmønstrene søgtes Variation gennem nye Slyngforbindelser.

Det kunde ventes, at den videre Stilbevægelse vilde føre til svulmende, overdrevne Former, til den Svaghed, der ligger i det alt for voldsomme. Noget saadant skete i den yngre Bronzealders Slutning, og en tilsvarende Udviklingsgang er velkendt fra andre Stilarter. Men det gik her tvært imod. Det andet Stiltrin i vor ældre Bronzealder, som sætter ind med en vis Brathed, viser en udpræget Forkærlighed for det ædle, fint udførte Arbejde. Denne *„skønne Stil“* gaar ad andre Veje end den ældre, brede Storstil; nu vil man det udsøgte, fine, sirligt elegante, og til at virkeliggøre dette Ideal udfolder man en forbavsende Evne. Prøverne paa T. XIX kan give en Forestilling herom og om, hvor tydelig Smagsændringen er. Sværdet er kendelig forfinet, saavel Klingen med de pyntelige Længdelinier som Fæstet, der ofte sammen-

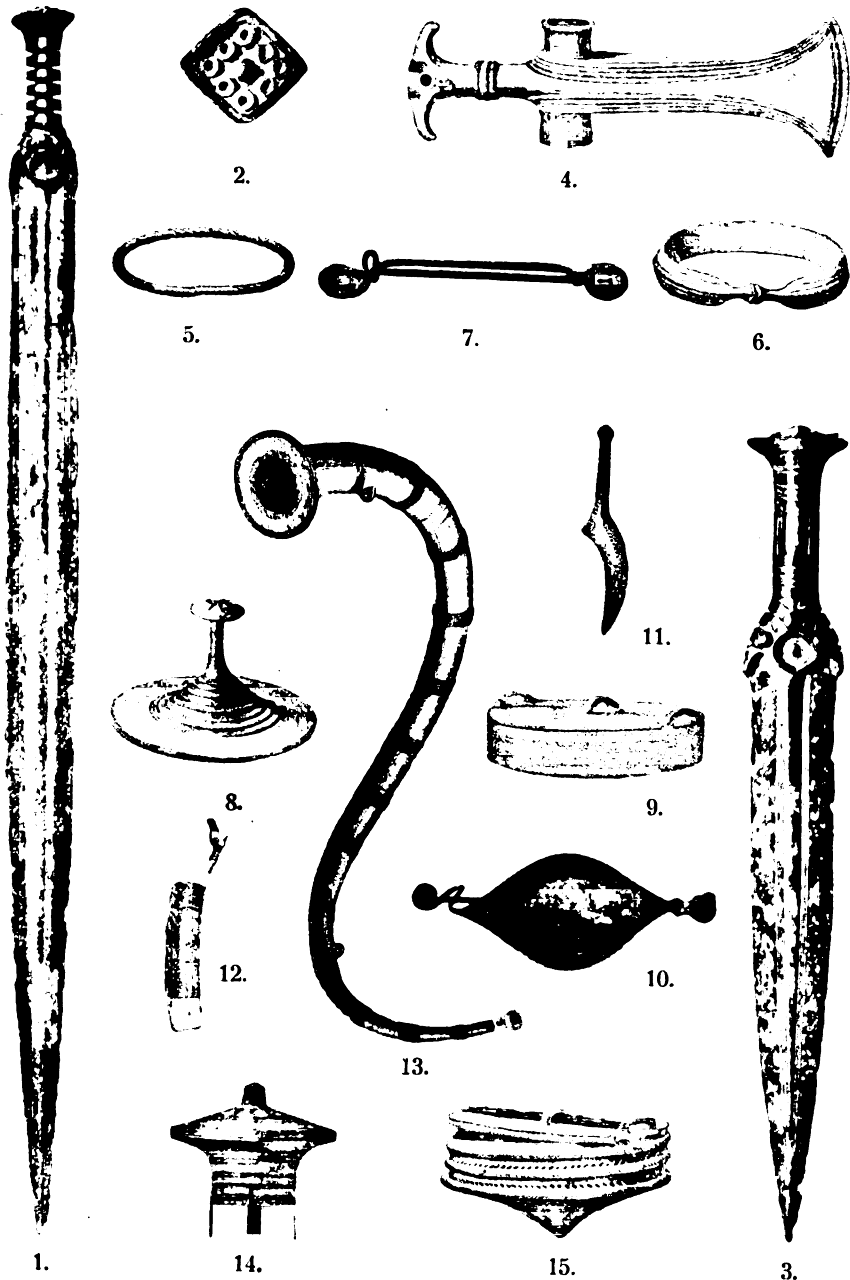
Tavle XVIII.

1. Sværd med massivt Fæste. 2. Sværdknap. 3. Bæltekrog. 4. Bælteknap. 5. Vaabenpaalstav. 6. Bøjlenaal. 7. Halskrave. 8. Smykkeplade. — 1, 8: $^1/_4$ St., 2—4, 7: $^1/_2$ St., 5—6: $^1/_3$ St.

Ældre Bronzealder: Den store Stil.

Tavle XIX.

1. Sværd med guldbelagt Fæste. 2. Sværdknap. 3. Dolk. 4. Vaabenøkse. 5. Mandsring (Guld). 6. Kvindering (Bronze). 7. Bøjlenaal. 8. Bæltedop. 9. Bæltedaase. 10. Bornholmsk Bøjlenaal. 11. Toiletkniv. 12. Ragekniv. 13. Lur. 14. Sværdknap. 15. Bæltedaase. — 1: $^1/_4$ St., 2, 7, 14: $^1/_2$ St., 3–6, 8—9, 11—12, 15: $^1/_3$ St., 10: $^1/_6$ St., 13: $^1/_{10}$ St.

Ældre Bronzealder: Den skønne Stil.

sættes af en Rad af Skiver, vekselvis af Bronze og andet Stof, eller støbes med fordybede Mønstre til Harpiksindlæg, og hvis Endeknap nu er lille og næsten kvadratisk. Sværdskedens skindforede Træplader tilspidses nedadtil efter Klingens Form og optages for Enden i en kvadratisk Dopsko. Bøjlenaalen, nu med korsformet Naalehoved, bliver lille og sirlig, undertiden med Bøjle af Guld, hvis Spiralskiver kan være oprullet med beundringsværdig Kunstfærdighed af baandformet, papirtyndt Guldblad. Overhovedet er *Guldet* nu stærkt fremme, baade som Belægning paa Sværdfæster, Plader og Knapper og i fuld Form, som det ses f. Eks. af den snoede Armring, der er fundet saa ofte i Mandsgrave, at den vel kan betragtes som den fornemme Krigers sædvanlige Værdighedstegn. Ganske almindelige er opvundne Spiralringe af tynd Guldtraad, der efter Fundene synes at have hørt parvis til Kvindens Udstyr, kun enkeltvis til Mandens; de bares paa Arm eller Finger. Bronzeringe, i Spiral- eller simpel Baandform, brugtes derimod kun af Kvinden.

Nye Former kommer i Brug samtidig med, at de blandt de gamle, hvis Udvikling var ført til Ende, opgives. Saaledes forsvinder fra nu af de karakteristiske Paalstave, og i Stedet træder Skafthulsøkser, ogsaa de af stærkt udviklede, sammensatte Former. Kvindens Livsmykke, den store Bælteplade, gaar vel ikke af Brug, men den gøres nu meget mindre og faar ophøjet, riflet Midtparti, der afsluttes i en fremskydende Tap med en lille rund Plade for Enden. En Nyhed er den runde flade Bæltedaase med Laag, der for Kvinden erstatter Lommen og af hende bæres foran paa Livet ved Siden af Smykkepladen, med den dekorerede Bund vendt fremefter. En anden Nyhed er *Luren*. Allerede tidligt i Bronzealderen havde man set, at Natur-Dyrehornet forbedres som Blæseinstrument i samme Forhold som Rørlængden foroges; Mundstykke og Randbeslag til Forbedring af et saadant simpelt Blæsehorn er fundet ved Wismar. Snart forsogte man at støbe det hele forlængede Horn i Bronze; et ret anseligt Blæsehorn i simpel Bueform kendes fra Påarp i Skaane — paa en af Stenpladerne i den nærliggende Kivikgrav (se S. 188) afbildes en Mand med et lignende Horn — og ved Lund er fundet et andet, formet i let Vridning som et stort Oksehorn. De første virkelige Lurer ser ud som den paa T. XIX, 13 afbildede, den ene af et Lurpar fra en Mose ved Tryggelev paa Sydlangeland. De stammer fra denne senere Del af den ældre Bronzealder og viser i Form og Størrelse endnu en vis Tilbageholdenhed; den fulde Udvikling af den klassiske Lurform var den yngre Bronzealder forbeholdt.

I *Prydkunsten* indtræder den store Forandring, at dens mest fremtrædende Bestanddel, Spiralen, forsvinder. Herved ændres Almenindtrykket aldeles; et fint tilbageholdende, beskedent, men ogsaa noget

blegt Præg afløser Storstilen. De øvrige, ældre Prydmotiver fastholdes; særlig yndet er Bueække̥n som Kantmønster, fast anvendt f. Eks. under Sværdknappens Rand (Tandsnit) og meget ofte stillet i Kreds om et Centrum med Grunden uden om fordybet, hvorved et nyt og efterhaanden stærkt anvendt Motiv fremkommer: den fire-, fem- eller fleroddede Stjerne.

Den „skønne Stil“ i vor ældre Bronzealder holder sig nu ikke uforandret Perioden ud. Mod dens Slutning spores en vis Tilbøjelighed til kraftigere Virkemidler; det fint og roligt afstemte, dog stadig ensartede, tilfredsstiller øjensynligt ikke længere. Man begynder at forstærke, udhæve og tilspidse Formerne, samtidig med, at Ornamenttæppet stadig tættere dækker Fladerne. Sværdknappens Hjørner udskydes, den runde Bælteplade vokser igen, dens Midttap forlænges, og smittet heraf begynder Bæltedaasens Bund at skyde spidst fremefter (T. XIX, 14-15); Bøjlenaalen højnes og bues. Det er en Bevægelse, der peger direkte mod den yngre Bronzealder.

Gennem hele Blomstringstiden opretholdes og udbygges de for Tilførslen af Raastofferne (Bronze, Guld) saa nødvendige *Forbindelser med Udlandet.* Det er dog tydeligt at se, at nu da den nordiske Bronzealderkultur staar i al sin Styrke, ypperst blandt alle i Nord- og Mellemeuropa, er den tekniske og kunstneriske Afhængighed af Udlandet, der før var saa følelig, svundet ind til intet. De *fremmede Sager*, importerede sydfra — som Sværd med støbt ottekantet Fæste (fra Sydtyskland—Østrig), ældre og yngre Sværd med Grebtunge, forskellige Naale, tyndtdrevne Bronzeskaale: se T. XX — er gennemgaaende ringere end vore egne og øver aldeles ingen Indflydelse paa vor udviklede Bronzealders nys skildrede Form- og Prydkunst, hvis Storhed aabenbart bunder i national Kraft og Evne, og hvis Udvikling er rent hjemlig; Vidnesbyrd om, hvor bestemt den nordiske Bronzesmed fulgte sin egen Smag, giver Tilfælde, hvor en Udbedring af de fremmede Sager er foretaget i udpræget nordisk Stil. Maaske det eneste Eksempel paa, at en fremmed Paavirkning i nogen Grad har kunnet bestemme og fæstne en hjemlig Form, er den store Bøjlenaal med bred Plade (T. XIX, 10), der kun forekommer paa Bornholm og i Skaane, og som synes at have Forbilleder i Nordtyskland. Guldet tilførtes, opvundet i Ringform (se S. 186), fra mellemeuropæiske Lejer, vistnok i Alperne og Siebenbürgens Bjerge. Ogsaa de gamle Forbindelser med Norditalien vedligeholdtes; det viser det mærkelige Fund fra Skallerup, Syd for Præstø, af en etrurisk Vinbeholder af Bronze, formet som en Kedel paa Hjul (T. XX, 9); den stod i en Grav under Høj og havde rummet sin Ejermands Aske.

At Skallerupkedlen gemte brændte Ben, er et betydningsfuldt Træk, der imidlertid ingenlunde er enestaaende i den fuldt udviklede ældre

Tavle XX.

1. Sværd med ottekantet Fæste. 2—3. Ringguld (Betalingsguld). 4—6. Bronzenaale. 7—8. Skaale af tyndtdrevet Bronze. 9. Kedelvogn (Rekonstruktion).
1, 7—8: $^1/_4$ St., 2—6: $^1/_2$ St., 9: $^1/_5$ St.

Ældre Bronzealder: Fremmede, indførte Sager.

Bronzealder. Allerede før Blomstringstiden rigtig har sat ind, dukker *Ligbrændingsskikken* op nu og da, for første Gang i Danmark. Den trænger efterhaanden igennem. Mod den ældre Bronzealders Slutning er Gravlægningen uden Brænding saa godt som udtrængt, og gennem hele den yngre Bronzealder er Ligbrænding eneraadende Skik. Naturligvis maatte dette Forhold ændre Gravform saavel som Gravudstyr. Men det sker langsomt. Man bygger til at begynde med stadig den vante lange Kiste, alt for stor for den lille Hob Ben, og medgiver stadig Vaaben og Smykker. Først efterhaanden forringes Udstyret, Gravrummet indsnævres; en jævn Overgang fører til den yngre Bronzealders almindelige Gravform: det uanselige Gemme for de brændte Ben med eller uden ringe Dødsgaver (se S. 195). Saadanne Grave fordrede intet knejsende Mærke. Storhøje rejstes ikke mere.

Grav fra den ældre Bronzealders senere Del: en mandslang Stenramme omkring de brændte Ben. Fra Maglebylille, Amager. Fotografi.

3. Udblik over den ældre Bronzealder.

Bebyggelsen.

Det nære Forhold, der i Stenalderen bestod mellem Hus og Grav, maa antages at have varet ved. Herom ved vi nu ikke meget, men det er dog enkelte Gange set, at en Høj er opkastet over selve Bostedet. Saaledes ved Vesterlund, Vest for Horsens, hvor Pælehuller under en Høj tegnede en tydelig, kredsrund Husplan. Men ellers kendes hverken Husrester eller større, mere oplysende Bopladser fra den ældre Bronzealder, hvilket er en følelig Mangel. Det ny, der her kan være indvundet, i Husbygning og Indretning, er vi derfor foreløbig uvidende om. Hvad derimod Højene ved selve deres Eksistens fortæller os om, er Bebyggelsen og dens Art; thi, som det er sagt, hvor Højene ligger, der boede man. Og virkelig ligger de langt over 100,000 Høje, der helt eller delvis bevarede kan paavises over det danske Omraade, saaledes, at man med

nogen Omtanke og Forsigtighed i Slutningerne kan aflæse saavel Bosættelsens Forhold til Naturen som Tidens Bygder og Samfærdselslinier. At man imidlertid særlig for Jyllands Vedkommende, og da navnlig for Enkeltgravsfolkets gamle Centrum i Sydvest, kommer til at gribe ind over Stenaldergrænsen bagud i Tiden, kan ikke undgaas; af disse Egnes Høje hører utvivlsomt flere til Sten- end til Bronzealderen. Noget sikkert, ydre Middel til paa Forhaand at adskille de to Tidsaldres Høje, har vi ikke. Som Regel er ganske vist Bronzealderhøjen stor og anselig — den kan naa et Maal af 6—7 m's Højde til 35—40 m's Tvær-

Gravhøje paa Rodstrup Hede, Syd for Nibe.
Fotografi.

maal — men den store Høj er meget ofte „blandet" og skjuler ved sin Bund Stenaldergraven (se S. 150). Jordhøjens *Randsten*, der før i Tiden indfattede Dyssen som en kraftig, vidt synlig Ramme, dækkes nu under Overfladen og rykkes samtidig tættere sammen til et Gærde, en Ring, der hjælper til at holde sammen paa den nybyggede Højs stejle Jordmasser. Hvor Højen forstørres ved Efterbegravelse, kan Fodkransen fordobles. Ikke alle Bronzealderhøje er runde. Svarende til Stenalderens Langdysse og sikkert som en direkte Afledning af den optræder i Bronzealderen *Langhøjen*, ofte af betydelig Størrelse (over 100 m's Længde) og uden Tvivl anlagt for at rumme flere Grave i Række. Den er hyppigst i Nordjylland (Vendsyssel, Thy).

Hvor man slog sig ned og hvorfor, viser Højene — Sophus Müllers Iagttagelser i Marken er her grundlæggende — gennem Højenes Fordeling ses Menneskets Lempen sig efter og Afhængighed af Naturforholdene, dets Vælgen og Vragen. Det ufremkommelige, og hvad man ellers ikke kunde magte, undgik man: den altfor tætte Skov, svær Lerjord, store Hedeflader. Hvad man foretrak, var jævn, tør Slette med lettere Jord, Udkant af Skov og særlig Randen af de større Bakke-

strækninger, hvis Indre man ofte holdt sig fra; tit bærer saadanne Bakkerande en Bræmme af højtliggende Gravhøje. I det hele lagdes, som bekendt, Højene gerne højt. Hvor Højene samler sig i Grupper, maa *Bygderne* have ligget; hvor Grupperne forbindes ved mere eller mindre sammenhængende, undertiden milelange Højkæder, har *Vejene* gaaet, de Veje, hvis Spor endnu mange Steder staar dybttrukne. Et Eksempel paa en saadan højafmærket Færdselslinie er den østlige af de to sønderjyske „Okseveje"; som Højene viser, var i Bronzealderen denne Hovedvej ikke gennemført nordefter, allerede ved Vedsted, Sydvest for Haderslev, bøjer Højkæden af og løber skraat i nordvestlig Retning til Kongeaaens Vad ved Foldingbro. Hvor Højene ligger nær

Træplov. Fra en Mose ved Døstrup, Nord for Hobro.
Fotografi.

Kysten i Storgrupper paa flere Hundrede, som paa Sild eller i Esbjerg-Hjerting Egnen, eller hvor de, som Syd for Bovbjerg, løber i lige Linie mod Havet, er det ikke uberettiget at formode *Handelsknudepunkter* med Havnepladser; Jylland med den ravrige Vestkyst spillede jo i den ældre Bronzealder en fremtrædende Rolle. Ogsaa ved Agger har der mulig været en vigtig Plads, men i øvrigt maa jo nødvendigvis ved Havets Forstyrrelser op langs Vestkysten alle Iagttagelser her være mangelfulde og Slutningerne usikre. Ingen Tvivl kan dog raade om, at Befolkningen hele Bronzealderen igennem var ivrigt søfarende; ikke blot var Skibet i den yngre Bronzealder et af de mest yndede Tegn (se S. 197), og ikke blot udpeger Højene mange andre Pladser i Landet som gamle Anløbssteder (Sæby f. Eks. og Bangsbo ved Frederikshavn), men en almindelig Sammenligning mellem Beliggenheden af Stenalderens og Bronzealderens Mindesmærker paa Sjælland har vist, at der mange Steder i Løbet af den ældre Bronzealder er foregaaet en Bevægelse bort fra det indre henimod Kysterne. Til Forklaring har man, sikkert med Rette, mindet om, at Tidens vigtigste Raastof, Bronzen, jo maatte indføres over Søen.

Hakken afløses af *Træploven*. At dette store Fremskridt sker nu, tør sluttes af, at en Del af en primitiv Plov — Styr og Skær i eet Træ-

stykke — nylig fundet i en upplandsk Mose, ved geologisk Bestemmelse kan henføres til den tidlige Bronzealder. Vi maa da se paa vor ældste danske „Ard", Træploven fra Døstrup Mose ved Hobro (S. 183). Den bestaar af to Dele: det kortere Styr fortsat i Skæret (begge af Løn) og den længere, tæt oven for Skæret fattende Trækstang, Aasen (Birk eller El), med den bagudvendende Trækkrog for Enden. Et særligt Træstykke, oprindelig elastisk buet, blev indkilet til Befæstelse af Styret i Aashullet. Plovmanden styrede med Haandgrebet og ved Tryk med Foden paa den fremskydende Aasende. Trækdyr var Oksen eller Hesten, som nu var almindeligt Husdyr.

Haandværk. Teknik.

Ved Bronzens Indførelse og Forarbejdning her i Landet skabtes en helt ny Industri, hvis tekniske Fremgangsmaader i det store og hele var de samme hele Bronzealderen igennem, selv om Færdigheden nok var størst i den yngre Bronzealder. Til dette Afsnit udskydes derfor den nærmere Omtale af *Bronzeteknikken.* Om *Pottemageriet* ved vi ikke stort, da Lerkar kun sjældnere medgaves den døde. Ret vel gjorte Krukker med blank, riflet Overflade findes nu og da, men de fleste Kar er ringe og altid, ligesom i den udgaaende Stenalder, helt uden Ornamenter. Et Glimt af, hvor vidt man drev det i *Træskæreriet,* giver Fundene fra de store Egekistegrave i Øst- og Sydjylland, der jo har bevaret saa mange ellers let forgængelige Stoffer for os, baade Tøj, Træ og Horn (se T. XXI). Smukke, dybe Træskaale med Hank og med Udsiden virkningsfuldt mønstret med Bælter og Stjerner af indslaaede Tinstifter — vistnok Efterligning af Metalforbilleder (Dele af en saadan fremmed Bronzeskaal er fundet paa Bornholm) — Spande og Daaser af Bark eller tyndt Træ og særlig den nydelige, spinkle Asketræsklapstol fra „Guldhøj", endnu med Rest af sit Odderskindsæde, det er altsammen Ting, der viser Dygtighed og Snilde.

Egekistefundenes største Værd ligger imidlertid i det Kendskab, de giver til Bronzealderfolkets *Dragter.* Manden bar inderst om Kroppen en knælang Kofte, fastholdt om Livet med et Bælte, over Skuldrene med Stropper; derover en noget længere Kappe, kastet løst over Skuldrene som et Slag og kun sammenholdt ved Halsen med en Bøjlenaal; om Fødder og Ankler Sko af Klude eller Læder, paa Hovedet en rundpullet Hue. Benklæder kendes ikke i Fundene og brugtes da vel næppe. Som en nylig fundet svensk Bronzealderkappe viser, og som det bekræftes af den usymmetriske Halsfold paa den danske Kappe fra Muldbjerg (T. XXI, 1), blev Kappen baaret skævt, længere nedhængende i højre end i venstre Side. To af Egekisterne, fra Borum Eshøj

Tavle XXI.

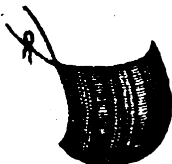

1.

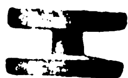

3.

11

2.

12.

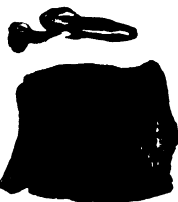

13.

14.

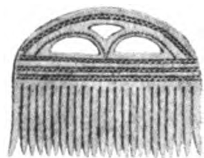

4—6.

7—10.

15.

16.

1—3. Mandsdragt: Kappe, Kofte, Hue. 4—6. Kvindedragt (Borum Eshøj): Trøje, langt Skørt, Haarnet. 7—10. Kvindedragt (Egtved): Trøje, Bælte, kort Frynseskørt, Kludesko. 11—12. Skaale af Træ. 13. Bælteknap af Træ. 14. Spand af Bark. 15. Klapstol. 16. Bronzekam. — 1–2, 4—5, 7—10: $^1/_{20}$ St., 3, 6: $^1/_{10}$ St., 11—12, 14: $^1/_6$ St., 13: $^1/_2$ St., 15: $^1/_{12}$ St., 16: $^1/_8$ St.

Ældre Bronzealder: Dragter og Bohave fra Egekistefundene.

ved Aarhus og fra en Hoj ved Egtved nær Kolding (S. 187), har indeholdt velbevarede Kvindedragter. Begge disse Fund viser samme Klædningsstykke for Overkroppen, en tætsluttende Trøje med Ærmer til Albuen; men for den øvrige Dragts Vedkommende er der stor Forskel. Medens man i Borum Eshøj-Kisten fandt et svært, fodsidt Skørt, der har været holdt om Livet af et fint, stribet Bælte med Kvaster, var Egtved-Kvinden anderledes luftigt paaklædt: et kunstfærdigt, af lutter Uldfrynser dannet, kort Skørt, saa kort, at det kun rakte til lidt oven for Knæene og opad ikke til Trøjen, var viklet to Gange om Hofterne. Har det solide lange Skørt været til Vinter- og Udendørsbrug, maa Frynseskørtet have hørt til Sommer- eller Hjemmedragten (Egtved-Kvinden blev, som en lille Røllikeblomst i hendes Kiste viser, begravet ved Sommertid). Borum Eshøj-Kvindens Haar var samlet i et fint virket Maskenet. Det var Skik at pynte paa Dragtens Uldfrynser ved at omvikle dem med tynde Bronze- eller Guldblade; vi har adskillige Fund af saadanne smaa Frynsehylstre. I mange af Egekisterne hvilede den døde paa en udbredt Kohud og dækkedes af et langt, svært Uldtæppe.

Disse mærkelige Fund, de ældste bevarede Dagligdragter, der overhovedet kendes, giver god Besked om Bronzealderens *Væveteknik*. Stoffet var Faareuld, mørk eller hvid, hvori indblandedes flere eller færre Hjortehaar. Alle de danske Dragter er fremstillet ved toskaftet Vævning, men at ogsaa den firskaftede Vævemaade har været kendt, vises af den føromtalte svenske Mandskappe, fundet for faa Aar siden i en Mose nær Falköping. Ikke blot de almindelige, groft vævede Uldstykker, men ogsaa de finere, tit saa overordentlig kunstfærdige Ting — den nuprede Hue, Haarnettet og Kvastbæltet fra Borum Eshøj, Frynseskørtet fra Egtved, Frynsesjalet fra „Trindhøj" — er sikkert fremstillet herhjemme. Hvor vel snarere end her i denne tidlige Tid? Aabenbart har Kvindens Virke paa dette Omraade staaet paa Højde med Mandens Arbejde i Bronzen.

Handelslivet.

Vel var endnu de Tider fjerne, da Mønt prægedes i Norden, men dog var man for saa vidt ude over den rent primitive Tuskhandel, som der nu raadedes over bestemte *Betalingsmidler*, nemlig selve de ny Metaller, Guldet og Bronzen. De mange Arm- og Fingerringe, dannet af en spiraloprullet, dobbelt Guldtraad (T. XX, 2-3), er saa tit ufuldstændige og viser saa tit Mærker efter Brud og Sønderdeling, at man kun ved at antage, at Stumperne afhuggedes for at tjene som Betalingsmidler, faar en virkelig Forstaaelse. Omkring 350 Fund af den Slags

„Ringguld“, ubeskadiget eller mere eller mindre sønderhugget, kendes fra de gammeldanske Lande, Hovedparten fra Jylland. At Bronzen har været anvendt paa lignende Maade, tør man nok gaa ud fra, selv

Egekistegrav paa Bunden af en udgravet Høj. Fra Egtved nær Vejle. Fotografi.

om foreløbig beviskraftige Fund kun kendes fra den yngre Bronzealder („Metalfund“, se S. 205).

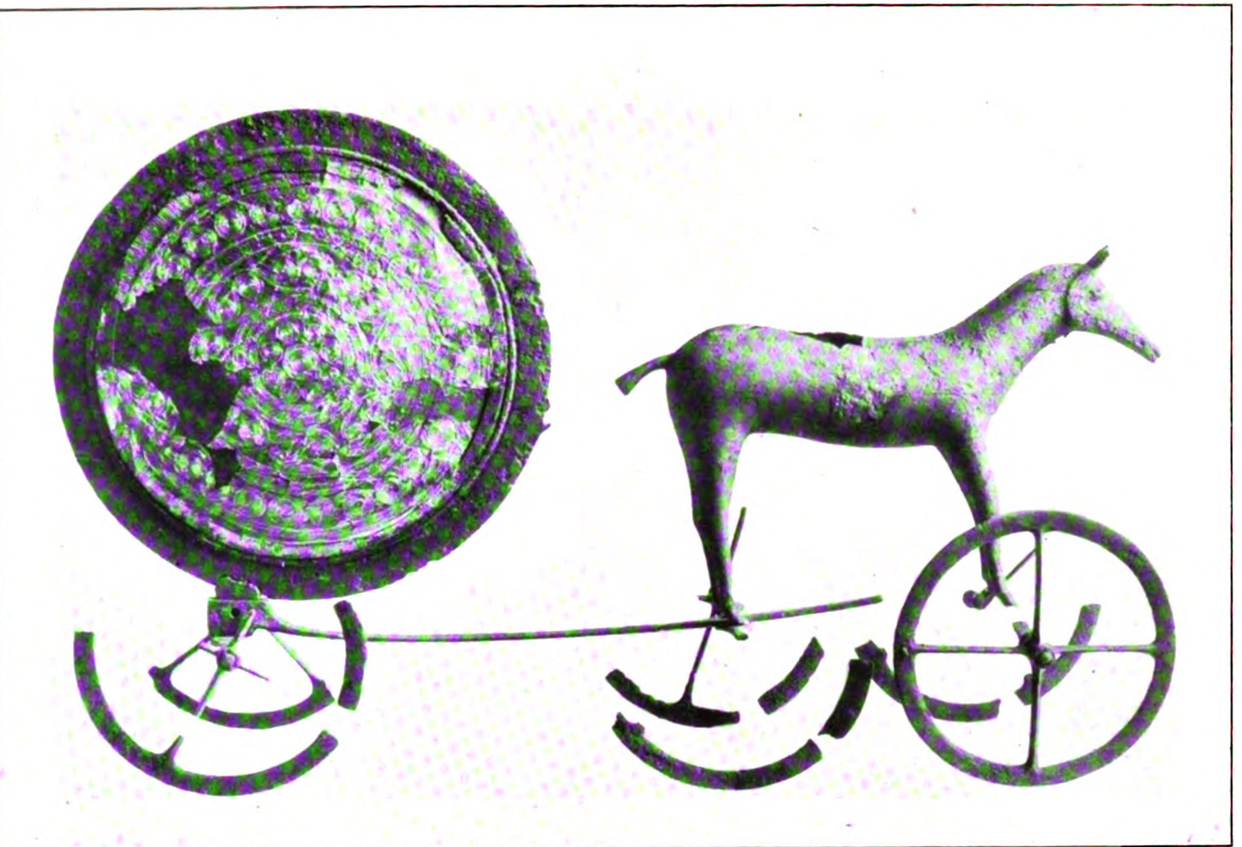
Spørgsmaalet om, hvordan vi heroppe i Norden fik fat i dette Guld og Bronze, er forlængst stillet og besvaret. Hvad vi havde at byde til Gengæld, var *Rav*. Dette Stof var efterspurgt i Syden. Ved Rejser ad

de mellemeuropæiske Flodveje maa Bronzealderfolkets Handelsmænd for Ravet have tilbyttet sig de uundværlige Metaller. Selve Oldsagerne, saa vi jo, vidner om de livlige Forbindelser med Donaulandene og Norditalien. Jyllands Ravkyst har været en Rigdomskilde for os, og det er ikke urimeligt, som man har gjort, at se Ringguldets Talrighed netop paa den jyske Halvø og netop i dens vestlige og sydvestlige Dele i Sammenhæng hermed. Ravhandel var utvivlsomt i Gang allerede i Stenalderen (S. 136), men først nu fik den virkelig samfundsøkonomisk Betydning.

Religiøst Liv.

En stærkt bevæget Tid, ikke blot i ydre kulturel Henseende, har den ældre Bronzealder været. Herom kan ikke være Tvivl. Ny, dybtgaaende religiøse Forestillinger trænger ind sydfra og fæster Rod. Vi aner et uroligt indre Liv, modgaaende Strømninger, Gæring og Brydning. Hvad vi ser, er, at to store religiøse Nyheder, *Soldyrkelsen* og *Ligbrændingen,* trænger sig frem til Gennembrud og til en Beherskelse af Folkets religiøse Bevidsthed, der viser sig at blive af aarhundredlang Varighed. Er her en indbyrdes Sammenhæng? Vi kan intet sikkert sige, men maa nøjes med at konstatere, at tilsyneladende fremtræder de to ny Ting samtidigt. Det mærkelige Solalter paa Hjul fra Egnen omkring Ystad (T. XV, 10), sikkert sydfra indført (et ganske lignende kendes fra et ungarsk Fund), stammer vistnok fra vor Bronzealders Ungtid, det Tidsrum, i hvilket de første Spor af Ligbrændingen kan paavises. En ikke meget senere Tid tilhører det navnkundigste Minde om Bronzealderens Soldyrkelse, Solbilledet fra Trundholm Mose i Nordsjælland: paa et sekshjulet Vognstel af Bronze staar Solskivens Billede, forspændt med en Bronzehest; Solen er afbildet som en cirkelrund, ¼ m bred Dobbeltskive af Bronze, prydet med Spiraler og Kredsornamenter og paa den ene Side guldbelagt. Solen tænkes aabenbart trukket over Himmelhvælvet af sin Hest. Hjulene er tilføjet for at give det lille Billede Bevægekraft, eller de er simpelthen et Afbillede af den Vogn, paa hvilken det virkelige, store Solbillede kørtes frem for Folket. Trundholmbilledet har i saa Fald ikke selv været Genstand for Tilbedelse, men er at forstaa som en lille Efterligning, gjort til Offerbrug, af det større Guddomsbillede.

Omsorgen for de døde har været overordentlig. Vi ser det af de mange gode Dødsgaver og den hele omhyggelige Gravindretning (Egekisterne). At Gravlægningsceremonier har staaet i fuldt Flor, faar vi en Anelse om ved at se paa de besynderlige Billeder, der er indhugget paa Indersiden af Vægstenene paa en Grav i Kivik i Sydøstskaane,

Solvognen fra Trundholm Mose. (Nationalmuseet).

gaadefulde Fremstillinger af Processioner og Optrin, der har været Genstand for de forskelligste Tydninger.

Selv om Soldyrkelsen træder i Forgrunden, fortrænger den dog ikke de gamle Guddomsmagter, *Øksen* og *Ilden*. Et Par store Øksebilleder ses f. Eks. i Kivikgraven, og de største af de i Museerne liggende massive Skafthulsøkser er saa svære og tunge, at de næppe kan have været til praktisk Brug. Heller ikke Ildtegnet, de skaalformede Fordybninger, er glemt. Dyrkelsen af begge disse Magter varer ved den yngre Bronzealder igennem.

Gaver ofredes som forhen til Guddomskræfterne ved Nedgravning i Jord eller Sænkning i Vand (maaske ogsaa Ophængning i Træer). Selve Trundholmbilledet er vistnok en Offergave. Disse *Votivfund* er dog ikke nær saa talrige fra den ældre Bronzealder, som de bliver fra den yngre. Et anseligt Offer, vistnok fra denne Tid, er Fundet fra Nors i Thy: ca. 100 Smaabaade, dannet af Guldblik over spinkle Bronzeribber, fandtes her indstukket i hverandre og nedlagt i et Lerkar — en Takkegave fra en heldig og taknemmelig sofarende? Et Par andre Offerfund er overmaade vigtige. Paa St. Jørgensbjerg i Roskilde og i „Vindmosen“ ved Asnæs er fundet Samlinger af Sværd, nedlagt i eller ved jernholdige Kildevæld; at vi her staar over for Takkegaver fra helbredte Krigere, er højst sandsynligt, men i hvert Fald fastslaar disse Fund, at den ældre Bronzealder har kendt *Kildeofre*, altsaa Dyrkelse af Kraften i det helsebringende, rindende Vand. En saadan Kultus kan meget vel gaa tilbage til Stenalderen, men her mangler endnu de bevisende Fund.

Trolddomskunster og Magi har floreret. Som andet end *Tryllemidler* kan nemlig ikke de sælsomme Smaatterier forstaas, der laa i Lædertasken i en Mandsgrav ved Hvidegaard nær Lyngby eller i en Kvindes Hængedaase fra en Grav i Maglehøj ved Frederikssund: Klo af Kat og Falk, Knogler af Væsel, Egern og Snog, Stump af Luftrør af Fugl, Sneglehus, Smaating af Bronze og Flint i Hylster af Læder eller Tarm og andet mere. Det kan kun have været Troldtøj eller Amuletter.

Billedkunst.

Tidens kunstneriske Udtryksmiddel var den lineære Prydkunst. At man imidlertid, naar det skulde være, ogsaa gav sig i Kast med plastisk Fremstilling og det uden at komme helt daarligt fra det, viser Solhesten fra Trundholm, der er gjort med Dygtighed og den største Omhu. Skaftet paa Rageknive kan nu og da være formet som et Hestehoved, der dog i Tidens Løb stiliseres og forflygtiges. Ellers finder vi af Dyrebilleder kun Fisken og Fuglen; de er ført herop paa fremmede

Sager — plastisk formede Smaafugle sidder f. Eks. paa den etruriske Skallerupvogn (T. XX, 9) — men ikke efterlignet paa vore egne. Af rundt udførte *Menneskebilleder* eksisterer fra den ældre Bronzealder, bortset fra en tvivlsom lille Figur fra Viborg, kun to Smaafigurer af Bronze fra Stockhult i Skaane; de forestiller nøgne Mænd med Lændeklæde og paa Hovedet spids Hue; men hvad deres Betydning er, turde indtil videre være ganske usikkert (jfr. nedenfor, S. 207).

Kulturomraade. Forhold til Udland. Tid.

Den ældre Bronzealders Kultur i Norden spænder over et større Omraade end det, der dækkes af de gammeldanske Lande. I Syd har, som Fundene viser, Holstens og Tysklands Østersøkyst indtil Oder og Rügen hørt med, i Nord det meste af Mellemsverige samt, i mindre Grad, Dele af Sydnorge. Alle disse Strækninger synes at have været svagere kulturprægede, maaske ogsaa tyndere befolkede end Kredsens Centrum, som var just de gammeldanske Lande fra Slesvig til Skaane. De stærke og levende Forbindelser med Udlandet, særlig Mellemeuropa (Ungarn) og Norditalien, som danner selve Forudsætningen for den nordiske Kulturs overordentlige Opsving i denne Tid, er allerede omtalt (S. 169, 179). Tilbage bliver Spørgsmaalet om Tidsbestemmelsen. Her maa alene bygges paa Sammenhængen med Syd. Jo nærmere vi rykker Sydeuropas historisk kendte Tidsrum, des sikrere bliver Dateringen. Derfor er der blandt Forskerne mindre Uenighed om Tiden for den ældre Bronzealders Slutning end for dens Begyndelse. Hertil kommer, at der for de danske Landes Vedkommende med deres jævne, rolige Overgang mellem den langsomt vigende Stenalder og den ligesaa langsomt opgaaende Metaltid kun uegentlig kan tales om en „Begyndelse“ for Bronzealderen. Overgangstiden kan meget vel have spændt over flere Aarhundreder. Den af dansk Forskning almindeligt antagne Varighed for ældre Bronzealder er ca. syv Aarhundreder; Periodens Plads i Tiden lægges mellem det 15. og 8. Aarh. f. Kr.

FJERDE AFSNIT.

DEN YNGRE BRONZEALDER.

1. Jævn Overgang. Efterblomstring. Gennemført Ændring i Gravskik.

Det dybe kulturhistoriske Skel, der maatte drages mellem den ældre og den yngre Stenalder (S. 127), findes ikke tilsvarende mellem Bronzealderens to Hovedafsnit. Her er den eneste gennemgribende Forskel den, at Ligbrænding bliver eneraadende; men som vi har set, var allerede i den ældre Bronzealder denne Skik stærkt udbredt, og i det hele taget: skal man nogetsteds tale om en rolig, glidende Overgang mellem Kulturtilstande, maa det blive her, paa Grænsen mellem ældre og yngre Bronzealder, hvor paa alle for os synlige Omraader kun gradvise, jævne Ændringer er at paavise. Bronzealderkulturen som Helhed er een uafbrudt løbende Strøm. At udvikles uhæmmet og dog ikke isoleret, at kunne udfolde egen Skaberkraft uden at overvældes af et stort Fremmedstof — som dog baade kendes og benyttes — det har øjensynligt været den nordiske Befolknings lykkelige Vilkaar og Evne hele Bronzealderen igennem.

Den *Stilbevægelse*, der mod Slutningen af den ældre Bronzealder gjorde sig gældende bort fra det forfinet sirlige henimod en kraftigere Formgivning (S. 179), fortsættes umiddelbart i denne første Tid af den yngre Bronzealder, en Periode, der er stærkt afhængig af den forudgaaende, rig paa Omdannelser i den angivne Retning, men fattig paa Nyskabelser. Man ser det let paa *Oldsagerne*, der fastholdes i Typen, men ændres i Enkeltheder baade i Form og Ornamentik (se T. XXII). Hængekarrets Bund og den runde Smykkeplades Overflade højner sig rundt hvælvet, Dobbeltknappen faar overdreven lang Spids, Naalen fremadvendt, knoppet Hoved, Armbaandet bliver bredt som en Manchet. Den spinkle, skraatriflede Halsring vokser i Tykkelse og støbes nu hul bagtil for ikke at sluge for meget Metal; den bæres tredobbelt, samlet ved Nagler og et særligt, bevægeligt Lukke. Bøjlenaalen ud-

formes paa to Maader, enten med bred, riflet Buebøjle, en Form, der snart forsvinder, eller med kredsrunde, støbte Bøjleplader, der faar Naalen til at ligne en Lorgnet; denne „Brillenaal“ fastholdes gennem største Delen af den yngre Bronzealder. Sværdet har to Hovedformer, begge overtaget fra den ældre Bronzealder; den ene har Grebspids eller massivt Fæste og en Endeknap omtrent som en Tværstang (fremgaaet direkte af den ældre firkantede Knap med udskydende Hjørner), den anden Sværdform har flad Grebtunge med ophøjede Kanter og, ved de finere Stykker, guldbelagte Sideflader. Klingerne har skarp Længdefold gennem Midten. Det skønne Sværd fra Løvelbro ved Viborg, enestaaende ved sit velbevarede Hornfæste (T. XXII, 1), hører til de Ting, der viser, at denne Tid, hvis Haandværk og Kunst i øvrigt ikke staar Maal med hverken Fortidens eller Eftertidens, dog ogsaa kunde frembringe det udmærkede. Beviser for det samme giver f. Eks. Lurerne fra Maltbæk ved Ribe, der i Form kommer ganske nær op ad den følgende Tids fuldendte, klassiske Lurtype.

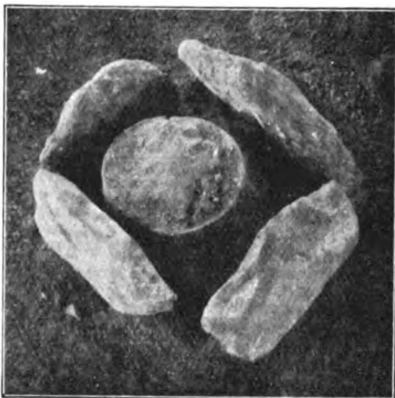
Paa indført, *fremmed Gods* er Tiden rig (T. XXIV). Norditalien og de mellemeuropæiske Lande fra Ungarn til Frankrig er som før de Egne i Udlandet, hvormed vi særlig stod i Forbindelse. Runde Skjolde og store Spande af tyndtdrevet Bronze — en Teknik, vi ikke magtede herhjemme — buede Vaabenknive, Hestetøjsplader og Bidsler af Bronze er Eksempler paa disse fremmede Sager (se T. XXIV). Fra Vesteuropa kom særegent formede Økseblade med Skaftlapper; de slog dog ikke rigtigt an mod vor hjemlige Økseform, Celten med Hulhed for Skaftet.

Der er meget *Guld* i denne Tid, mere end før. De ovale Armringe med bredt udvidede, modsluttende Endeflader, „Edsringe“ som de kaldtes i gamle Dage, kommer frem nu, men især maa de mange (over 30) Guldkar nævnes, Skaale og Vaser af tyndtdrevet Guldblik, indført rimeligvis fra Syd- og Mellemtyskland, men nogle af dem videre bearbejdet her i Landet, som f. Eks. Karret T. XXII, 12, hvis Hank med Hestehovedet er føjet til herhjemme. Tidens rigeste Fund, ikke blot paa Guld, men ogsaa i anden Henseende, kommer nu fra Øerne (særlig Fyn); det kulturelle Tyngdepunkt synes at være flyttet fra Jylland østpaa.

Selvstændigheden over for det fremmede kommer ogsaa frem i *Prydkunsten.* Ligesom ved Redskabsformerne er her den vante Stil videreført roligt og i det store og hele uforstyrret. Fremtrædende er som før Buerækkerne. Fordybede Mønstre til Harpiksindlæg findes endnu, men gaar snart af Brug. Liniebaand og Punktrækker anvendes nu mere end før; hist og her ses Antydninger og Tilløb til den følgende Tids mere urolige Stil. Eet ænseværdigt fremmed Motiv optages dog,

nemlig *Mæanderen*, det ejendommeligt ud og ind bugtede Baand, der paa sin Vej nordefter fra de græske Lande nu for første Gang kommer til os — senere vil vi træffe det igen. Tværskraveret og næsten altid med afrundede Hjørner ses det paa Guldringe og paa nogle for Midtjylland særlige, aflange Bensmykker, en enkelt Gang paa et Lerkar. Ogsaa virkelige Billeder af Dyr og Ting indgaar i Prydkunsten. Som før er det Fuglen og Hestehovedet, der afbildes; af nyt kommer til:

Stenomsat Urnegrav fra den yngre Bronzealder. Til venstre lukket, til højre delvis afdækket. Fra Hald Tostrup, Vest for Hobro. Fotografier.

Oksens Hoved med Horn og Skibsbilledet. Det første Billede af Bronzealderskibet indridses nu, skematisk men klart, paa Rageknivens Blad.

Ligbrændingen med den dertil knyttede Idékreds — hvad den saa end nærmere er gaaet ud paa — er nu omsider trængt igennem overalt, den gamle Jordefærd opgivet. Skridtvis som dette er sket, ændres paa tilsvarende Maade, langsomt men grundigt, saavel Gravform som Dødsgaver. Kisten bliver ganske lille, den brændte Benhob fordrer ikke megen Plads; i bedste Fald kan Graven endnu rumme Mandens Sværd. Men oftere er Bengemmet en Lerkrukke med Sten- eller Lerlaag, skærmet af Stenfliser eller blot nedsat udækket i Jord, og som Regel faar nu hverken Mand eller Kvinde andet med end ubetydelige Smaating (Ragekniv, Niptang, Syl, Naal), Sager, der ikke har været med paa Baalet, men som føjes til Bendyngen efter Baalfærden. Det er et Spørgsmaal, om disse Smaagaver repræsenterer andet end en ren Vanehandling — som Bensamlingen var en Pietetshandling — om ikke Ligbrændingen efter sin Idé overflødiggjorde Dødsgaven *i Graven*. Det er givet, at Gaven maatte lægges paa det Sted, hvor den døde mentes at opholde sig som Væsen, og dette Sted havde gennem to Aartusinder

Tavle XXII.

1. Sværd med Hornfæste. 2. Sværd med Bronzefæste. 3. Vaabenkniv. 4. Hængekar. 5. Smykkeplade. 6. Hængesmykke af Ben. 7. Ragekniv. 8. Brilleformet Bøjlenaal. 9. Tredobbelt Halsring. 10. Armbaand. 11. Syl (Tatovérnaal). 12. Guldkar. 13. Guldring (»Edsring«). 14. Processionsøkse.
1–6, 8–9, 12–14: $^1/_5$ St., 7: $^1/_2$ St., 10: $^1/_6$ St., 11: $^1/_3$ St.

Yngre Bronzealders første Tid: Hjemlige Sager.

for de efterlevende bestandig været Graven; det var da ikke let at slippe en saa indgroet Forestilling. Men var Graven i den yngre Bronzealder Dødebolig? Der vendes straks nedenfor tilbage til dette Spørgsmaal; her skal blot bemærkes, at vistnok var Dødeomsorgen i denne Tid ikke ringere end tidligere, foregik blot under andre Former.

Helst benyttedes de gamle store Høje. I dem indsattes, som Regel i den venligere, solbeskinnede Sydside, Smaagravene med de brændte Ben. Tanken om et selvstændigt, højt knejsende Gravminde er ikke mere fremme. Vi ser det af, at hvor de store Høje ikke er for Haanden, rejses over Brændtbensgraven kun en ubetydelig Høj eller slet ingen.

2. Ny Dødetro. Opsving i Kultur og Kunst. Baroktid og Nedgang.

For den ældre Bronzealder er Gravfundene vor Hovedkilde til Viden; paa dem opbygges Tidsfølgen og i dem foreligger Tingenes Masse. Som Tillæg slutter sig hertil Offer- og Skattefundene fra Mark og Mose. Dette Forhold er for den yngre Bronzealder vendt om. Gravfundene bliver, som Tiden gaar, baade færre og uanseligere; til Gengæld vokser Mark- og Mosefundene i Mængde og Fylde. Netop til Gengæld. Det er paavist, endogsaa for de enkelte Landsdeles Vedkommende, at de to Arter af Fund til de forskellige Tider Bronzealderen igennem stadig staar i omvendt Forhold til hinanden. Der maa her være en indre Forbindelse. Nogen anden Forklaring kan næppe findes, end at de Dødsgaver, der tidligere medgaves i Graven, den dødes Bolig, nu henlægges andetsteds, paa de Steder, hvor efter de ny Forestillinger de afdøde holdt til, Enge, Moser og uvejsomme Egne. Ligbrændingen, den Akt, hvorved Sjælen frigøres, er Udtrykket for den *ny Tro*, der uden Tvivl har virket omvæltende paa det aartusindgamle Forhold mellem levende og døde. At uklare Forestillinger er opstaaet, og at en Brydning har fundet Sted, under Vedhængen ved det gamle samtidig med halv Antagen af det ny, er sikkert nok og kan ligefrem aflæses af Fundene, som naar Dødsgaverne til at begynde med ikke vil vige fra Graven, eller man, ligesom for at sikre sig til begge Sider, vel unddrager Mandens Aske det virkelige Sværd, men i Stedet giver et symbolsk Tegn, Sværdet en miniature. Den almindelige Gravform er nu *Lerkarret* som Gemme for de brændte Ben og for Smaasager, naar saadanne medgives; ikke sjældent samles dog Benhoben mellem Sten alene eller i et Trægemme, eller den nedgraves simpelthen ubeskyttet.

At Gravkarret kan være formet som et Rundhus med bestemt angivet Dørparti og Tagstilling, kunde tyde paa, at det dog opfattedes

som den dødes Bolig. Dette har mulig været Tilfældet i denne Kartypes tyske Hjemegne, men sikkert ikke her, hvor „*Husurnerne*“ er saa sjældne (næppe een af hundrede), som de ikke vilde være, om de var Udtryk for en almindelig Tanke. De danske Husurner, faatallige Efterligninger som de er af fremmed Vare, kan ikke bruges til almindelig Oplysning om hjemlige Forhold, hverken om Folkets Tankesæt eller om Husformen i det virkelige Liv (se S. 203).

Vi staar nu over for den sidste store Blomstring i Bronzealderens beundringsværdige *Formkunst*. Typerne føres op i deres højeste Udfoldelse, endnu uden at drives over i den voldsomme Overudvikling, der betyder Forfald. Samtidig stiger Bronzeteknikken til en Højde som aldrig før; det er Aarhundreders traditionsmættede Færdighed, der nu sætter Blomst — ganske som vi saa det ved Flintarbejdet i Stenalderens Slutningstid. Smykkesagerne falder mest i Øjnene, paa dem er ofret den største Omhu. Store statelige Pragtsmykker har man yndet, og en stærk Sans er efterhaanden udviklet for anselige, rundt hvælvede Flader. Derfor er den runde Bælteplade udviklet op til en næsten ukendelig, tophvælvet Form (T. XXIII, 3), og Hængekarret stærkere udbuget end nogen Sinde før. Med Grund nævnes Hængekarret mellem Smykkerne; thi hvad enten det i denne Tid har været en Brugsting eller ej — det findes nu aldrig mere som før med Bronzelaag; enten har det haft Lukke af andet Stof (Træ, Læder, Tøj), eller det har været blot Pryd — saa frembød dets store fremadvendte Bundhvælving en storartet og rigt benyttet Tumleplads for Prydkunsten. Tunge Kædesmykker blev baaret, som det T. XXIII, 6 afbildede firdobbelte fra Laaland, og snoede Halsringe med ovale Endeplader, der forenedes ved højtsvungne Spiraler, og som var bestemt til, naar Ringen var paa, at hvile mod Nakken. Det gælder om disse Former, ligesom om den svære Brillebøjlenaal, at de er ført til Grænsen for deres Udviklingsevne; hertil kan de naa, saa har de haft deres Tid og udgaar af Liv og Brug. Baade Hængekar og Bøjlenaale kan have kraftige, støbte Ornamenter. De store Bronzeblæsehorn støbes med en rentud blændende Sikkerhed i den vanskelige vredne Form, vi alle kender, med Svingning i dobbelt Plan, fremad og opad, og med den brede, buklede Plade omkring Lydaabningen. Lurernes rene Linieskønhed gør dem til den yngre Bronzealders ypperste Værker, værdige at sidestilles den ældre Blomstringstids strenge, storladne Bronzer. De er Signalhorn med et forholdsvis ringe Toneforraad (kun de otte „Naturtoner“), og ligesom de altid findes parvis og viser sig at være stemt sammen parvis, har de sikkert været blæst to, fire eller seks sammen. Fire Lurblæsere er aftegnet paa en svensk Helleristning, og seks Lurer fandtes 1797 liggende samlet i Brudevælte Mose i Nordsjælland. Hertil passer selve Lurformen, der jo ikke er andet end

et stiliseret Par Dyrehorn: een Lur er ingen Helhed, den kræver sin Mage.

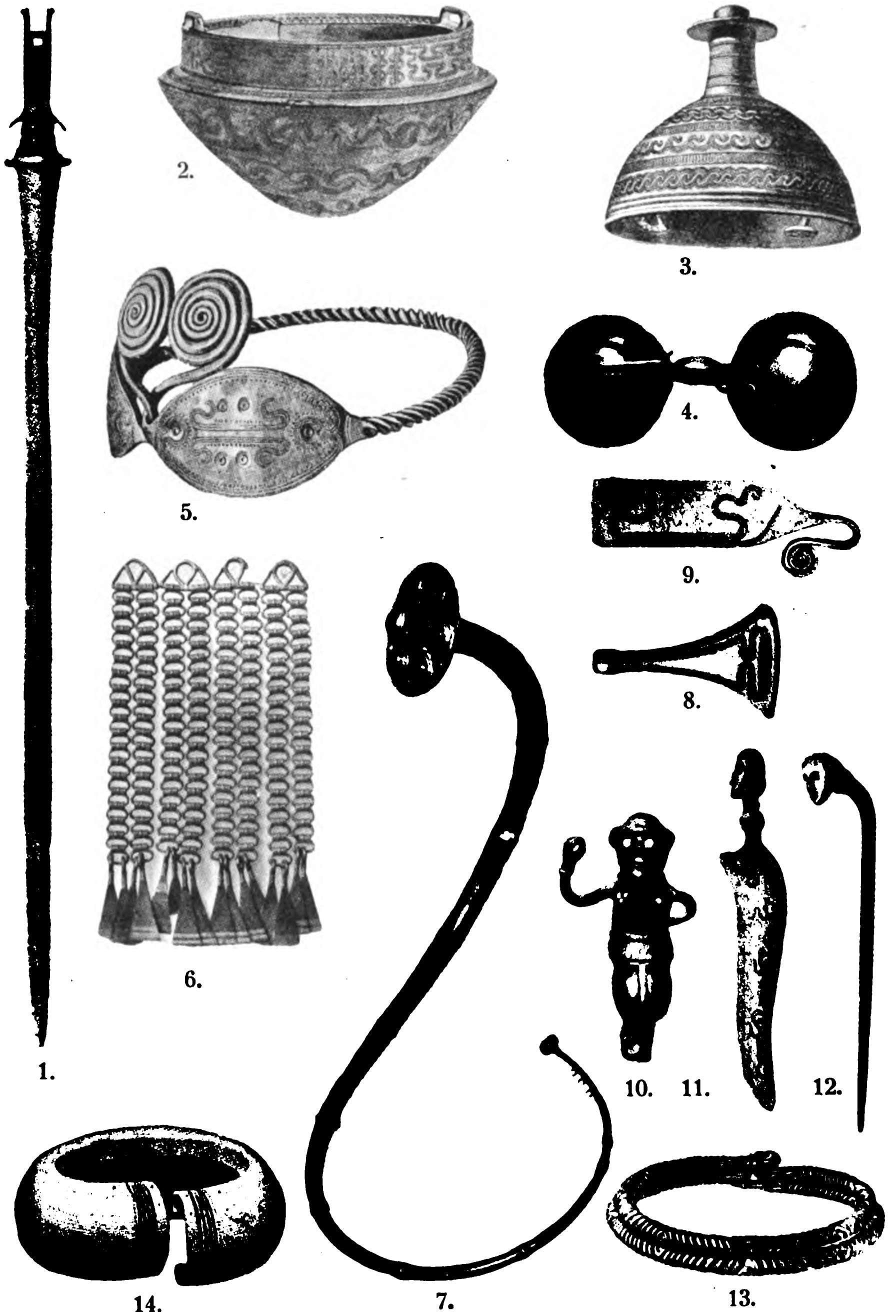
Sammenlignet med Kvindesmykkerne træder de hjemlige Vaabenformer ikke saa lidt i Baggrunden. Hvad der her præsteres, falder noget mat ud. Om Sværdene er ikke meget at sige — det kan nævnes, at Fæstet tit afsluttes nedadtil med en særlig Bronzering — Spydspidsen er egentlig det eneste Vaaben, man gør noget rigtigt ud af; den kan naa en Længde af over ½ m og bliver rigt forsiret i Tidens Stil.

Der er nemlig i Prydkunsten en udpræget *Tidens Stil*, helt forskellig fra den forudgaaende og paa sin Vis ligesaa ejendommelig som den ældre Bronzealders Spiralornamentik. Hovedelementerne er det flerliniede Baand og Punktrækken, altid indpunslet, aldrig støbt. Heraf sammensættes opfindsomt og med springende Lune de forskelligste Mønstre: fortløbende Bølge- og Siksaklinier med allehaande rigt slyngede Forgreninger, en ejendommelig bred Dobbeltslyngning, dannet af to modstillede og indbyrdes forbundne Buerækker, og en ikke mindre ejendommelig, rytmisk Sammenstilling af Halvbuer omkring et retløbende Baand. Hertil Mæander, Kredsornament, Svastika („Hagekors"), Triskele. En urolig, legende, lunefuld Kunst er det Indtryk, man faar. Ser man imidlertid nøjere til, faar man Øjet op for en ikke ringe Lovmæssighed i det tilsyneladende fri Spil; først og fremmest en udpræget Sans for Symmetri: et Sving eller Slyng hist fordrer et tilsvarende her; men dernæst den faste Plads for det enkelte Motiv: netop dèr paa Hængekarret eller just dèr paa Halsringen. Om denne Kunst er lunefuld, har den i hvert Fald strengt foreskrevne Luner!

I nøje Forbindelse med disse Mønstre opstaar en diskret *Dyreornamentik*, eller rettere Dyrehovedornamentik. Fugle- og Hestehovedet paa en lang, bøjet Hals kendte man jo forud; nu finder man paa at sætte det som afsluttende Pynt paa de mange udløbende Sving. Ogsaa smaa Menneskefigurer kan anbringes saaledes. Men alting er stærkt stiliseret. Ligesom Skibsbillederne paa Ragekniven i stadig højere Grad udsnørkles ornamentalt, saaledes bliver Hesten slangeagtig og Dyrehovederne ubestemmelige. Tilsvarende Dyr og Dyrehoveder, baade Slangehesten, Hestehovedet og det stiliserede Oksehoved med højt svungne Horn, støbte man i Rundplastik. Ogsaa her er Forkærligheden for det symmetriske tydelig. Tidens mærkelige smaa, plastisk udførte Menneskebilleder skal nedenfor omtales.

Det kan ikke nægtes, at hele denne Kunst, baade Liniemønstre og Plastik, hvor nordisk præget den end er, skylder *Udlandet* sydpaa mange Impulser og Paavirkninger. I Mellemeuropa er ved denne Tid Jernalderen brudt frem, *Hallstatt-Kulturen*, som den kaldes efter en stor østrigsk Gravplads. Det er særlig Østrig-Ungarn og Norditalien, hvis

Tavle XXIII.

1. Sværd med Grebring. 2. Hængekar. 3. Smykkehvælv. 4. Brilleformet Bøjlenaal. 5. Halsring. 6. Kædesmykke. 7. Lur. 8. Niptang. 9. Ragekniv. 10—12. Plastisk Billedkunst. 13. Dobbelt Halsring. 14 Armring.
1—2, 4—5, 13—14: $1/5$ St., 3, 6: $1/6$ St., 7: $1/10$ St., 8—9: $1/3$ St., 10—12: $1/2$ St.

Yngre Bronzealder: Blomstring. Hjemlige Sager.

Tavle XXIV.

1. Sværd (Hallstatt-Type). 2. Vreden Halsring. 3 Økseblad med Skaftlapper. 4. Bidsel med Pynteplader. 5. Ragekniv. 6. Niptang. 7. Skjold af drevet Bronze. 8. Vaabenkniv. 9. Hestetøjsplade. 10. Guldvase. 11—12. Skaal og Spand af drevet Bronze.

1–2, 5, 10–11: 1/5 St., 3, 6, 8–9: 1/4 St., 4, 12: 1/6 St., 7: 1/11 St.

Yngre Bronzealder: Fremmede, indførte Sager.

Bronzer og Ornamentik viser Ligheder med de danske. Et livligt Samkvem maa have hersket mellem Syd og Nord. Nordiske Bronzer er fundet i Sydtyskland og Schweiz, og mellemeuropæiske Sager heroppe. Som Eksempler paa de sidste kan man nævne de karakteristiske Hallstatt-Sværd med massivt Fæste eller kun med Grebtunge (se T. XXIV, 1); desuden svære Halsringe, dannet af en vreden, skarpfoldet Bronzestang, halvkredsformede Rageknive og smalle Niptænger — Ting, der ikke blot indførtes, men ogsaa eftergjordes herhjemme (T. XXIV, 2, 5-6).

Det er tydeligt nu, at Kulturens Tyngdepunkt inden for Danmark er flyttet østpaa, fra Jylland til Øerne og Skaane. Herfra stammer de rigeste Fund og det meste Guld. Forklaringen herpaa er uden Tvivl den, at den nordtyske Østersøkyst har distanceret den jyske Vestkyst som Udgangsegn og Centrum for den vigtige *Ravhandel*. Denne Forskydning har vistnok maattet indvirke paa danske Forhold.

Mod Bronzealderens Slutning indtræder et *Forfald*, umiskendeligt afspejlet baade i Form- og Prydkunst. Mange af de store Bronzer er gaaet af Brug; de, som kommer i Stedet, er præget af en Tilbøjelighed for overdreven stor Form. Armringe og Naale f. Eks. kan blive ligefrem kolossale (T. XXIII, 14). Det er Forfaldstidens Barok. En enkelt Halsring er ikke længer nok; to og to bæres de tunge, i Vekselvridning snoede Bronzeringe. Prydkunsten opløses, gaar bogstaveligt i Stumper og forsvinder. Men som Bebudere af en ny Tid og en ny Kultur viser sig hist og her i Fundene de første Jernsmykker.

3. Udblik over den yngre Bronzealder.

Klima. Jordbrug.

Bronzealderen har været en varm og tør Tid, en klimatisk gunstig Periode, under hvilken Bogen, der allerede havde vist sig mod Slutningen af Stenalderen, efterhaanden naaede at gøre sig gældende som Skovtræ. Agerdyrkningen maa vi antage har bredt sig under det fortsatte Plovbrug — paa østsvenske Helleristninger er Ploven aftegnet, forspændt med Okser — af ny Nytteplanter er Havren og Hirsen kommet til, til sidst ogsaa Hørren. Spor efter gammel Jorddyrkning og Markrensning er endnu at se i forskellige jyske Egne (Fogstrup ved Silkeborg f. Eks.), og det er meget sandsynligt, at nogle af disse Oldtidsagre rækker tilbage til Bronzealderen.

Samfundsforhold. Bosteder. Hus.

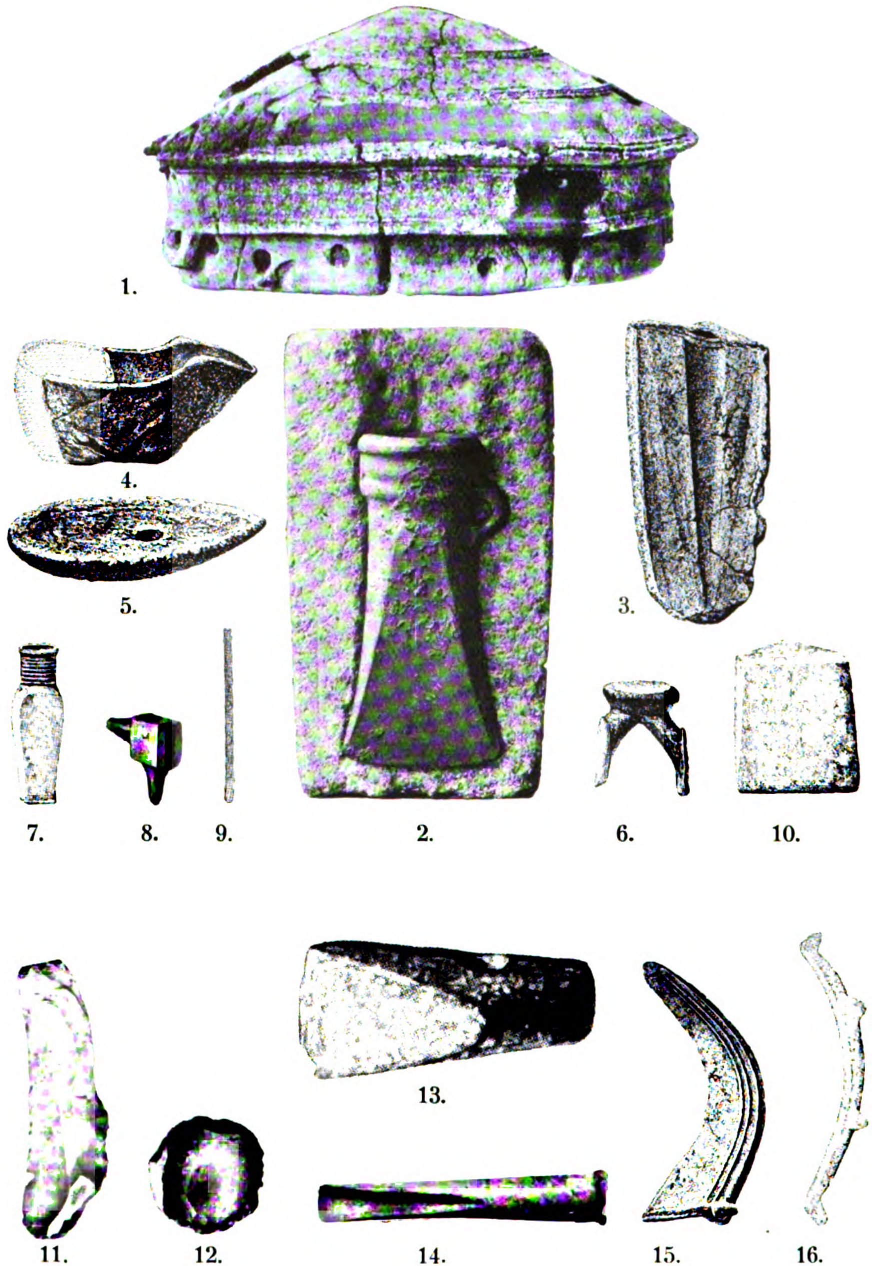
Den nordiske Bronzealderkultur, har man sagt, er en *Overklassekultur*, som ensidig viser os Samfundets Topflade. Hvad har Menig-

mand haft at skaffe med Pragtsmykker og de fine, kostbare Vaaben? Bronzen har været en Luksusvare. Hvis ikke, maatte Arbejdsredskaber af Bronze være fundet i ganske anderledes Masser, svarende til Mængden af Flintværktøj fra Stenalderen. Bronzekulturen er overfladisk, afspejler ikke Folkets Liv. — Der er heri noget rigtigt. Ganske vist maa man huske, at da Flinten er praktisk talt uforgængelig, maa jo saa godt som hvert Oldtidsstykke være bevaret til vor Tid, og følgelig Fundprocenten for Flintsager blive større end for Bronzernes Vedkommende, der kan fortæres af Jord og Vand eller omstøbes; man maa altsaa regne med en i Forhold til Fundene betydelig Bronzemængde heroppe. Alligevel er det klart, at det ikke har ladet sig gøre at importere Bronzen hertil i saadanne Masser, at den kunde blive en udtømmende Erstatning for Flinten i vort flintrige Land. Heri er intet underligt; snarere maa man undres over de Mængder, Fundene udviser. Bronzeværktøj findes ganske vist (Segl og Sav ikke saa sjældent, se T. XXV, 15-16, den hule Arbejdsøkse, Celten, ret almindeligt), men det maa indrømmes, at til at dække Behovet har der næppe været nok. Paa Forhaand var det derfor sandsynligt og er forlængst udtalt som Formodning, at Flint- og Stenværktøj har været i Brug ned gennem Bronzealderen — og vi kan her tilføje igennem den ældre Jernalder med lige indtil det Tidspunkt, da Jernet blev et virkeligt Masseprodukt. Det var derfor egentlig ikke overraskende, eller burde da ikke have været det, da Bopladsfundene fra den yngre Bronzealder bragte Flintværktøj for Dagen. Det har nemlig vist sig, at de indeholder adskilligt heraf; særlig er det Flækkekniven og Skiveskraberen (se T. XXV, 11-12), der i typisk, omend grovere Form har overlevet Stenalderen. Mere forbavsende var det at se, at heller ikke Stenvaabnene var helt glemt: en ganske vel gjort Stridsøkse af spættet Sten fandtes paa Abbetved-Bopladsen ved Lejre (T. XXV, 13).

For saa vidt som altsaa det jævne Folk i Dagliglivet har fastholdt Brugen af Flint og anden Sten, kan man gerne sige, at Bronzealderkulturen hører Overklassen til. Men hvad saa! Til alle Tider er et Folks Kraft og Evne bleven maalt efter dets ypperste Frembringelser, og at disse oftest er fremkaldt af og har tilhørt en Overklasse, kan ikke forringe dem som Maalestok for Landets Kultur. Et andet er, at man maa være forsigtig med at slutte fra de højere Samfundslag til de lavere; her tænkes særlig paa Kvindens Stilling i Bronzealderen. Efter Fundenes Vidnesbyrd (Egekisternes f. Eks.) har hun aabenbart været betragtet som Mandens jævnbyrdige; men disse Fund fortæller kun om den fornemme Kvinde.

Vi kender baade fra Øerne og Jylland en Del større Bosteder fra den yngre Bronzealder, foruden den nævnte Abbetved-Plads Bosættel-

Tavle XXV.

1. Bronzehængekar med isiddende Støbekærne af Ler. 2. Bronzecelt liggende i den ene Halvdel af en Stenform. 3. Nedre Ende af Halvdelen af en Lerform til Spydspidser. 4. Smeltedigel af Ler. 5. Størknet Bronzemasse (»Kage«) fra Bunden af en Digel. 6. Støbeknold med Tappe. 7—10. Smaaredskaber til Finarbejde: Hammer, Ambolt, Punsel, Hvæssesten. — 11—12. Flækkekniv og Skiveskraber af Flint. 13. Stridsøkse af Sten. 14—16. Mejsel, Segl og Sav (med Skafttappe) af Bronze.

1, 3, 6, 8—10, 13: 1/3 St., 2, 14: 1/2 St., 4—5, 7, 11—12, 15—16: 1/4 St.

Bronzealder: Bronzeteknik (1—10). Redskaber fra Dagliglivet (11—16).

serne ved Hasmark (Odense Fjord), Voldtofte (Assens-Egnen) og Bulbjerg Klit ved Vesterhavet. Det er aabne udbredte Lag eller Dynger, samlede i kunstige Gruber, og Indholdet er Affald fra Dagliglivet, først og fremmest store Mængder af Potteskaar. Naar der imidlertid, som ved Bulbjerg, kunde opsamles over 7000 Stykker Flintaffald fra Tilhugningsarbejdet, og naar man saavel paa disse fire store som paa andre mindre Bopladser har fundet allehaande simple Flint- og Stensager — foruden Skiveskraber og Flækkekniv: Kugler, Knuder, Bor, Slagsten m. m. — saa viser dette, at Menigmands tarveligere Arbejdsredskaber Bronzealderen igennem ikke har været meget anderledes end i Stenalderen. Fortidens Haandværksfærdigheder var ikke ganske glemt; Økser af Hjortetak, Dolke og Prene af Ben røber i deres Tildannelsesmaade ældgammel Tradition. — Bløddyrskaller findes ofte i Lagene; de er af samme Arter som de i Køkkenmøddingerne.

Om Bronzealderens *Hus* ved vi egentlig endnu mindre end om Stenalderens. Det er imidlertid højst sandsynligt, at nogle af de ovennævnte runde eller aflange, affaldsfyldte Gruber (f. Eks. ved Hasmark) har været selve Hyttens Bund. Der er i dem fundet Arnesteder og flere i Lag over hverandre liggende Brolægninger, der kunde tyde paa, at det ene „Gulv“ er lagt over det andet, efterhaanden som Affaldet bunkede sig op i Hytten. Andre af disse Gruber er dog kun Affaldshuller og i de fleste Tilfælde sikkert gravet ikke til Affaldet, men for at faa Ler til Pottemageriet. Ved Birknæs, Nord for Horsens, er truffet et Bosted, hvor Pælehuller tegnede Planen af et aflangt firkantet Hus med Længderetning omtrent Ø—V, 2×6 m stort; det har dog muligvis været et Stenalderhus. Fra Husurnerne (S. 196) tør man i Almindelighed næppe slutte til det virkelige Hus. Disse Kar er bundet af deres egen Type; her i Norden efterligner de sikkert ikke Huset, selv om de utvivlsomt oprindelig har gjort det i deres Hjemegne sydpaa. Det skal ikke benægtes, at visse Enkeltheder jo kan svare til virkelige Træk, men videre tør man ikke gaa. Rundformen, f. Eks., er jo, naar Talen er om Oldtidskrukker, forud givet. At den runde Husform imidlertid har været kendt, viser Vesterlund-Huset fra den ældre Bronzealder (S. 181).

Haandværk. Teknik.

Brændtbensgravene og Bopladserne har i Forening leveret saa mange Lerkar, at vort Kendskab til Tidens *Pottemageri* skulde synes at være temmelig indgaaende. Det er ogsaa nok Tilfældet, men samtidig er det noget ensidigt. Fra Gravene kender vi Hundreder af store, rummelige Krukker; de har, hvad vi ser af tilsvarende Kar fra Bopladserne, været almindelige, grove Huskar. Til det finere Lertøj,

„Bordservicet“, kender vi derimod kun lidt, fra Bopladsskaarene egentlig kun saa meget, at vi kan se, det har eksisteret. Kunsten i Bronzealderen anvender ikke Leret. Ornamenter paa Lerkarrene er sjældne og indskrænker sig som Regel til Negleindtryk, simple, indridsede Stregmønstre eller paalagte Lister og Knopper. Karoverfladen er tit med Hensigt gjort ru, vistnok for at de som Regel hankeløse Krukker ikke skulde „smutte“ i Haanden.

Vore Oldtidsbronzer er altid støbt. Støbning var den eneste Fremgangsmaade, man kendte, naar Bronzen skulde formes. Ved Fund af Støbeforme og af nystøbte, ufuldførte Bronzer, ved Undersøgelse af søndrede Bronzer, f. Eks. Lurfragmenter, og ikke mindst gennem Studiet af den interessante Affaldsdynge fra en Bronzestøbers Værksted ved Haag, Nord for Kalø, har man vundet et ganske indgaaende Kendskab til Bronzealderens *Støbeteknik*. (Se T. XXV).

Kobber smelter ved 1070 Gr., Bronzen behøver knap saa stærk en Varme og mindre, jo ringere den er. Ved aaben Ild frembringes vanskeligt saa høje Varmegrader; det er nok troligt, at Bronzealderstøberen har brugt Smelteovn af Ler, selv om sikre Spor af en saadan endnu ikke er fundet. I aabne Lersandsdigler bragtes det flydende Metal fra Smeltebeholderen til Formen. Af Støbeforme har man i Oldtiden haft tre Slags: den helt aabne (Støbeskeen), den lukkede „ægte“, indrettet til gentagen Brug, og den lukkede „uægte“, der maatte sønderslaas efter første Brug. Intet Eksemplar af den enkelte, aabne Form er hidtil fundet herhjemme, derimod ikke saa faa (ca. 40) af den dobbelte, ægte — af Sten, Bronze eller Ler — der brugtes til enklere, mindre Genstande; til de større, mere komplicerede Ting, som Lurerne eller Kædesmykkerne, maatte uægte Lerform (i flere Dele) anvendes. Der støbtes som Regel med Voksmodel, i hvert Fald hvor det gjaldt Genstande med større eller mindre Hulhed (Lurer, Hængekar, Celter, Spydspidser med Skaftrør o. s. v.). Fremgangsmaaden var i Princippet følgende: en Voksmodel af den Ting, man vilde støbe, anbragtes mellem to Formdele, en indre Kærne, svarende til Tingens Hulhed, og en ydre Kappe; fra Diglen hældtes den flydende Bronze gennem Formhalsens Aabning foroven ned til Vokset, som undveg gennem smalle Luftkanaler. Naar Metallet var størknet, fjernede man Formkappen (hvorved den i Halsaabningen siddende Bronzemasse, Støbeknolden, afknækkedes) og udtog den nystøbte Bronze. Saa udmejsledes Formkærnen, den ru Bronzeoverflade med Støberandene afpudsedes med Sandsten, Vaabnenes Ægge udhamredes, og sidste Akt: Ornamentindpunslingen, kunde begynde.

Der var for en omhyggelig Støber meget at passe. Til Lerformen, baade Kappe og Kærne, maatte han bruge to Slags Ler: et fintslemmet

Lag nærmest Bronzen, men i øvrigt en grov, kvartsblandet Masse, som kunde taale den stærke Hede; før Tørringen maatte en Pind indstikkes i Leret, at Formen ikke skulde kaste sig. De smaa Bronzestifter, *Lamellerne*, der under Støbningen holdt Kappe og Kærne fra hinanden, maatte for ikke at smelte gøres mindre tinholdige end Støbemassens Bronze. Ved en Lur f. Eks., hvis enkelte Dele samledes ved paastøbte Ringe, maatte det paases, at Lamellerne ikke smeltede under Lurrørets Støbning og dette ikke under Ringenes; man opnaaede det ved en gradvis tiltagende Skala i Bronzens Tinholdighed. Tintilsætningen gør ikke blot Bronzen lettere smeltelig, men ogsaa haardere; derfor er de Smaahamre, der anvendtes ved det finere Metalarbejde (Naale, Traadringe o. a.), af særlig tinrig Bronze.

Vore Oldtidsstøbere har kunnet deres Ting. Lurerne og de store Hængekar er tekniske Mesterstykker. At vi har haft vore egne Mestre og ikke fremmede, indkaldte, fremgaar af visse Smaaforskelligheder, f Eks. i Formenes Indretning, mellem Syd og Nord, Træk, der viser en egen Haandværkstradition heroppe: Stoffet er fremmed — Bronzen og den svensk-norske Klebersten til Stenformene — men Arbejdet er dansk.

Samfærdsel. Handel. Forhold til Udland.

I en Velmagtstid som den yngre Bronzealder, med Opsving paa mange Omraader og en af de udenrigske Forbindelser i høj Grad afhængig Kultur, har der nødvendigvis hersket et livligt Samkvem saavel indbyrdes som med Udlandet. Vogne har man haft, vistnok baade firhjulede og lette tohjulede. Trækdyrene var Hest og Okse; Aag af Træ og Bidselstænger af Bronze og Hjortetak foreligger i Fundene. At Hesten har været Ridedyr, som den var det forlængst i Udlandet, er sikkert nok; ganske vist kendes særligt Ridetøj (som f. Eks. Sporer) ikke fra Fundene, men Helleristningerne (se nedenfor) viser nu og da tydelige Rytterbilleder. Skibs- og Baadbyggeriet har floreret. Skibet med de højtsvungne Stævne og med sin frem under Forstavnen som en Vædder ragende Kølsnabel har vel nok været det vigtigste Samfærdselsmiddel baade i Krig og Fred; det afbildes utallige Gange, bemandet eller tomt, paa Rageknive og Helleristninger. Om den indbyrdes Handel, hvor Betalingsmidlerne var afhuggede Stykker Guld og Bronze, vidner de talrige saakaldte „Metalfund" med deres stærkt sønderdelte Bronzegenstande. Forlæggelsen af den vigtige Ravhandels Centrum fra Vestjylland til Preussens Østersøkyst fik for vort Vedkommende kun en Kulturforskydning til Følge, ikke en Forringelse (S. 200). Med Hallstatt-Tidens ældste Jernalderkultur i Mellemeuropa havde vi, som allerede nævnt (S. 197), nær Berøring.

Religiøst Liv. Billedkunst.

En vigtig Kilde til Viden om Tidens Kulturliv i Almindelighed og dens religiøse Liv i Særdeleshed er de særlig i Sydskandinavien (Østskaane, Nordbohuslen, Østfold, Egnen om Norrköping) forekommende *Helleristninger*, d. e. Billeder indskaarne *(ristede)* paa Klippeflader *(Heller)*. De skandinaviske Helleristninger falder i to Hovedgrupper, en nordlig, der for største Delen ligger uden for vort Bronzealderomraade baade i Tid og Rum, og den nævnte sydlige, der afgjort ligger inden for, og som kan antages at afspejle Forholdene ogsaa for de danske Landes Vedkommende, i hvert Fald deres østlige Del. Her, hvor Klippeflader mangler — undtagen paa Bornholm, der da ogsaa har sine Helleristninger — finder vi nemlig tilsvarende Billeder paa de løse, store Rullesten; et Eksempel er den her afbildede Engelstrup-Sten, der nu staar i Nationalmuseet.

Sten med Helleristninger (Menneskefigurer, Solbillede paa Skib m. m.). Fra Engelstrup, Odsherred. Tegning.

Disse Helleristninger giver en Mængde livligt vekslende Billeder med alle Slags Emner fra Livet hjemme og ude, i Krig og Fred. Kampbilleder skifter med fredelige Pløjescener; her er forspændte Vogne og bemandede Skibe paa Langfart, Lurblæsning, Optog, Akrobatdans og Parringsscener, alt i broget Blanding og, som man maatte vente det, uden mindste Forsøg paa eller Sans for Komposition. Men hvad har dette med Religion at gøre? Disse Billeder vistnok ingenting; de er snarere fortællende *Mindebilleder* om Begivenheder og Bedrifter; derimod nok andre. Naar der nemlig ind imellem de nævnte Fremstillinger findes spredt Bronzealderens kendte religiøse Symboler: Solen, Øksen, Ilden, desuden Fodsaalsfigurer og Skikkelser med højt oprakte Hænder i Stilling som tilbedende, kan der ikke være Tvivl om, at vi staar over for hellige Tegn indridset paa viede Steder. Hvor ud-

bredt særlig Soldyrkelsen har været, giver disse Billeder en god Forestilling om; anbragt paa en Stang føres Solskiven af Sted paa Skib eller bæres af Mænd; etsteds er aftegnet et Solalter, omtrent som det fra Ystad (T. XV, 10). Ogsaa det ofte afbildede Øksetegn kan sættes paa Skib, og ogsaa det kender vi i virkelig Skikkelse, nemlig fra Fundene i Brøndsted Skov ved Vejle (se T. XXII, 14) og fra Skogstorp ved Eskilstuna; her var nedlagt hvert Sted et Par store Pragtøkser: tyndtstøbt Bronzeskal omkring en Lerkærne, altsaa praktisk ubrugelige; i dem har vi uden Tvivl bevaret selve de hellige Guddomstegn.

Helleristningerne omfatter saaledes for en stor Del Billeder af *hellig Betydning*. Men hvorledes dette nærmere skal forstaas, er usikkert. Har disse Pladser været hellige Steder, indviet til den fælles Gudsdyrkelse? Thi at man har haft Helligpladser, er der ingen Grund til at tvivle om; Banken „Borgbjerg" f. Eks. ved Boeslunde, Nord for Skelskør, i hvis Overflade der laa flere kostbare Guldkar, har vel været en saadan Plads. Eller har Helleristningspladserne haft et nært Forhold til Dødedyrkelsen? Som Kivikgraven viser (S. 188), har man jo i den ældre Bronzealder, da den døde endnu boede i sin Grav, undertiden givet ham ganske lignende Billeder med; nu da de afdøde skiftede Opholdssted (se S. 195), fik den lille Brændtbensgrav kun undtagelsesvis et betydningsfuldt Tegn, som naar f. Eks. Urnegraven dækkes af en flad Sten, hvis skaalformede Fordybninger synes at skulle afbilde Ligbaalet; alle de symbolske, magiske eller skildrende Billeder anbragtes da paa de Steder, hvor de døde holdt til og kunde nyde godt af dem. Da imidlertid Kivikgraven er hidtil enestaaende — den Dekoration, der findes indvendig i visse norske Hellekister fra den ældre Bronzealder, er rent ornamental — maa, dersom man vil antage en Forbindelse mellem Dødetro og Helleristninger, disse sidste være knyttet til Ligbrændingsskikken og dens Forestillingskreds. Men disse vigtige Tolkningsspørgsmaal er endnu ikke løst.

Et andet Spørgsmaal er: Har vor Bronzealder kendt *personlige Guder*, Guddomme i Menneskeskikkelse? Vi maa nære Tvivl herom. Ikke af principielle Grunde; thi at man med de hellige Fodsaalsfigurer kommer nær op ad Personforestillingerne, kan ikke nægtes; men sikre Tegn i den Retning mangler. Tilbedelse af Gudebilleder i Menneskeform er ikke sikkert paaviselig paa Helleristningerne. Men maaske kunde Bronzealderens figurlige Billedkunst vise noget? Der foreligger nemlig efterhaanden fra mange forskellige Kanter af Landet, fra Holsten til Skaane, en hel Række Smaafigurer, baade Mænd og Kvinder, i vekslende Stillinger, staaende, knælende eller bagoverbøjet: et Eksempel ses T. XXIII, 10. Disse Figurer kan, til Trods for, at de ingenlunde fremtræder som en ensartet Gruppe, omtales under eet, for saa vidt

som de tilsammen viser, at man dog i det smaa magtede en primitiv Figurkunst. At betragte dem som Gudebilleder eller Afbildninger af saadanne, gaar imidlertid næppe an. Det, at nogle af dem har været Skafter paa Knive eller andre Redskaber eller ved paasiddende Øskener røber sig som tilsvarende Tilføjelser, tyder paa et dekorativt Formaal. Vi kan minde om, at Bronze- og Lerkar med særlig paasatte Dyre- og Menneskefigurer var i høj Grad yndede i den samtidige Hallstatt-Kulturkreds i Mellemeuropa og Norditalien. Den sidst fremkomne lille Kvindefigur, fra Faardal ved Viborg (T. XXIII, 10) — hvis Frynseskørt synes at vise, at Dragtmoden fra den ældre Bronzealder (S. 186) har holdt sig — fandtes omgivet af et helt Kompleks af den Art Dyrefigurer, bestemt til dekorativ Paasætning.

Hvad der kan fastslaas med Hensyn til Tidens religiøse Liv er, at de fra den forudgaaende Tid kendte Guddomskræfter fremdeles dyrkedes og, som det synes, med stor Iver. Først og fremmest Solen, dernæst Øksen, Ilden og Kildens helbredende Vand. Et Par vigtige Fund af *Kildeofre* stammer fra Kirkesøby paa Fyn og Budsene paa Møn; paa sidstnævnte Sted var en Brønd, dannet af en hul Ellestamme, sænket i Kilden og deri, som Offergaver, nedlagt flere store Bronzesmykker og en Mængde afskaarne Dele af Husdyrkroppe.

Kulturomraade. Race. Tid.

Hele Mellemsverige, og af det sydlige Norge noget større Dele end før, er nu draget ind i Kulturkredsen, der i øvrigt har en lignende Udstrækning som i den ældre Bronzealder (S. 190). Om Raceforhold har vi, da Skeletmateriale mangler, ingen eksakt Viden. Imidlertid viser de arkæologiske Fundrækker, med deres rolige Udvikling og faste Sammenhæng, med al Tydelighed, at Folket, der dannedes i Stenalderens Slutning, var det samme, som sad her Bronzealderen igennem. Om større, fremmede Folkeindskud kan her ikke være Tale. Hvad Tidsbestemmelsen angaar, hersker der ingen større Usikkerhed: rundt regnet maa den yngre Bronzealder omfatte Tiden fra det 8. til det 4. Aarhundrede f. Kr.

FEMTE AFSNIT.

DEN ÆLDRE JERNALDER.

Vort Lands fjerne nordlige Plads, langt fra de førende Kulturlande, har bevirket, at vi, sammenlignet med Syden, bestandig var bagefter i Udvikling Oldtiden igennem. De store Kulturnyheder maatte, da de nu engang fremkom i Syd og Sydøst, ikke i Nord, have Tid til at vandre de lange Strækninger herop, hvad enten Vejen, som ved den yngre Stenalders Frembrud, gik langs Vesteuropas Kyst eller, som for Bronzens Vedkommende, ad Mellemeuropas Floder. Vi ser nu, ved Jernalderens Begyndelse, dette Grundforhold gentage sig. Den ældste mellemeuropæiske Jernalder, Hallstatt-Tiden, var, som vi har set, fuldt samtidig med den yngre Bronzealder heroppe, paa samme Maade som under hele den senere Del af vor yngre Stenalder en fremskreden Kobber- og Bronzekultur herskede sydpaa. Da Jernet omsider ogsaa i Danmark trængte igennem som Nyttemetal, havde det, som i sin Tid Bronzen, allerede længe været kendt og brugt i Syden. For saa vidt ligger Forholdene ens ved Bronzealderens og ved Jernalderens Begyndelse. At der alligevel er saa stor Forskel mellem disse to Overgangsperioder, at vi nødes til at sætte et dybere Skel her end mellem Sten- og Bronzealder, vil vi faa at se nedenfor, naar vi har taget et Udsyn over Jernalderens første Aarhundreder herhjemme.

Jernalderens Frembrud i Syden var forberedt gennem en langvarig indledende Tilstand, under hvilken man nok kendte og forstod at bearbejde det naturligt forekommende, gedigne Jern, men derimod endnu ikke havde lært sig Produceringens mere indviklede Kunst. Jernet spillede da kun en Rolle som et kostbart Smykkemetal, jævnsides Guld og Rav, uden at kunne være, hvad det senere blev, Grundlaget for en Fornyelse af Redskabskulturen. Hertil udkrævedes store Jernmængder, som først kunde fremkomme, efter at man havde opdaget, at Jern lod sig udbrænde af de almindelige Malmarter. Den Kunst at udvinde Jern var et saare vigtigt Fremskridt, og saa meget heldigere er det, at et enkelt lykkeligt Fund har sat os i Stand til at pege paa,

naar og hvor den første Jernudvinding foregik. En Lertavle med Kileskrift fra den hetitiske Hovedstad i Lilleasien har vist sig at være et Brev fra Hetiterkongen Chattusil II til en Ægypterfarao (vistnok Ramses II), affattet engang i første Halvdel af det 13. Aarh. f. Kr. Farao har spurgt efter Jern, og Chattusil nævner i den Anledning sit Jernforraad i Kisvadna (Pontos) og taler om „at gøre Jern“ paa en Maade, saa vi forstaar, at denne Kunst endnu var Naboerne ukendt. Heraf tør sluttes, at den første Jernudvinding har fundet Sted i Egnene om Sortehavets sydøstlige Hjørne i Tiden omkring 1300 f. Kr. Langsomt har derefter denne epokegørende Kundskab bredt sig over Forasien, Ægypten og Kreta, er bleven optaget af de klassiske Folk og har først gennem dem naaet os, vel engang i Tiden omkring Kr. Fødsel. Noget Bevis for, at vi i Jernalderens første Tidsrum herhjemme, den keltiske Tid, har kunnet fremstille Jernet selv, foreligger ikke, men det skal dog nævnes, at der i et sydnorsk Fund fra Tiden nærmest før Kr. F. er truffet sikre Rester fra Jernfabrikation.

Naar denne keltiske Tid, som vi nu skal betragte, henregnes til Jernalder til Trods for, at der vitterligt i vore Fund ligger langt mere Bronze end Jern, er Grunden den, at Jernet nu er bleven Brugsmetal til Vaaben og vist ogsaa til Arbejdsredskaber, for saa vidt da disse ikke endnu gjordes af Flint og Sten; kun som Smykkemetal har Bronzen hævdet sin Plads — som den for øvrigt holder Oldtiden igennem. Hertil kommer, at Perioden, som vi skal faa at se, er stærkt bestemt af en fuldt udviklet Jernalderkultur i Mellemeuropa.

1. Keltisk Tid.

Keltere og Germanere.

Den Tid er nu naaet, da historisk kendte Tilstande raader i Sydeuropa, og da de første Strejflys herfra søger nordover. Den klassiske Litteratur og Kunst har bevaret Minderne om Gallernes Hærtog, om deres Erobring af Rom (390 f. Kr.) og deres vidtførte Fremstød ned over Balkan til Lilleasien. I Virkeligheden var det 4. og det 3. Aarhundrede f. Kr. *de keltiske Folkeslags Storhedstid.* De beherskede Mellemeuropa fra Frankrig til Ungarn, truede og trængte ikke blot Kulturlandene i Syd, men ogsaa Naboerne mod Nord, Germanerne. Mængder af Gravpladser, Bosteder og befæstede Borge rundt om i Mellemeuropa vidner om disse urolige Erobrerstammers vidtløftige Vandringer. De Forstyrrelser og Forskydninger, der herved fremkom, blev af indgribende Virkning — ikke for de sydlige Lande med deres overlegne

Kraft og Kultur, men for hele Nordeuropa, hvis Kulturforhold i de sidste Aarhundreder f. Kr. ikke forstaas, med mindre man gør sig klart, hvad Kelterne betød. De laa under hele den hellenistiske Blomstringstid i de klassiske Lande som et bredt Bælte mod Nord, opsugende alle Kulturudstraalinger fra Syd, saa at meget lidt gik igennem uden keltisk Stempel, overskærende de gamle Handelsforbindelser mellem Nord og Syd og dermed afspærrende Nordeuropa og dets Centrum i de gammeldanske Lande fra Kulturkilden i Syd. Noget gav Kelterne ganske vist til Gengæld. De var pragtlystne og teknisk dygtige; af de klassiske, efter deres egen Smag omformede Motiver, opbyggede de en ejendommelig Form- og Prydkunst, og hvor Forholdene var gunstige, som f. Eks. i England, afgav de den videre til en rig, uforstyrret Udvikling. Englænderne kan med større Ret end vi tale om en keltisk Jernalder før Romertiden. Mellem os og Kelterne laa nemlig det germanske Bælte i Nord- og Mellemtyskland. Germanerstammerne var aldrig synderlig modtagelige for det keltiske; i Kelternes Stormagtstid havde de vel maattet vige, men som Tiden gik, rejste de sig stejlere. Kelterne trængtes i Løbet af det 2. og det 1. Aarhundrede f. Kr. stadig stærkere og tættere, fra Nord af Germanerne, fra Syd af den stigende Romermagt; Krigen med Cæsar er Gallernes sidste Trængselstid inden deres endelige Romanisering; fra da af er Gallien en Provins af Romerriget og det vigtigste Led i Romernes Bolværk mod Germanerne. — Efter et rigt Fund i Østenden af Neuchâtel-Søen, stammende fra den yngre Keltertid, kaldes ofte den hele Periode *La Tène Tiden*.

De almindelige europæiske Forhold var saaledes ikke synderlig gunstige for Udviklingen af vort fjerne Lands Kultur, der nu som før var afhængig af Metaltilforslen sydfra. Mellem os og Sydeuropa stod Kelterne, mellem dem og os *Germanerne*, og af disse sidste, vore Stammefrænder, havde vi intet at lære, snarere var vi de overlegne. Minderne fra den keltiske Tid herhjemme synes da ogsaa gennemgaaende at være sparsomme og ringe, navnlig for Periodens første Del. At denne Fattigdom ikke blot skyldes de her nævnte Forhold, men vistnok er Resultatet af flere samvirkende Omstændigheder, vil vi nedenfor faa at se.

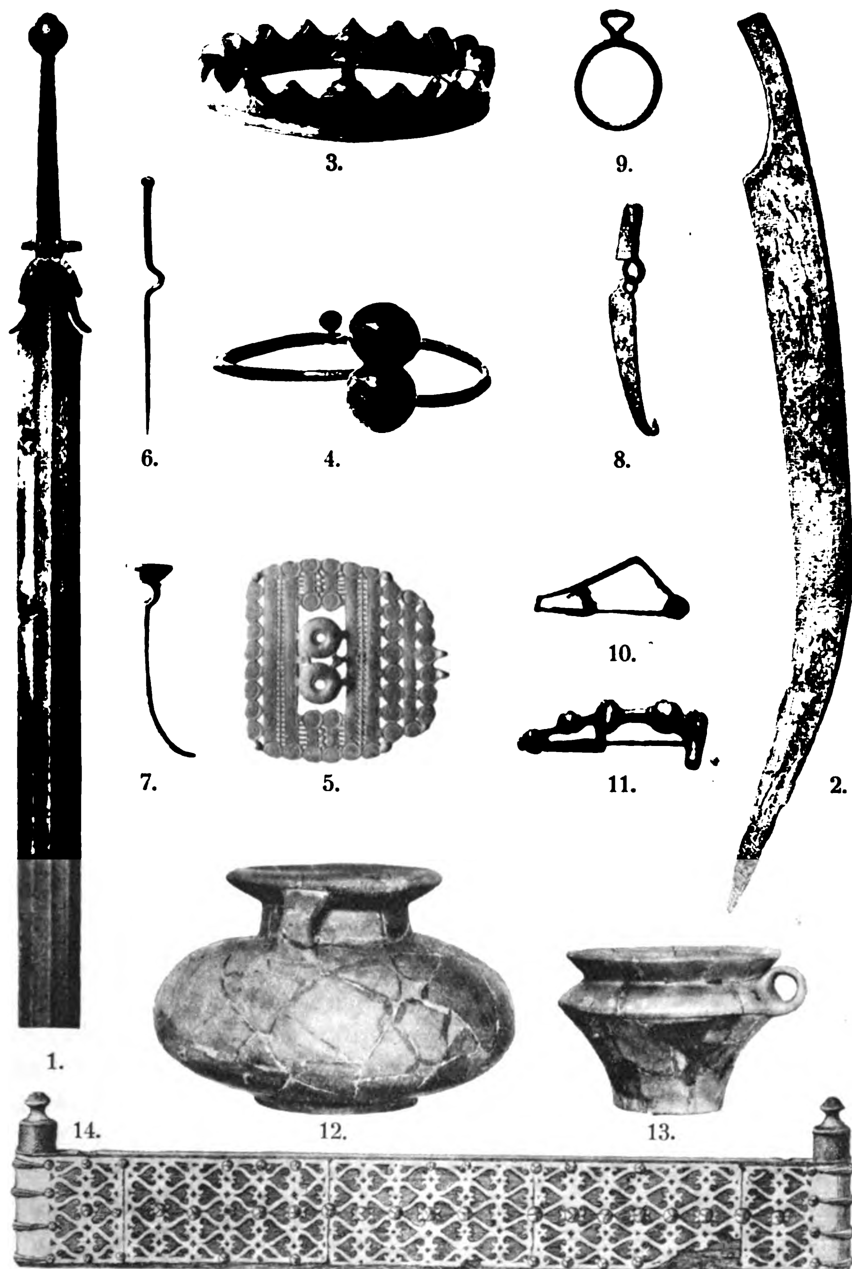
Gravformer og Oldsager. Øst- og Vestdanmark.

Ligbrænding forblev stadig eneraadende *Gravskik*, og de gamle Gravformer fastholdtes. Vi minder om, hvorledes disse var i Bronzealderens Slutning: de brændte Ben indsankede man fra Ligbaalet og nedlagde dem — samlede i Lerkrukke eller mellem Sten eller Træ, eller helt uden Dække — som Regel i Siden af en ældre stor Høj, til Tider under en særlig opkastet lille Høj eller endelig, som oftere i Skaane

f. Eks., under flad Mark. Ingen Dødsgaver eller, om der var nogle, da ganske faa og uanselige. Alt dette fastholdes i keltisk Jernalder, men ikke forskelsløst. Et Par Ændringer, mindre i Gravform end i Gravskik, er sket, og af dem maa i hvert Fald den ene bunde dybt i Tankelivet. Gravene samles nu i stort Antal tæt anbragt paa egentlige Gravpladser, som paa vore Kirkegaarde. Dette er den ene Forskel fra før, en Skik bragt op sydfra, hvor den kendes ganske almindeligt baade fra keltisk og germansk Omraade. Den anden Ændring er vigtigere og maa afgjort skyldes en ny Idé, hvorfra denne saa er kommen, vedrørende Livet efter Døden. Den bestaar i, at Dødsgaverne nu brændes sammen med den døde. I Virkeligheden betyder dette Ligbrændingen ført ud i sin Konsekvens: hvad den døde skal nyde godt af, maa opbrændes sammen med ham. Logisk maa dette medføre en Opgivelse af den Skik at henlægge Dødsgaverne i Mark og Mose, og vi ser da ogsaa, at denne Fundklasse nu er svundet betydeligt ind.

Den nye Idé slog an med forskellig Kraft, stærkest paa Bornholm, svagere i Jylland. Denne Forskel mellem Øst og Vest — der ikke blot ytrer sig i Gravskik, men ogsaa i Oldsager — er utvivlsomt bestemt af en tilsvarende Forskel sydpaa mellem Øst- og Vestgermanerne. Selve Idéen er vistnok kommen til os fra Østgermanerne, næppe fra Kelterne, hos hvem Ligbrænding oprindelig slet ikke var kendt, men først efterhaanden optoges dels fra Romerne, dels fra Germanerne. Den kendelige Forskel, der paa dette Punkt ses mellem øst- og vestgermansk Omraade i Tyskland, fortsætter sig op gennem Danmark og videre til Norge, hvor Vestlandet har Gravskik overensstemmende med Jylland, Østfold med Bornholm.

De bornholmske Grave fra keltisk Jernalder er de saakaldte *„Brandpletter“*, kedelformede Fordybninger under flad Mark, fyldt med de sammenfejede Rester fra Ligbaalet, Jord, Kul, Ben og forbrændte Dødsgaver mellem hinanden. De findes i Samlinger, indtil 300 paa een Plads; kendt er Kanegaard-Gravpladsen ved Rønne og Kannikegaard ved Nexø. Da Brandpletterne aldrig er lagt oven i hverandre, tør man slutte, at de, som visse tyske, maa have haft et Kendetegn over Jorden. Det er ikke stort, hvad den døde har faaet med, oftest kun Klædedragtens Smaating, Bæltehage og Bøjlenaal (T. XXVI, 8, 10) og saa et Lerkar. For første Gang herhjemme finder vi nu Fjederkraften anvendt i Bøjlenaalen. De meget lignende Brandplet-Gravpladser paa østgermansk Omraade Syd for Bornholm (Oder-Weichsel-Landet) maa vistnok anses for Ophavet til de bornholmske; dog er baade fra svensk og tysk Side det modsatte hævdet. Bevis er vanskeligt at føre ved saa oldsagfattige Grave, men dette endnu aabne Spørgsmaal er vigtigt for Forstaaelsen af Kulturstrømningernes Retning i vor ældste Jernalder. De

1. Jernsværd af keltisk Type. 2. Jernsværd af germansk Type. 3. Vestdansk Kronehalsring. 4. Østdansk Kuglehalsring. 5. Pladespænde. 6—7. Naale med Stilkbøjning. 8. Bæltehage. 9. Bæltering (»Øskenring«). 10—11. Bøjlenaale. 12. Lerkrukke. 13. Lerbæger. 14. Bronzebeslaaet Prydplanke fra en af Dejbjergvognene. — 1: 1/6 St., 2—5, 8, 12—13: 1/5 St., 6—7, 9—11: 1/4 St., 14: 1/8 St.

Keltisk Tid.

Udvandringer fra nordisk Omraade til tysk, der antages bl. a. med Støtte i de bornholmske Fund, er meget problematiske.

Selv om Brandplet-Graven kendes ogsaa vestpaa i Danmark, baade fra Fyn og Jylland, er det dog klart, at Gravskikken her gennemgaaende er mere konservativ; den ny Idé er ikke overalt fulgt, og hvor den er det, ikke saa konsekvent gennemført som paa Bornholm. Et typisk Eksempel paa Tidens vestdanske Gravform er den store Gravplads ved Aarre Øst for Varde, hvor af de oprindelig henved 1000 Grave endnu ca. 250 var bevaret ved Pladsens Undersøgelse 1892. Her laa de brændte Ben i deres Urner, renligt indsamlede som i Bronzealderen; over hver Urnegrav dækkede en lille Høj. Dødsgaver fandtes kun i ca. ⅓ af Gravene: karakteristiske Naale med en lille Bøjning paa Stilken under Hovedet eller "Øskenringe" til Bæltet (se T. XXVI, 6, 9). Tre Ting gav her Forskellen fra Bronzealderen: Smaasagernes Art, det at de oftest var mærkede af Ild, og endelig det Træk, at flere af Urnerne havde Ørerne afslaaede — sikkert at forstaa som en Indvielse af Karret til dets Bestemmelse som Dødsurne, der aldrig mere maatte løftes fra sin Plads. Disse „*Tuegrave*" med deres Ejendommeligheder kan følges gennem Slesvig og Holsten ned over de vestgermanske Strækninger i Tyskland.

Længere ned gennem Perioden bliver det efterhaanden Skik, at i hvert Fald Manden faar rigere *Dødsgaver med paa Baalet:* store Metalkar, Skjold, Spyd eller Sværd af Jern, som ofte efter Baalfærden bøjes eller rulles sammen af Hensyn til Pladsen i den snævre Brandgrav; til Tider følger endogsaa baade Vogn og Heste med paa Baalet, en Skik, der uden Tvivl er af keltisk Oprindelse. De første danske Jernsværd (T. XXVI, 1-2) stammer fra saadanne Grave og er derfor mærkede baade af Ild og Vold. De er af to Typer, det keltiske „La Tène-Sværd", tveægget som alle Bronzealderens Sværd, med kuglerund Grebknap af Bronze eller Sølv og aaben Grebbue mod Klingen, der afsluttes bredt forneden, og det enæggede, spidse, undertiden svagt krummede germanske Sværd. Den keltiske Type er bedst bevaret i det smukke Sværd fra Lindholmgaards Mose i Nordsjælland (T. XXVI, 1); det er værd at mærke, at sammenlignet med Udlandets keltiske Sværd har de danske altid særegne Træk, der viser, at de ikke er fremmede, men danske Arbejder; Typen er nok laant, men Behandlingen herhjemme har en vis Selvstændighed.

En selvstændig Stil møder os i *de store Bronzesmykker*, der kun kendes fra Fund i Mark og Mose. I hvor høj Grad disse Smykker repræsenterer Offergaver til Guddomme eller Dødsgaver, henlagt efter gammel, endnu uudryddet Skik, eller endelig tilfældigt Miste, vil næppe kunne afgøres. De er Kvindesmykker: to Slags Halsringe, brede Plade-

spænder, Bælter med Hængeprydelser, Bøjlenaale med Pyntekugler og Naale med Stilkbøjning (T. XXVI, 3-5, 7, 11); de findes spredt over Landet, dog er den takkede, svære Kronehalsring en særlig vestdansk Form, Ringen med Endeknopper derimod en østdansk. Det vigtigste ved disse Smykker er, at de som fuldt ud nordiske viser os den hjemlige Stilfølelse og det hjemlige Arbejde. Stilen røber en Forkærlighed for barokke, underlig ubeherskede Former, der kan minde om Smagen i Bronzealderens Slutning; nogle af Kuglebøjlenaalene f. Eks. er rentud monstrøse. Arbejdet er fortrinligt; det bronzetekniske er i Orden, ikke for intet ligger en aartusindgammel Tradition bagved. Som Maalestok for Bedømmelsen af, hvad vi kunde præstere herhjemme, er disse rent nordiske Arbejder vel egnede.

Vi faar Brug for denne Maalestok, naar vi over for det mærkelige *Vognfund fra Dejbjerg Mose* ved Ringkøbing skal forsøge at afgøre, om de to Pragtvogne, hvoraf Rester laa spredt over Mosens Bund, virkelig kan være dansk Arbejde. Af disse Vogne, der vistnok, sønderdelte og splittede som de var, har været henlagt som Gudeofre, ikke som Dødsgaver, har den bedst bevarede kunnet rekonstrueres. Det er en pyntelig, firhjulet Vogn af Asketræ med lav Vognkasse og deri løst anbragt Agestol; Vognkassens Langside dannes af jævnsides lagte Lister, hvis Ender samles i lodrette Stokke, Hjulets Fælg af et enkelt sammenbøjet Træstykke indspændt i en Jernskinne. Baade Vognstang og Vognkasse er rigt prydet med gennembrudte og drevne Ornamenter. Rester af lignende Vogne kendes fra keltiske Strøg sydpaa. Den, der kommer Dejbjergvognen nærmest uden dog at naa den i Udsmykning, fandtes i en Gravhøj ved Ohnenheim i Elsass, hvor bayerske Soldater udgravede den under Verdenskrigen. Det maa siges paa Baggrund af, hvad Tidens øvrige Fund fortæller om dansk Haandværk og Teknik, at Dejbjergvognen nok kan være hjemligt Arbejde. Det er som ved La Tène-Sværdene: Typen — her den keltiske Vogn — er laant, men det enkelte Eksemplar er selvstændig udført herhjemme. Vognens Ornamentik med dens Mandsmasker, gennembrudte Hjertemønstre (se T. XXVI, 14). opdrevne Triskeler og tredelte mønstrede Knopper er nok keltisk præget, men ikke direkte kopieret efter det fremmede.

Bronzen paa Dejbjergvognene er imidlertid kun Beslag og Bosning; det egentlige Arbejde er gjort i Træ. Skulde man tvivle om den hjemlige Færdighed i Træarbejdet, behøver man blot at kaste et Blik paa det andet store Fund fra vor keltiske Jernalder, *Baaden fra Hjortspringkobbel* paa Als (se Rekonstruktionen S. 216). Her fandtes i et Mosehul nedlagt — utvivlsomt som Takoffer efter en Søkamp — en fladbundet, 10 m lang, let og spinkel Baad af Ahorn, bygget af kun fem tynde, men over ½ m brede Planker, der viste sig at være samlede ved Syning, Sur-

ring og Falsning, uden et Søm eller en Nagle af Metal, over et spinkelt Ribbesystem af bueformede Hasselgrene. En Stødvædder i Forlængelse af Kølplanken har vistnok til begge Sider raget frem under Stævnen. Med korte Aarer er denne i Sandhed mærkelige Baad, vor Oldtids ældste, bleven padlet gennem Vandet. I Mosen var Baaden henlagt belæsset med Vaaben; en Skov af nedstukne Spyd (170) havde omgivet den, Sværd, Ringbrynjer og Skjolde (helt af Træ) fyldt den. De Folk, der har udført Hjortspringbaaden, har været Mestre i Træarbejdet; at netop denne Gren af Haandværket fik en høj Udvikling, har imidlertid, som vi skal se, en dybereliggende, kulturhistorisk Aarsag.

Et andet Haandværk, vi maa ofre et Par Ord, er *Pottemageriet*.

Model af Baaden fra Hjortspringkobbel Mose paa Als.
Fotografi.

Brandgravenes Urner er uden synderlig Interesse (nogle minder en Del om Bronzealderens), men et uanet Indblik i, hvor fine og smukke Huskarrene kunde være, har Fundene fra to vendsysselske Pladser, Vrensted og Kraghede. givet. Særlig Kraghedefundet — som ligger sent i Perioden — har beundringsværdig godt gjorte Lerkar (T. XXVI, 12—13) med rigt udviklede Profiler og omhyggelig glattet Overflade. Et af Karrene — fra en Grav — er prydet med en indpunkteret Figurfrise, der fremstiller bereden Jagt med Hunde (og vistnok Lasso) paa Hjorte og vilde Okser; Dyretegningen har en vis Lighed med Gundestrupkarrets (S. 229). Kraghede-Pladsens største Betydning ligger dog i, at den har givet os Tidens eneste to Hustomter: anselige, aflangt firsidede Stolpebygninger, 14 og 15 m lange i omtrent Ø—V, med lerklinede Vægge og hver med sit Arnested; begge disse Huse viste stærke Spor efter Brand. — Mulig har Vendsyssel, der synes at indtage en Særstilling over for det øvrige Jylland, haft direkte Forbindelse ad Søvejen med keltiske Lande.

Kulturforhold.

Ser vi tilbage paa vor keltiske Jernalder, kan vi fastlægge følgende: *Bornholm* og *Jylland* er de fremtrædende Landsdele, med store Gravpladser af forskelligt Præg, svarende til øst- og vestgermansk sydpaa. Skaane og Øerne synes at have været under Paavirkning baade fra Øst og Vest, men er i øvrigt meget fundfattige. En ejendommelig

national Stil er der over Oldsagerne; Teknikken baade i Bronze, Ler og Træ staar højt. Form- og Prydkunst er keltisk paavirket. Af indført Fremmedgods findes meget lidt, af keltisk saa godt som intet, derimod en Del klassisk-græske Bronzekar. Sølvet viser sig for første Gang herhjemme, men sparsomt, ligesom ogsaa Guldmængden kun er ganske ringe. En mærkelig Ujævnhed og Mangel paa Sammenhæng er ejendommelig for Perioden. Spredt og lunefuldt fremkommer Fundene. Armod og Fattigdom i visse Egne staar over for rige Fund fra andre. Som Helhed maa det siges, at navnlig Periodens Begyndelse maa forekomme os præget af en umiskendelig *Kulturnedgang*. At søge en enkelt Aarsag hertil, vilde være forfejlet; vi kan pege paa flere samvirkende Forhold, der kan gøre en saadan Nedgang forklarlig.

De regelmæssige *Handelsforbindelsers Afbrydelse* ved Kelterne (S. 211) maa først og fremmest nævnes; herved svækkedes Ravhandelen, og Metaltilførslen forringedes. Dette skete paa et Tidspunkt, da Bronzealderkulturen havde haft sin Tid og var i indre Opløsning. Ukyndighed i eller dog mangelfuldt Kendskab til Kunsten at udvinde Jern bevirkede, at dette Metal ikke endnu kunde yde fuld Erstatning for den svigtende Bronze. At der virkelig har hersket Metalmangel, og at man under Udfoldelse af stor Opfindsomhed har hjulpet sig med Træ, viser den metalløse Baad og de metalløse Skjolde fra Hjortspring; selve Tidens Bronzeornamentik med dens gennembrudte Mønstre og sammensatte Listeværk (Pladespænderne) gaar uden Tvivl tilbage paa Træskæring. Det er dog et Spørgsmaal, om ikke Kulturnedgangen nu synes stærkere, end den virkelig har været. Træ er let forgængeligt, og det samme er de uanselige Brandgrave, der i de Egne, der nu forekommer fundtomme, kan være borttaget for længst ved Dyrkning af Jorden. Til en Klaring af Spørgsmaalet vil det medvirke, naar Dejbjerg- og Hjortspringfundenes Tid bliver nøjere fastlagt; Dejbjergvognene synes at høre til ret tidligt i Perioden, Hjortspringbaaden senere.

Fra svensk Side har man til Forklaring af Kulturnedgangen lagt Vægt paa en ved svenske Tørvemoseundersøgelser konstateret *Klimaforværring* (Kulde, Regn), der ved Jernalderens Begyndelse skulde have foraarsaget Misvækst i Sydskandinavien og deraf følgende Udvandringer sydpaa. Tiden for denne Forværring er imidlertid ingenlunde fastlagt — den falder muligvis senere — ikke heller er dens Styrkegrad sikkert kendt; man gør da bedst i ikke at benytte den til vidtgaaende Slutninger, selv om det maa anses for højst sandsynligt, at den har været en medvirkende Aarsag til de trykkede Kulturforhold.

Vi finder i vor tidlige Jernalder en kendelig Mangel paa kulturel Forbindelse bagud i Tiden. Her er ikke den sikre Sammenhæng som f. Eks. mellem Sten- og Bronzealder. Paa den anden Side er Skellet

dog ikke saa dybt, at al Forbindelse er overskaaret. Gennem Gravanlægget og Tuegravenes Urneformer fastholdes Traaden til Bronzealderen, medens derimod Oldsagformer og Prydkunst i det store og hele er ny. At vinde en sikker Forstaaelse af den endnu dunkle Overgangstid mellem Bronze- og Jernalder vil blive en af Fremtidens Opgaver for dansk Forskning.

2. Romersk Tid.

Romere og Germanere.

Cæsars Erobring af Gallien bragte Romerne i direkte Berøring med Germanerne. Mellem de to Folk blev nu skabt Kontakt over en bred Front, langs hele Rhinløbet. Under Augustus og hans Efterfølgere, da den romerske Verdensmagt befæstedes paa alle Kanter, uddybedes yderligere *Kulturforbindelsen mellem Rom og Germanien.* Det var ulige Magter, der mødtes, og Virkningen af Mødet maatte nødvendigvis blive størst hos den svagere Part. For Rom betød Germanien et nyt Marked, Egne, hvor romerske Varer lod sig afsætte, og hvorfra gode Lejesoldater og Gladiatorer kunde hentes. Kulturelt kunde derimod intet vindes; den Opmærksomhed, Romerne viste germansk Kultur, og som gav sig Udtryk hos etnografisk interesserede Skribenter som f. Eks. Tacitus, kan nærmest sidestilles med den, hvormed Nutidens Forskere studerer et halvciviliseret Folk. Men for Germanerne blev Mødet af dyb og vidtrækkende Betydning. Den romerske Industri, til alle Tider en af Verdens ypperste, fik en overordentlig Indflydelse, dens Former, Stil og Teknik overførtes i vid Udstrækning paa det hjemlige Haandværk. At Paavirkningen fra Romerkulturen ikke blot var materiel, men ogsaa strakte sig ind paa Forestillingslivets Omraade, antydes af Ændringer her og der i germansk Gravskik. Som et betydningsfuldt Mellemled mellem romersk og germansk har man med Rette peget paa det af Marbod stiftede markomanniske Rige i Böhmen; det stod i venskabeligt Forhold til Kejser Augustus og har uden Tvivl for de romerske Handelshuse været en Art Indfaldsport til Germanien. Fundene selv fra denne første romerske Tid peger mod Böhmen og viser, hvorledes nu som før de store Floder var afgørende for Spredningen nordefter af Sydens Industriprodukter — først Elben og Rhinen, senere ogsaa de østligere Vandveje, Oder og Weichsel.

Romersk Import til Danmark.

Hvad der saaledes gennem Mødet med Romerkulturen skete i Germanien, fik, trods den større Afstand, Gyldighed ogsaa for vort Land.

Helt op til os trængte den romerske Indflydelse med en saadan Magt, at Kulturbilledet omformedes. Haandgribelige Beviser er de mange i dansk Jord *fundne romerske Importvarer.* Hvad det var for fremmede Sager, man paa denne Vis fik for Øje heroppe, fremgaar af Sammenstillingen Tavle XXVII: som man ser, saa godt som udelukkende Kar af Bronze, Sølv eller Glas, kun ganske faa Smykker, ingen Vaaben. Det var det fine, romerske Bordservice — Fade, Kander og Bægre, til Blanding og Opskænk af Vinen — som, enten stykkevis eller i hele Sæt, blev en efterspurgt Handelsvare. T. XXVII, 1-5 viser et saadant samhørende Sæt, fundet i samme laalandske Grav. Gennem Form- og Stilkarakteren, undertiden ogsaa ved de paa Kasserollernes Greb indstemplede Fabrikantnavne, kan disse romerske Metalkar bestemmes som ældre (T. XXVII, 1-6) eller som yngre (T. XXVII, 8-9) — tilhørende henholdsvis 1.—2. eller 2.—3. Aarh. e. Kr. — og derved blive Ledeformer for Inddelingen af vor romerske Jernalder i en ældre og yngre Periode. Glaskarrene (T. XXVII, 10-12) stammer alle fra yngre romersk Tid. Det kan i Almindelighed siges, at medens de ældre romerske Metalkar stammer fra selve Rigets Hjerte (særlig Capua i Syditalien), er de yngre — og dette gælder ogsaa Glaskarrene — Provinsprodukter, en simpel Følge af, at romersk Foretagsomhed efterhaanden forlagde de for Eksporten arbejdende Fabrikker op i selve Grænseomraaderne (særlig Rhinlandene). Ogsaa den svære Sølvbøjlenaal med gennembrudt Naaleskede (T. XXVII, 7) er et Stykke romersk Provinshaandværk; lignende kendes fra Donauegnene. De ældste i Danmark fundne romerske Importvarer er fremkommet spredt over Landet; baade Skaane, Laaland-Falster, Fyn, Slesvig og Nørrejylland har ydet Fund. Det er saaledes ikke ad en bestemt, snævert begrænset Rute, den romerske Kulturindflydelse har naaet os, men den er rykket bredt fremad, ad mange Veje, sikkert dog mindre over Land via Holsten end ad de forskellige østlige og vestlige Søveje (se S. 231).

Ogsaa andre romerske Sager, *Bronzestatuetter* og *Sølvmønter,* naaede mod Romertidens Slutning til Danmark. Statuetterne er romersk Provinsialkunst fra Kejsertiden og har kun ringe kunstnerisk Værd; de fremstiller romerske Guder og Gudinder, og deres Interesse ligger i, hvilke Forestillinger Nordboerne kan have knyttet til dem: højst sandsynligt har man i dem set Billeder af egne Guder. Sølvmønterne er den romerske Kejsertids Denarer; op mod 2000 er fundet paa gammeldansk Omraade, navnlig længst mod Øst (Bornholm og Skaane). Ældre romerske Denarer derimod fra Tiden før Nero („Republikdenarer“) og græske førkristelige Mønter har kun i enkelte Tilfælde fundet Vej herop.

Tavle XXVII.

1.

2. 7. 3.

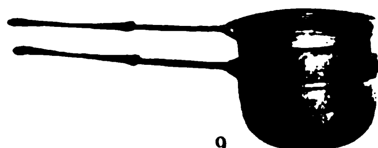

4. 5. 6.

9.

8.

10. 11. 12.

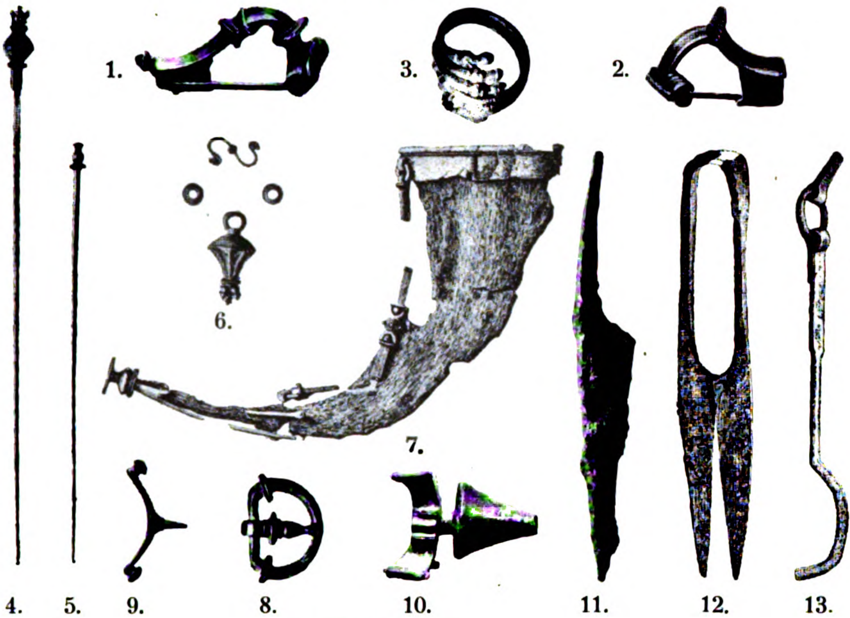
1—3. Fad, Kande og Kasserolle af Bronze. 4—6. Sølvbægre. 7. Sølvbøjlenaal. 8. Kar af drevet, riflet Bronze. 9. Kasserolle og Si af Bronze. 10—12 Glaskar.

3: 1/7 St., 7: 1/8 St., alt andet: 1/5 St.

1—7: Ældre Tid. 8—12: Yngre Tid.

Romersk Tid: Romerske Importvarer.

Tavle XXVIII.

1—2. Sølvbøjlenaale (1: ældre, 2: yngre). 3. Guldfingerring. 4—5. Sølvhaarnaale. 6. Guldsmykkesæt. 7. Drikkehorn 8. Remspænde. 9—10. Sporer af Jern og af Bronze. 11—13. Madkniv, Saks og Nøgle af Jern. 14. Lerkarsæt fra en jysk Lerkargrav. 15. Lerkarsæt fra en jysk Brændtbensgrav.
1—5, 8—10: $^1/_2$ St., 6: $^3/_4$ St., 7: $^1/_4$ St., 11—13: $^1/_3$ St., 14—15: $^1/_8$ St.

Romersk Tid: Hjemlig Industri.

Hjemlige Forhold. Oldsager.

Hele denne romerske Fremtrængen danner Kulturbaggrunden, mod hvilken vi maa se de store Forandringer, materielle som aandelige, der fuldbyrdedes herhjemme i Løbet af de første Par Aarhundreder af vor Tidsregning. Vort eget Haandværks Frembringelser, de hjemlige Oldsager, afspejler Fremmedindflydelsen, som den viser sig i Teknik, Smag og Stil. Gennem de mangfoldigt vekslende Gravskikke skimtes Uroen i det religiøse Tankeliv, voldt ved fremmede Indskud. En kort Udsigt over disse to Klasser, Tidens Oldsagforraad og dens Gravformer, er derfor nødvendig, om man vil forstaa og følge det ny, som sker.

En gennemgribende Omdannelse lader sig i romersk Jernalder paavise for *Oldsagformernes* Vedkommende; nyt dukker op, eller det gamle fra keltisk Tid omdannes i romersk Aand, „romaniseres". Det er ikke blot herhjemme, dette sker; overalt i Mellemeuropa, hvor Romerne afløste Kelterne som Herskerfolk, foregaar noget tilsvarende under stærkere eller svagere Vedhængen ved de tilvante keltiske Former. Tidens *Vaaben* er det, vi ved mindst om. Fra Brandgravene i Slesvig, Sydjylland og paa Bornholm har vi Sværdet i sammenbøjet og ødelagt Skikkelse, ellers er dette Vaaben saa godt som ukendt. Baade tve- og enæggede Sværd brugtes, desuden Spydspidser og Økser af Jern, Skjolde med Metalbuler, Ringbrynjer og Sporer — men Fundene er sparsomme. De første danske Sporer har to Former, en slank, med kort, spinkel Pig, og en sværere (XXVIII, 9-10). Det romerske Remspænde med Torn (T. XXVIII, 8) — en praktisk Form, der har holdt sig til vore Dage — afløser den gamle Øskenring. Jernsaksen kommer i Brug; den har buet Bøjleskaft og lange, spidse Blade (T. XXVIII, 12). Ligesom i Bronzealderen gjorde man en hel Del ud af Toilettet. I Mandsgravene ligger halvrunde Rageknive af Jern og Tatovérnaale af Bronze, og baade Kvinder og Mænd brugte Benkamme og smaa Luksusknive og -sakse af Bronze. Til Opbevaring af disse Toilettesmaating havde man Træskrin med sindrig Laasemekanisme indrettet til at aabnes med en smal, dirklignende Jernnogle (T. XXVIII, 13). En Nyhed er ogsaa Drikkehornet (T. XXVIII, 7), et udhulet Oksehorn med Randbeslag, Bærekæder og profileret Endedop af Bronze. Saadanne Horn, som findes nedlagt parvis i Gravene baade hos Mænd og Kvinder, var almindelig kendt paa germansk Omraade; allerede Cæsar fortæller, at Germanerne „ved deres storslaaede Gilder" drak af sølvbeslaaede Uroksehorn. Hvad *Smykkerne* angaar, har den romerske Indflydelse virket forædlende i en forbavsende Grad; den tidligere Forkærlighed for stor, barok Form er forsvundet, Smykkerne er nu smaa, fastformede, med kraftigt understreget Leddeling og Profilering. Bøjlenaalen af

Bronze eller Sølv viser rig Formvariation. De fleste af Typerne har vid Udbredelse Mellemeuropa over og er skabt derude ofte ved Samvirke mellem romersk og barbarisk Smag; deres Udviklingshistorie er saaledes os fremmed. Til Kvindedragten hørte tre Bøjlenaale, to ens ved Skuldrene og een midt for Brystet, til Mandens Dragt derimod kun een. Den fornemme Kvinde bar Sølvhaarnaale med gyldne Hoveder og et lille fint Guldsmykkesæt til Halsen (T. XXVIII, 6), bestaaende af et vaseformet Filigranhænge (Berlok), 2 Smaaperler og en Hægte. En glat Guldring bar man paa „Guldbrand"; desuden brugte man brede, vredne Guldfingerringe, prydede med Dyrehoveder (T. XXVIII, 3).

Guld og *Sølv* blev efterhaanden almindelig kendt, selv om Mængden endnu var ringe. Den særlige tekniske Behandling, som disse ædle Metaller kræver, lærte man sig fuldtud, saaledes f. Eks. den vanskelige Filigranteknik: Fastlodning til Guldblikkets blanke Flade af fine Guldkorn i Rækker eller Klaser (T. XXVIII, 6) — en Kunst, de klassiske Grækere særlig havde dyrket. Hvad egentlig Byttemidlerne har været i Handel og Vandel i vor romerske Jernalder, kan vi ikke vide sikkert, sandsynligvis al Slags Værdimetal, lige fra Raamaterialet til selve de færdigt modtagne romerske Kar og Mønter.

En vigtig Gren af Haandværket, *Pottemageriet*, bliver nedenfor omtalt. Hvad der udføres af *Prydkunst*, knytter sig væsentlig hertil. Der er dog en særlig Art af Prydkunst, som, uden at være bundet til noget enkelt Stof, begynder at vise sig allerede nu, og som gennem hele den yngre Jernalder skulde faa en mærkværdig rig Blomstring, nemlig *Dyreornamentikken*. Den optræder paa en Maade, der minder ikke saa lidt om, hvad vi saa i den yngre Bronzealder (S. 197): dels som en Lyst til at pynte med plastiske Dyrehoveder eller hele Dyr (paa Drikkehornskæder og -beslag f. Eks.), dels — og her er vi ved noget, der udvikles stærkt i den følgende Tid — som en Trang til at lade en Tings Ender eller Fremspring udløbe i rent ornamentale Dyrehoveder; paa denne Maade fremhæves Guldringens Ender, Fibulaens Bøjle, Drikkekarrets og Lerskaalens Hank eller Hjørner.

Gravformer og Gravskikke.

Romersk Smag og Stil var altid stærkt ensartet, mere end man skulde tro det muligt for saa udstrakt et Rige; at skelne stilistisk f. Eks. mellem øst- og vestromersk Kejsertidskunst er en meget vanskelig Sag. Romersk var romersk. Hvad enten de kunstneriske Impulser kom til os fra Sydøst, Syd eller Sydvest, gav de det samme romerske Udslag. En Udsigt over Tidens Redskabs- og Smykkeforraad maa derfor give et

Billede af Ensartethed, som nok passer for Kunst og Stil, men ikke dækker de kulturelle Forhold. Disse var alt andet end ensartede. Men i Gravformerne og Gravskikkene har vi et godt Middel — og vort eneste — til at eftergaa de, som vi skal se, stærkt udtalte lokale Forskelle. Følger vi de Grænser, som disse Forskelle selv angiver, viser det sig, at Landet deler sig i Provinser.

Paa *Bornholm* raader gennemgaaende konservative Tilstande. Den nedarvede Ligbrændingsskik er fastholdt, til Dels ogsaa de gamle Gravpladser fra keltisk Tid (Kannikegaard f. Eks.). I Brandpletterne finder vi ikke sjældent Mandens enæggede Jernsværd, med Vold bøjet sammen. Et nyt Træk, hvortil vi finder Forklaring i det følgende, er, at flere Lerkar, Sæt paa indtil seks Stykker, nu medgives den døde. Med østgermansk Omraade Syd for Østersøen har nu som før været nær Kulturforbindelse.

Paa *Laaland-Falster* og *Sjælland* ser vi noget nyt. Ved Siden af den vante Ligbrænding, som ikke gaar af Brug, anvendes nu en ganske anden Begravelsesskik: Jordfæstelse af Liget ubrændt, nedlagt i Trækiste paaklædt, fuldt oppyntet og forsynet med et Maaltid, anrettet i selve Kisten; Kødmad og fyldte Drikkekar, hele Bordservicet, gaar med den døde i Graven. Vaaben derimod medgives ikke, en i vore Øjne ganske mærkelig Undladelse over for Mandens vigtigste Udstyr. Aarsagen maa vi antage har ligget i selve den ny Dødetro, der enten har forbudt Vaabnene eller dog ikke fordret dem — næppe i svigtende Offervilje hos de efterlevende. Thi at man ikke har sparet paa det foreskrevne Udstyr, viser Tidens rige Grave, særlig de fra Laaland-Falster, en Landsdel, der naturligt nok har spillet en Rolle som Modtageland for Importen sydfra baade af Idéer og Ting. Et Par Eksempler vil vise det. En Stormand paa Laaland fra det 1. Aarh. e. Kr. fik følgende med sig i sin Grav ved Hoby: to prægtige Sølvbægre paa en flad Bronzebakke, Spand, Fad, Kasserolle og Kande af Bronze (se T. XXVII, 1-5), Øsekop af Sølv, et Par Drikkehorn, 3 Lerkar, fem Bøjlenaale af Sølv og to af Bronze, to Guldfingerringe, forskellige andre Smaating og endelig to Svineskinker. Ikke meget ringere begravedes en fornem, 30-aarig Kvinde i det 2. Aarh. e. Kr. ved Juellinge paa Laaland: Kedel, Kasserolle og Si af Bronze, et Par Drikkehorn, to Glasbægre, et Halssmykke af Guldfiligran, to Haarnaale og fire Bøjlenaale af Sølv, en Guldfingerring, to Bronzenaale, Perler af Rav og Glas, et Træskrin med Toiletsager; af Fødevarer endelig Okselaar og Svineryg paa et Træfad og i Bronzekedlen blandet Øl og Frugtvin. — Til Spørgsmaalet om Oprindelsen til denne massive Gravskik med dens undertiden helt overdaadige Opdækning for den døde, vender vi nedenfor tilbage.

Særlig Opmærksomhed fortjener Hobygravens to reliefprydede Sølv-

bægre (T. XXVII, 4-5). De er ædel romersk Kunst fra augustæisk Tid, saavel i Stil som i Emnevalg (de homeriske Heltesagn), inspirerede af græsk Aand. Den gribende Fortælling i Iliaden, hvor den gamle Priamos for at faa sin dræbte Søn tilbage ydmyger sig for hans Banemand Achilleus, er skønt og simpelt fremstillet.

For *Fyns* Vedkommende er Gravformer og Gravskikke omtrent som paa den sjællandske Øgruppe. Vi finder her baade de gammeldags Brandgrave (Urnegrave eller Brandpletter) med kun faa Dødsgaver og

Romersk Sølvbæger, fundet ved Hoby paa Laaland.
Kong Priamos bønfalder Achilleus om Hectors Lig.
Fotografi.

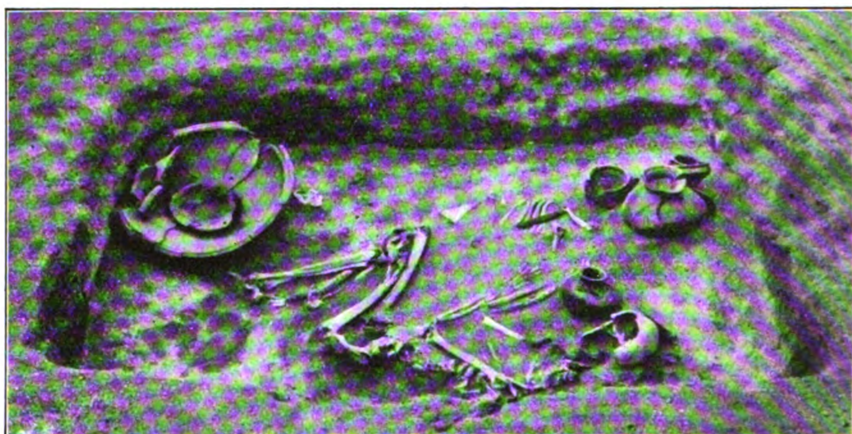
de nymodens, stort udstyrede Jordfæstelser af samme Art, omend knap saa rige, som de nys beskrevne laalandske Grave. *Skaane* synes derimod at have fastholdt Ligbrændingsskikken alene, selv om man ikke, saa lidt som paa Bornholm, har formaaet at holde sig helt fri for Indvirkning fra Jordfæstelsesskikken (se S. 230).

Vest for Lillebælt skifter Billedet. Frasel de meget fundfattige Egne langs hele den jyske Vestkyst, kan *Jylland* deles i tre Provinser eller Omraader, hvert med sine Ejendommeligheder, en sydjysk, en østjysk og en nordjysk.

I *den sydjyske Provins*, som omfatter Slesvig og den sydlige Del af Nørrejylland (Ribe og Vejle Amter) vandt den nye Gravskik ingen Udbredelse. Man vedblev her at brænde de døde, samle Asken i Lerkrukker og opkaste en lav Høj over Urnegraven. Dog kunde denne ogsaa graves ned under flad Jord eller indsættes i en gammel Storhøj. Manden fik ikke sjældent sit tveæggede Sværd med sig. Heller ikke her har imidlertid Baalfærden kunnet hævdes uafhængig i sin Idé; en Indblanding fra den fremmede Dødetro kan, som vi skal se (S. 230), eftervises. Enkelte fremmede Lerkar med en ejendommelig Punktornamen-

tik, frembragt med en dobbelttandet Skive, vidner om Kulturforbindelser sydpaa gennem Holsten til germanske Egne i det nuværende Hannover.

En tydelig Modsætning er der mellem dette sydjyske Omraade og *den østjyske Provins.* Her finder vi den ny Gravskik vidt udbredt og fast udformet øjensynlig efter en ganske bestemt Ritus. I en Trækiste, der støttes med Sten langs Siderne, nedlægges Liget med Hovedet i Vest, hvilende paa højre Side, saa Ansigtet vender mod Syd. Benene er

Lerkargrav fra Gravpladsen ved Lisbjerg, Nord for Aarhus.
Fotografi.

noget bøjede som hos en sovende. Mad og Drikke medgives i rigelig Mængde og anrettes med Omsigt efter bestemte Forskrifter. Det er øjensynligt, at den døde skal kunne mættes og forfriskes uden Anstrengelse eller Søgen. Derfor er Opstillingen praktisk og bekvem: foran Ansigtet Stegen med Madkniven (T. XXVIII, 11) parat, nær derved et passende Antal Lerdrikkekar — ofte et enkelt tæt foran Ansigtet — og ved Fodenden som Reserve det store, runde Lerfad med dertil hørende Skaal. Vaaben kommer derimod kun yderst sjældent med. Kisten dækkes af et Stenlag og gemmes under flad Mark; en Høj hører ikke med til Gravanlægget, selv om til Tider en ældre Storhøj kan være benyttet. Overordentlig udbredt i Øst- og Midtjylland er disse „Lerkargrave". Store samlede Gravpladser er afdækket i *Aarhus og Randers Amter* (f. Eks. ved Lisbjerg og Virring), der synes at have været Kulturomraadets Centrum. Ganske vist er det kun her, der er foretaget systematiske Efterforskninger, og maaske vil derfor fremtidige Fund kunne forrykke Billedet; men dette er ikke sandsynligt. Søforbindelserne, hvorpaa denne Kultur hviler (se S. 231), taler for Kystlandet som Sæde og Udgangsegn.

Bordstellet gik med i Graven. Paa Øerne, der laa Importen nærmere, og hvor større Velstand nok har hersket, var det selve de romerske Metalkar, her i Østjylland derimod de hjemlige Lerkar. Vi faar herved god Kundskab om den østjyske Lerkarindustri. Den har staaet højt og været meget produktiv; til et komplet Bordsæt hørte mange Kar: et stort Fad, en stor og en lille Krukke, flere Hankekar og Skaale,

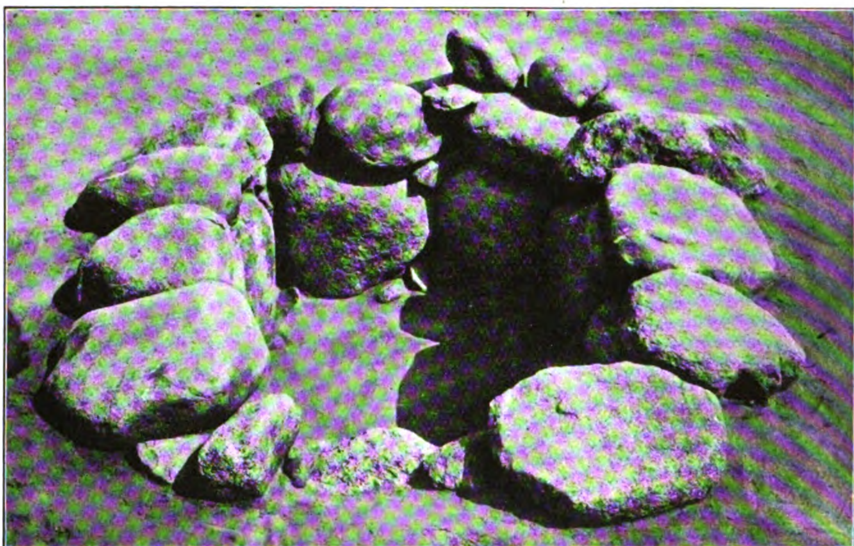

Brandgrav med Mad- og Drikkestel anbragt over den dødes Aske i en fælles, stor Urne. Til venstre nyafdækket, til højre halvt optaget. Fra Ryomgaard, Djursland. Fotografier.

et Par Fodbægre og en Kop (se T. XXVIII, 14). Det er velformede, stærke Lerkar, ofte med blanksort, skinnende Overflade; bedre Kar var ikke gjort her i Landet siden Stenalderen. Knyttet til dem finder vi en ejendommelig lineær Prydkunst, blandt hvis mere fremtrædende Motiver er den skarpvinklede Mæander; den dukker op her uden paaviselig Forbindelse med den yngre Bronzealders afrundede Mæanderbaand. Tidens bedste danske Lerkar er disse østjyske, bedre ikke blot end Øernes, men ogsaa end baade Syd- og Nordjyllands. Lerkarrene afspejler de lokale Forskelle: de sydjyske mangler Mæanderen, har i Stedet vandrette, bredt indstrøgne Baand, de nordjyske (særlig de fra Vendsyssel) har nok Mæander, men som Regel kun i opløst og misforstaaet Form; til Gengæld er de opfindsommere, mere lunefulde i Formerne og ynder indstemplede Ornamenter. Endnu snævrere inden for Østjylland alene kan Forskelle følges; man skimter de enkelte Værksteder med deres Opland. Denne hele Lerkarindustri er fremvokset fra en dobbelt Bund; dels har de romerske Metalkar været Forbilleder, det ses i adskillige Enkeltheder (den kantede Mundingsrand f. Eks. eller visse Hankdannelser paa de store Fade); dels, og det er særlig Tilfældet

i Nordjylland, foreligger en jævn Udvikling fra keltisk Tid (saaledes de vendsysselske Fodbægre).

Eneraadende i Øst- og Midtjylland blev den ny Gravskik nu ikke. Ligbrændingen holdt sig, selv om den var trængt i Baggrunden. Men her, som de fleste Steder i Landet, smittedes og forstyrredes den i sin Idé af det ny. Et mærkeligt Eksempel herpaa afgiver den S. 227 af-

Stenbygget Lerkargrav fra Bangsbo ved Frederikshavn. Dækstenene mangler. Fotografi.

bildede Urnegrav fra Randersegnen: paa den store Krukkes Bund laa den dødes Aske og derover hele det fra „Lerkargravene“ kendte Bordstel (det ses opstillet paa T. XXVIII, 15) — et ejendommeligt, grelt Forsøg paa at forlige to modstridende Forestillingsverdener.

Den nordjyske Provins, d. v. s. Vendsyssel, Himmerland og visse Egne i Thisted Amt, har atter sit eget Fysiognomi, om end Forskellen fra den østjyske Provins er mindre skarp end den, vi fandt mellem den øst- og sydjyske. Vendsyssel er Hovedlandet. Ligesom i Østjylland spiller her den ny Gravskik en overordentlig Rolle, medens Ligbrænding er om ikke opgivet, saa dog trængt stærkt ud. Men „Lerkargravene“ er anderledes. I Stedet for Trækister med sparsom Stenhegning anlægges Graven som en dyb Stenkiste, dannet af svære Blokke oftest i tre Skifter, af hvilke det øverste er noget indragende, saa at flade Dæksten kan naa at spænde over Gravrummet. Det er eneste Gang efter Stenalderen, at Storstensbygningen atter tages i Brug ved Grav-

anlæg (se Billedet S. 228). Disse Stenkister er imidlertid sjældne uden for Vendsyssel.

Det synes, som vi i den nordjyske Provins bedre end andetsteds i Danmark (Bornholm undtaget) kan øjne Sammenhængen med den keltiske Fortid. Vi bemærkede det ovenfor ved Omtalen af Lerkarrene — lærerig er i saa Henseende en Sammenligning med Karrene

Sølvkedlen fra Gundestrup Mose, Vest for Hobro.
Fotografi.

fra Kraghede og Vrensted (S. 216) — og Tanken melder sig igen, naar vi paa Donbæk-Gravpladsen ved Frederikshavn ser fortsat Bebyggelse af det samme Sted gennem begge Perioder. Direkte træder Forbindelsen med keltisk Kultur frem i et enkelt Mindesmærke fra Provinsens Sydgrænse, den berømte store *Sølvkedel fra Gundestrup*, fundet i Aaret 1891 i en Mose Vest for Hobro. En vid, rundbundet Kedel med lodret Væg dannet af firkantede Plader, der prydes med indefra højt opdrevne Relieffer; udvendig en Række Gude- og Gudindebuster, indvendig en broget Mængde Billeder: Optog af Ryttere og Fodfolk, Menneskeofring, Gallerguden Cernunnos tronende med Hjortehorn paa Hovedet, Tyrekampe, mange fremmede Dyr (Elefant bl. a.) og Fabelvæsener; en mægtig, fældet Tyr ligger som Midtbillede indvendig paa Bundpladen. Trods alt, hvad der er skrevet om dette mærkelige, storslaaede Værk,

er det endnu ikke lykkedes at fastslaa hverken dets Tid eller dets Herkomst. Det maa staa hen, om det stammer fra Slutningen af vor keltiske eller Begyndelsen af vor romerske Tid. Hvad Stilen angaar, er den keltiske Indflydelse for længst set; nogle har henvist til det romerske Gallien, andre — under Hensyn til visse græske Motiver paa Kedlen — til keltiske Donaustammer med græsk-lilleasiatiske Forbindelser. Snarere maatte man tænke paa Gallien før Romaniseringen, da græske Indflydelser gjorde sig gældende gennem Grækerkolonien Marseille. Det er under alle Omstændigheder berettiget at ytre en stærk Tvivl over for den gængse danske Opfattelse, at Gundestrupkarret og visse beslægtede Bronzekar (som det fra Rynkeby paa Fyn) skulde være dansk Kunst under galloromersk Paavirkning. Et Udblik over, hvad Tiden ellers evnede kunstnerisk, gør det meget usandsynligt, at vi har kunnet yde saadanne Præstationer i figurlig Reliefkunst. For dansk Oprindelse taler i Virkeligheden intet andet end Findestedet — men det er ikke nok. De store Kar kan være Importstykker, hjemført Krigsbytte eller Værker af fremmede Mestre i Tjeneste herhjemme. Der er mange Muligheder. Fremtidige Fund ude eller hjemme maa engang bringe Afgørelsen. Indtil da er det ikke tilraadeligt at slutte umiddelbart fra Kedlens Billeder til hjemlige Kulturforhold.

Tilbageblik.

Den ny Dødetro med deraf affødt helt forskellig Gravskik bredte sig, som vi har set, i Løbet af romersk Jernalder over store Dele af Landet og slog saa dybt Rod, at selv de Omraader, der fastholdt Ligbrændingen, dog ikke kunde værne den gamle Dødetro mod Smitte. Naar f. Eks. Lerkarsættet nedlægges i bornholmske Brandpletter, eller det tilsvarende romerske Drikkestel findes i en skaansk Brandgrav, kan der ikke være Tvivl om Aarsagen, og naar Faaresteg kan ses at have været paa Ligbaalet paa sydjyske Urnegravpladser, er det vistnok i Kraft af en tilsvarende Paavirkning. Stærke religiose Brydninger kan saaledes skimtes gennem de stridende Gravskikke. Hvorfra den ny Tro kom, kan næppe være tvivlsomt. Ved dens tidligste Opdukken hos os er den ledsaget af romerske Former; øjensynlig er den baaret herop af den forste store, romerske Kulturbolge, som naaede og som overskred Østersoen. Hos Romerne var saavel i Republikkens Tid som under Kejserdommet begge Begravelsesmaader i Brug — de omtales jævnsides allerede i de tolv Tavlers Love — og Skikken at holde Dodemaaltider paa selve Graven, hvorved ogsaa den døde fik sin Part, var overmaade udbredt og holdt sig sejgt ned gennem Tiden, til stor Ulempe f. Eks. for Oldkirken i det 4. Aarh.

De afgørende Kulturpaavirkninger i romersk Jernalder har naaet os ad Sovejene, uden Tvivl først og fremmest over Østersøen. Fyn og den sjællandske Øgruppe har optaget Hovedmængden af Importen og vel ogsaa de første fremmede Tanker. Østjylland har næppe modtaget sine Impulser alene over Øerne; dets selvstændige Lerkarindustri tyder paa egne uafhængige Søforbindelser, men med hvilke germanske Egne, er endnu ikke nærmere paavist. Heller ikke Vendsyssels Stilling er klar; at der herfra ogsaa har været Forbindelse over Nordsøen med de galliske Lande i Vest, er i hvert Fald sandsynligt. — Vi har hidtil over for Gravene med den ny Jordfæstelsesskik kun talt om Import, men den Tanke ligger nær, at de kunde stamme fra *fremmede Indvandrere*. En væsentlig Støtte, i hvert Fald for Sjælland-Fyns og Østjyllands Vedkommende, faar denne Antagelse fra antropologisk Side. Vi vender nedenfor (S. 243) tilbage til dette vigtige Spørgsmaal.

Offerfund.

Religiøse Henlæggelser i Mark eller Mose er sjældne. At dog Skikken var levende, viser Fundet af Gundestrupkarret, der utvivlsomt var udlagt som Offer til en Guddom. Udlægning af Krigsbytte som Gudeoffer har sikkert været kendt, ligesom i Tiderne forud og efter. Hvordan de saakaldte „Mosekar" skal forstaas, er uvist; det er simple Krukker, nedsat i Moser enkeltvis eller flere sammen, uden Tvivl oprindelig fyldt med Mad eller Drikke. Madoffer til en Guddom er den gængse Forklaring. Man kunde ogsaa tænke paa Dødsgaver i Lighed med den yngre Bronzealders; at disse nu har skiftet Karakter, kunde skyldes Indvirkning fra den ny, materielt prægede Dødetro. Ofte er for øvrigt disse Kars Tid ret ubestemmelig.

Bopladserne. Huset.

Fra Jylland kendes en Mængde *Bopladser* fra romersk Jernalder, kun enkelte derimod fra Østdanmark. Naar Ler toges til Huset eller Pottemageriet, brugte man, som i Bronzealderen, Hullerne som Affaldsgruber. Ellers væltede man Affaldet ud over en Skrænt, eller lod det simpelthen ligge. Dyreknogler og Lerkarskaar er det væsentligste af, hvad man finder paa disse Pladser. I Tusindvis optages Skaarene og danner, naar de lader sig samle, store, ofte velformede Kar. De fortæller, hvordan det grovere Lertøj, Køkken- og Forraadskarrene, saa ud, en anden Klasse end det fine Bordstel fra Gravene. Andre Sager viser andre Sider af Dagliglivet: Knusesten og Kværnsten minder om Kornmalingen — Rugen er nu kendt — de saakaldte Ildbukke af Ler

er med Grund tydede som Alteropsatser til Brug ved Husofre. Hvad derimod disse mange Pladser har kunnet vise af selve Huset, den skrøbelige, lerklinede Bolig, var indtil for nylig kun ringe, omtvistelige Rester; saa meget vigtigere er den i de sidste Aar afdækkede Boplads fra Ginnerup i Thy. Man har her fundet Tomterne af flere, firsidede Huse, den største Tomt af ganske anselige Maal: omtrent 15 m lang i Ø—V., 4 m bred. En pynteligt brolagt Indgang førte fra Nord ind i Huset, der havde fast Lergulv og Ildsted i Midten; dets Vægge var lerklinede, Taget lagt af Lyngtørv med et tættende Straatæppe over. En Sammenligning med de jævnstore Tomter fra keltisk Tid ved Kraghede i Vendsyssel (S. 216) er af den største Interesse. Vi staar her over for vor Jernalders ældste Huse.

3. **Folkevandringstiden.**

Med den romerske Periode har vi fulgt Udviklingen herhjemme op til omkring Midten af det 3. Aarhundrede e. Kr. Blandt alle de skiftende Kulturer i Syd- og Mellemeuropa, der Oldtiden igennem øvede Indflydelse paa vort Land, har ingen, saa vidt vi kan kontrollere, været stærkere end den romerske. Saa dyb og væsentlig var Paavirkningen, at det romerske Præg i Smag og Stil hvilede uafrysteligt over det hjemlige Haandværk ikke blot i senromersk Tid, men videre helt op gennem de Tider, da det romerske Verdensrige deltes, og Folkerystelser forstyrrede det halve Europa. Først i Løbet af det 5. Aarhundrede ser vi et selvstændigt, for de germanske Folk fælles, Stilpræg saa smaat udformes. Den Periode paa et Par Aarhundreder, i hvilken saa at sige det romerske Bo afvikles, uden at noget afgørende nyt sættes i Stedet, og som derfor trods de rige Fund ikke kan betragtes som nogen Opgangstid, betegnes i dansk Forhistorie almindeligvis med Navnet *Folkevandringstid* — et Udtryk, som i svensk og norsk Arkæologi oftest anvendes om et langt videre Tidsrum, rækkende helt op mod Vikingetiden. Der er for vort Vedkommende god Grund til at fastholde den gængse danske Sprogbrug, hvorved man opretholder Adskillelsen mellem den her behandlede, endnu romersk prægede Tid (3.—5. Aarh.) og den følgende, selvstændigt germanske Periode.

Den romerske Import.

Tilførslen af de fremmede romerske Industriprodukter vedvarer støt op gennem det 4. Aarh. for derefter, mod Periodens Slutning, at aftage. Sagerne er til Dels af samme Art som tidligere; Husgeraad, navnlig

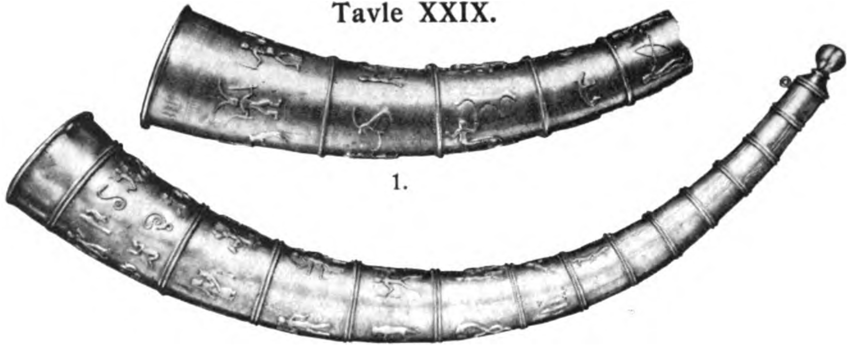
Drikkekar af Bronze og Glas, spiller en stor Rolle. Det er imidlertid øjensynligt, at Kvaliteten er forringet. Glaskarrene er grovere. Bronzerne har ikke den gamle Lødighed; Karvæggene er tyndere, Formerne slappere. Dermed er ikke sagt, at disse Produkter fra de romerske Provinsfabrikker er daarlige Varer; den gamle romerske Standard, særlig i Bronzeindustrien, var høj nok til, at der selv med en betydelig Forringelse stadig kunde ydes fortrinlige Ting. Glaskarrene maa særlig omtales. De var yndede af Germanerne, og Romerne maa have drevet Eksporten i stor Stil. Omkring et Halvthundrede af disse dog vanskeligt transportable Kar er fundet, hele eller i Brudstykker, i dansk Jord. Foruden slanke Drikkehorn af Glas gjorde man Bægre med paasmeltede Traadornamenter eller (som tidligere) med indslebne Ovaler; finest var dog de malede Kar med flerfarvede Fremstillinger af Dyre- og Gladiatorkampe fra det romerske Amphiteaters Arena (se T. XXIX, 13-15). En anden Side af den romerske Glasindustri var Perlefabrikationen, som ogsaa dreves i stor Maalestok. Særlig de mangefarvede Glasperler („Millefiori"), dannet ved Overskæring og Rulning af Traadbundter, var efterspurgte; de findes i stor Mængde i Tidens Grave jævnsides Rav- og Lerperler (T. XXIX, 12). Nyt blandt det romerske Importgods er *Guldmønterne;* de romerske Guldpenge fra det 3. og det 4. Aarh. (aurei og solidi); de er dog kun naaet herop i ringe Tal (ca. 80 fundet paa dansk Omraade). Ligesom de faa romerske Guldmedailloner — Originaler eller Efterligninger —, man fik for Øje heroppe, betragtedes ogsaa Mønterne som Hængesmykker og forsynedes med Hul eller Øsken til Bæresnoren. — I endnu højere Grad end tidligere var det Øerne, som aftog den romerske Import: Bronzerne findes i Grave paa den sjællandske Øgruppe og paa Fyn, kun sjældent i Jylland, Glaskarrene i sjællandske Grave, Guldmønterne mest paa Fyn (70 af 80). Saavel Glasset som Guldet synes at vidne om overvejende vestlige Handelsforbindelser, med Rhinegnene og Gallien.

De hjemlige Frembringelser.

Folkevandringstidens Fund deler sig i to store Klasser, *Gravfundene* og *Mosefundene.* De første er stadig vor Hovedkilde til Viden om Tidens almindelige Kulturforhold; de viser det personlige daglige Udstyr og antyder Tankerne om Tilværelsen hinsides. Som et højst værdifuldt Tilskud kommer hertil de store Mosefund, der giver fuld Besked om Krigsudrustningen, foruden Indblik i flere Sider af Haandværket.

For *Gravfundenes Oldsagformer* har de som Regel fattige Brændtbensgrave mindre Betydning; det er Øernes mere eller mindre rigt udstyrede Jordfæstelsesgrave, hvorfra vi bedst kender Oldsagerne. Men

Tavle XXIX.

1.

2.

4.

6.

3.

7.

5.

8.

10.

9.

12.

11.

13.

14.

15.

1—2. Guldhornene fra Gallehus (Kopier). 3. Hagekorsformet Sølvspænde. 4—7. Store og smaa Sølvbøjlenaale. 8. Guldfingerring. 9. Sølvbæger. 10—11. Lerkar. — 12. Glasperler. 13—15. Glaskar. — 1—2: 1/7 St., 3—5, 10—11, 13: 1/4 St., 6—8: 1/2 St., 9, 14: 1/3 St., 12, 15: 1/6 St.

Folkevandringstid: Hjemlig Industri (1—11). Romerske Importvarer (12—15).

hermed er ogsaa givet en Begrænsning. Vaaben faar vi ikke meget at vide om, de kendes, med faa Undtagelser, kun fra Bornholm; hvad der findes i Jordfæstelsesgravene, er, foruden de romerske Importsager, væsentlig Smykker og Lerkar. De smaa Bronzebøjlenaale fra romersk Tid brugtes vel stadig, under mange Variationer (T. XXIX, 6-7), ellers er det tydeligt at se, at det ikke netop er de smaa sirlige Former, man bryder sig om. En Smagsændring er indtraadt. Iøjnefaldende, ofte temmelig prunkende Naale og Spænder kommer nu paa Mode; som karakteristiske Former er paa T. XXIX, 3-4 afbildet det anselige, hagekorsformede Brystsmykke og den store, med Rosetskiver pyntede Bøjlenaal. Men det er usolide Ting: tyndt, presset Guldblik over spinkelt Sølv- eller Bronzeunderlag. Mod Periodens Slutning dukker en stor ny Bøjlenaalsform op med kantet eller halvrund Pladeudvidelse for og bag paa Bøjlen (T. XXIX, 5), et anseligt Pragtsmykke, som dog først i den følgende Tid faar sin egentlige Udformning. Ogsaa Guldfingerringen vokser; dens enkelte Led smelter sammen fortil i een tommebred Prydplade (T. XXIX, 8). Lerkarrene kendes i stort Tal, ikke mindst fra de mange Urnebrandgrave. Som Helhed er de ringere end i den romerske Tid. Ved Siden af endnu gode Former træffes typiske Eksempler paa Overudvikling og Forfald. I Lerkardekorationen finder vi nu stærkere Virkemidler end før, en Forkærlighed for plastisk Ornamentik — Relieflinier og inddybede runde Felter —, der sikkert for en Del skyldes Efterligning af Glaskarrene. De karakteristiske Fodbægre er endnu i Brug. Vi træffer dem i sjællandske Grave endogsaa udført i Sølv og prydet under Randen med Baand af Guldblik, hvori er opdrevet Smaabilleder af Mennesker og Dyr (T. XXIX, 9); der er ingen Grund til at tvivle om, at disse smukke Bægre er hjemligt Arbejde.

Af *Guld* og *Sølv* findes ikke saa lidt mere end i romersk Tid. Den største Guldring (ganske vist af sølvblandet Guld) fra Danmarks Oldtid kan antages at stamme fra denne Periode, en fortil bredt udvidet, uoplukkelig Ring, for stor til at kunne være Halsring, men mulig, som man har ment, en Livring til et Gudebillede; den stammer fra Hellested i Stevns. Ogsaa de svære Betalingsringe af Guld og først og fremmest Guldhornene viser, hvor betydelig Importen har været af det ædle Metal.

Med de mærkelige Forhold i Minde, der raadede i romersk Tid, den livlige Brydning mellem gammel og ny Gravskik og, som det vigtigste, Landets Deling i Provinser, er det naturligt at sporge, hvor Udviklingen i *Gravform* og *Gravskik* nu bar hen. Har den gamle eller den ny Dødetro faaet Overhaand, eller er der sket noget helt nyt? Vi kan svare herpaa, at nogen ny bærende Tanke finder vi ikke, derimod nok Forskydninger i Udbredelsesomraaderne for de to Gravskikke, Ligbræn-

ding og Jordfæstelse. Dog maa det straks tilføjes, at for hele Jyllands Vedkommende er vor Viden, der kun støtter sig til sparsomme Fund, for mangelfuld til, at der kan gives andet end Antydninger.

I Østdanmark har Jordfæstelsesskikken nu slaaet Rod for Alvor og tilmed yderligere vundet frem; saaledes har den faaet Indpas paa *Bornholm*, dog ikke mere, end at den gængse Gravform her endnu er „Brandpletten“. Den største Gravplads er stadig Kannikegaard. Fra *Sjælland og Laaland-Falster* er derimod Ligbrændingen trængt helt ud. Vi har en Mængde Fund fra disse Landsdele, fra Sjælland alene over 100, deraf adskillige overordentlig rige. At Sjælland i Folkevandringstiden har været Sædet for Landets førende Stamme, kan der næppe være Tvivl om. Det er navnlig mod Øst og Syd paa Øen, vi finder disse prægtigt udstyrede Begravelser — kendt er Pladserne i Stevns (Himlingøje, Varpelev, Havnelev), ved Køge (Valløby), ved København (Thorslunde) og ved Ringsted (Nordrup) — Grave, der med deres Smykker, Drikkestel, Madvarer og, ikke mindst, deres fuldstændige Mangel paa Vaaben betegner en direkte Fortsættelse af de store Jordfæstelsesgrave fra romersk Tid. Enkelte ny Træk er kommet til; som naar Brætspillets Glasbrikker medgives til Underholdning i det hinsides eller paa Rejsen dertil, eller naar en lille Guldring er nedlagt i den dødes Mund paa samme Maade og vist i lignende Hensigt som i Syden Færgeskillingen, den bekendte Charonsmønt. Paa *Fyn* er Forholdene omtrent som i romersk Tid, altsaa en Blanding; Ligbrændingen er paa ingen Maade gaaet af Brug, de største Pladser derovre — Ringe og Fraugde i Midtfyn — er helt eller delvis Urnegravpladser. Hvad endelig Jylland angaar, maa vi som sagt blive Svar skyldig ud over den almindelige Bemærkning, at begge Slags Grave kendes fra Halvøen. Vi har for faa Fund til at kunne sige noget nærmere om Forholdet mellem de tre Provinser. En Antydning af, at Jordfæstelsesskikken fra den østjyske Provins har bredt sig mod Sydvest, giver en Gravplads uden Ligbrænding i Varde-Egnen. I øvrigt er der hist og her baade i fynske og jyske Brandgrave fundet brændte Dyreknogler (Faar, Høne), et Forhold, der ligesom det tilsvarende i romersk Tid (S. 230) maa tolkes som Indflydelse fra Jordfæstelsesskikken, og ganske uomtvistelig er en saadan Smitte i et Tilfælde fra en sydjysk Brandgrav, hvor Spillebrikker var medgivet paa Ligbaalet. — Gravhøjen er sjælden i Folkevandringstiden, men gik dog ikke helt af Brug; undertiden anvendtes ældre Høje, men Reglen var for alle Slags Gravformer Anlæg under flad Mark.

Mosefundene. I Moser paa Fyn og langs hele Jyllands Østkyst fra Angel til Vendsyssel er siden Midten af forrige Aarhundrede gjort en Række større og mindre Fund, væsentlig af Vaaben og andet Krigs-

udstyr, men i øvrigt af broget og livligt vekslende Indhold med alle mulige Sager lige fra Klæder, Smykker og Legetøj til Mønt og Vægt, Husgeraad, Værktøj. Vogne og Baade. De fire største af Fundene stammer fra Viemosen Nord for Odense, fra Kragehul ved Assens, Nydam i Sundeved og Thorsbjerg i Angel; af de to slesvigske Fund staar nu største Parten i Museet i Kiel. Alle disse Fund er paa ingen Made samtidige; ved deres Indhold af Mønter og andre romerske Sager og til Dels gennem Stilpræget kan deres indbyrdes Aldersforhold saa nogenlunde bestemmes. Af de fire store Fund er saaledes Viemose og Thorsbjerg de ældste, sikkert fra det 4. Aarh., derefter kommer Nydam, yngst er Kragehul, der vistnok tilhører Begyndelsen af den følgende Periode. Af de mindre Fund kan nævnes Rynkeby paa Fyn, Tranebær og Hedelisker ved Vejle og Aarhus, Trinnemose ved Sæby. For straks at give en Forestilling om, hvad vi gennem disse rige Fund med deres Tusinder af Sager har vundet af Indsigt i Tidens Krigsudrustning, kan henvises til hosstaaende Model, hvis Paaklædning og Udstyr i alle Enkeltheder er foretaget efter Originalgenstandene, som de kendes fra Fundene: Sandaler, Benklæder, Kjortel, lang Ringbrynje, Sværd, Skjold, to Spyd o. s. v. Hjælmen (fra Thorsbjergfundet) er et Pragtstykke af forgyldt Sølv, bestaaende af en Ansigtsmaske, der ved Hængsel er forbundet med et gennembrudt, hvælvet Nakkestykke. Den gengives paa Tavle XXX sammen med andre, karakteristiske Mosefundssager.

Spørgsmaalet om den rette Forstaaelse af Folkevandringstidens Mosefund maa nu siges at være endeligt besvaret. Efter langvarig Diskussion og indgaaende Undersøgelser af alle Fundomstændigheder er man omsider bleven staaende ved den Tolkning, der synes tilfredsstillende at forklare alle Forhold, og som desuden støttes af visse litterære Vidnesbyrd: Fundene er *Krigsbytte*, udlagt af Sejrherrerne paa sandsynligvis viede Moser som Ofre til Guderne. Det var en Skik, der jo var kendt herhjemme allerede i keltisk Tid (Hjortspringbaaden,

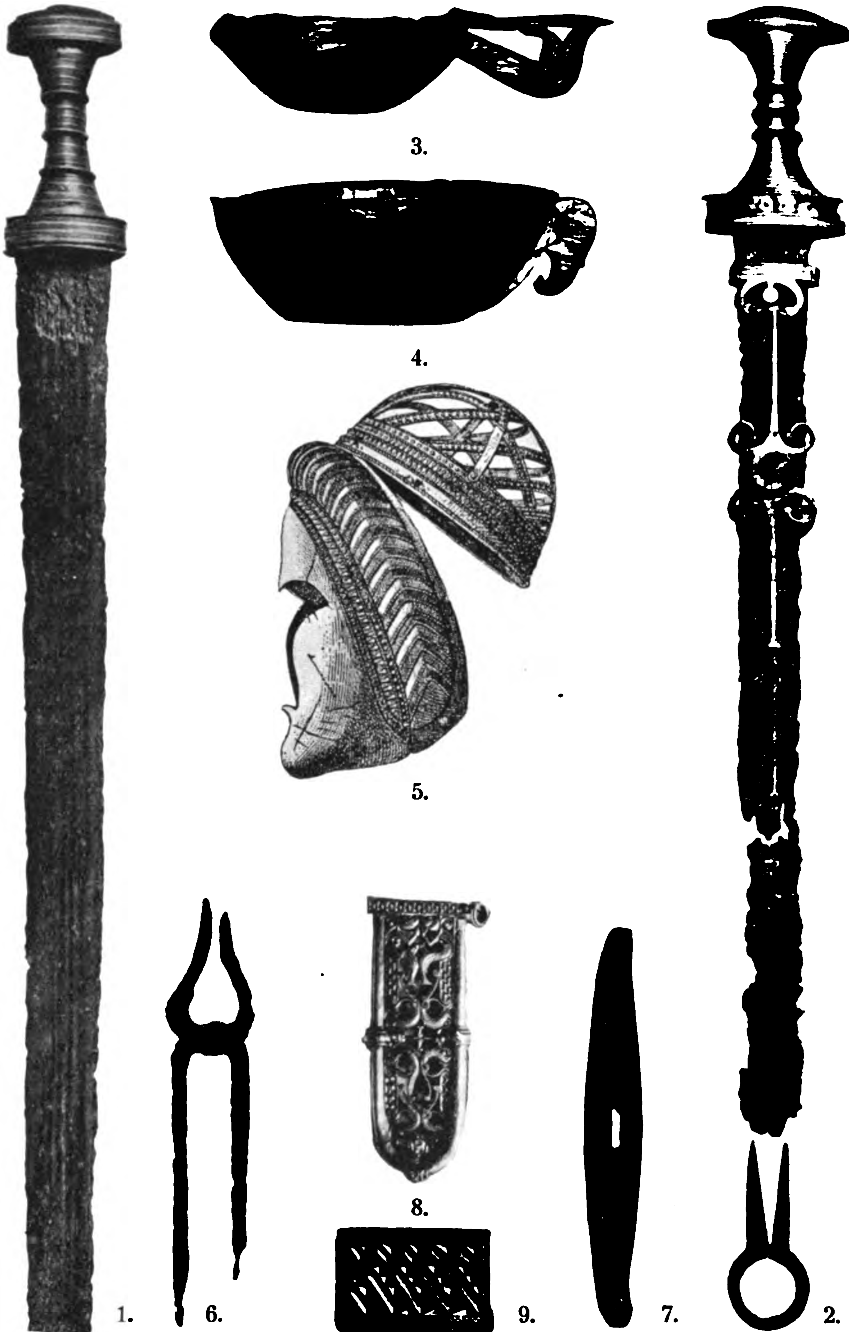
Model af Kriger fra Folkevandringstiden, klædt og udrustet med nøje Efterligninger af Genstande fra de store Mosefund. Fotografi.

S. 215), men det er en interessant Iagttagelse, at medens de ældre Mosefund (Viemose, Thorsbjerg, Nydam o. fl.) vidner om samvittighedsfuld Overholdelse af Forpligtelsen mod Krigsguden, er der visse af de yngre (Porskjær ved Horsens, Sjörröd i Skaane o. a.), der viser, at man er begyndt at affinde sig med Guddommen paa en nemmere Maade, nemlig ved kun at ofre et Stykke af Tingen, Delen symbolsk for Helheden, en Dupsko f. Eks. eller et Mundblik fra Skeden i Stedet for hele Sværdet. Det er et Fænomen, velkendt andetstedsfra i Oldtidens religiose Liv, i sin Tanke beslægtet med vor Bronzealders symbolske Gravgaver (S. 195).

At have fundet den rette Tolkning af disse store Fund er vel en vigtig Ting. Alligevel staar en vigtigere tilbage. Det egentlige Problem er uløst, det nemlig: hvilke var de Kampe, som Fundene er Minder om, og hvem var de Folk, som har ført dem? Var det Stridigheder mellem Provinserne indbyrdes, og er saaledes Mosefundssagerne — hvad man almindelig antager — danske, hjemlige Ting, eller har fremmede Germanerstammer kæmpet her i Landet? Det skulde ikke være umuligt for Fremtidens arkæologiske Forskning, naar mere Stof er givet ude og hjemme, at læse et Stykke Historie ud af disse mærkelige Fund. Det vil da være at erindre, at holder Tolkningen Stik, staar vi i hvert enkelt Tilfælde over for de Slagnes Ting. Foreløbig kan det siges, at med Sagerne i de samtidige rige Gravfund paa Sjælland og Fyn har Mosefundene ingen synderlig nær Berøring.

Ikke mindre end tre store *Baade* fandtes i *Nydam Mose* i Sundeved som Del af det der udlagte store Offerfund. De to, som var af Fyr, gik til Grunde — Krigen 1864 greb forstyrrende ind i Undersøgelsen — den tredie, der var af Eg, blev derimod velbevaret ført til Flensborg 1863 og kom derfra efter Krigen til Kiel, hvor den nu staar opstillet. Det er en stor Baad, ca. 21 m lang, indrettet til 14 Par Aarer (se Billedet S. 240). Klædningsplankerne er ved Jernnagler forenet indbyrdes og med den brede, svære Kølplanke, der fortsættes ens til begge Ender i spidst fremskydende Stævne. Klædningens Klamper er, ligesom ved Hjortspringbaaden (S. 216), udhugget af Trætykkelsen og med Snore forbundet med Spanterne. Aaretoldene er fastbundne til Rælingen; udvendig paa Styrbordsiden hænger det svære aareformede Ror. Rester af et Par lignende Baade, ogsaa fra ældre Jernalder, kendes fra Norge, den ene bygget helt uden Jern, ligesom Hjortspringbaaden. Sammenlignet med denne viser Nydambaaden kendelige Fremskridt — den er dog en virkelig sødygtig Baad, klinkbygget og med ordentlige Aarer, omend uden Mast og Sejl — men den staar konstruktivt tilbage over for Vikingetidens Skibe, som vi kender dem fra Norge. Gennem denne Række af dansk-norske Fund drages Linien i nordisk Skibsbygnings ældste Historie.

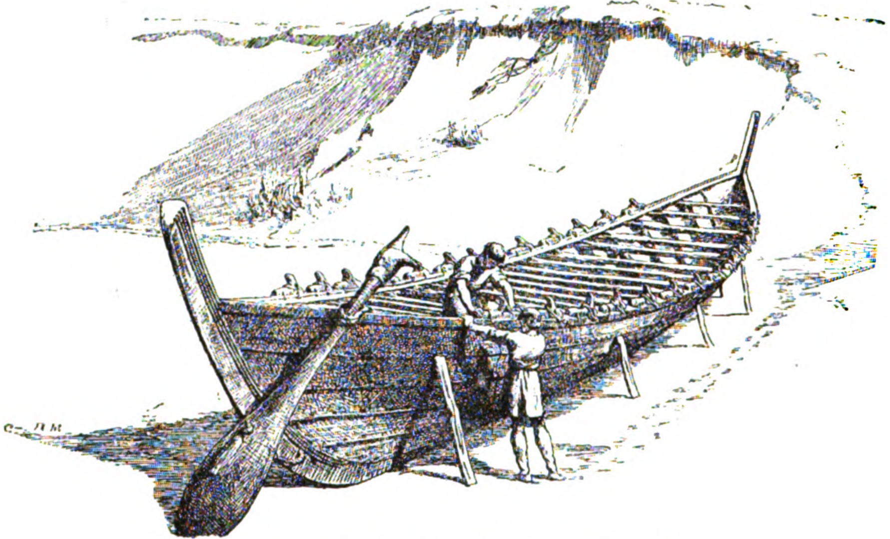
Tavle XXX.

1—2. Jernsværd med Bronzefæster (Nr. 2 har bevaret Skedens Mundblik, Rembøjle og Dupsko). 3—4. Trækar. 5. Sølvhjælm. 6. Jernsmedetang. 7. Træhøvl. 8—9. Sølvdupsko og Sølvmundblik til Sværdskeder.
1—4, 6, 8: 1/4 St., 5, 7: 1/5 St, 9: 1/3 St.

Folkevandringstid: Fra de store Mosefund.

Guldhornene. De navnkundigste af alle danske Oldtidsfund er de to store Guldhorn (T. XXIX, 1-2), som med omtrent 100 Aars Mellemrum fandtes paa samme Mark ved Gallehus i Slesvig, det lange Horn 1639, det korte 1734. Som bekendt blev de i 1802 stjaalet fra Kunstkammeret og indsmeltet. Det var svære, dobbeltvæggede Horn af fint Guld, bestaaende af en ydre, flerleddet Skal eller „Kappe“ omkring en indre, glat Beholder. Yderbeklædningen var paa begge Horn prydet med et rigt

Egebaaden fra Nydam Mose i Sundeved.
Efter Sophus Müller: »Vor Oldtid.«
Tegning.

Galleri af Figurer og Tegn, i Relief og i Punsling, ordnede i omløbende Bælter eller Friser. En sikker Tolkning af denne Dekoration, der uden Tvivl har en Betydning og ikke er blot Ornamentik, er endnu ikke givet, og den kan i Virkeligheden ikke gives, før det lykkes at komme paa nærmere og sikrere Hold af Tidens Religion og Gudeforestillinger. Thi at Hornene har haft Tilknytning til det religiøse — mulig som Offerhorn — er overordentlig sandsynligt. Worsaae's Tydning af Hornenes Billeder som fremstillende Valhal og Helheim var ganske vist forfejlet i sit Grundlag (Asatroen), men næppe i Anslaget, i selve den Tanke, at en Helhed er gemt i Fremstillingerne. Guldhornenes Gaade er saaledes stadig uløst. Heller ikke deres Tilblivelsestid har endnu kunnet angives nøje. Det korte Horn har under Mundingen Runeindskriften: „Jeg Hyltingen Lægæst gjorde Hornet.“

Runeskriften. I Folkevandringstidens Fund viser sig de hidtil ældste Eksempler paa nordiske Skrifttegn. Baade fra Mosefund og fra

Grave har vi Runeindskrifter — kendt er en Dupsko fra Viemose, en Spydstage fra Kragehul, et Spænde fra en Grav ved Himlingøje nær Vallø — og flere findes paa den følgende Tids Guldbrakteater (S. 249). Det er korte, betydningsfulde Angivelser, oftest Ejermands eller Forfærdigers Navn eller en magisk Formel. Guldhornsindskriften hører til de længere. At de klassiske Alfabeter ligger til Grund for Udformningen af Runeskriften, er givet; men naar og hvor dette er sket, og om det latinske eller det græske Alfabet har øvet den afgørende Indflydelse, er endnu Genstand for Diskussion. To Hovedopfattelser staar mod hinanden: Runeskriftens Dannelse væsentlig efter det græske Alfabets Forbillede i det 2. Aarh. e. Kr. hos gotiske Stammer ved Sortehavet og dens Udbredelse herfra ad Goternes hjemlige Forbindelser mod Nordvest; eller en Opstaaen allerede ved vor Tidsregnings Begyndelse paa vestgermansk Omraade (Rhinegnene) under Benyttelse af det latinske Alfabet. Den første af disse Anskuelser har særlig været forfægtet fra svensk Side, den sidste fra dansk.

Prydkunst. Dyremotiver. Tidens udtalte Smag for Pynt og Pragt var alligevel for uudviklet til at kunne afføde nogen selvstændig dekorativ Stil. Prydkunstens Bestanddele er overalt ganske simple: Punkter, Kredse, enkle lineære Systemer. Den allerede i Romertiden vaagne Lyst til at pynte med ornamentale Dyrehoveder (se S. 223) er stadig særdeles levende; i den ligger en af Spirerne til den følgende Tids ejendommelige Kunstudfoldelse. Den rige klassiske Planteornamentik var utilgængelig for Nordboerne, som for Germanerne overhovedet.

Bopladser. Husdyr. Jordbrug. Om Folkevandringstidens Bosteder giver Fundene kun meget sparsom Besked, om Husene slet ingen. Det antages almindelig, at man har holdt fast ved de gamle Pladser fra Romertiden. Af Husdyr er nu Kat og Høns kommet til. Som Fundene viser — bl. a. et helt Skelet i Rynkeby-Mosefundet — har Hesten været af en egen, lille Race. Ny Kulturplanter er Bønne og Ært. Hvad Jordbruget angaar, rejser sig det Spørgsmaal, om ikke Romerkulturen ogsaa paa dette Omraade øvede sin Indflydelse, med andre Ord, om ikke den romerske Hjulplov allerede nu er bleven kendt herhjemme. Man har formodet det og gjort gældende, hvad der er meget sandsynligt, at Brugen af denne overlegne Plovtype maa have haft dybtgaaende Indvirkning paa det hjemlige Landbrug. Kun maa det huskes, at vi endnu intet ved om, naar Hjulploven indførtes hos os. Heller ikke en Forbedring som Kornets Maling paa omdrejende Kværn kan vi tidfæste; et smukt Eksemplar af en saadan drejelig Haandkværn er fundet ved Viborg, men til at bestemme dets Tid savnes Midlerne.

Haandværk. Foruden Arbejdet i de forskellige Metaller og Lerkarindustrien, hvorom ovenfor er talt, belyses ogsaa andre Sider af Haand-

værket gennem Tidens mange og forskelligartede Fund. Saaledes Træskæringen og Vævningen. Flere pyntelige, vel afdrejede Trækar er fundet i Moserne (T. XXX, 3-4), og et almindeligt Stykke Bohave, kendt fra mange Gravfund, var den bøtteformede Træspand, dannet af jævnstillede Staver og forsynet med brede Samlebaand, Hank og Hankebeslag af Bronze. Tidens Væveteknik har man søgt at komme paa nærmere Hold ved Undersøgelse af en Række Tøjprøver — i øvrigt ogsaa fra romersk Tid — fra Grave og Moser, navnlig jyske og bornholmske. Det har herved vist sig, at en regelmæssig, firskaftet Vævning, hvorved Tøjet skraamønstres, nu er bleven ganske almindelig, endvidere, at Stoffet saa godt som altid var Uld alene, uden Indblanding af Hjorte- eller Gedehaar, som det var Sædvane i Bronzealderen (S. 186). Hvid Uld var almindeligere end mørk, og kun sjældent tilsattes Hør. Aabenbart har en større Faareavl muliggjort en mere kræsen Udvælgen af Uldens Kvalitet og Farve, end Tilfældet kunde være i den ældre Bronzealder. At man har magtet kunstig Farvning, viser en Kappe fra Thorsbjergfundet, hvis Bundfarve var grøn, medens Borten var gul og mørkegrøn. Om Klædedragtens Udseende og Snit ved vi ikke meget. Et Par lange Bukser med Bøjler til Livrem, en skjortelignende Kjortel med lange Ærmer og Rester af firkantede Kapper laa i Thorsbjerg Mose, og fra Korselitze paa Falster stammer de eneste større Stumper, vi har af en Jernalder-Kvindedragt; de angiver en firkantet Kappe, men ellers intet med Tydelighed.

Jernudvinding. Nyere Undersøgelser har godtgjort, at man i Jylland i romersk Tid og i Folkevandringstiden producerede Jern af det faste Myremalm. Den enkle Udvindingsproces foregik i runde, lerklædte Jordgruber med opefter udskraanende Sider, næppe mere end ca. 1 m dybe og med en Bundvidde af omkr. ½ m. Som Brændsel anvendtes Trækul. I saadanne Gruber, hvis Bundform kan ses paa bevaret Slaggemasse, udvandt man under simpel Lufttilførsel ovenfra Jernklumper af Malmen. Straks efter Udvindingen optoges Klumpen af Gruben, sondersloges og udhamredes i Barreform paa Stenambolt. Hammer og Tang kendes baade fra Mosefundene (T. XXX, 6) og fra Grave. Efterhaanden forbedredes Teknikken: af den beklædte Grube blev en fuldt udformet Lergryde, og Lufttilførslen foregik ved Blæsebælg og gennem Lerror; men om disse Fremskridt er foregaaet i Oldtiden, ved vi ikke. Overhovedet er der ikke fundet Beviser for, at man i den yngre Jernalder fortsat har udvundet Jern herhjemme; der er dog ingen Grund til at tvivle herom. Hvor meget af Tidens Behov den hjemlige Jernproduktion har kunnet dække, kan vi ikke vide. Det har dog vist været den mindre Del.

Race. Gennem hele vor Oldtids lange Forløb har det egentlig kun

inden for to forholdsvis begrænsede Omraader været muligt at anstille racebestemmende Undersøgelser af bevaret Skeletmateriale. Enten har nemlig, som navnlig for den ældre Stenalders Vedkommende, delvis ogsaa for den yngre Stenalders (Enkeltgravsfolket) og for den ældre Bronzealders, slette Bevaringsforhold traadt hindrende i Vejen, eller ogsaa, som i den yngre Bronzealder og store Dele af Jernalderen, Ligbrændingen. Af de to nævnte Omraader falder det ene inden for Stengravsfolkets Kreds i den yngre Stenalder; en Undersøgelse af Knogledele af i alt ca. 820 Individer har her givet det S. 166 anførte Resultat — som i øvrigt har vist sig ogsaa at gælde for det sparsomme Skeletmateriale, der har staaet til Raadighed fra den ældre Bronzealder. Det andet Omraade ligger inden for den ældre Jernalder. Her er undersøgt Knogler af i alt ca. 170 Individer fra de mange Skeletgrave fra den romerske Jernalder og Folkevandringstiden, væsentlig paa Sjælland, Fyn og i Østjylland, og Resultatet har vist en Typeblanding ikke saa lidt forskellig fra den i den yngre Stenalder: Langskallerne er nu højere og spinklere og navnlig forholdsmæssig langt talrigere (82 % rene Langskaller mod 29 % i Stenalderen). Samtidig synes Stikprøver blandt Landets Nutidsbefolkning at vise, at denne er sammensat paa lignende Maade som Stengravsfolket i den yngre Stenalder. Spørgsmaalet bliver da, hvordan man skal forstaa den i sin Sammensætning saa stærkt afvigende Jernaldergruppe. Betragtes den som gyldig Repræsentation for den samlede Befolkning i Tiden 2.—5. Aarh., faar vi — forudsat Gyldigheden af de tagne Nutidsstikprøver — en saa stærk Frem- og Tilbagesvingning i Befolkningsmassens Sammensætning (Stenalder — ældre Jernalder — Nutid), som den næppe bliver mulig uden ved Antagelse af de voldsomste Folkeforstyrrelser baade før og efter nævnte Tidsrum (2.—5. Aarh.). Repræsenterer derimod de 170 et fremmed Folkeindskud, vil det lettere forstaas, om dette er bleven opsuget uden at formaa at sætte varige Spor i den hjemlige Folkestamme. Denne sidste Formodning er fremsat og kan, med vor nuværende — det skal indrømmes, kun pletvise — Viden ikke afvises. Gravene med den ny Jordfæstelsesskik, der i romersk Jernalder viser sig paa den sjællandske Øgruppe, paa Fyn og i den østjyske Provins (S. 224-26), skulde da gemme fremmede Indvandrere, romersk paavirkede Germanere — en Tanke, der har meget for sig, men hvis nærmere Udformning (eller Afvisning) maa være Fremtiden forbeholdt.

De lokale Forskelle. Provinserne. Medens Bronzealderens Kultur synes at være saa nogenlunde ensartet for hele det gammeldanske Land, begynder med Jernalderen de stedlige Kulturforskelle at træde frem. I keltisk Tid skelner vi mellem øst- og vestdansk, og i Romertiden er vi ikke langt fra at kunne særtegne hver enkelt Landsdel i dens Ejen-

dommelighed; i Folkevandringstiden staar for Østdanmarks Vedkommende Billedet stadig skarpt, medens de jyske Grænser, vist alene paa Grund af manglende Fund, udviskes. Som vi faar at se, svigter Fundene endnu mere i den yngre Jernalder; vi kan i Oldtidens sidste Aarhundreder nok stadig dokumentere visse Forskelle mellem Øst og Vest, men Provinsdelingen kan ikke yderligere forfølges. Hvad ligger bag denne Opdeling i den ældre Jernalder? Dog vel en Stammeflerhed. Vi kender jo fra den klassiske Litteratur Navnene paa adskillige af denne Tids danske Folkestammer, og vi er i Stand til at stedfæste i hvert Fald nogle af dem. Afspejler nu de arkæologiske Kulturforskelle en gradvis og uforstyrret Stammedannelse eller skyldes de for Sjælland-Fyns og Østjyllands Vedkommende Fremmedindvandringer? Og i sidste Fald, naar de stedlige Ejendommeligheder ikke skarpt kan følges op gennem den yngre Jernalder, kan det da skyldes Fremmedkoloniernes Opgaaen i Folkelegemet, eller tyder ikke snarere Guldfundenes Udbredelse i germansk Tid (se S. 249) paa en fortsat Bestaaen af disse Lokalforskelle? Fremdeles, hvad betyder Mosefundene i denne Sammenhæng? Der ligger Problemer her for Fremtidens Forskning, og for den Sags Skyld for Nutidens med, eftersom det arkæologiske Stof, selv for en behørig forsigtig Tolkning, ikke er udnyttet efter sin Ydeevne.

SJETTE AFSNIT.

DEN YNGRE JERNALDER.

De fremmede Indflydelser, vort Land var undergivet i den ældre Jernalder, var stærke nok til at virke bestemmende ind paa hele Kulturforløbet. Navnlig gælder dette den romerske Paavirkning, der, som vi saa, vedvarede op gennem største Delen af Folkevandringstiden saa føleligt, at Perioden for den Sags Skyld godt kunde kaldes den *senromerske*. Men naar en højere Kultur i længere Tid, gennem overlegne industrielle Produkter og mangfoldige andre Impulser, virker ind paa en ringere, kan det ske, at det selvstændige indre Liv hos den svagere Part trykkes i Udviklingen. Saaledes her. Søger vi efter det nationale Særpræg i Danmark under den ældre Jernalder, er der ikke Tale om, at det paa Oldsagerne slaar imod os med en lignende Kraft som i Bronzealderen eller i den yngre Stenalder. En ejendommelig Barokstil i det smaa lod sig ganske vist se paa Smykkerne fra keltisk Tid (S. 215), og Selvstændighed maatte ogsaa indrømmes den øst- og nordjyske Lerkarindustri i Romertiden, ligesom overhovedet Folkevandringstidens danske Pottemageri. Men det er egentlig alt. Vi skal langt ned i det 5. Aarh., til Folkevandringstidens yngste Grave og Mosefund, for endelig at mærke en Frigørelse fra det romerske Formsprog og for omsider at se Frembrud og Udfoldelse af den længe tilbageholdte Trang til at skabe en egen Prydkunst. Nu efter Roms endelige Fald, da det vestromerske Rige er opløst og Byzanz for fjern til at kunne hæmme, vaagner den stildannende Evne, ikke blot i Norden, men hos de germanske Folk overhovedet. Den ejendommelige Dyreornamentik, der udformes i 6.—7. Aarh., er fælles for de germanske Lande, omend med mange Afskygninger over det store Omraade. Det er ikke noget forskelsløst Hele. Vi skelner øst- fra vestskandinavisk og disse Stilarter igen fra angelsachsisk og fra Variationer inden for fastlandsgermansk. Men Forskellene er kun Nuancer inden for eet stort Slægtskab, og hvad Kunststilen afspejler, er Kulturfællesskabet. De

gammeldanske Lande saavel som hele Skandinavien er i disse Aarhundreder kulturelt set Led i den germanske Verden.

Et virkelig dybt Skel mellem Skandinavien og Naboerne i Syd og Vest kommer først senere frem, henimod karolingisk Tid, da Vest- og Mellemeuropa inddrages under stærke Strømninger sydfra, nyklassiske, byzantinske, orientalske, medens det afsides Norden fortsætter ad selvstændige, hjemlige Baner Vikingetiden igennem, ikke uberørt af det ny, men — som i Bronzealderen — ukuet.

Søger vi altsaa ved Oldsagernes Hjælp at tegne Kulturbilledet herhjemme i Tiden fra Romermagtens Fald til Oldtidens Slutning, maa vi fastlægge to hinanden afløsende Tilstande, en germansk (5.—8. Aarh.) og en nordisk (8.—11. Aarh.). De er Hovedstadier i Kulturforløbet, og efter dem benævner vi den yngre Jernalders to Perioder.

1. Germansk Tid.

Gravfundene, som overalt i Forhistorien er den sikreste Kilde til Viden, er fra Danmarks germanske Tid paafaldende faa. Bornholm er den eneste Landsdel, hvorfra vi har dem i nogenlunde rigeligt Antal. Vor Forestilling om Tidens Kulturtilstande vilde derfor være næsten indholdsløs, om ikke en anden og fyldigere Fundklasse bidrog til at afhjælpe Manglerne. Denne Klasse er Sagerne fra Mark og Mose, deriblandt navnlig Guldfundene, der foreligger rigere og i større Tal fra germansk Tid end fra nogen anden af vor Oldtids Perioder. En kort Redegørelse for det væsentlige i disse to Fundklasser vil vise Grundlaget for, hvad vi ved eller kan formode om Tilstande og Kulturforhold.

Gravfund.

Bornholm træder, som nævnt, med sine forholdsvis talrige Gravfund stærkt i Forgrunden, og her viser sig ved nærmere Eftersyn at være betydelige Forandringer at notere. De gamle Gravpladser er opgivet. Bebyggelsen synes nu at koncentrere sig i Øst særlig ved *Gudhjem-Havnepladsen* og Landet indenfor; de to største samlede Gravpladser ligger i Østerlars Sogn, ved Bækkegaard og Lousgaard (ca. 150 og ca. 50 Grave). Ligbrændingsskikken er næsten helt forladt. Den døde jordes ubrændt, Manden med Vaaben og anden krigersk Udrustning, Kvinden med sine Smykker, navnlig ovale eller bredt næbformede Bronzespænder af ejendommelige Former, som kun sjældent træffes i det øvrige Danmark. En lav Jordhøj er almindelig som Kendingsmærke.

Fra hele Landet ellers kendes Gravene kun meget sparsomt, men

dog nok til, at vi kan konstatere en jævnsides Anvendelse af de to Begravelsesmaader, *Ligbrænding* og *Jordfæstelse*. En enkelt større Plads med fattigt udstyrede Brandgrave under lave, stenkransede Høje er undersøgt ved Donbæk nær Frederikshavn, for øvrigt den samme Gravplads, der benyttedes allerede i keltisk Tid (S. 229), og som kan opvise Grave ogsaa fra Vikingetiden — et ænseværdigt Eksempel paa tilsyneladende fortsat Bebyggelse af samme Plet gennem et Aartusind. Ogsaa visse af de sjællandske Gravpladser fra Folkevandringstiden (S. 236) synes at være bleven benyttet i længere Tid; foruden de dybtliggende, rigtudstyrede Grave bemærkes undertiden højere liggende Skeletgrave, modsat orienterede (Hoved i Nord) og helt uden Oldsager. Det er rimeligt at tro, at saavel disse som mange andre lige saa fattige Skeletgrave, der ikke saa sjældent kommer frem ved Grusgravning — større Gravpladser er fundet f. Eks. i Stevns og ved Greve Strand — stammer fra vor her behandlede Jernalderperiode. Vi faar herigennem et Vink om, hvor Forklaringen ligger paa Fundfattigdommen. Gravskikken er ændret. Hvad enten Liget brændes eller jordes, er Dødsgaverne faa eller ingen, og Graven selv uanselig. Hvor saadanne Grave findes i Nutiden, er de ofte ubestemmelige, eller de ænses overhovedet ikke.

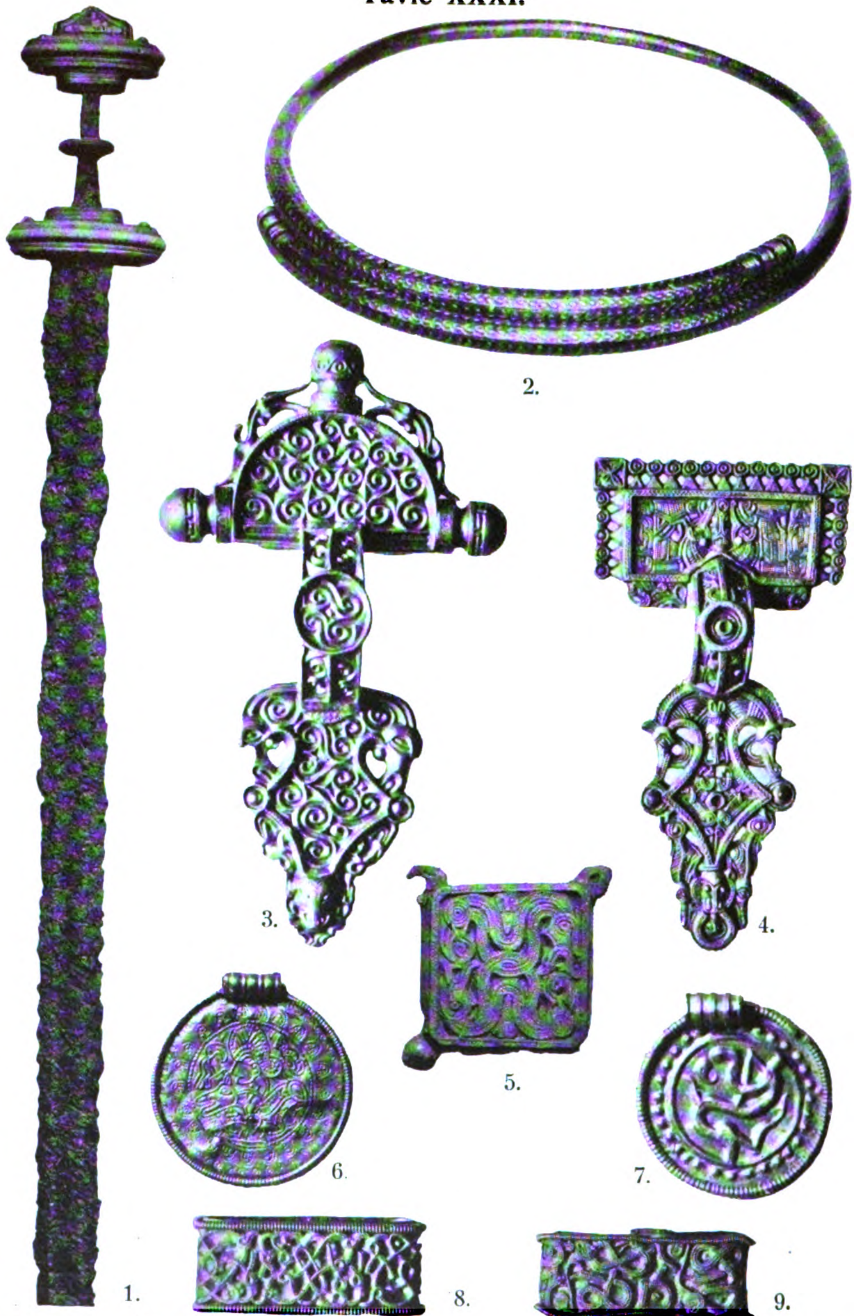
At paavise lokale Forskelle eller afgrænse Provinser, som det var muligt i den ældre Jernalder, er ikke gørligt med et saa ringe Stof. Vi maa søge til Tidens anden Fundklasse, Mark- og Mosefundene.

Guldet.

Allerede i Folkevandringstiden var der kommet ikke saa lidt Guld til Landet; men i germansk Tid stiger Tilførslen til ganske anselige Mængder. Dette Guld findes uden for Gravene; det fremkommer spredt omkring i Mark og Mose, i enkelte Stykker eller i Samlinger af vekslende Størrelse. Formerne er stærkt skiftende, fra kunstfærdigt gjorte Ting som Halsringe, Vaabenpynt, Bøjlenaale, Hængesmykker, til Sager af blot Stofværdi, Guld formet i Ringe, Stænger eller Barrer. Guld var Værdimetallet, som Sølvet blev det i Vikingetiden.

Med alt dette Guld fulgte en stigende Øvelse og Dygtighed i Forarbejdningen. Man naaede en virkelig fremragende Færdighed i Guldarbejdet. Som Underlag for Ornamenter i den gammelkendte Filigranteknik anvendtes nu plastisk formede eller skarpt og dybt skaarne Guldplader (se Mundblikkene T. XXXI, 8-9); Træskæringen (Karvsnit) var her Forbilledet (jfr. Bøjlenaalen T. XXXI, 3). Den vanskelige Celleteknik med Indlægning af klart eller halvklart Stof mellem tynde Guldvægge blev ogsaa tilegnet — med hvor stor Dygtighed, viser Sværdet fra Bildsø ved Slagelse (T. XXXI, 1) med sin granatindlagte Fæste-

Tavle XXXI.

1. Sværd med granatindlagt Fæsteknap og damasceret Klinge. 2. Guldhalsring. 3—4. Pragtspænder af guldbelagt Bronze med Karvsnit og Dyreornamentik. 5. Bæltebeslag med Dyreornamentik. 6—7. Guldbrakteater. 8—9. Mundblik (til Sværdskeder) af Guld med Dyrefigurer i Filigran.
1: 1/4 St., 2: 1/3 St., 3—6, 8—9: 1/2 St., 7: 3/4 St.

Germansk Tid: Hjemlig Industri.

knap. Eller man stemplede Guldet, enten med Ornamenter, som paa den store Halsring fra Øland i Limfjorden (T. XXXI, 2), eller, som paa Hængesmykkerne, med Figurbilleder. Disse Hængesmykker, vor Jernalders bekendte *Brakteater*, som de kaldes med gammelt, hævdvundet Navn, er en Art for sig, der kræver særlig Omtale.

En hel Del romerske Guldmønter (solidi), prægede for østromerske Kejsere i det 5. og Begyndelsen af det 6. Aarh., naaede Skandinavien tidligt i den germanske Tid. De findes navnlig mod Sydøst, paa de tre store Østersø-Øer; af de ca. 150 fra dansk Jord er saaledes over ⅔ fundet paa Bornholm. Saadanne romerske Mønter og Medailloner af Guld med Kejserens Brystbillede paa Forsiden fristede Nordboerne til Efterligning, og ved Stempling fra een Side ind paa en tynd, rund Guldplade, som derefter fik Kantsnor og Øsken, lykkedes det at danne et Hængesmykke af et lignende Udseende som de eftertragtede Forbilleder. Men var Typen engang skabt, frigjordes den efterhaanden fra sit Mønster og blev selvstændig nordisk i Udformningen og til Dels i Valget af Prydbilledet. Af disse skandinaviske Brakteater, der for største Delen maa antages at være gjort i det 6. Aarh., kendes ikke saa ganske faa; Tallet opgjordes i 1920 til 459, hvoraf Halvdelen (229) fra de gammeldanske Lande. Der forekommer, fraset de nære Efterligninger, to Hovedtyper (se T. XXXI, 6-7), en, der viser et Menneskehoved over en løbende Hest — oprindelig dannet efter et romersk Rytterbillede — og en med et fantastisk, slynget Dyr i udpræget nordisk Stil; denne sidste Brakteattype er vestnordisk, i Danmark næsten udelukkende jysk.

Guldfundenes Udbredelse over Landet er netop paa Baggrund af de faa Gravfund af stor Interesse. De ligger ret ujævnt fordelt, og det kan ikke være uberettiget at tyde dem, hvor de er talrige, som Udslag af et vist Maal af Velstand, Folkemængde, Magt. Men her viser det sig, at just de samme Egne paa Sjælland og Fyn, der i Folkevandringstiden var fremtrædende ved de rige Jordfæstelsesgrave, har overmaade mange Guldfund, et Forhold, man med Grund har betragtet som Tegn paa ubrudt Sammenhæng i Kulturudviklingen. — En stor Del af Guldstrømmen synes at være kommen til os fra Sydøst: Bornholm, Laaland, Sydsjælland og Sydøstfyn er rige, Vestjylland fattigt.

Dyreornamentikken.

I Prydkunsten arbejdede man sig hurtigt frem til fuld Selvstændighed. Hvad man behøvede for at tilfredsstille Trangen til kraftig, livlig Virkning, var et plastisk, levende Motiv, elastisk nok til baade at understrege en Ramme og udfylde en Flade. Planteranken fattede

man ikke — den blev til stiv, haard Skæring af Linier og Planer — Baandfletningen gav ikke nok. Man greb da Dyrefiguren. Her var Motivet, man forstod, og som man snart, under Opbud af den mest indviklede Sindrighed, lærte at tilpasse til ethvert givet Rum eller Felt; Forudsætningerne var til Stede dels i den gamle Vane at behandle Dyrehovedet ornamentalt (se S. 241), dels i Fortroligheden med Dyrefigurer i provinsialromersk Kunst, der vistnok har leveret, hvad man kunde kalde de første Modeller. Et lykkeligt Greb var her gjort, et Udtryksmiddel fundet for, hvad Germaneren og Nordboen for Alvor forstod og fandt skønt. I Skandinavien blev det Indledningen til en uafbrudt Kunstudøvelse gennem 500 Aar.

Pragtspændet Tavle XXXI, 4 giver Eksempel paa den første, selvstændige Dyreornamentik herhjemme, udformet i det 6. Aarh. Det er en robust, knortet Stil, som oftest i kraftigt Relief; den er overvejende vestnordisk og naar sin højeste Blomstring i Norge. Metalarbejdet efterligner uden Tvivl Træskæringen, som nok i Prydkunsten har været den førende Teknik. I Ler findes aldrig Dyreornamentik. Ikke saa lidt forskellig i Udtryksform er den østnordiske Stil, der efter alt at dømme er noget senere i Tid, og som har sin største Udbredelse i Sverige. Den virker, som det bornholmske Spænde Tavle XXXI, 5 viser, ved blødt svungne Linier, plant indskaarne uden Relief, en ren Fladedekoration. Denne elegante Stil, der udvikles op gennem det 7.—8. Aarh. rigt og virtuosmæssigt, er ikke direkte afledt af den vestnordiske; begge Stilarter har Rødder paa fastlandsgermansk Omraade og skal muligvis opfattes som Udstraalinger herfra.

Kulturforhold.

Ser vi tilbage paa Tidens to Fundklasser, maa det erkendes, at der til hver af dem knytter sig et vigtigt Problem. Over for Gravfundene maa der sporges: hvad var Grunden til, at Gravskikken ændredes saa indgribende, at Dødsgaverne næsten forsvandt, og hvorfor indtager Bornholm med sine rige Grave en Særstilling? Og hvad Guldfundene angaar, hvordan skal de saa egentlig forstaas? Som hengemte Skatte, udlagte Offergaver eller, hvad man har foreslaaet, mulig som selve de fra Gravene fjernede Dødsgaver? Sværere end nogen Sinde, ofte ugørligt, er det her at drage Grænser. Disse Sporgsmaal er endnu uløste. Dog maa det nævnes, at man fra svensk Side til Forklaring af de forandrede Forhold paa Bornholm har opstillet en ikke ubegrundet Formodning om Indvandring østfra, fra Gotland og Öland.

Forbindelserne med Udlandet i vor germanske Jernalder kan, set mod Vikingetidens voldsomme Liv, forekomme træge nok; men de har

dog vist været ganske livlige. Prydkunsten vidner om direkte Fællesskab med det germanske Mellemeuropa, og en bestemt Art smal, korsformet Bøjlenaal, almindelig i Jylland og Vestnorge, antyder Forbindelser med det angelsachsiske England. I øvrigt maa det siges, at Periodens senere Del er paafaldende fundfattig, sammenlignet med Sverige og Norge; noget tilsvarende til de prægtige Fund fra Vendel i Uppland, direkte Minder om Sveavældet, eller til Storhøjene i Sydøstnorge, kan vi ikke opvise. Lejrekongens Slægt har, saavidt vi endnu ved, ikke sat sig synligt Minde.

2. Nordisk Tid. Vikingetiden.

Som et Forspil til en begivenhedsrig Akt virker den germanske Periodes Aarhundreder i Forhold til Vikingetidens, som langvarig Forberedelse til en stor Kraftudfoldelse. Gennem Sammenslutning i Smaariger maa i den germanske Tid langsomt Grunden være lagt til den kommende Rigsdannelse. Det er, som om de nordiske Lande, kulturelt og nationalt, finder sig selv, samtidig med at de gennem de sydlige, kristne Kulturers sikre Fremtrængen isoleres mere end før fra Stammefrænderne i Syd og Vest. Norden gør Front udefter og optræder aktivt over for Nabofolkene i en Grad som aldrig før under Jernalderen. Skandinaviens Folk, som i Folkevandringstiden laa uden for de store europæiske Strømninger, faar nu for deres Part Uroen i Blodet, den Sprængkraft og Udvidelsestrang, der skulde skabe ikke blot Hærtog og Plyndringer, men storstilet Kolonisation og Kulturbefrugtning.

Vore Minder fra disse Stormtider er, som man kan vente det, brogede og mangeartede, men egentlig ikke synderlig rige, navnlig sammenlignet med Norges og Sveriges. At Grunden hertil er Forskel i Gravskik — en Forskel, der ikke alene betinges af Kristendommens forholdsvis tidlige Udbredelse over de danske Lande — skal nedenfor omtales. Men Tiden er tillige historisk belyst. For første Gang paa dansk Grund er de sproglige og historiske Kilder de arkæologiske jævnbyrdige; Danevirkeforskningen er Eksempel paa et nøjere Samvirke. Her hvor Talen alene er om det arkæologiske Stof, vil et Udblik over de væsentlige Efterladenskaber, Mindesmærker som Oldsager, kunne give som i et Tværsnit et Billede af Tidens Kulturtrin og materielle Evne.

Mindesmærker.

En Del af vore større Jord-Monumenter, saavel faste *Borgpladser* som løbende *Forsvarsvolde*, gaar utvivlsomt tilbage til Vikingetiden.

Vanskeligheden ligger i at bestemme hvilke. Som typisk Kendetegn for Middelalderens Forsvarsanlæg og for saa vidt som afgorende Tidsmærke har man villet betragte den vandfyldte Grav foran Volden; en Del Voldsteder uden Grav, som f. Eks. Sprogø, Hindsgavl og Bygholm ved Horsens, skulde da være formiddelalderlige. Denne Maalestok for Tidsbestemmelse er dog næppe sikker nok til uden videre at gælde; men andet Dateringsmiddel er hidtil ikke fundet. Usikkerheden er derfor stor. Eksempel paa en Forsvarsvold med Grav, der meget vel kan stamme fra Vikingetiden, er „Rammediget“ Syd for Lemvig; det har Retning Nord—Syd og Grav i Øst, synes altsaa rettet mod en Fjende fra denne Kant. Mulig har vi her et Minde om indbyrdes Kampe mellem Jernalderprovinserne. — De første *Byer* med eller uden Borg dukker nu op, Handelspladser ofte med et nærliggende, beskyttet Højdepunkt som Tilflugtssted under Ufred. Foruden Pedersborg ved Sorø, hvis Tid er usikker, kommer her i Betragtning de to Byer ved Sliens Bund, ved den vigtige Handelsvej mellem Østersølandene og Frisland tværs over Jyllands Rod: det nuværende Slesvig og Staden i Halvkredsvolden ved Haddeby Nor. Sammen med den svenske Stad Birka paa Björköen i Mälaren er disse to Pladser Nordens ældste kendte Byer. Vor Viden om Vikingetidens Slienbyer er imidlertid saa nøje knyttet til Studiet af Danmarks Landeværn, *Danevirke*, at vi kan give dette hele Kompleks af Mindesmærker ved Landets gamle Sydgrænse en fælles Omtale.

De mange til Danevirke knyttede Spørgsmaal er endnu under livlig Diskussion. En Opfattelse, der under Benyttelse af alle Kilder (Arkæologi, Beretninger, Runemindesmærker) synes at give en begrundet Tolkning, gaar ud paa følgende: Det ældste Danevirke, bestaaende af to Jordvolde — den 12½ km lange „Vestervold“, fra Lavningerne ved Sliens Bund og ud mod Sydvest, og den 3⅓ km lange „Østervold“ fra Slien mod Eckernförde — anlagdes i Begyndelsen af det 9. Aarh. af Godfred. En Del af Vestervolden forstærkedes senere af Gorms Dronning Thyra med Kampesten og af Valdemar den Store med Mursten. Da Godfred byggede sit Landeværn, eksisterede endnu ingen By ved Haddeby Nor, derimod nok det nuværende Slesvig („Sleaswic“ i Rimbert's Ansgarkrønike). Staden inden for Halvkredsvolden ved Haddeby Nor med dertil hørende Borg tæt i Nord synes ved sin Beliggenhed uden for Landeværnet at maatte opfattes som en Fremmedby; den er vistnok anlagt i Tiden omkring 900 — ingen af de jordfundne Sager fra dens Omraade er synderlig ældre — og den Formodning er fremsat, at den er bleven grundet som en svensk Koloni (mulig fra Mälarbyen Birka). Den synes i Slutningen af det 10. Aarh. at være bleven erobret af Svend Tveskæg, og vistnok er den først da gennem den Vold,

hvormed den nu forbindes med Godfreds Vestervold, bleven inddraget i Danevirkes Værnesystem. — Den længere i Syd liggende snorlige Vold „Kovirke“ betragtes almindelig som et senere, maaske middelalderligt Anlæg.

Efter denne Tolkning, der rigtignok hviler paa en Række Formodninger, bliver det nuværende Slesvig Danmarks ældste By. Mulig har Slesvig oprindelig baaret Dobbeltnavnet Slesvig-Hedeby, og Benævnelsen Hedeby er da herfra overført paa Byen ved Haddeby Nor, men herom er ikke Enighed. Heller ikke om, hvorvidt Slesvig har huset Nordens første Kirke og første selvstændige Udmøntningsværksted (se S. 256); men begge Dele har Sandsynligheden for sig.

En særlig Art Monumenter er de rejste *Mindestene*, Runestenene og de indskriftløse Bautastene. Vi maa her nøjes med at nævne dem som Klasse og bemærke, at Skikken at rejse Runestene højst sandsynligt er kommen Nordboerne første Gang for Øje i Nordengland.

Under Mindesmærker er det endelig naturligt at omtale *Storhøjene*. De opkastes kun i Vikingetidens første, hedenske Del og kun over Folk af Konge- og Stormandsæt. Menigmand nøjedes med mindre (se nedenfor). Storhøje kendes næsten udelukkende fra Nørrejylland Syd for Limfjorden og her kun i ringe Tal — Eksempler med Pragtbegravelser er Bjerringhøj i Mammen ved Viborg og Hvilehøj ved Randers — men naturligvis kan mange af de uberørte Storhøje rundt om i Landet være rejst over Vikingetidsgrave. Navnkundigst af alle er *Jellingehøjene*, de to mægtige Højminder, der, som vi lærer af de to ved Højene fundne Runestene, er bygget for Gorm og Thyra. I den nordlige Høj gravedes der 1704 og 1820, i begge Høje 1861. Medens Gravningen i Sydhøjen blev resultatløs, fandt man 1820 i Nordhøjen den mærkelige, helt lukkede Gravstue, 6,80 × 2,50 m stor, 1,40 m høj, bygget af Brædder med Tag af Egebjælker. Den fandtes med Hul brudt gennem Loftet og viste sig at være saa godt som helt udplyndret. Vigtig for Løsningen af det endnu aabne Spørgsmaal om, hvilken Høj der er rejst for Gorm, og hvilken for Thyra, er et Prospekt fra 1591, der viser en Sten paa Toppen af Sydhøjen. Er denne Sten den mindre Runesten (Gorms Sten over Thyra), maa vel Sydhøjen betragtes som Thyras; er den derimod — hvad der nylig er givet Grunde for — den store Runesten (Harald Blaatands over Forældrene), bliver dermed Sydhøjen fælles for Gorm og Thyra, hvilket kunde opfattes saaledes, at Sydhøjen er en tom Mindehøj, rejst af Harald Blaatand for Forældrene, medens Nordhøjen med Gravstuen er bygget af Gorm som Fællesbegravelse for Thyra og ham selv. Et Skridt videre vil man komme den Dag, det konstateres, om Sydhøjen virkelig er tom;

den kan tænkes, som Bjerringhøj i Mammen f. Eks., at dække en dybt under Markflade forsænket Grav.

Gravskik og Gravformer.

Ligesom i den germanske Tid er vedblivende baade Jordfæstelse og Ligbrænding i Brug, men det kan ikke nægtes, at Ligbrændingen er trængt stærkt tilbage — den træffes egentlig kun i Vendsyssel —; vi ser her i Virkeligheden den sidste Fase af denne Skiks Historie herhjemme inden Kristendommens Sejr. Medens de nordjyske Brandgrave er fattige, er Udstyret i Jordfæstelsesgravene Landet over højst forskelligt; det kan være beskedent, men er dog til Tider ganske rigt, som naar Kvinden faar sin Glaspynt og sit Sæt af Bronzesmykker (to ovale og et trefliget: T. XXXII, 3-4), Manden sine Vaaben og sit Hestetøj (T. XXXII, 1-2, 8) undertiden endogsaa selve Dyrene, Hest og Hund. Større, samlede Gravpladser kendes fra Vendsyssel og Bornholm, begge Steder med direkte Tilknytning til germansk Tid. Paa Bornholm er det stadig Egnen om Gudhjem, der synes at være Bebyggelsens Centrum. I det hele maa vi vist ofte regne med ubrudt Tradition, og det maa erindres, at saavel Jordfæstelsesskikken i og for sig som dens undertiden beskedne Udstyr er en Arv fra hedensk, germansk Tid, ikke nogen kristen Nyhed. Men Kristendommens Gravskik satte ind her, og dens Virkninger — Manglen paa Dodsgaver — mærkes føleligere i Danmark end i det langsommere kristnede Sverige-Norge.

Paa Sjælland-Fyn var Reglen Begravelse under flad Mark, i Nordjylland rejste man Smaahøje (undertiden trekantede), paa Bornholm brugtes begge Former. De storartede norske Skibsgrave kendes ikke fra Danmark. I de spredt om i Jylland (mest i Nord) og paa Bornholm fundne ovale, skibsformede Stensætninger foreligger utvivlsomt norsk og svensk Paavirkning, om ikke ligefrem selve Stammefrændernes Grave.

Oldsager.

Om Tingene i Vikingetiden ved vi ret god Besked. Ganske vist er Gravfundene noget ensidige i, hvad de viser af Sager fra det personlige Liv: Bronzesmykker, Vaaben og Hestetøj er det faste Inventar; men Erstatning finder vi til Dels i Tidens anden store Fundklasse, Sagerne fra Mark og Mose. Herfra har vi dog noget Kendskab til Tidens Værktøj, navnlig Smedetøjet, og gennem Sølvfundene faar vi hele Sølvsmedeindustrien paa nært Hold — foruden et værdifuldt Indblik i Tidens Handelsliv. Hvad vi ved for lidt om, er visse vigtige Sider af Haandværket, som Træskæringen, Vævningen, Pottemageriet. Den

Tavle XXXII.

1. Mankestol af Træ (til Kørehest) med Dyreornamenter i forgyldt Bronze. 2. Sværd med sølvindlagt Fæste. 3—4. Ovalt og trefliget Bronzespænde med Dyreornamentik. 5. Sølvarmring. 6. Armbaand af guldindvirket Silke. 7. Sølvbæger (fra den nordlige Jellingehøj). 8. Sølvindlagt Vaabenøkse af Jern. 1—2, 8: 1/4 St., 3—4, 6: 1/2 St., 5: 1/3 St., 7: 3/4 St.

Vikingetid: Hjemlig Industri.

store Træskæring har utvivlsomt ført an i Kunstudviklingen; Norges prægtige Osebergfund giver en Forestilling om, hvad man har kunnet, og hvor ivrigt man har tumlet med de dekorative Opgaver. Paa Lerkarrene anvendes nu og da en ejendommelig tæt, stemplet Ornamentik, og paa de vævede Stoffer kan det iagttages, hvorledes hvid Uld stadig mere foretrækkes for mørk (jfr. S. 242). Men Fundene er kun faa. Silken var kendt. En Anelse om Overklassens Luksus giver Mammen-Fundets Armbaand af mønstret, guldindvirket Silketøj (T. XXXII, 6) og dets Stumper af fine Dunpuder. —Et Udvalg af Oldsagformer, typiske for dansk Vikingetid, er samlet paa Tavle XXXII. I Form som i Prydkunst er dette fuldt selvstændig nordisk Stil, Ting gjort af pragtelskende Mennesker, der har udtrykt Skønhed i deres eget Sprog.

Sølvet. Til Guldfundene i germansk Tid svarer i Vikingetiden *Sølvfund.* Som Værdimetal har Sølvet afløst Guldet, der er sjældent nu, selv om Pragtspænderne fra Hornelund ikke er de eneste Vidnesbyrd om, at Guldarbejdet stadig holdes i Hævd. Guldets Filigranteknik overføres nu paa Sølvet. Snoede eller flettede Ringe, Kæder (ofte afsluttede i smaa Thorshamre), runde Spænder, Stænger, Barrer og endelig fremmed Mønt (tysk, angelsachsisk, arabisk) er de Former, hvori det ny Værdimetal foreligger i de mange, navnlig østdanske Sølvfund. Det meste Sølv er kommet til os fra Sydøst.

I en tidlig Del af Vikingetiden, vistnok allerede i Begyndelsen af det 9. Aarh., begyndte man i Norden at præge *egen Mønt.* Forbilledet var den Mønt, som i Aarene omkring 775 prægedes for Carl den Store i Friserbyen Dorestad. Hvor disse Nordens ældste Mønter er slaaet, om i Birka, der har de fleste Fund, eller i Slesvig, hvis Beliggenhed skulde synes gunstigere, er omstridt. — De næste Vikingetidsmønter er en Gruppe Halvbrakteater fra Midten af det 10. Aarh., derefter følger Udmøntningerne under Svend Tveskæg og Knud den Store.

Dyreornamentikken.

I Løbet af det 8. Aarh. forsvinder den gamle germanske Kunstudøvelse, Dyreornamentikken, for bestandig fra det europæiske Fastland. Den fastholdtes imidlertid i Yderomraaderne i Nord og Vest, hos de skandinaviske Folk og hos Irerne. Her levede den gennem ikke mindre end 300 Aar et Efterliv, hos Irerne i Form af en sejg, fast Vedholden, hos de nordiske Folk mere elastisk, skiftende under gentagen Fornyelse. Intet Omraade afspejler tydeligere end Prydkunsten Nordboernes mangfoldige Berøringer med Udlandet.

Ved Vikingetidens Begyndelse, da den almindelig udbredte østnordiske Stil (S. 250) truede med at opløses i ren Linieleg, indkom et nyt

Guldspænder fra Vikingetiden fundne i Hornelund ved Varde. (Nationalmuseet).

Dyremotiv udefra — vistnok fra orientalsk præget Kunst i Sydøsteuropa — et robust, plumpt Dyr med kraftige Gribefødder, egnet for plastisk Relief (T. XXXII, 3-4). Et Par Menneskealdre senere kom Fornyelsen fra Vest over Norge: ved direkte Indvirkning fra irsk Ornamentik skabtes en ny Stilart, som fra Norge bredte sig syd- og østpaa; det er „Jellingestilen“ — Navnet hentet fra det lille Sølvbæger fra den nordlige Jellingehøj (T. XXXII, 7) — en Stil, der, hvor den er bedst, udmærker sig ved ren og sikker Linieføring (T. XXXII, 1, 7). Mod Slutningen af det 10. Aarh. hentedes et nyt, vigtigt Motiv fra Nordengland, det store, løvelignende Dyr, prægtigt fremstillet paa den store Jellingesten og paa flere skaanske og svenske Runestene. I det 11. Aarh. endelig trængtes til at begynde med Dyreornamentikken noget tilbage af Plantemønstre fra sydengelsk Kunst („Ringerikestilen“) for derefter at naa sin sidste Blomstring, afspejlet for os navnlig i norsk Træskæring (Urnes Kirke) og i den yngste svenske Runestenskunst.

Med det 11. Aarhundrede er vi langt inde i historisk Tid. Kristendommens fulde Gennemførelse i Løbet af Vikingetidens senere Del indleder Frembruddet af en ny Tidsalder.

Litteratur.

TIL STUDIETS HISTORIE. Grundlæggerne af dansk Oldforskning er *Chr. Jürgensen Thomsen* (1788—1865) og *J. J. A. Worsaae* (1821—1885). Den Snes Aar omkring Aarhundredets Midte, da disse to betydelige Mænd virkede Side om Side, blev en lykkelig og frugtbar Tid for Oldnordisk Museum og for Studiet, som da fik sin første videnskabelige Form. Museet var Thomsens Omraade, Studiet Worsaaes. Thomsen var en god Kender og en Elsker af Oldsagerne, utrættelig i Forsorgen for sine Museer, blandt hvilke det Oldnordiske nok stod hans Hjerte nærmest. Han var den første, der gennem direkte Iagttagelse af Oldfundene begrundede Tanken om „Tredelingen“, Kulturens Udvikling i Oldtiden gennem de tre Trin, Sten-, Bronze- og Jernalder (se hans „Ledetraad til nordisk Oldkyndighed“, 1837). Worsaae var en Mand af store Linier og med vidt Udsyn. Først ved ham blev Oldforskningen en selvstændig Videnskab; han saá dens Midler og Maal: gennem Undersøgelser i Marken og ved sammenlignende Studium i hjemligt og fremmed Oldsagstof at vinde en sikker Grund for Forstaaelsen af Oldtidens Kulturliv. Han udbyggede Tredelingssystemet, inddelte de tre store „Aldre“ i ældre og yngre Perioder — for Stenalderens Vedkommende under skarp Kritik fra Japetus Steenstrups Side — han saa Kulturspredningen ud over Europa fra Øst og Syd, og han erkendte Offerfundenes Art og Betydning som Vidner om Oldtidens religiøse Liv; den rette Tydning af de store Mosefund fra den ældre Jernalder gaves f. Eks. af Worsaae. Hans Kendskab til Landets Oldtidsminder var Førstehaands. Worsaae var saaledes i egentlig Forstand en Foregangs-

mand. Af hans Skrifter læses endnu med Udbytte de smukke Arbejder om danske og norske Vikingetidsminder i Storbritannien (1851) og om Sonderjyllands Oldtidsminder (1865); hans sidste sammenfattende Værk var „Nordens Forhistorie“ (1881).

Af *Sophus Müller* (f. 1846) er Studiet ført energisk videre i Forgængernes Aand. Denne Forsker, der siden Worsaaes Død har været førende i dansk Arkæologi, forener Syn for de brede Sammenhænge med indgaaende Viden om og Sans for Enkeltheder. Det er hans Fortjeneste at have holdt den unge Forskning i strengt videnskabelige Baner. Paa næsten alle Felter inden for det udstrakte Studieomraade har han ydet vægtige, ofte grundlæggende, altid oplysende Indlæg.

I det øvrige Skandinavien udvikledes Oldstudiet op gennem det 19. Aarh. til Dels sideløbende med dansk Forskning, i Sverige ved Mænd som Sven Nilsson, Hans Hildebrand og Oscar Montelius, i Norge ved Indvald Undset, Oluf Rygh og Gabriel Gustafson.

OVERSIGTSVÆRKER. Hovedværket har siden 1897 været Sophus Müllers „Vor Oldtid“, et ypperligt Arbejde, endnu af høj Værdi, dog nu nødvendigvis paa flere Omraader ufyldestgørende. Alle vigtigere Oldsagtyper er af Müller samlede og ordnede i Tidsfølge i Billedværket „Ordning af Danmarks Oldsager“, I Stenalder (1888), II Bronzealder (1891), III Jernalder (1895), som erstatter eller supplerer tilsvarende, ældre Værker af Worsaae og A. P. Madsen. I et stort anlagt, for Sten- og Bronzealder gennemført Værk, „Oldtidens Kunst“, I Stenalder (1918), II Bronzealder (1921), har Müller fremstillet den ældste danske Kunsts Oprindelse og Udvikling. Jrf. N. Åberg: „Förhistorisk Ornamentik“ (1925). Sten- og Bronzealderens jordfaste Mindesmærker (Stengrave, Høje) — deres Art, deres Beliggenhed i Forhold til Naturen og Fordeling i Landet, deres Vidnesbyrd om Bebyggelsen — er for Vendsyssels og Sønderjyllands Vedkommende behandlet af Müller i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1911 og 1913—14. Rent bebyggelsesmæssigt er Højene i visse Strøg af Midt- og Vestjylland studeret af Müller i anf. Aarbøger 1903, Stengravene og Højene paa Sjælland af Vilh. la Cour i „Sjællands ældste Bygder“ (1927); se i øvrigt i Traps „Danmark“ Bemærkningerne efter hvert Sogn (C. Neergaard) samt H. Kjær: „Vor Oldtids Mindesmærker“ (1925). En Fremstilling af Oldtidens religiøse Liv er givet af Olrik og Ellekilde i „Nordens Gudeverden“ (1926 ff.).

Oversigtsværker vedrørende det øvrige Skandinavien er for Sverige Montelius: „Kulturgeschichte Schwedens“ (1906), for Norge A. W. Brøgger: „Det norske Folk i Oldtiden“ (1926) og H. Shetelig: „Norges Forhistorie“ (1926). Sammenfattende Udsigt over Nordeuropas Forhistorie foreligger i „Verdenskulturen“ II (1927) ved C. A. Nordman (Stenalder), A. W. Brøgger (Bronzealder) og H. Shetelig (Jernalder); se også „Nordischer Kreis“ i Eberts Reallexikon, 1927 (Ekholm).

SÆRLIGE HENVISNINGER. De to af Oldskriftselskabet udgivne Skrifträkker, Tidsskriftet „Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie“ og Monografi-Serien „Nordiske Fortidsminder“, som hidtil har været dansk arkæologisk Litteraturs Hovedhjemsted, citeres nedenfor ved „Aarb.“ og „N. F.“.

Første Afsnit.

„Flintmandlerne“: Antikv. tidskr. för Sverige 1919 (Montelius); Finskt Museum 1920—21 (Nordman); Norsk Videnskapsselsk. Skrifter 1924 (Bjørn). *Mulleruptidens Bopladser og Kultur:* Aarb. 1903 (Sarauw); 1919 (Friis Johansen); 1924 (Broholm); Stjerna: Före hälkisttiden, 1911; Rig 1918 (Lindqvist). *Uroksen fra Vig:* Aarb. 1906 (Hartz og Winge). *Race:* Aarb. 1921 (H. A. Nielsen); Vidensk. Meddel. fra Dansk naturh. Foren. 1925 (Arnborg). *Køkkenmøddingtidens Bopladser og Kultur:* Madsen, Müller, Neergaard o. fl.: Affaldsdynger fra Stenalderen, 1900; Ant. tidskr. för Sverige 1903 (Kjellmark); Aarb. 1906 (Thomsen); Aarb. for Kbhvn.s Amt 1919 (Matthiassen); Aarb. 1920 (Lidén); Westerby: Stenalderfund v. Klampenborg, 1927. *Stenteknik:* Aarb. 1918 (Nordman).

Andet Afsnit.

Den spidsnakkede Økse: Fornvännen 1916 (Rydbeck). *De ældste Stengrave:* Aarb. 1911, 1913 (Müller). *Jordgrave:* Aarb. 1917 (Friis Johansen). *Jættestuer:* Aarb. 1917 med N. F. II, 2, 1918 (Nordman); Folke Hansen: Äldre megalithkeramiken i Skåne och Danm., 1918. *Enkeltgrave:* Aarb. 1898, 1913 (Müller); 1917 (Nordman); Finska forminnesfören. tidskr. 1922 (Europæus). *Gravkister:* Aarb. 1910 (Kjær). *Skæftning:* Aarb. 1898 (Blinkenberg). *Flintdolke:* N. F. I,4, 1902 (Müller). *Bopladser:* Madsen, Müller, Neergaard: Affaldsdynger, 1900; la Cour: Sjællands ældste Bygder, 1927. *Race:* Aarb. 1906, 1911, 1915 (H. A. Nielsen); Svenska Vetensk. Akad. Handlingar, 1912 (Fürst). — *Kunst, Bebyggelse:* se under Oversigtsværker.

Tredie Afsnit.

Inddeling i Perioder: Aarb. 1909 (Müller). *Spiralornamentikkens Herkomst:* Aarb. 1914 (Müller). *Depotfund:* N. F. I,3, 1897 (Neergaard). *Døstrup-Ploven:* Aarb. 1900 (Müller). *Egekister:* Boye: Fund af Egekister, 1896; Nationalmuseets Bog, 1925, N. F. II,4 1928 (Thomsen). *Solvognen fra Trundholm:* N. F. I,6, 1903 (Müller); Danske Studier, 1904 (Lehmann og Olrik).

Fjerde Afsnit.

Bopladser: Aarb. 1919 (Müller). *Bronzeteknik:* N. F. I,3, 1899, Aarb. 1908 (Neergaard); Monteliusfestskrift 1913 (Götze); Präh. Zeitschr. 1915 (Hub. Schmidt). *Helleristninger:* „Felsenzeichnung“ i Eberts Reallexikon, 1926 (Almgren). *Kildeofre:* Aarb. 1920 (Nordman). — *Kunst, Bebyggelse:* se under Oversigtsværker.

Femte Afsnit.

Jernets Hjemstavn: Aarb. 1920 (Montelius); 1923 (Blinkenberg). *Keltisk Tid:* Fornvännen 1920 (Lindqvist); Rig 1926 (Arne); Bergens Museums Aarbok 1926 (Bjørn). *Dejbjergvognene:* Henry Petersen: Vognfundene i Dejbj. Mose, 1888. *Hjortspringbaaden:* Nær og Fjern 1923 (Rosenberg); Nationalmuseets Bog, 1925 (Brøndsted). *Romersk Tid:* N. F. I,2, 1892 (Müller); Jahrbuch des deutsch. arch. Instituts, 1915 (Drexel). *Hobybægrene:* N. F. II,3, 1923 (Friis Johansen). *Bopladser:* Aarb. 1906 (Müller). *Nordrup-Gravpladsen:* N. F. I,1, 1890 (Henry Petersen). *Mosefundene:* C. Engelhardts Publikationer af de fire store

Fund, 1863—69; Aarb. 1901, N. F. I,4, 1902 (Kjær). *Guldhornene:* Aarb. 1900 (Købke), 1908 (P. Lauridsen); Namn och bygd 1914 (Almgren), 1926 (Lindquist); Danske Studier 1918 (Olrik). *Runeskriften:* Aarb. 1923 (Holger Pedersen). *Vævning:* Aarb. 1900 (Thomsen). *Jernudvinding:* Aarb. 1922 (N. Nielsen). *Race:* Aarb. 1906 (H. A. Nielsen).

Sjette Afsnit.

Bornholm: Vedel: Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, 1886, Efterskrift, 1897; Stjerna: Bornholms befolkningshistoria under järnålderen, 1905. *Guldfund (Brakteater):* Aarb. 1915 (Neergaard); Rig 1919—20 (Janse). *Germansk Dyreornamentik:* Aarb. 1880 (Müller); Salin: Die altgerman. Tierornamentik, 1904; Lindqvist: Vendelkulturens ålder, 1926. *Danevirke:* Steenstrup: Danmarks Sydgrænse, 1900; N. F. I,5, 1903 (Müller, Neergaard); la Cour: Danevirke, 1917; Fornvännen 1926 (Lindqvist). *Jellingehøjene:* Kornerup: *Kongehøjene* i Jellinge, 1875; Aarb. 1926 (Sarauw). *Sølvfund:* Aarb. 1912 (Friis Johansen). *Mønt:* Aarb. 1914 (Hauberg); Fornvännen 1917 (Kjellberg), 1926 (Lindqvist); Nordelbingen II, 1923 (Nöbbe); Finskt Museum 1923 (Nordman). *Nordisk Dyreornamentik:* Aarb. 1880 (Müller); 1920 (Brøndsted); Osebergfundet III, 1922 (Shetelig).

II.

VORT FOLKS OPRINDELSE OG ÆLDSTE HISTORIE

AF

VILH. LA COUR

FØRSTE AFSNIT.

BOSÆTTELSEN.

Et af de væsentligste Spørgsmaal, som dansk Forhistorie kan stille os, er dette, hvorledes vort Folk er blevet til. Det er tillige et af de allervanskeligste at besvare. Egentlige historiske Kilder fører os ikke langt nok tilbage i Tiden, Heltesagn gør det ikke heller, og fattige Meddelelser hos romerske og græske Forfattere lader os næsten kun ane, at der her i Landet har boet Folk, som talte et Sprog, der var beslægtet med vort — i hvert Fald fra Slutningen af det 4. Aarh. f. Kr. at regne. Men hvad ved vi om de mange Aarhundreder, der ligger forud for dette Tidspunkt? Fra dem har vi jo kun de stumme, jordfundne Oldsager eller de lige saa tavse, jordfaste Mindesmærker. Livet, som det dengang har været levet, med dets Tusinder af Farer og Sejre, dets Sorger og Glæder er sunket sporløst i Tidens Strøm. Sprog og Tanker, Hjem og Samfund, Slægt og Herredømme — hvor finder vi nogen Sinde Vej til at lære dem at kende? Har vore Fædre siddet her, fra de første Bønder „tog Land", eller er de paa et langt senere Tidspunkt kommet vandrende herind for at tage Magten, hvor tidligere andre Folkeslag havde boet?

Saa meget turde være sikkert, at *Befolkningens Hovedmasse* den Dag i Dag er den samme som for ca. 4000 Aar siden, da den yngre Stenalder var i Frembrud. Er andre Elementer senere kommet til ved ny Indvandringer, har de hverken været stærke eller talrige nok til at fortrænge den ældre Befolkning fra dens gamle Bopladser. Samfundet selv er langt ældre. Det er organisk fremvokset af netop denne Jord og har i smaat og stort baaret Vidne derom ned gennem Tiderne.

Dette siger den forhistoriske Bebyggelse af Landet os, naar vi ikke fortaber os i, hvad der kan være sket i en enkelt Egn, men ser paa Danmark som Helhed. Der er *Sammenhæng i Udviklingslinien* — helt fra den ældre Stenalders Bopladser og fra de jyske Enkeltgraves Bygder til de tidligste utvetydige Vidnesbyrd om vore nordiske Forfædres

Tilværelse: vore gamle Stednavne. Bygd er rømmet, og Bygd er ryddet; men Billedet af den samlede Bosættelse er blevet staaende. Skiftende Vilkaar har kaldt en Krans af Rodskud frem om den gamle Stamme, og paa sine Steder har det unge Løv næsten skjult den. Alligevel er Forbindelsen mellem gammelt og nyt tydelig nok. Det er selve Folkets Fremvækst, vi kan lære at kende af det forhistoriske Bebyggelseskort. Og tolker vi det med Forstand, vil vi af Bosættelsernes Art og Omfang kunne slutte os til *noget* mere end de vekslende ydre Betingelser for Befolkningens Tilværelse. Vi vil i store Hovedtræk kunne se Samfundets Udvikling; men at følge denne — fra Flokken til Folket — er at paavise Grundlaget for den nuværende danske „Nation“. Lad os da først undersøge, hvorledes dette Grundlag tegner sig.

1. Boplads og Bygd.

Tidligst møder vi den enkelte *Boplads*, stor eller lille, enligt liggende eller med Nabo-Bopladser forholdsvis nær. Det er den, vi kender saa godt fra den ældre Stenalder (se Side 116 ff), og skønt den intet siger os om, hvor mange Mennesker den har samlet, er det dog klart, at den har været Midtpunktet for et vist Fællesskab af „Familier“, som har rejst deres Hytter i dens umiddelbare Nærhed.

Saadanne *Smaaflokke* kender vi fra Nutidens primitiveste Samfund, hvor de som Regel bindes sammen af højst forskellige Aarsager. Fællesskabet giver den enkelte Familie Tryghed og letter den i Kampen for Tilværelsen. Man deler uden dybere Spekulationer Dagens Byrder og Chancer, og midt i Planløsheden blomstrer der Vedtægter frem som Urter af mager Jord. Hævd og Sædvane bliver de Opdragere, som sætter Skranker for Friheden og tvinger selv de ustyrligste til Lydighed. Jævnaldrende søger Samvær, Aldersklasser og Mandsforbund indvies ved uransagelige Ceremonier. Det kan i visse Tilfælde faa Præget af en primitiv social Organisation; men naturligvis skal man vogte sig for at paastaa, at den fjerne Fortids Flokke kendte alle de rituelle Labyrinter, som er Nutidens Stolthed. Intet af vore Dages Naturfolk er jo „primitivt“ i Sammenligning med de Mennesker, som for Aartusinder siden forfra, nedenfra og uden Impulser fra højere staaende fremmede gik i Gang med at bygge „Kulturen“ op.

Vor ældre Stenalders Befolkning maa have levet i saadanne Flokke — fastere eller løsere organiserede. Ofte er Baandet i tilsvarende Smaasamfund meget løst, navnlig hvad Førerskabet angaar. En enkelt Begivenhed — en Storjagt, et Krigstogt, en vid Vandring — kan kalde en Høvding frem, som atter forsvinder, naar Maalet er naaet; men

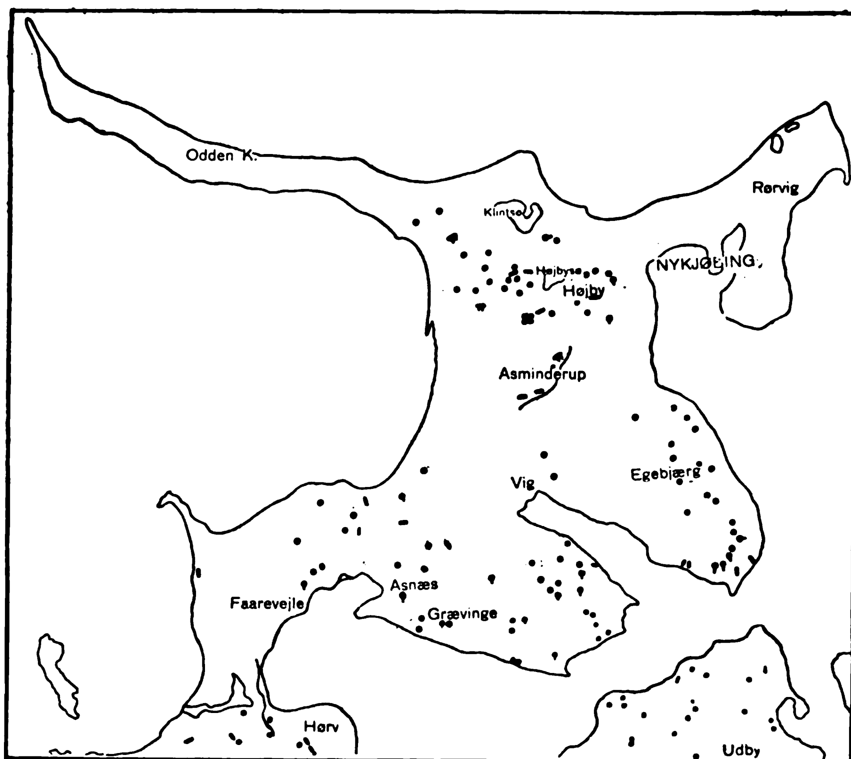
Ejendom og Lykke kan gore det samme; thi Ejendom kender selv det lavestslaaende Menneske til. Det Redskab, han med egne Hænder har formet, det *ejer* han, han har dets fulde Fortrolighed, ja, det har en „Sjæl", som kun *han* kender og nyder. Helt anderledes stiller det sig med Jorden. Den ejer Samlerne og Jægerne ikke, i samme Forstand som vi ejer vor. Og alligevel ligger de store Strækninger uden om Bopladserne saa at sige aldrig hen som „Ingenmands Land". Netop saadanne Flokke, som vi maa forudsætte i vor ældre Stenalder, har deres skarpt afgrænsede „Interessezoner", deres hævdvundne Jagtdistrikter og Indsamlingsomraader, og i et Land som Danmark, hvor Skov og Sø ikke kan have været saa overstrømmende gavmilde, har man sikkert kraftigt forsvaret Førsteretten. Der har været „Grænsestridigheder" allerede i de Dage, da Østersbankerne langs Roskilde Fjord trak Flokkene til Kysten, og da Nordsjællands bølgende Skovland gemte Bopladsernes nødvendige Vinterreserve.

Paa et vist Udviklingstrin ændres nu Flokkens Liv. Man lærer at hakke Jorden op til Bygsaaning og drive Tamkvæg paa Græs i Løvskovene; Strejferen slaar sig til Ro, og *Bygden* vokser frem. Ny Organisationsformer myldrer som Sæden af Furen, og der er næppe noget Tidsrum i Menneskehedens Historie, i hvilket væsentligere Fremskridt er gjort, end disse underfulde Aarhundreder, da den urgamle Ham sprænges, og *Bonden* træder ind i Tilværelsen — den „boende" Mand der økonomisk slaar Porten op til en udrømt Fremtid, socialt løser sig ud af Flokkens tvungne Ensartethed og aandeligt gaar i Forbund med de Magter, hvoraf alt levendes Trivsel beror. Vi ved, at dette hos os skete i Begyndelsen af den yngre Stenalder (se S. 127).

Lad os tage en enkelt Egn, hvor Forholdet endnu tegner sig med fuld Klarhed.

I *Ods Herred* (S. 266) havde Bopladsbaalene flammet langs det meste af Østkysten — oppe ved Nykobing, nede ved Sidinge Fjord og inde i Bunden af Lammefjord. Saa kom det store Tidsskifte. Vi kan endnu fastslaa Følgerne, naar vi lægger alle Ods Herreds Dysser og Jættestuer ind paa et Kort; thi hvor de findes, der var „Bygden" — det bebyggede Land, som Ordet slet og ret vil sige —, og de viser os, at der heroppe voksede tre selvstændige Smaabygder frem: en med Midtpunkt i Højby Sogn, en anden fyldende Egebjærg Sogn og en tredie nede i Asnæs-Grævinge Sogne. Mellem dem har vi brede og delvis lavtliggende Bælter, hvor Mindesmærkerne er yderst faa og i det højeste kan betegne de Færdselsveje, der har sat Bygderne i indbyrdes Forbindelse.

Saaledes har Billedet tegnet sig overalt i Danmark, hvor Ertbøllekulturen er blevet afløst af Dyssekulturen. Ved Bunden af Fjordene, ved Nor og lune Indvige er den Slags „Vækstkærner“ dannet, Befolkningen har „taget Land“, og fra disse Udgangspunkter har den bredt sig langs de store Vejlinier eller langs Aalejerne. til det oprindelige Bil-

Kort over den yngre Stenalders Grave i Ods Herred.
(Rund Prik = Runddysse; aflang Prik = Langdysse; Prik med Hage = Jættestue.)

ledes Skarphed har tabt sig, naar Smaabygderne er groet sammen til større Bosættelsesomraader.

Vi ser det tydeligt paa Kortet, og vi siger til os selv, at denne Udvikling tillige i høj Grad maa have ændret Samfundsforholdene. Ikke alene fortæller de vældige Stengrave os, at der allerede da maa have været et udpræget Standssamfund dannet; thi ingen kan tvivle om, at det kun er Høvdingeætter og Storbondeslægter, som har fundet saadanne Hvilesteder. Hele Almuen maa have været jordet paa anden og simplere Vis. Men Bygdernes Omfang og deres fast sluttede Præg viser os tillige, at det ikke kan have været isolerede Smaaflokke, som har haft hjemme her. Fællesskabets Rammer maa være blevet ud-

videt, og man maa om ikke før saa nu være naaet til en højere Samfundsform end den løst organiserede Floks.

Et gennemgaaende Træk ved vore Dages primitive Flokke er Forestillingen om, at alle det enkelte Fællesskabs Medlemmer er indbyrdes blodsbeslægtede. Som Regel er det vel ogsaa Tilfældet, og al Sandsynlighed taler for, at Familierne paa vor egen fjerne Fortids Bopladser paa lignende Maade har følt sig knyttede til hinanden ved Blodets Baand.

Ganske samme Forestilling er imidlertid herskende inden for den Samfundsdannelse, vi kalder *Stammen.* Dens Medlemmer er oftest talrigere end Flokkens, og de kan være spredt over flere lokale Samlivsgrupper. Dertil kommer, at Førerskabet nu er kommet i et fastere Leje. Stammen har saa at sige altid en Høvding, som kan have naaet sin Magtstilling ad arvelig Vej, eller som kan have faaet den ved Valg; men naturligvis hører han til en af Stammens fornemste Ætter. Ved hans Side kan der fremtræde andre Førere, som under særlige Omstændigheder faar tildelt Høvdingemagt, og dette kan skyldes, at de lokale Samlivsgrupper inden for Stammen vedblivende hævder sig som særlige Led, fordi de fra første Færd har dannet selvstændige Spiringsmidtpunkter for Samfundsorganisationen.

Saadan maa Sagen have stillet sig ogsaa hos os. Disse Bygder, som Stengravene fortæller os om, maa have huset virkelige Stammer, boende inden for et bestemt Omraade, ofte i primitive *Landsbyer,* andre Steder, hvor Stormænd har haft Magt og Myndighed dertil, paa *Enkeltgaarde.* Danske Fund har endnu ikke givet os noget helt klart Billede af Bebyggelsens Karakter; men fra saa at sige det samlede Mellemeuropa og Sydeuropa har vi fuldkommen Vished for, at man i den yngre Stenalder kendte baade Landsbyen og Enkeltgaarden, og naturligvis har det samme været Tilfældet i Danmark. Landsbyen er langtfra nogen sen Bosættelsesform; den har tværtimod sin Rod i Flokkens Boplads.

2. De gamle Tjod.

Det hænder ikke sjældent, at Nabostammer indgaar Forbund med hinanden. Det kan skyldes langvarigt fredeligt Samkvem; men det kan ogsaa være Følgen af haardnakkede Kampe og af en enkelt Stammes krigerske og organisatoriske Overlegenhed. Naar saadanne Stammeforbund faar Lov til at vare i tilstrækkelig lang Tid, sker der en nøje Sammensmeltning mellem de oprindeligt uensartede Elementer. Den gamle Tradition om det fælles Blod blomstrer da op i ny Form: der skabes gerne et eller andet taaget Stamfadersagn. Det er en enkelt

Mand, som har givet Storstammen Navn, og fra hvem den førende Høvding regner sin Æt, hedder det.

Hvad der under disse Vilkaar giver Forbundet dets Fasthed, er imidlertid ikke den Slags dunkle Fortællinger. Det er den Kendsgerning, at de enkelte Stammer er kommet til at betragte Fællesskabet som en naturlig politisk og økonomisk Enhed. De er blevet, hvad man i gamle Dage kaldte et *Tjod* — et Ord, der maaske til en Begyndelse slet og ret har betydet „Helhed“. Et Tjod er i flere Henseender det samme, som vi paa Nydansk kalder et *Folk;* men det er ikke saa omfattende som Folket og fortjener derfor sit eget Navn.

Opløsningen af de gamle Blodsbaandsforestillinger og Fremvæksten af en Fællesskabsfølelse paa politisk og økonomisk Grundlag gør, at disse Tjod bliver rene *Territorialsamfund.* Det er Omraadet, Territoriet, som er Udtrykket for Samfundets Magtstilling og Udgangspunktet for dets Organisation. Ætten vedbliver inden for den enkelte Stamme at beholde sin sociale Betydning, men Stammen er ikke længere ubestridt Udtryk for den politiske Magt. Den mest fremtrædende blandt Høvdingene bliver før eller senere en Smaakonge, — Ordet „Konge“ vil simpelthen sige en Mand „af (den bedste) Æt“ —, og de øvrige Ledere kommer efterhaanden til at fungere som „Embedsmænd“, samtidig med at de stadig sidder inde med den lokale Myndighed. Det samlede Tjodland er endnu ikke større, end at ganske simple økonomiske Forudsætninger betinger hele Befolkningens Liv. Indvundne Rigdomme skal ikke vandre vidt, før de er kommet selv de fjernest boende til gode. Men *uden for* Bosættelsesomraadet møder man øde Strækninger, som kun lokker faa dristige Udflyttere til sig. Det er Grænsebælterne, som skiller Tjodland fra Tjodland, og som ikke mindst af politiske Grunde længst muligt holdes utilgængelige for de omboende Folk.

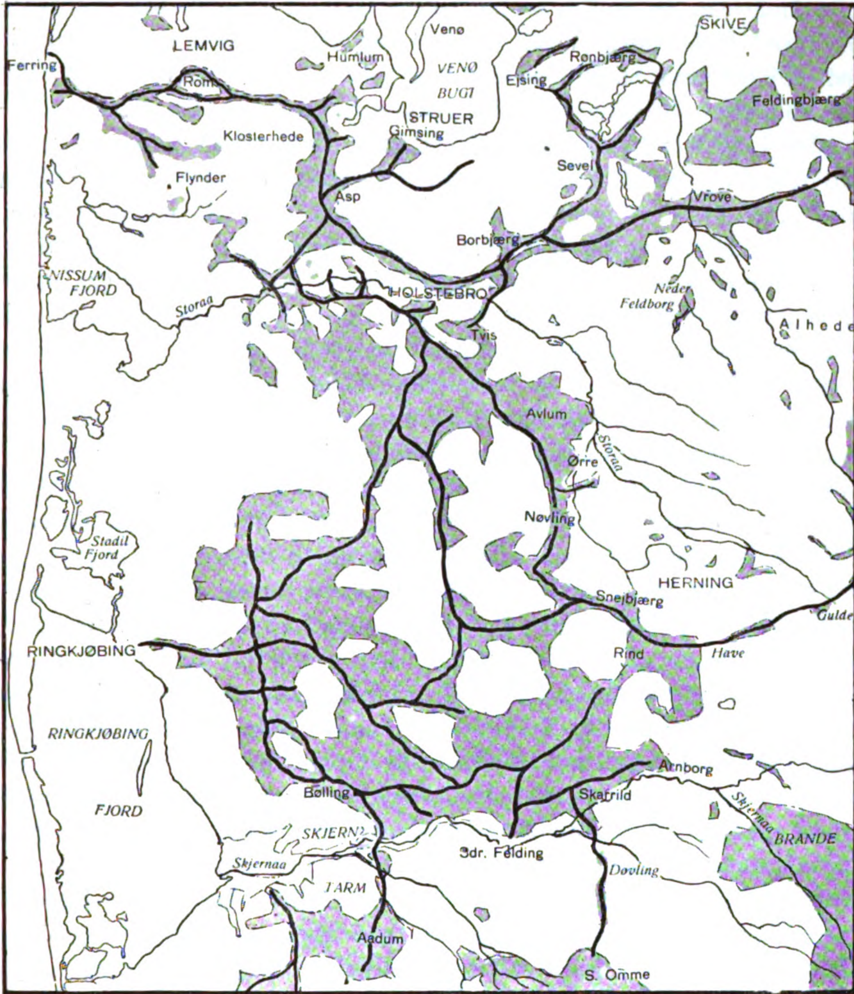
Nu spørger vi, fra hvilken Tid de ældste Tjodlande stammer her i Danmark? Naar havde Bosættelsen naaet en saadan Udstrækning, at der var vokset virkelige Territorialsamfund frem hos os?

Helt sikkert kan Spørgsmaalet ikke besvares. Muligvis var det sket, allerede inden Stenalderen sluttede, — givet er det, at der i den ældre Bronzealder fandtes en Række store, selvstændige Bosættelsesomraader, som hvert for sig maa have rummet et Tjod. Altsaa har man paa vor Grund kendt denne Samfundsform i hvert Fald for henved 3000 Aar siden.

Det bedste Indtryk af Tjodlandene faar vi i Jylland.

I *Vendsyssel* udgjorde Storbygden paa dette Tidspunkt et samlet Hele, som fyldte Egnene fra Frederikshavn i Nord til Dronninglund i Syd og Tise i Vest. Inden for denne Trekant finder vi talrige Spor

af Bronzealderens Bebyggelse; kun hvor store Skove eller uvejbart Terræn har hindret Folk i at slaa sig ned, er der hist og her tomme Strækninger. Derimod ligger der uden for Trekanten i det højeste

De ældste Bygder og Vejforbindelser i Hardsyssel.

spredte, isolerede Smaabygder — ved Tolne, Sindal, Bjærgby, Ingstrup, Hammer, Øster Hassing og enkelte andre Steder. De ligger som beboede Smaaøer i vidtstrakte Grænseøder, der paa alle Sider har omgivet det vendsysselske Tjod, og dette har vendt „Ryggen" mod Vest, „Ansigtet" mod Øst, hvor Havne ved Bangsbo Aa, Voer Aa og Aalbæk har sat Befolkningen i Forbindelse med Omverdenen. Ned til disse

Steder leder de ældgamle Færdselsveje. Her har i en vis Forstand det økonomiske Grundlag for Samfundet været at søge.

Ganske lignende tegner Forholdet sig i *Thy Syssel*. Det samlede Bosættelsesomraade strækker sig fra Nors i Nord til Boddum i Syd, optagende saa at sige hele den østlige Del af Landskabet, men med „Ryggen“, vendt mod Vest. Selve Limfjorden har man nærmet sig ved Thisted, ved Skjoldborg-Skyum, ved Boddum og Vestervig. Her har lune Indvande givet Befolkningen gode Landingspladser. Som Udbygder i Syslets Grænseomraader træffer vi Spor af Bosættelser paa Thyholm, ved Sennels, paa Hanstholm og paa Hannæs. Kun i Øster Han Herred ligger en nogenlunde anselig Bygd — fra Hjortsdal og Tranum til Aggersborg og Torslev. Den er næsten stor nok til at kunne have rummet et eget Tjod; men ogsaa *den* er isoleret: der er ca. 30 km til den nærmeste Del af den vendsysselske Storbygd og ca. 35 km til den nordligste Del af det egentlige Tjodland i Thy.

Endnu fastere formet er Bosættelsen i *Hardsyssel*. Den fylder hele Omraadet fra Ferring til Skern Aa og naar ind i Landet til en Linie Humlum—Asp—Holstebro—Tvis—Avlum—Ørre—Nøvling—Snejbjærg—Rind—Arnborg—Sønder Felding. Alt, hvad der ligger Vest for disse Punkter, danner et Bebyggelseshele, sammenholdt ved et kraftigt udviklet Vejnet; men Havkysten naas kun paa to Steder: ved Ferring og ved Rindum (S. 269). Her har vi da de Havne, hvoraf det hardsysselske Tjods Tilførsler udefra har været afhængige. De har vist den fremmede denne Landsdels „Ansigt“. „Ryggen“ har vendt ind mod Land. Limfjorden har kunnet trække Folk til sig ved Humlum og Gimsing; men ellers ligger der Øst og Syd for den lange Linie, vi netop fulgte, et bredt Ødebælte, gennem hvilket der kun paa fire Steder har ført Alfarveje over til Nabotjodene: fra Holstebro over Borbjærg til Bebyggelsen mellem Ejsing, Sevel og Feldborg, der atter danner Udbygden for det mægtige Bosættelsesomraade i (Salling og) Himmerland, — fra Rind over Have og Grøde til Bygden mellem Bording og Funder, hvor den vidtstrakte Bebyggelse i Aarhus Amt tager fat, — fra Skarrild Nord for Skern Aa over Døvling til Sønder Omme Syd for Aaen og endelig fra Bølling (ligeledes krydsende Aaen) til Aadum.

Sønden for Hardsyssel træffer vi et vældigt Tjodland, dækkende *de sydligste nørrejyske og de nordligste sønderjyske Herreder*. Selve Kysten har det kun naaet ved Hjerting Syd for Ribe og ved Brons, hvor der alle tre Steder rinder Aaløb ud i Havet, som har sat Befolkningen i let Forbindelse med Omverdenen. Østpaa har Tjodlandet naaet det østslesvigske Bakkelands Inderrand. Her har i alt væsentligt Skovene spærret, og hvad der har ligget af Bosættelser endnu længere mod Øst, har været knyttet til Fjordene og Kysten. Sydpaa er den tætte Bebyg-

gelse standset ved Rabsted—Hjordkær. Derpaa er der fulgt mere spredte Smaabygder ned mod Tinglev—Uge, og saa har et næsten øde Grænsebælte skilt dette store Bosættelsesomraade fra Nabotjodet i Syd.

For dettes Vedkommende har Tyngdepunktet ligget omkring *Sliens indre Bredninger*. Her har det haft en baade tæt og anseiig Karakter. Det har strakt sig omtrent til Ulsnæs—Stubbe, har naaet Vindeby Nor—Jagel—Store Rejde—Ellingsted og har nordpaa formet sig som en lang Vejbygd af skiftende Bredde, indtil det ved Bov—Holebøl har mødt det Grænsebælte, som skilte det fra det nysnævnte store Tjodland i Nord. Men hertil kommer ikke faa mindre Bosættelser, spredt over baade Svansø og Angel, Sundeved og Als, ligesom der til dette Sli-Tjod hører Vejbygder ned mod Hütten Bjærge og Owschlag og mod Haby—Sehested, hvor Ejderen er krydset. Vigtigst er imidlertid en vestlig Udbygd, ret fjerntliggende, men dog i Forbindelse med Sliegnen. Den fylder hele Husumomraadet, omtrent fra Bredsted til Svavsted, og den har strakt sig ind over Geestlandet indtil Fjolde—Ostenfeld. Herovre maa der have dannet sig et eget Samfund, som alligevel paa mange Maader har været afhængigt af Beboerne i Øst. Noget tilsvarende kan næppe siges om Vesterhavsøernes Befolkning. Baade Sild, Før og Amrum har været tæt bebyggede. Vi kender ikke deres daværende Størrelse; men de kan godt have rummet et lille Tjod, selv om de ikke siden Stenaldersænkningen har staaet i direkte Forbindelse med Fastlandet. Hvad der har levet af Mennesker herude, har sikkert ført en ret isoleret Tilværelse.

Saaledes har vi nu fulgt de store Træk i den ældste Bebyggelse helt fra Skagen til Ejderen. For Østjyllands Vedkommende er Billedet mindre klart og derfor udeladt her; men vestpaa har vi faaet et stærkt Indtryk af, hvor naturgroet Befolkningen har været, hvor afstemt efter Terrænets og Kystens Vilkaar dens Bosættelsesomraader har formet sig. Der ligger meget lange Tidsrum bag saadanne Tjodlandes Tilblivelse. De er alle „forhistoriske“. Men uden Kendskab til Hovedlinierne i denne Udvikling vil vi savne al virkelig Forstaaelse af den „historiske“ Tids danske Samfund og Stat.

3. Tjodnavnene.

Af disse mange større og mindre Tjod er i Aarhundredernes Løb vort Folk blevet til, og vi skal i det følgende høre de sparsomme Vidnesbyrd om, hvorledes Danmarks endelige Samling forberedtes. Men inden dette sker, vil vi gerne have to Spørgsmaal besvaret. Først vil vi vide, om man ogsaa i Tidsrummet *efter* den ældre Bronzealders

Afslutning kan følge Bebyggelsens Vækst ved Hjælp af Mindesmærker og Fund, — dernæst, om man kender Navnene paa de forskellige gamle Tjodlandes Indbyggere.

Det første Spørgsmaal er let besvaret: allerede i den yngre Bronzealder er det os umuligt at tegne et Bebyggelseskort op med tilnærmelsesvis samme Nøjagtighed som for de tidligere Perioders Vedkommende. Fundene — egentlige Mindesmærker er der jo kun undtagelsesvis Tale om (se S. 195) — kan give os et almindeligt Indtryk af, at Tjodlandene endnu i det første Aartusinde efter Kristi Fødsel saa noget nær havde deres gamle Udstrækning. Hist og her kunde de være vokset, aabne Pletter kunde være fyldt, Befolkningstætheden var sagtens adskillige Steder øget; men de oprindelige Grænsebælter laa vistnok i alt væsentligt uforandrede som Skel mellem Storbygderne. Endnu da de store „Folkevandringer“ begyndte, maa vore Tjod have bestaaet som mere eller mindre selvstændige Enheder.

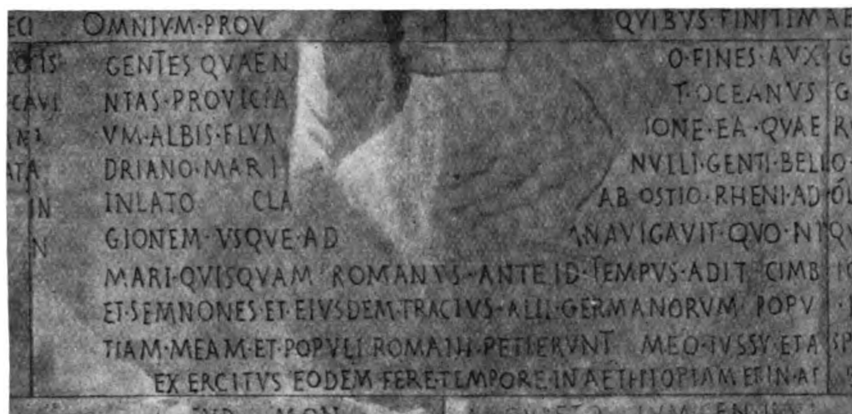
Værre er det at skulle svare paa det andet Spørgsmaal. I den førromerske Jernalder dukker spredte Oplysninger frem hos klassiske Forfattere; men som Regel er de yderst sparsomme og oven i Købet vanskelige at tolke. Først i Tidens Løb vinder de i Værd, saa de giver os et nogenlunde fyldigt Billede af Tilstandene her i Danmark.

Ældst blandt vore Hjemmelsmænd er *Pytheas* fra Massalia (ɔ: Marseille), der skrev omkr. 330 f. Kr., men hvis Beretninger vi kun kender gennem andre Forfatteres brudstykkeagtige Citater. At han paa sine Rejser enten selv kom til Jyllands Vestkyst eller modtog Meddelelser af stedkendte Folk, er givet, og lykkeligvis har vi bevaret nogle af hans Bemærkninger om netop denne Kyststrækning.

Der fandtes her, fortæller Pytheas, en Havbugt, som kaldtes *Mentonomon*, og som laa nær *Inguionernes* Bygder. Fra denne Havbugt var der kun een Dags Sejlads til Øen *Abalus* (eller Abalum?), hvor Bølgerne skyllede Rav ind paa Kysten, og dette Rav solgte Indbyggerne til de omboende *Teutoner*. Et andet Sted hedder det, at der forved *Scythia* laa en Ø, som kaldtes *Raunonia*, hvor der ved Foraarstid drev Rav i Land.

Det er ikke meget, vi faar at vide; men vi maa være glade til, at det dog kan sige os *noget*. Baade Mentonomon og Raunonia er nemlig grækiserede Former af gode gotonske (fællesgermanske) Stednavne; vi kan den Dag i Dag kende de hjemlige Ord bag Forklædningen, og det giver straks Meddelelsen et Præg af Vederhæftighed. Mentonomon er, hvad vi paa Nydansk kalder et *Minde* — altsaa en Munding af f. Eks. en Aa eller Fjord (jfr. Torsminde, Kerteminde, Slisminde, Travemünde, Warnemünde osv.) —, og Raunonia svarer til vort nuværende *Røn* — d. v. s. en stenet eller gruset Strækning ved Havet, en

stenet Ø (jfr. Rønland, Rønshoved, Rønø o. lg.). Hvor Mentonomon skal søges, er usikkert; Raunonia er derimod efter al Sandsynlighed det Sted paa Vestkysten, hvor Limfjorden aabner sig, hvor Nissum Bredning i en endnu langt fjernere Fortid paa begge Sider havde trukket Folk og Veje ned mod lune Landingspladser, og hvor Sted-Navne som Hardborøn, Tyborøn, Rønland o. fl. a. minder om Navnet.

Brudstykke af Indskriften fra Ankyra-Templet.
Cimbrernes Navn findes i 8. Linie f. o., yderst til højre.
Efter Perrot, Guillaume et Delbet: »Exploration archéologique de la Galatie«.

Her har ogsaa Ravforekomsten været rigelig, og her er et af de faa Steder, hvor der opskylles submarin Tørv, som Beboerne har brugt til Brændsel, hvad der vistnok ligger bag den urimelige Paastand hos Pytheas, at Raunonias Indbyggere skulde brænde det opskyllede Rav. I selvsamme Nabolag maa vi søge hans Abalus, og vi forstaar da, hvor de omboende Teutoner har hjemme: det er i *Thy*, hvis gamle Navneform *Thiuth* nøjagtig svarer til Folkenavnet. For øvrigt er Teut-Thiuth ganske det samme som *Tjod*. Her har vi altsaa den ene af Storbygderne navngivet. Den Befolkning, som boede her, kaldtes allerede i det 4. Aarh. f. Kr. *Teutoner*, — og rimeligvis er Navnet selv langt ældre.

Noget anderledes stiller det sig med Pytheas's Inguioner; men til dem skal vi vende tilbage i anden Forbindelse.

I den romerske Overlevering er Teutonernes Navn nøje knyttet til deres gamle Kampfællers, *Cimbrernes*. Det er da et morsomt Tilfælde, at det netop er dette sidstnævnte Folkefærd, som den næste Kilde i Rækken fortæller os om.

Det er en latinsk Indskrift, som stammer fra den galatiske By *An-*

kyra, den nuværende tyrkiske Hovedstad Angora. Her havde Befolkningen rejst et Tempel til Tak for Kejser Augustus' Velgerninger mod Staden og smykket dets Marmorsten med Indskrifter, laante fra et Værk om Kejserens Liv og Virken, som Augustus selv havde forfattet. Brudstykker af disse Sten er forlængst fremdraget, og en enkelt (S. 273) melder kort og godt følgende: „Min Flaade sejlede over Oceanet fra Rhinens Munding mod den opgaaende Sols Egne lige til Cimbrernes Land, hvorhen aldrig før nogen Romer var trængt enten til Lands eller Vands. Cimbrer og Charuder og Semnoner og andre af Germanernes Folk i denne Egn bad ved deres Sendefærd om mit og det romerske Folks Venskab".

Om Flaadetogtet, som fandt Sted i Aaret 5 e. Kr., fortæller os bl. a. de to gamle romerske Forfattere Strabo og Plinius d. Ældre, den første omtrent samtidig med Begivenheden, den anden noget yngre (død 79 e. Kr.). *Strabo* nævner blandt de navnkundigste Stammer i de fjerne Lande hinsides Rhinen Cimbrerne, „boende paa en Halvø" og endnu paa hans Tid ejende „det Land, som de havde tidligere". Han ved at fortælle, at de sendte Kejseren „som Gave deres helligste Kedel, idet de bad om Fred og om Tilgivelse for det skete (d. v. s. deres Hærgen paa Romerriget ca. 100 Aar tidligere se S. 283 f.), og de opnaaede, hvad de bad om". Denne kostbare Gave har vel netop været en Følge af Flaadetogtet til deres Kyster, og man aner, under hvilken Form Romernes Forhandlinger med dem har fundet Sted. *Plinius* giver yderligere Oplysninger om Landene heroppe. „Flaaden", siger han, „blev ført til Germanien, til Cimbrernes Forbjærg, og, — efter at man havde skuet ud over et mægtigt Hav —, til den scythiske Kyst og til Egne, der stivner af altfor megen Væde". Det er taagede Ord; men Romernes Begreber om det, der laa Øst for den jyske Halvø, var sikkert ogsaa meget mangelfulde. Der laa, hedder det et andet Sted hos Plinius, „den vældige Havbugt *Codanus*, der strækker sig til Cimbrernes Forbjærg, og som er opfyldt af Øer, af hvilke den navnkundigste er *Scadinavia*". Billedet er uklart; alligevel træder dog de væsentligste Elementer frem: Kattegat (og Østersøen?), Jylland (med Skagen), de danske Øer og den skandinaviske Halvø (opfattet som en Ø). Andre Steder giver han os ny Navne. Han nævner en „Bugt *Cylipenus* og i dens Munding Øen *Latris*. Derpaa følger en anden Bugt *Lagnus*, der grænser til Cimbrerne. Cimbrernes Forbjærg rager langt ud i Havene og danner en Halvø, som kaldes *Tastris*. Derefter følger 23 Øer som Romerne har lært at kende med Vaaben i Haand". Man har — hidtil forgæves — søgt at tolke disse Navne. Sikre Holdepunkter gives ikke. Derimod har vi gennem Strabo og Plinius Vished for, at det Tjod, som

Romerne kaldte Cimbrer, boede paa den jyske Halvø, og den Dag i Dag kan vi nøje angive deres Bygders Udstrækning.

De har haft hjemme i *Himmerland*, Egnen mellem Limfjorden, Livø Bredning, Lovns Bredning, Hjarbæk Fjord og Mariager Fjord, et naturligt afgrænset Omraade, som i Middelalderen udgjorde det gamle *Himbersyssel*. Kelterne (og Romerne gennem dem) opfattede det gotonske h (oprindelig ch) som k (skrevet c), og de Folk, som kaldte sig selv *Himbrer*, da de omkr. 110 f. Kr. drog hærgende gennem Gallien, blev derfor paa Latin kaldt *Cimbrer*. Den Form har i en vis Forstand vundet Borgerret ogsaa i Danmark; men selvfølgelig er der ikke mindste Grund til at opretholde den, naar vi endnu har det gamle hjemlige Navn fuldt levende iblandt os.

Det er karakteristisk, at disse *Himbrer* saa ganske har behersket Plinius's Forestillinger om Halvøens Indbyggere. Han kalder endog Jylland for deres „promuntorium", d. v. s. Forbjærg, og dette gav Anledning til, at man senere ikke alene talte om den „cimbriske" Halvø, men paa Tidens primitive Landkort skrev Cimbrernavnet helt oppe i den nordligste Del af Jylland, — hvorfor man atter i vore Dage har været tilbøjelig til at udstrække Himbrernes Bopæle ogsaa til Vendsyssel. Imod dette taler mange og væsentlige Grunde. I det hele maa vi holde os klart, at den klassiske Oldtids Forestillinger om Norden var overordentlig taagede; de gamle Forfattere kan give os enkelte værdifulde Vink; men stolede vi i alle Smaating paa deres Efterretninger, vilde vi ikke alene komme til højst selvmodsigende Resultater, vi vilde tillige glemme, hvor barok en Opfattelse endog *vore* Dages Sydlændinge kan have af os og vort Hjemlands geografiske Forhold.

Paa Ankyrastenen nævnede Augustus et andet Folkefærd, som havde søgt hans Venskab: *Charuderne*. Ogsaa de hørte hjemme paa den jyske Halvø, hvor vi finder deres Navn i *Hardsyssel*, Middelalderens *Harthesyssel*, den Storbygd, som laa mellem Limfjorden og Skern Aa, og som ovenfor blev beskrevet. Mens Himbrernes Navn ikke med Sikkerhed kan tolkes, kan der næppe være Tvivl om, hvad Harderne (Haruderne) har faaet deres Navn af. I Sprog, som er beslægtede med vort, findes et Ord for „Skov" (angelsachsisk *harath*, oldhøjtysk *harod*, middelhøjtysk *hart*), som sikkert indgaar i Tjodnavnet. Harderne har været „Skovboere", og skønt Egnen nu om Stunder er næsten uden Spor af Skove, kan Navnet dog særdeles godt have passet i Oldtiden: vi har adskillige Vidnesbyrd om, at Skovvæksten har været stærkt fremherskende her vesterpaa for Aarhundreder tilbage.

Noget meget betydeligt Tjod var Harderne næppe. Man fristes til at tro, at deres egentlige Glanstid laa helt tilbage i den ældre Bronzealder, da vestjysk Rav var en af Landets vigtigste Rigdomskilder. Se-

18*

nere har sikkert andre af Halvøens Tjod haft naturligere Udviklingsmuligheder. Harderne nævnes overhovedet sjældent i deres Hjemstavn af de græske og romerske Forfattere, — Himbrerne og Teutonerne skygger for dem. Men de *har* siddet her. Ptolemaios (c. 130 e. Kr.) anfører blandt Halvøens Indbyggere ogsaa *Charudes*, og paa hans Kort finder man deres Navn anbragt ved Siden af Himbrernes, hvad der jo passer meget godt.

Hele den Uklarhed, som præger Meddelelserne hos Plinius, møder os i forstærket Grad hos hans nogenlunde samtidige, Spanieren *Pomponius Mela* (ca. 50 e. Kr.), og da de geografiske Begreber om Norden hos Romeren *Tacitus* (ca. 100 e. Kr.) i alt væsentligt synes at hvile paa, hvad Plinius og Mela har fortalt, er det ikke underligt, at Uklarheden vedbliver at herske. En Del af Germanien, siger han, „omslynges af Oceanet, som her danner vældige Havbugter og vidtstrakte Øer", hvis Folkeslag og Konger for ikke længe siden ad Krigens Vej er blevet kendt af Romerne. Det er aabenbart Flaadetoglet, han — uden smaalig Nøjagtighed — hentyder til med disse Ord. „Mod Nord", hedder det et andet Sted „danner Landet et mægtigt Fremspring", og — følger saa noget senere — „hin germanske Havbugt er nærmest Oceanet beboet af Cimbrerne, et Folk, der nu er ringe af Tal, men stort af Ry".

Paa egen Haand gaar Tacitus derimod, hvor han i det følgende fortæller om en Række andre nordiske Tjod. Han omtaler kort *Langobarderne*, der maa have boet i Nærheden af det nuværende Lüneburg, og fortsætter saa: „Dernæst har Reudignerne, Avionerne, Varinerne, Anglierne, Eudoserne, Suardonerne og Nuithonerne Floder og Skove til Værn". Det er Folkefærd, som har givet Forskerne Anledning til stærkt Hovedbrud, men egentlig ikke til store Sejre. *Nuithonerne* er os ganske ukendte, og at Navnet i sig selv er forskrevet, kan anses for sikkert. *Suardonerne* er, trods alt Gætværk, ligesaa gaadefulde. Det samme gælder *Reudignerne*. Om *Avionerne* kan vi kun sige, at deres Navn maa være afledt af Ordet **awi*, der betyder Ø eller Kystland, og at det altsaa har betegnet dem som Folk, der boede i eller ved Havet. Med *Varinerne* er det ikke meget bedre bevendt. Hvor de har haft hjemme, er vi ude af Stand til at afgøre; men der foreligger ingen Grund til at tro, hvad man ofte ser fremsat, at de skulde have boet paa den jyske Halvø.

Først med *Anglierne* (Anglerne) faar vi fast Grund under Fødderne. Der kan nemlig ikke længere herske Tvivl om, at det er dem, som har boet i Storbygden mellem Flensborg Fjord og Sli (se S. 271), og som har givet Navn til Landskabet *Angel*. Dette bekræfter bl. a. den angelsachsiske Tradition, fra det gamle Kvad om Widsith (se S. 301) til Beda (ca. 700 e. Kr.). Endvidere er Tjodnavnet let forklarligt, naar vi

gaar ud fra denne Bostavn. Det maa være afledt af *angr, öngr* (ældre Former **angu-* eller **angwu-*), som betyder „snæver", og som meget hyppigt bruges i nordiske Navne paa trange Fjorde (f. Eks. Hard-anger, Var-anger, Lev-anger o. s. v.). Men ingen Betegnelse vilde bedre karakterisere Sli end netop *angr*, — hvorimod selve Navnet *Sli* aabenbart til en Begyndelse kun har betegnet Fjordens inderste Bredning med dens stillestaaende, grødefulde Vand, dens „slimede" Bredder. Hertil kommer endelig, at det netop var Fjorden, som samlede Hovedmængden af Storbygdens Befolkning. Det var den, som udgjorde Betingelsen for dens Eksistens, og derfor ganske naturligt ogsaa den, som gav Tjodet Navn.

Med Anglierne er vi da naaet op paa hjemlig Grund. Gaar vi endnu et Stykke mod Nord, træffer vi sikkert det Tjod, som Tacitus kalder *Eudoserne*. Vi kender det fra Cæsar, hvor dets Medlemmer kaldes *Edusii* (fejlskrevet Sedusii), og fra Ptolemaios, der bruger Formen *Eudusioi* (fejlskrevet Fundusioi). Begge disse Forfattere bringer det i nær Forbindelse med Harderne. Paa Urnordisk maa de have heddet **EutiR*, det samme som vort Folkenavn *Jyder*. Nærmere kan vi ikke komme Sagen. *Eut-* er af samme Rod som Ordet *vaad*, og Tjodnavnet kan altsaa have betydet „Beboerne af det vaade Land". Det bringer os til at tænke paa de ofte oversvømmede Egne langs Jyllands sydvestre Kyst — ikke alene selve den „vaade" Kyst, men ogsaa de side Engstrækninger i Ribe og Haderslev Amt fra Skern Aa i Nord til Rejsby Aa i Syd. Den mægtige Storbygd, som fyldte dette Omraade (se S. 270 f.), dækkende hele Mellemrummet mellem Harderne og Anglerne, skulde da være Jydernes oprindelige Bostavn, hvis særegne Natur havde givet dem Navn.

Det er forstaaeligt, at alle de Tjod, vi hidtil har hørt om, har haft hjemme i Jylland; men fuldkommen uden Kendskab til Øerne og til den sydlige Del af den skandinaviske Halvø var de klassiske Forfattere dog ikke. Vi saa, at Plinius d. Ældre talte om *Scadinavia* som den berømteste af Øerne i den codanske Havbugt. Paa en Del af den, sagde han, boede *Hillevionerne* i 500 Byer, — hvad hermed menes, er det umuligt at sige. Værre er det, at vi ikke med fuld Sikkerhed kan redegøre for, hvad man paa Kristi Tid har forstaaet ved Scadinavia*). Var det hele den norsk-svenske Halvø, eller var det kun dens sydlige Del, Skaane? Paa et Sted, hvor Plinius's Tekst synes ret forvirret, faar man det Indtryk, at flere Øer tilsammen har været kaldt „de scandiske", og dette svarer nøje til Fremstillingen hos Ptolemaios, om hvem vi straks skal høre. Sandsynligvis er denne Opfattelse rigtig; men der-

*) Den nu almindelige Navneform *Skandinavien* skyldes et mindre godt Haandskrift af Plinius og er først sent kommet i Brug.

for kan Navnet godt være laant fra den største og vigtigste af Øerne. Det eneste sikre er, at Endelsen i Ordet Scadinavia maa være det gotiske **awi*, der betyder Ø eller Kystland, og at selve Navnet vistnok er identisk med *Skaane* — skønt ikke engang om dette sidste er alle Forskere enige.

Hele Rækken af ældre Forfattere, af hvilke vi nu har lært de vigtigste at kende, afsluttes med Grækeren *Ptolemaios* (ca. 130 e. Kr.). Han bygger selvfølgelig sine geografiske Skildringer paa Forgængernes Vær-

Gudmund Schüttes Optegning af Ptolemaios' Danmarkskort paa Grundlag af Codex Urbinas 82. Efter »Geografisk Tidsskrift« 1915.

ker, i særlig Grad paa et Arbejde af en anden Græker, Marinos fra Tyros. Men hertil kommer ogsaa mundtlige Meddelelser, og for Nordens Vedkommende har han vistnok faaet Oplysninger bl. a. af de romerske Købmænd, som efter Neros Tid besøgte Handelsstederne langs den preussiske Ravkyst. Af overordentlig Interesse er de Kort, som hører til Teksten, og som giver et utvivlsomt sandt Indtryk af Oldtidens geografiske Opfattelse. Blandt dem er ogsaa det ældste kendte Danmarkskort.

I Hovedsagen er det jo ganske rigtigt. Vi finder i Vest den jyske Halvø, *Kimbrikê Chersonêsos*, og Øst for den de fire *Skandiai Nêsoi*, af hvilke den største selv hedder *Skandia;* det er med andre Ord de danske Øer og en større eller mindre Del af den skandinaviske Halvø. Tre Smaaøer Vest for Jylland, *Saxonôn Nêsoi*, maa svare til Ørækken langs den sønderjyske Vestkyst. Hvad derimod de tre nordlige *Alokiai Nêsoi* skal betyde, er det haabløst at gætte paa. Hverken Beliggenheden eller Navnet er forstaaelige.

Desværre er vi ligeledes ude af Stand til at tolke en væsentlig Del af de Tjodnavne, der findes angivet baade paa den jyske Halvø og paa

Skandia. Om mange af dem gælder det sikkert, at Navneformerne er i høj Grad forskrevne. Men vi har dog et og andet Udgangspunkt, som er tilstrækkeligt afhjemlet. Længst i Syd, nede ved Elben *(Albis)*, træffer vi vore Naboer *Saxones;* det er Sachserne i Holsten. Støttet paa Plinius og andre har Ptolemaios dernæst anbragt *Kimbroi*, Himbrerne, længst mod Nord og Sydvest for dem *Charudes*, Harderne. Her er vi altsaa i Himmerland og Hardsyssel, om end Stederne er forskudt paa Kortet. *Eudusioi* (skrevet fejlagtigt som Fundusioi) har vi set svarer til vore Dages Jyder, vistnok boende Syd for Harderne (se S. 277); ogsaa deres Plads er forskudt. Med Resten af Navnene er der meget lidt at stille op. De sydligste, *Sigulônes*, kan maaske forudsættes at bo i Vestslesvig og paa de nærliggende Øer, hvor Sild endnu kan tænkes at minde om dem.

Vanskelighederne bliver ikke mindre, naar vi følger Ptolemaios til Skandia. Af alle de Tjod, han nævner her, er der saa at sige kun et eneste, som med nogenlunde Sikkerhed kan lokaliseres: det er hans *Goutai*, som maa være enten Göter eller Guter (paa Gotland). Det mærkelige Navn *Daukiônes*, der af nogle Fortolkere har været opfattet som en forskrevet Form for *Daneiônes (Daner*, altsaa vort eget Folkenavn), er det nok sikrest at holde uden for Betragtningen. Det giver Anledning til for fri Gætninger, og det samme gælder foreløbigt om alle de øvrige.

Man kan finde det fattigt, hvad vi af de klassiske Geografer og Historikere kan lære om vort Hjemland for ca. 1900 Aar siden. Og dog er det jo ikke Navnene, der udgør hele Sagen. Lige saa vigtigt er det Indtryk, Kilderne giver os, af en Række folkelige Enheder, spredte over det samlede Omraade. Thi ogsaa de Egne, fra hvilke vi ikke har direkte Oplysninger om Indbyggerne, har selvfølgelig været Hjemsted for særlige Tjod.

Naar vi hidtil har fremhævet disse Tjods Selvstændighed, ligger ikke deri, at de skulde have været uden *indbyrdes Forbindelse*. De har sikkert i mange Henseender følt sig indbyrdes beslægtede og givet det Udtryk under deres Samkvem. Den forholdsvis korte Afstand imellem dem, Kulturens Ensartethed, Levevilkaarenes Samstemmen, den ligelige Paavirkning fra andre Kulturkredse — keltiske eller romerske —, alt dette maa have skabt Betingelserne for en Fællesskabsfølelse. Her har Østersøen ikke dannet noget Skel. Den „baltiske" Kultur har fra ældgammel Tid været ens Nord og Syd for den, og helt hen i den romerske Jernalders Begyndelse maa Enheden i alt væsentligt have været opretholdt, baaret af det Sprogfællesskab, som endnu herskede.

Sandsynligvis har Overleveringen gemt et enkelt Minde om den indbyrdes Forbindelse mellem disse Tjod.

Vi hørte ovenfor Pytheas fortælle, at det vestjyske Mentonomon laa nær *Inguionernes* Bygder. Inguionerne synes da at have været et Folkeslag et eller andet Sted i Nærheden af den jyske Vestkyst. Men klarere Begreb om dem faar vi gennem Plinius. Han siger, at Germanerne deles i fem Ætter, og af disse er den ene *Ingyaeonerne*, som omfatter Cimbrer, Teutoner og Chaucernes Folk, — de sidstnævnte boende langs Kysten Syd for Elben. Altsaa er Ingyaeonerne ikke et enkelt, men en Kreds af Tjod. Noget lignende kan vi læse os til hos Tacitus. Han fortæller, at Germanerne i gamle Kvad regner deres Æt fra en jordfødt Gud Tvisto og hans Søn Mannus (Mand). Men Mannus havde atter tre Sønner, og efter den ene af disse havde Kystboerne Navnet *Ingaevoner*. Ogsaa her dækker Navnet en Tjodkreds. At Chaucerne virkelig, som Plinius paastaar, skulde have hørt med til den, er i høj Grad usandsynligt, men kan ikke direkte modbevises. Derimod har Inguionerne vistnok været en Fællesbetegnelse for de i videre Forstand „baltiske“ Tjod, altsaa først og fremmest for de jyske, af hvilke Plinius jo ogsaa nævner to, og dernæst for Indbyggerne paa Sjælland og i Sydskaane, hvor Beowulfskvadet kalder Kongen „*Ingvennerne*“s Beskytter og Herre, endvidere for Göterne, hos hvem en mytisk Sagnkonge bærer Navnet *Ynguinn*, og endelig for Svearne, hvis Kongeæt efter Stamfaderen kaldtes *Ynglingerne*. Men saa taler al Rimelighed for, at samtlige andre mellemliggende, nordiske Tjod har hørt til Kredsen, og maaske har den ligeledes omfattet de nærmeste nordtyske Østersøtjod, skønt dette ikke længere kan paavises.

Hovedsagen er, at vi i Navnet Inguionerne har den ældste Fællesbetegnelse for vort Folk og dets nærmeste Frænder — rækkende ca. 2300 Aar tilbage i Tiden, maaske endnu længere. Og karakteristisk nok: Fællesskabsfølelsen har givet sig Udslag i et Stamfadersagn. „*Ing* var først blandt Østdaner“, siger et angelsachsisk Runedigt. *Ingus* kaldes han i et Skrift fra Begyndelsen af det 6. Aarh., **InguR* maa han have heddet paa Urnordisk og **Enguz* senere **Inguz* paa det Tidspunkt, da Romerne hørte de gamle Kvad om hans Æt og Folkets Ophav i Nordlandene.

ANDET AFSNIT.

DE TIDLIGSTE KENDTE VANDRINGER.

Den første Gang, vore Tjod gør sig historisk, -- eller om man vil politisk —, gældende i Europa, er paa deres tidligste kendte Vandringer.

Man taler om en „*Folkevandringstid*"; men faste Grænser for den er det umuligt at trække. Arkæologen karakteriserer den ud fra bestemte Forudsætninger, som hans Materiale anviser ham, og han naar ad den Vej til Resultater, som kun delvis stemmer overens med dem, hvortil Historikeren føres. Fælles for dem begge er, at „Folkevandringstiden" indskrænkes til en ret begrænset Periode, en 2—300 Aar i alt. Anderledes med Sociologen. For ham er den „egentlige" Folkevandring kun et enkelt Led i en meget lang Kæde af tilsvarende Begivenheder, og Vandringerne strækker sig — stærkere og svagere fremtrædende — saa at sige fra Tidernes Morgen til et godt Stykke ind i vor historiske Tid. Vikingetiden markerer for ham den sidste store Opblussen af Befolkningens Vandringsdrift.

Thi en vis „*Vandringsdrift*" maa forudsættes, ikke som et blindt Instinkt, men som et Produkt af utalte Slægtleds Erfaringer og Vaner. Det primitive Menneske er normalt paa stadig Vandring. Samlere og Fangere, Jægere og Fiskere, alle tvinges de af selve Levevilkaarene til hyppigt at skifte Opholdssted. Det samme gælder den primitive Kvægavler, ja end ikke den første Bonde kan i tilsvarende Grad som hans sene Efterkommer slaa sin Lid til det enkelte Sted og stole paa, at Naturen altid vil yde ham, hvad han har behov. Hans Redskaber er for ufuldkomne, hans Kendskab til, hvorledes man kunstigt kan øge Jordens Frugtbarhed, er for spinkel. I Samfund, som vi vilde finde relativt folkefattige, bliver Rummet ham for trangt, Sønnerne bliver ikke siddende ved Hjemmet, men søger deres Udkomme i det fremmede, og der kan komme Tider, da denne Rejsefærd faar en saadan Magt, at man med god Grund kan tale om Befolkningens Vandring. Bort-

rejsen er ikke længere et individuelt Spørgsmaal. Den er ofte Resultatet af en fælles Beslutning, ja den kan være en Følge af et offentligt Paabud, indviet ved religiøse Ceremonier og gennemført til Bedste for baade hjemmesiddende og bortdragende. Vi kender saadanne ældgamle Forhold fra den italiske Halvø. Men hele denne Udformning af Vandringen gør den samtidig til en politisk Begivenhed. De vandrende Mængder kræver Plads, og Pladsen vindes kun ved Kamp med andre Folkeslag, som presses til Side eller rives med, alt som Omstændighederne byder sig.

Noget lignende maa Forholdet have været hos os. Vi taler om de gamle Tjod som bundne til hver sin Hjemstavn, og det er rigtigt; men vi maa ikke tro, at de af den Grund skulde have været ukendte med Vandringernes Omskiftelser. Flokke er kommet og draget, er bukket under og har formaaet at hævde sig. „Overbefolkning“ har gjort sig gældende, hvor *vi* vilde have fundet utallige ubrugte Livsmuligheder, og selv den fjerne Fortid vilde næppe have ladet sig skræmme af de stedlige Vanskeligheder for Udkommet, hvis ikke hele Primitivitetens Tilbøjelighed til Vandring havde meldt sig. Nedarvede Forestillinger, religiøse Tilskyndelser, en efter vore Begreber endnu svag Samfundsorganisation, nyopdagede Muligheder i det fjerne med alle disses lokkende Forjættelser, — alt saadant har revet store Flokke løs fra Hjemmet og slynget dem ud paa Eventyrfærd i det fremmede, kæmpende, tuskende, slidende sig fra Sted til Sted, til de langt om længe faldt til Ro, eller deres Angrebskraft blev brudt.

Selvsagt kan vi først vente at finde Spor af disse Vandringer, naar forholdsvis store, samlede Mængder er brudt op. Til Gengæld lærer vi ad den Vej et og andet nordisk Tjod at kende, som de klassiske Forfattere ikke har faaet Øje paa i Hjemlandet, og vi faar et fyldigere og mere levende Indtryk af dem, om hvilke vi allerede ovenfor har hørt.

1. Himbrerne, Teutonerne og Ambronerne.

Det gælder saaledes om to af vore gamle Kendinge: *Himbrerne* og *Teutonerne*, hvis Langfart begyndte ca. 120 f. Kr. Store Flokke af dem brød op, — et uhjemlet Sagn siger, at det var paa Grund af Stormflod —, og de slog Følge med et tredje Tjod, *Ambronerne*, hvis Bopæle derfor næppe har ligget langt fra de to andres. I Almindelighed søger man dem paa *Amrum*, hvis gamle Navneform er *Ambrum*, eller paa Femern, som paa Middelalderdansk hedder *Imbre;* men intet af disse Steder er der naturlige Betingelser for Dannelsen af et kun nogenlunde betydeligt Tjod, og Ambronernes Hjemstavn skal sikkert søges meget

nærmere de to Fællers. I hvert Fald, de tre nævnte Tjod sendte tilsammen Skarer ned gennem Europa — Mænd, Kvinder og Børn, „Børn med Oldingehaar“ sagde Romerne om den hørgule Ungdom —, og Skarerne voksede undervejs ved Tilløb fra alle Kanter, saa det varede ikke mange Aar, før det romerske Rige truedes af barbariske Krigermasser af en Styrke, som man endnu ikke havde kendt.

Togtet gik langs Elben og over Erzgebirge ned i Böhmen. Her tørnede Nordboerne sammen med Boierne, blev slaaet og trak sig langs Donau over mellem Floderne Dráva og Sáva, hvor de led et nyt Nederlag (114). Men Aaret efter vendte de sig mod den romerske Provins Noricum, det nuværende Steiermark og Kärnten, slog ved Noreja (nuv. Neumarkt) den romerske Konsul Papirius Carbo og banede sig Vej vestpaa gennem Sydtyskland til Helvetierne mellem Main og Rhinen. To helvetiske Smaatjod, Tigurinerne og Toygenerne, sluttede sig til de nordiske Krigerskarer, og Vandringen gik nu videre ind i Gallien, hvor de atter kom i Føling med Romerne. Dem bad de om Land og Saakorn, for at de i Fred kunde fæste Bo; men Romerne afviste dem, og Kampene gik videre. I Aaret 109 overvandt de Konsulen Junius Silanus, og et Par Aar efter beredte Tigurinerne Cassius Longinus den samme Skæbne. Dette skræmte. Senatet lod tre Hærstyrker tage Opstilling ved Rhônelinien; men deres Feltherrer enedes slet, den ene af dem, Legaten Æmilius Scaurus, blev slaaet, og da de to andre samlede deres Styrker ved Arausio (nuv. Orange), ødelagde paa ny Spliden imellem dem alle Muligheder. Mallius Maximus gav sig til at underhandle med Nordboerne, hans Fælle Cæpio gik derimod ene over til Angreb, og da Cæpio først var bukket under, havde heller ikke Mallius Kræfter til at hævde sig. Et frygteligt Nederlag ramte de romerske Ørne (6. Oktbr. 105). Deres Mandskab huggedes ned, og det uhyre Bytte, som faldt i Modstandernes Hænder, ofredes til Guderne.

Der er næppe Tvivl om, at man under disse Omstændigheder har ventet *et Angreb paa selve Rom.* Vejen ind i Italien laa jo aaben, og Landet var lokkende nok. Men det gik anderledes. Hidtil synes den store og meget uensartede Angrebsskare i alt væsentligt at have holdt sammen, — nu splittedes den. En betydelig Del drog under Himbrernes Førerskab over Pyrenæerne ind i Spanien, hvor de i lang Tid kæmpede med Indbyggerne, de saakaldte Keltiberer. Andre Flokke med Teutonerne og Ambronerne i Spidsen hærgede i Gallien og naaede omsider op til Belgerne, hvor de fandt deres Overmænd. Romerne fik paa den Maade Tid til at bringe Orden i deres Forsvar. *Marius*, som netop var vendt sejrrig hjem fra Afrika, fik i 104 Overkommandoen over Hæren, og han begyndte en hastig Reorganisation af dens Styrker. Der udskreves nyt Mandskab, Disciplinen blev skærpet, og store Ingeniørarbejder

forberedte en Lettelse af Provianttransporten. Aar efter Aar valgtes han paa ny til Konsul, og da Himbrerne i 102 for anden Gang faldt ind i Gallien, var man paa romersk Side saa noget nær færdig.

Himbrerne traf deres gamle Kampfæller oppe i Nordgallien, og da Landet efterhaanden var saa godt som udpresset, besluttede man endelig at rette et Hovedslag mod Italien selv. Til at vogte det sammenslæbte Bytte satte man en Skare paa 6000 Mand, — Cæsar fortæller, at han et godt halvt Aarhundrede senere traf deres keltiserede Efterkommere, *Aduatucerne*, oppe i Belgien — men den egentlige Hær drog sydpaa, og mens Himbrer og Helvetiere skulde gaa over Alperne til Posletten, var det Teutonernes og Ambronernes Hensigt at søge langs Havkysten ind i Norditalien.

Det blev dem, som først mødte Marius. Hans befæstede Hovedlejr laa, hvor Isère flyder ud i Rhône, og tre Dage i Træk løb Teutonerne forgæves Storm mod dens Palisader. Saa drog de bort. Men Marius fulgte efter. Ved *Aquæ Sextiæ* (nuv. Aix) fik han Held til at overraske Ambronerne, som dannede Bagtroppen, og kun faa af dem undslap de romerske Vaaben. To Dage senere blev Teutonernes Skæbne beseglet. Ogsaa de faldt i Baghold, de fleste dræbtes, og Resten førtes som Fanger til Rom. Blandt dem var deres Konge, *Teutobod* (102).

Mens dette hændte, var Himbrerne gennem Brennerpasset(?) naaet ind i Etschdalen. En romersk Hær, som stod Syd for Trient under Anførsel af Lutatius Catulus, veg tilbage for dem, og alle de rige Bygder mellem Alperne og Po faldt i deres Hænder. Her sad de Vinteren over, til Marius viste sig i Begyndelsen af Aaret 101. Han var nu for femte Gang valgt til Konsul, og i Forening med Catulus gik han ud paa Sommeren over Po og rykkede frem mod Himbrerne. For anden Gang bad de om Jord og Fred, og for anden Gang blev deres Bøn haanligt afslaaet. Saa fulgte Kampen. Den 30. Juli tørnede Hærene sammen paa de *raudiske Sletter ved Vercellæ* (nuv. Vercelli, mellem Turin og Milano). Under en kvælende Hede, som hemmede Nordboernes Kræfter, led Himbrerne et fuldkommen tilintetgørende Nederlag. To af deres Konger, — Romerne kalder dem *Bojorix* og *Lugius* —, faldt, Mænd, Kvinder og Børn dræbtes af Fjenderne eller dræbte sig selv for at undgaa æreløs Trældom; men hvad der fangedes, førtes til Rom sammen med det værdifuldeste af Byttet. Den Vej maatte ogsaa Himbrerfyrsterne *Claodicus* og *Cæsorix* vandre.

Hele dette mærkelige Vandringstogt med dets forbavsende Sejre og dets heroiske Nederlag tegner sig i de romerske Beretninger med en Glans og en dramatisk Voldsomhed, som virker betagende. Naar man læser om Begivenhederne, ligger den Tanke nær, at selve det vældige Riges Tilværelse truedes af Barbarernes Stormflod. Det er selvfølgelig

ikke rigtigt. Rom kunde saares, men det kunde ikke fældes. Alligevel — man forstaar, at det uvante og rædselsvækkende skabte en næsten panisk Frygt. Her kom fra fjerne, nordlige Egne, som Romerne endnu ikke kendte, Mænd af et fremmed og mærkeligt Udseende: kæmpehøje, skulderbrede, lyshaarede, blaaøjede. Grufulde var de at se paa, siger Romerne, og de rykkede frem med en Larm og et Bulder som intet andet Folk. Deres Raab lød „helt fremmedartet og dyrisk". *Sagndan-*

Sølvplade fra Gundestrupkarret.
Efter »Nordiske Fortidsminder« I.

nelsen begynder derfor hurtigt at tage Fart. Da Himbrerne gik over Alperne, satte de sig paa deres Skjolde og skred som et Drøn ned over Bræerne. Da de mødte Romerne i Norditalien, søgte de at standse Flodens Magt „med deres Skjolde og deres Hænder". De rykkede Træer op med Rode, de slæbte Klippeblokke, „ja hele Jordhøje" ud i Vandet for at stemme Floden over dens Bredder. Deres Antal var uberegneligt stort. Seks Dage tog det Teutonerhæren at vandre forbi Marius' Lejr ved Aix, og da Himbrerne bukkede under, laa 120,000 dræbte paa Valen, og 60,000 førtes bort som Fanger.

Det er sikkert kolossale Overdrivelser, og vi mangler alle Midler til at korrigere dem. Den Krigerskare, som 18-19 Aar i Forvejen var draget ud af Jylland, var sikkert undervejs øget ganske betydeligt. Gæv Daad og villig Lykke river altid kraftige Folk med sig. Men hvor mange der samledes efterhaanden, kan vi ikke vide det allermindste om. Kun kan vi af Beretningerne se, at de var vel udrustede og raadede over et ypperligt Rytteri. Himbrerne sprængte frem paa deres Heste, fortæller Grækeren Plutarchos, som levede i det 1. Aarh. e. Kr. Deres Hjælme var smykket med Billeder af vilde Dyrs Hoveder med gabende Svælg,

og over dem rejste sig høje Fjerbuske, som fik Rytternes mægtige Skikkelser til at tage sig endnu højere ud. Deres Bryst var brynjeklædt, paa Armen bar de skinnende hvide Skjolde, i Haanden stærke, tveoddede Spyd og ved Lænden lange og tunge Sværd. Vi genkender dem i de ubehjælpsomme Rytterbilleder fra det himmerlandske Gundestrupkar (S. 285).

Men mindst ligesaa mærkelige var for Romerne disse Barbarers *Kvinder*. De var høje og kraftige som deres Mænd, og fulgte Lykken de romerske Vaaben, veg selv Kvinderne ikke tilbage for Kampen. Da Ambronerne flygtede ved Aix, greb deres Hustruer Økser og huggede i rasende Vrede om sig baade blandt Fjender og flygtende. De sprang ind paa Romerne, vristede med deres bare Hænder Sværdene fra dem og taalte uden Frygt baade Saar og Lemlæstelse. Endnu vildere tegner de klassiske Hjemmelsmænd Himbrerkvinderne ved Vercelli. Deres egne Mænd og Brødre huggede de ned, naar de flyede, deres Børn kvalte de eller kastede dem under Vognenes Hjul og Hestenes Hove, — de vilde ikke være Mødre til Trælle. Da alt var tabt, dræbte de sig selv med Vaaben eller hængte sig i deres lange Haar, — ogsaa *de* var en bedre Skæbne værd end den romerske Slavindes. „Deres Død,“ siger Plutarchos, fuld af Beundring for deres vilde Heroisme, „var ligesaa skøn som deres Kamp“.

Og som disse jyske Tjods Kamp var frygtelig, saadan var deres *Offerfester* fulde af Rædsel. „Under Vandringen“, fortæller Strabo om Himbrerne, „ledsagedes de af hellige, graahaarede Præstinder i hvide Klæder. Disse Kvinder havde Linnedkjortler, der holdtes sammen med Bøjlenaale, de havde Bronzebælter om Livet og gik barfodede. Efter at Krigsfangerne var ført gennem Lejren, modtog Præstinderne dem med Sværd i Haand, kransede dem og ledte dem hen til en Bronzekedel, som rummede henved 20 Amphorer (ca. 500 Liter)....De havde et „Lejre“ (ɔ: et Stillads), hvorpaa (Ypperstepræstinden) steg op. Staaende over Blotkedlen overskar hun hver enkelt Fanges Strube, mens han hang udstrakt over den. Nogle af Præstinderne spaaede af Blodet, som strømmede ud i Kedlen, andre sled Kroppen og Indvoldene itu og spaaede af dem deres Landsmænds Sejr“. Atter mindes vi om Gundestrupkedlen med dens Offerscene; den illustrerer sikkert, hvad Strabo beretter.

Men de gamle Forfattere giver os endnu et Billede af Nordboernes Sejrsofre, som vi kan stadfæste ved hjemlige Vidnesbyrd. *Orosius*, der levede i det 5. Aarh., har hørt fortælle, hvorledes Himbrerne og Teutonerne fejrede Romernes Nederlag ved Orange i 105: „De tilintetgjorde alt (Bytte) ifølge et nyt og uvant Løfte. Klædningsstykkerne blev sledet itu og slængt paa Jorden, Guldet og Sølvet blev kastet i Floden. Mæn-

denes Brynjer blev sønderrevet og Hestenes Skaberakker splittedes i mange Stykker. Hestene selv blev druknet i Strømhvirvlerne, Mændene blev med Reb om Halsen klynget op i Træerne. Intet Bytte undtes Sejrherrerne, ingen Medlidenhed den overvundne". Det er jo en levende Skildring af et saadant gotonsk Masseoffer, som vi kender fra de vældige Mosefund i vor egen Jord (se S. 236 ff.). Indtil for faa Aar siden stammede de alle fra langt senere Tider end Himbrertogets; nu ved vi efter Udgravningen ved Hjortspringkobbel paa Als (se S. 215 f.), at en indviet Masseofring af Sejrsbyttet brugtes iblandt os, længe før Kampene i Sydfrankrig lærte Romerne dette „ny og uvante Løfte" at kende.

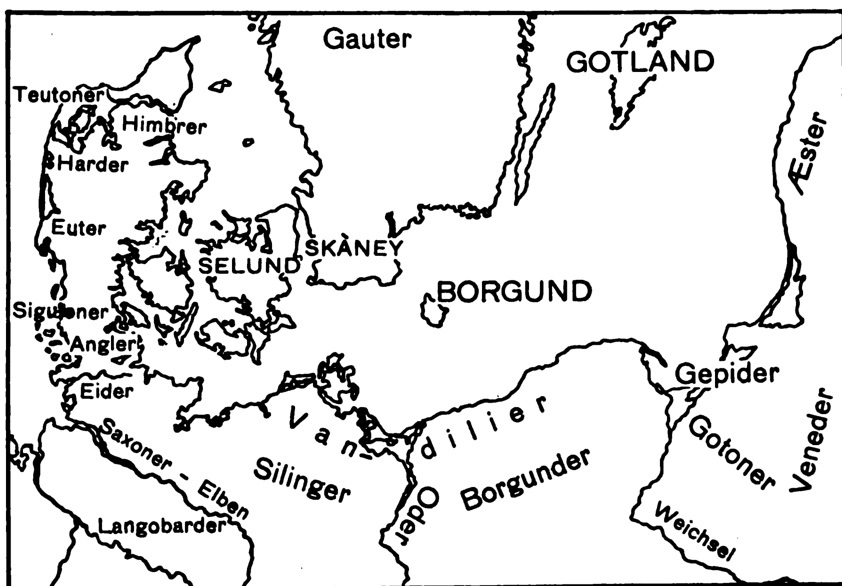
2. Nybygder langs Østersøens Sydkyst.

I Almindelighed ser man Himbrernes og Teutonernes Togt skildret som en isoleret Begivenhed, uden egentlige Forudsætninger og Følger. Det er en lidet sandsynlig Opfattelse. En Vandring af et saadant Omfang og af en saadan Betydning kan ikke have været uden Forgængere i mindre Stil. Ikke alene maa Befolkningen deroppe i Nørrejylland have hørt om andre Udvandrerskarer, som før i Tiden havde søgt sig Bopladser i det fremmede, men Tidsrummet — Aarhundrederne før Kristus — maa allerede delvis have været præget af den Uro, som langt senere fremkaldte den „store" Folkevandring. Dette er vi da ogsaa i Stand til at paavise om end med nogen Usikkerhed.

Det er næsten en Selvfølge, at de tidligste Udvandrerstrømme maa have søgt til de Egne, hvormed man stod i livligst Forbindelse. Herfra kom alle kulturelle Impulser, herfra mødte ogsaa Lokketonerne. Men i vor ældre Jernalder var der to vidtforskellige Udgangspunkter for den fremmede Paavirkning, som vort Folk var underkastet. Baade i førromersk og i romersk Tid gik der en *Kulturbølge* fra *Rhin-Elb-Egnene* over Sonderjylland op i Norrejylland, hvorfra den bredte sig videre mod Øst, svagere og svagere, jo længere den kom fra sit Udgangspunkt. Her har vi den naturlige Forudsætning for de gamle nørrejyske Tjods Vandring ad Elbvejen, og det er meget sandsynligt, at Himbrer og Teutoner langt fra var de første, der drog bort, ligesom de, — hvad vi snart skal se —, ikke heller blev de sidste.

En anden og samtidig Kulturstrøm havde derimod sit Udgangspunkt i *de østpreussiske Lande*, i Egnene omkring Weichsel og Oder, og herfra sendte den sine Bølger nordover — til Bornholm, til Sydskaane og den sydlige og østlige svenske Kyst. Ogsaa denne Strøm maa have lokket Nordboer til Udvandring, og den har i saa Fald ført dem tværs over Havet til Fastlandet.

Hos *Plinius* træffer vi for første Gang langs den tyske Østersøkyst nævnt en Række Tjod, som maa være kommet nordfra. De østligste af Germanerne, siger han, er *Vandilierne*, og blandt dem opregner han — foruden *Varinerne* (se S. 276) — tre andre, af hvilke vi mærker os *Burgundionerne* og *Gutonerne*. Gutonerne, som Tacitus kalder *Gotonerne*, svarer vel til vore Dages *Gutar*, Indbyggerne paa Gotland. Det er da herfra, Flokke af dem er vandret til Østersøkysten et Stykke Øst

Kort over Østersølandenes Tjod.

for Weichsel; men med dem skal vi for øvrigt ikke beskæftige os.

Burgundionerne har derimod haft deres oprindelige Hjem inden for det senere danske Omraade. De boede i Tiden nærmest efter Kristi Fødsel i Kystegnene mellem Oder og Weichsel, — Ptolemaios, som sætter dem omtrent her, kalder dem *Bourgounter* —, og hertil var de i Løbet af de foregaaende Aarhundreder kommet fra Bornholm. Lige fra La Tène-Tid (se S. 211) og helt hen i romersk Jernalder viser der sig den allernøjeste Overensstemmelse mellem Kulturen her og paa Bornholm, en Overensstemmelse, som fortæller os om stadig og livlig Handelsforbindelse. Naar vi saa yderligere har Tjodnavnet at gaa ud fra, kan vi skønne, at der maa have fundet en Udflytning til, om man vil en Kolonisering af, Fastlandskysten Sted.

Thi at Bugundionerne, de senere saa berømte *Burgunder*, har deres Navn af *Bornholm*, kan ikke betvivles. Paa Olddansk hed Øen *Borgundarholmr*, ɔ: Holmen *Borgund*, og Indbyggerne kaldtes endnu ca.

900 e. Kr. paa Angelsachsisk slet og ret *Burgendan, Burgendas.* Navnet er let forklarligt. *Borgund* vil sige det Sted, som kendetegnes ved sin Højde, sin bratte Rejsning, og intet kunde være en mere passende Benævnelse for den Ø, som rejste sig med sine stejle Hamre og Klipper ude i Havet.

Herfra er da Skarer af disse „Borgunder" flyttet over til Fastlandet, hvor de har skaffet sig Herredømmet nær den vigtige Handelsflod Weichsel. Udflytningen maa være begyndt allerede et Par Aarhundreder f. Kr. og været fortsat gennem lange Tider. Men henved et halvt Aartusinde senere er de forsvundet fra Kysten. I haarde Kampe med Gepiderne, som ogsaa hørte til her, er de ved Midten af det 3. Aarh. e. Kr. trængt bort, de er sammen med Vandilierne (Vandalerne) draget ind paa romersk Grund, og inden Aarhundredets Udgang har de naaet Main-Egnen, hvor de har slaaet sig ned, og hvor de derefter har ligget i jævnlig Strid med Alemannerne om de rige Saltkilder. Efter ny Vandringer og ny Kampe dannede saa Hovedparten af dem i 413 det navnkundige Burgunderrige omkring Worms. Deres videre Færd skal vi ikke følge.

Endnu et „vandilisk" Folkeslag har antagelig hørt hjemme ved Østersøkysten. Det er *Silingerne.* Ptolemaios kalder dem *Siliggai* og sætter dem paa sit Kort lidt Vest for Oder. Som før nævnt skal man være forsigtig med at stole for stærkt paa den Slags Enkeltheder, da saa mange af hans Navne er mere eller mindre forskudt. Senere har vi god Grund til at søge Silingerne ved Oders øvre Løb, hvor de har givet *Schlesien* Navn (det slaviske *slezi* er dannet af *siling*); men meget taler for, at de paa et tidligere Tidspunkt har boet ved Kysten i Nærheden af Flodens Munding. Hvis dette er Tilfældet, er deres Navn ikke heller uforstaaeligt. Som Gutonerne havde koloniseret Kysten ret over for deres Hjem Gotland, og Burgundionerne havde slaaet sig ned paa Kysten nærmest Bornholm, vilde da Silingerne have bosat sig paa Fastlandet nærmest Sjælland, hvis olddanske Navneform var *Selund.* Af Selund kan netop Tjodnavnet Silinger være dannet. Men ud over en Formodning kan vi ikke komme paa dette Punkt.

Det kan vi heller ikke, hvad Betegnelsen *„vandilisk" angaar.* Plinius regner jo baade Gutoner, Burgundioner og Variner til Vandilierne (og hertil kommer endnu et Tjod, som vi har forbigaaet); endvidere var Silingerne „vandiliske" — og maaske endnu flere af de nærboende Østersøfolk. Man har tænkt sig, at de egentlige *Vandilier,* — hvis Navn svarer til de historisk kendte *Vandalers* —, engang i en fjern Fortid var udvandret fra Vendsyssel. Denne Landsdels gammeldanske Navn var *Vændæl* eller *Vændlesyssel,* og Sakse gengav det paa sit Latin ved *Vandala* eller *Vendila.* Navnet maa sikkert være beslægtet med

enten Vand eller Væde. Det betyder derfor slet og ret „Landet i eller ved Vandet", hvilket passer udmærket til Vendsyssel (ligesom til det upplandske Sogn *Vendel);* men et saadant Navn kunde jo med samme Ret bruges om de nordtyske Kyststrækninger. At Vendsyssel har haft sit eget Tjod, har vi set (S. 268 f.), og at det er dette, som i de angelsachsiske Oldkvad kaldes *Wendlas,* tør vi vistnok gaa ud fra (se S. 319); dermed er dog ikke sagt, at den „vandiliske" Befolkning i Nordtyskland skulde stamme herfra. Befolkningen i disse Egne kunde have faaet sit Navn af Landets Beliggenhed ved Østersoen. Overensstemmelser mellem Vendsysselkulturen i Tiden omkring Kristi Fødsel og den vandalske Kultur, som omtrent samtidig møder os i Böhmen, hvor Vandilierne var vandret ned, tyder paa, at der har været Samkvem mellem Vendsyssel og Oder-Weichsel-Egnene, og det er ikke *udelukket,* at selve Tjodnavnet ved Udvandrerflokke er overført fra Nordjylland hertil. Vi maa heller ikke glemme, i hvor udpræget en Grad Vendsysselbygderne var orienteret imod Kattegat — og dermed imod Nabolandene i Øst og Sydøst. Men er det Tilfældet, at de vilde Vandalers første Storbygd har ligget Nord for Limfjorden, maa deres Nybygder paa Fastlandet dog sikkert være grundlagt forholdsvis langt tilbage i Tiden. I hvert Fald havde baade Goter og Langobarder ældgamle Tjodsagn om, at de havde maattet bestaa haarde Kampe med Vandalerne, da de i længst svundne Dage drog ud fra Skadinavia og søgte sig ny Bopæle Syd for Østersøen.

Det er sandt, at der er meget, vedrørende disse nordiske Nybygder, som endnu er uklart, og ikke lidet, som vel aldrig vil blive fuldt tilfredsstillende belyst. Men alligevel er det nødvendigt at have Tanken rettet imod dem — ellers vil vi savne alle Forudsætninger for at forstaa vort første Vaabenmøde med de romerske Legioner. Goter og Burgunder viser os med Sikkerhed, Silinger og Vandaler med nogen Sandsynlighed, at Vandringsuroen allerede et Par Aarhundreder før Kristi Fødsel havde grebet vore Folkefæller med voksende Styrke, og at Flokke af dem fra da af søgte sig ny Hjem i det fremmede. I Virkeligheden faldt Forholdene ikke i Leje, før en helt ny Grundvold var lagt for vor politiske Tilværelse.

3. Kelter og Germaner.

Inden vi følger denne Udvikling, maa vi dog ganske kort betragte vore nordiske Udvandrerskarer i en større Sammenhæng, end det hidtil er sket.

En stor Del af Mellemeuropa var Aarhundreder for vor Tidsregning

beboet af *Kelter.* Ogsaa de havde primitive Folks Vandringsdrift i Blodet, og allerede ca. 500 f. Kr. begyndte den store Uro at gribe dem. Mægtige Skarer drog et Hundredaar senere ned i Italien, keltiserede hele den nordlige Del af Landet og erobrede i 390 f. Kr. Rom.

Rom blev — plyndret og brændt — købt fri, og godt halvandet Aarhundrede senere vendtes Spydet, da Romerne i 222 gjorde sig til Herrer over den ældste af de keltiske Byer i Norditalien, Mediolanum (nuv. Milano), og i 191 besejrede Boierne, som sad inde med Magten i Polandet. Hundrede Aar før dette Tidspunkt havde andre keltiske Skarer begivet sig paa Vandring østerud. De oversvømmede i 279 Makedonien, faldt næste Aar ind i Thessalien, slap uden om Thermopylai og standsedes først ved Delfoi. Saa spredtes Barbarflokkene; nogle fandt en krank Lykke i Thrakien, andre drog til Lilleasien, hvor de grundlagde Staten Galatien.

Denne *keltiske Folkevandring* har ikke været uden Indflydelse paa de germanske Naboer. Hvor Grænsen gik mellem de to Folkegrupper, kan ikke siges med fuld Sikkerhed, men i Almindelighed regner man med, at den omtrent fulgte Linien Lüneburg—Aller—Magdeburg —Saale—Elster. Imidlertid vedblev dette Skel ikke at være gældende. Den Uro, som førte Kelterne til baade Italien og Lilleasien, sprang som en Gnist over blandt Germanerne og fængede i deres Sind. Allerede i Løbet af det 4. Aarh. f. Kr. begyndte de at presse Kelterne vestover. I det følgende Aarhundrede naaede de den mellemste og nedre Rhin, og enkelte germanske Smaatjod slog sig ned i det ostlige Gallien. Hele denne Fremrykning maa ligge bag Dannelsen af de nordiske Nybygder langs Østersøens Sydkyst. Den tidligere Befolkning her er blevet svækket ved Bortvandringerne eller er maaske selv draget bort. „Gærdet var blevet lavt“, —og det er paa et saadant Sted, man sætter over det, siger Ordsproget.

Men vi greb ogsaa direkte ind i den store keltisk-germanske Styrkeprøve. Himbrernes og Teutonernes lange Togt er kun en enkelt Episode i disse Kampe. De Boiere, som slog dem, var Keltere og boede i Böhmen — *Baiahaima (latinsk Boiohaemum), ɔ: Boiernes Bygd. De Helvetiere, som Himbrerne delvis rev med sig, var ogsaa Keltere, med Hjemsted vistnok mellem Rhinen og Main. Hovedmængden af de helvetiske Tjod blev ved disse Storme bragt til at bryde op og søge mod Syd, hvor de ca. 70 f. Kr. faldt til Ro i det nuværende Schweiz. Og endelig var jo Gallerne og Belgerne, som Himbrerne og Teutonerne kæmpede med, Keltere, ligesom Keltibererne i Spanien var keltiserede i større eller mindre Grad. Aldrig før var de germanske Vaaben trængt saa truende ind i de keltiske Storbygder. Det var ikke alene Rom, som Marius frelste ved Aix og Vercelli.

Men fordi Vandringerne havde aarhundredgammel Rod, kunde de heller ikke ophøre med Himbrernes Nederlag. De gik vedvarende deres Gang. I Sydtyskland var den keltiske Befolkning kun pletvis blevet boende. Boierne udvandrede fra Böhmen og fra deres andet Hjem, Baiern (af et Tjodnavn *Baivarjoz, ɔ: Boiernes Folk). Da Helvetierne drog til Schweiz, var det under Tryk af svebiske Germaner, som bosatte sig paa deres gamle Omraade, og hernede opstod et nyt Urocentrum, som skulde kalde Romerne frem til Forsvar for baade sig selv og Gallerne.

Det skete, da disse svebiske Tjod indblandedes i Stridighederne mellem to galliske: *Hæduerne* i det nuv. Bourgogne og *Sekvanerne* mellem Saône og Jurabjærgene. De sidstnævnte kaldte Sveberne til Hjælp, og de lod sig ikke bede forgæves. Cæsar fortæller i sin Skildring af Gallerkrigen, hvorledes der først var gaaet „omtrent 15,000 Mand over Rhinen; men da disse vilde og barbariske Mennesker havde faaet Smag for Gallernes frugtbare Marker og for deres Levemaade og Velstand, var der kommet flere efter, og nu befandt der sig henved 120,000 i Gallien". Tallene er nok for store; men Stillingen var alligevel truende. Sveberkongen *Ariovist* havde bemægtiget sig en Tredjedel af den sekvanske Jord, fortalte Hædueren Diviaticos til Cæsar, og „nu havde han ladet udgaa Befaling til at rømme den anden Tredjedel, fordi 24,000 *Harder* (Haruder) for faa Maaneder siden var stødt til ham, og til dem skulde der skaffes Bopæle". Her fører Traaden altsaa atter mod Nord. Hvor de nørrejyske Himbrer og Teutoner havde vandret for en god Menneskealder siden, der vandrede nu deres Naboer i Hjemlandet — Harderne fra Vestjylland — ikke i nogen stor Flok, og ikke som Ledere af Kampene, men som et enkelt af de Uroelementer, der satte Skræk i Gallere og Romere.

For øvrigt kom de ikke alene, hvad vi kan se af Cæsars følgende Beretning. Ariovist søgte at berolige Romerne og vinde deres Venskab, ja han kom endog to Aar senere (59) til Rom og fik af Senatet den hædrende Titel „Romerfolkets Ven". Med Venskabet var det dog saa som saa. Cæsar var, som han selv siger, „ikke blind for den Fare, der truede Romerne, hvis Germanerne lidt efter lidt vænnede sig til at gaa over Rhinen og i store Mængder kom ind i Gallien". Følgen var, at han besluttede sig til at tage Kampen op med Ariovist, og Aaret efter begyndte han Felttoget.

Da havde han netop faaet Melding om, at Harderne var blevet overført til Gallien og nu plyndrede det rige Land. Samtidig var det fra anden Side sagt ham, „at Folk fra hundrede svebiske Tjod havde lejret sig langs Rhinens Bred, anførte af Brødrene Nasua og *Cimberius*, og nu prøvede at gaa over Floden". Vi lægger Mærke til det ene Høv-

dingenavn. Er det kun tilfældigt, eller var der ogsaa denne Gang Himbrer med i Skaren? Der er klassiske Forfattere, som regner Himbrerne blandt Sveberne.

Da Cæsar rykkede frem og erobrede Sekvanernes Hovedby Vesontio (nuv. Besançon), begyndte Ariovist at underhandle med ham. Af deres Møde kom der dog intet ud, og nogle Dage senere fandt Afgørelsen Sted paa Valpladsen. Hvor denne laa, er usikkert, men det har sagtens været i den sydlige Del af Elsass. Cæsar giver — næppe helt korrekt, for han havde sine egne Hensigter med Fremstillingen —, et Indtryk af begge Hæres Opstilling og af Kampens Gang. Blandt Fjenderne nævner han nu ikke alene *Harder*, men ogsaa *Edusiere*, ɔ: *Jyder* (se S. 277). Det falder næsten af sig selv, at disse to vestjyske Tjod maatte følges ad, naar det ene af dem drog ud. Men lige fængslende er det for os sene Efterkommere at finde deres Navne blandt Cæsars Modstandere. Her var vi for anden Gang med til at løbe Storm mod det romerske Vælde, — og for anden Gang bukkede vi under. „Alle Fjenderne“, siger Cæsar triumferende, „vendte Ryg og standsede ikke deres Flugt, før de naaede Rhinen omtrent fem Mil fra Valpladsen. Kun ganske faa forsøgte enten i Tillid til deres Kræfter at svømme over Floden eller fandt sig et Fartøj og reddede sig paa den Maade. Blandt dem var Ariovist, som fik fat paa en lille Baad, der laa fortøjet ved Bredden, og saaledes undkom. Alle de andre huggede vort Rytteri ned under Forfølgelsen“.

I en vis Forstand blev Cæsars Sejr af langt mere vidtrækkende Betydning end Marius's. Det laa i den Politik, som den gav ham og Eftertiden Anledning til. De følgende Aar gennemførte han Galliens Erobring, og fra da af var der i Vest sat en solid Bom for de germanske Tjods Vandringslyster. At man alligevel ikke faldt helt til Ro, er en anden Sag. En Menneskealder senere drog f. Eks. Sveberne fra Main-Egnen ind i Mähren, som de besatte, og paa Kejser Augustus's Tid førte Kong Marbod sine Markomanner til det sparsomt befolkede Böhmen, hvorfra han grundlagde et mægtigt svebisk Statsforbund. Men det romerske Riges vestlige Grænsepolitik berørtes ikke af disse Fremstød, og hvad der for øvrigt hændte langs Rhinen, vedkom ikke direkte os Nordboer. I de faa Aar, da Augustus søgte at tvinge Germanerne indtil Elben under sit Herredømme, kunde vel en og anden heroppe føle det, som nærmede Faren sig nu vore egne Enemærker. Det var jo ogsaa i denne korte Periode, at det romerske Flaadetogt fandt Sted til vore Farvande (se S. 274), og skal man tro Plinius, er det ikke gaaet af uden Kampe. Men meget betød det ikke. For vore fjerntboende Folkestammers Vedkommende var utvivlsomt den første større Vandringstid gaaet til Ende, og det varede lange Tider, før man ude i Europa paa ny gæstedes af jyske Krigerskarer.

TREDIE AFSNIT.

DE STORE VANDRINGERS TID.

1. Fra Tjod til Folk.

I Aarhundrederne nærmest efter Kristi Fødsel, og mens den faste, romerske Militærgrænse holdt Vandringsdriften saa nogenlunde i Tømme, fandt der blandt de gotisk-germanske Tjod en indre Vækst Sted, som muliggjorde Dannelsen af ny, politiske Territorialsamfund, mere omfattende end alle tidligere. Der opstod en Række *Folk*, og allerede inden den store Vandrings Tid var mægtige Folkesamfund opstaaet paa barbarisk Grund. Hele denne Udvikling udgør i lige saa høj Grad som den følgende Kamptids Kaos den nødvendige Forudsætning for Skjoldungetidens Danmark, og vi maa derfor ganske kort se paa, hvad det var, der foregik.

Først og fremmest: saadanne barbariske Storriger kunde aldrig have fundet Form, om man ikke var gaaet i *romersk Skole*. De mange Erfaringer, som Tiden bragte — handelsmæssige og militære — satte ikke alene deres Præg paa den daglige Tilværelse, hvad Gravfundene jo endnu kan oplyse os om (se S. 218 ff.); de fik en mindst lige saa stor Indflydelse paa den politiske Organisationsevne, som i en vis Forstand hidtil havde slumret, men som nu blev kaldt til fuld Udfoldelse, og som derfor meget snart kom til at sætte sig praktiske og varige Spor.

Organisationen af de gamle Tjod kender vi ikke meget til, men vi træffer dog Vidnesbyrd om, at den havde været af en forholdsvis løs Karakter. Et Tjod var et Hele — og alligevel besad det kun i ringe Grad et centraliseret politisk Styre, hvilket skyldtes dets ejendommelige Opbygning. De gamle Stammer, hvoraf det var fremstaaet, hævdede sig vedvarende som ret selvstændige Led, og den virkelige Magt hvilede utvivlsomt under normale Forhold hos Stammehøvdingene. Den var af *lokal* Natur. Vor Opfattelse heraf bygger ikke alene paa et almindeligt Skøn; den støttes af Kilderne. Cæsar, som skrev paa et

Tidspunkt, da den romerske Paavirkning endnu havde været forholdsvis ringe, fortæller, at Germanerne ikke i Fredstid kendte til nogen fælles Øvrighed; „men Høvdingene over de forskellige Landskaber og Stammer skifter Ret imellem deres Landsmænd og bilægger indre Stridigheder“. Her har man det primitive Udgangspunkt. *Bygdetingene*, hvor de stedlige Afgørelser er truffet, har endnu paa denne Tid været Aastederne for de væsentligste politiske Funktioner.

Alligevel — selve Sammenslutningen mellem Stammerne i et Tjod har fremkaldt et forbindende Led, et naturligt Organ for Enheden. Der er ved Siden af Bygdetingene blevet afholdt *Tjodting*, hvor Spørgsmaal af mere almen Natur har kunnet drøftes og afgøres. Mon Vandringer som dem, vi netop har hørt om, har kunnet besluttes paa anden Maade end ved Forhandling paa et saadant Tjodting? Og har Forholdene først fremkaldt dette Ting, har Tiden af sig selv umærkeligt øget dets Indflydelse. Tacitus, som kan berette en hel Del om, hvad der foregik paa Tjodtingene, siger blandt andet, at man her „ud af Høvdingenes Skare vælger dem, der skifter Retten rundt omkring i Distrikter (pagi) og Bygder (vici)“. Det er aabenbart Trangen til Centralisation, som er i Færd med at gøre sig gældende, uden at det gamle Stammehøvdingenes Vælde af den Grund ophører. Man kunde maaske med et moderne Udtryk sige, at Udøvelsen af dette Vælde nu har faaet sin Autorisation paa Tjodtinget.

Imidlertid er der ogsaa et andet Punkt, hvor vi kan maale Udviklingen.

Hos Tacitus hører vi om en hel Række Tjod, der hver for sig har en *Konge*. Det gælder i særlig Grad nordiske og gotiske Tjod, og vi forstaar af hans Udtryk, at Kongernes Myndighed ikke er ens overalt. Om Goterne siger han nemlig, at de lever „under Kongevælde, allerede lidt strammere end de øvrige germanske Folk, men dog uden at miste deres Frihed“, og om Svearne, at der hos dem „er en enkelt, som har Herskermagten, uden at der for nogens Vedkommende gøres Undtagelse, og uden at Herskerens Ret til at møde Lydighed er afhængig af andres Forgodtbefindende“. Man kan hermed sammenligne, hvad han i bred Almindelighed siger om de germanske Konger: de har „ikke nogen uindskrænket eller vilkaarlig Magt“. Lad være, at saadanne Ord ikke oplyser os meget om disse Kongers virkelige Myndighed, — de siger dog altid, at den hos enkelte Tjod var langt mere udstrakt end hos andre, og det vil atter sige, at den hos de førstnævnte var *vokset* til et større Omfang, end den oprindelig havde haft; thi Kongen har — som Høvdingen — til en Begyndelse kun været en ved sin Byrd fremragende Mand. Det ligger i Navnet, som er afledet af *Køn* = Slægt, og det fremgaar af Tacitus's Ord, at Germanerne ved deres Kongevalg

kun tog Hensyn til *Byrden*. Kongens Valg paa Tjodtinget og hans stigende Magt inden for enkelte af de gamle Tjod er da sikkert et Vidnesbyrd om den politiske Koncentration, som fandt Sted i Tiden, før den romerske Paavirkning øvede nogen større Indflydelse paa vore Samfundsforhold. Der ligger i hvert Fald ikke i dette noget, som behøver at forklares ved Laan udefra.

Men at en saadan Institution meget hurtigt maatte tage ved Lære, naar den stilledes Ansigt til Ansigt med romersk Statsorganisation, kan ikke undre. Endnu før Tacitus's Tid var der i Virkeligheden gjort et Forsøg, som bebudede noget ganske nyt.

Det var, da Markomannerkongen Marbod kort før Kristi Fødsel samlede saa at sige hele Østtyskland under sit Herredømme. Ved en saadan Rigsdannelse kom man faktisk ud over Tjodsamfundet og lagde Grunden til den Samfundsdannelse, som vi i vore Dage kalder et *Folk*. Det er den samme Tendens, vi træffer ogsaa andre Steder blandt Germanerne i Aarhundrederne nærmest efter vor Tidsregnings Begyndelse, og selv om man kun ved Markomannerrigets Opstaaen kan aflæse den direkte romerske Indflydelse, er der dog ikke Tvivl om, at Romerstaten ogsaa for andre Tjod har tegnet sig som et Forbillede til stærkere politisk Konsolidering. De spærrende Grænser virkede paa en Maade i samme Retning. Skulde Kræfterne og den altid vaagne Kamplyst, som Tacitus fortæller os om, finde Afløb, blev det nu de *indre* Skillelinier, som først og fremmest sprængtes.

Saaledes gaar det til, at mange gamle Tjodnavne forsvinder, mens ny Folkenavne dukker frem. I 213 e. Kr. nævnes for første Gang *Alemannerne*, da Caracalla kæmper med dem i Nærheden af Mains. Alene Navnet røber, at vi staar over for en større Sammenslutning, og endnu i det 5. Aarhundredes Slutning tales der om „de alemanniske Folkeslag“, mens de oprindelige Betegnelser for disse Tjod for længst er glemt. Paa lignende Maade fuldbyrdes Processen blandt deres Naboer i Nord, da *Frankerne* ved Midten af det 3. Aarhundrede breder deres Herredømme langs Nedre Rhinen, indtil de omfatter alle Tjod mellem Friserne og Alemannerne. Og helt op til vore Grænser naar Bevægelsen. *Sachserne*, som paa Ptolemaios's Tid var Navnet paa et enkelt Tjod i det nuværende Holsten, bliver lidt efter lidt en Fællesbetegnelse for Befolkningen mellem Ejder og Zuidersø — mellem Anglerne og Friserne. I Enkeltheder kan vi ikke følge Udviklingen; men Bevægelsens Retning er sikker nok: overalt gaar Strømmen fra *Tjod* til *Folk*.

Dermed er dog ikke sagt, at der samtidig inden for de enkelte Folk fremkaldes Centralstyre efter romersk Mønster. Dette sker gennemgaaende først senere. Hos Alemannerne hører vi omtalt indtil 15 „Konger“ jævnsides, hos Frankerne er noget lignende Tilfældet endnu paa

Chlodvegs Tid (Slutn. af d. 5. Aarh.) Sachserne naar slet ikke ud over det gamle Høvdingevælde. Men Udviklingen gaar alligevel i denne Retning. Dels er Roms Eksempel af en overordentlig Vægt, dels tages Samlingstilbøjelighederne nu og da direkte i den romerske Politiks Tjeneste, dels skaber den store Vandringstids Kaos og Kampe en Række kraftige Individualiteter, Herskere, hvis Maal ligger uden for det hidtil opnaaede, og som derfor skaffer sig en myndigere og bredere Plads, end nogen af deres Forgængere har ejet. Vestgoterne gør Ende paa deres Flerkongedømme i 395, Burgunderne i 413, Vandalerne i 418 og Østgoterne — efter store, men vaklende Tilløb — en god Menneskealder senere. Fra det 5. Aarhundredes Begyndelse maa vi gaa ud fra, at den ny Samfundsform — Folket — er i stærk Udvikling, og at vi kun hist og her i Yderzonerne endnu kan træffe paa Tjod i den gammelkendte Betydning af Ordet.

Dette har Hovedinteressen for vort Vedkommende. Vi hører jo selv til en saadan Yderzone. Og det afgørende Spørgsmaal bliver da, hvornaar denne Udvikling fuldbyrdes heroppe, og under hvilke Indflydelser den finder Sted.

2. **Skellet ved Østersø og Ejder.**

Der skete i dette Tidsrum to Ting, som maa have spillet en overordentlig stor Rolle for Befolkningen i det senere Danmark, ja, som i sine Konsekvenser blev bestemmende for hele dens politiske Skæbne.

Den ene var *Opløsningen af det gamle baltiske Fællesskab* Syd og Nord for Østersøen. Vi har i et foregaaende Afsnit set, hvorledes der paa den tyske Østersøkyst var vokset Nordbotjod frem, som ved selve deres Navne mere eller mindre sikkert mindede om Befolkningens oprindelige Hjemsted. Saa længe disse Tjod endnu sad i Kystegnene, var Forbindelsen mellem dem og „de skandiske Øer“ levende, og Jordfundene viser os med fuld Tydelighed, hvorledes Samkvemmet opretholdtes tværs over Havet et godt Stykke ind i romersk Jernalder.

Men saa begyndte der at ske en Ændring. Omkring 150-200 e. Kr. drog Gotonerne fra Weichselegnene ned mod det sorte Hav, og 214 begyndte deres Kampe med Romerne ved den daciske Grænse. Hvad Aarsagen har været til denne Opgivelse af de gamle Bopæle, hører vi intet om; men vi kan paavise en vigtig Folkeforskydning, som paa en eller anden Maade har staaet i Forbindelse dermed.

Vi ved nemlig, at der paa Plinius's og Tacitus's Tid Øst for Weichsels mellemste Løb — ɔ: bag Kystfolkene Gotoner og Æster — boede et slavisk Folkefærd, som kaldtes *Veneder* (se S. 288). Det er det samme Navn, vi i Middelalderen kender under Formen *Vender*. Disse Veneder

begyndte i Løbet af det 2. Aarh. at sætte sig i Bevægelse mod Vest, og hvad de først kom i Besiddelse af, var de gamle gotonske Bygder, som enten allerede *var* rømmede, eller som nu *blev* det under Tryk af denne slaviske Folkebølge.

Men dermed standsede den ikke. Den skyllede videre vestover. Midt i det 3. Aarh. drog Borgunderne mod Syd (se S. 289), vistnok endnu paa dette Tidspunkt trækkende Smaaskarer til sig derude fra Øen i Havet, og omtrent samtidig vandrede Gepiderne, som havde været nøje forbundne med Gotonerne, og som netop havde besejret Borgunderne, ned mod Dacien. Det gav Luft heroppe ved Østersøen, og Venderne tog det Land, der blev forladt. I Løbet af det 3. Aarh. naaede de Oder, et Par Aarhundreder senere stod de nær Elben, som de langt om længe overskred ved dens øvre Løb, saa de blev Naboer til baade Thüringerne og Bajovarerne (i Baiern).

Denne mægtige *slaviske Fremtrængen* havde fuldkommen ændret Forholdene ved Østersøen. Hvor der tidligere havde boet Stammefrænder langs begge Kyster, skilte Vandet nu mellem Folk, der intet havde med hinanden at gøre i etnologisk eller sproglig Henseende. Nordtyskland var i Bund og Grund slaviseret. Vendiske Gravfund fra disse Aarhundreder og endnu levende Stednavne er sikre Vidnesbyrd derom. Da man naaede Slutningen af det 5. og Begyndelsen af det 6. Aarh., var der, saa vidt vi kan se, kun en ganske lille Del af Kysten, som ikke var kommet i Vendernes Hænder. Det var Strækningerne ved Lübeck og Wismar Bugt. I det 6. Aarh. blev ogsaa denne Egn besat. Med det 7. Aarh. maa Slaviseringen af Østholsten være begyndt, og i det 8. Aarh. naaede den vendiske Fremtrængen Ødestrækningerne Syd for vore Bygder. Hele Wagrien var gaaet tabt til det fremmede Folkefærd.

Men af ikke mindre Betydning var en anden Begivenhed, som fuldbyrdedes umiddelbart Syd for os: *Fremvæksten af et sachsisk Folk*.

Det blev før nævnt, at *Sachserne* var et Tjod, som paa Ptolemaios's Tid var hjemme alene i Holsten, og at de efterhaanden derfra bredte deres Magt over Egnene mellem Ejder og Zuidersø. *Hvorledes* dette skete, ved vi intet sikkert om. Det kan have været et Resultat af Kampe; men denne Forklaring er ikke nødvendig, ja ikke engang sandsynlig. Var det sachsiske Folk blevet til som Følge af oldsachsiske Erobringer, havde det utvivlsomt faaet et langt fastere politisk Enhedspræg end det, der møder os. Nogen central Myndighed kendtes ikke. En sachsisk Konge nævnes aldrig. Det var de gamle Tjodhøvdingedømmer, som vedvarende var de eneste Udtryk for den samlede Organisation. Alligevel er det let at se, hvad denne ny politiske Samfundsdannelse har maattet betyde for os. For første Gang skabtes der umiddelbart ved vor Sydgrænse et Folk, hvis Størrelse langt overgik, hvad vi selv kendte

til. Endnu levede vi heroppe uforstyrrede i Tjodsamfundenes Tid. Sachsernes Nabo var — i hvert Fald under hele den romerske Jernalder — ikke et dansk Folk, men et angelsk Tjod, og Styrkeforholdet mellem dem og Anglerne har vel paa det nærmeste været som det senere mellem Tyskland og Danmark. Dertil kom, at de i folkelig Henseende stod os langt nærmere end deres Arvtagere. Man har paa det Tidspunkt kunnet færdes fra de oldsachsiske Egne op gennem den jyske Halvø og ud paa Øerne uden i sproglig eller kulturel Forstand at møde afgørende Skel. Endnu skabte Ejderegnene ikke nogen dybere folkelig Kløft end de øvrige Grænseøder, som laa mellem Tjod og Tjod.

Men med et Folk som det sachsiske til Nabo var der egentlig kun to Fremtidsmuligheder at regne med. Enten kunde der finde en Sammenslutning Sted mellem de beslægtede Befolkninger Nord og Syd for Ejderen, og Anglerne — om ikke flere — kunde glide ind i det store Folk, der langsomt bredte sit Herredømme mod Syd og Vest. Eller Ejderen kunde fastholdes som en Grænse, og i saa Fald vilde før eller senere den Samlingstendens, der laa i Tiden, og om hvilken det sachsiske Folks Fremvækst var et saa klart Vidnesbyrd, ogsaa *Nord* for Grænsen skabe et Folk af de spredte Tjod. Men deraf vilde atter følge, at Ejderen i Tidens Løb blev en Grænse af en ganske anden Karakter, end den hidtil havde været det. Ejendommeligt nok er vort ældste historiske Sagn netop knyttet til denne Ejdergrænse og viser den Vej, der blev valgt.

3. Vermund og Uffe.

Fra Sakse stammer følgende Fortælling:

Ørvendel og *Fenge*, hvis Fader *Gervendel* havde været Jydernes Høvding (Præfectus), blev af Kong *Rørik* indsat til Landeværnsmænd i Jylland, og nogle Aar senere ægtede Ørvendel Røriks Datter *Gerud*, med hvem han fik Sønnen *Amled*.

Men denne hans Lykke gjorde Fenge avindsyg. Han dræbte Broderen og tog Gerud til sig, og Amled maatte nu dysse Farbroderens Mistanke til Ro ved at te sig, som var han en fuldkommen Taabe. Utallige Ting fortaltes om hans vanvittige Færd — hans Roden i Asken, hans Svar, som ingen fandt Mening i, hans bagvendte Ridt, hans Bejlerfærd til Bretland og meget andet — altsammen dækkende over den eneste Tanke, han husede: ved snild Forstillelse at faa hævnet sin Fader paa Fenge. Og omsider modnedes hans Planer. Fenge fangedes som en Fisk i Garnet, Kongsgaarden brændtes af over Hovedet paa ham og hans Huskarle, og Amled kaaredes af Tingalmuen til Konge. Bagefter fulgte hans Eventyr med den skotske Dronning Erminthrud,

som blev hans Frille, hans Sejr over sin Svigerfader, Briterkongen, og hans Hjemkomst til Jylland med stort Hærfang og hele to Hustruer.

Imidlertid var Kong Rørik død, og *Viglek* var fulgt efter ham. Mellem ham og Amled brød der snart Kampe ud, og Amled faldt. „Hans Gravhøj findes paa en Hede i Jylland, der er opkaldt efter ham“ (ɔ: *Ammelhede* i Virring Sogn, Sønder Hald Herred). Men Erminthrud viste ingen Troskab mod hans Minde. Hun lod sig frivilligt fange og ægtede Viglek, som derpaa længe styrede Landet i Fred, til han døde Sotdød.

Efter ham fulgte Sønnen *Vermund*, der ligeledes raadede Riget i Ro, og som op i Aarene fik sig en Søn, *Uffe*, en herlig ung Mand at se til, men en sløv og tvær og uduelig Taabe, troede man. Vermund søgte derfor at stive hans Fremtid af ved at lade ham ægte en Datter af *Frøvin*, der var Høvding i Slesvig og Fader til to djærve Drenge, *Kæte* og *Vige*.

Paa den Tid var den navnkundige *Adils* Konge over Svearne, og efter mangen gæv Daad drog han til Slesvig, hvor han dræbte Frøvin. Kæte og Vige fik af Vermund overdraget deres Faders Høvdingedømme, og Adils kom nu for anden Gang derned, — han vilde underlægge sig hele Danmark, sagde man. Det gik dog ganske anderledes. Svearne blev slagne, og Kæte og Vige drog til Adils's Gaard for at søge Hævn. Den fik de; men i Kampen hjalp de hinanden med at fælde Kongen, og da de lyste Drabet for Bønderne, før de for hjem, høstede de ingen Hæder derved. „Kongens Bane brød gammel Kæmpevane“, hed det sig.

Saa hændte det, da Vermund var blevet blind af Ælde, at Sachslands Konge ved Budbærere krævede Danmarks Rige af ham, og gav han det ikke godvilligt fra sig, æskede de hans Søn til Tvekamp med Sachserkongens Søn. Vermund sukkede over sin Magtesløshed; men endelig brød Uffe mange Aars Tavshed. „Agt vel paa mit Ord,“ sagde han. „Jeg er villig til at møde ikke alene Jeres Kongesøn, men tillige den djærveste Dreng i hans Folk, som han kan faa med sig.“

Da Vermund fik at høre, at det var Uffes Røst, der havde lydt, og at Sønnen med sit raske Løfte havde villet aftvætte den Skam, der klæbede ved Folkets Navn, siden Kæte og Vige samtidig havde baaret Vaaben paa Adils, fik man travlt med at ruste Uffe til Holmgangen. Nu saa man først, hvilke Kræfter han ejede! Brynjer brast og Sværd brødes, før det lykkedes at finde dem, han kunde bruge, Vermunds egne fra Ungdommens Tid. Med Skrep i Haanden mødte den danske Kongesøn Sachserne ude paa en Holm i Ejderen, og efter en mandelig Kamp fældede han dem begge. „Fra nu af tav de onde Tunger om Adils's Drab, og Vanæren sluktes i Sachsernes Skam“. Vermund gav ved sin Død Riget til Uffe, og han tog Magten i baade Danmark og Sachsland; men

hvad der siden hændte ham, ved man ikke. Kun det kan Sakse fortælle, at hans Søn og Efterfølger hed *Dan*.

I hele denne lange Kæde af Fortællinger er Vandreeventyr, Sagn og historisk Tradition blandet sammen paa en Maade, som gør det vanskeligt at skille dem ad. Saa meget er dog givet, at der findes en Kærne af virkelige Hændelser i det, der fortælles om Vermund og Uffe, og det er netop dette Afsnit af Sakses Beretning, som i særlig Grad interesserer os, fordi det afspejler Forholdene ved Grænsen.

Vi kan se af en Liste over de angelske Konger i det engelske Mercia, at der langt tilbage i Tiden har levet tre med Navnene *Withlæg, Wêrmund* og *Offa*, svarende til Sakses Viglek, Vermund og Uffe. Forskellige Omstændigheder gør det sikkert, at de maa have levet *før* den angelsachsiske Udvandring til England, og antagelig er Offa født omkr. 360 e. Kr. De har altsaa ikke været Konger i Mercia, men Konger i det sønderjyske Angel, med andre Ord: de repræsenterer den Periode af Tjodkongedømmet *Nord* for Ejderen, som falder sammen med Sachsernes store Udbredelsestid *Syd* for Floden.

Paa lignende Maade angiver de vestsachsiske Kongers Liste to Ætmænd *Freawine* og *Wig*, som maa have levet omkr. 350 e. Kr. Listen godtgør imidlertid ikke med Sikkerhed, at de har været Sachsere. Den er af ringere historisk Værdi end den merciske, og den indeholder faktisk fremmede — jyske — Elementer, som ved en Traditionsforskydning er gjort til sachsiske. Der er saaledes intet i Vejen for, at den danske Overlevering, som gør Frøvin og Vige (Kæte kendes ikke i England) til slesvigske Høvdinge, paa dette Punkt kan være rigtig.

Endelig synes det afgjort, at vi bag den svenske Kong Adils kan skimte den *Eadgils*, der i det angelsachsiske Kvad Widsith (fra Slutn. af d. 6. eller Beg. af d. 7. Aarh.) kaldes Herre over *Myrgingerne*. Altsaa har der ogsaa her i Tidens Løb fundet en Traditionsforskydning Sted, ganske svarende til, at vore egne Sagn gør Anglerkongerne Withlæg, Wêrmund og Offa til *danske* Herskere.

Om selve Offa faar vi nu i Widsith enkelte Oplysninger, som vilde være uhyre værdifulde, hvis de kunde tolkes med absolut Sikkerhed. De synes nemlig at hvile paa ældgammel, hjemlig og ret uforvansket Tradition. Først siges det, at

»Offa raadede Angel, Alevi Daner«;

Anglerfyrsten jævnføres altsaa med en dansk Konge, til hvem vi ellers ikke kender det ringeste. Dernæst fortsætter Kvadet med et Par Linier, hvis Indhold er uklart. Enten siges det, at Alevi, den modigste af alle, ikke „overgik Uffe i Stordaad“, eller ogsaa, at han ikke kunde „udstrække sit Herredømme over Offa“, og i saa Tilfælde maa Ordene vel

antages at hentyde til en dansk-angelsk Strid, hvori Anglerne har vidst at hævde sig. Den første Tolkning turde dog være den rimeligste. Nu følger en højstemt Lovprisning af Offa. Han vandt

»først af Mændene,
endnu som Dreng det største Kongerige.
Ingen Jævnaaring herligere Stordaad
fuldbragte i Strid, ene med Sværdet.
Han satte Grænsen mod Myrgingerne
ved Fifeldor. Siden holdt
Angler og Svever, hvad Offa slog fast«.

I Hovedsagen er dette klart nok. Her møder vi Kærnen i det danske Sagn: Offa, som i Holmgang ved Sværdet tilkæmper sit Rige Ejdergrænsen. Thi *Fifeldor* er ganske det samme som *Egidora*, Ejder.

Men Scenen er en anden. Det er ikke en dansk Kongesøn, der overvinder Sachserne; det er en angelsk Fyrste, som besejrer *Myrgingerne*. Og at Myrginger enten er et poetisk Navn for de holstenske Sachser (Widsith er det eneste Sted, hvor de nævnes), eller en Betegnelse for den Del af dem, som boede op mod de store Grænseskove ved Ejderen, maa anses for sikkert.

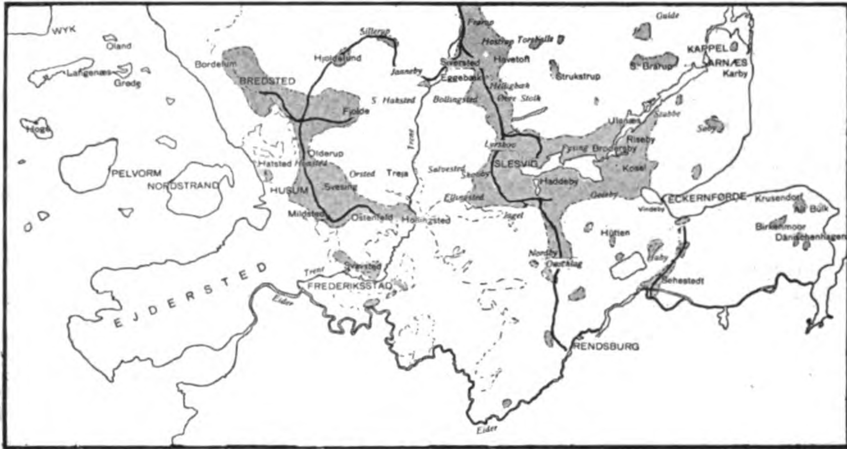
Kunde vi nu bare med samme Vished fastslaa, hvem *Sveverne* var. Nogle Forskere mener, at Svever og Myrginger kommer ud paa eet. Kvadet skulde altsaa fortælle, at baade Anglerne og deres sachsiske Modstandere efter Offas Dage fastholdt den Grænse, han havde sat. Men der foreligger ikke den mindste Grund til at jævnføre Svever med Myrginger, og de omtvistede Linier kan fuldt saa godt sige, at Angler og Svever efter Offas Tid i *Fællesskab* — ɔ: begge boende Nord for Ejderen — fastholdt denne Grænse. Sveverne skulde altsaa være ikke en sachsisk, men en angelsk Stamme.

For denne Tolknings Rigtighed taler, at vi ved Trene møder Navnet *Svavsted*, 1318 skrevet *Swauestath*, det vil sige Bebyggelsen „ved *Svave*". Maaske har disse Marskstrækninger her vesterpaa oprindelig været kaldt *Svave;* 1543 kaldes Trenes Løb i Nærheden af Svavsted for *Swaffstrom*. I denne Egn er der ældgamle Bosættelser, og et Bebyggelseskort over Sydslesvig (S. 303) viser os, at der ved Siden af det egentlige Anglertjod mellem Flensborg og Slesvig har ligget et mindre Vest for Trene, strækkende sig omtrent fra Bredsted over *Svesing* til *Svavsted*. Den Befolkning, som har boet ved Svave, har lige saa naturligt kunnet kaldes Svever, som Folkene ovre ved Angr (Sli) kaldtes Angler. Fuld Sikkerhed vil aldrig kunne vindes i den Slags Spørgsmaal; men den tvedelte Bosættelse i Sydslesvig er af en saa ejendommelig Karakter, at den her givne Tolkning paatvinger sig som den rimeligste.

Skulde de „slesvigske“ Hovdinge Frøvin og Vige da ikke have haft hjemme netop i denne Grænsebygd?

Vi begynder nu at forstaa, hvad der kan ligge bag det berømte Sagn om Uffes djærve Kamp paa Ejderøen, og hvad mere er, vi kan skimte Kampen som et naturligt Led i Tidens hele Historie:

I en Periode, da den sachsiske Udvidelsestrang havde ført til Fællesskab mellem alle Stammer fra Ejderen til Zuidersøen, søgte Sach-

De ældste Bygder i Sydslesvig.

serne ogsaa at vinde frem *mod Nord.* Hovedhensigten var utvivlsomt at faa Herredømmet over Ejdermundingen — den allervigtigste Del af Vesterhavskysten mellem Elben og Hjerting Bugt og den Hovedhavn, som var Anglernes „Dør“ mod Vest, det stadige Emne for Stridigheder langt op i den historiske Tid. Her stødte de paa Sveverne, som udgjorde en særlig Del af det angelske Tjod. Eadgils fældede Fyrsten Freawine, men blev siden selv dræbt af hans Søn Wig, som havde faaet Høvdingedømmet efter Faderen, og i det følgende Slægtled fortsattes Kampene, indtil Offa i Holmgang hævdede Anglernes og Svevernes Ret ved Ejderen, da han „slog“ den Grænse, som siden stod ved Magt.

Dermed var Afgørelsen faldet paa en saadan Maade, at den fik varig Betydning. Hvad politisk Fællesskab angaar, var Broen brudt af mod Syd. Da Tjodtiden ebbede ud ogsaa Nord for Ejderen, gik disse Egnes Befolkning ikke ind til Samliv med Stammefrænderne i Holsten. De smeltede derimod sammen med Stammefrænderne i Nord og Øst, og Grunden blev lagt til det senere danske Folk. Saa langt tilbage i Aarhundrederne kan vi følge dets Skæbne. Men før vi taler om dette, maa vi høre om mægtige Begivenheder, som forberedte det kommende dansk-angelske Rige.

4. Udvandringen til Britannien.

Det blev ovenfor sagt, at Uffes Kamp sikkert var affødt af Sachsernes Trang til at skaffe sig Herredømmet over Ejdermundingen. Sachserne var nemlig paa dette Tidspunkt et i høj Grad søfarende Folk, fra hvis Kyster Naboerne hjemsøgtes med Ild og Sværd. Det 3.—6. Aarh. er en *sachsisk Vikingetid*, som paa mange Maader minder om den senere nordiske, og som heller ikke blev uden Indflydelse paa vore hjemlige Forhold. Inden Bevægelsen hørte op, var vi endogsaa selv — hvad vi siden skal se — kommet med i den.

Det ældste Vidnesbyrd om disse Vikingetogter stammer fra Aaret 286, da Nordfrankrigs Kyster blev hjemsøgt med en saadan Voldsomhed af sachsiske og frankiske „Pirater", at Kejserne Diocletian og Maximian maatte træffe særlige Foranstaltninger til Landets Forsvar. Det lykkedes kun saa som saa at holde Fjenderne Stangen, og i mere end et halvt Aarhundrede fortsattes Plyndringerne, uden at vi dog direkte hører noget derom. I det samme Tidsrum udstraktes Hærgningerne til den britiske Kyst. 365 fortælles der om sachsiske Angreb paa Britannien, 368 skaffes der nogenlunde Ro til Veje, efter at den senere Kejser Theodosius har haft Held til at ødelægge en sachsisk Flaade; men 370 gaar det til Gengæld løs i Gallien, hvor Romerne kun med Nød og næppe faar Bugt med Angriberne, og faa Aar efter maa de atter kæmpe med de utrættelige Modstandere, som det endelig lykkes dem at drive tilbage. Det er disse heftige og vedvarende Kampe i Aartierne nærmest efter 350, som danner den umiddelbare Baggrund for Uffe-Sagnet, ikke fordi de staar i direkte Forbindelse med de samtidige Begivenheder ved Ejderen, men fordi de aabenbart begge er Udslag af en indre Uro og Fremdrift, som netop paa denne Tid beherskede vore sydlige Naboer.

Imidlertid er det højst sandsynligt, at Sachserne ikke har været ene om Vikingetogterne. Der er i hvert Fald enkelte Vidnesbyrd, som kan tale for, at baade *Angler* og *Jyder* har været grebet af lignende *Udfærdslyster*. Der synes saaledes i 3. og 4. Aarh. at have fundet en Bosættelse Sted ved Nedre Rhinen af Angler, og hvad Jyderne angaar, er det navnlig enkelte Ejendommeligheder ved Dialekten i Kent — det vigtigste jyske Bosættelsesomraade i Britannien — som har bragt adskillige Forskere til den Opfattelse, at Indvandrerne før deres Landnam maa have boet ved Nedre Rhinen i nær Berøring med Friserne. Thi at Friserne ikke paa et saa tidligt Tidspunkt sprogligt har kunnet paavirke Jyderne i deres Hjemland, maa vist anses for givet.

Det maa nu være med disse Forhold, som det vil — sikkert er det, at baade Angler og Jyder var med, da Erobringen af Britannien fandt

Sted. Det synes endda, som det var Jyderne, fra hvem det første alvorlige Angreb kom.

Vi har bevaret mærkelige gamle Sagn om, hvorledes Briterne selv indkaldte dem til Hjælp mod Skoter og Picter. De sidste romerske Legioner havde forladt Landet i Begyndelsen af det 5. Aarh., og Forholdene derovre blev mere og mere usikre. Fra alle Sider truedes Indbyggerne af barbariske Indfald, og ingen Myndighed fandtes der, som kunde værge Grænserne. 446 bad man sluttelig Romerne om atter at vise deres Vaaben paa Øen. „Barbarerne driver os ud paa Havet", skrev man, „og Havet driver os tilbage til Barbarerne; vi har Valget imellem at dræbes eller at drukne". Men Romerne havde andre Ting at tage Vare paa, og, — hedder det sig —, tre Aar efter rettede saa den britiske Konge Vortigern den Bøn til Anglerne og Sachserne, at de vilde komme over og hjælpe dem. Med ondt skal jo ondt fordrives. I Spidsen for en lille Flaade paa tre Skibe kom Brødrene *Hengest* og *Horsa* til Øen Thanet; men Horsa faldt i Kampen mod Briterne, og det blev Hengest, som i den følgende Tid trak stadig flere og flere Landsmænd derover, indtil han vendte sine Vaaben mod Briterne selv og skabte sig et eget Rige paa den lille Halvø Kent.

Hengest og hans Folk var imidlertid hverken Angler eller Sachser; de var *Jyder*, hvad vi først og fremmest kan se af Dialekten i Kent, men hvad vi ogsaa faar bekræftet af Beda, som kalder Befolkningen her for *Iutae (Iuti)* eller paa angelsachsisk *Ytena, Eota.*

Jyderne bosatte sig ikke alene i Kent. De slog sig efterhaanden ogsaa ned paa Øen Wight og paa den Del af Hampshirekysten, som ligger lige overfor. Her levede endnu paa Bedas Tid (ca. 700) Folk, som tilhørte „Iutarum natio"; men for øvrigt hørte denne Del af Kysten til det vestsachsiske Omraade. Sachserne var nemlig en 30—40 Aar efter Hengest flokkevis kommet over til Britannien, „Sydsachserne" i 477 under Ælle og „Vestsachserne" i 491 under Cerdic og Cynric, — hverken Aarstal eller Navne er absolut sikre. De grundlagde to Riger, de senere Sussex og Wessex, og ved Aarhundredets Udgang var hele Kysten mellem Themsen og Severns Munding i de fremmedes Hænder. Der kan næppe være Tvivl om, at Hovedmængden af Indflytterne stammede fra de sachsiske Nybygder paa den gallisk-flanderske Kyst og ikke fra „Old-Sachsernes Land", som Beda mener, det vil sige fra Holsten.

Saa noget nær samtidig er *Anglernes Udvandring* begyndt. Vi ved ikke meget om den, og hvad der berettes, har som oftest et rent sagnagtigt Præg. Lidt efter lidt har Flokkene lagt Beslag paa saa at sige hele Østengland, først og fremmest paa Østangel, dernæst paa Northumberland, sidst paa Mercia; men de senere Riger, som bar disse

Navne, var — ligesom de sachsiske, blandt hvilke ogsaa Østsachsernes Essex — ikke en øjeblikkelig Følge af Kolonisationen. De opstod i Aartiernes Løb og gennem voldsomme Brydninger, som vi nu ikke mere er i Stand til at følge i det enkelte.

For vort Vedkommende knytter Hovedinteressen sig heller ikke til, hvad der foregik ovre i Britannien efter Erobringen. For os er det væsentligste den Kendsgerning, at Tjod, som senere gik op i vort eget Folk, deltog i disse Vandringer — enten direkte fra Hjemlandet eller over Mellemstationer ved Kanalkysten. Man strides om, hvorvidt Anglerne kom fra det slesvigske Angel eller ej. Beda, som er vor ældste og bedste Kilde, siger, at dette Land var deres Hjemstavn; men han levede et Par Aarhundreder efter Begivenhederne og er derfor ikke ubetinget at stole paa. Det skulde dog være mere end underligt, om Flertallet af Udvandrerne ikke stammede heroppe fra. Man har tvivlet om, at et saa forholdsvis lille Landskab som Angel i det hele kunde udsende den Folkemængde, der var nødvendig, naar Østengland skulde besættes og den indfødte Befolkning for største Delen fordrives til de bjærgrige Egne i Vest — Cornwall, Wales og Strathclyde. Langt ufatteligere vilde det imidlertid have været, hvis hele Strømmen var kommet fra Nybygder, som i Følge Sagens Natur maatte være endnu mere begrænsede i Omfang. Sandsynligheden taler for, at baade Hjemlandet og Nybygderne har deltaget i Erobringen, og med god Grund kan vi vel tænke os, at adskillige andre end de egentlige Angler er søgt til England i deres Kølvand. De har kun ikke politisk, kulturelt eller sprogligt formaaet at gøre sig gældende lige over for det førende Tjod.

Men har vi Ret i den Opfattelse, at en væsentlig Del af Anglerne kom fra den gamle Hjemstavn i Slesvig, vil to Ting straks falde i Øjnene. For det første vil vi da herigennem atter have et Vidnesbyrd om Ejdermundingens overordentlige Betydning for Landet; thi nogen som helst anden Udfærdsvej mod Vest ejede det ikke, og uden Herredømmet her vilde Muligheden af at kunne deltage i det store Landnam overhovedet ikke have frembudt sig for den hjemmesiddende Befolkning. For det andet maa Bortvandringen i høj Grad have svækket denne. Beda siger, at Landet endnu paa hans Tid laa øde hen. Det er en betydelig Overdrivelse. Øde har det ikke paa noget Tidspunkt været efter den første Bebyggelse. Men selvfølgelig har man længe kunnet mærke, at Ungdommen forsvandt og slog sig ned i det fremmede, og de umiddelbare politiske Følger heraf udeblev ikke heller. En saa fristende Egn som denne Halvøens Hals vil aldrig savne Herrer. Svigter det ene Folk, vil det andet straks melde sig.

5. **Dan og Angul.**

Sakse begynder sit store Historieværk med Ordene: „Fra Dan og Angul, Humbles Sønner, har da Danernes Æt sit Udspring; thi det var dem, der var vort Folks Stamfædre og Styresmænd tillige“.

Det er sagt, at den historiske Baggrund for Sakses Beretning om de to Brødre er Knud den Stores Tid, da Danmark og England var forenet under een Hersker, og da Daner og Angler (Englændere) følte sig nærmere knyttede til hinanden end til noget andet Folkeslag. Men denne Forklaring rammer ikke det væsentligste. Det er slet ikke England, Sakse i første Række tænker paa. „Fra den ene af dem“, siger han, „Angul, skal efter Sagnet Anglerfolket nedstamme; han gav det Landskab, han raadede, Navn efter sig selv...., og da hans Efterkommere siden indtog Britannien, skilte de Øen ved dens gamle Navn og gav den et nyt i Stedet, nemlig deres eget Hjemlands“. Det er altsaa det slesvigske Angel og intet andet, som forbindes med Anguls Person, og selv om hans Efterkommere tog Herredømmet i England og overførte Navnet dertil, er det dog den Kendsgerning, at han og Broderen staar som *Danernes* Ætmænd, der har fanget Sakses Sind. Dan og Angul er, hvad Videnskaben kalder „Opnævnere“, det vil sige Skikkelser, som Fantasien har skabt, naar den har søgt efter Forklaringen paa et Folkenavn. De er ikke historiske Personer som Vermund og Uffe. Men alligevel ligger der mere Virkelighed bag Sakses Overlevering, end man skulde tro. Netop Foreningen af Daner og Angler muliggjorde Fremvæksten af *det danske Folk*.

Danerne har vi ikke hidtil hørt om. Deres Navn dukker nemlig først frem paa et forholdsvis sent Tidspunkt, det 6. Aarh., og vi skal nu se lidt paa de ældste Efterretninger, man har om dem.

Den, som i Almindelighed regnes for den betydningsfuldeste, findes hos den gotiske Forfatter *Jordanes*, der omkr. 550 skrev sit Folks Historie. Han nævner heri en hel Række Tjod paa den skandinaviske Halvø — blandt dem ogsaa, som det synes, en Del Smaastammer i de nordlige skaanske Herreder — og siger om „Suetidi“ (ɔ: Svearne), at de er berømte for deres Legemsstørrelse, hvorved de overgaar alle de øvrige. „Alligevel“, føjer han til, „gør ogsaa Danerne, som er udgaaet af deres Stamme og har fordrevet Herulerne fra deres Bopæle, Krav paa blandt alle Skandias Folk at have det største Ry for deres usædvanlige Højde“.

Disse Ord har givet Anledning til, at man som oftest regner Danerne for at være af *svensk* Æt. Spørgsmaalet er nu ikke saa ligetil at besvare. Dels er den her givne Oversættelse ikke den eneste mulige; en anden — men i sproglig Henseende ikke saa tiltalende — vilde

i Almindelighed betegne Danerne som udgaaede af „Skandias Folkestammer". Dels har vi ingen Vished for, at Jordanes's Hjemmelsmand, en norsk Høvding, har vidst fuldkommen Besked med disse Forhold, som maa have ligget adskillige Menneskealdre forud for hans egen Tid. At søge efter „det oprindelige Danmark" oppe i Uppland, hvor der forekommer Stednavne som Dannemora og Danmarks Sogn, er i hvert Fald ganske haabløst; for tilsvarende Navne finder man spredt over det meste af Norden, og Forleddet „Dan-" er af meget forskellig Oprindelse. Man maa vistnok slaa sig til Ro med, at det aldrig vil lykkes fuldt ud sikkert at tolke Jordanes's Udsagn.

Dette gælder ogsaa hans mærkelige Meddelelse, at Danerne skulde have fordrevet Herulerne fra deres Bopæle. Hvem var *Erulerne* (den sprogligt rigtige Navneform), og hvor havde de hjemme?

Vi møder dem flere Steder, første Gang i 267 e. Kr. De hærgede da i græske Farvande og boede i Nærheden af Østgoterne ved Sortehavet, hvor de siden kom under Ermanariks Herredømme. Da Hunnerne brød ind i Europa i Slutn. af det 4. Aarh., blev de drevet vestpaa og naaede til Omegnen af den øvre Teiss. Det kan imidlertid kun have været en enkelt Afdeling af dem, som færdedes herovre. Om en anden hører vi, at den 286 sammen med et ellers ukendt Tjod gjorde Indfald i Gallien, og 456 og 460 hærgede eruliske Vikinger helt nede i Aquitanien og Galicien. En romersk Digter, Sidonius Apollinaris, som paa den Tid levede i Bordeaux, siger, at dèr „færdes Eruleren med de staalblaa (ɔ: hjelmklædte) Kinder, han som bor i Oceanets yderste Afkroge, nær det iskolde Dyb".

Alt dette fortæller os dog intet om Erulernes oprindelige Hjem. Det viser os kun et eventyrligt splittet og krigersk Folks Vandringer gennem det meste af Europa.

Man har da fremdraget en Meddelelse, som findes hos den græske Historieskriver *Procopios* (ca. 550). Omkring Aaret 512, siger han, fik Erulerne Lov af den østromerske Kejser Justinian til at slaa sig ned i Illyrien. Der var imidlertid mange af dem, som foretrak at bosætte sig i de yderste Egne af den beboede Verden, og som under Ledelse af kongsættede Høvdinge i den Hensigt vandrede nordpaa. De kom gennem Slavernes Folkestammer til vide, menneskelomme Egne, der var forladt af Germanerne, og endelig naaede de til Varnerne, her vistnok lig Sachserne. „Paa den anden Side af dem", fortsætter han, „vandrede de gennem Danernes Folkestammer, uden at Barbarerne øvede Vold imod dem, og da de var kommet til Havet, indskibede de sig og landede paa Øen Thule og blev boende der.... Mellem Indbyggerne af Thule er Göterne et folkerigt Tjod. Nær dem slog de indvandrede Eruler sig ned".

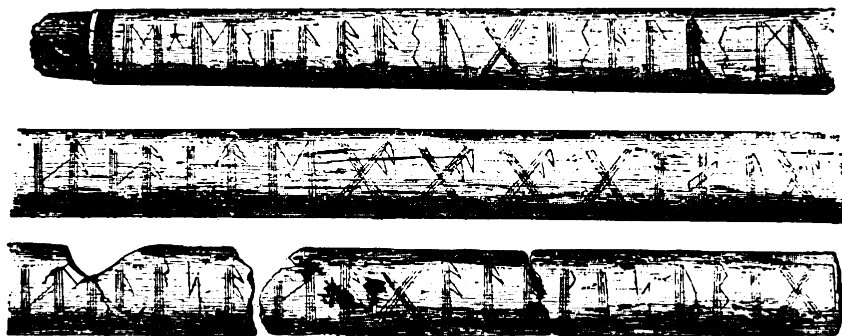
Denne Oplysning har ofte været drøftet af Forskerne. Navnlig har man gættet paa, hvor Erulerne efter Hjemvandringen havde slaaet sig ned, og mange Steder har været bragt i Forslag — fra Bleking og Värend til det sydlige Norge. For vort Vedkommende er denne Side af Sagen uden større Interesse. Derimod synes Procopios at give os en Meddelelse af virkelig Værdi for Spørgsmaalet om Danernes Bopæle. Først efter at have vandret igennem disse, siger han, kom Erulerne til Havet. Danerne maa altsaa have boet paa Fastlandet og i saa Fald paa den jyske Halvø. Endvidere er der Tale om Danernes Folkestammer — altsaa maa Daner paa det Tidspunkt have været Navnet paa en Flerhed af Stammer.

Men dette kan ikke være det oprindelige Forhold. Havde Danerne haft hjemme i Jylland, er det meget usandsynligt, at de ikke tidligere skulde være blevet nævnt, og har deres Navn omkr. 500 været en Fællesbetegnelse for en Række Stammer, maa det have faaet denne omfattende Betydning ved en Sammenslutning mellem forskellige Tjod, som paa et tidligere Tidspunkt havde levet deres eget, selvstændige Liv. Saadan var jo baade Sachseres, Frankers, Alemanners og andres Navne kommet til at dække store Sammenslutninger, og netop Sammenslutningerne, Folkedannelserne, var disse Aarhundreders Løsen, som vi ovenfor har set.

Den almindelige Opfattelse gaar ud paa, at Danernes ældste Bostavn paa senere rigsdansk Omraade er *Sjælland* eller *Skaane*. Sikre Vidnesbyrd i denne Retning mangler dog. Man har henvist til, at Lejre — Skjoldungesagnenes berømte Kongesæde — findes paa Sjælland, og at det altsaa er her, Tyngdepunktet ligger inden for Daneriget i Begyndelsen af det 6. Aarh. (se i det flg.). Det er rigtigt; men i sig selv uden Beviskraft, saa sandt som Danernes Tjod er langt ældre. Endnu større Vægt har man lagt paa den Omstændighed, at Landsbynavnene med Endelsen *-lev*, der som oftest henføres til Folkevandringstiden, er forholdsvis talrige paa Sjælland. De skulde paa en Maade være de særlig kærnedanske, ja man skulde paa Grundlag af dem kunne følge Danernes Udbredelse baade til Skaane og til den jyske Halvø. Teorien kan se bestikkende ud; men jo mere man beskæftiger sig med Spørgsmaalet om Stednavnenes Alder og Udbredelse, jo mindre Lid fæster man til de historisk-politiske Resultater, der vindes ad den Vej. Endelig har man troet at finde Vidnesbyrd om, at *Erulernes* oprindelige Hjemsted har været i disse Egne, hvorfra altsaa Danerne ifølge Jordanes skulde have fordrevet dem. Selve Navnet — *ErilaR* — findes nemlig i Runeindskrifter fra Tiden omkring Aar 400, fundet i Skaane og paa Fyn (S. 310). Videre oplysende er dette dog ikke. Dels er det højst usandsynligt, at der endnu saa sent skulde have været et erulsk

Tjod tilbage i disse Strøg, dels er Ordet vistnok ganske det samme som det senere *Jarl* og har altsaa slet og ret kunnet bruges i Betydningen „fornem Mand", „Krigerhøvding" eller lignende. Hvis det hænger sammen med Ordet *iara*, der betyder Strid, skulde Eruler som Flokbetegnelse kunne betyde „Krigere", og det behøvede da overhovedet ikke at være et egentligt Tjodnavn — hvorfor det heller ikke vilde være saa mærkeligt, at det i Modsætning til saa mange andre Tjodnavne var sporløst forsvundet fra nordisk Jordbund.

Gennemgaar man de Grunde, som i Tidens Løb er anført til Vid-

Runeindskrift fra en Spydstage, fundet i Kragshul Mose, Fyn. Indskriften indeholder Ordet *Evilar* og Mandsnavnet *Ansugisal.* Efter G. Stephens: »Handbook of the old-northern runic monuments.« 1884.

nesbyrd om Danernes Hjemstedsret paa Sjælland, er der i Virkeligheden kun to, som kan tænkes at betyde noget, — skønt ogsaa *de* er svage.

Den ene hentes fra den middelalderlige Lejrekrønike, som begynder med at fortælle om en Tid, da Danmark endnu ikke fandtes, og da Landet laa under Sveakongen i Uppsala. Han hed *Ypper* og havde tre Sønner, *Nori, Østen* og *Dan.* Den sidste, siger Krøniken, „sendte hans Fader til de Landsdele, som nu hedder Danmark, for at han skulde herske over fire Øer, nemlig Sjælland, Møn, Falster, Laaland, der alle med eet Navn kaldtes *Withesleth.* Ypper opnaaede nemlig af Indbyggerne der paa Stedet; at de gav hans Søn Dan denne Egn, nemlig Withesleth, til Kongesæde". Senere fortæller Krøniken, hvorledes Dan efter at have overvundet Jyderne gav det samlede Rige Navnet Danmark.

Den Form, hvori Sagnet foreligger, er ganske vist meget lidt tillidvækkende. Baade Ypper, Nori (Østen?) og Dan er simple Opnævnere, som Fantasien har skabt paa et ret sent Tidspunkt. Men til-

bage bliver to Træk, der vanskeligt kan skyldes andet end ren folkelig Tradition. For det første kommer Dan fra Svealand — det kan ikke andet end minde os om Jordanes's Vidnesbyrd, saadan som det i Almindelighed forstaas. Dernæst er det de østdanske Øer, som gøres til Udgangspunktet for det senere Danmarks Samling. Skulde ikke ogsaa denne Opfattelse hvile paa ældgammel etnologisk Overlevering?

Noget er der nemlig utvivlsomt om Sjælland som Danernes første Hjem her i Landet. Paa et Tidspunkt, da Folket havde vokset sig stort, hed det i den engelske Runesang: „Ing (se S. 280) var først blandt *Øst-Daner*". Det giver vore østlige Egne Aldersrangen. Og Widsithkvadet bringer os den værdifulde Oplysning, at „*Sigehere* raadede længe *Sø-Danerne*"; men Sø-Daner kan vanskeligt forstaas som andet end Daner ude paa Øerne. Knyttet til Sjælland finder vi desuden i vor hjemlige Tradition den Kong *Sigar*, som er identisk med Kvadets Sigehere. Hans Kongsgaard ligger i *Sigersted* (nær Ringsted), hvor *Hagbard Haamundsøn* bejler til hans Datter *Signy* og vinder hendes Kærlighed, saa hun i stolt Hengivelse følger ham i Døden — et af vore skønneste Oldsagn, tillige et af dem, der har været hyppigst fortalt i Norden, men som ikke synes at have været kendt paa engelsk Grund. Videre fortæller Overleveringen om, hvorledes Hagbards Broder *Hake* søger Hævn, overrasker den gamle Kong Sigar og fælder ham. Vi har ingen Anledning til at tvivle om, at der bag denne Del af de prægtige „Siklingesagn" skjuler sig afblegede Minder om virkelige Hændelser: en sjællandsk-dansk Kongeæts Fald og Undergang. At Sigar hører til i en Periode, som ligger forud for Skjoldungerne, er af mange Grunde indlysende. Hvor langt tilbage i Tiden hans Skikkelse fører os, er et andet Spørgsmaal, som næppe vil kunne besvares med nogenlunde Sikkerhed.

Disse „*Sø-Daner*" eller „*Øst-Daner*" har imidlertid ligget inden for Anglernes Synskreds, ja mere end det: de har staaet for dem som det Tjod, med hvilket de selv naturligst jævnførte sig. Vi kan se det af Widsith, hvor først Anglerkongen Offa sidestilles med Danekongen Alevi, og hvor Kvadet, da Offas Ejderdaad er berømmet, fortsætter med en Lovprisning af Danekongerne Hrodulf (Rolf) og Hrodgar (Roar), som ved Heorot knækkede Hadbardernes Magt (se i det flg.). Om intet andet Tjod har Widsith tilsvarende Fortællinger at anføre. Her har man et klart Vidnesbyrd om de stærke Baand, der har været mellem angelsk Tradition og Overleveringen om de danske Skjoldunger, og Beowulf bekræfter i høj Grad dette Indtryk.

En saadan Forbindelse trænger imidlertid til at forklares. Først og fremmest maa man huske paa den lette Samfærdsel, som Østersøen har tilladt. Smult Vand fandtes fra Kyst til Kyst, Smaaøer byggede

saa at sige Bro over til Fyn. Og man skal vist tillige regne med, at de nordtyske Kysters fremadskridende Slavisering (se S. 298) ikke alene afbrød den livlige Forbindelse mellem dem og vore Øer, men indirekte for vort Vedkommende førte til en Orientering mod Vest — over mod Angel. Det er denne Sejlled — fra Sveriges Østkyst forbi Sjælland til Sli —, som ved den „historiske“ Tids Begyndelse spiller en Hovedrolle for Nordens Handel, og der er al Grund til at tro, at Forholdet er ældgammelt. Hertil kommer endnu en Ting: den stærke Uddrift mod Vesteuropa, som prægede den sachsiske Vikingetid, og som ligeledes gjorde sig gældende blandt Angler og Jyder, har ganske naturligt fæstet de andre søfarende Østersøtjods Øjne paa Sli-Ejderegnene. Vi ved fra vor egen Vikingetid, hvor nationalt blandede Flokkene kunde være, og det er næsten en Selvfølge, at den samme Uensartethed maa have hersket paa lignende Togter ogsaa før i Tiden. Der kan særdeles vel have været „Sø-Daner“ i de angelske Skarer ved Britanniens Erobring, og Rygter om, hvad der blev vundet i det fremmede, kan have øget det hjemlige Samkvem mellem de beslægtede Folk.

Er det Øjeblik kommet, da Udvandringen har svækket det angelske Tjod, har Arvingen staaet rede. Det har ikke været Jyderne, som har taget Ledelsen og fyldt Hullerne, — det har været *Danerne.* Hvorledes og hvornaar Sammensmeltningen har fundet Sted, er det os umuligt at sige; men intet tyder paa, at den skulde have været et Resultat af Krige. De store østslesvigske Offerfund fra Nydam og Torsbjærg Moser (se S. 236 ff.), der hyppigt anføres som Vidnesbyrd om den Kamprække, hvorved det ældste Danerige skal være blevet samlet, forklares lige saa godt, om ikke bedre, paa anden Maade. Langt væsentligere er det, at den angelske Tradition, som særdeles vel kender Skjoldungefolket og dets Helte, ikke alene omtaler dem uden Uvilje, men direkte lovpriser dem. Det vidner bestemt imod, at haarde Stridigheder skulde være gaaet forud, og den hjemlige Overlevering kender heller intet til saadanne. Efter Uffe fulgte hans Søn Dan, siger baade Sakse og Sven Aggesøn. Det er i en vis Forstand en lærd Konstruktion, som Folkesagnet ikke har noget Ansvar for; men det rammer alligevel Kærnen i Sagen, saaledes som den maa have formet sig. Fra nu af er Anglerne gledet ud af Sagaen, og inden mange Slægtled er gaaet, staar Skjoldungerne i deres fulde Glans. *Det danske Folk* er traadt ind i Rækken af den store Vandringstids navnkundige Nydannelser.

FJERDE AFSNIT.

SKJOLDUNGERIGET.

1. Kong Skjold.

Vi ved alle, at Roar, Helge og Rolf af Folket blev kaldt *Skjoldunger*, men dette Navn kendes ikke alene fra den hjemlige Overlevering. Det forekommer ogsaa i den angelsachsiske, hvor Ætten kaldes *Scyldingas* (af *scyld* = Skjold).

Det brugtes i tidlig Tid som en Betegnelse for baade Kongeslægtens Medlemmer og selve Folket, og i Kvadene smykkede man det med klangfulde Tillæg: Sejr-Skjoldunger, Tjod-Skjoldunger, Hær-Skjoldunger, Hæder-Skjoldunger, som gav Glimt af Stammens Ry. Slet og ret betød det „Skjoldmændene“, „de skjoldbærende“. Som Regel er det vel Naboerne, der former og fæstner den Slags Folkenavne, og af en eller anden Grund maa Skjoldet have kendemærket os i deres Øjne, ligesom f. Eks. Sværdet gav Sachserne Navn (*Sahsnotas*, ɔ: „Sværdfællerne“; af *sahs* = Kortsværd). Heltedigtningen kender mange af disse Navne. „Skjoldmænd“ var Rondingerne (*rond* = Skjold), „Sværdmænd“ Brondingerne (*brond* = Sværd) og „Hjelmmænd“ Helmingerne. De klinger alle af Kamp. Det er Folkevandringstidens barske Vejr, der blæser i dem. Men det er forstaaeligt, at der maatte komme en Dag, da man ikke længere kunde nøjes alene med Klangen og den umiddelbare Opfattelse af, hvad saadanne Navne betød. Man maatte kræve et Personlighedsindhold lagt ind i dem, saa Sagnene kunde vokse. Hvorfra stammede egentlig disse Skjoldunger? blev der spurgt. Og Svaret lød: Fra Stamfaderhelten *Skjold*.

Han maatte være gaaet forud for de store Høvdinge i Lejre. Deres Kraft, Mod og Sejrsælhed maatte bunde i den Lykke, som havde fulgt ham. Han blev den kampdjærve Fyrste, som brød Vej for Ætten, og det er et saadant Billede, vi møder i Beowulfs Indledningsstrofer (S. 314):

Ofte Scyld Scefing Krigerskarer
af talrige Tjod tvang fra Mjødbænken,
skrækslog Jarlerne.
Han voksed' under Himlen, vandt sig Hæder,
indtil alle Omlandets Bygder
hinsides Hvalvejen (ɔ: Havet) lyde ham maatte
og skænke Skatter. Han var god Styrer.

HƲÆT ƿE GARD
na in gear dagum . þeod cyning
þrym ge frunon huða æþelingas ell
fre medon. oft scyld scefing sceaþe
þreatum monegū mægþum meodo set
of teah egsode eorl syððan ærest ƿæs
fea sceaft funden he þæs frofre geb
ƿeox under ƿolcnum ƿeorð myndum þah
oð þ him æghƿylc þara ymb sittend
ofer hron rade hyran scolde gomban
gyldan þ ƿæs god cyning . ðæm eafera ƿæs
æfter cenned geong in geardum þone god

Indledningsstroferne til Beowulfskvadet.
Efter »Danmarks Riges Historie«.

Saadan omtrent har han tegnet sig i de ældste Sagn: en Storkonge, fremmede Folkeslags Hersker, sit eget Riges Fremmer, rig paa Guld og Vaaben.

Dette blev Grundlaget for, hvad man siden fortalte. Skjolds Styrke var overmægtig: som Dreng bandt han en Bjørn, som ung Mand fældede han Kæmper og vandt sig den fagre Alvhild. Han skatlagde Sachland, blev der sagt (Sakse). Han fik sit Navn, fordi han som et Skjold skær-

mede Danmarks Grænser (Sven Aggesøn). Han var Odins Søn og bosatte sig i Lejre, ja han ægtede Gudinden Gefjon (Snorre). Onde Love blev sat ud af Kraft og gode givne; fattiges Gæld betalte han selv, og syge skaffede han Lægedom. Det var da sandt, at han ikke alene kappedes med andre Konger i Manddom, men ogsaa i Gavmildhed og Storsind (Sakse).

Det er let at forstaa, hvorledes et saadant Sagntræ vokser: Helten trækker Eventyr og Glans til sig. Hvert nyt Slægtled og hver ny Fortællekreds føjer Led til Kæden af gamle Beretninger.

Men blandt alle de Spørgsmaal, Sagnene rejste, var der et enkelt, som i særlig Grad vakte Fantasien. Hvorfra kom denne Helt og Stamfader? Hvordan havde han faaet Magten i Landet?

At man meget tidligt har fundet et Svar, kan vi se af Beowulf. Scyld blev, fortæller Kvadet, bragt til Landet som et hjælpeløst Barn. Magter, som ingen kendte, havde sendt ham over Havet, liggende ene i et Skib, omgivet af Vaaben og Smykker. Han var kommet

Tjodfolket til Trøst i den Trang og Nød,
det før havde lidt, drotten-løst
i lange Tider.

Lignende fortaltes der om andre djærve Folkehelte. Deres Byrd var en Gaade, og ingen vidste, hvorfra de kom. Stamfaderen for de norske Arnunger blev fundet i en Ørnerede, og Langobardernes Lamissio trak man op af en Dam. De var *Hittebørn*, som det hedder baade i Eventyret og i Virkeligheden, og netop denne deres forældreløse og hjælpeløse Indtræden i Tilværelsen gjorde deres senere Magt saa meget des mærkeligere og mere straalende. Deres Skæbner fulgte ikke Menneskers vante Baner.

Derfor fik de heller ikke i Døden Menneskers Lod. Deres Æt jordedes, men Stamfaderen selv gik tilbage til det ukendte, som i sin Tid havde sendt ham. Saadan ogsaa Skjold:

Bort drog Skjold i Skæbnestunden,
Krigeren vandred' i Herrens Vold.
Hen de bar ham til Havets Bølge,
svigløse Svende, som selv han bød,
mens Stemmens Magt Scyldinge-Vennen,
livsalige Landfyrste aarlænge ejed'.
Dèr laa i Havnen, ringlagt om Stavnen,
isblankt og færdlystent Ædlingens Fartøj.
Lagde de da den dyre Drot.
Ringguldets Giver, i Skibets Skød,
nær ved Masten. Sjældne Smykker,
kostbare Skatte hos var lagt.

Ej hørte jeg Hærskib herligere rustet
med Krigervaaben og Kampklæder,
Brande (ɔ: Sværd) og Brynjer, paa Brystet bredtes
Smykkers Mængde, som med ham skulde
i Havets Vold vide fare.
Ej de gav ham færre Gaver,
Folkeskatte, end hine skænked',
som før i Tiden hid ham sendte
ene paa Voven, da Barn han var.
Sidst de fæsted' en gylden Fløj
højt over hans Hoved, lod Flodbølgen bære ham,
gav ham til Havet, sorgtunge i Sind,
tanke-triste. Ej Mand kan sige
med sikker Sandhed, ej Salens Raadsmænd,
ej Helt under Himlen, hvem Lasten modtog.

Det er et af de herligste Sagn, vort Folk har frembragt. Fra de ukendte Magter kommer han, og han vender tilbage, naar hans Æt blomstrer. Men selv er han ingen Gud, og Fortællingen om ham er ingen Myte, saa lidt som den er Historie. Allerede meget tidligt har man blandt Angelsachserne givet ham Navn efter det Kornneg *(skeaf)*, hvorpaa han hvilede om Bord. Det hænder netop ofte i Hittebornssagnene, at Helten kaldes efter en Ting, som er knyttet til ham ved Fundet af ham. Paa denne Maade er Skjold allerede i Beowulf blevet *Scyld Scefing*, og siden blev han slet og ret til *Scef*. Alt dette og endnu senere Tiders Forsøg paa at finde ham en Plads i Kongerækken som Scefs Søn ændrer dog ikke hans Karakter. Han er den lykkesendte Krigerdrot, som giver Skjoldungerne Navn, Hittebarnet, der vaagner i Svaghed, men vokser i Manddom og Storhed, til Ættens lysende Bane er lagt, og den gamle i Fred kan vende tilbage til sit ukendte Ophav.

2. Daner og Jyder.

Vil man danne sig et Skøn over, hvad der i det 6. Aarh. har hørt til *Skjoldungeriget*, lader Kilderne os omtrent helt i Stikken.

Vi faar af Beowulf Indtryk af et vidtstrakt og mægtigt Rige. Det finder sit Udtryk bl. a. deri, at Kvadet bruger Navne som Øst-Daner, Nord-Daner, Syd-Daner og Vest-Daner om dets Folk. Alligevel er det tvivlsomt, hvor megen Vægt der skal lægges paa saadanne Betegnelser og i hvert Fald giver de os jo ikke præcise Oplysninger om Rigets Udstrækning. Som vi har set i et foregaaende Afsnit, tor vi vel gaa ud fra, at „Widesleth“ — Navnets Betydning er uklar — har været Skjoldungerigets egentlige Kærne, og at den første store Udvidelse, som vi

nogenlunde kan tidsfæste, har bestaaet i en Sammenslutning mellem dette Omraade og det gamle Angel. Det vil med andre Ord sige, at Riget derefter skulde have omfattet i det mindste Sjælland, Møn, Falster, Laaland og Sydslesvig — altsaa have været et udpræget Østersørige, hvis Folk i fremtrædende Grad havde været henvist til Havet, baade hvad den indbyrdes Forbindelse mellem de enkelte Landsdele, og hvad selve Rigets Magtstilling angaar. Man faar et saadant Indtryk bekræftet, naar Beowulfskvadet kalder Skjoldungen Hrodgar

den bedste
af de Verdenskonger mellem Havene,
som i Scedenig uddeler Skatte,

og man kommer uvilkaarligt til at mindes, hvad Kvadet paa et andet Sted har sagt om Kong Offa, at han var den bedste „mellem Havene". Det er samme Tanke, som i begge Tilfælde har fundet samme Form: Anglerkongen er som Skjoldungefyrsten en Hersker over *Havene*. Men heller ikke et Udtryk som dette giver os nogen Oplysning om Rigets geografiske Udstrækning, og det er tænkeligt, at det bruges som en almindelig poetisk Formel.

Der er dog al Sandsynlighed for, at *Skaane* allerede nu, om ikke langt før, har hørt med dertil. Vi kan ikke slutte det deraf, at Hrodgar uddeler Skatte i *Scedenig* (se ovenfor); thi ganske vist er Scedenig formelt det samme som Skaane, men det er ogsaa det samme som Skandinavien (se S. 277 f.), og det er aabenbart i denne sidste Betydning, det bruges her. Derimod er der andre Vidnesbyrd, som peger mod Skaane, blandt andet det Udtryk i et islandsk Haandskrift, at Skjold er „Skaaningernes Gud". Det er umuligt at give en reel Forklaring af det; men Stamfaderens Navn vilde næppe være bleven sat i særlig Forbindelse med Skaane, hvis der ikke havde levet ældgamle Traditioner om, at dette Landskab havde hørt med til Skjoldungernes Odel. Geografisk er det højst naturligt, og tør vi slutte noget paa Grundlag af dialektale Forhold, vil vi ligeledes være tilbøjelige til at tro, at de fem sydligste Herreder i *Halland* har hørt med. Derimod har *Bleking* og *Bornholm* næppe paa dette Tidspunkt været underlagt Danerne.

Om *Fyns* Stilling kan vi ikke sige det allermindste. Øen nævnes ikke i nogen brugbar Kilde, og vi er ude af Stand til paa anden Maade at paavise, hvor den politisk har hørt hjemme. At den senere regnedes med til Jylland, behøver ikke at afspejle virkelig gamle Forhold, og fastholder man Tanken om Skjoldungeriget som et Østersøvælde, der har behersket Farvandene mellem Øresund og Sli, er det vel rimeligt, at ogsaa Fyn med dets Smaaøer har været knyttet dertil. Noget Bevis kan dog hverken føres i den ene eller den anden Retning.

Saa rejser sig da Spørgsmaalet om *Jylland*, „Hovedlandet“, som det er kaldt i vore Dage. Hørte Jylland med til Skjoldungernes Rige, eller laa det udenfor og levede i politisk Henseende sit eget Liv?

Een Ting kan vistnok hævdes med Sikkerhed: de oprindelige Tjod er ogsaa herovre hørt op med at eksistere i gammeldags Forstand, og en Sammenslutning imellem dem har fundet Sted. Vi hører i den følgende Tid lige saa lidt Tale om Himbrer, Haruder og Teutoner, som vi hører om Angler og Svever. Men vi hører Tale om *Jyder* — ikke som et enkelt Tjod blandt mange, men som en Fællesbetegnelse for Halvøens Indbyggere. Romernes „cimbriske“ Forbjærg bliver slet og ret til Jylland, og hvad der er gaaet forud i Tiden, mindes kun i Distriktsnavne som Thy, Harsyssel, Himmerland, Angel o. lg. Vi kan da antage, at Tidens almindelige Tendens til Sammenslutning mellem mindre Befolkningsdele ogsaa har gjort sig gældende i den vestlige Del af det senere Danmark; der er, om man vil, skabt et jysk „Folk“. Men er det næste Skridt blevet taget, og er dette Folk gaaet op i det danske, saa Skjoldungerne har haft det faktiske Herredømme over hele vort historiske Fædreland — Bleking og Bornholm undtagne?

Spørgsmaalet kunde besvares, hvis man havde klare Oplysninger om Jyderne paa dette Tidspunkt, og det er et meget stort Savn for Forskningen, at saadanne mangler. Den hjemlige Tradition giver os ingen brugelige Meddelelser, og den angelsachsiske fortæller os kun om et Folk, hvis jyske Herkomst hører til de mest omstridte Problemer i hele vor Oldhistorie.

Det er Beowulfkvadets *Geater*, Heltens eget Hjemstavnsfolk.

De nævnes egentlig kun i Beowulf. Ganske vist findes Navnet tillige tre Steder i en angelsachsisk Oversættelse fra ca. 900, og her kan vi af den latinske Original se, at der er Tale om *Jyder*. Afgørende Vægt kan der imidlertid ikke lægges paa dette, da Brugen af Geatenavnet i disse Tilfælde kan skyldes en Misforstaaelse. Vi maa ene og alene holde os til Kvadet, — og dermed er vi ude i det uvisse.

Thi angelsachsisk *Greatas* svarer lydligt til urnordisk **GautoR*, ɔ: *Göter;* men det kan ogsaa svare til den Form, som Jydenavnet maatte faa paa Frisisk: *Jatar*, og at Friserne kunde være dem, som havde bragt de „*geatiske*“ Sagn til Angelsachsernes Kundskab, er i sig selv ikke udelukket. Ad sproglig Vej kan vi altsaa ikke med Sikkerhed afgøre, om Geaterne er Göter eller Jyder.

Man har derfor søgt at faa Spørgsmaalet løst paa anden Vis. Kvadet fortæller, at Geaterne førte stadige Krige med Svearne, og der er altid Tale om Søtogter. Nu kan Geaterne af forskellige Grunde ikke have været Østgöter. Hvis de i det hele har haft noget med Göterne at gøre, maa de have været Vestgöter. Men hvordan skulde Vestgöter og Svear

kunne føre Krig indbyrdes „over Havet“? I saa Fald maatte „Havet“ betegne Søen Vänern, og der findes virkelig et Udtryk i Ynglingesagaen, som peger bestemt i denne Retning. Maaske var det dog snarere tænkeligt, at Svear og Jyder havde hærget hinandens Kyster. Alligevel — vilde Danerne i saa Fald i det lange Løb have kunnet holdes uden for Striden?

Vi har sikre Efterretninger om, at Geaterne under deres Konge *Hugleik* omkr. Aar 516 har gjort et Vikingetogt til Hetvarernes Kyst nær Nedre Rhin, hvor de har kæmpet med Friser og Franker, og hvor Hugleik er faldet. Et saadant Togt forudsætter et søfarende Folk, og Kvadet bruger ogsaa en enkelt Gang Udtrykket „Sø-Geater“. Men vi ved intet om, at Vestergötland har strakt sig ud til Kattegatskysten. Man har gættet paa, at den sydlige Del af Bohuslen og den nordlige Del af Halland i forhistorisk Tid skulde have hørt til Göternes Omraade. Det er maaske rigtigt, — vi mangler imidlertid enhver Underretning derom. Derimod vilde det have været umiddelbart forstaaeligt, om Jyderne havde hærget den frisisk-frankiske Kyst. Vi synes jo faktisk at maatte regne med Forbindelser mellem Jylland og Frisland i det forudgaaende Aarhundrede (se S. 304).

I den lange Diskussion, som Geatespørgsmaalet har fremkaldt, har mange andre Enkeltheder været drøftet end de ovenfor nævnte, skønt disse ubetinget har været de væsentligste. „Göteteorien“ har staaet stejlt mod „Jydeteorien“, og det er endnu for tidligt at fælde nogen endelig Dom. Det er foreløbig raadeligst at udelade Geaterne af Danmarks Historie, til det hele Spørgsmaal foreligger bedre belyst end i Øjeblikket, og vi skal derfor nøjes med at fastslaa, at *hvis* Geaterne er de samme som Jyderne, har Jylland ikke hørt med til Skjoldungeriget. De fremtræder nemlig i Beowulfskvadet som et fuldkommen uafhængigt Folk under egne Konger.

Dermed er ikke sagt, at Danerne slet ikke skulde have udstrakt deres Herredømme til Jylland — rent bortset fra det gamle Angel. Vi har tværtimod et Vidnesbyrd, som tyder paa, at Skjoldungerne blev adlydt paa den nordligste Del af Halvøen.

Der omtales nemlig i Beowulf en ung Kriger ved Navn *Wulfgar*, som kaldes „*Vendlernes* Fyrste“, og som opholder sig i Hrodgars Kongsgaard. Han kalder Hrodgar selv for „sin Herre“, og intet tyder paa, at han kun som Gæst eller landflygtig skulde befinde sig blandt Danerne. Man faar det Indtryk, at Vendlerne — de nævnes ogsaa i Widsith — har hørt med til Riget, det vil sige, at *Vendsyssel* har gjort det. Noget overraskende er der for saa vidt ikke heri. Herredømmet over Vendsyssel var Herredømmet over Limfjorden, og Limfjorden var ligesom Ejderen en vigtig Vesterhavsport. Det er ikke mærkeligt, om de søfa-

rende Daner først og fremmest har rettet deres Opmærksomhed mod disse to Punkter og skaffet sig Magten over dem.

Ud over dette fører Kilderne os ikke. Og dog — selve den Omstændighed, at Jyderne har beholdt deres Navn, mens alle de andre Tjod har mistet deres, kan ikke alene tyde paa, at de har været saa langt de kraftigste, og at en Samling af de nørrejyske Tjod har fundet Sted under deres Førerskab; det kan ogsaa vidne om, at de længe har holdt sig selvstændige lige over for Danerne. Alle Overleveringer tier.

3. Daner og Hadbarder.

Som Kilde betragtet er Beowulfskvadet lunefuldt: maaske omtaler det slet ikke vore hjemlige Jyder, med hvilke vi ellers i geografisk Forstand vilde vide rigtig god Besked; derimod giver det adskillige Oplysninger om et andet Folkefærd, *Hadbarderne*, hvis Bostavn vi har adskillig større Vanskelighed med at bestemme.

Selve Navnet — *Heatho-Beardan* — finder vi kun i de angelsachsiske Kvad. Vor hjemlige Tradition kender det overhovedet ikke. I sig selv er det utvivlsomt et poetisk Navn, konstrueret for og udelukkende anvendt i Heltedigtningen ligesom f. Eks. „Spyd-Daner“ eller „Ring-Daner“. Det betyder slet og ret *„Kamp-Barder“* og karakteriserer altsaa Folket som særlig krigerisk, paa samme Maade som de stridslystne norske Raumer (paa Romerike) i Digtningen kan kaldes „Heatho-Reamas“. Er dette rigtigt, skulde det egentlige Tjodnavn være *Barder*, og vi træffer faktisk denne Form flere Steder, hvor der er Tale om *Langobarder*, dels i Poesi, dels (men sjældent) i Prosa.

Sandsynligvis har vi da Ret til at anse Hadbarderne for i det mindste en Gren af Langobarderne, det kendte og frygtede Vandringsfolk, hvis Navn endnu lever i det italienske Lombardi. Vi ved om Langobarderne, at de paa Kejser Augustus's Tid boede ved Elbens nedre Løb, hvor de omtales i Anledning af Tiberius's Elbtogt Aar 5 e. Kr. Allerede ved Midten af det andet Aarhundrede optræder Smaaflokke af dem ved Donau og i den romerske Provins Øvre-Pannonien; men den egentlige Udvandring fra Elbegnen har sikkert først fundet Sted adskilligt senere, vi kan ikke angive hvornaar. Imidlertid maa det være gaaet her som de fleste andre Steder, at selv om store Skarer har forladt Landet, er der blevet en betydelig Rest tilbage, og helt hen i det 12. Aarh. omtales der „Barder“ i disse Egne, men da som en Del af Sachserne. Den holstenske Præst Helmold, som paa den Tid skrev Slaverfolkets Historie, kalder dem endog *Bardi bellicosissimi*, ɔ: de

meget kamplystne Barder, og han sætter dem Side om Side med Holster, Sturmariere og Ditmarskere.

Vi ved da saa nogenlunde, hvor Bardernes nordtyske Hjemstavn var. Det har været Strækningen omkring Lüneburg, hvor det ældgamle Handelsmidtpunkt *Bardowik*, ɔ: Bardernes By, endnu findes, og hvor vi har overleveret et Navn som *Bardengau*. Men i Skjoldungetiden har sandsynligvis Bardernes Herredømme strakt sig ud til Lübeck og Wismar Bugt. Vi har tidligere set, at Slaviseringen af den tyske Østersøkyst endnu i Begyndelsen af det 6. Aarh. næppe var naaet længere mod Vest end hertil (se S. 298), og er den Formodning rigtig, at Barderne sad inde med Kysten paa dette Sted, har vi ogsaa en Forklaring paa, hvorfor de kunde komme i saa vedvarende Stridigheder med Ø-Danerne. Lige over for sig havde de den sjællandske Øgruppe, og Samfærdselen mellem Danerigets to Yderpunkter, Skaane og Sli, gik saa at sige umiddelbart forbi deres Dør.

Hertil kommer, at de aabenbart selv var et søfarende Folk. Langobarderne havde Traditioner om, at de i længst forsvunden Tid var kommet fra *Scadinavia*. Om Bord paa tre Skibe var en Del af dem, som dengang kaldtes *Vinniler*, ɔ: Krigere, draget til *Scoringa*, vistnok „Kystlandet", hvor de havde kæmpet med Vandalerne. Vi husker, hvad der tidligere er sagt om „vandilske" Folkeslag ved Østersøen (se S. 288 f.). Hvorledes det for øvrigt hænger sammen med Langobardernes nordiske Oprindelse, er ganske uklart, og at gætte paa deres skandinaviske Hjemstavn fører ikke paa Forskningens nuværende Standpunkt til noget Resultat. Heller ikke kan vi sige det mindste om, hvor langt tilbage i Tiden vi skal sætte deres Udvandring. Et eller andet Sted ved Kysten har de slaaet sig ned, har kæmpet, er brudt op igen, er draget gennem andre Bygder (Overleveringen nævner bl. a. *Burgundaib*. ɔ: Burgundernes Bygd) og er endnu før vor Tidsregnings Begyndelse havnet paa det Sted, hvor Tiberius traf dem. At deres Sømandsskab ikke paa Skjoldungetiden var et tilbagelagt Stadium, fremgaar maaske af den Omstændighed, at Hadbarderne i Widsith kaldes *Wicinga cynn*, ɔ: Vikingernes Æt; skønt — hvorledes dette Udtryk skal tolkes, er meget usikkert.

Da de træder frem i de angelsachsiske Kvad, er det som Danernes svorne Fjender. Vi hører imidlertid intet om Aarsagerne til de første Stridigheder, ja vi maa endog gaa til den hjemlige og i de fleste Henseender ellers langt ringere Tradition for at faa et Glimt af den Begivenhed, som — i hvert Fald i Overleveringen — gør hele den følgende Kamp til en Ættefejde mellem Skjoldungerne og deres Modstandere.

Denne Fejde begynder med Danekongen *Halvdans* Fald for Hadbardekongen *Frode*. Selve Halvdans Navn — „Halvdanskeren" — er i

en vis Forstand ejendommeligt og har lokket til forskellige Teorier af etnologisk-politisk Indhold, som dog næppe har tilstrækkeligt Grundlag at hvile paa. Vi kan ikke sige andet, end at med ham begynder den historisk kendte Del af Skjoldungeætten, og hans Levetid maa vistnok sættes til 2. og 3. Fjerdedel af det 5. Aarh. Paa samme Maade er Frode den tidligst nævnte inden for *sin* Æt, af Aar at dømme noget yngre end Halvdan.

Halvdans Drab ægger hans Sønner til Hævn. Vi kender deres Navne fra Beowulf, hvor den ældste hedder *Hjorgar* (Heorogar), den næste *Hrodgar* og den yngste *Halga*. Hjorgar er død paa et tidligt Tidspunkt; Hrodgar og Halga — vor Sagnhistories berømte Lejrekonger *Roar* og *Helge* — overlever derimod Faderen og fuldfører Hævnen, idet de fælder Frode. For øvrigt hører vi heller ikke i dette Tilfælde noget nærmere om Kampenes Gang; kun kan vi af en enkelt Strofe skønne, at der blandt Frodes Mænd har været en højt anset Kriger, *Widergyld*, hvis Fald har beseglet Hadbardernes Nederlag.

Omsider synes det, som det skal lykkes at stille Striden, og der aftales til gensidig Soning og som Fredspant et Ægteskab mellem Hrodgars Datter *Frøvar* (Freawaru) og Frodes Søn *Ingeld*. Ungmøen kommer guldsmykket til Hadbardernes Kongsgaard, ledsaget af to ædelbaarne Danske, blandt dem en Søn af Widergylds Drabsmand, som pralende bærer det Sværd, den faldne Helt havde ejet, og paa Grund af dette blusser Striden op med forøget Heftighed.

En gammel og grum Spydkæmpe — den samme, som i vor hjemlige Overlevering kaldes *Starkad* — sidder i Ølsalen og hans Tanker ruger over Frodes Fald. Hadet stormer i hans Bryst, han ægger Hadbarderne til Hævn, og Fortidens blodige Skygger faar Liv, da han vender sig mod Widergylds Søn og siger:

Kan du, min Ven, kende det Sværd,
det dyre Jern, som sidste Gang
din hjelmsmykte Fader førte i Fejden,
hvor Danerne dræbte ham,
de djærve Skjoldunger, som raadede Valen
efter Widergylds Fald og Heltenes Død?
Nu gaar en Søn af en blandt hans Drabsmænd
pralende rundt med Smykket i Salen,
skryder af Mordet og bærer Klenodiet,
det, som med Rette *du* skulde raade!

Saadan hidser han Gang paa Gang, til Vreden flammer op ogsaa i Ingeld, og man overfalder Gæsterne. Vi kender i vor egen hjemlige Tradition hele dette Optrin, hvor Starkad ved „Ingjaldskvadet“ river den unge Konge ud af hans Døs og vækker hans Vilje til Faderhævn.

Men her er Billedet vendt om og samtidig forskudt: Ingeld er blevet en Danekonge, der renser Riget for de brovtende Sachsere. Beowulf indeholder derimod den Skildring, som ligger den historiske Sandhed nærmest: da Fredsederne skal sværges, bryder al den gamle Bitterhed ud i lys Lue, Frøvars ene Følgesvend dræbes, og den anden maa flygte af Landet, kendt, som han er, siger Kvadet, med dets lønlige Stier.

Dermed er Fejden aabnet. Hadbarderne og Danerne stævner mod hinanden til den endelige Styrkeprøve, som skal afgøre deres Skæbne. Som altid er det kun Antydninger i Kvadene, vi har at holde os til; men vi faar dog et Indtryk af Kampens Voldsomhed og Omfang. Det er Tidens kraftigste Østersømagter, som indbyrdes har maalt deres Styrke, og saa vidt vi kan se, har Striden kostet Halga Livet.

Men i det lange Løb har Lykken fulgt Skjoldungerne. Widsith fortæller det, hvor Kvadet siger, at Hrodulf og Hrodgar bortdrev „Vikingernes Æt og brød Ingelds Fylking“, da de „ved *Heorot* havde nedslaaet Hadbardernes Magt“. Det har været Fejdens Afslutning. Heorot er den Storsal *Hjort*, som Hrodgar havde bygget, Kongesædet paa Sjælland nær den gamle Hovedhelligdom Lejre. Helt herind — til Isefjordens Bund — er da „Isungs Bane“ trængt, før han har mødt sin Skæbne og er blevet fældet. Fra da af hører vi intet mere om Hadbarderne. De glider ud af Historien — fortrængt fra Havet af Danerne og efterhaanden fra Kysten af Slaverne. Der er i Begyndelsen af det 6. Aarh. faldet en Afgørelse, som i politisk Henseende har bestemt en væsentlig Del af vor Historie helt hen til Valdemarstiden. Vort Land er ved Sejren blevet endeligt befæstet i sin Østersømagt.

4. Skjoldungefejden.

Hvad vi ovenfor har skildret, er en Række historiske Begivenheder, som kan læses ud af de angelsachsiske Kvad. Som Kilder betragtet er disse naturligvis af betinget Værdi. De er et Par Aarhundreder yngre end de Hændelser, der omtales, stærkt isprængt med Eventyrmotiver, og Traditionen kan have ændret baade et og andet i det historiske Stof. Men i Hovedsagen taler de sikkert sandt. Der er i det anførte intet Træk, som røber eventyrlig Tildigtning eller mistænkelig Forskydning.

Utvivlsomt ligger der ogsaa en historisk Kendsgerning bag deres Antydninger af, at der omsider er udbrudt Fjendskab mellem den gamle Hrodgar og Broderen Halgas Søn *Hrodulf*. Det røbes af Widsith, naar Kvadet siger: „Hrodulf og Hrodgar holdt længe Fred indbyrdes, Brodersøn og Farbroder, efter at de havde bortdrevet Vikin-

gernes Æt og brudt Ingelds Fylking“ (se S. 323). Freden har altsaa ikke varet Livet ud, og det samme ligger i Beowulfs Skildring af Hrodgars Hustru, Dronning *Valthjov*, som tillidsfuldt beder, at Hrodulf efter Hrodgars Død vil tage Vare paa hendes Sønner og derved lønne den gamle Konges Mildhed imod ham. Thi, hedder det i denne Forbindelse, „dengang herskede der endnu Fred imellem dem; hver af dem var den anden tro“. Troskaben er da senere sveget.

Af hvilken Grund Fejden er brudt ud, hører vi ikke, og den nordiske Overlevering kender overhovedet intet til den. Derimod ved den Besked med en anden Kamp, den mellem Hrodulf og Hrodgars Søn *Hrørik*, som fører til den sidstnævntes Drab. Om dette Optrin hedder det i Sakses latinske Oversættelse af „Bjarkemaalet“, at den umandige og gerrige Rørik, der „samlede sig Skatte i Hob, men glemte at samle sig Stridsmænd“, blev angrebet af Rolf og sogte at købe sig fri ved at strø sit Guld uden for Borgens Porte; det nyttede dog intet, thi

brat over Rørik kom Rolf, den raske Konning, og vog ham,
skifted den hærtagne Skat med alle de trofaste Svende:
alt, hvad den gerrige Drot i Aar og Dag havde samlet.
Borgen han brød, hvor Guldet var Værn, men ej Kæmperne gæve;
ypperligt Bytte han vandt uden Blod, og blandt Vennerne skifted.
Intet saa fagert han fandt, at han ej blandt sit Følge det delte,
intet saa dyrt, at han ej gav det bort, og han ænsed ej Guldet
mere end Støv, thi Ære og Navn var hans eneste Livsmaal.

Tør vi tro paa denne Skildring, — og bl. a. Hrøriks Gerrighed er et Træk, som møder os flere Steder, og som præger hans Tilnavn i den islandske Tradition: *hnöggvanbaugi*, ɔ: karrig paa Ringe —, saa har Ufreden inden for Skjoldungeætten ikke alene hersket i Hrodgars sidste Aar, men den har efter hans Død ført til et aabent Brud mellem hans Søn Hrørik og Brodersønnen Hrodulf, som har krævet Riget og Arven. Det er den Slags Fejder, der hører Tiden til. Man finder en ganske tilsvarende inden for den svenske Ynglingeæt, som vi straks skal se.

Ud af Kampen er Hrodulf gaaet som den sejrende, og han har beholdt Magten, takket være det vundne Guld og den trofaste Flok af Huskarle. Om ham samler den rigeste Tradition sig. Vi finder den i Middelalderen — hos Sakse, i Skjoldungesaga, Rolfssaga og andre Steder — som et Sagntræ i stadig Vækst. Fortælling efter Fortælling dukker frem, Eventyr knyttes til Eventyr, Motiver ændres, Personligheder forveksles, ny Navne føjes til Rækken af gamle; men over dem alle, som Midtpunktet, hvorfra Livet udstraaler, møder vi Stolkongen i Lejre, den ypperste Helt og den, Olav Trygvason helst gad ligne — *Rolf Krake*. Hans Liv og Daad brænder som en Flamme i vore Sind

Aarhundreder igennem, og Sagnet om hans Død giver Vikingetiden Emne til det „Bjarkemaal“, som endnu midt i det 11. Aarh. vækker Kamplysten i Nordens Krigere, naar de hilser Vaabenlegen.

Der findes blandt Fortællingerne om ham en enkelt, som rimeligvis afspejler en historisk Virkelighed. Det er Beretningen om hans Togt til Upsala, hvor hans Moder *Yrsa* var gift med Sveakongen *Adils*, og om hans „Sæd paa Fyrisvoldene“ — Guldsæden, som standsede Svearne under deres Forfølgelse af de overlistede Daner og frelste Hrodulfs eget Liv.

Fortællingen forekommer i højst forskelligt Sammenhæng, og der er egentlig ingen af de Forklaringer, som Sagnene giver af Togtet, der har nogen indre Sandsynlighed for sig; men maaske hjælper de angelsachsiske Kvad os til at forstaa Sagen.

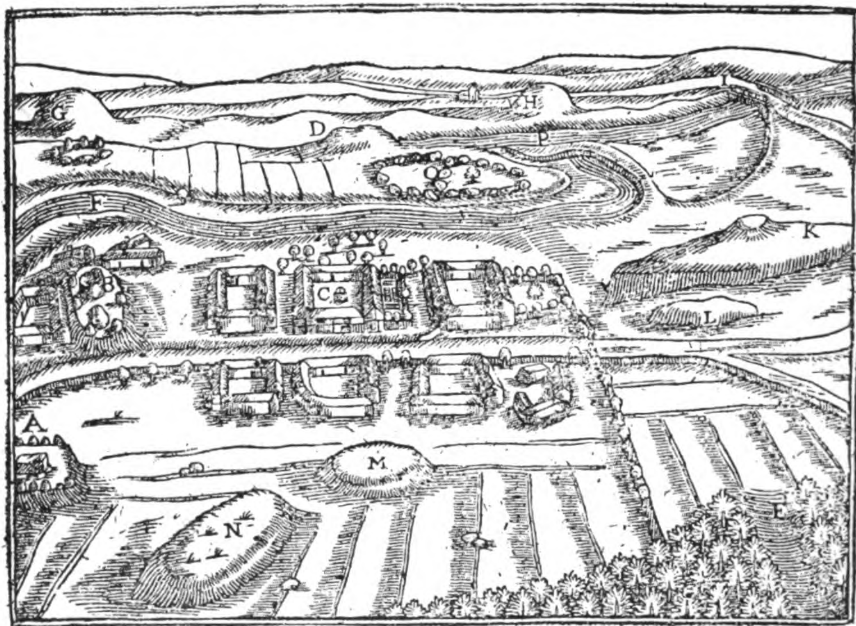
Af Beowulf ved vi nemlig, at Hrodulfs Faster, Kong Halvdans Datter, havde været gift med den svenske Kong *Onela* (nordisk *Aale)*, en Broder til *Othere* (nordisk *Ottar*) og hans Efterfølger paa Tronen. Mod Onela rejste nu Otheres to Sønner *Eanmund* (nordisk *Einund)* og *Eadgils* (nordisk *Adils*) Oprør, men de blev tvunget til at rømme Landet og drage til Geatekongen Heardred. Onela gjorde da Indfald i Geaternes Land, hvor baade Heardred og Eanmund faldt, men Beowulf „blev en Ven af den ulykkelige Eadgils“ og hjalp ham til Hævn, idet Onela dræbtes og Eadgils fik Kongestolen i Upsala. Ligger den Tanke nu ikke nær, at Hrodulf har søgt Hævn for sin Fasters Mand, da han drog til Adils? Imidlertid, enten denne Forklaring er rigtig eller ej, er det aabenbart, at Kampen er endt med Svearnes Sejr. Hrodulfs Flugt paa Fyrisvoldene er en Episode, som har fast Rod i Traditionen, og som allerede omtales i Kvad fra Vikingetiden.

Ligesaa fast en Rod har Beretningerne om Hrodulfs Fald paa Lejre.

Hans Søster *Skuld* var gift med en Underkonge eller Jarl i Skaane, *Hjorvard*, som sveg ham og dræbte ham ved et natligt Overfald. Heltekredsen om den kæmpende Skjoldunge er et af de stærkeste og stolteste Billeder, vor Sagntid ejer. Aldrig har Hrodulfs Skikkelse vist sig i fuldere Klarhed end her, hvor han dødsmærket segner, mens Huskarlene værger ham og Hævnens Arm rammer Drabsmanden. Alt, hvad vi har sat højt i hine Tider — Djærvhed, Kampmod, mandig Styrke, Vaabenevne, Trofasthed, et levende Ry —, har samlet sig om denne Flok, hvis store Navne — Bjarke, Vøgg og Hjalte — vi husker fra vor Barndom. Under Øksernes skarpe Sang og i Luernes Lys lønner de en gavmild Konge med krigerglad Følge i Døden. Hvilket Emne at besynge, naar vore Fædre som Vikinger red de tjærede Tofter eller fylkedes under Mærket!

Men Billedet har et dybere Perspektiv: med Hrodulf synker Skjoldungeætten. Stjernen slukkes, og det er Mørke, som ruger over den følgende Tid.

Hvorledes hændte det? Sagnet svarede: ved Skæbnens uafvendelige Raad. Thi Skuld, som ægger Hjorvard frem til Drabet, er ingen historisk Person. Hun er selve Skæbnegudinden, som griber ind i Ættens Liv og bliver Skjoldungernes Ulykkesnorne. I Hrodulfs Blodskamsfødsel

Lejre i det 17. Aarh., set fra Mysselhøj.
Efter Ole Worm: »Monumenta Danica.«
A Harald Hildetands Høj, B Dronningestolen, C Kongsgaarden, D Hyldehøj, E Ertedal, F Lejre Aa, G Stenshøj, H Kong Olafs Høj, J Maglebro, K Hestebjærg, L Folehøj, M Kirkehøj, N Frishøj, P Kornerup Aa.

ligger en af Spirerne til denne ramme Skæbne, — eller rettere: det er Skæbnen, som i sin blodige Meningsløshed har trængt til at forklares, og man har da skabt Fortællingen om Helge, der avlede Hrodulf med sin egen Datter. Historisk maa Svaret være et andet: Hrodulfs Fald er Afslutningen paa den Ættefejde, der begyndte, da Freden blev brudt mellem ham og Hrodgar, og som fortsattes, da han rovede Guld og Rige fra sin Brodersøn Hrørik; thi Hjorvard, der køber sin Sejr med sit eget Liv, hører selv til Skjoldungeætten. Ogsaa *han* er Hrodulfs Fætter, en Søn af Hrodgars ældste og tidligt døde Broder Hjorgar.

Der er i disse Beretninger om, hvorledes Ætten ødes, en Vildskab,

som sprænger alle Baand, en Kamptørst, som ikke sparer Frændernes Blod, et Magtbegær, som skænker den stærke det højeste Ry, men samtidig gemmer Gengældelsens Løn i sit Skød. Intet af dette skal maales med vor Tids Alen. Det hører den sene Vandringstid til som et af dens mærkeligste og mest tragiske Træk. Saaledes bygges et Storkongedømme op, og saaledes sprænges det. Kamp, Guld og Hæder er Grundlaget, — flakkende Luer og Død følger efter. Men ud af Baalet springer Sagnet. Heltekvadet fastholder Skæbnestævnet som den største Udfoldelse af Slægtens Krigerevne, og Herskerskikkelsen faar en Glans og Storhed, som den ikke vilde have ejet, hvis den ikke havde udløst de Lidenskaber, der var dette stormende Tidehvervs, og hvorpaa Mænd dengang byggede baade Magt og Minde.

5. **Sagntidens Afslutning.**

Man har ofte søgt at fastslaa, hvornaar disse Begivenheder inden for Skjoldungeætten fandt Sted, men man har saa at sige intet haft at holde sig til. Kan man stole paa Beowulf, var Hrodgar en ældre Mand, da Geatekongen Hugleik endnu levede, og Hugleiks Død kan, — det lærer frankiske Krøniker os —, sættes til omkr. 525. Sandsynligvis har Halvdan da hersket i 3. Fjerdedel af det 5. Aarh. og op imod Aar 500, Hrodgar har fulgt ham i 1. og delvis 2. Fjerdedel af 6. Aarh., og derpaa er Hrodulfs Tid som Enekonge kommet indtil ca. 550 eller lidt senere. En nøjagtigere Kronologi er udelukket.

Hvad er der saa sket i de følgende Menneskealdre? En italiensk Digter, *Venantius Fortunatus*, fortæller os om en Kamp i Vestfrisland ca. 565, hvor Hertug *Lupus* (ɔ: Wulf) af Champagne drev en dansk-sachsisk Vikingeflok paa Flugt, til største Delen af den druknede i Floden Laugona (nuv. Laubach eller Louwers paa Grænsen af Groningen). Sandsynligvis er det et Tilfælde, at vi ikke har Efterretninger om flere lignende Togter. Uroen paa Havet, hvor Købmændene færdedes, og ved hvilket rige Havnebyer lokkede, har sikkert været jævnt herskende, indtil Vikingetiden satte ind med de omfattende Plyndringer, som fik saa afgørende en Betydning for Vesteuropas Skæbne. Men hjemme i Danmark — hvorledes artede Forholdene sig der?

Den danske og islandske Overlevering er meget uklar, og desværre tier de angelsachsiske Kvad for denne Periodes Vedkommende. Hvad vi slutter paa Grundlag af vore Sagn, maa derfor fremsættes med stærkt Forbehold; men rimeligvis har følgende Hændelser størst Sandsynlighed for sig:

Efter Hrodulfs og Hjorvards Død er der kommet en Opløsningens

Tid inden for det store Danevælde. Af Ætten, som havde holdt Riget i sin Haand, var alle mandvoksne Medlemmer borte, og Landets enkelte Dele begyndte atter at føre en selvstændig Tilværelse. En Række Overleveringer, som i alt væsentligt stemmer overens, taler om fem Konger paa samme Tid: *Borkar* (eller Østmar) i Skaane, *Hunding* paa Sjælland, *Hane* paa Fyn, *Hather* i Jylland og *Rørik* i Jylland eller paa Laaland. Der er blandt alle disse kun een, hvis Navn har Betydning: det er den sidste, som maa høre Skjoldungerne til, og da man i Folkevandringstiden aldrig benyttede direkte Opkaldelse inden for Ætten, er det ved ham rimeligt at tænke paa den Hrørik, som Hrodulf dræbte. Man har da ogsaa adskillige Vidnesbyrd om, at en stor Del af Traditionen tidligt glemte hans Drab, hvorpaa man indføjede ham i Kongerækkerne *efter* Hrodulf.

Nu tyder flere Ting paa, at netop denne Hrorik havde en Søn, som hed *Harald*. Som Haralds Moder nævner en Del af Overleveringen *Aud den Dybsindige*, og man hører, hvorledes hun bringer sit lille Barn i Sikkerhed i det fremmede, da dets Fader fældes. Her maa man altsaa forestille sig Harald voksende op — en Skæbne, som han i saa Fald har delt med mange Kongebørn, baade i Sagnets og i Historiens Verden. Men hans Tid er omsider kommet. Da han er blevet voksen, og begge hans Farbrødre — Hrodulf og Hjorvard — er døde, mens „Femkongerne" har taget Magten i Landet, har han gjort sine Ættekrav gældende. Han har dræbt Femkongerne, siges der, og har paa ny samlet det Rige, hans Æt havde ejet.

Det er som en ny Storkonge, Harald mindes, og det er som den krigerske Grundlægger af et nyt Danevælde, han vinder sit Hædersnavn *Hildetand* (ɔ: Kamptand). Selve Rigssamlingen under ham er utvivlsomt paalidelig Historie, og det er rimeligt nok, at hans Kamplyst ikke har været udtømt med dette Værk, men at den har drevet ham til endnu større Bedrifter. I Overleveringen er efterhaanden hans Rige vokset til det fantastiske. Svear og Nordmænd, Friser ved Rhinen og Vender ved Østersøen har bøjet sig for ham, „Akvitanien" og Northumberland har været ham lydskyldige, ja han har strakt sin Magt over alle Konger helt ned til Middelhavskysten. Det er den sene Eftertids Drøm om hans Storværk, som spejler sig i disse Beretninger; men Udgangspunktet er klart: Harald Hildetand har tegnet sig for Mindet som den vældige Kampdrot, der i sine unge Aar gjorde Ende paa Rigets Opløsning og i sin Alderdom segnede under blodig Strid i det fremmede.

Netop hans sidste Kamp har Sindene samlet sig om i størst Beundring, og det, skønt den blev et Nederlag. Det er det samme Træk, vi har mødt ved Overleveringen om Hrodulf, hvis Fald paa Lejre i stær-

kest Grad formaaede at løfte hans Skikkelse for Efterverdenen. Den mægtige Kraft, som brister i Skæbnestunden, har ved hele sin tragiske Alvor betaget disse Folk, som selv higede efter det højeste i Manddom og Drengskab. Men Trækket er for saa vidt almenmenneskeligt, som vi finder det overalt og til alle Tider.

For Haralds Vedkommende er Fortællingen om hans Krigerdød knyttet til *Brávellir* (Braasletterne) — den brede Slette inden for Bråviken, hvor Norrköping ligger i vore Dage. Vi er her oppe paa Grænsen mellem Södermanland og Östergötland, men paa östergötisk Omraade. Ret i Nord staar Kolmårdens mørke, skovdækkede Højder med deres bratte Flanker ud mod Vigen — i Syd ligger Vikbolandet med gammel og frugtbar Bygd og med en Række af Høvdingegaarde, nu Landsbyer, der stammer i det mindste fra 5.—6. Aarhundrede. Den, som vilde hærge eller underlægge sig Landet, maatte først og fremmest sejre her.

Det er noget saadant, der har været Haralds Hensigt. Sagnene fortæller, at hans Modstander var Sveakongen *Hring;* men en saadan Konge har aldrig siddet i Upsala. Alle Herskerne her havde dengang Navne, som begyndte med en Selvlyd (Egil, Ottar, Aale, Adils osv.). Derimod begyndte Östgötakongernes Navne med H — ligesom Skjoldungernes —, og man fristes til at genfinde Sagnets Sejrherre i Navnet paa den Storgaard, *Hringstadir,* som laa tæt Vest for Bråviken, i Bygdens Hjerte og med ældgamle Helliglunde og Tingsteder i Nærheden. Ved Gravninger her i 1916 blottedes Resterne af et stort, befæstet Gaardsanlæg, og i 1925 lykkedes det ved fortsatte Undersøgelser at gøre Fund, som daterede Gaarden til omkr. 600 — netop det sandsynlige Tidspunkt for Haralds og Hrings Kamp paa Braavellir.

Det maa nu være med dette, som det vil. At Östgöterne endnu paa det Tidspunkt var uafhængige af Sveakongen, maa man vist gaa ud fra, og mod dem har Slaget været rettet. Jordanes fortæller (omkr. 550), at Kystlandene fra Tjust og sydpaa ofte angrebes af Naboerne, det vil sikkert i første Række sige Svear og Daner, og Jordfundene giver os en Anelse om, hvad det var, som lokkede til disse Hærgninger: Östergötland var i det 5. og 6. Aarh. et af Nordens guldrigeste Lande. Først op mod Begyndelsen af det 7. Aarh. hørte denne Guldrigdom op, og fra ca. 600 er det Svealandskaberne — særlig Upland —, som giver de største Fund. Bag dette maa der ligge afgørende Hændelser, ellers vil vi savne al Forklaring paa den mærkelige Forskydning af Midtpunktet for Guldskattenes Mængde, og man har derfor tænkt sig, at Sveakongen omtrent ved denne Tid har underlagt sig Östergötland. I hvert Fald maa det være Guldet, som har fristet Naboerne. Det er vel ogsaa det, som engang kort før Aar 600 har drevet den haarde Kriger — „Kamp-

tanden" — til i sin høje Alderdom at lade Hærskibene pløje Bråviken for at gæste Hring og hans Hovdinge paa Braavellir. Her har Kampen raset, til Danerne er trængt ned mod Stranden og Hærkongen har ligget fældet paa Valen i Klyngen af sine dræbte Krigere.

Men om denne Kamp spandt Sagnet sit Spind af Eventyr. Den kom til at staa som Afslutningen paa den nordiske Heltetid, den vældigste Styrkeprøve, vore Lande havde set, og sit klassiske Udtryk fandt Digtningen i det Kvad, som en Skjald fra Telemarken lagde Starkad i Munden, og som han vistnok udarbejdede under Harald Haardraades Englandstogt i 1066. I det ser vi Kæmper fra alle Nordens Egne, ja vidt omkring fra, fylkes til det store Stævne, Skjoldmøer strider i Haralds Rækker, og Odin selv er den, som har sat Splid mellem Danekongen og hans Frænde Sigurd Hring, og som nu i Svenden Brunes Skikkelse styrer den alderdomsblinde Konges Stridsvogn, til han styrter ham ned under dens Hjul og knuser hans Hoved med Kølleslag. „Utallige Lig laa om Kongens Vogn," siger Sakse; „Kroppenes Hob højnede sig over Hjulene, Valdyngen voksede over Vognstangen. Tolv Tusinde Ædlinge var faldet i Hrings Hær; men paa Haralds Side segnede tredive Tusinde Ædlinge foruden dem, der faldt af Almuen."

Det er den afsluttende Vikingetid, som maler dette Billede af den afsluttende Heltetid. Der er andet og mere end Blodet, som forbinder Slægten omkr. 600 med Slægten en fire Aarhundreder senere. Meget er ændret i Løbet af denne Tid; politisk, socialt og religiøst er Udviklingen gaaet sin Gang. Men *Personligheden* er paa de afgorende Punkter blevet uforandret den samme, Maal og Drømme har fulgt gamle Baner, Krigerdaad, Djærvhed, Ry har endnu staaet som de bestemmende Elementer i Mandens Karakter. Høvdingens Sind er formet efter de store Forgængeres, og det er vedvarende de samme Evner, som har sikret Kongen Mængdens Bifald og Hirdens Troskab. Man viser hen til Oldtidens Helte som de Forbilleder, man onsker at ligne, og Arvenavnene vidner om denne Beundring for det svundne. Hvor ofte træffer vi ikke blandt Vikingetidens nordiske Høvdinge Navnet Harald — fra Storbondeslægterne til Kongeætterne.

Historisk set er hele Tidsrummet fra 600 til sidste Fjerdedel af 8. Aarh. desværre for Danmarks Vedkommende et ode Land, som ingen Sti forer igennem. Ingen Daad, intet Navn er gemt, som vi med Sikkerhed kan henføre hertil, naar undtages den Kong „Ongendus", som modtog Missionæren Willibrord i Begyndelsen af det 8. Aarh., men som Bispen fandt „haardere end Sten og vildere end et Dyr". Vi maa da slutte Fremstillingen af vor Sagntid med Kong Haralds Fald. Er Skjoldungeætten udslukket med ham? Er Danevældet atter blevet splittet, som i tidligere Tid, da Hrodulf segnede? Vi ved det ikke. Men

da Vikingerne lægger ud fra vore Kyster og Godfred hærger Frankerkongens Riger, runger det vilde Kampraab fra Braavellir endnu som en Hilsen til Nærfrænder. I Krigernes Sind finder vi Broen, som de ukendte Slægtled har bygget. „Forhistorisk" eller „historisk" Tid — Folket er inderst inde det samme, saa længe det i Stolthed og med Samhu mindes sin egen Fortid.

FEMTE AFSNIT.

SAMFUNDET.

Vi har i de foregaaende Afsnit fulgt vort Folks Skæbne gennem Tiderne, fra den første Bosættelse fandt Sted i spredte *Stammer*, til Stammerne var blevet *Tjod*, og der af disse igen fremstod et *Folk*, jævnbyrdigt de øvrige, som den store Vandringstid kaldte til Live. Det har i væsentlig Grad været en ydre-politisk Linie, vi har prøvet at følge — Østersømagtens og Skjoldungerigets. Men en dansk Rigsdannelse har jo ikke alene været Resultat af ydre Begivenheder; den har ogsaa hvilet paa en *indre Opbygning af Samfundet*, hvor stadig ny Kræfter har sammentømret det fælles Hus, til det fik den Vidde og Højde, som Fremtiden krævede. Kun kender vi endnu mindre til denne Side af Sagen. Samfundets indre Struktur kan vi egentlig først sige noget sikkert om, naar vi kommer ned i historisk Tid, og de forudgaaende Tilstande maa vi i alt væsentligt danne os et Begreb om ved at se dem i Lys af Skildringer, som vi møder hos Cæsar og Tacitus — her gældende helt andre Folkeslag — eller ved Tilbageslutninger fra historisk kendte Forhold. Det siger sig selv, at begge Fremgangsmaader rummer ikke ringe Farer; men der er dog tre Omraader, hvor vi har *nogen* Mulighed for at skimte Helhedsbilledet, og tilsammen giver de os et Indtryk af vort Samfunds Vækst i social, politisk og religiøs Henseende. Vi skal derfor i et afsluttende Kapitel høre, hvad der kan siges paa disse tre Punkter.

1. Bonden og Høvdingen.

Det er allerede forud nævnt (se S. 266), at man maa regne med en bestemt Standsadskillelse saa tidligt som i den yngre Stenalder, og alt taler for, at Samfundsdelingen i de følgende Perioder er blevet stadig mere nuanceret.

Grundstammen har dog gennem hele Oldtiden ubetinget været

Bønderne, som i første Række levede af deres Kvægavl, i anden af deres Jordbrug — og i tredie, kunde man sige, af Jagt, Handel, Krig og delvis Haandværk.

At Kvægavlen spillede den største Rolle, var en naturlig Følge af Jordbrugets yderst primitive Teknik, som kun muliggjorde ganske smaa Agres Opdyrkning. Det var Kvægholdets Størrelse, som i særlig Grad bestemte Bondens Rigdom og gennem den hans sociale Indflydelse, og det var Kvæget, som i mangfoldige Tilfælde blev det gængse Betalingsmiddel — ved Køb og Giftermaal, som ved Skatteydelser og Retsbøder. Det, som Goterne kaldte *faihu*, ɔ: Fæ, Kvæg, betød tillige slet og ret Ejendom, hvad der minder os om, at det romerske Ord for Penge, *pecunia*, var afledet af *pecu*, Kvæg.

Men hvor Jorden ikke var for tung at bearbejde eller for mager til at bære selv en sparsom Afgrøde, saaede man sit Korn. Vi finder hist og her i Jylland smaa, smalle Jordlodder, adskilte ved en lav Vold af sammenplukkede Marksten eller i Tidens Løb sammenslæbt Jord (f. Eks. ved *Egsmark* paa Mols og ved *Kolkur* i Resen Sogn), og alt tyder paa, at vi her staar over for de ældste Spor af Landets Opdyrkning. Endnu i Stenalderen nøjedes man vel med at hakke Mulden op, hvor man vilde tilsaa den; senere — i hvert Fald i Bronzealderen — fik man den primitive Træplov, som kaldes en *Ard* (se S. 183 f.), og først paa de store Vandringers Tid lærte man Hjulploven at kende og skaffede sig derved et baade kraftigere og mere effektivt Redskab, som kunde tillade en Udvidelse af Driften, men som det i lange Tider sikkert kun var Storbøndernes Sag at anskaffe sig.

Selve Markarbejdet blev naturligvis udført af Bonden og hans Husstand, hvor han savnede Raad til at skaffe sig anden Arbejdskraft. Det var dog ikke efter hans Sind at gaa og slide paa Ageren. Utvivlsomt har det været hans Kvinder, som trak den tunge Del af Læsset, ja meget tyder paa, at „Hakkebruget" — altsaa den mest primitive Form for Jordens Bearbejdning — udelukkende var Kvindearbejde. Endnu fra Aarhundredet efter Kristi Fødsel giver Tacitus os en Skildring af Germaneren, som tilbringer Tiden mellem Kampene med at sove, spise, drikke og spille Tærninger, og som „agter det for Dovenskab og Ladhed at ville vinde ved Sved, hvad man kan skaffe sig ved Blod", hvorfor han sætter „Kvinderne, de gamle Mænd og de svageste i Husstanden til at passe Huset, Hjemmet og Agrene". Lad være, at Billedet er tegnet med skarpe Konturer, — det indeholder dog nok en væsentlig Del af Sandheden, og vi har ingen Grund til at tro, at Forholdet skulde have været stort anderledes i Aarhundrederne før Tacitus, eller at det ændredes nævneværdigt før længe efter hans Tid.

Hvor de økonomiske Muligheder har været til Stede, har man imid-

lertid i udstrakt Grad anvendt *Trælle* til Arbejdet med Jorden. En Trællestand fremstaar som Regel i det Øjeblik, da Samfundets Økonomi kommer til at hvile paa en daglig, konstant Arbejdsydelse — et Forhold, som møder os allerede i vor yngre Stenalder. Man skaffer sig da ved Krig eller Køb den Arbejdskraft, som man har nødig, og den bedst stillede Bonde har Forudsætninger for at samle den største Trælleflok. Altsaa bliver ogsaa Trællemængden en Slags Maalestok for Ejerens Velstand og Magt, og af tvungne Arbejdsydelser afhænger i Hovedsagen Kulturudviklingen helt hen til Middelalderens Begyndelse. Alligevel er Trællen selv ikke uden økonomiske Muligheder. Han har eget Bo og Hjem, siger Tacitus, mod at yde sin Herre en vis Afgift i Korn, Kvæg eller vævet Tøj, og han tugtes kun sjældent. Men dræbes han i Hidsighed, ligger han ubødet — *det* er den mægtige Forskel mellem ham og den frie Mand! Trællen er med andre Ord *frændeløs;* intet kan efter Oldtidens Tankegang i højere Grad karakterisere hans utrygge Stilling i Samfundet. Og heri sker der tilsyneladende ingen væsentlig Ændring, fordi Herren frigiver ham. I hvert Fald skal der gøre sig ganske særlige politiske Forhold gældende, hvis den frigivne skal kunne opnaa en Indflydelse som andre Bønder.

Hele det Spil af stærkere og svagere Kræfter, af Folk, som har ledet den økonomiske Udvikling inden for deres Bygd, og af andre, som har omsat Udviklingen i en Maalestok, der stemte overens med deres egne, mere begrænsede Kaar, kan vi ikke følge. Vi kan kun forudsætte, at Samfundet har været mindre enkelt og uforanderligt, end en romersk Iagttagers kortfattede Ord kunde tyde paa. De tekniske Fremskridt, som Tiden har ført med sig, og som Storbønderne før de øvrige har kunnet høste Udbyttet af, Handelsomsætningen, som ligeledes i første Række maa være kommet dem til gode, og Krigsbyttet, der i ikke mindre Grad, — hvad de *store* Værdier angaar —, har været forbeholdt en forholdsvis snæver Kreds, alt dette har bidraget til Samfundets stigende Nuancering. Velstanden er hurtigt blevet ulige fordelt, ja enkelte Egne maa i visse Perioder have haft et naturligt Forspring fremfor andre — netop, hvad Fundene Gang paa Gang belærer os om (se S. 249).

Men selv om Samfundet saaledes i *økonomisk* Henseende har været broget nok — med Storbønder i Toppen og Fattigfolk i Bunden —, har det dog i *social* Henseende været ganske anderledes ensartet, end vi i vore Dage kender det, og Grunden til denne Ejendommelighed har været den Rolle, som *Ætten* har spillet i saa at sige alle Livets Forhold.

Ættens Sammenhold er et af de allermærkeligste Træk, vi møder i denne svundne Tid. Paa Ætterne bygges baade Stamme, Tjod og Folk op, og alle offentlige Funktioner præges deraf. Den aarlige Uddeling

af Dyrkningsjorden foretages efter Ætter, siger Cæsar, og inden Kampen ordner Krigerne sig ætvis i Fylkingen. Lider en Mand Uret, er det Ætten som Helhed, der kan kræve Oprejsning, og hvis Skyldneren dømmes, har derfor alle Medlemmer af den forurettedes Æt Krav paa Part i Boden. Omvendt — hvis man begaar Uret, maa ens hele Æt staa til Ansvar, med Gods eller med Blod, og Oprejsningen kan tages ikke alene derved, at den skyldige dræbes, men ogsaa ved, at en anden af hans Æt fældes. Er han selv en ringe Mand, vil Oprejsningen netop blive større, naar en *bedre* Frænde undgælder. Nogen Uretfærdighed begaar man ikke ved paa den Maade at vælge sit Offer; thi ingen i Ætten er sageslos, naar et af dens Medlemmer har forbrudt sig, og Drabet betegner ikke nogen Hævn i vor Forstand af Ordet, men en Oprejsning, som er nodvendig, hvis Livet skal kunne leves. I dette Forhold staar Høvdingen og den fattige Bonde ens. Er de Frænder, vil Ættefællesskabet imellem dem i givet Tilfælde nedbryde enhver Skranke, socialt som økonomisk.

Der er ingen Tvivl om, at denne Opfattelse af *Ætten* som *udelelig i Ansvar og Evner* er ældgammel. Den har sin Rod i det Blodsfællesskab, som har hersket i de primitive Flokke, og som har præget Livet paa vore første Bopladser. Sandsynligvis har den da ogsaa været bestemmende for Karakteren af Landets tidligste faste Bebyggelse. Det er allerede nævnt (se S. 267), at denne for en stor Del fandt Sted i Landsbyer, og at Landsbyen langt fra er en sen Bosættelsesform, der skyldes landbrugstekniske Fremskridt, men at den tværtimod er den allerældste, direkte afledet af de primitive Samleres og Jægeres Boplads. I visse Landsbynavne har man derfor ogsaa ment at kunne aflæse Ættepræget.

Vi ved ikke, hvor langt tilbage i Tiden vore ældste *Stednavne* fører os; rimeligvis er det adskillige Aarhundreder forud for vor Tidsregning. De allerældste kan imidlertid kun med stor Usikkerhed paavises. De synes at være simple Terrænbetegnelser af rent stedmærkende Indhold — vi husker Pytheas's „Røn“ og „Minde“ fra ca. 330 f. Kr. (se S. 272 f.); men saadanne Navne er vitterligt ogsaa anvendt i langt senere Tid, og der maa af den Grund foreligge særlige Vidnesbyrd, hvis vi skal anse enkelte af dem for at tilhøre det ældste Lag.

En anden Gruppe synes ligeledes at række meget langt tilbage i Tiden. Det er Navne med Endelser som *-inge*, *-ninge*, *-linge* o. lg. (f. Eks. *Gimming, Gimling, Gimsing, Aring, Arninge, Gyrstinge).* Deres Forled er her i Landet vistnok uden Undtagelse en Naturbetegnelse (f. Eks. *Hørning* af Horn, *Grævinge* af Grav, *Dellinge* af Dal); men mange er yderst vanskelige at tolke, og endnu usikrere bliver det, naar man spørger om det fulde Stednavns Betydelse. Det er i dem, flere For-

skere har været tilbøjelige til at se Ætnavne. Her skulde vi altsaa have et haandgribeligt Vidnesbyrd om Bosættelsen i Ætter. Men Slutningen er sikkert forhastet. *Helsinge* f. Eks. behøver ikke at betyde „(hos) Helsinger(ne)" —, det kan med samme Ret tolkes som „(ved eller paa) Halsen". At Navnene imidlertid er ældgamle, fremgaar ikke alene af deres vide Udbredelse i Europa; endnu mere siger det, at henved 75 % af dem ligger umiddelbart ved Bronzealderens Vejlinier. Man kan ikke derfor paastaa, at de stammer fra denne tidlige Tid; men det synes dog indlysende, at Flertallet af dem maa gaa tilbage til en Tid, da disse Vejlinier endnu var Bygdernes væsentligste Færdselsaarer.

Hvad der her er sagt om *-inge*-Navnene, gælder for en Del ogsaa om vore Landsbynavne paa *-um;* kun er Forholdet for deres Vedkommende endnu mindre gennemskueligt. At flere af dem oprindeligt har haft Endelsen *-heimr* eller *-heimar,* fremgaar med Sikkerhed af deres gamle Skriveformer (f. Eks. Smørhem, nuv. *Smørum,* Marthemæ, nuv. *Maarum).* Det synes endvidere naturligt at forudsætte denne Endelse, naar vi i Udlandet træffer *-heim*-Navne, der ganske svarer til vore *-um*-Navne (f. Eks. dansk *Fleskum,* norsk Fleskheimr, dansk *Trandum,* norsk Trandheimr). Endelig ved vi, at de mange frisiske Navne paa *-um* oprindelig endte paa *-heim,* og at denne Endelse var anvendt over store Dele af det gamle germanske Omraade. De danske *-um*-Navne staar *-inge*-Navnene meget nær (f. Eks. *Bjerrum* — Bjerring, *Hornum* — Hørning, *Kornum* — Korning, *Risum* — Risinge o. lg.); ogsaa *deres* Forled er altsaa simple Naturbetegnelser, og derfor tolker flere Forskere dem som almindelige Lokalitetsnavne, idet *-um* i gammel Tid var Endelsen i Hensynsfald Flertal. *Bjerrum* skulde saaledes betegne Bebyggelsen „(paa eller ved) Bjergene", *Risum* Bebyggelsen „(i eller ved) Risene", *Farum* Bebyggelsen „(ved) Overgangsstederne". For det danske Materiales Vedkommende har Tolkningsspørgsmaalet endnu ikke været underkastet et udtømmende Studium, og før et saadant er gjort, kan en virkelig begrundet Opfattelse ikke fremsættes. Men uanset Navnenes Betydning maa de sikkert være meget gamle. Er Endelsen et oprindeligt *-um,* kan de være jævngamle med vore *-inge*-Navne; gemmer den derimod et *-heim,* er deres Dannelse næppe begyndt før i Aarhundrederne efter Kristi Fødsel.

Stednavnene kan altsaa ikke bevise, at vore Bønder bosatte sig Æt for Æt. Alligevel taler meget for, at dette har været Tilfældet, og at Ætten endnu langt hen i Tiden spillede en Rolle inden for Landsbyen, kan vi se af Cæsars Ord, at „ingen Enkeltmand ejer et vist Agermaal eller et særskilt Landstykke; men de forskellige Ætter, som har sluttet sig sammen (ɔ: i Byen), faar hvert Aar tildelt Jord af Høvdingene efter disses eget Skøn og maa Aaret efter flytte andet Steds hen". De

Grunde, som Cæsar fik angivet for denne mærkelige „Flytning“, blev næppe fuldt forstaaet af Romeren, og hans Hjemmelsmænd stammede vel ogsaa fra Egne, hvor Krige og Vandringer i nogen Grad havde ændret Bondens naturlige Levevilkaar; men tilbage bliver den Oplysning, at det var *Ætten*, som inden for Landsbysamfundet fik tildelt Jorden og — maa vi antage — dyrkede den i Fællesskab.

Det vil vist være urigtigt at lægge væsentligt andet i de omstridte Udtryk hos Tacitus, at „af Landsbyen som Helhed beslaglægges Marker i et Omfang, der svarer til Dyrkernes Antal, og de uddeles derpaa efter Værdighed blandt disse. Delingen falder let paa Grund af Markernes Udstrækning. De bruger Vekseldrift, og alligevel er der Jord tilovers“. Ogsaa her skal man sikkert gaa ud fra, at de „Dyrkere“ (cultores), til hvem Sædejorden uddeles, er andet end Enkeltmænd, at det er Ætter eller Storfamilier, der i økonomisk og dyrkningsteknisk Henseende er optraadt som Enheder.

Saadan omtrent maa Forholdene have artet sig i vore ældste Landsbyer. I lerklinede Gaarde, hvis mange Smaahuse laa spredte paa Toften, saa Byen fik et forholdsvis aabent Præg, levede Bønderne deres Liv. De smaa Agerlapper dyrkedes i *Fællesskab* af Ættens Medlemmer, og dennes Størrelse og Anseelse fandt Udtryk bl. a. ved den Jordmængde, som den raadede over, ligesom ved det Antal Kvæg, den havde græssende paa Landsbyens fælles Oredrev. Hvert Aar fastslog Byens ledende Bønder Agerjordens Fordeling; thi den teknisk ufuldkomne Drift nødvendiggjorde, at man stadig optog nyt Dyrkningsland og lod de gamle Agre ligge brak. Hvorledes man i Aarhundredernes Løb naaede fra denne primitive Ordning til den historisk kendte Inddeling af Landsbymarkerne i Vange, Aase og Agre, ved ingen noget om; men i hele den Periode, med hvilken vi beskæftiger os her, naaede man næppe synderligt videre.

Man vilde imidlertid faa et urigtigt Indtryk af Bosættelsen, hvis man gik ud fra, at Landsbyerne havde været eneherskende. Vi har allerede tidligere nævnt, at der maa regnes med spredtliggende *Enkeltgaarde* saa langt tilbage som i den yngre Stenalder (se S. 267), og den hele økonomiske og sociale Udvikling har efterhaanden stærkt øget deres Antal. Stigende Velstand inden for enkelte Slægter, Dygtighed og Initiativ har fremkaldt Anlæg af ny Gaarde overalt, hvor Omstændighederne ledede dertil. Hvis de Forskere har Ret, som mener at vore Landsbynavne paa *—um* oprindelig har haft Endelsen *—heimr* (eller *—heimar)*, kan netop disse Byer være Vidnesbyrd om saadanne Særgaarde. I England synes nemlig *Ham* at have været Betegnelsen for en Storgaard med underliggende ufri Bønder, og af tyske Navne som Hariolfeshaim og Radolfeshaim, der paa Latin kaldes Hariolfes villa, Radulfo villa, ser

man, at *Heim* i Tyskland opfattes i Lighed med den romerske Villa, Landgaarden. Det samme kan da have været Tilfældet hos os.

I hvert Fald dukker Storbonden som Enkeltmand frem i vore Landsbyers Navne ikke længe efter Kristi Fødsel. Det sker i den Gruppe, hvis Endelse er *—sted* (oprindelig *—stadir)*, og hvis Forled saa at sige altid er et Mandsnavn (f. Eks. *Søllested* af Sølve, *Rolfsted* af Rolf, *Ørsted* af Øder, *Hyllested* af Hilder). Det er i vore Dage anselige Byer, der som Regel ikke ligger alt for nær hinanden, og ingen kan tvivle om, at den Mand, som nævnes i Forledet, har været baade Gaardens Ejer og en fremstaaende Bonde i Bygden. Det er *Høvdingen*, vi møder. Hvor gamle Navnene er, kan det være vanskeligt at sige; men Flertallet af dem stammer vel i vort Land fra de første Aarhundreder af vor Tidsregning, selv om man i andre nordiske Egne har brugt tilsvarende Navne helt ned i Vikingetiden — og da ofte som Betegnelser for ret smaa Gaarde. Saadanne Navneendelsers Anvendelse strækker sig som Regel over meget længere Tidsrum, end man er tilbojelig til at regne med.

Jævngamle med vore ældste *—sted*-Navne, maaske dog lidt yngre, er de mærkelige Navne med Endelsen *—lev*. Ogsaa i dem møder vi Tidens Høvdinge. Med meget faa Undtagelser er Forleddet altid et Mandsnavn (f. Eks. *Utterslev* af Ottar, *Vigerslev* af Vikar, *Allerslev* af Alver), og selve Endelsen betegner Stedet som overladt til den, der er nævnt i Forleddet. En nojagtigere Fortolkning er næppe mulig. *Hellev* vil da sige den Jordejendom, som er givet til Helge, mens *Haderslev* har været overdraget Hader. Naar man har villet opfatte de oprindelige *—lev*-Gaarde om en Slags arvelige Embedsgodser, er man paa ret usikker Grund, skønt et og andet Forhold tyder i denne Retning. Vi kan kun sige, at Navnenes Spredningscentrum paa dansk Omraade synes at være Øerne. Herfra har Navneskikken bredt sig til Jylland (Thy, Vendsyssel, Østkysten ned til Svanso, sparsomt paa Vestkysten mellem Varde og Husum) og op i Sverige (spredt indtil Göteborg-Vättern); men desuden forekommer der nede i Thüringen flere Hundrede Navne med samme Endelse *(-leben)* og delvis samme Forled (Siegersleben — Sigerslev, Alsleben — Alslev), og hvilken Forbindelse der kan have været mellem disse og de danske *-lev*-Navne, er endnu ganske uopklaret.

Den jævnt stigende Opdyrkning af Landet, som vi kan aflæse af Navnene paa *-sted* og *-lev*, har dannet en Mængde ny Spredningscentrer for Bebyggelsen. Saadan en Hovdingegaard med dens store Tilliggende har før eller senere ændret Karakter. Vi maa tænke os, at den som Regel har rummet, hvad man kalder en Storfamilie, d. v. s. at de voksne og gifte Soskende med deres Børn har holdt til i Ætte-

gaarden, og dennes daglige Husstand kan i mange Tilfælde have talt mere end halvhundrede Mennesker, Hustyendet iberegnet. Der er blevet rejst ny Bygninger Side om Side med de gamle, og bosatte frigivne og Trælle har øget Klyngen af Huse. Men en skønne Dag er yngre Led af Ætten søgt bort og har brudt sig Vej paa egen Haand. Af Ættegaarden er da i det lange Løb fremvokset en Landsby som alle de øvrige, kun ved Navnet mindende om sin Oprindelse og ved den Omstændighed, at der inden for Byens Fang har ligget et *Ornum*, ɔ: et Stykke Særjord, undtaget fra den almindelige Rebning, i en vis Forstand et privilegeret Areal, der har været som en sidste Rest af den gamle Storgaards Særeje. Hvor en Landsby er vokset op om eller ud af en saadan Gaard — og det er sket i adskillige Tilfælde, som Navnet ikke røber — vil vi finde Ornum paa Bymarken.

Ved Udflytning fra Høvdingegaardene eller fra Landsbyerne har der i de sidste Aarhundreder før den historiske Tids Begyndelse fundet en Række ny Bosættelser Sted, talrigere end de forudgaaende og jævnt øgende helt til vore Dage. Aarsagerne er ikke vanskelige at se: det er sket paa Grund af stigende Folkemængde i Forbindelse med en mere udviklet Dyrkningsteknik. Men ogsaa denne Bevægelse har utvivlsomt haft sit Udgangspunkt i den bedst stillede Del af Bondestanden, i Storbøndernes Kreds.

Det maa saaledes antages at have været Tilfældet ved Anlægget af *-løse*-Byerne, vist oprindeligt Græsningsbrug, der har været knyttet til enkelte Storgaarde. Hvad Ordet *Løse* betyder, er ikke helt klart; snarest er det en indhegnet Græsgang. Vi træffer Navne som Gierdløse (nuv. *Gørløse)* og *Gaardløse,* begge mindende om Gærdet uden om Løsen. *Grindløse, Hawgeløse* (nuv. *Havelse), Ramløse, Spalkløse* (nuv. *Spragelse)* og *Hjalløse* synes paa forskellig Maade at gøre det samme, *Gamløse* kan erindre om den Fæbod (Gamme), som laa paa Løsen, og *Stenløse* om den Karakter af Udmark, som disse Græsningsarealer længe besad. Endnu i Middelalderen, da der var vokset Byer op paa de gamle Løser, var Jorden ofte i en Stormands Eje; men dermed skal ikke være sagt, at enkelte Løser ikke ogsaa kunde være knyttet til Landsbyer og være grundlagt ud fra dem, og i saa Fald kan de tænkes at række meget langt tilbage i Tiden.

Lettere at tolke end disse er en Række andre Navne paa Byer, der ligeledes minder om det store Nybrud. De stammer antagelig fra Tiden omkring Aar 700 til et Stykke ind i den ældre Middelalder, og vi maa ogsaa her gennemgaaende tænke os Enkeltmænd som Grundlæggere og oprindelige Ejere. Det gælder f. Eks. de Byer, hvis Navne ender paa *-tofte,* og som enten kan være sammensat med Personnavne (f. Eks. *Almstofte, Stenstofte, Vemmetofte)* eller med Naturbetegnelser (f. Eks.

Aastofte, Løjtofte, Lundtofte). I det første Tilfælde hører de vel nærmest Vikingetiden til, i det sidste kunde de tænkes at være ældre; men at de selv da skylder en Storbonde deres Tilblivelse, kan vi slutte dels deraf, at Ordet *Toft* fra ældgammel Tid er Betegnelsen for Særjord, dels deraf, at Flertallet af dem endnu i Middelalderen ejedes af Enkeltmænd.

Noget lignende stiller det sig med Navneendelsen *-by*. De fleste Stednavne af denne Gruppe er sammensat med Ord, der karakteriserer Terrænet (f. Eks. *Bjærgby, Lundby, Vejleby),* enkelte — særlig sydslesvigske — dog med Personnavne (f. Eks. *Aageby, Bosby, Gunneby, Ketelsby, Tumby).* Det er Vikingetidens Navne, vi møder her, i meget forskellige fra de Navne, der var gængse, da *-sted-* og *-lev-*Gaardene blev til, og det er de samme, der præger Sammensætningerne med *-mark* (f. Eks. *Grummark, Høgsmark, Eskilsmark, Karlsmark).* Ingen kan tvivle om, at Byer med saadanne Navne er begyndt som Enkeltgaarde.

Mindre sikkert er Forholdet ved dem, hvis Navneendelse er *-torp* (gerne afslidt til *-rup, -drup, -trup, -arp).* Hvad Alderen angaar, er de nærmest jævngamle med de to sidstnævnte Grupper, men de bruges dog aabenbart længere ned i Tiden. Navnene er dels sammensat med Naturbetegnelser (f. Eks. *Skovrup, Sørup, Vellerup* (af Vejle), dels, — og det gælder det overvældende Flertal —, med Personnavne (f. Eks. *Gadstrup, Grimstrup, Tostrup),* endda meget unge (f. Eks. *Anderstrup, Jenstrup, Nielstrup, Pederstrup).* Netop dette Forhold viser, at ogsaa -torp-Byerne skylder Enkeltmænd deres Anlæg. Paa den anden Side kunde Endelsen give Indtryk af, at deres Grundlæggere ikke selv havde boet paa Gaardene, men havde drevet dem ved Hjælp af undergivne. *Torp* synes nemlig at have Grundbetydningen Skare, Flok, Trop, og da Stednavne af denne Type tidligt kom paa Mode i Tyskland *(-dorf, -dorp),* var det sikkert som Betegnelse for Udmarksgaarde, der ikke beboedes af Herren selv, men af hans Folk. Det samme behøver dog ikke at have været Tilfældet hos os. Inden Navnene blev anvendt her, kan Endelsen have faaet et andet Betydningsindhold; alligevel er det værd at lægge Mærke til et Navn som Brydetorp (nuv. *Bryrup, Brørup, Brøderup),* der viser, at Bryder, ɔ: Forvaltere, kunde have Ledelsen af saadanne Torper.

Et Materiale som de Tusinder og atter Tusinder af danske Stednavne kan ikke udtømmes paa faa Sider. Her er kun visse Hovedlinier trukket op; men tilsammen fortæller de os væsentlige Ting om den sociale Udvikling, der har fundet Sted rundt om i vore Bygder, samtidig med at større og større Dele af Landet blev taget ind til Dyrkning. De primitive Forhold, hvor hele Økonomien hvilede paa Bonde-

ætterne i de ældste Landsbyer, kan vel ikke skimtes i Stednavnene; des klarere træder det *personlige* Element frem — fra Vandringstidens Høvdingesæder til de Vikingebol, der i en driftig og handlekraftig Tid spredtes over Landet som Grosteder for ny Ætter. *Ætten* er det afgørende Grundlag for Oldtidens Samfund; men i Døren til dens fasttømrede Hus møder vi to Ansigter: *Bondens* og *Høvdingens*, Repræsentanterne for det arbejdende og opretholdende Element og for det ledende og fornyende. Af begges Sundhed drager Samfundet sin Næring.

2. Rigets Styre.

Ligesom Ætten danner Grundlaget for Samfundets sociale Opbygning, er den ogsaa Udgangspunktet for dets politiske. De samboende Ætter i Bygden udgør en Stamme (se S. 267), i politisk Forstand en Enhed, hvis Organisation vi dog ikke kender, men som maa forudsættes tidligt at have faaet et ret fast Præg.

Hvad der har holdt Stammerne sammen, har — ved Siden af Blodsfællesskabet og Høvdingekredsen — været det fælles *Ting*, hvor Bygdens Sager drøftedes og fandt deres Afgørelse. Tinget er Forudsætningen for, at den politiske Udvikling, baaret af Ætterne, kan finde Sted. Her gives under visse Omstændigheder Ledelsen i Hænderne paa de bedst egnede Mænd, eller man godkender de Forslag, som fremsættes af anerkendte Høvdinge. Den nøjagtige Fordeling af Magten ved vi ikke noget om; men det er indlysende, at Tingets Beslutninger i mange Henseender har været afhængige af Ættestyrke og Folkefølge, Høvdingedømmets to væsentligste Midler til at lede Befolkningen.

I Virkeligheden er Skridtet fra *Bygdetinget* til *Tjodtinget**) meget ringe. Det er sidstnævnte Sted omtrent de samme Spørgsmaal, der møder Deltagerne, kun i større Maalestok: Spørgsmaalene om Førerskab og Tilslutning. Den videre Udstrækning, som Tjodlandet har, kan øge Antallet af Tvistigheder og delvis ændre deres Art; hvad der er af ren lokal Interesse, kommer vel heller ikke for her, det vedbliver at indbringes for Bygdetingene; men Grundpræget er uforandret. Formelt er det alle fri Mænd, der sætter Loven, — reelt er det Lederens Personlighed og Indflydelse blandt Ætterne, der betinger Afgørelserne.

Bygdetingene maa for største Delen antages at leve videre i de se-

*) Betegnelsen »*Bygdeting*« anvendes her som nøje svarende til, hvad vi tidligere har kaldt Bygden (se S. 265). I *middelalderligt* Sprog benyttes derimod Ordet Bygdeting i Forbindelse med større Omraader, Sysler (f. Eks. Vendelbo Bygdeting, Hardbo Bygdeting o. lg.). Her staar det i Stedet for, hvad vi i denne Fremstilling betegner som »*Tjodting*«.

nere Herredsting (om Herredernes Oprindelse og Betydning se II S. 18 ff.). Tjodtingene har vi derimod en Mulighed for at kunne paavise inden for Syslerne, som — skønt meget yngre (se smstds. S. 21 f.) — i Jylland røber en mærkelig Overensstemmelse med de gamle Tjodlande. I *Vendsyssel* maa Tjodtinget have været i Hjørring, hvor det gamle Vendelboting afholdtes langt ned i Tiden, i *Thysyssel* har det vistnok været holdt i Nærheden af Hillerslev, medens Tingstedet i *Hardsyssel* skal søges

Tinghøje i Sønder Vium Sogn, Nørre Horne Herred.
Efter Fot.

i Hammerumegnen og i *Himmersyssel* ved Gislum. Hvad der i vore Dage minder om disse gamle Stævnepladser, er ikke meget. Stednavne som *Tingagre, Tingholm* og *Tinghøj* kan jævnlig vejlede os, naar vi vil oplede dem; men da selve Tingstedet ofte er flyttet i Aarhundredernes Løb, er det altid vanskeligt at fastslaa, hvor dets oprindelige Plads har været, og dette kan kun lykkes, naar flere Vidnesbyrd af forskellig Art alle peger i samme Retning.

Som de enkelte Tjodlande har haft deres egne Ting, har *Riget* haft sine. Her har Omraadets Udstrækning været for stor og Befolkningens Sammensætning for uensartet til, at man har kunnet nøjes med eet; men allerede meget tidligt har der dannet sig faste *Landsting* for Rigets forskellige „Lande", og de er jo velkendte fra historisk Tid. Øst for Øresund har man søgt til *Lund*, mens den sjællandske Øgruppes Befolkning er mødtes i *Ringsted*. Et Midtpunkt for Nørrejylland og Fyn har været *Viborg*. Om ogsaa den sønderjyske Befolkning har følt

sig knyttet til dette Tingsted, turde dog være et Spørgsmaal. Vi har set, at Anglernes politiske Fællesskab med Danerne ovre paa Øerne har været Hovedgrundlaget for det danske Folks Tilblivelse, og muligvis har det gamle Tjodting i Angel vedvarende været holdt i Hævd. Hvor det har ligget, kan vi imidlertid ikke sige; med det middelalderlige Urnehovedting i Aabenraa Amt har det sikkert intet at gøre.

Hvad vi i vore Dage vilde kalde Sager af administrativ-politisk Art, har naturligvis tidligst kunnet forhandles paa vore Ting, naar der af Bygderne var fremvokset virkelige Territorialsamfund, altsaa tidligst paa Tjodtingene. Hvorledes Administrationen har været ordnet i det enkelte inden for et Tjod, ved vi ikke. Rimeligvis har de forskellige Bygders ledende Høvdinge hver i sin Kreds varetaget Gennemførelsen af alle Beslutninger, som skulde tjene de fælles Formaal, og vi har tidligere anført, hvad Tacitus kan fortælle os i denne Forbindelse, ligesom vi har set, hvorledes der af de ret løst organiserede Tjod med deres Mangel paa egentlig Centralmyndighed allerede før hans Tid flere Steder var opstaaet Kongedømmer — ikke af samme Præg overalt, men dog alle Steder Vidnesbyrd om stigende Trang til politisk Koncentration (se S. 295).

At denne Trang ikke er mindsket i Tidens Løb, siger sig selv. Hvad der var gavnligt for et *Tjod*, naar det skulde hævde sig blandt Naboerne, maatte i endnu højere Grad være det for et *Folk*, der skulde igennem den store Uros Aarhundreder. En Statsdannelse som Skjoldungeriget vilde simpelthen være uforstaaelig, hvis man ikke forudsatte en ret udviklet Administration og en stærk Koncentrering af Magten.

Denne har ligget i *Kongens* Haand. Han har faaet den, ikke ved Arv, men ved Æt — og takket være personlige Egenskaber: Herskerevner, Sejrlykke, Gavmildhed. Saadanne Træk har gjort ham bedre egnet end svagere Frænder, og den Tilslutning, som han har kunnet regne med, har derfor sat ham i Stand til enten ubestridt at gribe Styret eller ved Kaaring paa Landstingene at trænge sine Medbejlere til Side.

Det er netop hans rent personlige Fortrin, som har gjort ham til Fører for den Flok af *Huskarle*, den *Hird*, der har været som Maalestokken for hans Styrke. Ogsaa almindelige Storhøvdinge har kendt den Slags Skarer. Tacitus fortæller om, hvorledes højættet Ungdom søger Optagelse i Huskarleflokkene, hvor de kan opnaa forskellig Rang, og hvor de kappes om den højeste Plads. For Høvdingene spiller disse unge Krigere, som lever i deres Brød, en stor Rolle. „Altid at være omringet af en stor Flok unge Svende er i Fredstid en Udmærkelse og i Krig en Skjoldborg," siger han. Ens Ry kan derved naa langt uden for ens egen Stamme, og Huskarlenes Trofasthed rækker ind i Døden.

„At dække ham (ɔ: Høvdingen) og værne ham, at lade egen Heltedaad tjene til Forherligelse af hans Hæder, — det er den fornemste Tjenestepligt. Høvdingen kæmper for Sejren, hans Svende for Høvdingen". Men det forudsætter som sagt, at Høvdingen selv er den ypperste i Laget. Han skal kunne tjene som et Forbiliede. Han og hans Lige skal kunne „overstraale alle andre og gaa i Spidsen for Fylkingen under Kampen, saa at det er Beundring, der hjælper dem til at indtage deres fremragende Plads". Hvor klart afspejler disse Ord fra Slutningen af det 1. Aarh. efter Kristus ikke det Billede, vi møder herhjemme paa Hrodulfs Tid ca. 400 Aar senere!

Kongen er da i allerførste Række *Kriger*. Derfor har Vandringstiden med dens stadige Kampe i høj Grad øget hans Magt. Men den Rigsdannelse, som hører det samme Tidsrum til, har virket i lignende Retning, og yderligere har Paavirkninger af romersk Statskunst efterhaanden fremmet hans Myndighed. Han er blevet en Haandhæver af Ret og Orden, og hans Indflydelse paa Tingene, hvor hans eget Krav paa Kongenavn fra først af er blevet godkendt af den samlede Tingalmue, har sat ham i Stand dertil.

Under disse Forhold er der saa smaat begyndt at udvikles en *Embedsstand*. Vi maa ikke dermed forbinde noget moderne Begreb, snarere det, som man i Middelalderen kaldte *Ombud*, ɔ: det Hverv i de forskellige Landsdele at varetage Kongens Interesser og tilse, at hans Bud blev overholdt. Hvorledes en saadan Gruppe af Hjælpere er fremvokset hos os, kan vi ikke sige; men at den ikke kan have manglet, i det Øjeblik Riget har faaet en betydelig Udstrækning, der har sprængt alle gamle Forestillinger om Blodsbaandsfællesskab og lagt Hovedvægten paa den politiske Enhed mellem de tidligere selvstændige Rigsdele, er givet, og at den har været aflønnet ved Jordegods, er ligeledes højst rimeligt. Selv besad Kongen ifølge sin Stilling rundt om i Riget udstrakte Ejendomme, der kaldtes *Kongelev*, og hvorfra han hentede en Del af sit Underhold. Naar vi da finder ikke alene denne Betegnelse bevaret blandt vore Stednavne (*Kongerslev* i Hellum Herred), men vi ogsaa træffer Navnet *Jarlslev* (Jerslev), ligger det nær at tro, at Jarlen har været en saadan kongelig Ombudsmand inden for et større Omraade. Givet er det dog ikke, at disse Byer har været skænket Jarler til Underhold, da Forleddet ogsaa kan indeholde Mandsnavnet *Jærle*, dannet af Jarl.

Vi maa gaa ud fra, at Kongens Myndighed har gjort sig gældende paa mange Maader, som vi nu er ude af Stand til at paavise; men til Gengæld maa det fremhæves, at det gamle lokale Styre sikkert overalt har søgt at hævde sig, hvor dette lod sig gøre. At det virkelig har kunnet ske, maa i første Række være kommet deraf, at *Tingene* stadig

var saa væsentlige Led i Rigets Forfatning — i hvert Fald formelt. Ogsaa her kunde Kongen naturligvis gøre sin Vilje gældende og faa gennemført Bestemmelser, der ændrede gammel Sædvaneret eller gav Udtryk for ny Tilstande; men det afhang i saa Fald af hans personlige Autoritet. Vi har intet Spor af, at Tingene som saadanne har mistet deres Betydning som retsstiftende Institutioner, og hvad Administrationen af de lokale Forhold angaar, var den sikkert gennem hele Oldtiden ubestridt i de stedlige Høvdinges Hænder.

Disses Myndighed var ikke alene, som vi tidligere har set, en Følge af deres Æts Anseelse og Talrighed. Den var ogsaa paa det nøjeste knyttet til deres Værdighed som Bærere af den stedlige Gudsdyrkelse, og netop i denne Henseende synes Vandringstidens Krigerkonger ikke at have indtaget nogen særlig fremtrædende Stilling, saa sandt som deres Magt skyldtes ganske andre Hensyn end de sakrale. Hertil kom, at deres store Tid faldt sammen med en Ændring i de religiøse Forestillinger, men at denne Ændring aldrig blev Menigmands Eje, og at den derfor ikke kunde skaffe dem en saa dybtgaaende Indflydelse, som Repræsentanterne for Almuens gamle Tro — Storbonden og Høvdingen — sad inde med. Thi Ting og Kult stod hinanden nærmere, end vi i vore Dage kan forestille os, og det sakrale Element spillede en Rolle ikke alene i det daglige Liv, men i alle offentlige Foretagender. Baade den politiske Opløsning, som vi kan spore efter Skjoldungetiden, og den religiøse Opløsning, som træder stærkere og stærkere frem i Perioden op imod Vikingetiden, bidrog til at begrænse Kongemagtens Udvikling. Derfor møder vor Historie os ikke med faste og klare politiske Linier, da det frankiske Kildestof omkring Aar 800 begynder at tegne vore hjemlige Forhold for os, men vi skal endnu henved halvandet Hundrede Aar ned i Tiden, før Rammerne atter muliggør Udviklingen af en kraftig Centralmyndighed. Og da maa der i mange Henseender begyndes forfra igen.

3. **Magterne og Guderne.**

Vil man til Bunds forstaa den samfundsdannende Kraft, som Ætten besad i social Henseende, og som Tinget repræsenterede i politisk, maa man gøre sig kendt med den Baggrund af Tro og Kult, der beherskede alle Samfundslivets Forhold.

En af de oprindeligste Forestillinger er vel nok den, at der i enhver Ting, som møder Mennesket, bor en Magt af lignende Art som dets egen — en Vilje, en Aand, en Sjæl; vi har ikke noget Ord, som fuldt

ud dækker Begrebet, fordi vi til alle vore Gloser knytter mangfoldige Associationer, der har været vore ældste Forfædre ganske ukendte. De har tænkt sig at den Sten, man snublede over, den Mosegrund, der svigtede under en, den Storm, der hylende rev og ruskede i Hytterne, ikke alene var skadevoldende, men skade*villende*. Noget virkeligt Skel mellem levende og livløse Ting havde man vanskeligt ved at fastholde. Der levede i Aa, i Træ, i Sten, i Lyn, i Storm „*Magter*", der kunde dræbe, som vilde Dyr eller Mennesker dræber, men som ogsaa kunde styrke og fremme naar de blev vundet ved *Magi* eller *Offer*. Derfor gjaldt det om ved disse Midler at vinde deres Venskab og fastholde Indflydelsen over dem. *Troldmændene* kunde ved deres Fortrolighed med „Magterne" gøre disse til Bopladsens Tjenere, som alle i Fællesskab nød godt af; men Forudsætningen var, at man ikke foretog Handlinger, som stred mod dette Forbund med „Magterne", og at alt, hvad man gjorde, fik det rette rituelle Præg. Jagt, Jordens Opdyrkning, Vandring, Hyttebygning, Bopladsens Sikkerhed, Krig mod Nabostammer — alt var under Indflydelse af „Magterne", og alt blev derfor i en vis Forstand til Ritus: det fældede Dyrs Sønderdeling, Pløjningen, Saaningen, Opbrud og Bosættelse, Brugen af Vaaben som af Redskaber. Der var Dag for Dag Ting at iagttage, hvis man vilde nyde godt af den „Kraft", der levede omkring en, og hvis man vilde skærmes mod de utallige Farer, som Omgivelserne rummede. Det gjaldt for den enkelte, som for hans Æt, ja for hele Stammen, og bare een Mands Brud paa Hævd og Lofter kunde ramme alle.

Paa samme Maade var *den døde* ikke en livløs. Døden lammede kun tilsyneladende, — som Søvnen gjorde det. Magten var ikke svundet bort; men den søgte sine egne Veje. Kunde den sovende ikke færdes i Drømme? Hvorledes skulde i det hele den dødes Kraft kunne udslukkes? Den levede jo videre i de Ting, han efterlod sig — i hans Vaaben, Smykker, Hus og Jord. Den levede ogsaa i hans Æt. Derfor skulde alle disse Ting opretholdes. Den, som arvede, fik Del i Kraften. Ætten nød vedvarende godt af denne Forfædres Lykke, — saa længe den overholdt Betingelserne for deres skjulte Liv. Derfor byggedes Gravene, saa de kunde trodse Evigheden, og derfor forsynedes de med Mad og Drikke, Vaaben, Smykker og Klæder. Dysserne og Jættestuerne er vore ældste Vidnesbyrd om saadanne Forestillinger; men de er unge i Sammenligning med saa mange Vidnesbyrd fra Udlandet. I Aarhundredernes Løb ændredes Gravskikkene, og man faar et Indtryk af, at Dødetroen kunde miste meget af sin Kraft, som naar f. Eks. Ligene brændtes eller alle ydre Kendetegn paa Gravstedet opgaves. Det behøver dog slet ikke at have været Tilfældet. Endnu ved Oldtidens Slutning var Forestillingen om de dødes ubrudte Sammenhæng med Ætten af den største Be-

tydning, ja den har holdt sig fuldt levende i Sagn, Overtro og Skikke helt til denne Dag.

Troen paa den levende Magt i *det livløse* trodsede ligeledes Aarhundrederne. Helt ned i historisk Tid rummer Ættens Vaaben Ættens „Sjæl", dens „Lykke", som kan overføres paa Efterkommerne ved Arv. Og Troen paa „Magten" i den graa Kampesten, det skyggende Træ, den klukkende Kilde, den glidende Aa, den dampende Eng er usvækket, men har faaet Form: det er Vætten, Aamanden, Elverpigen og deres Lige, som lever i disse Ting og kun ses af de faa — til Lykke eller Ulykke. Hvor tidligt denne Personifikation har været udviklet, kan vi ikke sige; men den har sikkert dybe Rodder. Gengangeren bar alle Dage sine gamle Træk, enten han boede i Høj eller Bakke. De andre skjulte Kræfter kan for Aartusinder siden have faaet den Ham, som vi nu kender.

Anderledes ved *de „store"* Magter: Stormen, Lynet, Frugtbarheden, Solen. De har sikkert allerede for Stenalderens Mennesker staaet som de stærke, der havde Krav paa Kult, hvis man vilde eje deres Venskab; men nogen menneskelig Skikkelse har man endnu ikke givet dem. Bronzealderens religiose Liv har været præget af den Ritus, som hørte til disse Magters Dyrkelse. Helleristningerne fortæller os om en Plojeritus, en Avleritus, en Solritus, om hellige Danse og om Ofre. Et Fund som Solvognen fra Trundholm (se S. 188) røber Tidens Solmagi: man ofrer et Billede af Solen for at faa Sol. Andre Fund tyder paa Regnmagi. Men om man paa dette Tidspunkt har forestillet sig Solen i Skikkelse af en Solgud eller Solgudinde, er et Sporgsmaal, som næppe med Sikkerhed kan afgøres. Soltegnet — Hjulkorset — der forekommer saa hyppigt paa baade Sten og Genstande, giver os ingen afgorende Oplysninger derom.

Naar det hos Cæsar hedder, at Germanerne kun regner Solen, Vulcanus (ɔ: Ilden) og Maanen til Gudernes Kreds, og Tacitus lidt senere meddeler, at de uden Gudebilleder dyrker Mercurius, Mars, Hercules og Isis (idet han sætter romerske Navne i Stedet for de tilsvarende germanske: *Wuotan, Tiuz, Thonar* og *Nerthuz*), er disse Oplysninger ganske sikkert urigtige. Det maa anses for givet, at de gotisk-germanske Folk allerede før Kristi Fødsel kendte adskilligt flere Guder end de af Cæsar nævnte, og det er ligesaa utvivlsomt, at de forestillede sig dem i menneskelig Skikkelse. Udviklingen fra „Magter" til „Guder", det vil sige fra det upersonlige til det personlige, ligger netop op i Aarhundrederne før Kristus, hvis det ikke rækker endnu længere tilbage.

Vi naar i hvert Fald helt tilbage til fællesarisk (se S. 74) Tid med enkelte Navne som f. Eks. *Ti*(Tyr), „den lysende". Man kan jævnføre dette Navn i dets urgermanske Form *Tiuz* med græsk *Zeus*, latinsk

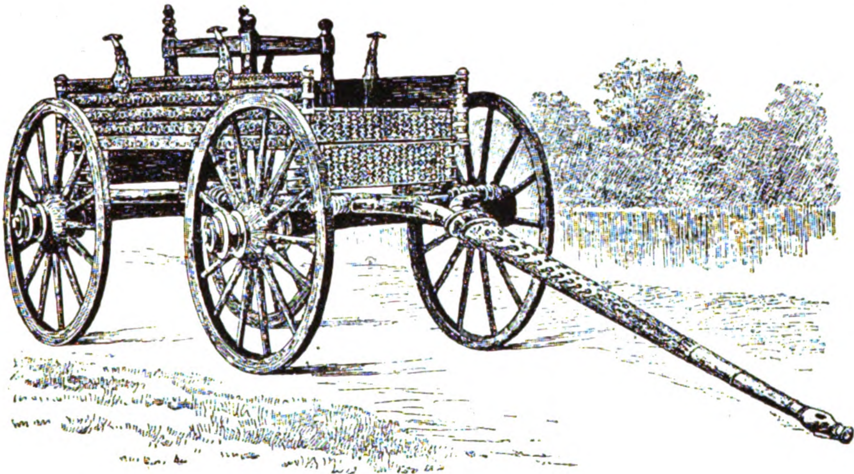
Ju(piter), indisk *Dyáus*(pitá). I Vikingetiden opfattedes han nærmest som Krigsguden; men til en Begyndelse maa hans Magt have været en anden og langt mere omfattende, selve Himmelgudens — uden at vi for øvrigt derfor kan forestille os dens Art. At man har dyrket ham ogsaa hos os, viser Stednavne som *Tissø, Tisbjærg, Tislund* og *Tisvæld* (Tisvilde), alle Helligdomssteder for hans „Kraft". Hvorledes det her i Landet har forholdt sig med en anden norrøn Skikkelse, der synes at gaa langt tilbage i Tiden: *Ull* (af Ordet *wulthus*, der betyder „Herlighed", vistnok egentlig „Glans"), er derimod mindre sikkert. Stednavne som *Ulsø* og *Ulbjærg* kan minde om ham; men Forleddet kan ogsaa være af anden Oprindelse. Det meste taler dog for, at vi har kendt ham, ja maaske er han og Ti fra første Færd selv samme Skikkelse, der i Tidens Løb er spaltet i to, som hver for sig har faaet sit Navn og sine Funktioner. Eller staar Ull nærmere ved den Guddom, der udsprang af Bronzealderens Soldyrkelse? Her er en vid Tumleplads for Mytologerne, og endnu har ingen formaaet klart at vise Vejen tilbage til disse ældgamle Himmelguders første Fremtræden.

Saa meget synes dog sikkert, at der mellem Himmelguderne og Frugtbarhedsguderne er et nøje Samhør, og det vilde i sig selv være urimeligt, om de sidste skulde være yngre end de første. Jordens Grøde afhænger jo af Regn og Sol, og det falder derfor naturligt, naar „Kraften" i Jorden dyrkes i Forbindelse med „Kraften" i Himmelen. I Norge og Sverige har vi da ogsaa tydelige Spor af, at Ull har været opfattet som Frugtbarhedsgudindens Ægtefælle, og et af hendes mange Navne er kendt allerede fra Tacitus's Tid.

Om en Række smaa Tjod, blandt hvilke Anglierne (se S. 276), fortæller han, at de i Fællig dyrker *Nerthus*, „det vil sige den moderlige Jord". „De mener," siger han, „at hun blander sig ind i Menneskenes Færden og kører omkring til Folkene. Paa en Ø i Oceanet findes en aldrig vanhelliget Lund og i denne en indviet Vogn, der dækkes med et Klæde. Præsten er den eneste, der har Lov til at røre ved den. Han mærker, naar Gudinden er til Stede i dette lønlige Gemme, og mens hun ager af Sted paa sin Vogn, trukket af Hunøksne, ledsager han hende under Tegn paa dyb Ærefrygt. Da er der glade Dage, og der holdes Fest paa de Steder, hun viser den Ære at komme til og tage Ophold paa; man gaar ikke til nogen Krig og tager ikke Vaaben i Haand; alt Jern er gemt hen under Laas og Lukke; Fred og Ro er det eneste, man da sætter sin Hu til. Det staar paa saa længe, indtil Gudinden har faaet nok af at færdes mellem Menneskenes Børn, og Præsten derfor bringer hende tilbage til det hellige Sted. Derefter bliver Vognen og Tæpperne og, hvis man har Sind til at tro det, selve Guddommen tvættet i en skjult liggende Sø. Trælle gør Tjeneste ved Tvætningen, og

dem sluger Søen øjeblikkelig. Derfra hidrører den lønlige Rædsel og den fromme Uvidenhed om, hvad det er, som ingen faar at se, uden at Døden er ham vis".

Denne Gudinde, der ages gennem Landet for at bringe Fred og Frugtbarhed til Folk og Agre, er den samme, der senere kendes som en mandlig Gud *Njærd* eller *Njord*, og hvis Helligdomme træffes flere Steder her i Landet (f. Eks. N. og S. *Næraa* (opr. *Njardarhaugar*).

Den ene af Dejbjærgvognene, utvivlsomt gamle Kultvogne.
Efter Nationalmuseets »Vejledning for Besøgende.«

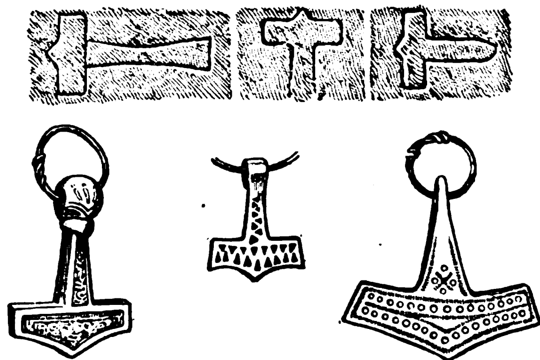
Njær, Nærild, Nærbjærg og *Nærum* (opr. *Njardarheimr*). Der har da været baade en mandlig og en kvindelig Njord, og de møder os ogsaa under andre Navne, f. Eks. som *Frø* og *Frøja*, der har haft talrige Helligdomme paa dansk Omraade (f. Eks. *Frøbjærg, Frøsmose, Frøslunde, Frøkilde, Frøshøj*). I selve vor Sagnhistorie er Frø optaget som *Frode Fredegod* med Helligdomsstedet *Frodebjærg*. Men alle disse Forklædninger for Frugtbarhedsguden eller -gudinden har mindre Interesse; væsentligst er det, at vi allerede gennem Tacitus's Fortælling om Nerthus kan se, hvorledes større Grupper af Tjod har kunnet samles til fælles Kult og om fælles Helligsted.

Noget lignende maa sikkert have været Tilfældet med den Guddom, der blev den mest folkekære af dem alle: *Tor*.

Hans Væsen har givet ham Navnet, som i dets ældste Form slet og ret betyder „Torden". Han er altsaa Tordenguden og svarer som saadan til Kelternes *Tanaros*, ja er vel hos os dannet i den førromerske Jernalder under keltisk Paavirkning. Dermed er ikke sagt, at Tordenen ikke i langt tidligere Tid har været opfattet som en „Magt", der krævede

Offer og Kult. De Helligøkser, der forekommer i talrige af vore Offerfund fra baade Sten- og Bronzealder (se S. 165, 189), skal utvivlsomt forstaas som Symboler paa „Tordenmagten", som primitive Billeder af den Økse, der voldte Lynet. Man maa have *dyrket* Øksen, som andre Folkeslag har gjort det, og der er Spor af en saadan Kult fra endog meget sen Tid. Men paa et eller andet Tidspunkt er „Magten" blevet personificeret, og den økse- eller hammerbærende Tordengud er traadt ind i de øvrige Guddommes Kreds.

Hans første og største Opgave har været at værne Menneskenes Samfund mod alle de skadevoldende Magter, der vilde rane Liv og Lykke.

Torshamre i Form af Ristninger (paa Runestene) og Hængesmykker. Efter »Danmarks Riges Historie.«

Mørkets, Skovødets, Uhyggens truende Kræfter har i ham fundet en Modstander, som overgik dem i „Magt", og som Menneskene derfor trøstede sig til. Deraf den sene norrøne Overleverings mangfoldige Myter om hans Kampe med Jætterne, og deraf hans overordentlig udbredte Kult, som vi i vort eget Land kan læse os til i de Hundreder af Stednavne, der minder om ham: *Torsager, Torslunde, Torsbjærg, Torsvig, Torssø, Torsmose, Torshøj* o. lg. Der er intet Gudenavn. som forekommer hyppigere paa dansk Grund. Han har været vor Bondegud frem for nogen, Hjemmets, Husstandens, Ægteskabets, „Freden"s kraftfulde Værner.

Og netop som saadan har han kunnet samle Bygdens Ætter i fælles Kult. Man har Vidnesbyrd om, at Torsbilleder har været ført om i Bygden, som Nerthus ifølge Tacitus kørtes fra Sted til Sted. Han blev — som Ti — en Tingets Gud, og hans Helligdomme kunde blive Midtpunkter for Kultsamfund, som igen fremkaldte eller styrkede politiske Samfund. Alle Tingsteder var i sig selv Helligdomssteder, hvor Beslutninger toges i Samraad med Magterne, hvor man søgte Vejledning

ved *fréttir* (ɔ: Fritten, Udspørgen, altsaa Varsel), og hvor man fik Part i Gudens Kraft ved Offermaaltiderne. Det kunde være en Høj, et Bjærg eller en Lund, en Holm, et Næs. Indtil hen imod Vikingetiden foregik al Kult under aaben Himmel. Germanerne, siger Tacitus, „holder det ikke for stemmende med de himmelske Magters Storhed at lukke Guder inde bag Vægge“. Men paa Helligstedet kunde de rejse *Harg*, et Stenalter (jfr. *Harrelund, Harild, Harhøj*), eller, endnu bedre, et *Lejre* (jfr. Landsbynavnet *Lejre, Lejrekilde, Lejrebjærg, Lejreholm, Lejresø*), et Slags „Stænge“, der — ligesom Hargen — kunde dækkes med et Klæde og være som en Bolig for Magten. Eller de kunde stille dennes Symbol eller Billede paa en *Stall* (jfr. *Jerstal, Egestallebjærg*), en Forhøjning, en Bænk, ved hvilken Kulten kunde finde Sted. Her *blotede* man (jfr. *Blodhøj, Blodager, Blodsten*), ɔ: ofrede under Troldsange og Besværgelser (Galdrer), paa disse Steder standsede Kultvognen sin Færd (jfr. *Vognbjærg, Vognhøj, Vognmose*), og her var det *Vi* (jfr. *Vibjærg, Vihøj*), som omgaves af det hellige Stavgærde, og hvor den, som brød „Freden“, joges som „Ulv“ ud af Samfundet i Fredløshedens og Frændeløshedens Forbandelse. Hvem der har forestaaet Kulten, savner vi Oplysninger om; men Titler som *Tul* og *Gode*, der kendes baade fra Runestene og Stednavne, har vist været baaret af dem, der ledede Offerhandlingerne, og som kendte de ramme, rituelle Ord, der naaede Magterne. Egentlige Præster har der næppe været, derimod Troldmænd og Troldkvinder, om end ikke synderligt ansete. De Høvdinge, som førte Forsædet i Æt og paa Tinge, har nok ogsaa i Viet sørget for Samfundets Opretholdelse.

De religiøse Forestillinger, hvis Omrids vi i grove Træk har skildret, har gennemsyret Samfundet. De har udgjort en virkelig *Folketro* og har — saa nogenlunde paa samme Maade — behersket baade Almuesmandens og Høvdingens Tankesæt. Tid efter anden er de blevet ændret ved fremmed Paavirkning, ved Laan og Omtydninger; men alligevel gør de som Helhed et udpræget hjemmegroet Indtryk. De er vokset ind i vore Sind og har formet dem i organisk Sammenhæng med alt, hvad disse for øvrigt rummede af Viden og Erfaring. Først med den begyndende Vandringstid kommer der et nyt Element, som ikke i tilsvarende Grad formaar at slaa Rod i vor Befolkning. Det er den Kult af *Odin*, som da bliver kendt.

Ogsaa denne har dog i en vis Forstand Tilknytning til hjemlig Folketro. Man har forestillet sig de natlige Høststormes vilde Sus som Lyden af en Rytter, der for gennem Luften med glammende Hunde i sit Følge. I dansk Tro blev han til „den vilde Jæger“ eller „Kong Volmer“. Andre Steder (Sydtyskland) fremkaldte tilsvarende Naturindtryk Forestillingen om en „Wuottensjagd“, et rasende Him-

melridt af afdødes Sjæle, og for dette Ridt blev *Wodan* Føreren. Hans Navn — vort Odin — betyder simpelthen „den, der fører *Wod*", ɔ: den vilde Spøgelseflok (Ordet er beslægtet med *wüten*, at rase). Derfor blev Wodan Dødsgud, de dræbtes Gud, senere Krigsgud, og derfor fik Odin i norrøn Tro den ottefodede Slejpner, den side Kappe, det fældende Spyd og de glubende Ulve. Det er disse samme Forestillinger, som ligger bag vor vilde Jæger, naar han kaldes „Vojensjæger" eller slet og ret *Odin, Un.*

Men nogen Overgud kunde der ikke blive af denne Skikkelse, før andre Træk kom til. Paa tysk Grund møder vi Langobardernes Sagn, at han havde skænket dem Sejren over Vandalerne; her var han tillige den tryllekyndige Gud, og blandt Sachserne indtog han — sammen med Ti — en fremtrædende Plads i Gudekredsen. Henved Midten af det 1. Aartusinde efter Kristus er en tilsvarende Opfattelse af ham trængt ind ogsaa hos os, men uden at forjage den folkelige Dødsgud. I Almuens Tro er der ingen væsentlig Ændring sket; men hos Vandringstidens krigerske Høvdinger har man formet sig et Gudebillede efter de Idealer, man selv søgte at nærme sig. Her blev Odin en mægtig, kamplysten, ufredvoldende Storgud, rig og sejrsæl, der herskede som en Fyrste i sin Kongshal, hvor han samlede alle vaabendøde Helte. Op imod Vikingetiden blev han den Gudekonge, den *Alfader*, som raadede i *Asgaard*, og til hvem de øvrige Guder knyttedes, omtrent som Huskarlene til deres Høvding. Han blev Runekundskabens og Skjaldekundskabens Gud, Menneskeofringernes strenge Herre, men til Gengæld den, som skænkede sit Folk Magten over Liv og Død. Han blev aldrig Ættens og heller aldrig Samfundets Gud; men han blev den enkelte Stormands Hjælper og Ven. Hans Kendskab til Løndomstegnene blev ikke Allemandssag. Den forbeholdtes de faa, som havde lært dem at kende af ham.

At disse ny Forestillinger ikke kunde vinde frem uden Brydninger med gammel Tro, følger af sig selv. Vi mindes derom ved Eddaens Beretning, at *Vaner* og *Aser* kæmpede med hinanden, indtil Freden sluttedes, og Vanerne gav Frø og Njord som Gidsler til Aserne, mens disse overlod Høner i Vanernes Vold. Vanerne, det er oprindelig Kredsen af Frugtbarheds- og Himmelguddomme; Aserne *(Anses)* er et ældgammelt Navn for Magterne; men som det bruges her, betegner det kun Odinskredsen. Nogen „Religionskamp" i moderne Forstand maa vi dog slet ikke forestille os. Vi har Helligdomssteder for Odin (f. Eks. *Odense* (Odinsvi), *Oddense, Oens, Onsved, Onsbjærg, Onshøj, Onsvig, Vojens, Vonsild, Vonshoj);* men de er faa i Sammenligning med de Fro- og Torshelligdomme, som dækker Landet, og deres Be-

tydning har sikkert altid været begrænset, afhængig af den stedlige Odinsdyrkers Autoritet. Sysseltingene viser kun usikre Spor af Odinskult, Landstingene slet ikke (Ringstedlund hedder derimod *Tislund*), og hvad selve Skjoldungerigets Hovedhelligdom, *Lejre*, angaar, er det den gamle Vanekult, vi møder her paa *Frisbjærg* (et af Frugtbarhedsgudens mange Navne var *Frir*). En *Torskilde* ligger i Nabosognet, den nærmeste Odinshelligdom træffer vi derimod først oppe i Horns Herred (*Onsved* i Skuldelev Sogn). Et mere talende Vidnesbyrd om, hvor sejgt Bygdernes gamle religiose Forestillinger har forstaaet at hævde sig, mens ny Tanker har faaet en stadig rigere Udformning i Landets Høvdingegaarde, kan man næppe ønske sig.

Denne Tvehed maatte, som tidligere bemærket, i det lange Løb føre til religiøs Opløsning. Ude i Befolkningen holdt Dødetroen, Vættetroen, Troen paa Magterne og paa den gamle Gudekreds sig levende, men efterhaanden med Præget af en „lavere" Religion, en Magi, der savnede den Glans og festlige Pragt, som omgav Høvdingens Storguder i Myter og Kult. Det var Bygdens ru Stenharg under fri Himmel, der blev stillet over for det højttømrede Gudehov. Selve Vikingetiden skulde bringe Asetroen til fuld Udformning, men samtidig — indefra — føre til dens Sprængning. Og da derpaa ny, aandelige Strømninger bragte Kristendommen med sig, rev de Hovet over Ende, mens Helligstenen, Helligtræet og Hellighøjen, Ættens og Samfundets hjemmevante Kultsteder, bevarede deres Indflydelse over Sindene, samlende og styrende ved den „Magt", der fra ældgammel Tid havde vist sig at bo i dem.

Litteratur.

En samlet Fremstilling af de her behandlede Emner er ikke hidtil givet, og Hovedsynspunktet i min Skildring maa derfor i alt væsentligt staa for min egen Regning. Uden mange Forskeres forudgaaende Detailundersøgelser kunde et Helhedsbillede imidlertid ikke tegnes, og der er i den sidste Menneskealder fremkommet en meget betydelig Litteratur, som danner et nødvendigt Grundlag for Opfattelsen, men som er altfor omfangsrig til at kunne citeres. Blandt nordiske Forskere har *Soph. Müller, Joh. Steenstrup, Axel Olrik, Marius Kristensen, Gudmund Schütte, H. V. Clausen, Svend Aakjær, Hans Ellekilde, Adolf Noreen, Henrik Schück, O. v. Friesen, J. V. Svensson, Elias Wessén, Elis Wadstein, J. Sahlgren, Curt Weibull, Magnus Olsen, A. W. Brøgger* o. fl. a. i Afhandlinger, hvoraf Flertallet er fremkommet i *Aarb. f. nord. Oldk. og Hist.*, *Fornvännen*, *Arkiv f. nord. Filologi*, *Namn och Bygd*, *Danske Studier*, *Maal og Minne*, *Geografisk Tidsskrift* og *Ymer*, skabt de Retningslinier for Studiet, som i Almindelighed anlægges. Hertil kommer talrige fremmede Forskere, særlig tyske

og engelske, som har leveret værdifulde Bidrag til den gotonske Folkegruppes tidligste Historie. Let tilgængelige Litteraturhenvisninger vil man finde i *Hoops: Reallexikon der german. Altertumskunde I—IV* (1911—19). Bibliografiske Oversigter til Brug for Emnet bringer bl. a. *Namn och Bygd, Arkiv f. nord. Filologi, Acta philologica Scandinavica* og de nordiske Landes historiske Tidsskrifter.

Af selvstændige Arbejder skal følgende anføres, idet de nævnes i en Rækkefølge, svarende til Emnernes Behandling i min Fremstilling: *Vilh. la Cour: Sjællands ældste Bygder* (1927), *Gudmund Schütte: Ptolemy's Maps of Northern Europe* (1917), *samme: Vor Folkegruppe I* (1926), *samme: Oldsagn om Godtjod* (1907), *Fr. Kauffmann: Deutsche Altertumskunde* I—II (1913—23), *H. Chadwick: The Origin of the English Nation* (1907), *Vilh. la Cour: Geschichte des schlesw. Volkes* I (1923), *Axel Olrik: Danmarks Heltedigtning* I—II (1903—10), *Elias Wessén: De nord. folkstammarna i Beowulf* (1927), *Elis Wadstein: Norden och Västeuropa i gammal tid* (1925), *Birger Nerman: Det svenska rikets uppkomst* (1925), *V. Grønbech: Vor Folkeæt i Oldtiden* I—IV (1909—12), *Joh. Steenstrup: De danske Stednavne* (1908), *Axel Olrik* og *Hans Ellekilde: Nordens Gudeverden* (under Udgivelse), *Gudmund Schütte: Hjemligt Hedenskab* (1919).

Endvidere er Samfundsudviklingen i vor forhistoriske Tid behandlet af *Joh. Steenstrup (Danmarks Riges Historie I,* 1897—1904), *Knud Fabricius* (4. Udg., 1914—15, af A. Fabricius: *Danmarks Historie for Folket)* og *E. Arup (Danmarks Historie I,* 1925).

III.

DET DANSKE FOLK I VIKINGETIDEN OG DANEVÆLDENS TIDSALDER

AF

JOHANNES STEENSTRUP

FØRSTE AFSNIT.

VIKINGETOGTERNES AARHUNDREDE.

1. Danmarks historiske Tid begynder. Kejser Carl den Store og Kong Godfred.

Samtidig med at den mægtigste Personlighed blandt Middelalderens Fyrster, *Carl den Store* har skabt sit Kejservælde, ruller Tæppet op for Nordens Historie. De sydlige Folk begyndte da at lære de nordiske Nationer at kende ad anden Vej end gennem tilfældige rejsende eller ved Handelsmænds Samtaler med Folk, der boede i de Danskes Nærhed. Vi bliver nu i Stand til at følge de Danskes Skæbne fra et Tidspunkt til et andet, om end med Mellemrum i Dunkelhed, og vi faar derved de første Holdepunkter for *en Tidsregning* i vort Land.

Mærkeligt nok var der i Danmark samtidig med Frankernes store Hersker en Konge, der ikke blot raadede over de danske Lande fra Vesterhav indtil Skaanes yderste Grænse, men ogsaa over store Dele af Norge, og ikke blot trodsede *Godfred* Kejseren paa sit Lands egen Grund, han truede endog med at hjemsøge ham i hans eget Rige og i hans Kejsersæde i *Aachen*. Der laa deri mere end en af Overmod ledet Forblindelse. Godfred maatte jo se, at Frankerriget med al dets stærke Hærmagt dog laa værgeløst blottet for den, der saaledes som Danmarks Konge besad en stor og kampberedt Flaade. Og som Frankerrigets Stilling var under den vældige Kejser, vedblev det at være under de følgende Herskere over det hele eller det delte Rige gennem nogle Menneskealdre.

Der var gaaet to Hundrede Aar, siden Frankerriget var bleven angrebet fra Havet. De to Hærtog fra Norden i det 6. Aarhundrede (S. 319, 327) havde desuden været lidet heldige for Angriberne. Havet var blevet et fredeligt Omraade, Bølger og Vinde var taget i Brug for stilfærdig Købmandsfærd. Hvor godt et Værn Havet mentes at være, viste sig deri, at man opførte sine Boliger helt ude ved Strandene, ja man tog ikke i Betænkning der eller paa Smaaøerne uden for Kysten at bygge

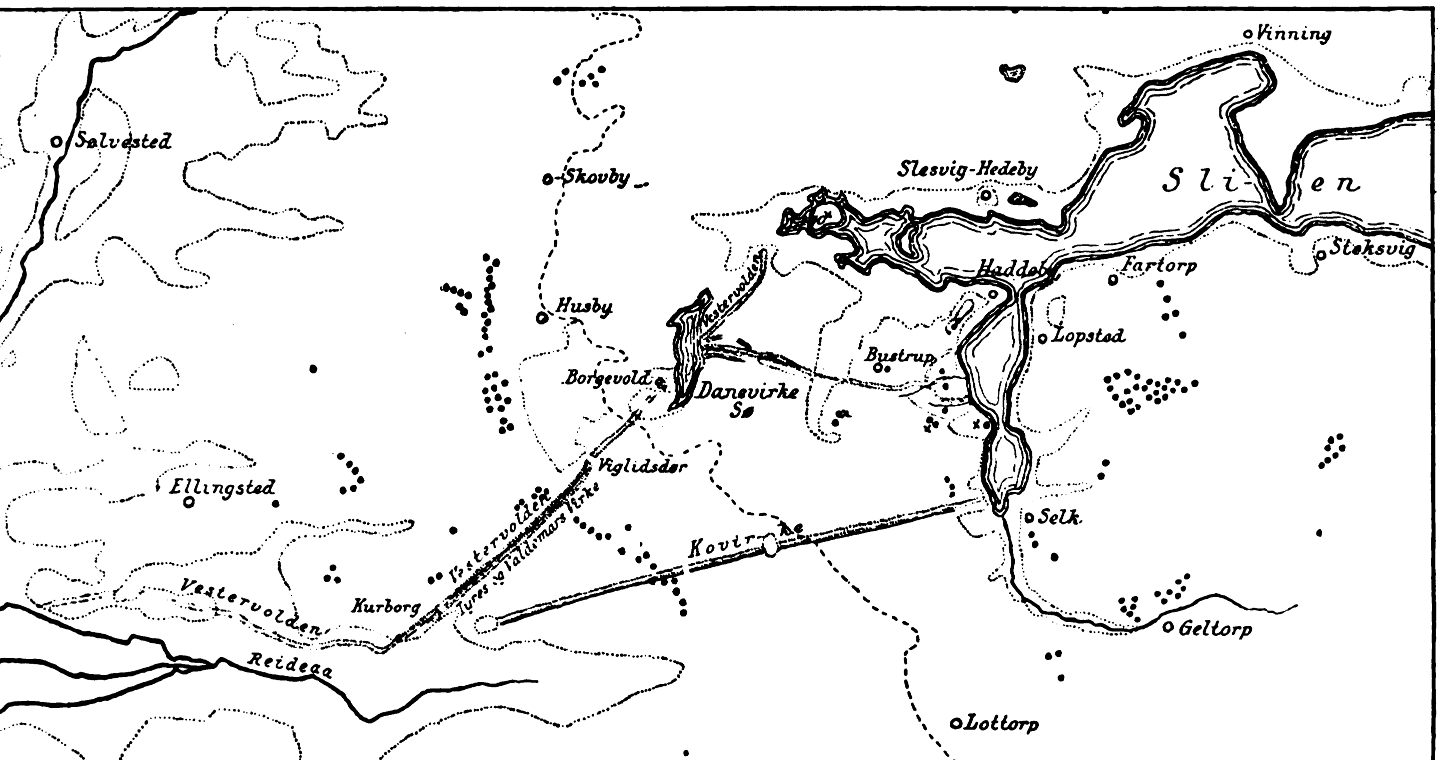
Klostre eller Kapeller, der ofte rummede dyrebare Helgenlevninger eller store Kostbarheder. En lignende Tryghed som i Frankerriget var der víst i alle Egne af England. Til Kysterne kom fredelige Handelsmænd fra Syd og Vest, men der var ingen, der spejdede mod Nord og Øst; derfra var ingen Sejlere at vente.

Da skulde Mænd og Kvinder paa den lille Ø *Lindisfarne* (Holy Island) ud for Kysten af Northumberland faa en anden og sørgelig Erfaring. Her havde et Bispesæde og Kloster hidtil haft sit trygge Bo, da pludselig — den 8. Juni 793 — Røvere fra Havet overfaldt og udplyndrede Øen. „Man troede ikke, at et saadant Søtog var muligt," saaledes skriver fra Frankerriget den lærde Alkuin, da han fra sin Hjemstavn i Northumberland fik Efterretning om, hvordan disse Angribere har dræbt hans gejstlige Brødre og Søstre, røvet Kirkens Kostbarheder og taget Klostrets Kvæg.

Denne Begivenhed spaaede ilde, og hvad den varslede om, fik snart sin Bekræftelse. I de følgende Aar fandt der Indhug Sted af lignende Art paa Kyster i Nærheden eller paa fjernere Strande, ikke altid med Held, men i hvert Fald med den Virkning, at der skabtes Ængstelse, og at Landets Indbyggere maatte holde deres Vaaben beredt. Men ogsaa Europas Fastland blev hjemsøgt; Vikinger viste sig baade paa *Frislands* Kyst og langt ned mod Syd paa Frankrigs vestlige Strande. I det irske Hav blev den berømte Klosterø *Jona* plyndret (806); ogsaa Irlands Fastland blev angrebet (807). Carl den Store havde paabudt, at der blev udrustet en Flaade, og vi ser ham i Aaret 800 foretage en Rejse fra Flandern til Rouen langs Kysterne for at paase, at alle Foranstaltninger var trufne, saa at man kunde optage Kampen mod disse „Mænd fra Nord", *Normanner*, saaledes som Europas Folk snart skulde kalde Krigerne fra Havet uden særligt Hensyn til, fra hvilket nordisk Folk de var udgaaet.

Det laa ganske uden for Carl den Stores eller Frankernes Planer at bringe Kristendommen til de Danske. Man ansaa dette Folk for vilde Mennesker uden mindste Kultur, — saaledes ser vi dem skildret af Kejserens Digtere —; men det var desuden utænkeligt, at Frankerne, paa samme Tid som de med blodige Sværd tvang Sachserne til Daab, skulde kunne formaa det selvbevidste danske Folk til frivilligt at antage Kristendommen. Missionæren *Liudger*, der virkede i Frisland, havde Tanker om at drage til Danmark, men Kejseren hindrede ham i hans Plan.

Kejser Carls voldsomme Fremfærd mod Sachserne Nord og Syd for Elben, hans Forbindelse med Abodriterne i Mecklenburg, som han lod faa Overherredømmet over den vendiske Del af Holsten (Wagrien), maatte virke foruroligende paa Kong *Godfred*. Han samlede truende

Kort over Danevirke.
Efter Vilh. la Cour: »Danevirke«.

sin Hær og sin Flaade ved Slien (804). Men han ansaa det tillige for nødvendigt at gore et Fremstød mod Abodriterne i deres eget Land; han sendte sin Hær paa Togt derind, og han ødelagde en Havnestad *Rerik*, vistnok i Nærheden af Wismar. Mange vendiske Stammer sluttede sig til Godfred, men disse Kampe bragte dog ogsaa Danskerne store Mandefald. Stillingen var saa usikker, at det syntes Danmarks Konge nødvendigt at bygge et Grænseværn „fra Østersalt til Vestersø"; Arbejdet derved blev fordelt mellem Hærdelingerne fra de enkelte Landskaber.

Hvor *Godfreds Vold* har været rejst, er usikkert. De Rester af Forsvarsværker, der er blevet bevaret i denne Egn indtil den nyeste Tid, er saa mange, at det er vanskeligt at udpege Bygherren for den enkelte Vold. Flere Forskere har tildelt Kong Godfred den sydlige Vold, der gaar fra Sydenden af Selk Nor over mod Reide Aa (Kovirke). Andre har derimod antaget, at hans Vold strakte sig, paa samme Maade som den senere af Dronning Thyre og af Valdemar I byggede Vold, Nord derfor fra Gottorp til Reide Aa, og at Dele af den ældre Vold er indgaaet som Led af deres Virke; endvidere har en anden Del af hans Afspærring strakt sig fra Egernfjord og Vindeby Nor op mod Slien, paa hvilken Strækning endnu Voldrester findes (Østervolden).

2. Missionen i Norden. Ansgars første Rejser.

Under Kong Godfred havde det danske Rige, saaledes som alt fortalt, følt sig kraftigt ved at være enigt under en dygtig Hersker, men efter at Godfred var bleven myrdet (810), opstod der i de følgende Aartier stadige Stridigheder mellem Partier og Tronfordrere. Som Følge deraf blev de Danskes Holdning over for Kejseren forsigtigere, og man benyttede i Frankerriget de gunstige Forhold til at vinde Indflydelse i Riget Nord for Ejder. Man tog fat paa en Mission, der sikkert havde en Underbund i Politik, hvor meget man end ønskede at bane Vej for den kristne Tro. *Ærkebisp Ebo af Rheims*, der var en Ungdomsven af Kejser Ludvig den Fromme, og som nød stor Gunst hos ham, foreslog ham at forsoge paa en Mission i Danmark, hvor det kunde være klogt at faa Indflydelse. Planen blev forelagt en Rigsforsamling, som billigede den, hvorpaa Ebo af Paven fik Bemyndigelse til som hans Udsending (Legat) at prædike Guds Ord for Folkene i Norden.

For nu at have et Stottepunkt for en saadan Virksomhed, en Udfaldsport for den aandelige Strid mod Hedningerne, lod Kejser Ludvig en Gaard i Münsterdorf ved Itzehoe indrette som Kloster og Skole, hvor Missionens vordende Tjenere kunde faa Undervisning og Uddannelse.

Ærkebisp Ebo kom til Danmark (823) og skal have døbt mange; han sendte ogsaa danske Drenge til Oplæring i Klostret, saa at de senere kunde virke i Kirkens Tjeneste. Nogen egentlig Støtte fra den danske Konges Side har han næppe fundet; i Norden maatte Kongerne være forsigtige i Trosanliggender, da deres Kald var ret nøje knyttet til Religionen, og Kongen var som en Folkets Ypperstepræst; han maatte vogte sig for at krænke den almindelige Gudsopfattelse.

Mere end en enkelt Rejse har Ebo næppe foretaget, og meget har hans Virken næppe udrettet. Hvis Kristendommen virkelig skulde faa Fodfæste i Landet, maatte der arbejdes paa en mindre officiel Maade. Det var en ydmyg Munk, der fik Dørene aabnet; men da havde politiske Forhold igen virket ind.

Harald hed en dansk Konge, der dog næppe har hersket over det hele danske Rige; snarest maa man antage, at han havde et mindre Kongedømme paa den jyske Halvø. Men Harald maa have følt sin Stilling truet, og ledsaget af sin Dronning og et stort Følge sejlede han paa sit Fartøj op ad Rhinen til Mainz. Kejser Ludvig overtalte Kongen til at lade sig døbe, og Daaben fandt Sted ved en prægtig Kirkefest (Juni 826). Kejseren selv var Fadder for Harald, Kejserinden for Dronningen, Sønnen Kong Lothar for deres Søn Godfred. Begivenheden er udførligt skildret i et Digt af den frankiske Digter Ermoldus Nigellus, der dog stærkt pynter Beretningen og gør sig skyldig i mange Fejltagelser. Hvis Kejseren har ment ved sin gæstfri Handlemaade at vinde politisk Indflydelse i Danmark, var dog Udsigten hertil ret ringe; thi saa usikker var Haralds Stilling, at Kejseren maatte tilstaa ham Grevskabet Rüstringen ved Wesers Munding som Forlening, saa at han der kunde have Tilhold, hvis han maatte opgive sin jyske Kongestilling.

Nu skulde der medgives Harald en Mand, som for Alvor kunde begynde en Mission i Danmark, og hertil fandt man ogsaa en udmærket egnet Munk — en af de skønneste Skikkelser i Missionens Historie. *Ansgar* var født i Pikardiet (801) og som Dreng sat i Klostret Corbie ved Somme; efter at dette havde faaet et Datterkloster Ny Corvey ved Weser, blev Ansgar som ung Mand flyttet derhen. Den begavede, ildfulde og ydmyge Munk vandt Anseelse som Forstander for Klostrets Skole og ved sine Prædikener paa Folkets eget Tungemaal. Da Forslaget om at drage til Danmark blev bragt ham, modtog han det med Glæde, idet en saadan Virken netop stemmede med hans inderligste Ønsker. Han fulgte derfor med Kong Harald, da denne fra Dorstad langs Frislands Kyster sejlede til den danske Grænse. I Danmark kunde Ansgar, der havde Klosterbroderen *Autbert* ved sin Side, glæde sig ved, at mange gerne hørte hans Prædiken og „omvendte sig", hvilke vage

Udtryk maaske vil sige, at de lod sig primsigne og derved tilkendegav Muligheden for, at de senere vilde lade sig døbe. Han købte ogsaa Drenge, som han underviste, og Kongen lod Sønner af sine Hirdmænd optage som Elever i hans Skole. Men Kong Haralds Stilling var saa lidt befæstet, at han allerede i det følgende Aar maatte forlade Landet; Ansgar synes derefter at have taget Ophold i Holsten.

De vundne Frugter syntes saare smaa, selv om der var tændt Forhaabning om, at der i Danmark kunde danne sig en kristen Menighed, og dette Haab maatte faa Næring ved den langt rigere Høst, som Ansgar kort efter vandt i et andet nordisk Land.

Fra *Sverige* var der kommet Udsendinge til Kejser *Ludvig* i andet Hverv, men de fortalte, at mange i deres Land ønskede at antage den kristne Tro, og at Landets Konge ikke vilde hindre Præster i at prædike Kristendom. Derfor blev Ansgar, ledsaget af Munken *Vitmar*, sendt ud paa det store Foretagende (829). Hvor voveligt det var, skulde straks vise sig. Det Købmandsskib, hvorpaa Ansgar var om Bord, blev overfaldet af Vikinger; Munkene maatte springe i Søen og vade i Land med, hvad de kunde bære; alt andet blev tabt, deriblandt 40 Bøger og de Gaver, som de medbragte til den svenske Konge. De maatte nu drage af Sted over Land og vandre til Fods den lange Vej til den i Mälaren liggende lille *Ø Birca* (Björkö). Her modtoges de venligt af Kong *Bjørn;* efter at hans Raadgivere havde samtykt deri, gav han Tilladelse til, at de frit maatte prædike for alle dem, der vilde høre dem. Noget andet Ønske end dette havde Ansgar ikke, han vilde kun vinde Tilslutning ad frivillig Vej, Guds Ord maatte virke ved dets egen Magt. Ikke faa lod sig døbe, og mellem dem var *Hergeir*, Kongens højt betroede Raadgiver, der senere lod en Kirke bygge paa sin Arvejord; kristne Fanger kunde ogsaa glæde sig ved atter at nyde det hellige Sakramente. Efter at have opholdt sig her i halvandet Aar vendte Ansgar tilbage; han medbragte til Kejseren et med Runer skrevet Brev fra Kong Bjørn; selv kunde han bringe Budskabet om, hvor langt lettere end i Danmark han i det høje Nord havde fundet Hjerterne modtagelige for Kristi Lære.

Ansgars Gerning burde ikke blot belønnes, dens Frugter maatte sikres, og dette kunde kun ske ved, at der tildeltes ham en Post med overordentlig Myndighed. Ved Støtte af Kejser og Rigsdag, med Billigelse af høje Prælater og af Pave Gregor IV blev der oprettet et *Bispedømme i Hamburg*, der skulde have det transalbingiske Land ved Jyllands Fod under sig, men tillige Missionen i de nordiske Lande og hos Folkene ved Østersøen; dog skulde Ansgar i den sidste Henseende dele Hvervet med Ebo (831). Det var en Stilling som *Ærkebisp*, der tildeltes Ansgar, og han indviedes til den af en Kreds af Bisper og Ærkebisper,

hvoriblandt Ebo af Rheims. I Rom modtog Ansgar af Pave Gregor Stadfæstelse paa denne Stilling og tillige Tegnet derpaa, Palliet.

Udvortes set kunde Lykken synes at tilsmile Ansgar. Et knejsende Kirketag var rejst, men Bygningen under Taget manglede Mure og Vægge. I Danmark havde man endnu ikke rejst nogen Kirke, — i Sverige var et Par Kirker under Bygning —, i Landet Syd for Ejder fandtes kun fire Kirker, der havde det paakrævede Daabsrum. Desuden var Hamburgs Bispestol ringe stillet i økonomisk Henseende; Münsterdorf var bleven tildelt Ebo; til Gengæld havde Kejseren overladt Ansgar Indtægterne af Klostret *Turholt* i Flandern. I en Aarrække kunde han dog alene tænke paa at ordne Kirkeforholdene i Holsten, og snart skulde en Kæde af Begivenheder skabe Uro i Kejserens Lande. Hans Sønner rejste sig mod ham, og han maatte nedlægge sin Værdighed (833); ved sine Modstanderes Uenighed lykkedes det ham dog Aaret efter atter at komme til Magten, men Ebo, som havde sluttet sig til Sønnerne, maatte gaa i Kloster, og saaledes mistede Ansgar sin tidligere Hjælper. Ebo udvirkede dog, at en Slægtning af ham, *Gauzbert*, sendtes som Biskop til Sverige, hvor han og hans Præster lykkeligt fortsatte den begyndte Mission, og en Kirke blev bygget for Menigheden. Alt tegnede godt i en Aarrække; men saa kom et Omslag, Folket rejste sig mod de Kristne og tvang de Gejstlige til at forlade Landet. Gauzbert blev derefter Biskop i Osnabrück.

Vi ved intet om, at Ansgar i Tiden 831—845 har virket i Danmark, selv om han vedblev at købe danske Drenge og at sende dem til den Skole i Hamburg som han havde oprettet. I Danmark havde Kongen forbudt, at nogen antog Kristendom, og ligeledes at de i Udlandet døbte opholdt sig i Landet. Haardt blev Ansgars Virken ogsaa ramt, da efter Kejser Ludvigs Død Sønnerne delte Landene mellem sig (843), og Turholt derved tilfaldt Vestfranken under Carl den Skaldede, som forlenede Klostret bort til andre, hvorved Klostret i Hamburg mistede sit økonomiske Støttepunkt og kom i Trang. I Aaret 845 styrede pludselig en Vikingeflaade ned ad Elben og plyndrede Hamburg, saa at Ansgar og hans Præster og Munke maatte flygte hovedkulds uden at kunne redde Kirkens Kostbarheder. Klostret og Kirken gik op i Luer.

3. Normannertogterne. Aarsagerne til dem og deres Udvikling. Vikingernes Formaal.

I mange Oldskrifter vil man som Aarsag til Vikingetogene finde anført, at Nordens Lande var overbefolkede, hvorfor det var paabudt det unge Mandskab at søge sig Underhold i fremmede Lande. Sand-

heden er dog snarere den, at Udlandet ved sorgløst at lade sine Strande ubevogtede fristede Nordboerne til at søge sig Rigdomme; de fik paa Togterne Øje for, at der var rummelig Plads paa en Jordbund, der var rigere end Hjemlandets. Sikkert er det, at Togterne i det første Tidsrum ikke havde en Udvandring til Maal. Den Levevej, man var begyndt paa, lykkedes imidlertid godt, den lærte Vikingerne et stadig nøjere Kendskab til Naturforhold og økonomiske Vilkaar i de fremmede Lande, ligesom ogsaa til Beboernes stærkere eller svagere Lyst eller Evne til Forsvar.

Længe før den Tid, da Vikingerne efter Midten af det 9. Aarh. besluttede sig til endelig Udvandring, var de begyndt at tage fast Stade paa de fremmede Kyster. De havde i det første Tidsrum kun vovet sig ud over Havet om Vaaren og Sommeren; nu besluttede de sig til at overvintre paa de fremmede, sydlige Kyster for at kunne begynde deres Hærfarter paa en tidligere Tid. Dette skete saaledes paa Irlands Kyster i Tiden 820—830; noget senere (o. 851) slog de sig ned paa *Thanet*, Øen ved Themsmundingen. Disse var dog kun Militærposter, men vundne Sejre gav snart Vikingerne Mod til at underlægge sig Landstrækninger, som de vilde bebygge, dyrke og styre. Som saadanne Erobrere og faste Erhververe ser vi dem, da Kong Halfdan med en Del af Hæren tog Northumberland i Besiddelse, delte det mellem sine Krigere, „pløjede og saaede det“ (876). Det er første Gang, at Normannerne gør et Omraade af større Udstrækning til deres fremtidige Besiddelse.

Paa den Tid havde Vikingernes Evne til at organisere sig udfoldet sig til den største Fuldkommenhed. Det var ikke længer de spredte, overraskende Indhug, som lod Normannerne vinde de stadige Sejre, de havde uddannet et vandrende *Statslegeme*, styret af Konger eller Halvkonger, med Jarler ved deres Side. I disse Hære var Opgaverne til Dels fordelte under særlige Korps, her var Spejdere, Rytterskarer, Belejringstropper, et vel udviklet Forplejningskorps; med disse Hære fulgte ogsaa Krigernes Kvinder i større Antal. Love eller dog Brudstykker af Love for „Hæren“ er bevarede i Norden og i Udlandet. Det er „Hæren“, som Vikingetidens store Resultater skyldes, det er med Førere af „Hæren“, at de fremmede Fyrster og Konger indlader sig i Forhandling, de sætter sig i Skat til dem, og de overlader dem Landstrækninger eller Forleninger. Bestemmelserne i Lovene viser os, i hvilken Grad Lydighed og Sammenhold var det stærke Baand mellem disse Tusinder af Krigere, og hvordan Tapperhed, Snildhed og Førerevne kunde aabne den menige Kriger Vejen op til de øverste Poster og Standstrin.

Saaledes som Udviklingen her er skildret, var i hele Vesteuropa Togternes Art i Normannertidens mest afgørende Tidsrum. Til Enkelt-

Kort over England i det 10. og 11. Aarhundrede.
Efter »Danmarks Riges Historie«.

heder i dem kommer vi tilbage. Men her optager vi paa ny Spørgsmaalet om Aarsagerne til dem. Efter Udlandets Kroniker skulde en *Overbefolkning*, som formodedes at være til Stede i Danmark og de andre nordiske Lande, være foranlediget ved de her raadende Sæder, de hyppige løse Forbindelser og den gifte Mands Ret til at have flere Hustruer eller dog Friller ved Siden af sin Ægtehustru. Efter de Oplysninger, vi har om Nordens Oldtid, synes dog Ægteskab med een Hustru at være det sædvanlige, men det er vist, at et Ægteskab var langt lettere opløseligt end i den kristne Verden. I øvrigt viser Erfaring fra mange Lande, at tilladt *Mangegifte* som Regel ikke har en stærk Tilvækst af Befolkningen til Følge; men det er jo muligt, at de ny Forhold, som Vikingefarterne førte med sig, det blussende Liv, som Mændene førte, deres Ophold i fremmed Land under en stor Del af Aaret eller maaske i en Aarrække kan have haft løse Forbindelser til Følge, — Islands Lovbog fra en kristen Tid tillader en Mand at have en Hustru i Norge, samtidig med at han har en anden paa Island; — desuden kan den heldigt begyndte Næringsvej som Viking og den derved aabnede Mulighed for at faa Sønner forsørgede have virket til større Frugtbarhed inden for Familierne; en saadan viste sig i alt Fald i de danske Nybyggeres Samfund i Normandiet. Men ogsaa i denne Henseende træffer vi snarere paa en Følge af Vikingetogene, end vi lærer en Aarsag til dem at kende. Der er maaske Grund til at formode, at der i Danmark har raadet Uvillie imod, at en Jordejendom kløvedes eller blev udstykket; denne Følelse eller endog et Lovbud, som virkede i denne Retning, kan yderligere have bidraget til at drive andre Sønner end den førstefødte, og paa sine Steder, — hvor senere Arveretten ses at have begunstiget netop den sidst fødte —, andre Sønner end den yngste til at søge sig Jord i fremmed Land.

4. Berømte Høvdinger og Konger hos Normannerne og deres Modstandere.

Vikingetogene er saa talrige, og de rammer paa deres krydsende Fart saa mange Lande, at Billedet af dem let forvirres. Inden vi søger at fremstille Normannernes Optræden i deres hele Egenart eller fremdrager, hvad de indeholdt af Vinding for de nordiske Folk eller for de bekæmpede Nationer, vil det formodentlig være rigtigt at dvæle ved enkelte af Tidens store Skikkelser, Mænd, der frem for tusinde andre vandt Ry, og hvis Gerninger drog varige Følger efter sig, altsaa *Heltene* baade i Normannernes Skarer og hos deres Modstandere.

Ikke blot i Norden, men hos mange af Europas Folk har en Vi-

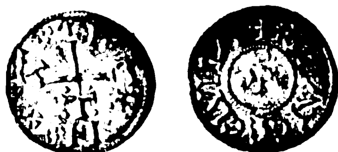
kingekonge fremfor andre tiltrukket sig Opmærksomhed; og talrige Sagn har samlet sig om hans Person. De farverige Fortællinger har vel først alene angaaet hans Krigergerning, senere ogsaa hans Elskovseventyr. *Regner Lodbrog* var en Helt, som Slægter i alle Nordens Lande havde paa deres Stamtræ, saa at man vel kunde være i Tvivl om, hvor hans Fødested egentlig var. Hans Levetid var man tidligere tilbøjelig til at lægge helt tilbage til Sagnenes Old. Nu er der skaffet Klarhed om hans danske Herkomst, og ved Hjælp af Udlandets Kilder har man fundet, at han var Fører for Flaader ved det 9. Aarh.s Midte. Ligeledes er det oplyst, at han er død i England i Tiden omkring 860. Det var Sønner af Regner Lodbrog, der ledede det eventyrlige Togt, da Vikinger anfaldt Europas fjerneste Kyster og kæmpede med Maurer i Spanien og i Afrika; de sejlede gennem Gibraltarstrædet ind i Middelhavet, plyndrede i Provence og i Toskana (859—862). En irsk Krønike fortæller om, hvorledes en Søn af Kong Raghnal midt under et heldigt Togt til Marokko udbryder til sin Broder: „Det er taabeligt af os saaledes at drage gennem Verden til fremmede Lande i Stedet for at hjælpe vor Fader, der er paa Hærfart uden for sit Rige; mulig er han dræbt! — hvilket i Virkeligheden ogsaa var sket.“ Vi kan ikke være i Tvivl om, til hvilke Begivenheder der sigtes; de hændte netop paa den Tid, da det mærkelige Middelhavstogt foretoges. *Ella* i Northumberland havde haft Held med at tage Hærkongen Regner Lodbrog til Fange, han havde kastet ham i en Ormegaard, — saaledes fortæller den nordiske Tradition —, og under Pinslerne skal Kongen have udbrudt, at Grisene vilde grynte, om de kendte Galtens Kval. Vi træffer da ogsaa snart efter *Regnersønnerne* paa Hævntog til Northumberland, og Kong Ella bliver dræbt. Det er disse Lodbrogsønner, *Halfdan* og hans Brødre, der for Alvor tager fat paa at underlægge sig Østangel og Landskaberne Nord derfor.

De fra den nordiske Tradition kendte Navne paa Sønnerne genfindes i Udlandets Aarbøger og Krøniker — for Bjørn endog Tilnavnet —; de hed *Ivar Benløs, Sigurd Orm i Øje, Bjørn Jernside, Halfdan* og *Ubbe.* Da de optræder i Udlandet umiddelbart efter en stor Kamp i Danmark (854), hvorved den ældre Kong *Haarek* var bleven overvundet af Slægtninge og var faldet, synes de snarest at have hørt til denne Konges Slægtlinie og ikke til den Gren, der satte den yngre Kong Haarek paa Tronen. Af forskellige Oplysninger kan det mærkes, at Regnersønnerne har Tilknytning til Frisland.

En Konge, til hvis Navn store Bedrifter er knyttet, var *Godfred,* Haralds Søn. Gennem en Snes Aar havde han hærget i Landskaberne ved Rhin, Schelde og Maas foruden i Egnene ved Seine. I Efteraaret 881 førte han sine Hærskarer til Flandern og opførte paa Vikingernes

sædvanlige Maade en befæstet Lejr ved Aschloh (Elsloo) ved Maas. Alle Vegne fra samlede Frankerne Hære for at gaa imod ham, men de vovede alligevel ikke at angribe ham. Det kom til Forhandlinger om Fred, og Kong Godfred var ogsaa villig til at lade sig døbe. Han blev derefter forlenet med de frisiske Landskaber ved Rhinens kløftede Munding, hvormed Fyrster af dansk Herkomst tidligere havde været forlenet. Godfred ægtede en Slægtning af Kejser Carl, *Gisla*, men tre Aar senere lod Kejseren ham lumskelig myrde (885).

Som Lærer for Regner Lodbrogs Sønner eller som deres Fosterfader nævner de frankiske Kilder *Hasting* (Hasten, et i Danmark ofte

Mønt, præget i Northumberland
for Kong Cnut (Gudred), o. 890.

forekommende Navn). Han var med dem som Leder af Togtet til Middelhavet, senere træffer vi ham ofte som Høvding for Flaader i det nordlige Frankrig og i England. Den nordiske Tradition omtaler ham ikke, men i Vestens Lande hørte han til de mest frygtede Høvdinger. Titel som Konge bliver der aldrig tillagt ham. Han var blandt de Førere, som gerne forhandlede med de kristne Fyrster. Under et Togt i England (893) tillod han, at Kong Alfred lod hans to Sønner døbe, og han siges at have modtaget Land i Frankrig i Forlening.

I hvor høj Grad end Vikingerne havde haft Lykken med sig i Vestens Lande og skaffet sig Underhold og Bytte, havde de dog ofte mødt tapper Modstand. En lysende Bedrift var det saaledes, da den unge Kong *Ludvig III* af Vestfranken uforfærdet og med stor Førerdygtighed gav sig i Kamp med Normannerne ved *Saucourt* (ved Abbeville) og sejrede over dem. 8000 Vikinger siges at være faldet (881); et tysk Digt, et af de ældste Litteraturminder paa dette Sprog, har smukt sunget om denne Kamp. Desværre døde den dygtige Konge allerede i det følgende Aar.

I det vestlige Frankrig havde Grev *Robert den Tapre* af Anjou ordnet Modstanden mod Vikingerne og vundet skønne Sejre; i en Kamp mod Hasting blev han dræbt (866), men hans Ry og hans Kraft gik i Arv til hans to Sønner *Odo* og *Robert*, hvis Berømmelse især er knyttet til Forsvaret af *Paris*. Denne Bys Skæbnetime syntes slaaet, da en Hær paa 40,000 Krigere fortes op ad Seine paa 700 Skibe foruden paa talrige mindre Fartøjer; den sluttede en tæt Ring omkring Byen. Nor-

mannerne vilde fravriste Frankrigs Konge denne By, der ved sin Beliggenhed, sine Mure og Volde var et saare vigtigt Punkt for Landets Forsvar. I et helt Aar (885—86) varede Belejringen, men Forsvarerne holdt Stand; de haabede paa, at Kejser *Carl den Tykke* vilde komme dem til Hjælp; men de havde den Skuffelse at se ham føre sine Hærskarer op foran Paris's Mure, uden at han vovede et Angreb paa Normannerne. Han tingede med dem og købte dem bort, hvorpaa de overvintrede i Burgund, indtil Pengene var indsamlet. Men ogsaa i de følgende Aar holdt Normannerne Paris indesluttet; først i 889, efter at en ny Løsesum var betalt, forlod de Seine. Kejser Carl havde vist sin Uduelighed, og ved hans Død (888) var Folket ikke i Tvivl om, at de vilde vælge Paris's tapre Forsvarer Grev *Odo* til Konge (888—898). Kampen ved Paris havde godtgjort, at hvad Landet havde behov, var befæstede Punkter, som spændte over Floderne, og dernæst Fyrster af samme Styrke og Snildhed som Odo. Hans Broder Robert blev i en følgende Tid kaldet til Frankrigs Trone (922—923).

Nogle Aar efter, at Kampen foran Paris var endt, skulde en Konge i Tyskland vinde Ry ved sin Tapperhed i Forsvaret mod Normannerne. *Arnulf*, den virksomme Hertug af Kärnthen, var ved sin Farbroder Kejser Carls Afsættelse bleven valgt til Konge af Tyskland (887—99), og det lykkedes ham at tilføje Normanner-Hæren et afgørende Nederlag ved Floden Dyle (ved Löwen). Frankernes Sværd og Flodens Vande lod Danske segne i Tusindtal; to af deres Konger *Sigfred* og *Godfred* maatte lade Livet, og 16 kongelige Bannere blev frataget dem (891). Fordrevet fra disse Landsdele blev Vikingerne dog ikke; først en Hungersnød i det følgende Aar jog dem bort.

Ingen af alle de Fyrster, som maatte kæmpe med Vikingerne, drager dog i den Grad Sympatien til sig som *Alfred*, Englands Konge. Haardt var han trængt af de Danske, der havde taget Northumberland og Østangel i Besiddelse, og som nu sendte Flaader ned mod Somerset og andre vestlige Landskaber. I Vinteren 877—78 maatte Kong Alfred søge Skjul i Skove og Sumpe. Han sad gemt paa den lille Ø Æthelney i Floden Parret. Men der boede en ukuelig Villie i Kongens svagelige Legeme; han opgav ikke Modstanden, men fik indsamlet Krigerskarer fra Vestens Shirer, og det lykkedes ham at vinde en afgørende Sejr over de Danske ved Ethandun. Da tilbød hans Modstander Kong *Gudorm* ham Fred og udtalte samtidig Ønsket om at blive døbt; mange af hans Mænd var ogsaa villige til at antage Kristendommen. Saaledes kunde en stor Daabsfest fejres; Gudorm antog det kristne Navn Æthelstan og slog sig ned i Østangel. En Overenskomst, „Alfreds og Gudorms Fred“, er endnu bevaret; den fastsætter, hvad der for Fremtiden skulde være den danske Konges Omraade. Mod Syd og Vest løb

Grænsen langs Themsen og en Biflod til den, derpaa ad Wætlingastreet, den brede af Romerne anlagte Kongevej, der i nordvestlig Retning løber op mod Chester. En af Bestemmelserne lyder paa, at der for Drab af en Englænder og af en Dansk skulde ydes en lige stor Mandebod; i en anden forbydes det, at nogen uden Orlov fra Kong Alfreds Lande skal kunne drage ind paa Hærens Omraade; lige saa lidt kunde det modsatte finde Sted.

Skønt Fred saaledes var bragt til Veje, ophørte Kong Alfred ikke med at ruste sig, han ønskede at staa beredt ved kommende Angreb. London blev omgivet af Volde; allerede tidligere var Alfred begyndt at bygge fortrinlige Skibe, der kunde optage Kampen med Vikingerne paa Søen, og nu stræbte han efter at forøge sin Flaade. Fjorten Aar forløb ret fredeligt, — da skulde Englands Kyster paa ny blive hjemsøgt. Hungersnød i Frankerriget lod den store Hær paa 250 Skibe søge til Østkysten af Kent, og samtidig landede Hasting med 80 Skibe i Themsmundingen (892). Kongen maatte vende sine Vaaben snart mod den ene, snart mod den anden af disse Skarer, der tillige lod deres Fartøjer gøre Indhug rundt om ved Kysterne. Efter nogle Aars Kampe havde Kong Alfred Held til at trænge ind i de Danskes Skanser og at erobre dem. Hæren opløste sig da, og Flertallet af dens Krigere slog sig ned i de danske Riger i Østangel og Northumberland. Kong Alfred døde omkring ved Tiden 900 (Aaret er usikkert).

5. Normannernes Krigsførelse og Kampmaade. Togternes Betydning for Europa.

Vikingernes Sejre skyldtes ikke nogen Ejendommelighed ved deres *Vaaben;* disse var væsentlig de samme som dem, deres Fjender havde. Naar der i Kilderne fra Norden tales om Krigernes „frankiske“ eller „vælske“ (franske) Sværd, og naar fundne Klinger bærer Mærket „Ulfbern“, peges herved paa Herkomst fra Vestens Lande og velkendte Værksteder. Vi ved dog baade af gjorte Fund og af gamle Efterretninger, at man ogsaa i Hjemlandene forstod sig paa Smedekunst og havde højt ansete Mestre.

Sværdet var som Regel knap en Meter langt; dets Bredde var mod Spidsen ubetydeligt smallere end inde ved Hjaltet. Det var tveægget, med en svag Hulning i Bladets Midte. Haandtaget var kort og svært, ofte med skøn Udsmykning. Spydets Stang var af Asketræ og bar et langt Blad. De andre Vaaben var Kastespyd, Bue og Pil. Mest ejendommelig var maaske Øksen med dens brede Blad, og ypperlig var den Færdighed, hvormed Krigerne anvendte den.

Intet Dække af Metal skærmede Vikingernes Legemer. Maaske kunde en enkelt Høvding have en Hjælm om Panden, men det var i deres *Skjolde*, at Krigerne fandt deres bedste Værn, og de var fortrinligt øvede i at bruge dem. Skjoldet var af Træ og malet, ofte rødt eller broget. Abbo, der i et sandfærdigt og malende Digt udførligt har skildret Kampen foran Paris 885, fortæller om, hvordan man fra Byens Taarne kun saa malede Skjolde bevæge sig, og mange Kilder beretter om Vikingernes Evne til at rykke frem, Skulder mod Skulder og med de skærmende Skjolde foran sig, eller om, hvorledes de, naar et Angreb overraskede dem, kunde lade deres Trup rulle sig sammen til en uangribelig Skjoldborg.

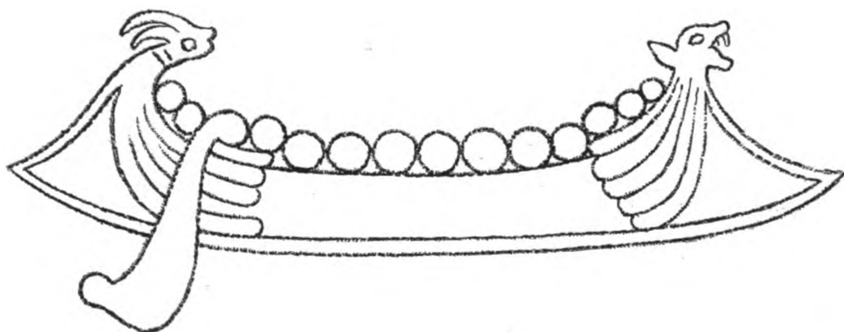
Sværd fra Vikingetiden.
Nationalmuseet. Fotografi.

Alt saadant dødt Materiel, som her er nævnt, kunde Fjenderne have haft lige saa godt, men i Vikingeskaren blev Værget anvendt af Skikkelser, hvis Styrke og Smidighed de maatte beundre og vanskeligt kunde kappes med. Disse nordiske Mænd havde en Højde og Kraft, en Hurtighed og Behændighed, som overalt vakte Opmærksomhed.

Eet Vaaben eller Redskab havde Vikingerne fremfor deres Fjender, *Skibene*. I Skønhed og Brugbarhed overgik de de Fartøjer, som Vestens Folk besad. Af endnu

større Betydning var dog den Sømandsdygtighed, der syntes Nordboerne medfødt.

I Danmarks Jord er der intet Skib bevaret fra disse Tider, hvorimod der i Norge er fundet tre prægtige Fartøjer i Høje. Ældst er maaske Baaden fra Tune ved Sarpsborg, vel fra Tiden 820—50; den er 13 Meter lang og har paa hver Side haft 12 Aarer. Noget yngre er Skibet fra Oseberg ved Tønsberg, 21 m langt, med 30 Aarer, og Gokstad-Skibet (ved Sandefjord) fra o. 900, 20 m langt, med 32 Aarer. Disse Fartøjer

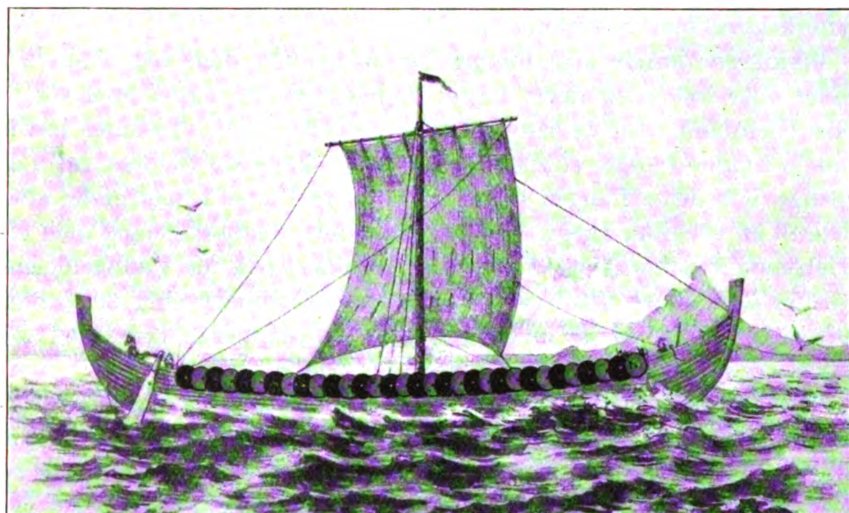
Billede af et Drageskib paa Runestenen i Tulstorp (Skaane). Efter Wimmer: »De danske Runemindesmærker«. III.

har muligvis ikke været egentlige Havskibe, bestemte for de lange Farter, de har været anvendte ved Sejlads inden for Skærene eller i Fjordene. Efter de Oplysninger, som Udlandets Kilder giver, maa vi formode, at Vikingeskibene sædvanligen har haft 30 Aarer og en Besætning paa 40 Mand. De bevarede Skibe giver os fuld Oplysning om, hvorledes Nordboer byggede og udrustede Fartøjer. De er klinkbyggede, med Planker af Eg eller Ask og samlede ved Jernnagler. Kølen var af Eg, og paa den hvilede en stor Egeblok, hvori Masten var plantet; den bar et firkantet Raasejl. Aarerne holdtes ved Baand fast til Aaretoldene, Roret hang paa Styrbordssiden bagtil og var ligeledes ved Baand bundet til Skibssiden.

Det skyldtes Normannerfarterne, at Nordens Folk, som endnu paa Carl den Stores Tid var helt ukendte i Europa, hundrede Aar derefter hørte til de mest omtalte Folkeslag. Af deres Fartøjer var Europa bleven omsejlet, de havde forvandlet denne Verdensdel til en Ø. Normanner var med Aarer og Sejl trængt ned gennem Ruslands Søer og Floder til Middelhavets græske Strande, de havde færdedes rundt om de vestlige Kyster af Europas Lande og gennem Herkules Støtter (Gibraltar-Strædet) til Provences og Italiens Strande. Men ikke blot Europas Kyster havde ved dem faaet ny Betydning for Folkeslagene. Man

havde set Floder og Aaer benyttet paa helt ukendt Maade som Færdselsled og alfar Vej.

Ved Carl den Stores Hof har man utvivlsomt spottet over Kong Godfreds Trusel om at ville hjemsøge Kejseren i hans Residensstad Aachen. men syvti Aar senere blev det fuld Virkelighed. Vikingerne udplyndrede Kejser Carls Kongeborg og Bade og satte Ild paa dem, de indrettede Mariekirken som Hestestald (881—82). Det yderste Punkt, som

Vikingeskibet fra Gokstad.
Efter Nicolaysen: »Langskibet fra Gokstad«.

de ad *Rhinens* Vande naaede til, var vistnok Koblenz, men de trængte derfra videre frem i Landskaberne omkring *Mosel* og tog Bytte med Sværd i Haand vel 500 km fra Havkysten. Mange Gange har de i dette Vikingeaarhundrede ladet *Seinens* Vande bære dem højt op i Landet, de har sejlet ad dens Bifloder, *Oise, Marne* og *Yonne*, og her har de overvintret i en Afstand af 500 km fra Havstranden (886). Det hjalp kun lidt, at man havde spærret for Sejlads paa Seine, thi Vikingerne drog Skibene over Land uden om Spærringen, saaledes som de saa ofte brugte. Man maa følge *Loires* bugtede Løb 400 km ind i Frankrigs Midte for at naa Orleans, og dog blev denne Stad mindst fire Gange indesluttet af Vikingernes Flaade (856, 865, 868, 879). Ved *Garonne* ligger, i en lignende Afstand fra den biskayiske Bugt, Toulouse, men Normannerne benyttede høj Vandstand i Floden, og to Gange maatte Staden forsvare sig mod deres Angreb (844, 864). Floder ved Middelhavet lærte de samme Gæster at kende; saaledes trængte de 200 km op ad *Rhone* til Valence (860), og Byen Fiesole tæt Nord for Firenze, 100 km

fra Havet, blev plyndret af Vikinger, der var trængt op ad *Arno* (860).

Som Rytterskarer var Normannerne ikke oprindelig optraadt. *Heste* anvendte de til Transport af deres Telte og Proviant; de benyttede dem ved Bygningen af deres Skanser og andre Forsvarsværker. Derfor ser vi, at Normannerne hurtigt efter at være landet skaffede sig Heste, de lærte senere hen at føre dem fra Land til Land. Desuden vidste de paa Hestes Ryg at kaste sig ind over Landet i hurtig Fremrykning, om end Kampen, naar de stod over for Fjenden, skete til Fods. Egentlige Rytterkrigere blev Normannerne ikke.

Vikingerne kunde tage Fanger for at anvende dem ved Skansearbejder eller inden for deres Lejre; mange førte de ogsaa med sig til deres Hjemland, hvor de benyttede dem som Hustrælle. Desuden havde man jo i tagne Fanger et godt Middel til at skaffe sig Rigdom ved Løsepenge, især naar Fangen havde haft højere Poster i Samfundet eller hørte til en velstillet Slægt. Nogen gennemført Menneskefangst med efterfølgende Trællemarked er dog ikke karakteristisk for Vikingetogene, saaledes som under Vendernes Hærfarter til Danmark eller de sydlige Korsarers Togter, og de Nybygder, som Normannerne grundede, var bestemt præget af Stræben efter at skabe frie Mænd.

Normannernes talrige *Bannere* var et Vidnesbyrd om den Organisation, der raadede i deres Skarer. Mærket var en bølgende Dug med et Billede, eller det var en Figur paa en Stang. Fanebæreren havde en højt betroet Stilling; han var et Symbol paa Sammenholdet, og det var en Hæder at bære Mærket. Løn eller Forfremmelse kunde vente den Mand, der med sit Sværd banede sig Vej langt frem for Mærket. Efter Kampen plantedes Banneret i Jorden, og alt Bytte førtes til Stangen for at blive delt mellem Krigerne. Det var intet Under, at Fjenderne fandt disse Mærker gruopvækkende; — Regner Lodbrogs Døtre skulde efter en engelsk Kirke have baldyret det frygtede Ravnebanner, hvor Fuglen ved at flagre med Vingerne kundgjorde Sejren —; omvendt var det en Fryd for Fjenderne at kunne erobre Mærkerne og opbevare dem som Sejrstrofæer.

Hvad man let blev var hos Normannerne, var deres Syn for alle reale Forhold, deres Stedsans og Forstand paa at benytte alle lokale eller økonomiske Muligheder. De forstod at gribe det rette Øjeblik, den høje Vandstand, Vindstille eller Storm, Daggry eller Skumring; de vidste Besked om Tider, da Forraadskamrene var bleven fyldt, eller de Øjeblikke, da Beboerne var optagne af Fest eller af Arbejde. Mangfoldige var de *Krigspuds*, som berettedes om dem, saaledes deres hyppige Anvendelse af de med Kvas og Grønsvær skjulte Løbegrave eller Huller, hvori Fjenderne styrtede ned; deres List med at indfange Fugle og lade disse stikke Ild paa den belejrede By; deres Opsøgen af Vand-

aarer, som bragte den indesluttede By Drikkevand, og deres Tilstopning af dem. Digteren Abbo fortæller om, hvorledes Normannerne under Belejringen af Paris lod brændende Fartøjer drive ned ad Seine for saaledes at tænde Byens Broer i Brand, eller de byggede uhyre Vogne paa 16 Hjul, der som stangende Vædere skulde løbe mod Murene, og under hvis dækkende Tag Krigerne stod beredte til Nærkamp.

Frankerne kunde ikke se paa Nordens Mænd som paa en Race, der var dem underlegen eller stod dem fjernt, ikke heller kunde de undlade at beundre deres *Skikkelser*. Disse høje Mennesker var vel blonde, men deres af Sol og Saltvand brunede Legemer var velbyggede, og de havde uddannet deres Legemer til en ukendt Styrke og Smidighed. Trods vil altid vække Opmærksomhed, men hos disse Folk var Trods et Særmærke, der betog, de frygtede ikke for at sejle ud paa Verdenshavets Vidder, og de syntes — som det blev fortalt om Regner Lodbrog — at kunne se i Morke. Hvor forskelligartet end Nordboernes Kultur var, vilde man ikke frakende dem en saadan. De fremmede Nationer kunde ikke opfatte dem som Barbarer; det er saare sjældent, at de giver dem en saadan Betegnelse. Normannerne havde desuden stor Lethed ved at omgaas andre Folkeslag; de vidste, straks efter at Kampen var til Ende, at træde i Handelsforbindelse med dem. Mange frankiske, engelske eller irske Kvinder havde indladt sig i Frilleforhold eller ret Ægteskab med Nordboer. Desuden havde mangen Viking antaget Kristendom, eller han havde i alt Fald ved at lade sig primsigne tilkendegivet sit forsonlige Standpunkt og en Mulighed for, at han vilde lade sig døbe.

Fra de første Tider synes *Kirker, Klostre* og *Bispesæder* at være de Punkter, mod hvilke Normannerne særlig rettede deres Angreb. Man kunde antage, at religiøs Fanatisme drev dem hertil, og at de handlede under Tilskyndelse af en hedensk Tro, som de vilde udbrede. En saadan Opfattelse har ikke den fjerneste Støtte i de gamle Beretninger, hverken de i Norden eller de i Udlandet optegnede. Haan kunde de vel stundom vise mod de kristne Helligdomme; men lige saa hyppigt mærker man hos dem en forsigtig Frygt for at udæske den kristne Guds Hævn, og sjælden eller ingen Sinde høres der om nogen Tvang til at afsværge den kristne Tro. Hedensk Fanatisme eller Intolerance giver sig saaledes ikke til Kende. Naar derfor kirkeligt Gods og Gejstliges Ejendele synes særlig hjemsøgt, kan Grunden alene have været, at Vikingerne vidste, at der i Kirker og Klostre gemtes Herligheder og Skatte, særlig Guld og Sølv, og dernæst, at disse Steder ofte vilde være let tilgængelige ved deres udsatte Beliggenhed og svage Værn.

Vi kaster derefter Blikket tilbage og spørger, hvilken Betydning Tog-

terne havde haft for *Europas almindelige Historie* og for *de nordiske Folks Udvikling.*

Vikingerne havde paa deres stormende Farter hjemsøgt de fleste Kystlande i Europa; kun til nogle indre Dele af Middelhavet var de ikke naaet. Ved deres Togter og Sejre var mange Landskaber og Egne bleven besat af Nordboer eller kommet under nordisk Styrelse. Det hidtil ubeboede Island var bleven fundet af de Norske og delvis bebygget af dem. Ligeledes havde Nordmændene underlagt sig Øerne Nord for Skotland, foruden store Omraader paa det skotske Fastland saavel som paa Irland. Sammen med de Danske eller selvstændigt havde de Norske kriget mod England og Frankerriget; ogsaa her var der grundlagt nordiske Riger; i hvert Fald var Landskaber og Egne blevet tæt besatte af nordiske Nybyggere. Europas østlige, tætformede Fastland syntes at have faaet Kyster mod Øst, idet svenske Vikinger uanfægtet lod deres Fartøjer følge Flodernes Løb ind i Landets Midte; lejlighedsvis trak de dem over Land for paa ny at stige om Bord og saaledes naa ned til Det sorte Hav og det græske Kongerige. Ved sin Dygtighed som Kriger og Styrer var det lykkedes Svenskeren *Rurik* at grundlægge det russiske Rige; *Rus* var det Navn, som først Finner og senere slaviske Folk gav Mændene fra Rothin, de til Soleding ansatte Kystlande Nord og Syd for Mälarens Munding (*rother*, Roning, Sejlads), og det skulde altsaa nu gaa over til at blive Navnet paa et slavisk Folk. Europa var ved disse Bevægelser og Vandringer kommen ind paa helt ny Baner. Øst og Vest, Nord og Syd var kommet i stærkere Berøring indbyrdes, alle Afstande var bleven kortere. Men Vikingernes Vaaben havde ogsaa tvunget de angrebne Folk til at vise større Enighed og Sammenhold, og der er nogen Forbindelse mellem disse Hærgninger og den Dannelse af større Riger, der opstod, da det skotske Rige ved Aarhundredets Midte blev dannet (844), og da den sammensatte engelske Stat paa Kong Alfreds Tid udviklede sig til et helt, samlet Rige. En lignende Indvirkning øvede de vel ogsaa paa det vestlige europæiske Fastland, saa at der i Stedet for det uformelige Karolingerrige dannede sig mindre Stater af stærkere Bygning.

Disse heldbringende Virkninger af Vikingetogene maa ikke tabes af Syne lige over for en anden ubestridelig Kendsgerning, at Nordboernes Sværd og Brande ødelagde Kulturværdier rundt om i Rigerne. Samtidig havde de dog bragt moralske Værdier til ny Udfoldelse, Sansen for Lydighed, Disciplin og Sammenhold, Følelsen af den Borgerpligt at staa forsvarsberedt. De havde vist Haves og Floders Betydning ikke blot for Krig, men for Handelsfærd, og Normannernes Sømandsdygtighed maatte blive et Forbillede.

Ved alt det fremdragne har vi kun tænkt paa, hvad Vikingerne

foranledigede ved deres Togter, inden de blev Nybyggere i de erobrede Lande eller dannede Stater. Den Indvirkning, som disse Forhold bragte, vil blive omtalt senere, ved Betragtningen af de nordiske Kolonier.

For Nordens Folk selv havde Vikingetogene haft en omvæltende Betydning, de havde ført dem ind paa helt ny Veje. Tallet af Mennesker, der talte de nordiske Sprog og følte sig som Nordboer, var sikkert i Løbet af disse hundrede Aar steget til det mangedobbelte. Rigdomme af al Art var bleven bragt til Nordens Lande og havde lært dem fremmed Kultur at kende, og samtidig var Nordens store Sagnstof ved Berøring med de mange Nationer bleven yderligere forøget. Især havde dog Togterne haft den Betydning, at talrige Nybyggere i de fremmede Lande antog Kristendommen, og at kristent Frø desuden blev saaet i mangen Hednings Sind, saa at et Trosskifte i Norden i langt stærkere Grad blev forberedt ad disse Veje end gennem Missionen.

6. **Ansgars senere Rejser og hans Død.**

Netop i det samme Ulykkens Aar (845), da Modgang af al Art, som vi har set (S. 363) styrtede ind over Ansgar, blev det bremenske Ærkesæde ledigt ved Dødsfald, og den Tanke maatte naturligen arbejde sig frem hos de magthavende, at Bremen som Stift nu burde forenes med Hamburg. Men Sammenslagning af Bispedømmer var i og for sig en betænkelig Sag. Man forsøgte en Omlægning af Stifternes Grænser, men denne kunde ikke tilfredsstille Ansgar. Omsider blev dog Forholdet ordnet. Ansgar havde under religiøs Grublen forvisset sig om, at det var Himlens Villie, at han skulde genoptage Missionen i Norden, og ved at gøre Bremen til sit Hovedsæde og samtidig styre Hamburgstiftet vilde han faa den fornødne materielle Støtte til paa ny at kunne tage fat paa sin Gerning blandt Hedninger.

Det maa vel erindres, at for at en Mission skulde have Fremgang, maatte dens Præster være rundeligt forsynet med Penge. En Rejsende maatte bringe Gaver, selv om han kunde være vis paa at modtage Gengaver. En kristen Prædikant maatte vise Gavmildhed over for fattige, og han maatte kunne løskøbe Fanger. Selv om han fik Ret til at bygge en Kirke, og en Grund blev ham overladt, maatte han selv bekoste Kirkens Bygning; der maatte skaffes dens Præster Bolig og Løn, da der ikke turde forlanges Betaling for nogen kirkelig eller gejstlig Tjeneste.

Først nu, da Ansgar følte sig i tilstrækkelig Grad økonomisk støttet, kunde han genoptage sin Gerning i Danmark. *Haarek* var da Enekonge, og Ansgar blev ofte udsendt af Kong Ludvig for at forhandle med Kon-

gen om politiske Spørgsmaal. Samtidig søgte Ansgar da at faa Tilladelse til at prædike den kristne Lære.

Gennem ingen af Ansgars Oplevelser træder Betydningen af hans *Personlighed* klarere frem end af Kong Haareks Stilling til ham. Haarek havde faaet Øje for Ærligheden og Inderligheden i Ansgars Sjæl; han gjorde ham til sin fortrolige Raadgiver og lod ham være til Stede, endog naar han med sine Høvdinger forhandlede Rigets Anliggender. Naar Ansgar fremstillede Kristendommens Lære for Kongen, lyttede han til med Andagt og udtalte, at han gerne vilde vinde den kristne Guds Naade. Ansgar bad da om, at det maatte blive ham tilladt at rejse en

Mønt, præget i Hedeby, o. 800.

Mønt, præget i Hedeby, o. 900.

Kirke i Landet og at danne en Menighed med en fast Præst, som kunde døbe alle dem, der udtalte Ønsket derom. Dette tillod Kongen, og en Kirke blev da bygget i *Hedeby*, hvor der allerede fandtes mange Kristne, især blandt de velstaaende Købmænd. Den blev dog bygget i en Udkant af Staden; her, „paa Holmen“, stod den til Jomfru Marie viede Kirke, der først blev nedrevet paa Reformationstiden.

Ansgar følte sig ved denne Medgang styrket saaledes, at han besluttede at drage ud paa en ny Rejse til *Sverige*, og Kong Haarek medgav ham et Brev til den svenske Konge, hvori han udtaler, at han i sit Liv ikke havde truffet en saa god og trofast Mand; aldrig vilde Ansgar i Sverige foretage andet end, hvad der var godt og ret. Efter en Sejlads paa 20 Dage naaede Ansgar Bjørkø, og Kong *Olaf* modtog ham med Venlighed; han sammenkaldte sine Høvdinger og forelagde derefter Sagen for Folkeforsamlinger paa to Steder i hans Rige. Det blev besluttet, at Præsterne frit kunde prædike Kristendom; paa Bjørkø blev der bygget en Kirke, og en Præst ansattes ved den.

Saaledes syntes Lykke at følge Ansgars Virken paa disse Tider; dog var et Uvejr trukket op over Tilstanden i Danmark. Ansgar maatte ved sin Hjemkomst erfare, at Kong Haarek var bleven dræbt under en Kamp med Slægtninge, der hidtil havde levet paa Vikingetog. Den nyvalgte *unge Kong Haarek* var helt afhængig af sine Høvdinger, og disse var fjendsk stemte mod Kristendommen. Kirken i Hedeby blev lukket, dens Præster forjaget. Et Omslag i Stemningen indtraadte dog hurtigt. Ansgar ilede til Danmark, Kirken blev aabnet paa ny, ja det blev den tilladt at lade Klokker lyde, hvad der, som forargeligt, hidtil

havde været forbudt. Nu fik de Kristne endog Lov til at bygge en Kirke i *Ribe;* den kom, som Kirken i Bremen, til at bære St. Peters Navn. Hvor lidt Kong Haarek II havde Uvillie mod Kristendommen, fremgaar af, at Pave Nikolaus I i et Brev takker ham for en Gave, han har sendt ham (864).

I Fortællingen om Missionen i Norden paa disse Tider samler alt Lys sig om den enkelte Mand Ansgar. De, der virkede sammen med ham, svinder hurtigt af Syne, ikke heller har Ansgars Hjemland støttet ham med synderlig Kraft. Mild Inderlighed og enfoldig Klogskab, det var de Midler, som lod ham finde Vej blandt Hedningerne. En saadan Tanke som, at Mirakler skulde hjælpe ham til at stadfæste Sandheden af hans Lære, laa ham fjernt; han ventede intet andet Jærtegn fra Himlen, end „at Gud vilde gøre mig til et godt Menneske“. Hvor meget hans Sind end var fyldt af Drømme, tillod han ikke, at de slappede hans Handlekraft, altid var han optaget af det Arbejde, som hans Embede krævede, eller han flettede Fiskegarn eller afskrev Bøger. I sin Levevis var han nøjsom indtil Yderlighed, men altid rundhaandet i at hjælpe. Kun en eneste forfængelig Tanke kunde Ansgar ikke slippe, nemlig at Gud vilde unde ham Martyrdøden. Men denne Tanke udsprang af hans bedste Egenskaber; han mente paa denne Maade at faa Guds Erkendelse af hans Gernings Værd, saa at han efter sin Død som Forbeder for Mennesker kunde vedblive at tjene dem.

Det er muligt, at en Mand af mere bydende Villiekraft og med udpræget Herskerevne vilde have vundet større Resultater og have bragt en videre Kreds til hurtigt at slutte sig til Kristendommen. Maaske vilde en Mand med mindre bodfærdigt Sind, og som ikke opfattede Lidelser som et nødvendigt Middel til Selvtugt, have paavirket de livslystne Nordboer stærkere. Men det er vist, at Ansgars Virkemaade blev en Bebudelse af de Veje, hvorpaa Kristendommen skulde vinde Indgang i Danmark, den stille Vandring med lydløse Trin fra Dør til Dør, der aldrig førte til stormende Optrin og blodige Afgørelser, fremkaldt af hedensk Had eller fanatisk Forkyndelse af Kristendom. Evangeliet vandrede ind i Landet paa en helt anden Maade, end det ellers var Tilfældet i Nordens Lande, især i Norge.

Ansgar døde den 2. Februar 865, 64 Aar gammel. Hans kære Discipel og Ven *Rimbert* blev valgt til hans Efterfølger, saaledes som det havde været Ansgars Ønske. I Fromhed og Godhed stod han ikke tilbage for Ansgar, derom vidner ogsaa den indholdsrige Skildring af Ansgars Levned, som stammer fra hans Haand, og som er et uvurderligt Kildeskrift til Oplysning om Nordens Historie i denne Tidsalder. Men Rimbert var svag af Helbred og maatte mest virke gennem sine

Udsendinge; flere Gange var han dog paa Rejser til Sverige og Danmark.

Af Pave Nikolaus var Ansgar bleven optaget i Kredsen af Roms Helgener. Efter Rimberts Død (888) blev ogsaa han helligdømt.

De Mænd, der i de følgende Menneskealdre sad paa det Hamburg-Bremen'ske Ærkesæde, synes helt at have tabt Missionen i Norden af Syne.

ANDET AFSNIT.

KRISTENDOMMENS INDFØRELSE OG DE STORE EROBRINGER.

1. Danmark i Kong Gorms og Dronning Thyres Tidsalder.

Vi har set, hvordan Danmark utvivlsomt paa Vikingetiden var *et stort samlet Rige* og følte sig som et saadant, saa at noget Brud derpaa ikke blev taalt, og at Danmarks Konge skred ind derimod for at hævde sit Overherredømme. Denne Enhedsfølelse gav netop Danmark en Overvægt blandt Nordens Folk, hvortil ogsaa den Kultur bidrog, der her syntes at have naaet en særlig Blomstring.

Ogsaa Udlandets Kilder omtaler Danmark som et samlet Rige for Daner, om end i denne Vikingetogenes Tidsalder flere Mænd paa samme Tidspunkt kan være kaldt „Konger". Vi ved jo, at man ikke var sparsom i Brugen af Kongenavn paa dem, der havde en vis Myndighed over mindre Omraader eller blot var Søkonger. Ogsaa Samkonger, der i Fællesskab styrede det hele Rige, synes kendte.

Om de regerende Konger i Danmark i den Mandsalder, der gik før Aar 900, ligesom i den, der fulgte efter, raader der Dunkelhed. I Aaret 873 indledede de to Konger *Sigfred* og *Halfdan* hver for sig Forhandlinger med Kong Ludvig den Tyske og gav Forsikringer om, at de vilde holde Fred med det tyske Rige, forudsat at det tillodes Købmænd at færdes frit fra det ene Land til det andet. Ikke desto mindre var syv Aar senere en sachsisk Hær i Fremrykning mod Elben i fjendtlig Hensigt, da den pludselig blev angrebet af de Danske, der tilføjede den et blodigt Nederlag, som blev saa afgørende, at i de næste halvhundrede Aar ingen Tysker vovede at komme over Elben. Derfor var paa denne Tid baade den sachsiske og abodritiske Del af Landet mellem Ejder og Elben klart nok undergivet dansk Indflydelse, og enkelte Dele af Landet synes endog styret af Danske.

Fra denne Tid stammer to værdifulde Beretninger om Danmark, der vel nærmest giver en geografisk Skildring af Landet, men hvoraf

man dog ogsaa faar Øje for de politiske Forhold. Englands Konge *Alfred* var ikke blot den ypperlige Styrer af sit Rige, han var tillige en litterært dannet Mand og en udmærket kyndig Forfatter. Alfred har paa det angelsachsiske Sprog gengivet den Verdenskrønike, som skyldes den spanske Forfatter *Orosius* (o. 400); men han har til den føjet en Del Oplysninger om Europas Geografi og endvidere to Rejseberetninger fra Norden.

Ottar, der hørte hjemme højt oppe i Helgeland i Norge, har fortalt Kongen om sin Sejlads langs hele den norske Vestkyst ned til Skiringssal, en dengang velkendt Handelsplads i Nærheden af Sandefjord. Derfra sejlede han i fem Dage til Hedeby og havde til Styrbord Gotland (Jylland) og senere Sillende. Dette Navn for Sønderjylland eller for en Del deraf er os ogsaa kendt fra tyske Kilder (Sinlendi). *Lende* er en dansk Betegnelse for et Landskab, en Landstrækning; Forledet kan enten være *sil*, et Vandløb, eller *sin*, fuld, rund, og Navnet maa sikkert være fremkaldt af et af de geografiske Forhold, som er mest ejendommeligt inden for Sønderjylland, det hullede, gennemskaarne, oversvømmede Strandland i Vest, der har den fastbyggede Kyst bagved sig. Mulig har Navnet paa Øen Sild den samme Herkomst. Paa Farten havde Ottar i tre Dage til Styrbord rum Sø, til Bagbord Denamearc, her møder os vort Lands Navn nedskrevet for første Gang —, i de to følgende Dage til Styrbord Gotland, Sillende og mange Øer, til Bagbord de Øer, som hører til Denemearc. Hedeby ligger mellem Vender, Sachser og Angel og hører til de Danske.

En anden rejsende, *Wulfstan*, beskriver Sejladsen fra Hedeby til Truso i Preussen (i Nærheden af Elbing). Paa denne syv Dages Fart har man til Styrbord Vendland, til Bagbord Langeland, Laaland, Falster og Skaane, som alle hører til Denemearc. Til Bagbord ligger endvidere Bornholm, der har sin egen Konge, derpaa følger Bleking, Möre, Öland og Gotland, som alle hører under Svenskerne. Venden strækker sig lige til Mundingen af Weichsel.

Af Beskrivelsen faar man det Indtryk, at Danmark er et samlet Rige med de velkendte Grænser; kun har Bleking paa den Tid været knyttet til Sverige, hvad vi ogsaa har Kundskab om af andre Kilder. Den Konge paa Bornholm, som Wulfstan omtaler, har sikkert været en Underkonge af forbigaaende Art, i Lighed med de i Sagaerne nævnte Søkonger og Næskonger, og netop Angivelsen af Øens Særstilling vidner stærkt om, at Danmark i øvrigt udgjorde en Enhed.

I de første Aartier af det 10. Aarh. maa der være sket en Søndring af den tidligere Enhed. I alt Fald synes nogle Landskaber at have tillagt sig Selvstændighed og at have nægtet Lydighed mod Danmarks Konge. Dette fremgaar af en Efterretning i en islandsk Saga om, at

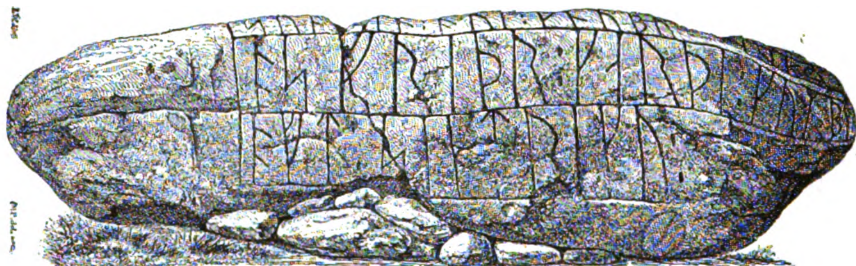
Kong Gorm den Gamle, efter at have overvundet to Konger, samlede det hele Rige. Denne Saga stammer fra en meget sen Tid, og man maa derfor lægge mere Vægt paa, at Kong Gorms Søn Harald paa Jellinge-Stenen udtaler, at han er den Harald, der „vandt sig hele Danmark og Norge". I Modsætning til disse Efterretninger fremstiller alle danske Krønikeskrivere og Kongerækker Danmark som et samlet Rige fra langt ældre Tider, selv om det enkelte Gange var delt mellem forskellige Regenter.

Vi har en Antydning af, hvad der er foregaaet i hine dunkle Aartier, ved en Meddelelse hos *Adam af Bremen*, som har Kong Svend Estridsøn til Hjemmelsmand. Den udtaler, at „Olaf, som kom fra Sverige," — paa et senere Sted hos Adam: „Olaf, en Fyrste over Svenske" —, tilrev sig det danske Rige ved Vaabenmagt. De brugte Udtryk synes klart nok at udsige, at det ikke var en fra det svenske Folk udgaaet Erobrerhær, der underlagde sig Landet og tog Bolig i det. En Fyrste i Sverige, der til Eks. gennem Kvindeled regnede sig til den danske Kongestamme, har forstaaet med Støtte af et Parti i Danmark at vinde Magt i Landet; hans Slægt beholdt det en Stund, indtil en anden Mand af Fyrsteslægt, Hardegon (vistnok Gorm), der kom fra „Nortmannia" (formodentlig Normandiet), underlagde sig Riget. Svend Estridsøn tilføjer, at der paa den Tid nævnes saa mange Konger, der med Rette eller Urette bar denne Titel, at det ikke er muligt at se, om den ene Konge fulgte efter den anden, eller de regerede samtidigt.

Olaf, — fortæller Adam —, regerede til sin Død, og efter ham fulgte Sønnerne *Chnob* og *Gurd*.

Vi træffer her paa en Mand, der er os bekendt andetsteds fra. Den tyske Konge *Henrik I* vilde hævne sig paa de Danske, der havde gjort Indfald i Frisland; han vendte sig mod de Danske og Abodriterne, — vi mærker her igen de Danskes nære Forbindelse med de vendiske Stammer —; han vandt Sejr over dem og tvang den danske Konge *Chnuba* til at lade sig døbe (934). Denne Konge, der hersker over Land ved Danmarks sydlige Grænse og maaske over vendiske Egne Syd derfor i Holsten, er nævnt paa en Runesten fra Vedelspang (Syd for Sli): „Asfrid gjorde dette Mindesmærke efter Sigtryg, hendes og Gnupas Søn". Paa en anden Sten fra Vedelspang (senere i Gottorp) læser vi endvidere. „Asfrid, Odinkars Datter, gjorde dette Mindesmærke efter Kong Sigtryn, hendes og Gnupas Søn". Saaledes har Astrid været gift med Gnupa, der maa formodes at have været Konge, siden Sønnen bærer denne Titel. Denne Kong Sigtryg er os kendt fra et Hærtog til Normandiet. De Danske i dette Land havde i Aaret 943, da de foruroligedes af den franske Kong Ludvig, søgt Hjælp i Danmark, og Kong Sigtryg førte en Flaade derned.

Af disse mange spredte Efterretninger, der mærkeligt rimer indbyrdes, kan den berettigede Slutning drages, at der i Hedeby har hersket en Konge eller Underkonge Gnupa. Dette Navn peger for saa vidt mod Sverige, som man i dette Land har anvendt det hyppigere end i Danmark, og hermed stemmer jo ogsaa Efterretningen om, at Gnupas Fader Olaf var af svensk Afstamning. I Retning af Sverige drages vi ogsaa ved enkelte Runetegn og Ordformer paa den først omtalte Runesten (ikke derimod paa den til Gottorp flyttede Sten), saa at Moderen vel

Runesten fra Vedelspang (nu, ligesom den i Gottorp fundne, i Kiel). Efter Wimmer: »De danske Runemindesmærker«. II.

har benyttet en svensk Runerister. Men deraf at ville slutte, at Hedeby var i Svenskes Magt, vilde jo være ganske urigtigt. Man var i Sverige stærkt optaget af Kunsten at riste Runer og særlig øvet i den; danske Mænd og Kvinder, der lod Runestene rejse, vilde helt naturligt benytte svenske Mestre ved Tegningen eller Udførelsen. Vi har Runestene fra Sønder Vissinge ved Skanderborg, fra Lavrbjerg ved Randers, fra Hobro og fra Gunderup ved Aalborg, fra Byen Slesvig (o. 1066), fra Simris i Skaane og andre Egne, der har lignende svenskagtige Egenheder som Vedelspang-Stenen; de stammer fra forskellige Tider indtil langt ind i det 11. Aarh.; det vilde jo dog savne enhver Berettigelse af dem at at ville slutte sig til en svensk Erobring eller Bosættelse. Navnet paa Asfrids Fader, Odinkar, bringer os en kendt dansk og sønderjysk Slægt i Erindring; af denne udgik to berømte Bisper med Navnet Odinkar; om den yngre af dem siger Adam af Bremen, at han var af den danske Kongeæt. Ingen dansk, nordisk eller udenlandsk Kilde fortæller om en svensk Erobring, og vi har ingen Grund til at lægge en saadan Forstaaelse ind i Adams Ord. Beretningerne fra Tyskland om Kong Henriks Kampe er ikke i Tvivl om, at det var Danske, han besejrede, og de er stolte over, at han tvang en dansk Konge til at antage Kristendommen.

Den slesvigske Sten giver os kun Ret til at tro, at Gnupa var Konge, derved at den giver hans Søn denne Titel, Sakse benægter bestemt, at

Gnupa var Konge. Han kender godt Traditionen om Gnupa, han kalder ham Ennignup, hvad der vel har været et Kendingsnavn eller Øgenavn for ham — *enni*, Pande, *gnupr*, foroverbøjet, smlgn. Gnipen, den høje Yderklint paa Sjællands Odde. Om Ennignup beretter Sakse, at han var en brav Mand, der styrede Danmark som Værge for den unge Kong

Forside og Bagside af den mindre Jellingesten.
(Forsiden): »Kurm kunukr karthi kubl thusi aft Thurui kunu
(Bagsiden) sina Tanmarkar but.«
Efter Wimmer: »De danske Runemindesmærker«. I.

Knud og som Vicekonge, „men de er daarligt inde i Krøniken, der sætter ham ind i Kongerækken".

Efter det foran oplyste kan vi formode, at der i et eller andet af de Landskaber, som Riget omfattede, paa denne Tid har været Underkonger, men at Gorm den Gamle og hans Søn Harald har gjort Ende derpaa. Den foran nævnte islandske Saga fortæller, at Kong Gorm i det sydligste Jylland sejrede over Kong Gnupa og senere over Kong Silfraskalli. Da alle Navne med -skalli som Efterled synes at være Tilnavne, har det samme vel været Tilfældet med Silfraskalli. Maaske

har det været knyttet til den af Adam af Bremen nævnte Broder til Gnupa Kong Gurd.

Vi bør ikke undres over, at Forholdene i Vikingetiden maatte føre til, at Tallet af Kongeriger og Konger steg betydeligt, og at Stillingen som Konge over hele Danmarks Rige kunde blive anfægtet. Fyrsterne i de ny Koloniriger kunde let paastaa, at de maatte have en lignende Titel eller Magt i det Landskab i Danmark, hvorfra de var kommet. Kongerækkerne i de ny Riger vilde desuden virke forstyrrende ind paa Traditionen om Kongefølgen i Danmark. Vi har i det foregaaende berørt og vil i det følgende komme til at omtale Forhold, der viser en vis Forbindelse mellem Sønderjylland, Frisland og Normandiet (S. 391). Det er nævnt, at den forste Konge i Østangel hed Gorm (Gudorm); han er formodentlig den Mand, der i Kongerækkerne fra Danmark optræder som Gorm Enske (den Engelske). I disse Lister møder os ogsaa en Kong Frode, der skal have erobret England og regeret baade over dette Rige og Danmark. Frode er jo et berømt Navn i de danske Kongerækker og forekommer ofte, men denne Frode er den sidste, som bærer Navnet. Man maa formode, at han hørte til en Linie af Slægten, der var knyttet til Jylland; der er nemlig bevaret en bestemt Tradition om, at denne Kong Frode skal have bygget den første Kirke i Aarhus.

Om *Kong Gorm* og hans *Dronning Thyre* findes der righoldige, men ofte fantastiske Sagn. Een Bedrift af Thyre har dog fuld Troværdighed, og ved den har hun gennem alle Tider straalet i Danmarks Historie. Der fandtes om hende paa Svend Aagesøns og Sakses Tid et grundfæstet og elsket Minde, plejet og stadig fornyet ved vor Sydgrænses uophørlige Krav paa Opmærksomhed. Thyres Gerning staar desuden nævnt allerede i en Indskrift fra hendes Ægtefælles Haand. Den mindre Runesten i Jellinge vidner: „Gorm Konge lod gøre dette Gravmæle efter sin Hustru Thyre Danmarkarbót“, og *bót* anvendes netop særlig om den, der beskytter, bøder, ophjælper. Aarbót var saaledes i Norge et Tilnavn, der priste den, hvem Landet formentlig kunde takke for god Aarsvækst; Bæjarbót, Byens Værner, var i Trondhjem Navnet paa den Klokke, der sammenkaldte Gildebrødrene; et Brev er udstedt 1398 af „Peder Jensen Husaboot, Formand i Gæsthus i Lund, og alt Konventet der“.

Efter den Beretning, der senere var gængs i Folket, havde Thyre ladet udgaa Bud om, at alle Danske skulde hjælpe med til at rejse et Forsvarsværk mod de stadig truende Sachsere. I de østlige Dele af Landet paahvilede det alle, der kunde føre en Spade, at deltage i Arbejdet, medens Jyderne skulde skaffe den fornødne Forsyning med Fødevarer til de mange Voldbyggere. Virket skulde stadig kun have en eneste Port, og hvad der laa Vest for den, var det Skaaningernes Op-

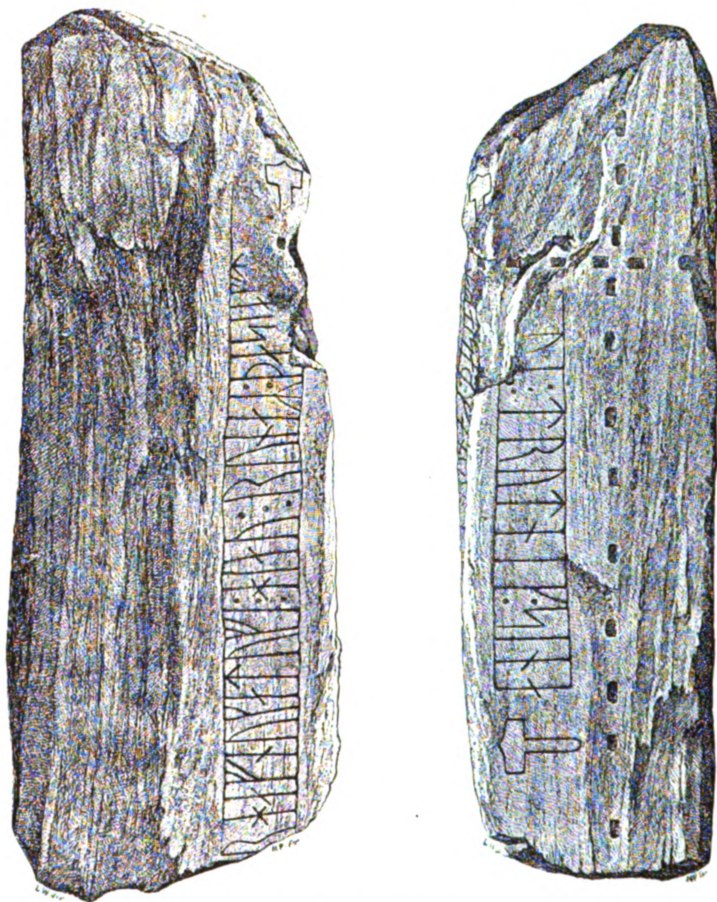
gave at rejse (den hed senere Skaaning-Delen); den østlige Vold skulde Fynboer og Sjællændere bygge. Værket, saaledes som det nu rejstes, havde en Udstrækning af over 12 km. Overalt var der en Jordvold med en dyb Grav foran, paa flere Steder tillige en nogle Meter bred Mur af raa eller kløvede Kampesten; paa enkelte Steder kunde Volden være støttet af Tømmerstokke og Bjælkerammer. Det saa omfattende Forsvarsværk kunde først efter tre Aars Arbejde gøres færdigt

Kampestensmuren ved Danevirke.
Efter »Nordiske Fortidsminder«. I.

Bygningen af Danevirke var et enestaaende Foretagende paa Grund af Voldens Udstrækning og den vel gennemførte Plan; det maatte indgyde det danske Folk Selvfølelse og styrke dets Sammenhold. Betragtet ud fra Tanker, som ogsaa var virksomme i andre Lande af Europa, kan man ikke betegne det som særlig dansk. Rundt om i Rigerne var man ivrig for at skaffe sig Værn ved Værker af denne Art. I Tyskland havde Kong Henrik I truffet Foranstaltninger til, at Byerne blev omgivet af Volde. Grev Alan af Bretagne befæstede paa den samme Tid Nantes; han havde under flere Aars Landflygtighed i England set, hvordan Kong Edvard og ligeledes hans Søster Fru Æthelfled af Mercia lod en Række af Byer omgive med Volde, Grave og Palisader, hvad der blev et saare virksomt Middel til at holde de Danske i Ave. Om end alle disse i England hurtigt rejste Værn var af langt mindre Styrke

end Danskernes Vold, er det jo muligt, at Dronning Thyre netop ved at høre om den kraftige engelske Styrerske og hendes Opbud af Mandskab har taget Lære og søgt med hele det danske Folks Hjælp at sætte Lukke for den danske Vang. Efter enkelte Kilders Udsagn skal Thyre

Runesten i Læborg (Vest for Kolding).
»Ravnunge-Tove huggede disse Runer efter Thyre, sin Dronning.« Den samme Mand er nævnt paa en Runesten i Nabo-Sognet Bække: »Ravnunge Tove og Fundin og Gnyble, de tre gjorde Thyres Høj«. Thyre d. e. Thyre Danebod.
Efter Wimmer: »De danske Runemindesmærker«. I.

have været en engelsk Kongedatter, medens andre gør hende til en Datter af en Konge eller Fyrste i Jylland eller i Holsten; de to Udsagn behøver ikke at være i Modstrid med hinanden, da vi har set, at danske Konger og Kongeslægter jævnlig havde Magt baade paa den vestlige og den østlige Side af Nordsøen.

2. Vestlige Kolonier og deres Forhold til det danske Rige.

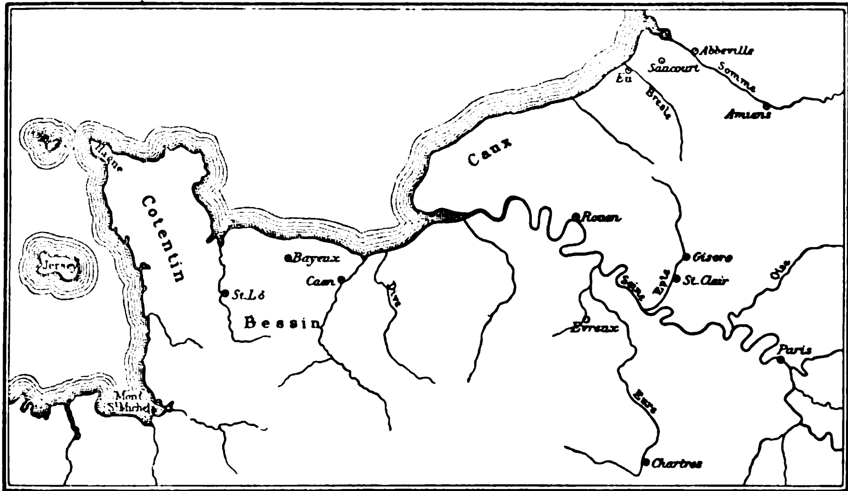
Den Tid var forbi, da Vikingerne foretog de vidtrækkende Farter, men ogsaa den Tid, da de med store Hære tvang Vestens Riger til Afstaaelse af Land. For det 10. Aarh. er derimod *de mindre Stationer eller Vagtposter* karakteristiske, som nordiske Mænd havde afsat rundt om paa Vesterhavets Strande, og hvor der stadig fandtes Søkrigere, som kunde være farlige for de omboende Folk og tillige havde Mandskab til Raadighed for de Stammefrænder i Kolonilandene, der kom i Betryk. Vi kan iagttage en saadan Række Punkter fra Normandiets Grænse helt op til Slesvig.

I *Flandern*, hvor Kysterne dengang havde en fra Nutidens Forhold ret afvigende Bygning, laa oppe ved Floden Aa en By, der endnu hedder *Wichingehem* og som ved sit Navn ret tydelig angiver de Beboeres Færd, der her havde fundet et Hjem. Længere mod Nord i Landskabet bag ved Nutidens Calais løber den nævnte Strøm, den her smallere Aa, langs Østsiden af Grevskabet *Guines*. Dette strækker sig ud mod den engelske Kanal og var i ældre Tider et ved Skove og Sumpe vel afgrænset Omraade egnet til at være en Høvdings Enemærke. Paa en Tid, da Normanner fra Seinelandet var paa Hærtog sammen med Vikinger fra Loire i disse Landskaber i Nordfrankrig (o. 926), slog en Høvding *Sigfred* sig ned i Guines og samlede Krigere omkring sig. Han var dansk af Fødsel eller beslægtet med det danske Kongehus, og han havde gjort Tjeneste hos den danske Konge; som Talsmand for sig ved det flanderske Hof havde han „Knud, den danske Konges Broder", utvivlsomt *Knud Dana-ast* (de Danskes Yndling, *ast*, Kærlighed), Kong Gorms og Thyres Søn, — derfor blev han af Grev Arnulf I af Flandern erkendt som Lensmand og Greve af Guines. „Sigfred den Danske" bevarede dette Grevskab til sin Død (962), og det gik i Arv til hans Søn.

Ogsaa paa enkelte Yderpunkter af *Holland* havde Danske Tilhold og deres Vikingebol gennem de første Aartier af det 10. Aarh. Biskop Radbod turde ikke tage Bolig i sit Bispesæde *Utrecht;* han opholdt sig til sin Død (917) i Deventer, og han havde flere Gange Lejlighed til at optræde med Trusler og Formaninger over for Danske. Først hans Eftermand tog Sæde i Utrecht.

Paa andre *frisiske Kyster* og i *Holsten* har der sikkert paa enkelte Tidspunkter været Vikingebol af lignende Art. Men vi vender os atter til Strandene ved La Manche, til det i Landskaberne omkring Seine stiftede Fyrstendømme *Normandiet*, som var ret uafhængigt af den franske Konge, kun med Forpligtelse til at holde alle Kysterne fri for Angreb af Vikinger.

Af alle Nordboernes Kolonier er Normandiet den, der har lyst med størst Glans i Verdenshistorien. Seinelandets Normanner har sat dybe Spor i Udviklingen i Middelalderen, ikke blot ved deres Erobringer af Lande i Syd og Vest, men ved den Indsats af Kraft og Initiativ, den mærkelige Fødeevne, de besad, fuldt saavel indenfor Aandslivet som paa de ydre Gerningers Omraade. Normandiet var afgjort *en Koloni fra Danmark,* befolket stærkest af Danske, om end Elementer fra andre

Normandiet.
Efter »Danmarks Riges Historie«.

nordiske Lande deltog deri. Men det maa vel erindres, at de franske Normanner hurtigt blev *et romansk Folk* i Tale, Færd og Skik, saaledes at det snarere blev Nordboernes Evne til at gyde ny Aand og Styrke i andre Folkeslag, som saa glimrende viste sig i Seinelandet. Man kan iagttage lignende Forhold, da Normannerne gjorde sig til Herrer i Syditalien og ligeledes i England, efter at Hertug Vilhelm II (Erobreren) havde underlagt sig dette Land; et eller to Hundrede Aar senere havde Folket genvundet Forbindelsen med Landets nationale Fortid og kunde, med beriget Indhold, bygge videre paa den ældre Grund.

Et Træk af Normandiets Historie er der Grund til særlig at fremhæve. De normanniske Hertuger vilde ikke blot udføre store Bedrifter, de ønskede tillige, at disse mindedes; derfor sørgede de for, at de optegnedes. Allerede den tredie Hertug, Rikard I, gav Kanniken *Dudo* fra St. Quentin i Pikardiet det Hverv at skrive Hertugernes Historie. Rikards Hustru Gunnor, som var af dansk Slægt, ligeledes deres Søn Rikard (II) og især Hertugens Halvbroder Rodulf, Greve af Ivry, hjalp

Dudo med Indsamlingen af Traditionen, foruden at de ydede ham materiel Hjælp. Saaledes fremkom Dudos mærkelige Værk, der ogsaa er værdifuldt for Danmarks Historie. Som mange af Datidens Arbejder har det en Lovtales Form; hvad det meddeler, er dog ikke i Strid med Sandheden, men Vurderingen af det skete og af Personerne kan være hildet. Dudos ordrige Talestrøm skæmmer Værket og har skadet dets Anseelse.

Rikard I's Datter *Emma* ønskede sin og sin Ægtefælle Knud den Stores Historie fortalt, og en flandersk Munk har i „en Lovtale over Dronning Emma“ givet en sandfærdig Fremstilling deraf, om han end har undladt at omtale Forhold, der vilde give den fulde Forstaaelse. Ogsaa dette Arbejde er af megen Betydning for dansk Historie. En Menneskealder senere end Dudo har *Vilhelm af Jumièges* i en kortere Form skildret de normanniske Hertugers Liv og Bedrifter. Flere andre Forfattere tog i fortrinlige Skrifter Del i denne fortællende Virksomhed. Saaledes fik Normandiet en Historieskrivning, der i det 10. og 11. Aarhundrede var enestaaende i den franske Konges Lande, hvor ellers Sansen for at bevare Erindringen om de skete Begivenheder var slumret ind, og særlig Kongerne aldeles manglede Interesse derfor.

Det ligger uden for vor Opgave at skildre Normandiets Historie, men det er værd at undersøge, hvor længe de Danske ved Seine holdt fast ved Forbindelsen med deres gamle Hjemland. Dette var, som allerede fortalt, Danmark, hvilket baade gælder Befolkningen i Almindelighed og Hertugslægten. *Rollo (Rolf)*, til hvem Kong Carl den Enfoldige afstod Landet (911), og som derefter lod sig døbe, var en Høvding fra Danmark af fornem Slægt. Sildige norske og islandske Sagaer og Krøniker beretter, at denne Rollo var den samme Mand som den Rolf, Søn af Jarl Ragnvald paa Møre, der havde Tilnavnet Ganger-Rolf, men her maa to Mænd, der bar Navnet Rolf, være forvekslet. De normanniske Historikere, der fortalte paa Grundlag af Traditionen i Hertugslægten, vidste, at dens Stamfader havde sit Hjemland i Danmark, og de gav en aldeles afvigende Fremstilling af Rollos Skæbne inden hans Ankomst til Seine. Der er da ogsaa i Normandiets senere Historie Vidnesbyrd nok om den stadige Forbindelse med Danmark, medens der hverken hos de normanniske Historikere eller i Sagaerne findes nogen Meddelelse om Berøringer med Norge.

Efter at Rollos Søn Hertug *Vilhelm I* ved et Snigmord var bleven ryddet af Vejen af Grev Arnulf I af Flandern (942), vilde Kong Ludvig blande sig i Styrelsen af Normandiet, idet Vilhelms Søn *Rikard* endnu var en Dreng, og dette bragte Høvdingerne i Rouen til at hidkalde Danske, der ankom under Anførsel af Kong Sigtryg. Der kan næppe være Tvivl om, at han er den samme som Kong Siktrik, der er nævnt

paa de foran omtalte slesvigske Stene (S. 383). De urolige Forhold varede et Par Aar, og tilsidst besluttede de ledende Mænd i Rouen at søge Hjælp hos Kong *Harald Blaatand.* Han kom da ogsaa med en Flaade og tog Station ved Cherbourg. Herfra sendte han Bud til Kong Ludvig og anmodede ham om en Sammenkomst. Denne fandt Sted ved Floden Dive (Juli 945), men her kom det til et Sammenstød mellem de Franske og Normannerne. Kong Ludvig maatte flygte, og da Normannerne fandt hans Skjulested, kunde han som Fange føres til Rouen.

Hertug Hugo af Francien optraadte da som Mægler og fik Kongen udleveret, men han beholdt ham som Fange gennem et helt Aar; Normandiet fik Kongens Tilsagn om fuldkommen Uafhængighed. Kong Harald skal i Normandiet have befalet, at Byer og Borge blev forsvarligt befæstet, og han indskærpede, at man overholdt de af Rollo givne Love. Vi kender fra Danmark ogsaa Kong Haralds Omsorg for Landets Forsvar og hans Ry som Lovgiver, ligesom han — efter Svend Estridsøns Udsagn — skal have givet Friser og Holstenere Love, som de længe holdt i Anseelse.

Endnu en tredie Gang fik Normandiet Krigerhjælp fra Danmark. For at gøre Ende paa evindelige Angreb af en sydlig Nabo Grev Thetbald af Chartres hidkaldte Hertug Rikard I Vikingeskarer, der slog sig ned ved Seines Bred lidt Syd for den normanniske Grænse. De plyndrede løs paa de franske Landskaber i en saadan Grad, at Grev Thetbald maatte slutte Fred med Normandiet, der fik sit Land udvidet. Vanskeligere var det at faa de hjælpende Skarer til at drage bort, men omsider lykkedes det Rikard at bringe en stor Del af Krigerne til at modtage Jord i Normandiet som fredelige Nybyggere, andre vilde derimod fortsætte Vikingelivet og blev hjulpet til at foretage et Togt mod Saracenerne i Spanien. Anføreren for dem var en Kong Gundered.

Et talende Vidnesbyrd om Nordboernes Bosættelse i Normandiet afgiver endnu i vor Tid dette Landskabs Stednavne; de giver det et Særpræg, der bestemt skiller det ud fra andre franske Provinser, til Eks. fra det nærliggende Picardie. Hyppigt har disse Navne Endelsen *-ville*, og uagtet dette Ord er fransk og kan findes som Endeled i andre Provinser, er det udpræget ejendommeligt for Normandiet, idet Vikingerne har anvendt det til Dannelsen af Navne paa deres Bebyggelser. Dette fremgaar af, at det meget ofte er danske Personnavne, som indgaar i Forleddet: Aaki, Acqueville; Aamundi, Emondeville; Aasi, Azeville; Api, Appeville; Aasfred, Amfréville; Aasgeir, Ocqueville; Asketil, Aquétieville; og saaledes i Hundredvis. Ved at opsøge disse Stednavnes ældste Form vil man se denne Herkomst klart godtgjort. Tydningen ved Hjælp af danske Mandsnavne bliver end mere klar derved, at disse samme Navne indgaar i Stednavne paa *-tot*, en Endelse, der i Frankrig

kun findes i Normandiet og stammer fra det danske Ord Tofte: Karli, Calleville, Calletot; Skuli, Esculleville, Esculetot; Stein, Etienville, Etaintot; Saxi, Sasseville, Sassetot; Skammel, Scamelville, Escametot.

Bec (Bæk) findes omtrent hundrede Gange, og hvor det indgaar i Sammensætninger, mindes man idelig om tilsvarende Navne i Danmark. Saaledes svarer — ifølge Navnenes ældste Former — Bebec, Carbec, Dalbec, Daubec, Esquillebec, Foulbec, Houllebec til de danske Navne Bybæk, Karrebæk, Dalbæk, Skælbæk, Fuglebæk, Holbæk. Vi kender fra det gamle danske Rige Borgeby, Kirkeby, Hadeby, Højby, Kærby m. fl., og vi kan genfinde dem i den franske Provins som Bourgébou, Carquebu, Hadbue, Houguebu, Kerbu. Den for Normandiet karakteristiske Endelse *-beuf* er ofte opstaaet af det danske Bod (Boder), saaledes har Lindebeuf, Quillebeuf i Skaane Parallelerne Lenneboda, Killeboda.

Man ser af de gamle Beretninger, med hvilken Fryd de Danske tog dette fra Naturens Haand rigt udstyrede Land i Besiddelse. Om dets Skønhed og Frugtbarhed lyder der Lovsange, og Normannerne tog med største Iver fat paa dets Opdyrkning. Der tildeltes Nybyggerne *Bol*, ja *Langbol;* disse Ord forekommer ofte, ligeledes det fra vore Provinslove kendte *deld* af et Bol *(in dela de lonc boel)*. De rejste paa mange Steder et Dige *(le dic)* mod Havet eller for at retlede en Flods Løb. Le Haguedike, den berømte Vold paa Normandiets vestlige Fremspring og Hage, er ikke opkastet af dem, det stammer sikkert fra en langt ældre Tid, men Navnet er afgjort dansk baade i dets Forled og Efterled. Mangen lille Ø rundt om i Floder og Aaer betegnes som Holm, *houlme, homme;* Quettehou har Navn efter en Ketil (i gammel Tid Chetelhulmus), ved Rouen laa Turhulmus. I Vandene havde de deres „Gaarde“ til at opfange eller til at bevare Fisk (Fisigard, Fiskegaard), paa Landjorden Bigard (for Bikuber), Auppegard (Abildgaard).

Disse talrige Stednavne og endvidere de mange *Personnavne*, som er os kendte fra gamle Aktstykker, giver os en Bekræftelse paa Efterretningerne om, fra hvilket Land Kolonisterne var udgaaet. Nordens Folk havde vel i deres Brug af Personnavne en ret ensartet Skik, men over for mange enkelte Navne kan man iagttage, at de var lidet almindelige eller endog slet ikke gængse hos det ene eller det andet af de nordiske Folk, eller at de først vandt Indgang hos det længe efter Vikingetiden. For Navnebrugen i Normandiet gælder, at dets nordiske Personnavne i langt overvejende Grad peger mod Danmark, og endvidere, at de særlig svarer til de korte, usammensatte Navne, der kendes fra danske Runeindskrifter fra 9.—10. Aarh. — Om end flere af disse Personnavne tillige kan forekomme i Norge, peger Sandsynligheden hen paa en Herkomst fra Danmark, idet de der var saa langt mere almindelige.

Et Vidnesbyrd i samme Retning gives der os endelig af Stednavnene paa en indirekte Maade. I Normandiet savnes der helt store Grupper af de Navne, som er saa karakteristiske for de fra Norge skabte Nybygder i Nord-Skotland og Øerne Nord for dette Land, saadanne Ord og Navneled som -bost (bolstadir), -gjá (Kløft), -kvi (Fold), -seter, -sta, -vágr (Vig).

3. Brydninger mellem Asatro og Kristendom.

I Danmark mangler enhver nærmere Oplysning om, hvilken den religiøse Opfattelse hos Folket var i Vikingetiden, og paa hvilken Maade man viste sin Ærefrygt mod de Guder (Aser) og Gudinder (Diser), som man dyrkede. Ifølge Adam af Bremens Beretning stod der i Gudehovet i Upsala opstillet Billedstøtter af tre Guddomme, nemlig *Thor* i Midten og ved hans Side *Odin* og *Frø*. Vi tor maaske antage, at de Danske har haft de samme tre Guder, dette bliver i alt Fald rimeligt efter andre spredte Oplysninger, dog saaledes, at Thor afgjort har været Hovedguden. Han var Gud for Styrke og alt styrkegivende, han var den skærmende Gud for Hjemmet, langt mere end han var Kampens Gud. Frø var Frugtbarhedens og Afgrødens Guddom. Det er vanskeligere at angive Odins Magtomraade; i Sverige var han Krigens Gud; i Danmark var han i hvert Fald ikke den øverste Gud blandt Aserne eller deres Høvding, saaledes som han bliver skildret i Eddakvadene og den islandske Gudelære. Vi træffer paa Runestene Navnet Odinkar, men den Gud, hvorom Navnet minder, nævnes ingen Sinde; med en egen Troskyldighed kan Adam af Bremen tolke Navnet paa den nidkære Biskop Odinkar som „Gud kær". Thor er indgaaet som Led i Snese af Mands- og Kvinde-Navne, og i Indskrifter udtales, at Thor skal „vie disse Runer", „vie dette Mindesmærke."

Som hos Nordens andre Folk fandtes der i Danmark *Goder*, det vil sige Høvdinger, hvem Tilsyn med Gudehovet og Varetagelsen af Ofringer var betroet, uden at de dog hørte til en i Samfundet særlig stillet Præstestand. To fynske Stene (fra Helnæs, Flemløse) nævner Rolf Noregode, en tredie (Glavendrup St.) Alle Solvegode, uden at vi dog véd, hvad Forleddet i disse Betegnelser sigter til; af sine Sønner og sin Hustru kaldes Alle „Helligdommens hæderværdige Tjener". Paa den sjællandske Snoldelev-Sten lyder Indskriften „Gunvalds Sten, Søn af Roald, Thul paa Salhøjene (i Salløv)". *Thul* er en ældgammel Betegnelse for Vismand, Taler, *thylja*, at fremsige. En irsk Krønike synes næsten at skildre os en saadan Godes eller Thuls Optræden. Den fortæller om, hvorledes Vikinger ved Tiden 860 kom til Limerick under Anførsel af

to Hovdinger af ædel Byrd. De blev trængt haardt af Irerne og maatte trække sig tilbage til et snævert Sted, der var omgivet af en Mur. Den ældste af Hovdingerne, Hona (Une), der var Druide (hedensk Præst), steg op paa Muren, hans Mund aabnede sig og han bad til sine Guder og øvede Tryllekunster. Han bød sit Folk at paakalde Guderne, men i det samme ramtes han i Munden af en stor Sten, spyede Blod og sagde: „Jeg vil dø deraf!“, hvorpaa han segnede død til Jorden.

Der savnes fra vort Folk enhver Meddelelse om Kampe, der er ført inden for Enkeltmands Bryst om, hvad der var den rette *religiøse Opfattelse.* Man hører ikke om, hvordan nogen enkelt taber Tilliden til de gamle Guddomme eller føler sig draget mod den ny Lære, som dens Præster forkynder med saa stor Overbevisning. Ingen Kilde giver Sjæleskildringer som dem, hvorom islandske Sagaer beretter, og som viser os Brydninger i Norskes og Islændinges Sind. Ikke heller hører vi fra Danmark om noget Eksempel paa fanatisk Forkyndelse af Kristendommen eller paa et hadefuldt Forsvar af den hedenske Tro med Forfølgelse af Kristne. Hvad vi erfarer, er det stadig voksende Tal af døbte, indtil Danmark staar som et afgjort kristent Land, hvor kun en saadan Dyrkelse af de gamle Guder bliver taalt, der ikke giver Forargelse.

I den kristne Gudsdyrkelse og dens rituelle Former var der meget, der havde Lighed med Hedningernes Skikke, saa at et Trosskifte kun vilde give disse Handlinger en ny Betydning. Allerede hos Nordboerne kendtes en *Vandøsning* af det nyfødte Barn, samtidig med at der gaves det et Navn. Sandsynligheden taler for, at gotiske Folk for mange Aarhundreder tilbage som Naboer til kristne Sydlændinge har lært Daaben at kende og optaget en lignende Indvielse af Barnets Liv. Nydelsen af Nadverbrødet maatte bringe Tanken hen paa den Delagtiggørelse i Samlivet med de henfarne, som hos de nordiske Folk var et af Formaalene med deres *Blotgilder* og *Arveøl.* Forestillingen om, at fortjente jordiske Mænd i Himlens Sale stod Gud nærmest, og at Bønner kunde rettes til dem, — saaledes som de kristne Præster lærte —, kunde vel ogsaa let tilegnes af de nordiske Folk, hos hvem det ikke var ukendt, at *henfarne ypperlige Konger* dyrkedes som Guder.

Vanskeligst har det vel været at bøje Asatroens Bekendere ind under den kristne Lære om Ydmyghed og om at erkende Kærlighed til Næsten som den øverste Pligt for Menneskers Vandel, at kunne glemme ethvert fra Slægtskab i Blod eller fra arvede eller erhvervede ydre Vilkaar stammende Hensyn, at kue sit eget Selv til Afholdenhed eller Faste.

Et ejendommeligt Træk ved Kristendommens Indvandring i Danmark er derfor dens *Stilfærdighed.* Allerede i Vikingetogternes ældre Tidsrum er Sammenstød mellem Hedninger og Kristne sjælden omtalt, men endnu sjældnere nævnes et saadant i det 10. Aarhundrede, og

ejendommeligt er det at se, hvor let i alle disse Tidsrum Hedninger og Kristne kan færdes i indbyrdes Samkvem. De driver Samhandel, tager Tjeneste hos Tilhængere af en anden Tro, de indgaar Ægteskab uden Hensyn til det forskellige religiose Standpunkt. Kristne Kvinder indlader sig ubekymret i Frilleforhold eller ægteskabelig Forbindelse med danske Hedninger, ofte bliver der tilbudt Vikingers Høvdinger Ægteskab med Kristnes Døtre, uden at Antagelse af kristen Tro kræves.

Hvor tilbøjelige de Danske var til at overlade Trosspørgsmaalet til Afgørelse af den enkelte, synes ogsaa at fremgaa deraf, at der aldrig høres om, at Egne eller større Omraader som Helhed bevarede den ældre Opfattelse i Modsætning til Nabolandskaber, om det end er vist, at der var østlige Dele af Riget, hvor den gamle Tro holdt sig særlig stærkt. Ikke heller haves der Efterretning om, at nogen Slægt, ledet af den Følelse for Sammenhold, der raadede i enhver saadan, hindrede noget enkelt af dens Medlemmer i at følge sin personlig vundne Overbevisning, ligesom det ikke kendes, at Mandens eller Hustruens Ændring af Tro foranledigede et Krav til Ægtefællen om at forandre Bekendelse.

I det fri Samkvem mellem Hedninger og Kristne synes der først at være trukket en Grænse fra de Kristnes Side, idet disse udelukkede Asadyrkere fra et nærmere Samfund med dem, medmindre de lod sig mærke med Korset. I *Primsigning* laa der for det første en Besværgelse af den Djævel, der gemtes i enhver udøbt, men dernæst en Forhaabning om, at der paa denne Indvielse med Korsets Tegn vilde følge en fuld Optagelse i den kristne Menighed ved en Daab i det hellige Vand. Fra Hedningens Side var der i alt Fald givet Tilsagn om at forsage enhver fjendtlig Holdning over for den kristne Tro. Af en Udtalelse i „Ansgars Levned“ ses, at de primsignede ofte opsatte deres Daab indtil Dødsstunden, idet de mente derved at kunne gaa skyldfri og rensede ind til Livet hinsides Graven. Maaske sigtes der til noget saadant, naar paa en svensk Runesten en Mand siges død „i hvita vathum“, i den hvide Daabsdragt, og paa en anden Sten en Hustru beretter, at hendes Mand døde i Danmark „i hvita vathum“. Vi læser om Islændingen Gisle Surson, at han kom til Viborg (ved Tiden 970) og her blev primsignet, saaledes som det var Skik hos Folk paa Købmandsfærd, idet de da kunde være i fuldt Samkvem med Kristne. Gisle tog ikke senere Del i noget Blot, men han havde i øvrigt sin egen religiøse Opfattelse. Efter hans Død kom hans Enke til Danmark, hun og hendes Ledsagerske lod sig døbe i Hedeby (o. 980) og drog derpaa til Rom, men vendte ikke tilbage. En Menneskealder tidligere, i Begyndelsen af Kong Haralds Regering, var en arabisk Rejsende i Hedeby; han beretter, at Byens Indbyggere var Hedninger og ved Offermaaltider dyrkede deres Gud, men naar han som denne angiver Stjernen Sirius, maa dette sik-

kert bero paa en Fejltagelse. Efter hans Angivelse skulde der her paa den Tid kun findes en lille Menighed af Kristne, samlet om en Kirke. Den rejsende har dog sikkert ikke haft Øje for, hvor megen Kristendom der var vokset frem i Stilhed. Netop paa denne Tid havde i øvrigt Kong Henrik efter sin Sejr kunnet tvinge Kong Gnupa til at lade sig døbe. I Bremen, hvor man i et Par Menneskealdre havde været uvirksom, besluttede man at genoptage Missionen. Den nidkære, fromme Ærkebisp *Unni* rejste til Danmark; han indsatte Præster paa mange Steder, og han prædikede paa Øerne; men hverken Kong Gorm eller Sønnen Harald vilde lade sig døbe; dog var Harald mere velvillig stemt og tillod, at Kristendom offentlig blev prædiket paa det Omraade, som hørte under ham. Unni drog videre til Sverige, men døde kort efter paa Björkö (936). Langt stærkere end Missionen fra Bremen havde dog de Danskes Færd i Vestens Lande virket. Her var opstaaet kristne Riger og Kolonier under Styrelse af danske Fyrster og Høvdinger, og der var stadig og levende Forbindelse med de udflyttede og deres Efterslægt. Mænd af dansk Herkomst havde naaet høje kirkelige Stillinger i de fremmede Stater og maatte naturligen tænke paa at sende kristne Forkyndere til Hjemlandet; det forlyder da ogsaa, at der paa disse Tider kom Præster til Danmark fra England. Men ogsaa indfødte Danske var virksomme; saaledes begyndte den vellærte Stormand *Odinkar den Ældre* at prædike paa Øerne og i Skaane; ved at se de gode Frugter deraf, sendte Ærkebisp Adeldag Odinkar til Sverige med Stilling som Bisp, og han virkede ogsaa her med Held.

Der maatte komme en Tid, da Tallet af Kristne i Danmark var saa overvejende, at Konge og Folk maatte erklære, at den kristne Religion var den herskende i Landet; Bygninger, Jordegods og andet, der havde tjent den hedenske Gudsdyrkelse, burde fra nu af med Rette gaa over til Anvendelse for den kristne Kultus, dens Menighed og Præster. Vi véd, at et saadant Bud er bleven vedtaget en Gang i Begyndelsen af Harald Blaatands Regering (950—960).

Dette skete, da Tiden var moden dertil; men Beslutningen kan ikke knyttes til nogen bestemt Begivenhed, om det end kort efter fortaltes, at Udslaget var kommen ved en enkelt Præsts Handling. Danerne var fra gammel Tid Kristne, — saaledes beretter en westfalsk Munk *Widukind* (o. 970), — men øvede ikke desto mindre Dyrkelse af Afguder. Engang ved et Gæstebud, hvor Kong Harald var til Stede, blev der fremsat den Paastand, at Kristus vel var Gud, men at der fandtes andre Guder, der lod Menneskene se større Tegn paa Magt og end mere underfulde Gerninger. Herimod hævdede Præsten *Poppo*, at der kun var een sand treenig Gud, medens hine Afguder var onde Aander. Kong Harald opfordrede da Poppo til at bevise Sandheden af sit Udsagn, og dertil var

han villig. Næste Morgen lod Kong Harald en tung Jernhandske gøre glødende i Ilden og bød Poppo at stikke sin Haand i den og bære den, saa langt som Kongen angav. Frygtløs efterkom Præsten Befalingen; efter at have kastet Jernet kunde han vise, at hans Haand var uskadt. Da indsaa Kongen Sandheden af den katolske Tro; han forbød sit Folk at dyrke Afguderne og befalede, at man viste Kirkens Mænd skyldig Ære.

Poppo bærer den glødende Jernhandske. Kobberdrevet Relief fra Tamdrup Kirkes romanske Alter.
Efter Nørlund: »Gyldne Altre«.

Fortællingen om Poppo kendes ogsaa fra danske Berettere, men hans Personlighed er dog hyllet i Dunkelhed. Allerede paa Adam af Bremens Tid fortalte nogle, at denne Begivenhed var foregaaet i Ribe, andre henlagde den til Hedeby eller vidste, at Poppo var Biskop i denne By.

Vist er det, at Folket maatte som Helhed have en fælles religiøs Bekendelse, selv om det kunde være Enkeltmand tilladt at have en afvigende Tro. Kongen var en Slags Ypperstepræst, og det maatte vides, til hvilken Gud Konge og Folk skulde henvende sig for at opnaa frodig Vækst paa Agrene, Befrielse for en smitsom Farsot, Værn mod truende Fjender.

Thietmar, der var Biskop af Merseburg paa Knud den Stores Tid, fortæller om, hvad han har erfaret om de Danskes tidligere Hedenskab; hvert niende Aar i Januar Maaned kom de sammen fra alle Rigets Landskaber til dets Midtpunkt Lejre paa Sjælland, og her ofredes der til Guderne 99 Mennesker og et lige saa stort Tal af Heste, Hunde og Haner. Om en lignende fælles Offerfest i Sverige beretter Adam af Bremen. Hvert niende Aar kom man fra alle Landskaber sammen til Upsala, hvorhen der blev sendt Gaver alle Vegne fra, og her ofredes der 9 Hoveder af alt levende af Hankøn, medens Kroppene hængtes op paa Træerne i den hellige Lund. Her faar vi ogsaa at vide, hvordan

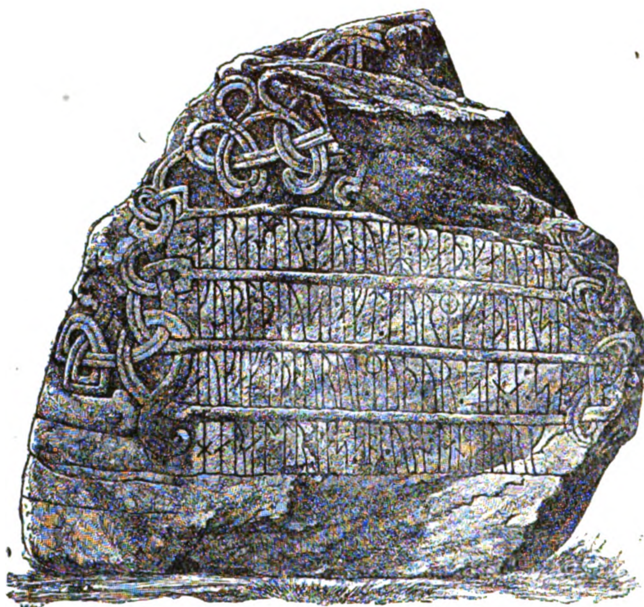
Folket forholdt sig til anderledes troende, idet de Kristne ved en Afgift kunde købe sig fri for at deltage i Ofringen.

Efter at den kristne Religion var erkendt som Folkets Tro, synes ethvert sikkert Vidnesbyrd om, at den gamle Asatro havde Tilhængere, at mangle. Paa den anden Side vides der heller intet om, at man med nogen Iver søgte at fjerne Minderne om de hedenske Guder eller Symbolerne paa Dyrkelsen af dem. De Stednavne, der bragte Thor, Frø, Odin, Tyr og mange andre Guddomme i Erindring, i alt Fald ved at rumme Mandsnavne, afledt af Guders Navne, var talrige, og en Omdøbning af det hele Land var ikke mulig. Missionærerne krævede ikke heller, at de døbte skiftede Navn, Forældre skulde ikke ved at lade det nyfødte Barn døbe ændre gammel Navneskik eller Opkaldelsesmaade. Det er derfor ikke muligt af Mænds og Kvinders Navne at drage nogen Slutning om hedensk eller kristen Tro hos Navnets Bærer. Kun hvis en Dansk traadte i Kirkens Tjeneste, kunde man ønske, om ikke en Forandring af Navn, saa dog, at han tillige antog et af Kirken fuldt erkendt Navn. Et saadant tildelte man ogsaa Mænd og Kvinder, der lod sig indtegne i Klostres eller andre Stiftelsers Bøger for at træde i et aandeligt Broder- og Søsterforhold til disses Tjenere og nyde godt af deres Forbøn. Betegnende er det jo ogsaa, at Navnene paa Dagene i de Kristnes Uge stadig fik Lov til at bringe Guderne Tyr, Odin, Thor, Frø i Erindring. I Virkeligheden havde tidligere hos Folkene i Europa Ugens Dage ved deres Navne bragt romerske Guder i Erindring, hvilke atter var traadt i Stedet for Babylons gamle Guddomme. Paa Navnebrugen her i Landet virkede i det hele Trosskiftet saa lidt, at der først et Par Aarhundreder efter Harald Blaatands Tid mærkedes synderlig Forandring heri.

Længe førend Kong Harald helt sluttede sig til Kristendommen, havde han tilladt, at der i Jylland maatte oprettes *Bispedømmer* for de Kristne, og med Pavens Billigelse udnævntes der i Bremen Bisper med Sæde i Slesvig, Ribe og Aarhus (948). I Slutningen af Kongens Regering blev ogsaa Odense Sæde for en Biskop. Paa den Tid lagde Harald megen Varme for Udbredelse af Kristendom for Dagen, og han søgte ogsaa at skaffe den Indgang hos Nordmændene. Ved et Togt til *Norge* havde Harald med Støtte af mange norske Høvdinger kunnet underlægge sig dette Rige, og han havde indsat Jarl *Hakon* til Styrer af store Dele af Landet, idet Kongen kun forbeholdt sig selv Viken og Oplandene, Landskaberne Nord for Götaelven og omkring Oslo Fjord. Hakon var bleven kaldt til Danmark og maatte paa Kongens Bud tage mod Daab, samt love at virke for Kristendommen i Norge; men umiddelbart derefter afsvor han paa Hjemrejsen den kristne Tro og dyrkede sine hedenske Guder, ligesom han frigjorde sig for enhver

Afhængighed under Danmarks Konge. Harald maatte drage paa et nyt Togt til Norge, han naaede med sin Flaade højt op paa Vestkysten og begyndte her at plyndre, men han vovede dog ikke at give sig i Kamp med Hakon, der med sine Skibe havde draget sig nordpaa.

Nogen Tid efter besluttede *Vikingerne* i *Jomsborg* under Anførsel af deres Høvding *Sigvalde* at foretage et Hævntog mod Hakon; de naaede dumdristigt op til Nærheden af Aalesund, og i *Hjørungavaag* kom det til den navnkundige Kamp med Hakon, hvor Jomsvikingerne viste deres uforfærdede Mod, men led et frygteligt Nederlag.

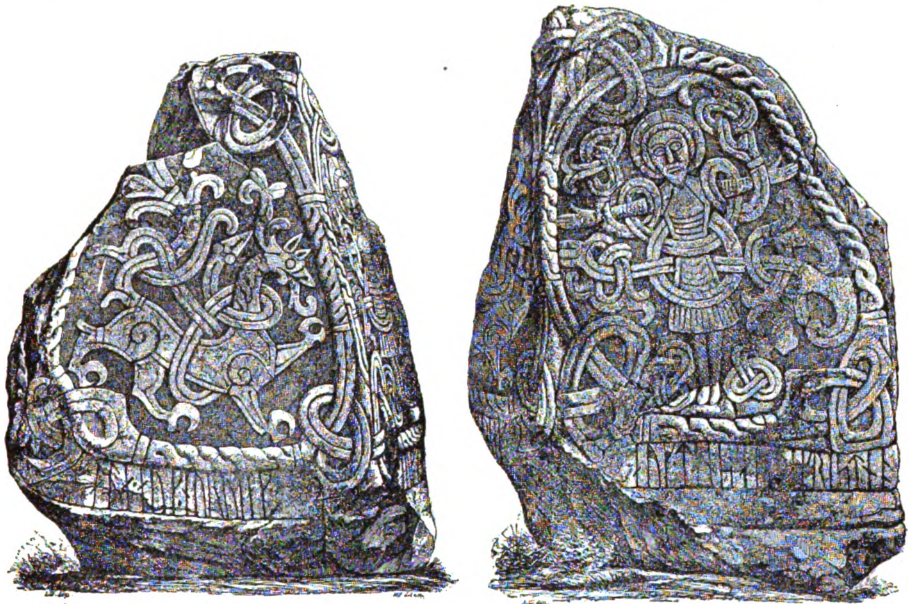

Den større Jellingesten.
Forsiden. Indskriften fortsættes paa Sidefladerne: »Harald Konge bød gøre dette Mindesmærke efter Gorm sin Fader og efter Thyre sin Moder, den Harald, som vandt sig al Danmark og Norge og gjorde Danerne kristne«.
Efter Wimmer: »De danske Runemindesmærker«. I.

Disse Uheld bragte Skaar i Haralds tidligere uanfægtede Anseelse, tilmed da Kongen ogsaa ved Sydgrænsen havde set sin Magt svækket.

Fra gammel Tid havde de danske Konger haft Overherredømmet over enkelte Dele af *Holsten*, Kong Harald siges saaledes her at have givet Love, mulig har *Kejser Otto II* villet bringe den danske Konges Myndighed over disse Landskaber til Ophør. Han førte en Hær frem mod Danevirke; den trængte ind gennem Virkets eneste Port Wieglesdor — vistnok Skanse-Troppens Dør (*Vigi*, Udenværk) — og skal endog efter Adam af Bremens Udsagn være naaet mod Nord gennem hele Jylland, hvad der lyder ganske usandsynligt. Kejseren har efter Kilderne haft et midlertidigt Held, men aabenbart ogsaa lidt Tab. Dog har Otto kunnet anlægge en Borg i Nærheden af Grænsen, maaske paa Øen i Ejderen (Rendsborg), og han har her efterladt en Besætning. Dette Fremstød mod det danske Rige skulde dog have en kort

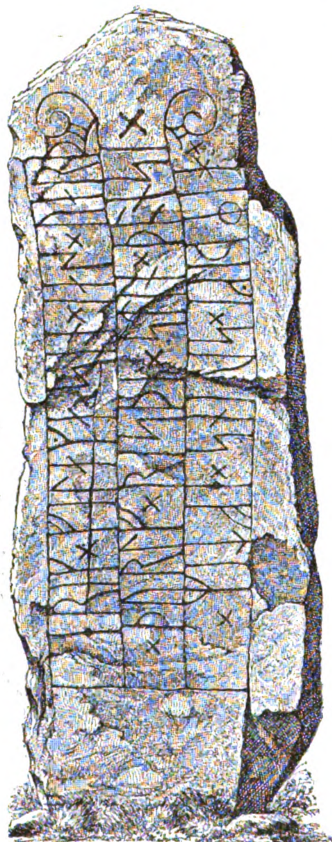
Bestand. Nogle Aar senere erobrede de Danske Borgen og dræbte Krigerne. Det er formodentlig til disse Kampe, at en ved Vedelspang rejst Runesten (nu i Kiel) sigter; den er sat til Minde om en Styrismand Erik, der blev dræbt, „da Helte tog Stilling omkring Hedeby". Paa disse Tider havde iøvrigt vendiske Folkeslag rundt om ved Østersøkysterne grebet til Vaaben mod Tyskerne. Efterretningerne om alle disse Ulykker naaede Kejser Otto i Italien umiddelbart før hans Død (983).

Sideflader af den større Jellingesten.
Efter Wimmer: »De danske Runemindesmærker«. I.

Endnu et Uheld kan nævnes, der var hændt danske Krigere og mulig Medlemmer af Kongehuset. Den svenske Prins *Styr-Bjørn* havde fundet Tilhold i Danmark og var endog af Kong Harald bleven sat som Høvding i Jomsborg. Styr-Bjørn var som det Navn angav, man havde givet ham, et uroligt Hovede, og hans Farbroder Kong Erik havde tvunget ham til med hans Flaade at forlade Sverige; men Styr-Bjørn ønskede Hævn over Kong Erik for denne Forvisning, han fandt Støtte hos skaanske Stormænd og sejlede med en Flaade til Mälaren. Kong Erik mødtes med Angriberne i Nærheden af Gammel Upsala paa Sletterne ved Fyris Aa (Fyrisvolde), og han vandt en glimrende Sejr over Vikingerne; den skaffede Kongen Tilnavnet *Sejrsæl*. Blandt de faldne var Styr-Bjørn, og det sagdes, at danske Afdelinger utidig havde ladt ham i Stikken. Nogle Runestene i Skaane er rejst over Helte, der „ikke flyede ved Upsala".

Ikke blot danske, ogsaa mange udenlandske Beretninger fortæller — om end med mange Afvigelser og vitterlige Fejl — om den sørgelige Strid, der raadede i den sidste Del af Harald Blaatands Kongetid mellem ham og hans Søn. Allerede fra Svends unge Aar skal hans Fader have set med Mistænksomhed og Skinsyge paa hans Virksomhed; det formodedes endog, at Harald vilde berøve ham Arveret til Tronen, og det var ham imod, at Svend ved sin hele Optræden havde vundet Tilslutning hos Folket.

Runesten fra Hedeby, (Vedelspang), nu i Kiel. »Torlv, Svends Hirdmand, rejste denne Sten efter Erik, sin Fælle, som døde, da Drenge (Helte) sad om Hedeby; men han var Styremand, en saare gæv Dreng.« Efter Wimmer: »De danske Runemindesmærker«. I.

Det lader sig ikke afgøre, om denne Modsætning mellem Fader og Søn har været grundet i en forskellig Opfattelse af, hvad der burde være Rigets og Folkets Opgaver. Nogen afvigende Stilling i Forhold til den religiøse Tro eller til Gejstligheden lader sig ikke paavise; i deres Kongetid søgte de begge at befæste Kristendommen i Landet og at værne om dens Tjenere. Men der træder en skarp Modsætning frem i de Opgaver, som de satte Land og Folk. Harald Blaatand havde i alt Fald i hele den senere Del af sin Regering kun krigerske Opgaver inden for Nordens Lande for Øje, saaledes at forsvare sit Riges Sydgrænse og at underlægge sig Norge. Hans Søn indledede derimod en ny Vikingetid over for Vestens kristne Riger, og han fastholdt denne Opgave i sin hele Regeringstid. Vi kunde tænke os, at der hos det danske Folk gjorde sig en forskellig Opfattelse gældende om Berettigelsen af at paaføre kristne Riger Krig, uden at der bag ved denne stod en hedensk Synsmaade i Modsætning til en kristen. Allerede i de ældre Tiders Vikingehære havde der været mange Kristne, og i Togterne i det 10. Aarh. var Hovedbestanden af Krigere Kristne. De to norske Konger Olaf, der blev Forkæmpere for Kristendommen i deres Land, havde været Vikingehøvdinger, og deres Daab havde ikke skræmmet dem fra at fortsætte

dette Krigerliv. Men en Tvivl kunde dog opstaa, om saadan Søkrig og Byttetagen over for kristne Folk var en hæderlig Næringsvej, og om den stemmede ret med kristen Opfattelse. De, som holdt derpaa, kunde henvise til, at kristne Riger rundt om laa i Krig indbyrdes uden rimelig Grund. Togterne over Havet kunde anses for nødvendige, idet Landet maatte gøre sig gældende som Magt, de Danske maatte true over for mulige Angreb og hævde Havenes Frihed. Især kunde dog Togterne forsvares som Forsøg paa at genvinde Besiddelser, der tidligere havde staaet under danske Konger, og hvor der endnu levede en stor dansk Befolkning. Over for et Folk som Angelsachserne, hvor en naturlig Følelse af Forsvarspligt var saa lidt raadende, maatte en Ret til Angreb være ubestridelig.

En saadan forskellig Opfattelse har mulig staaet bagved Uenigheden mellem Kong Harald og hans Søn. Vist er det, at det til sidst kom til aabenbar Kamp mellem dem. Kong Harald maatte flygte af Landet og søge Hjælp i Krigerkolonien i Jomsborg. Med Bistand af dens Flaade faldt Kongen ind i sit eget Land. En Kamp paa Helgenæs var uafgjort, men da Harald efter den vilde udhvile i en Skov, blev han saaret af en Pil, som en skjult Bueskytte udsendte, — Sagnet angav senere hans Navn som *Toke*, Palnes Søn (Palnatoke) —; Kongen maatte føres bort, og han døde i Jomsborg. Hans Lig blev ført tilbage til Sjælland og jordedes i den af Kongen byggede Kirke i Roskilde.

Dødsdagen var den 1. November, men der haves ikke nogen sikker Angivelse af Aaret (ca. 986).

Det er vanskeligt af de mange Træk, der fortælles om Harald, at danne et samlet Billede af hans Personlighed; dertil synes de alt for forskelligartede, ligesom de ogsaa stammer fra Kilder af meget afvigende Værdi; det er desuden vist, at Harald gennem sit lange Liv er undergaaet en Udvikling. Der er tillagt ham mange grumme Gerninger, men han bliver dog ogsaa skildret som god og mild, og i Kirkens Erindring stod han som en højt fortjent Konge, der holdt fast ved den kristne Tro efter at have vundet Overbevisning om dens Sandhed; han havde faaet sit Folk til at opgive Dyrkelsen af de hedenske Afguder, og han havde lagt Grunden til en Organisation af Landets Kirke.

Kong Harald havde været gift med *Tove*, en Datter af Abodriterfyrsten Mistiwoi; mulig har hun ogsaa haft Navnet Gunhild, saaledes som Adam af Bremen kalder Haralds Dronning, da hun sammen med ham modtager Daaben. Efter hendes Død har Harald mulig ægtet Gyrith, en Søster til Styr-Bjørn.

4. Runestenene, deres Udsagn om den afdøde og deres Vidnesbyrd om Folkets Kulturliv.

I det 9. Aarhundrede møder os en ny Kilde til Kundskab om vor Fortid, som vi maa hilse med inderlig Glæde. Man faar et Indtryk, som om man traf et Brev fra en dalevende eller hørte hans Stemme, man føler sig ikke længer henvist til i saa høj Grad at maatte stole paa de i senere Aarhundreder skrevne Beretninger om, hvad Forfædre havde udrettet. Desuden har disse haarde, med *Runer* mærkede Stene jo følt Hammerslaget af en dalevendes Haand, disse Tegn har været læst af Tidens Mænd og Kvinder og hos dem vakt Tanker og Følelser, deres Sprog har været lydende Tale fra Danskes Mund.

Runer var kendt her i Landet fra gammel Tid. Paa Vaaben og Redskaber fra de berømte store Mosefund fra Thorsbjerg, Nydam, Kragehul og Vimose kan vi finde Ejerens eller Haandværkerens Navn skrevet med Runer. Paa det ene af de ved Tønder fundne Guldhorn staar med Runeskrift: „Jeg Lægæst fra Holt dannede Hornet". Alle disse Indskrifter tilhører en Tid, der ligger flere Aarhundreder for Vikingetiden. Derimod har vi ikke i Danmark fra disse Tider Runer hugne i Stene, hvad der er mærkeligt, da man i Norge har mange, i Sverige ikke faa i Stene og Klipper huggede Indskrifter fra disse Aldre. De Runer, man da benyttede, afviger fra dem, der møder os i Vikingetiden, selv om mange af Tegnene er de samme. Den ældre Runerække rummer 24 Tegn, den yngre nøjes med 16; begge Rækker er delt i tre *Ætter*, der i den ældre talte 8 Runer i hver Æt, hvad der kunde tyde paa, at Æt i denne Betydning var dannet af otte.

Skrift med Runer findes i mange af de Lande, som gotiske eller germanske Folk tog i Besiddelse, saaledes ogsaa i England; den synes at være opstaaet i østlige Lande nærmest ved Grænsen til det romerske Kejserrige under Paavirkning af det latinske eller det græske Alfabet, snarest vist af det første. Enkelte af Tegnene falder sammen med Romernes „store Bogstaver" (Kapitæler); i en Del andre Runer har man fundet Lighed med den af Grækerne under den daglige Gerning benyttede Skrift (Kursiv), hvorfor flere Forskere i disse Bogstaver har set det egentlige Grundlag for Runeskriften. I øvrigt har man ved at danne denne Skriftart taget Hensyn til de Krav, som afvigende Lyd i Germanernes Tungemaal maatte stille; ligeledes har man undgaaet de buede Linier, desuden ogsaa de helt vandrette, idet saadanne Linier ikke egnede sig for Knivens Snit; Bestemmelsen var nemlig, at Tegnene skulde skæres i Træ, ikke males eller tegnes.

„Rune" betyder i det gotiske Sprog Hemmelighed, og mystisk maa

det jo ogsaa synes at være, at levende Tale kan omsættes i disse Skrifttræk, og at saadanne Tegn ved at oplæses atter kan opstaa som hørte Udsagn. I Egenskab af Tryllemiddel fandt Runer jævnlig Anvendelse, saaledes naar Runerækken blev indtrykt paa de som Smykker baarne Brakteater, og som Trolddom har de fundet Anvendelse, mange Aarhundreder efter at de har ophørt at være gængs Bogstavskrift.

Nutidens Bogstavrække kaldes Alfabet efter de græske Navne paa de to første Bogstaver. Navnet ABC har taget det tredie Bogstav med. Germanerne kaldte Rækken *Futhark* efter det Ord, som dens første seks Bogstaver danner. Den yngre Række af Runer, som dukker frem ved den historiske Tids Begyndelse (ca. 800) ser saaledes ud:

Freyrs Æt:							Hagals Æt:				
ᚠ	ᚢ	ᚦ	ᚬ	ᚱ	ᚴ	:	ᚼ	ᚾ	ᛁ	ᛅ	ᛋ
f	u	th	a (ą, o)	r	k		h	n	i	a	s
fé	úr	thurs	óss	reið	kaun		hagall	nauð	íss	ár	sól
Gods	Støvregn	Trold	Aamunding	Riden, Køretøj	Byld		Hagl	Nød	Is	Aar	Sol

Tyrs Æt:				
ᛏ	ᛒ	ᛚ	ᛘ	ᛦ
t	b	l	m	r (R, y)
týr	bjarkán	løgr	maðr	ýr
Tyr	Birkeris (?)	Vand	Mand	Bue, Taxtræ

Det er faa Indskrifter, der taler til os fra det 9. Aarh. Kun syv saadanne er kendte, men i første Halvdel af det 10. Aarh., altsaa en Tid, da andet historisk Stof netop er os saa knapt tilmaalt, kommer en Snes Runestene til, og inden dette Aarhundredes Udgang syvti, fra det 11. Aarh. atter syvti. Endnu efter 1100 huggedes der saadanne Indskrifter, saaledes at vi i alt kender 180 Runestene. Som den for Mindestenene mest karakteristiske Tid maa dog de hundrede Aar mellem 950 og 1050 anses. Senere vedblev man dog længe med at anvende Runer som Skrifttegn, saaledes paa Ligsten og i kirkelige Indskrifter, i alt er 250 Indskrifter bevaret. Skikken at lade Runesten riste var traadt frem med ulige Styrke i Danmarks forskellige Landskaber og til forskellige Tider. Befolkningen paa Bornholm kom senest ind derpaa, men den bevarede ogsaa længst denne Brug, saa at Øen er den med Runestene rigest forsynede danske Provins. Talrige Runestene er bleven fundet i den nyeste Tid, idet de har været glemte, forsømte eller mishandlede ved at benyttes som Sten i Mur eller til Brolægning, indtil deres Skrifttegn paa ny blev fundet.

Disse Erfaringer lader os formode, at talrige Runestene er gaaet tabt, men de giver os ogsaa Haab om, at stadig flere vil komme for Dagen. Halvtredie Hundrede Indskrifter, hugne i Løbet af fire Hundrede Aar, er et saa lille Tal, at det maa advare imod at drage Slutninger ud fra,

hvad der ikke er omtalt i dem, hvorimod de kan give et ypperligt Vidnesbyrd om alt, hvad de udsiger.

Gennem Runestenene faar vi uvurderlig Hjælp til Oplysning om *vort Sprogs Historie.* „Dansk Tunge“ kaldte man ogsaa i langt senere Tid det Sprog, som Nordens forskellige Folk talte, og det viser sig nu, med hvor stor en Ret man opfattede det Tungemaal som fælles, der blev talt af Beboerne af Nordens Lande. Det Sprog, som læses ud af Stenene, er overensstemmende i alt væsentligt med det, der findes i de norsk-islandske Oldkvad og i de islandske Skindbøger. Vort Runesprog kan i de ældste Indskrifter endog vise Former, der er ældre end Sagasproget. Endvidere godtgør Indskrifterne, at ved Tiden omkring Aar 1000 er den Lydudvikling i fuld Gang, der kom til at skille de nordiske Sprog i to store Grupper, en vestnordisk i Norge og Island og en østnordisk, talt i Danmark og Sverige.

Ingen Runesten giver os Oplysning om det *Tidspunkt,* endsige det Aar, da den ristedes, og man kan spørge, om da den Tid kan bestemmes, da den fik sine Runetegn. Der findes Indskrifter, som omtaler danske Konger eller som nævner kendte historiske Begivenheder, og vi kan da ved Aarbøgers og Krønikers Hjælp bestemme Tidspunktet. Dersom nu andre Runestene har Egenskaber tilfælles med disse Stene, saaledes ved Runetegnenes Figur, Maaden, hvorpaa de er anbragte i Stenens Baandslyngninger, Sprogets Form eller de valgte Udtryk, tør vi slutte os frem til en Samtidighed. Vi kan endvidere faa Tidsbestemmelser, naar vi følger Ændringerne i Sprogets Udvikling, i dets Lyd og dets grammatiske Former, hvortil vi ogsaa hjælpes ved Kendskab til de talrige Runestene fra Nordens andre Lande; vi kan derved afgøre, om vi har et tidligt eller et fremskredent Sprogtrin for os. I Virkeligheden bliver det ad disse Veje muligt ved Flertallet af Indskrifter at bestemme det Tidspunkt, da Hammeren huggede Runerne, i alt Fald med et Spillerum af 30—40 Aar.

Stenen rejstes over døde, men ikke paa deres Grave. Kun et Par Indskrifter nævner „denne Høj“, og Stenen findes da paa en Gravhøj eller har i ældre Tid staaet paa en saadan. Disse Indskrifter („Thormund, nyd Højen!“) stammer fra den ældste Vikingetid, og de er rene Undtagelser mellem den store Mængde Runestene, der vel kan være satte i Nærheden af det Sted, hvor Graven findes, men tillige paa et Sted, hvor Mennesker færdes, ved alfar Vej eller paa Bakker, hvorfra Stenen er synlig vidt omkring, ved Aaløb eller i Nærheden af Stranden ved vore Fjorde, altsaa klart nok, hvor Stenen eller dens Udsagn vilde bringe den døde eller hans Gerning i Erindring. I et af Eddakvadene, Hávamál, synger da ogsaa „den Høje“ (Guden): „Mindesten — ej staar ved Vejen, — rejser ikke Frænde — den over Frænde.“

Runestenenes Karakter af *Hædersminder* og *Bautastene* viser sig endvidere i, at de ofte er rejste over Mænd, der er døde paa fjerne Steder. Saaledes læses paa Sønder Kirkeby Stenen under Billedet af et Vikingeskib: „Asser satte denne Sten efter Askil, sin Broder, som døde paa Ku (det nordiske Navn for den græske Ø Kos). Thor vie Runerne.“ I Meilby (ved Aarhus) satte en Fader en Mindesten over sin Søn Askil, der døde med Tore i Øresund. Af to Mænd i Valleberga (Skaane) blev der sat en Sten over Manne og Svenne. „Gud hjælpe deres Sjæl, men de ligger i London.“ Fæller af Halfdan, Sulkes Søn , lod en Mindesten riste over denne, „der døde i Kamp. Han hviler i Skia i England“, maaske Skidby i Nærheden af Stamford, hvor Harald Haarderaade faldt (1066); denne Sten var rejst i Nærheden af Hedeby. Paa lignende Maade er i Sverige talrige Stene sat over Mænd, der døde i Garderige (Rusland) eller i Grækenland.

Runesten i Simris (Skaane); den synes hugget af en svensk Runemester.
»Bjarngér lod rejse denne Sten efter sin Broder Ravn, Svend hos Gunnulf i Svithiod (Sverige)«.
Efter Wimmer: »De danske Runemindesmærker«. III.

Den kortere Runerække synes at være opstaaet i Danmark; den er vandret ind til Sverige og fandt her en langt mere omfattende Anvendelse. Den danske Skik at rejse Runestene til Minde om afdøde kom paa et lidt senere Tidspunkt end i Danmark til almindelig Anvendelse i Sverige, hvor man dog havde Runeindskrifter fra langt ældre Tider, og den vandt her ved Tiden 1000 en langt større Udbredelse. Derved er Sverige kommen til at besidde en ganske vist i splittet og udstykket Form foreliggende Beretning om Folkets Vilkaar og om Begivenheder, som hændte det, skrevet af samtidige, hvad der maa afhjælpe dets Savn af Aarbøger og Krøniker fra Oldtiden og den kristne Missions Tidsalder. De svenske Runestene har endvidere en Udsmykning, der overgaar Ristningerne i Danmark. Ikke blot er Baand og Drageslyngningen, hvori Runerne findes, udførte med stor Kunst, men i Tilknyt-

ning til dem kan billedlige Fremstillinger findes, der vidner om en levende Kunstsans. Man er i Stand til at henføre store Grupper af Ristninger til bestemte, navngivne Stenkunstnere.

Indskrifterne i Danmark vidner klart om, i hvilken Grad *Eftermælet* havde Betydning. Den døde har ønsket, at der efter hans Bortgang skulde lyde Ord om, hvordan han havde levet og virket, og den, som har ladet Runerne hugge, nævner sit Navn paa Stenen, fordi han vil vise, at han har efterkommet, hvad den bortkaldte maatte ønske. Men naar saaledes Stenene er Æresminder, vilde det være urigtigt at sammenstille dem med, hvorledes Grækerne og Romerne gennem Indskrift og Billeder udtalte sig paa deres Grave, dèr er det den religiøse Følelse, Tankerne om Slægtens Forhold til Husets Guddomme, der løfter sin Stemme, derfor er hos disse Folk Gravstedet med dets skønne Udsmykning en Helligdom eller ligger paa den fælles Gravplads og „Kirkegaard". Snarere kan man sammenligne Runestenene i Norden med den klassiske Oldtids Statuer og Mindesmærker paa offentlige Pladser; men til at rejse Kunstværker af denne Art manglede Nordboerne Materiale og især den Kunstsans, som Folkene i Syden besad. Derfor bliver det urigtigt af Stenene at slutte, at den religiøse Følelse var skrumpet ind. I øvrigt er det forstaaeligt, at man i en Brydningstid mellem Hedenskab og Kristendom hellere valgte Ord, der kunde tiltale alle, end Udtryk, der mulig kunde ægge.

I Indskrifterne er der desuden Udtalelser, som peger ud over den blotte Berømmelse af en afdød. Naar Indskriften nævner den Mand, der har rejst Stenen, aflægger den Vidnesbyrd om, at han har efterkommet en hellig Pligt; ret ofte fortæller den ogsaa, at denne Mand har til sin afdødes Hæder „gjort Bro", hvad der ikke netop vil sige Bro over et rindende Vand, derimod en stensat, indgrøftet Vej over vandrig eller usikker Grund. I Nærheden af denne „Bro" er da Mindestenen rejst; den maa fremkalde Efterslægtens Taknemlighed og anslaa Strænge af Følelseslivet, der i alt Fald staar den religiøse Tro nær. Tanker af denne Art har desuden fundet Udtryk ved den Høj, der er opkastet over den afdøde, eller som allerede fra gammel Tid var et Gravsted, ligesom de lever i den Mystik, der er knyttet til Runernes hemmelighedsfulde Tegn, til de religiøse Figurer paa Stenen, saaledes Thors Hammertegn, paa Jellinge-Stenen den korsfæstede Kristus. Der kan endvidere være lyst Forbandelse over enhver, som krænker Stedets Hellighed. Paa Glavendrup-Stenen læses: „Den skal visselig komme til at sone sin Brøde, som øver Vold mod denne Sten eller flytter den hen over en anden Mand."

Et i de sidste Aar gjort Fund har bragt et mærkeligt Vidnesbyrd om den Runerne tiltroede Kraft. En mægtig, over tre Meter lang, een Me-

ter bred Runesten, — i Størrelse er den kun overgaaet af et Par andre —, blev fundet foran Indgangen til Gørlev Kirke (Holbæk Amt). Dens Indskrift (fra ca. 900) lyder: „Thiodvi rejste Sten efter Odinkar“, saaledes vistnok en Hustru efter sin Ægtefælle. Paa Stenens Bagside læses Ønsket „Nyd vel Højen!“ og derefter hele Runealfabetet paa seksten Tegn, tillige med enkelte bestemte Runer, hver gentaget tre Gange. Fra Grækernes Grave ved vi, hvordan de anvendte Alfabetet som Tryllemagt. I en af Eddas Sange hedder det, at man skal paa Sværdet riste Sejrsruner og „nævne to Gange Tyr“, hvilket er Navnet baade paa Krigsguden og paa Bogstavet *t*. Paa Island var det et Middel til at vinde en Kvindes Elskov, at man ristede otte Aasser (Aass, a), ni Nauder (Nød, n).

Runesten i Gørlev ved Kalundborg.
Efter Fotografi.

Et af de mærkeligste Mindesmærker (fra Tiden o. 980) er Stenene fra Hunnestad (i Ljunits Herred, Skaane). Uden at ytre et berømmende Ord toner der en Stemme ud fra Mindesmærket, der gør sig gældende; en formuende og anset Familie har rejst et Æresminde for nogle af dens Medlemmer. I sin Helhed er det ikke bevaret, men vi kan gøre os en Forestilling om dets oprindelige Udseende gennem et Træsnit i en Bog af Ole Worm (1643, se S. 410). Vi ser en Kreds af otte Stene, hvoraf fem staar oprejst, medens paa Billedets Tid tre var faldet om. To af Stenene bærer Runeindskrift, og de er endnu bevarede, ligeledes en med Billed forsynet Sten; to andre Billedstene og tre Stene uden Skrift eller Billed er gaaet tabt. Runerne udtaler: „Asbjørn og Tomme, de satte denne Sten efter Roe og Lægfrød, Sønner af Gunne Haand,“ „Asbjørn satte denne Sten efterter Tomme, Søn af Gunne Haand.“ Altsaa har to Sønner af Gunne villet hædre deres Brødre og Asbjørn til sidst sin Broder Tomme. Den øksebærende Mand paa det ene Billed skal mulig forestille Faderen. Et Kors paa en af Stenene viser hen til en kristen Tid, hvor-

imod den ridende Kvinde med en Slange ud af Munden og en Slange som Hestens Tøjle bringer os Skildringen i Edda af Jættekvinder i Erindring.

Et tilsvarende Mindesmærke (fra o. 1000) findes i Strö (Onsjö Herred, Skaane). Det bestaar af syv Stene, rejste paa en Høj, „Tulshøj", to af dem har en Indskrift, der atter stolt afholder sig fra enhver Ros: „Fader (et Mandsnavn) lod hugge disse Runer efter sin Broder Asser,

Ole Worms Afbildning af Hunnestad-Mindesmærket.
Efter Wimmer: »De danske Runemindesmærker«. III.

som døde nordpaa i Viking." „Fader lod hugge denne Sten efter Bjørn, som ejede Skib sammen med Knue." Mindesmærket er rejst paa en Gravhøj fra Sten- eller Bronzealderen.

Runeindskrifterne lærer os mest Følelser hos *Mænd* at kende, Sønners Trofasthed mod Fader, Broders mod Broder, — denne Gruppe er den talrigste af alle —; dernæst Krigsfællers Troskab mod hinanden. Det var jo ogsaa en af de øverste Pligter i Fostbroderskabet at sørge for sin Edsbroders hæderlige Jordfæstelse. En Mand kan taknemlig mindes sin Hustru, saaledes som ved de smukke Linier paa Stenen fra Store Rygbjerg (ved Vejle, o. 970): „Tove Bryde rejste denne Sten efter Brydens Lege Thorgunn. Disse Stave monne meget længe leve". I vore Folkeviser kender vi *Lege* som Betegnelse for den elskede. Enkelte Gange ses Sønner at have rejst Stene over deres Moder; en Hu-

stru kan mindes sin Mand eller deltage med Sønnerne i at rejse en Sten. I sin Helhed er det dog sjældent, at Kvinder nævnes, og maaske ingen Sinde en ugift Kvinde, heller ikke har nogen Sinde en Fader mindedes sin bortkaldte Datter. Alt dette staar i Forbindelse med Kvindernes lidet fremtrædende Plads i offentlig Virksomhed. Runestenene vender sig ud mod Folket, og hvad de berømmer, er Mandens Gerning i det offentlige Liv.

Naar en Mand hædres som „den bedste blandt Landmænd“, sigtes

Ole Worms Afbildning af Strö-Mindesmærket.
Efter Wimmer: »De danske Runemindesmærker«. III.

herved paa ingen Maade til hans Kyndighed i Agerbrug, — denne Betydning har Landmand først faaet i den allernyeste Tid —; men han angives som den bedste af Provinsens Borgere og odelsbaarne Mænd. Landhyrde vil paa lignende Maade sige Landevogter. Ganske vist udtales det paa en Runesten fra Egaa (ved Kalø Vig, o. 1020) om Manne, at „han var Ketil den Norskes Landhyrde“, og han kunde saaledes synes at have staaet i en Privatmands Tjeneste, men rimeligere er det, at Manne har haft en Underanførsel under en norsk Høvding i dansk Tjeneste; vi ser nemlig, at Eivind Skreyja, der som fredløs maatte forlade Norge, blev i Danmark af Kong Harald Gormsøn indsat til med sit store Langskib at yde „Landeværn mod Vikinger“, og paa Svend Estridsøns Tid gøres den norske Finn Arnasøn til Jarl i Halland og Landevogter mod de Norske (landvarnarmathr). Jævnlig har Nordboer

overtaget en lignende Stilling i England og i Rusland. I Oldsproget møder os „Hyrde“ som Betegnelse for en anden offentlig Stilling; Kongens Skatmester hed „Fæ-Hyrde“.

Runesten, fundet i Fundamentet under den tidligere Klosterkirke, Vor Frue Kirke, i Aarhus.
»Toste og Hove og Frebjørn rejste denne Sten efter Asser, Sakses Søn, deres Fælle, en saare god Svend (»Dreng»). Han døde som ypperst Hædersmand (»blandt Mænd mest U-Niding«). Han ejede Skib sammen med Arne«.
Efter Wimmer: »De danske Runemindesmærker«. IV, 2.

Bryde kan betyde Forvalter paa en Gaard, men i Runeindskrifterne tænkes især paa Kongsbryden, der havde politimæssig Opgave og var lønnet med Indtægt af en kongelig Gaard; vi hører saaledes, at en Bryde Birger paa Harald Blaatands Tid havde Tilsyn med Vraggods.

Det synes efter alle Oplysninger klart, at de Mænd, hvis Minde Indskrifterne hædrer, og de Frænder, der lader Stenen riste, hørte til Samfundets øverste eller dog *til dets højere Lag.* Man kan gøre lignende Iagttagelser i Sverige, hvor Stenenes Tal er saa langt større. Derfor tager vi næppe fejl. naar vi bag ved Navnene i flere danske Indskrifter tænker os Mænd, som er os vel kendte fra historiske Kildeskrifter. Selv om en Titel som Konge, Jarl eller lign. mangler, bør det ikke anfægte Rigtigheden af vor Antagelse. Naar flere svenske Indskrifter nævner Mænd, der i England tog Skat „med Knud“. kan der ingen Tvivl være om, at her sigtes der til den danske Konge. „Harald Gormsøn“, der nævnes uden Konge-Titel paa Søndervissing-Stenen, er utvivlsomt den danske Konge. „Toke Gormson“, der nævnes paa tre Stene fra Hällestad (Skaane), har sikkert været en kongelig Prins; han kaldes Anfører (drottin) for de Helte (drængar), der ikke flygtede ved Upsala; en af Stenene er rejst af Asbjørn, Tokes Huskarl (hemthegi), hvorved vi ligeledes bringes op paa Samfundets Højder. Herved bliver det ogsaa forstaaeligt. at mange af de paa Stenene nævnte Personer og Begivenheder synes landskendte,

skønt vi nu mangler Oplysning om dem. Saaledes kalder Ragnhild sig „Ulvs Søster“, da hun i Tryggevælde lader Runer riste over sin Mand Gunnulv, Nærves Søn. Samtiden maa have forstaaet, hvad der sigtedes til, da Aksel „døde med Tore i Øresund“ (foran S. 407). At en Konge kæmpede paa Havet mod en anden Konge, hændte jo ret ofte, men naar en Sten i Aarhus meddeler, at „Full døde østpaa paa Havet, da Konger kæmpede“, sigter den aabenbart til det berømte Tre-Konger-Slag ved Svolder. Stenen fra Tirsted (Laaland) minder om Høvdingen Frode, der „døde i Frøgers Flok, da alle Vikinger omkom“; her sigtes til en velkendt svensk Kriger og Grækenlandsfarer Frøger, der levede i Knud den Stores Tidsalder.

Runesten i Aarhus.
Efter Wimmer: »De danske Runemindesmærker«. I.

Til Slutning skal erindres om, at Runetegnene for første Gang lader os høre *dansk Digtning.* Det er rigtignok ikke hele Strofer, der klinger, højst fire Verslinier, men de fortæller os om, hvordan de Danske formede deres Digte, og om de Rytmer, der tiltalte deres Øre. Ældst er vel de to Verslinier, som Fru Ragnhild anfører paa Tryggevælde-Stenen (ca. 920) og som hun anvender paa sin Mand: „fair wertha nu — føddir thæim bætri“ (faa vorder nu fødte, der er bedre end denne). Rytme og Bogstavrim mærkes ogsaa i den ikke meget yngre Udtalelse paa Vordingborg-Stenen: „æft Athisl fika — Rutr thau gærthi — i Thiáthu wé“ (efter den djærve Adils gjorde Rud dette Gravminde i Ty“ (Tybjerg, dog er Tolkningen af sidste Linie usikker). Atter lidt senere er Indskriften paa Gaardstaanga-Stenen: „Toste og Gunnar rejste denne Sten efter deres Fæller Kno og Asbjørn“; den slutter med Verslinierne: „Thér drængar wáru — witha unésir — i wikingu“ (Helte de var, uden Dadel, viden kendte i Vikingefærd). Til sidst lyder en firliniet Strofe os i Møde fra den mærkelige Sten i Tillise paa Laaland (o. 1080), som Eskil Sulkesøn „rejste over sig selv“: „é mun standa — meth sténn lifir —

witring su — er wann Eskil (evigt vil staa, medens Stenen lever, disse Vidne-Ord, som Eskil bragte til Veje). Kristr hialpi sial hans, ok Santa Migaél.“

5. Svend Tveskægs Togter til England og Erobring af Landet.

Det var under pinlige Forhold, at Svend kom til at tiltræde Arven efter Kong Harald. Snart skulde ogsaa en Begivenhed erindre ham om, at der var Danske, som ikke havde glemt hans Optræden mod Faderen. *Sigvalde,* Høvding i Jomsborg, havde det Held at tage Svend til Fange ved List, engang da han sejlede gennem Grønsund. Det danske Folk, der maatte savne sin Konge, kunde ikke undvære ham, men den Løsesum, som forlangtes, var saa høj — tre Gange Kongens Vægt i Guld og Sølv —, at det syntes umuligt at udrede den. Da besluttede de danske Kvinder at ofre deres Armbaand, Smykker og Ringe, og saaledes kom Kongen fri. Det bliver fortalt, at der til Løn for Kvindernes Offervillighed blev tilstaaet dem Arveret; i alle de Tilfælde, hvor de arvede sammen med lige saa nær beslægtet Mand, skulde de fra nu af tage halv Arvelod. Set fra Retsudviklingens hele Gang i Danmark indeholder den smukke Fortælling intet usandsynligt; Landet indtog i denne Henseende en mere fremskreden Stilling end de andre nordiske Riger, og at Kong Svend toges til Fange og blev løskøbt af Folket, er berettet baade af nordiske og fremmede Kilder.

En langt større Ulykke for Konge og Land siges dog at være hændt i Begyndelsen af Svend Tveskægs Regering. Sveriges Konge *Erik Sejrsæl* skal til Hævn for Angrebet under Styr-Bjørn have vendt sig mod Danmark og erobret det; Kong Svend maatte flygte ud af Landet og i en Aarrække leve paa Vikingevis af Plyndringer i fremmede Lande. Dette berettes af Adam af Bremen, som har Svend Estridsøn til Hjemmelsmand, men ingen dansk, norsk eller islandsk Kilde, der er uafhængig af Adam, har nogen Efterretning derom, i Norden vil man snarere finde Meddelelser, der taler derimod. Ingen svensk Runesten har en Angivelse, der kunde tydes som en Bekræftelse af Udsagnet. Englands Aarbøger og andre Skrifter maatte have levende Interesse for Svends Historie, men ingen af dem har erfaret, at Svend var en fra sit Hjemland fordrevet Konge. Den samtidige tyske Historiker *Thietmar* har aabenbart intet hørt derom, da han ellers med skadefro Glæde vilde have dvælet derved. Skriftet om Dronning Emma og Kong Knud omtaler Svend som den fra første Færd af „næsten lykkeligste af alle Konger paa hans Tid“. Som Grundlag for den vitterlig urigtige Tradition vilde man højst kunne tænke sig, at Kong Erik havde gjort et

heldigt Indfald paa en eller anden Kyst af Danmark. Snarest har maaske den Samvirken mellem Danske og Svenske, der er saa betegnende for Kong Svends og hans Søns Stilling til Sverige, senere givet Anledning til en Forestilling om, at en svensk Konge havde erobret Landet.

Vikingetiden var forlængst afsluttet, to Menneskealdre eller mere var hengaaet, uden at et Røre af lignende Art og Omfang havde vist sig; men da skulde den paa et enkelt Omraade opstaa paa ny. England maatte opleve Kystanfald af lignende Styrke som de tidligere, og nu blev Udgangen Landets fulde Erobring.

Som ved den ældre Vikingetids Begyndelse er der Grund til at spørge om *Aarsagerne* til disse ny Angreb. Det er muligt, at Danmark, hvorfra Togene især udgik, mærkede noget til en begyndende Overbefolkning, efter at fredelige Erhverv var bleven Folkets eneste Næringsvej. Byttetagen og Erobring af Land skulde ikke længer kunne finde Sted, selv om der var Have og Farvande, hvor plyndrende Søkrigere endnu var i Virksomhed, saaledes det irske Hav og fremfor alt Østersøen, paa hvis sydlige Kyster Vender, Kurer og Ester var begyndt at efterligne de danske Vikinger, saa at Nordens Folk havde Grund til at øve Nødværge og Angreb. Stærkt fristende for de unge Danske har det imidlertid været at erfare, at der i Vestens Lande paa Grund af mangelfuldt Forsvar var Mulighed for at tilvende sig Rigdom og at tage Jord i Besiddelse. Et talende Vidnesbyrd om, hvor stor en Dragning England gav Anledning til, og om, at det selv havde sin store Skyld i den kommende Hjemsøgelse, ligger deri, at intet af Kystlandene paa Fastlandet langs Vesterhavet og Kanalen havde en lignende Skæbne.

Kong Alfreds Dygtighed var gaaet i Arv til hans nærmeste Slægt, — som vi har set (S. 387), — det lykkedes disse Regenter at frigøre og rense deres Lande. Først med hans Sønnesøns Sønnesønner og især under Kong Æthelred (979—1016) mærker man Svaghed i den øverste Styrelse og som Følge deraf en Svækkelse i Samfundsbygningens øvre og lavere Led, fremfor alt Mangel paa Fællesaand og en Uforstand paa i Tide at standse Indgreb fra fremmedes Side.

Sagaer fra Norden fortæller, at den berømte Helt *Palnatoke*, der var hjemmehørende paa Fyn, paa et Togt til Bretland havde vundet sig et Rige, og at han ved sin Død lod Halvdelen deraf gaa i Arv til sin Sønnesøn Vagn Aageson. Ved Bretland forstaas Wales, og hvor meget fabelagtigt end Beretningerne om Palnatoke indeholder, er det vist, at paa disse Tider var Worcester-Shire langs Severn og hele Grænsen af Wales et af Danske stærkt bebygget Land, og ligeledes at vi i Krøniker og Aktstykker fra disse Egne træffer paa Navne, som er os bekendte fra Palnatokes Familie: Palne, Toke, Aage, Asser.

Palnatoke siges jo at have været Høvding i Jomsborg, og han skal

i sin Tid have været Kong Svends Fosterfader. Selv om flere Enkeltheder i Sagafortællingen maatte være misforstaaet, mærker man Baggrunden for dem i de af Vestens Krøniker givne Oplysninger om Vikingers Angreb og om Kong Svends Deltagelse i Togterne.

Vikinger var der stadigt i Danmark; de havde det Hverv at rense Vandene for Sørøvere, at tjene til Beskyttelse for Kysterne, ganske særlig mod Østersøfolk. En dansk Station, der havde denne Opgave for Øje var Jomsborg ved Sundet tæt ved Odermundingen. Den var bleven anlagt paa Harald Blaatands Tid, og der udfoldede sig i den et ejendommeligt Samfund med strenge faststlaaede Love, af hvis Bestemmelser flere erindrer om de ældre, for „Hæren“ gældende Love.

Jo, mere den Opfattelse steg, at Angelsachserne var et Folk, der lod sig sætte i Skat, desto mere maatte Næringsvejen som Viking forekomme fristende for Nordens Folk. Tallet af Angribere var stadig stigende. Men der maatte i Danmark holdes Kontrol med Vikingerne, som kunde blive farlige for Landet selv. Derfor var det et Hverv i Kongens Tjeneste at være *wikinga-warth*, Vagtmand over Vikinger —, saaledes som Guden Heimdal var *vørthr* for Valhals Guder. Han skulde paase, at kun Bytte toges paa fremmede Kyster, ligesom han havde Tilsyn med, at fremmede ikke plyndrede paa danske Strande. Danske Vikinger skulde desuden betale Kongen en Afgift for deres Erhverv. Om hvor store Rigdomme der i Overflod strømmede ind til Nordens Lande, haves der mange Vidnesbyrd i jordfundne, store Pengemængder.

Kong Svend har fundet Behag i den Slags Krigsfærd. Vi træffer ham sammen med Olaf Trygvason som Anfører for en Flaade paa 94 Skibe, der i Aaret 994 angreb London, dog uden mindste Held; efter at have skaffet sig Heste hjemsøgte de imidlertid paa hurtige Togter saa mange Egne, at ingen anden Udvej var mulig end at købe dem bort. Olaf havde allerede tre Aar tidligere foretaget et Togt sammen med to andre Anførere, Gudmund, Sigstens Søn, og Jostein; de havde kæmpet i et Slag ved Maldon (Nord for Themsens Munding), hvor Aldorman Byrthnoth faldt; om Kampen og denne Høvdings Fald blev der sunget i et skønt angelsachsisk Digt. Olaf kaldtes i Aaret 995 hjem til Norge, idet Trønderne var misfornøjede med Jarl Hakons voldsomme Styrelse. Ved Paasketid var Olaf, der tidligere var døbt, bleven konfirmeret i sin kristne Bekendelse; nu skulde han gøre det til sin Opgave at faa det norske Folk til at antage Kristendommen som Landets Tro.

Kong Olaf var en dygtig og kraftfuld Styrer af sit Land, men mødte ofte Modstand. Fem Aar senere skulde han under helt forandrede Forhold staa over for sin tidligere Kampfælle. Han havde ægtet en Søster til Kong Svend, Thyre. I Sagaerne og hos andre Historikere findes der livfulde Fortællinger om, hvorledes kvindelige Medlemmer af Konge-

husene skal have grebet ind i det politiske Spil og givet Anledning til de indtrufne Begivenheder. Naar Kong Svend paaførte Norge og dets Konge Krig, vil man dog kunne finde en naturlig Grund hertil i de Danskes Fortrydelighed over, at Norge havde unddraget sig det tidligere danske Vælde og syntes i Olaf at have faaet en Konge, der styrkede Rigets selvstændige Holdning og mulig kunde blive farlig. Alene at optage Kampen mod Kong Olaf vovede Svend Tveskæg dog ikke, han søgte Bistand hos Kong Olaf Skotkonge i Sverige, og den blev ham lovet. Planen var at angribe Kong Olaf, der med sin Flaade agtede sig paa et Togt til Venden for at paatale Krav paa Besiddelser, som hans Dronning Thyre dér havde haft.

Kong Olaf var paa Tilbagerejsen med sin prægtige Flaade. Selv var han om Bord paa „Ormen hin Lange"; de andre skønne Drageskibe sejlede i Nærheden, da de i et smalt Sund stødte paa de forenede Kongers Flaade; til den havde ogsaa Erik Jarl, Hakon Jarls Søn, der opholdt sig i Sverige, sluttet sig med sine Skibe. Det kom til den navnkundige hidsige Kamp; de Norske holdt tappert Stand, men Overmagten var dog for stor, og da Fjenderne entrede de norske Drageskibe, sprang Kong Olaf over Bord og druknede. Hans Dronning døde af Sorg faa Dage derefter (1000).

Kampen havde staaet ved *Svold*, et paa den Tid, som senere under Venderkampene paa Absalons Tid, vel kendt Løb, vistnok mellem Rügens Vestside og Øen Hiddensee. Adam af Bremen har urigtigt opfattet det snævre Sund som Øresund, — hans Tekst er i øvrigt her helt forvirret —, men islandske Skjalde og Fortællere har ligesom danske Historikere den rette Angivelse af Kampstedet.

Sejrherrerne delte i Overensstemmelse med den trufne Aftale Norge mellem sig. Erik Jarl fik det norden- og vestenfjældske, de to Konger den øvrige Del af Landet, men Kong Olaf forlenede sine Besiddelser til Erik Jarl, Kong Svend store Dele af sit Omraade til Eriks Broder Svend, saaledes at disse i Virkeligheden raadede over største Delen af Riget.

Aartiet før Tusindaaret efter Kristi Fødsel og ligeledes det følgende Aarti viser os i England en saadan Svækkelse, Udygtighed og Uklogskab, at man ikke skulde tro, at dette Rige nylig havde haft Konger, der godtgjorde, hvad Sammenhold og Fremsyn kunde udrette. Det var et fortvivlet Middel, som Kong Æthelred greb til, da han og hans Raadgivere besluttede at lade alle uden for Danelagen boende Danske myrde paa en forudbestemt Dag. Overfaldet fandt Sted St. Briccii Dag (den 13. November) 1002. I det lumske Skridt laa der en Udfordring til det danske Folk, tilmed da Kong Svends egen Søster Gunhild og hendes Ægtefælle Pallig var blandt de myrdede. Et halvt Aar tidligere havde

Kong Æthelred ægtet Emma, en Søster til Normandiets Hertug Rikard II. Ogsaa denne Fyrste maatte opfatte Gerningen som en Udæskning, rettet mod et stammebeslægtet Folk. En af Kong Svends første Handlinger, da han i det følgende Aar kom paa sit Straffetog, var da ogsaa at slutte et nøje Forbund med Hertug Rikard.

Kampene i England i dette og de følgende Aar lagde aabenbart for Dagen, hvor lidt Folket havde Tillid til Kongen eller var opmærksomt paa sin egen Modstandskraft. De engelske Høvdinger gjorde sig Gang

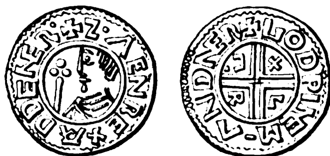
Kong Svends Erobring af England 1013.
Tegning af Matthæus Paris (død 1259).
Kong Svend sidder til Hest, hans Mænd plyndrer, inddriver Skat, sætter Bønder i Fængsel. Dronning Emma med sine Sønner flygter.
Efter Fett: »Norges Malerkunst i Middelalderen«.

efter Gang skyldige i Ulydighed eller i ligefremt Forræderi. Kong Æthelred maa have manglet enhver Forstaaelse af menneskelig Karakter, saaledes naar han fulgte de slette Raad, som Stormanden Edrik gav ham, uden at han gennemskuede hans Upaalidelighed eller Svig. Almuen var lunken i at opfylde sin Værnepligt eller udviste ligefrem Forsømmelse, og der mærkedes hos Folket en stærk Tilbøjelighed til at slutte sig til de Danske.

Kun bag eet Skjold søgte Englænderne Skjul; man købte sig Ly ved Pengestykker. *Danegæld,* — saaledes som denne Skat senere blev kaldt —, udrededes første Gang 991, da der gaves Fjenderne 10,000 Pund, tre Aar senere blev der udredet 16,000 Pund. Under den følgende Tid af Kong Æthelreds Regering betalte Folket ved fire Udskrivninger i alt 101,000 Pund. Men Kong Svend vilde paa ingen Maade lade sig nøje

med, at England blev et dansk Skatteland, han vilde selv besidde det som Konge over Riget. I Juli Maaned 1013 førte han en stor Flaade til England og fandt straks Tilslutning i de østlige Landskaber, saa at han først fik Brug for sine Vaaben, da han var naaet ud over Wætlingastreet. Men den Modstand, han mødte, var svag; kun London vilde ikke bøje sig; her befalede en dansk Mand Thorkil den Høje, den tidligere Høvding for Jomsborg, der var traadt i engelsk Tjeneste. Thorkil kunde imidlertid indse, at hans Stilling var haabløs, han opgav Forsvaret og drog bort, hvorpaa Borgerne sluttede sig til Kong Svend. Æthelred var flygtet til Normandiet.

En Magt, der var stærkere end Kong Svend, skulde imidlertid i

Mønt, præget i Lund for Svend Tveskæg.
Efter Hauberg: »Myntforhold indtil 1146«.

dette Øjeblik rive den endelige Erobring ud af hans Haand. Svend døde paa Sotteseng den 3. Februar 1014. Hans unge Søn Knud opholdt sig ved Flaaden i England, men ingen kendte endnu hans Evner. Angelsachserne mente, at de maatte ty til den gamle Kongeslægt, og sendte Bud til Æthelred i Normandiet om at vende tilbage. Knud maatte da drage bort med Flaaden. Der tillægges de Danske den Grumhed, at de lemlæstede de Gidsler, der var givet Kong Svend som Pant paa Englændernes Troskab, de vendte hjem med afhugget Næse, Øre og Haand.

Af kirkelige Forfattere, med Magisteren i Bremen som Leder, er der bleven givet en højst uretfærdig Skildring af Kong Svend, som om han i Modsætning til sin Fader ikke havde værnet om Kristendommen i Danmark. Sandheden er, at ogsaa han søgte at befæste den kristne Tro hos Folket og at fremme kirkelig Organisation, men han ønskede ikke Hjælp hertil af Bremerkirken og søgte Støtte i England. Han indsatte den engelske Biskop Godebald til Prædikant og Lærer i Skaane, og Godebald virkede ogsaa for Evangeliet i Sverige og Norge. Formodentlig af Uvillie mod Bremen lod Kong Svend jyske Bispestole staa ubesatte og lagde hele Jylland ind under en enkelt Mand, *Odinkar den Yngre*. Han var af højtstaaende og rig Slægt, i Bremen var han bleven oplært, men havde senere uddannet sig i England og Frankrig. Af Bremens Ærkebisp var han blevet indviet til Biskop i Ribe, og Odin-

kar havde af sin Slægtarv tildelt Domkirken omfattende Jordegods. Han viste sig lige saa gavmild mod de andre Bispesæder, som lagdes under ham; den nidkære og fromme Biskops Virken kom til at strække sig langt ud over en Menneskealder. Som den Krigerkonge Svend var, har han mulig ikke i tilstrækkelig Grad haft Øje for Værdien af en fast kirkelig Organisation, men der er Meddelelser om, at han baade lod Kirker bygge og skænkede Gods til Underhold for Præster og Bisper.

Om Kong Svends ydre Skikkelse giver kun hans Tilnavn Tjugeskæg Oplysning (*tiughæ*, Fork); om hans Karakters gode Egenskaber taler i alt Fald den Yndest, som han vandt hos sit eget Folk, og ligeledes den Tilslutning, som Englænderne ofte viste ham.

Kong Svend havde været gift med den polske Hertugdatter Gunhild og fik med hende Sønnerne Harald og Knud samt nogle Døtre. Men Svend forskød Gunhild og sendte hende tilbage til Polen. Senere ægtede han Sigrid Storraade, en Datter af den mægtige, godsrige Vikingehøvding Toste; hun var Enke efter Kong Erik Sejrsæl. Fra Sigrid, der blev Moder til Estrid, arvedes i Kongeslægten den store Samling af svenske Ejendomme, der betegnedes som *Sigridlef*.

6. Knud den Store, Konge af England, Danmark og Norge (1016–1035).

Knud kunde umuligt lade det Bytte, der omtrent havde været hans, slippe sig af Hænde, han lod i Danmark en Hærstyrke samle, hvortil hans Broder *Harald*, der var bleven Rigets Konge, ogsaa ydede ham Hjælp. Skarerne voksede stadig: *Thorkil den Høje* forlod med 9 Skibe England og sluttede sig til Knud, og fra Sverige strømmede Krigere til.

Det er værd at erindre, med hvilken Iver *Svenske* paa disse Tider deltog i Angrebene paa England. Vi har Vidnesbyrd derom fra mange svenske Runeindskrifter. Sønner af Ulf rejste saaledes i Upland Sten over deres Fader: „Gud hjælpe hans Aand, og Guds Moder. Men Ulf har i England krævet tre Gæld (tre Gange Danegæld). Den første var den, som Toste gav ham Del i (formodentlig den berømte Vikingehovding Skoglar-Toste, med Tilnavn efter Valkyrien Skogul (se ovenfor)), derpaa betalte Thorkil (den Hoje), derpaa Knud.“ En anden Sten fra samme Landskab vidner om, at „Alle lod rejse Sten over sig selv. Han tog Knuds Gæld i England.“ Paa en Sten i Sodermanland minder Sonner om, at deres snilde Fader Gudver var vester ude i England, fik Lod i to Gæld og stormede kækt Borge i Sachsland. Om Thialfe vidner en Sten, at han „var med Knud“, om Gere, at han „vester ude sad i

Thinglid.“ En af de Krigere, der meldte sig til Knuds Erobringstogt 1016, var maaske Svend, som „skulde drage til England, men døde i Jylland“. Til dette store Togt havde desuden Sveriges Konge Olaf bidraget med Skibe.

En Flaade paa 200 vel udrustede Skibe med et fortrinligt Mandskab af Krigere kunde saaledes sætte Sejl over mod Englands sydlige Kyster. Herfra sendte de Plyndringstogter langt ind i Landet, hvad der førte til, at den stadige Overløber *Edrik* sluttede sig til Knud og tilførte ham 40 Skibe.

I England var der som sædvanlig Splid mellem Førerne, og hos Almuen Vrangvillie mod de styrende. Under disse Forhold syntes hele Landet at maatte falde Knud til Fode; kun i London og de omliggende Landskaber gav man ikke tabt. Her fandtes den eneste Høvding med uforsagt Mod, Æthelreds Søn *Edmund*, med Tilnavnet *Jernside*. Han stod i April 1016 ved Faderens Sotteseng i London, og han valgtes efter hans Død af Høvdingerne her til Konge, medens den øvrige Del af England sluttede sig til Knud. Men det skulde mærkes, at Stemningen for en indfødt Konge dog var stærk, naar en Ætling af Kongeslægten aabenbarede Kraft og Villie. Edmund optog uforfærdet Kampen mod Knud, snart i ét Grevskab, snart i et andet; Danskerne mødte alvorlig Modstand, eller de blev endog besejrede, hvad der forøgede Tilslutningen til Edmunds Hær. Edrik gik naturligvis atter over paa sine Landsmænds Side. Kong Edmund havde allerede for syvende Gang samlet Tropper for at faa en afgørende Kamp. Da indsaa de engelske Førere, i hvilken Grad Englands Land og Folk i Virkeligheden var kløftet, og de besluttede hellere at tilvejebringe en Udsoning mellem de to Modstandere, der syntes lige stærke. Der blev aftalt en Sammenkomst paa en Ø Olney i Severn (i Gloucestershire), og her vedtoges det at dele England mellem Kongerne, saaledes at Mercia lagdes under Knud, Østangel, Wessex og de sydlige Landskaber under Edmund. Men allerede i November Maaned døde Edmund; og nu sluttede det hele Folk sig til Knud. Hvor gunstigt Dødsfaldet end havde været for den danske Konge, faldt der ingen Mistanke paa Knud om at have foranlediget Edmunds Død, og i Løbet af Vinteren 1016—17 hyldedes han af alle Landskaber. Paa et Møde af Stormændene blev det fastslaaet, at Edmunds Brødre og Sønner skulde være udelukkede fra Tronfølgen.

Som Konge over England viste Knud ingen Svingning i den Politik, han vilde følge, end mindre en saadan uberegnelig Holdning som hans Forgænger. Han tog til Rettesnor den af Kong Alfreds nærmeste Efterkommere førte Politik at skabe et godt Forhold mellem Danske og Engelske og at tage Mænd af begge Folk i sin Tjeneste. England blev delt i fire store Landomraader. Knud beholdt Wessex under sin Sty-

relse; til Nordmanden *Erik*, Hakon Jarls Søn, der var gift med Knuds Søster Gyde, havde han nylig overladt Northumberland, og dette beholdt han. Østangel blev givet til *Thorkil den Høje*, *Edrik* fik sit tidligere Jarledømme Mercia. Dette sidste Skridt var uundgaaeligt, men Knud har utvivlsomt allerede da indset, at han maatte befri sig for Edrik; denne vilde sikkert nok selv give Kongen Berettigelsen dertil i Hænde. Allerede ved Juletid 1017 lod Knud Edrik og flere andre højtstaaende Mænd hugge ned. Kilderne betegner dem som „Edriks Fæller", og den angelsachsiske Krønike siger om Edrik, at han dræbtes „med saare god Grund". Saaledes har Knud klart nok maattet slaa en Sammensværgelse mod sig ned, og det er da ogsaa betegnende, at der ikke blev rettet nogen Bebrejdelse mod Kongen for denne Handling, og at han overdrog den ledige Jarleplads i Mercia til Leofrik, en Broder til en af de dræbte.

Knuds Stræben efter at bringe en Udsoning mellem Nationaliteterne til Veje taler ogsaa ud af hans Bestemmelse om, at Englands gamle Love, „Kong Edgars Love", som de betegnedes, skulde vedblive at gælde. Ligeledes søgte han at faa største Delen af den danske Flaade fjernet fra Riget, hvorfor der blev udskrevet en Danegæld paa 82,500 Pund for at kunne købe den bort; kun 40 danske Skibe skulde blive tilbage.

Allerstørst Betydning fik det dog, da Knud *ægtede Kong Æthelreds Enke Emma*. Under sit Ophold i England var han traadt i Forhold til *Ælfgifu*, en Kvinde, der baade paa fædrene og mødrene Side var af fornem Slægt; hun havde født Knud to Sønner, Harald og Svend; nogen ægteskabelig Forbindelse var ikke kommet i Stand. Nu besluttede Knud at fri til Emma. Dronningen havde haft en lidet lykkelig Tilværelse ved Æthelreds Side, og hun stillede den Betingelse for sit ny Ægteskab, at alene de Børn, som hun fødte Knud, skulde have Arveret til den engelske Trone. Emma var vel en halv Snes Aar ældre end sin Ægtefælle, men deres Ægteskab blev lykkeligt, og hun fødte Knud Sønnen *Hardeknud* (1018) og senere Datteren *Gunhild*.

Denne Forbindelse med Landets tidligere Dronning kunde kun være det engelske Folk kært. Derved vilde enhver fjendtlig Holdning fra Normandiets Side være afværget, og Emma var desuden yndet i England, ganske særlig af Kirkens Mænd. Dronningen var velbegavet og havde mange Interesser; saaledes besad hun den normanniske Hertugslægts Sans for Historieskrivning, som det allerede er fortalt.

I disse Aar var der imidlertid indtraadt nogen Ændring i Kong Knuds politiske Holdning, og den havde sin rimelige Foranledning. For det første var Knud tillige bleven *Konge i Danmark*, idet hans Broder Harald var død uden Arvinger (1018), saa at dette Rige maatte

tilfalde Knud. Det var nødvendigt, at han personligt kom til Landet og lod sig hylde, hvad der ogsaa skete i Aaret 1019. Men Knuds ny Stilling og dette Togt til hans gamle Hjemland gav ham Anledning til en Ændring i sit Forhold til Englænderne; han førte med sig en Del af de danske Høvdinger, der havde hjulpet ham med Erobringen. Snart skulde han ogsaa ved andre Skridt vise sin Bøjning hen mod ny Veje. Hidtil havde *Thorkil den Høje* været Kongens højre Haand i alt hans Styre; som hans øverste Raadgiver nævnes han først i alle Kongens Breve. Men i Aaret 1021 sker der en Forandring, Thorkil erklæres *utlah*, uden for Loven; saaledes hedder det haardt i den engelske Krønike; Meningen er dog kun, at han forsattes til en Stilling i Danmark. Men betegnende er det, at den Mand, som fra nu af indtager Stillingen ved Knuds Side, er Angelsachseren *Godwin*. Han var ingenlunde af fornem Herkomst, men han var utvivlsomt en højt begavet og dygtig Mand, desuden en modig Kriger, og Stillingen som Jarl af Mercia var bleven tildelt ham. Endnu var af de store Høvdinger fra Erobringstiden kun *Erik Jarl* tilbage. Vi véd intet om, at Knud har søgt at fjerne ham fra hans Jarledømme i Northumberland, men det varede kun faa Aar, før det ved hans Død blev ledigt.

Kong Knud var naaet til et Herredømme af enestaaende Art; to Riger, som dog den brede Nordsø skilte, var lagt under ham, Verdenshistorien har heller ikke senere set det gentage sig. Men Knuds Scepter skulde tillige komme til at byde over andre Riger ved Nordhavet og Østersøen. I Aaret 1022 drog Kongen paa Togt til *Witland*, det af estiske Stammer beboede Land Øst for Weichselmundingen. Endnu lidt østligere ligger *Samland*, under hvilken Betegnelse man dog ofte lader Witland indgaa. En dansk Prins *Hakon*, Søn af Kong Harald Blaatand, siges at have opkastet sig til Fyrste over Samland. Maaske er denne Hakon omtalt paa nogle svenske Runestene. *Asser*, Søn af Hakon Jarl, bliver nævnt som Hovding for Vikinger; paa en anden Sten kaldes *Ure* Staller hos Hakon Jarl. Man har antaget, at der sigtedes til den berømte norske Jarl Hakon (dræbt 995), skønt forskellige Forhold taler herimod. Det vilde ikke være urimeligt i Runestenenes Hakon at se Høvdingen i Samland, saa meget mere som de Svenske stod i livlig Handelsforbindelse med dette Land. Formaalet med Knuds Togt derhen har mulig været efter Farbroderens Død at ville hævde Overherredømmet over dette Land for de Danske. Det fortælles, at Godwin særlig skal have udmærket sig paa dette Togt. Kong Knud besøgte paa denne Udfart til Østersøen ogsaa Jomsborg, hvor han indsatte sin Svoger *Ulf* som Høvding.

Der var god Grund for saa mægtig en Konge til ikke at taale, at *Norge*, som hans Fader og Farfader helt eller delvis havde besiddet,

skulde unddrage sig hans Magt. De foran nævnte store Opgaver havde hidtil hindret Knud i at hævde sine Krav paa Herredømmet over dette Land. *Olaf, Harald Grenskes Søn,* var i sin Tid kommen til Norge som Tronfordrer og havde forjaget først Jarl Hakon Eriksøn (1015) og senere dennes Farbroder Svend (1016). Hakon var tyet til Knud i England og opholdt sig stadig ved hans Hof, og herhen søgte i Aarenes Løb talrige af Norges bedste Mænd, der følte sig trykkede ved Kong Olafs strenge, voldsmæssige Styrelse.

Kong Knud fremsatte ved Udsendinge sine Krav over for den norske Konge og forlangte, at Norge i det mindste skulde svare ham Skat, men Olaf gav et skarpt Svar. Han ængstedes dog ved Knuds Holdning og søgte derfor at forbinde sig med Kong Anund Jakob i Sverige. Der blev da ogsaa af disse Fyrster besluttet et Overfald paa Danmark (1026). Men Knud, der altid sørgede for at være vel underrettet om Forholdene i fremmede Riger, vidste i Tide Besked derom, sejlede med sin Flaade til Limfjorden og derfra til Øresund, og den forenede norske og svenske Flaade maatte søge til den skaanske Sydkyst. En svensk Hær var rykket ind over Landegrænsen, men den blev slaaet af Kong Knuds Skarer ved Staangebjerg (i det østlige Skaane). Olafs Krigere, som var gaaet i Land ved Helgeaa, var rykket op langs Aaen, da Kong Knud med sin Flaade naaede til Aaens Udløb; han lod enkelte Skibe kaste Anker lige ved Mundingen, medens den øvrige Del laa i fjernere Afstand fra Kysten. Kong Olaf fandt nu paa at opstemme Helgeaaens øvre Løb ved at opføre Dæmninger, bag dem svømmede store Mængder af Tømmerstokke. Ved pludselig at borttage Afspærringen bragtes Vandstrømmen med det hoppende Tømmer til at fare ned ad Aaen, og den skabte Forvirring blandt de ved Mundingen liggende Skibe, hvoraf flere kastedes omkuld, ligesom mange Krigere druknede. Dette var et Uheld, som blev husket af Sagamændene, fordi Knud, efter at Krigen var til Ende, blev drillet dermed af sin Svoger Ulf, hvorpaa Knud i Hidsighed lod Jarlen dræbe. Men for Togtets fortsatte Gang og for Krigens Udfald havde Hændelsen ikke mindste Betydning. De to Konger maatte tage Vejen mod Nord; Olaf turde ikke vende hjem til sit Rige ad Søvejen. Han lod sine Skibe blive liggende i en svensk Havn, og sit Mandskab og sine Krigere førte han over Land tilbage til Norges Grænse. I et kort efter udstedt Brev taler Knud da ogsaa om Felttoget, som om Sejren helt havde været hans, og nogle Maaneder senere drager han uden Frygt direkte fra Danmark til Paven i Rom.

Efter sin Hjemkomst til England forberedte Kongen straks et Togt mod Norge for at straffe Olaf for hans Angreb paa Danmark. Han blev saa meget mere tilskyndet dertil, som der i Norge var et stadig

voksende Tal af Høvdinger, der var misfornøjede med Olafs Styrelse; desuden havde Knud ved Bestikkelser lokket til Frafald.

Knuds Togt fandt Sted i 1028. Hvis et Hærtogt bliver berettiget, naar ingen i det angrebne Land vover at tage Vaaben i Haand til Forsvar, og naar Stormænd og Almue straks svigter deres Konge og villigt hylder den ny Fyrste, maa vel Kong Knuds Hærfart til Norge have denne Karakter. Det gik, som da de danske Konger tog England i Besiddelse, alt var i Forvejen modnet til og bar hen imod et Kongeskifte, Folket længtes efter en ligevægtig og retfærdig Styrelse. Overalt i Norge, i Nord som i Syd, hyldede Bønderne Knud og gav Gidsler. Knud indsatte Sysselmænd, det hele Riges Styrelse overdrog han til Hakon Eriksøn. For Kong Olaf var der ingen anden Udvej end at drage over Grænsen til Sverige, derfra til Rusland.

Kong Knud havde dog ingen ret Tiltro til den indsatte Statholders Evne som Regent, og inden et Aar var gaaet, blev Hakon under et Paaskud kaldt til England; paa sin Rejse derhen druknede han.

Imidlertid havde Olaf Haraldsøn samlet sig Krigerskarer i Udlandet, og han rykkede gennem Jemteland ind i Norge. Ved *Stiklestad* tæt Øst for Trondhjemsfjord mødtes hans Hær med den dobbelt saa store Hær, som Bønderne havde samlet, og Olaf blev slaaet og faldt (den 29. Juli 1030). Kong Knud satte sin Søn *Svend*, der havde været Høvding i Venden, til at styre Norge, men da han kun var 14 Aar gammel, skulde hans Moder *Ælfgifu* og den danskfødte Biskop *Sigurd* være Værger og Raadgivere for ham.

7. Kong Knuds kirkelige og verdslige Styrelse i England og Danmark.

Et ejendommeligt Træk ved Kong Knuds Regering i England var *de offentlige Proklamationer*, som han i alt Fald to Gange udstedte. De er rettede til alle i Landet, høj og lav, han fremlægger aabent Programmet for sin Styrelse; saadant var hidtil ukendt. Kongens personlige *Jeg* træder stærkt frem i dem, men ikke paa en mægtig Eneherskers Maade, han taler snarere som en Ypperstepræst og Folkeleder, han forkynder Guds Villie, som man bør lystre for ikke at rammes af den almægtige Straf. „Hævdelse af Guds Ret, mit Kongedømme og Folkets Tarv“, dette er den Hovedopgave, som Kongen paalægger Ærkebisper, Bisper og alle Aldermen at følge. Langt mindre end Lovbud indeholder disse Breve Formaninger og Advarsler; dog indskærpes det Myndighederne inden for Stat og Kirke at paatale enhver Overtrædelse af Lovene.

Nær beslægtet med disse Kundgørelser er Kong Knuds to ret omfattende Love, den gejstlige og den verdslige. De er præget af den samme Aand. De indskærper Kærlighed til Gud, formaner om Frygt for hans Vrede og for Helvedes Straf. Søndagsfreden skal overholdes, alle paa den Dag søge til Kirke og bede til Gud; men ligeledes skal man efterkomme alle andre Paabud af Kirken om Fester, Helg eller Faste. Ejendommeligt for Lovene er endvidere *deres humane Syn*, deres Omsorg for Kvinder og Børn, for ufri, Udlændinge og frændeløse.

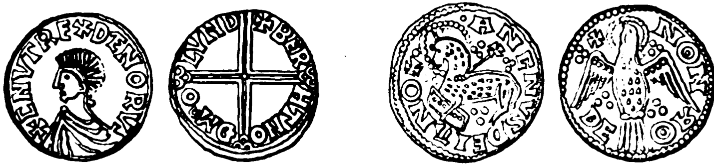
Ingen Kvinde skal kunne tvinges til at indgaa Ægteskab, den ugifte Pige lige saa lidt som Enken, — saaledes havde det allerede lydt i den danske Kong Frodes Hærlove —, nu var det første Gang, at i England den unge Pige fik Ret til at undslaa sig for Giftermaal. I en Række Bestemmelser hævdes Ægteskabets Hellighed og Uopløselighed; Enken skal overholde Sørgeaaret, inden hun gifter sig paa ny; ved mange Bestemmelser vender Lovene sig mod Løsagtighed af al Art.

Kong Knud har sørget for, at der er uforstyrret Fred ved Landets Døre; nu skal enhver hjælpe med til, at *Freden i Samfundet* overholdes. Han formaner om, at ethvert Indgreb i Ejendomsretten paatales, ingen Tyv skal finde Naade, og den, der lader en Tyv løbe, skal have Tyvs Straf. Her mærker man Paavirkning af de Danskes strenge Haandhævelse af Retssikkerhed. Iøvrigt indførte Kong Knud ikke dansk Ret paa engelsk Omraade, selv om han lod dansk Ret bestaa i de Egne, hvor den hidtil havde været gældende. Hvad han stræber efter, er at stille Danske og Englændere paa lige Fod og dernæst at fjerne alt, hvad der kunde forvolde Splid.

Denne *forsonende Bestræbelse* kommer ogsaa frem i Kongens Ærefrygt for netop de Helgener, som havde lidt Martyrdød for de Danskes Haand. *Kong Edmund* af Østangel var under Kampen med den af Lodbrog-Sønnerne førte Hær bleven fanget af de Danske, bundet til et Træ og gennemboret af mange Piles Skud (870). Den Kirke i Bury St. Edmunds, der var bleven bygget til den hellige Mands Ære, lod Knud ombygge; han gav den store Gaver og sørgede for, at den betjentes af Munke. De Danske havde i Aaret 1012 paa et Hærtog haft Held med at erobre Canterbury, og derved blev den ansete *Ærkebisp Ælfheah* deres Fange; da de forgæves maatte vente paa, at Løsepenge for ham blev udbetalt, overdængede de ham under en Vinrus saaledes med Sten og Ben, at han opgav Aanden. Hans Lig blev ført til St. Pauls Kirken i London og begravet der; nu bragte Kong Knud, med Dronning Emma og Hardeknud ved sin Side, Liget tilbage til Canterbury. Kongens Ønske var, at den engelske Kirke skulde vandre frem ad de Veje, som for to Menneskealdre siden den hellige Ærkebisp

Dunstan havde angivet for den; derfor sørgede han for, at den store Reformators Minde blev erindret ved en aarlig Festdag.

I England som i Danmark var det Kong Knud, der besatte *Bispesæderne.* Adam af Bremen fortæller, at Knud førte mange engelske Bisper til Danmark, han nævner saaledes Bisperne Bernhard i Skaane, Gerbrand i Roskilde, Reginbert i Fyn. Navnene er imidlertid ikke angelsachsiske, man maatte da antage, at disse Gejstlige havde omdannet deres Navne eller havde antaget helt ny Navne, hvad der var ret sædvanligt. Imidlertid talte Gejstligheden i England ikke faa Mænd, der stammede fra Lothringen eller Nord-Frankrig, saa at det er muligt,

Mønter, prægede i Lund for Knud den Store.
Paa Forsiderne: et Brystbillede, et kronet Lam, der bærer et Kors og holder en Bibel. Paa Bagsiderne: et Kors, en Due, Møntmestrenes Navne. Efter Hauberg: »Myntforhold indtil 1146«.

at de nævnte Bisper vel blev udsendt fra England, men har haft deres Fødestavn paa Fastlandet.

Knud drog Omsorg for, at der blev bygget Kirker rundt om i Danmark. Det fortælles, at Kong Knud havde særlige Planer med Staden *Lund,* han vilde skabe en Stad, der kunde blive en Rival til *London* i England. Det er ikke ret tænkeligt, at den kloge Konge skulde have villet tildele en saa fjernt fra Kysten liggende By en saadan Opgave; her har vist Ligheden mellem de to Byers Navne (begge hed paa Latin Lundona) forvirret Forestillingen. Vist er det imidlertid, at Lund paa Kong Knuds Tid blev Hovedstedet for Rigets Udmøntning, hvad den vedblev at være endnu under Svend Estridsøn. Kong Knud har mulig haft Planer om, at Lund kunde være et passende Sæde for en nordisk Ærkebisp, hvis Nordens Lande blev gjort til et uafhængigt Ærkestift. Maaske har han ogsaa tænkt sig, at Henrik, der var hans Almisseuddeler, — ogsaa han bærer et ikke-engelsk Navn —, og som havde været Biskop paa Orkneyøerne, kunde egne sig for en saadan Stilling; Henrik bragte til Danmark — og vel snarest til Lund — Kongens kirkelige Kostbarheder. Men i hvert Fald blev Henrik først Biskop i Skaane under Svend Estridsøns Regering.

Vist er det ogsaa, at Knud i den første Tid, efter at han var blevet Rigernes Konge, ikke tog synderligt Hensyn til Ærkebispen i Bremen, men lod de *Bisper,* som han udnævnte for Danmark, *indvie i England.*

Den til Biskop i Roskilde udnævnte *Gerbrand* indviedes af Ærkebisp Æthelnoth. Paa sin Rejse til Danmark blev Gerbrand holdt tilbage i Bremen, og Ærkebisp *Unwan* foreholdt ham, hvordan Bremens gode Ret var bleven krænket; han fik virkelig Gerbrand til at erkende Bremens Overhøjhed og til at tilsige det Lydighed, ja Gerbrand overtalte Kong Knud til i Fremtiden at agte Bremens Ret. Kongens gode Forhold til Unwan viser sig da ogsaa klart i den følgende Tid; han synes at have besøgt ham i Hamburg, og Knud lod sig, Dronningen og Hardeknud indskrive i det bremenske Domkapitels Broderskab.

Den mærkeligste Institution, der skyldes Kong Knud, er det Korps, *Lid*, som han oprettede under Navnet *Thinglid* eller rettere *Thenig-lid;* thi Navnet har intet med et Ting at gøre, men maa udledes af det angelsachsiske Ord *thenig*, Tjeneste. Knud vilde ikke støtte sig til en Lejehær, men han vilde have ved sin Side et Korps af udsøgte Krigere, udgaaede fra velstillede og ansete Familier. Lydighedspligt og Broderskabsfølelse skulde være den Aand, der gennemtrængte Korpset, knyttede det til ham og sammenbandt dets Medlemmer. Det skulde være en Kærnedel af Hæren, men tillige medvirke i Landets Styrelse, saaledes ved at øve Polititjeneste eller ved at deltage i den lokale Administration i de enkelte Egne.

For at opnaa, at Thinglid fik den rette Sammensætning, lod han bekendtgøre, at kun saadanne vilde blive optaget i Korpset, der kunde optræde med en Udrustning af skønnere Art, og der blev forfattet et strængt Reglement for Korpset, en *Vederlog*, Lov imod *(veder)* alle Brud paa Organisationen, en Straffelov; heraf opstod atter Ordet *Vederlag* som Betegnelse for Thinglid. Vi har den berømte Vederlog eller Vederlagsret bevaret i tre Former, en dansk Tekst, en latinsk Oversættelse og Forklaring ved Svend Aagesøn og endelig Sakses Beretning. Et stort Antal af dens Bestemmelser gik over til senere at blive gældende Ret for Herremandsstanden i Danmark.

Tidligere synes i Danmark *heimthegi* at have været Betegnelse for Kongens tjenestegørende Hirdmand, saaledes som Runestenene fortæller os; nu kom Korpsets Medlemmer til at hedde *Huskarle*, Mænd, som tjente i et *Hus*, saaledes som særlig en Borg eller befæstet Gaard kaldtes, deraf Husby, som Betegnelse for det Sted, hvor en kongelig eller biskoppelig Embedsmand har Sæde (smlgn. ogsaa Koldinghus, Riberhus).

Huskarlen skulde have Hest, om end ikke netop for at kæmpe fra dens Ryg, hvortil han var for tungt udrustet, saa dog for hurtigt at kunne opsøge Kamppladsen eller Fjenden, desuden for at yde Tjeneste som Kongens Opsynsmand eller Budbringer. Hvor stærkt der var lagt Vægt paa den statelige Fremtræden, vil fremgaa af en kort efter

Knuds Død givet Skildring af en udsøgt Trup af 80 Krigere. Hver Mand var klædt i tredobbelt Brynje, paa Hovedet havde han en delvis forgyldt Hjelm, om hver af sine Arme en Guldring af 16 Lods Vægt; han bar paa venstre Arm et Skjold med gyldne Nagler og gylden Bukkel, i hans højre Haand laa Spydet, ved Bæltet hang et Sværd med Sølvhjalte, over venstre Skulder den danske Økse. I andre Kilder finder vi Huskarlene skildrede paa tilsvarende Maade. Vi mærker Kongens Omsorg for at have værdigt udstyrede Repræsentanter for hans kongelige Magt. Foruden at gøre daglig Tjeneste i Kongens Nærhed blev Huskarlene forlenede med Gaarde og øvede herfra offentligt Tilsyn med mange Virksomheder.

Paa denne Tid var det ikke usædvanligt, at *Fyrster* i Europas Lande gjorde *et Besøg hos Paven i Rom*. En dansk Konge var endnu ikke draget paa saadan Færd; men Knud havde som Hersker over to Riger naturligvis mange Spørgsmaal at forelægge Kirkens øverste Foresatte. En saadan Rejse vilde desuden bringe ham i Forbindelse med fremmede Fyrster; den maatte forhøje hans Rigers Anseelse ved at vidne om deres Stræben og Velstand. Ved mange medbragte Kostbarheder kunde han opnaa Velvillie og Begunstigelser for sine Folk. Endelig stemmede en saadan Rejse med Kongens religiøse Følelser og hans Rejselyst. I Begyndelsen af Aaret 1027 drog han fra Ribe til Flandern og derfra over Burgund til Italien. Han vilde være til Stede ved Paaskefesten i Rom, hvor en vigtig politisk Akt skulde foregaa, idet Pave Johan XIX vilde krone Kong Konrad III til romersk Kejser. Den store Højtidelighed fandt Sted paa Paaskedag, og foruden Knud deltog Kong Rudolf af Burgund i Festen. Knud fik ved denne Rejse udrettet meget for sine Riger, og endnu inden den var til Ende, beretter han derom ved et aabent Brev til det engelske Folk. Hos Paven opnaaede han, at de tyngende Afgifter, som Englands Ærkebisper maatte betale for at erhverve Palliet i Rom, bortfaldt. Han fik hos Fyrsterne bevilget, at Danske og Engelske, der drog til Rom paa Pilgrimsfærd, fritoges for at svare de høje Bompenge og Toldafgifter, som der hidtil paa mange Steder var bleven afkrævet dem. Til Gengæld har vel Knud lovet Paven, at Peterspenge rigtigt blev indkrævet og regelmæssigt betalt. I alt Fald indskærpes saadant i Knuds engelske Love. Enhver skulde betale „Romfæ“ i Forhold til hans rørlige Formue, men mærkeligt nok svarede man i Danelag kun halvt saa stort et Beløb som det, der blev krævet i den øvrige Del af Landet. Hvis Peterspenge er bleven krævet i Danmark paa denne Tid, er det sikkert ogsaa bleven betalt med dette mindre Beløb (1 Penning af hver halv Marks Værdi d. e. af 60 Penninge).

Efter sit Togt til Norge (1028) synes Kong Knud ikke at have været

Kong Knud og Dronning Emma (ogsaa kaldet Ælgifu).
Efter en samtidig Miniatur.
Cnut rex og Ælfgyfu regina sætter et gyldent Kors
paa Alteret i et Kloster i Winchester.
Efter »Danmarks Riges Historie«.

uden for det engelske Rige, heller ikke i Danmark. Man kan forundre sig over dette forandrede Forhold hos den tidligere saa bevægelige Konge. De urolige Grænser mod Wales og mod Skotland har vel jævnlig stillet ham militære Opgaver; ligeledes har Ordningen af Englands indre Tilstande skaffet ham Arbejde; hans Lovgivning synes at høre hjemme i disse Aar; i dem ses ogsaa flere Breve og Privilegier for Enkeltmænd udstedte. Selv om Kongen personlig ikke optraadte uden for Riget, er hans Udsendinge og Budbringere fra ham virksomme i Rigerne paa Fastlandet. Man mærker hos Knud en Bestræbelse for at lade skønne Gaver give Vidnesbyrd om hans Landes Rigdom og fremskredne Kultur.

De sidste Aar af Knuds Levetid har aabenbart bragt ham Bekymringer; især fra Norge indløb der slette Efterretninger. Her havde de styrende i stadig stærkere Grad maattet erfare Uvillie fra Folkets Side. Det havde været nødvendigt at paalægge mange Skatter og Byrder, som Folket hidtil ikke havde kendt, om de end var almindelige i andre og velstyrede Lande. Misfornøjelsen var i mindre Grad rettet mod Kongesønnen Svend end mod *Alfifa,* — saaledes kaldtes Ælfgifu i Norge —; man fandt hende intrigant og stormægtig, og hun havde skaffet sig Fjender blandt Stormændene. Uheldigvis indtraf der tillige Misvækst, og Folket begyndte angrende at vende Tankerne mod den dræbte Konge, fra hvis Grav der fortaltes om skete Undere. Bønderne vovede sig frem med offentlig Klage paa et Ting i Nidaros; der gik Bud til Rusland efter Kong Olafs Søn, og da *Magnus* kom til Stede, var Tilslutningen til ham saa stærk, at Svend fandt det raadeligst at drage til Hardeknud i Danmark.

Knud havde i nogen Tid været lidende, vistnok dog uden at være bundet til Lejet, og han døde den 12. November 1035. Han var da næppe 40 Aar gammel. Intet af hans fire Børn naaede op til 25 Aars Alderen, og da deres Mødre ikke synes at have manglet Styrke og Sundhed, ligesom de ogsaa naaede ret højt op i Aarenes Række, kunde Børnenes svagere Helbred synes snarest at være arvet fra Faderen. Knuds *Skikkelse,* saaledes som den skildres os, gør dog ikke Indtryk af Svaghed. Han var høj af Vækst og havde stærke Lemmer; om hans Hoved bølgede det tætte, blonde Haar, hans Øjne var smukke og skarptseende. Hans Udseende maatte i det hele kaldes skønt; kun var hans Næse noget krum og smal.

Det er vel sjældent, at en Erobrerkonge faar et saa skønt Eftermæle som det, der uden Indsigelse lyder fra Undersaatter i England, og hvori ogsaa de Danske og fremmede Nationer kan istemme. Ingen nedsættende Dom blander sig deri; selv om Udtalelsen kan mangle Varme, synker den ikke ned til Dadel eller Had. Knud fik i det føl-

gende Aarhundrede Tilnavnet „den Store“ — Samtiden kaldte ham vel snarere den Mægtige („Rige“) — og stort var det jo ogsaa, at han omsider bragte England en Periode af Fred og grundlagde megen indre Velstand og Orden. Men dertil kommer, at hans Personlighed, uagtet flere vilde Træk, blev adlet ved den menneskelige Følelse, som umiddelbart kom frem hos ham, ved et alvorligt religiøst Sind og ved hans utrættelige Virken som Styrer og Lovgiver. Opfattelsen af hans Personlighed tager vist ikke meget fejl, saaledes som den kommer frem i Fortællingen om, hvordan Kongen forgæves byder Bølgerne ved Stranden at lystre hans Befaling og derfor, ydmyg over for Gud, ikke mere vil sætte Kronen paa sit Hoved; eller naar Traditionen beretter om, hvordan Knud, da han en Vintermorgen sammen med sin Dronning sejler paa Søen ved Ely og hører Sangen oppe fra Klostret, bliver grebet af Stemningen og udbryder i Verslinierne: „Svende, ror nu nærmere Land! Lad os lytte til Munkenes Sang!“

8. Harald Harefod og Hardeknud (1035—1042). Danevældens Ophør. Betydningen for England af de Danskes Bosættelse og Styrelse.

Vi ved intet om, hvilke Tanker Kong Knud gjorde sig om hans Riges Skæbne efter hans Død. Kun kan det vel betragtes som givet, at han ikke ved noget Skridt over for Stormændene i hans Riger eller over for Folket havde søgt at faa en Bestemmelse herom gennemført. Vi ved kun, at han under sit Ophold i Nidaros havde kundgjort, at han indsatte Hardeknud til Konge i Danmark.

Hvis Knud havde troet sig sit Endeligt nær, havde han vistnok sørget for, at hans og Emmas Søn opholdt sig i England; det vilde vel da kunne lykkes den kraftfulde Dronning at faa Sønnen hyldet. Vel var han endnu en Yngling, men Alderen vilde ikke hindre ham i at overtage Tronen.

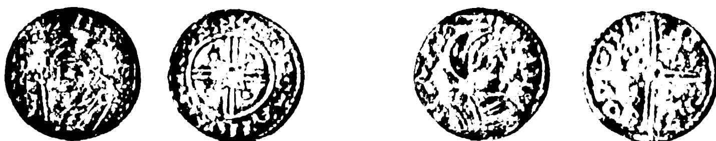
Nu var imidlertid Uheldet dette, at Hardeknud sad i Danmark, og at han af Frygt for den norske Konges truende Angreb ikke turde forlade sit Rige. Endnu mere uheldigt for hans Sag var det, at Ælfgifu efter sin Flugt fra Norge opholdt sig i England og havde sin fuldvoksne Søn Harald ved sin Side; han var beredt til at tage mod Englands Trone, og dertil vilde hans ærgerrige og foretagsomme Moder støtte ham af al Magt. Der førtes aabenbart paa den Tid en Kamp mellem hende og Dronning Emma om at vinde Indflydelse og at stemme Stormændene for Valget af deres Søn. Ælfgifu søgte at virke med Gaver og kostelige Gæstebud; paa Grund af sine Slægtsforbin-

delser havde hun mest fundet Tilslutning i Danelagen og hos Søkrigerne i London. Emma maatte stole paa Huskarlene og dernæst paa hendes Ægtefælles tro Hjælper Godwin. Paa et Møde af Stormændene i Oxford opnaaedes kun en midlertidig Ordning, og efter at et Aar var gaaet, uden at Hardeknud kom til Stede, var hans Sag tabt.

Engelsk Mønt, præget for Harald Harefod.

Harald blev derefter almindelig hyldet (1037), Emma vistes ud af Landet og drog til Brügge. Til Haralds korte Regeringstid knytter sig ingen lyse Minder, — Grænsekrige og slet Vejrlig hjemsøgte Landet —, og til hans Personlighed kun Erindringen om hans Jagtlyst („Harald Harefod"). Der hændte desuden en uhyggelig Begivenhed: *Alfred*, Kong Æthelreds og Emmas Søn, kom til England, og der opstod Mistanke om, at han tragtede efter at vinde sin Faders Trone; han blev derfor fængslet og blindet, og Lemlæstelsen forvoldte hans Død. Denne

En engelsk og en dansk Mønt, præget for Hardeknud.

Gerning blev lagt Godwin til Last, og han havde senere Vanskelighed ved at rense sig for Beskyldningen.

En tidlig Død rev Harald bort (1040), og nu var Vejen aaben for *Hardeknud*. Han havde nylig sluttet en Overenskomst med Kong Magnus, der skaffede Rigerne Fred; han ankom derefter med en Flaade paa 10 Skibe til sin Moder i Brügge. Her modtog han Efterretningen om Haralds Død, drog til England og blev kronet til Konge. Men „han gjorde intet kongeligt." Over for sin bortkaldte Halvbroder optraadte han pietetsløst, idet han lod hans Lig opgrave og kaste i Themsen; de Danske i London fandt dog Liget og lod det begrave i deres Kirke St. Clemens Danes. Hardeknud var ubesindig nok til at udskrive en Skibsskat, der var langt højere end den, Kong Knud eller Harald havde paabudt, hvorfor den ogsaa vakte baade Uvillie og Opstand.

Den 8. Juni 1042 holdtes der Bryllupsgilde hos Stalleren Osgod Klap. Hardeknud var blandt Gæsterne; han rejste sig for at drikke

Brudens Skaal, men segnede om og var død med det samme. Kongen havde i flere Aar følt sig svag; han havde ladet sin Stifbroder Edvard kalde fra Normandiet til sit Hof, og han havde sikkert udset ham til sin Arving. Inden Hardeknud var lagt i Jorden, blev Edvard salvet til Konge. De Danskes Vælde i England var til Ende.

I det foregaaende er det skildret, hvilken overordentlig Betydning Vikingetogene i mange Henseender fik for Europas almindelige Historie og Folkeslagenes Udvikling (S. 376). Vi har ogsaa kortelig fulgt Normandiets Historie gennem nogle Tidsrum og fremhævet mange

Mønter, prægede i Northumberland for den norske Kong Oluf Kvaran o. 950.

bevarede Vidnesbyrd om de Danskes Bosættelse i Seinelandet og de blivende Virkninger af deres Herredømme (S. 390). Der vil være Grund til paa lignende Maade at undersøge, hvor vid en Udstrækning Nordboernes og særlig de Danskes Bosættelser i England havde, og paa hvilken Maade de indvirkede paa det angelsachsiske Samfund og greb ind i dets Udvikling.

De Nordboer, der optraadte i England, kom i overvejende Grad fra Danmark, men ofte med Tilslutning af svenske og norske Vikinger. Det var til Danske under Lodbrogsønnerne og senere under andre Høvdinger af den danske Kongeslægt, at Landsdele afstodes; først i Løbet af det 10. Aarh. mærkes en stærkere Deltagelse af norske Hærskarer. Mange Dele af det gamle Omraade „Danelag" var paa denne Tid genvundet af de engelske Konger, selv om stadig Udtrykket „Danelag" anvendtes som Betegnelse for den i disse Egne fremdeles under dansk Lov levende Befolkning.

De engelske Kongers stigende Overlegenhed blev stadfæstet, da norske Høvdinger med Støtte af Skarer fra Dublin og med Bistand af Skotlands Konge Konstantin angreb Kong Æthelstan, men led et afgørende Nederlag ved Brunnanburh, en Kamp, der er besunget i et berømt angelsachsisk Digt, og som ofte og udførligt er omtalt i Sagaerne (937). Paa al selvstændig nordisk Herredømme blev der dog først gjort Ende af Kong *Edred,* da han underlagde sig Northumberland (954). Gennem hele det 10. Aarh. havde „danske" Mænd indtaget høje Stillinger i den engelske Stat og inden for Kirken, fordi man

stræbte efter en Udsoning mellem Englændere og Nordboer, der nu ogsaa ved indbyrdes Giftermaal og ved Afstamning var nøje knyttet til hinanden, og desuden erkendte de nordiske Mænds Dygtighed.

Da mod Aarhundredets Slutning Vikingetogene begyndte paa ny, var det fra Danmark, de udgik, men der mærkes, som fortalt, ofte Deltagelse fra svensk Side i Svend Tveskægs og hans Søns Skarer, ligesom ogsaa Høvdinger fra Norge medvirkede i Togene.

De nordiske Krigsmænd havde ikke netop Krig som sidste Maal; de ønskede, naar Sværdet var stukket i Balgen, at der raadede sikret Ro i Samfundet, saa at fredelige Hverv kunde trives. Ved *gruth, grith* forstodes i Norden den særlig tilstaaede Fred, Lejdet; i de gamle engelske Love blev dette Ord den almindelige Betegnelse for Fred i Samfundet. Ret karakteristisk for den danske Paavirkning er det ogsaa, at i England Betegnelsen for et Retsbud, *law*, stammer fra det danske *lag*, Lov, medens Angelsachserne inden Dansketiden brugte andre Udtryk. For den fredløse optog man den danske Betegnelse *utlaw*. „*Lag*" i en anden Betydning, nemlig om det under fælles Lov forenede Samlag, kan man finde i saadanne Stednavne som Brampton Bierlow, Ecclesall Bierlow, Brightside Bierlow, her har Landsbyfællesskabet under By-Laget sat sit Mærke paa Navnet.

Det var først under Kong Alfred eller hans Sønner, at en Inddeling af England i *Hundred* (Herred) blev almindelig gennemført, og Anledningen dertil maa sikkert søges i, at Vikingernes Angreb havde fremtvunget en fastere Ordning af det engelske Samfund. Inden for „Danelagen" var der paa omfattende Omraader givet disse Retskredse et andet Navn, *Wapentac*, idet Nordboerne paa Tinge godkendte en tagen Beslutning ved lydende Slag paa deres Vaaben. Vi kan se, at dette Wapentac-Omraade ligger rundt omkring „Femborgene", saaledes som en Sammenslutning af fem befæstede Byer kaldtes, nemlig Leicester, Stamford, Derby, Nottingham og Lincoln; de ligger i en Afstand fra hinanden af en Snes Kilometer. Naar der en enkelt Gang ogsaa tales om „Syvborge", er vel York og maaske Chester yderligere kommen til. Der var altsaa en særlig stærk Sammenslutning af det danske Element omkring disse Byer.

Tallet af Stednavne af dansk Oprindelse er i disse Egne betydeligt; de er indgaaet i Navne paa mange Wapentacs — som i øvrigt ogsaa paa mange Hundreds —, og vi træffer her en særegen Angivelse for Jordbrugets Størrelse. Den ene af Femborgene hed oprindelig Northworthige, men de Danske gav den Navnet *Deoraby* (Derby) efter en dansk Mand *Dyre*. I alle Femborgene havde Lagmænd en ledende Virksomhed og bistod paa Tinge som retskyndige.

Endnu i vor Tid er Yorkshire inddelt i tre *Ridings* (Tredjedele), —

saadanne fandtes ogsaa tidligere i Lincolnshire; de Danske havde tredelt det i *Tridinger*, saaledes som vi kender det fra nogle Herreder i Midtslesvig, hvor „Trin" findes, rigtignok fire i Tal, da en senere Tid har fundet en Firdeling mere praktisk, men beholdt Navnet.

I øvrigt var det et Særmærke for Danelags-Omraadet, at her i stærkere Grad end i andre Egne *den personlige Frihed* var erkendt. Træl-lenes Tal var forholdsvis ringe, og Bundethed under en Herre greb langt mindre ind i Samfundets hele Ordning end i andre Landskaber.

De engelske Love om Forbrydelse og Straf fik under Paavirkning af Nordboerne en mere skræmmende og mandig Karakter. Man skulde ikke ved Bøder kunne afkøbe sig Følgerne af mange Forseelser; Antallet af „Ubodemaal" steg betydeligt. Saadanne Forbrydelser, der ikke blot viste Hang til Vold og til uberettiget Berigelse, men ogsaa et lumskt og lavt Sind, skulde ubønhørlig straffes med Død, saaledes Tyveri, Hæleri og det Manddrab, der skete i Skjul eller som Drabsmanden ikke vilde vedkende sig; — Danskerne kalder det Mord, siger en Lovbog fra Normandiet.

Der vilde kunne nævnes mange nordiske Retsudtryk, som fra hin Tid blev gængse i England. Et af dem har holdt sig til vor Tid, *Husting* hed Borgernes Ting i London, senere i andre Byer; i vor Tid er det Navn for Talerstolen paa Valgmøder. Som der paa Island fandtes det berømte Thingvellir, i Värmeland Thingvalla, blev paa flere Steder i England og i det hele paa de britiske Øer en lignende Forsamlingsplads kaldt Thingwall; nogle Gange findes ogsaa Thinghou (Tinghøj). I det gamle Retssprog er mange nordiske Udtryk blevet optaget (*stefnian, crafian, withermal, nam, ran, seht* (sæt, d. e. Forlig). Af langt større Betydning var det imidlertid, om ikke blot Lovenes Udtryk, men selve Retsreglens Indhold var vandret ind til England. Vi har allerede paavist dette med Hensyn til Paatalen af Forbrydelser og Straffen for dem, men det samme mærkes paa andre Omraader, saaledes naar der efter nordiske Forbilleder arbejdes paa at beskytte den daglige Dont, at lette Handel og Omsætning. En Afgørelse af Retssager ved Kendelse af Nævninger — denne engelske Institution, der i den nyeste Tid har vundet Udbredelse i mange Lande —, har først udfoldet sig fuldt længe efter Danevældens Ophør, men de første Spirer dertil mærkes allerede paa denne Tid inden for Danelags-Omraadet. Her ses 12 Mænd at have haft en tilsvarende Virksomhed; Sakse fortæller jo ogsaa, at den store Vikingekonge og Erobrer Regner Lodbrog gav den Lov, at Retssager ikke skulde afgøres ved noget af Parterne ført Bevis, men ved Dom af tolv Nævninger.

I hvilken Grad en virkelig Udvandring til England fandt Sted fra Nordens Lande, derom vidner i vor Tid afgørende de mange Tusinder

af nordiske Stednavne, der opfylder store Dele af England. Naturligvis er de især talrige inden for Danelagen, men ogsaa i andre Egne er de til Stede i Mængde, saaledes i Vest ved Severn og særlig i Cumberland. I dette og nogle andre nordvestlige Landskaber fortæller Stednavnene om en omfattende Indflytning af Norske, der rimeligvis er kommet fra Kolonierne paa Irland eller de skotske Øer; men derom mangler der ganske Beretninger fra gammel Tid.

Vi har set, hvordan Endelsen *-ville* blev karakteristisk i Normandiet ved Navnene paa de af Danske grundede Bebyggelser. I England er Endelsen *-by* paa samme Maade betegnende for de Gaardes og Byers Navne, som Nordboerne grundede. I Danmark peger Forleddet i Navne paa *-by* i Almindelighed hen paa Jordbundens Art eller Plantevækst eller paa en ved Menneskehaand frembragt Genstand, og Navne af denne Art kan ogsaa forekomme i England (Hedebi, Hobi, Nethrebi). Paa Bornholm og i Sønderjylland sammensættes denne Endelse ogsaa jævnlig med Personnavne, saaledes som det var almindeligt i Norge, og i England knyttedes *-by* omtrent overalt til et Personnavn. I Slesvig træffer vi i gammel Tid: Akeby, Aneby, Gereby, Gøteby, Kaleby, Ketelsby, Svendsby, Ølsby, og i England møder os de tilsvarende Navne: Achebi, Ouneby, Greibi, Gautebi, Karlebi, Ketelby, Svainsby, Ulesby; naar man paa begge Steder opsøger Navnenes Skrivemaade i ældre Tid, kommer Overensstemmelsen klart frem.

Ligeledes er Endelsen *-thorp* et sikkert Tegn paa en nordisk Bebyggelse, og mangt et nordisk Mandsnavn danner dets Forled. Saaledes finder vi det sammensat med: Aschil-, Boe-, Clac-, Gamel-, Germund-, Grim-, Gunne-, Inger-, Rauen-, Sax-, Scula-, Stein-, Suein-, Wiching- og talrige andre Navne. Torp er jo i Danmark den fra en anden By udflyttede Bebyggelse, og netop paa samme Maade finder vi paa mange Steder Ordet forstaaet i England: Barkby og Barkby Thorpe, Burnham og Burnham Thorpe, Welwick Thorpe.

Andre til England omplantede Endelser er -bec, -dale, -eng, -garth, -heim, -houlme, -holt, -lid, -lund, -stet, -thwaite (tveet), -toft.

Søger man hen til Almuens Maal i de nævnte Landskaber, eller læser man i gamle Optegnelser fra Landsbyerne om Agerbrug, Markvæsen og andre Landboforhold, vil man træffe paa talrige fra Norden kendte Udtryk.

Saaledes er Vidnesbyrdene om Nordboernes Virken i England mangfoldige, og mange Sider af vort eget Folks Udvikling i hine fjerne Tidsrum vil kunne læses ud af Englands gamle Kilder og af dets endnu om gammel Tid talende Stednavne.

Litteratur.

Tidsrummet 800—1042 er behandlet i sin Helhed i de foran S. 353 f. og i andet Bind S. 221 f. anførte Skrifter. Endvidere kan mærkes: *L. Weibull: „Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000“* (1911), *Curt Weibull: „Sverige och dess nordiska grannmakter“* (1921).

Vikingetiden og Erobringernes Tidsalder er behandlet af: *J. Steenstrup: „Normannerne“* I—IV (1876—82), *Steenstrup: „Normandiets Historie 911—1066“ (Vidensk. Selskabs Skrifter*, 7. Række, Hist. filos. Afd. V, 1 (1925), *Gustav Storm: „Kritiske Bidrag til Vikingetidens Historie“* (1878), *Alexander Bugge: „Vikingerne“* I—II (1904—6), *A. Bugge: „Vesterlandenes Indflydelse paa Nordboernes Kultur i Vikingetiden“ (Vidensk. Selskabs Skrifter, Christiania*, Hist.-filos. Klasse 1904), *W. Vogel: „Die Normannen und das Fränkische Reich“* (1906), *C. F. Keary: „The vikings in western christendom“* (1891), *J. J. A. Worsaae: „Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland“* (1851), *Worsaae: „Den danske Erobring af England og Normandiet“* (1863), *A. Fabricius: „Danske Minder i Normandiet“* (1897), *H. M. Larson: „Canute the Great“* (1912).

Kilder: *Saxo* og *Svend Aagesøn* (se II. S. 221), samt den omfattende Saga-Litteratur. Af Sagaerne maa særlig nævnes: *Knytlingasaga* (Carl af Petersens og Emil Olson, *Sægur Danakonunga* (1919—25)), en dansk Oversættelse gav C. C. Rafn: *Jomsvikinga Saga og Knytlinga* (1829). *Snorres Heimskringla* udgav Finnur Jònsson I—IV (1893—1901). De latinske Kildeskrifter fra Danmark findes hos *Gertz: „Scriptores minores“* I—II (1917—20). Oversættelser: *„Den ældste Danmarkskrønike (Roskildekrøniken)“* ved J. Olrik (1898); *Kong Knuds Liv og Gerninger eller Æreskrift for Dronning Emma“*, ved Gertz (1896), *Ermoldus Nigellus' Digt om Kong Haralds Daab*, ved H. Olrik (1886), *Adam af Bremen*'s Værk er oversat af P. W. Christensen (1862). Se iovrigt om Kilder foran S. 361, 368, 375, 379, 382, 390, 391, 397, 414.

Asatro og Kristendom: *Henry Petersen: „Nordboernes Gudedyrkelse og Gudetro i Hedenold“ (1876)*, *Axel Olrik* og *Hans Ellekilde: „Nordens Gudeverden“* (under Udgivelse), *L. Helweg: „Den danske Kirkes Historie“* I (1862), *A. D. Jørgensen: „Den nordiske Kirkes Grundlæggelse“* I—II (1874—78), *G. Dehio: „Geschichte des Erzbisthums Hamburg-Bremen* I—II (1877), *Vilh. Grønbech: „Religionsskiftet i Norden“* (1913), *J. Oskar Andersen: „Ansgars Betydning for det nordiske Missionsar-*

bejde" (*Nord. Missions-Tidsskrift*, 3. Række XIV), *Ansgars Levnetsbeskrivelse af Erkebiskop Rimbert*, ved H. Olrik (1911).

Runer. Hovedværket er: *Ludvig Wimmer: „De danske Runemindesmærker"* I—IV (1893—1908). En Haandudgave deraf ved Lis Jacobsen 1914. *P. Kobke: „Om Runerne i Norden"* (1890), *C. Rosenberg: „Nordboernes Aandsliv"* I (1878), *Otto v. Friesen: „Upplands runstenar* (1913), *v. Friesen: „Historiska runinskrifter*, i *Fornvännen* (1909), *Erik Brate: „Sveriges runinskrifter"* (1922), *Brate: „Svenska runristare"* i *K. Vitterh. Akademiens Handlinger*, XXXIII, *Brate* o. *S. Bugge: „Runverser"* i *Antiqv. tidskrift för Sverige*, X.

Kampe ved Sydgrænsen: *Steenstrup: „Danmarks Sydgrænse"* (1900), *Vilh. la Cour: „Danevirke"* (1917), *W. Biereye: „Beiträge zur Geschichte Nord-Albingiens im 10. Jahrhundert"* (1909), *E. Wadstein: „Norden och Vest-Europa i gammal tid"* (1925).

